minerva - 3

KÖRÜ KÖRÜNE İNANÇ

Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri

Vamık D. Volkan

okuyan us

Körü Körüne İnanç

Körü Körüne İnanç

Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri

Vamık D. Volkan

İngilizce'den Çeviren: Dr. Özgür Karaçam

Minerva - 03

Körü Körüne İnanç
Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri
Vamık D. Volkan

ISBN: 975-6287-42-X

I. Baskı: İstanbul, Eylül 2005

Orijinal adı: Blind Trust / Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror
Copyright © 2004 by Pitchstone Publishing Company, Charlottesville, Virginia, USA

İngilizce'den çeviren: Dr. Özgür Karaçam
Yayına hazırlayan: Şenol Ayla
Kapak tasarımı: Okuyan Us
Grafik uygulama: Öznur Erman
Film, baskı ve cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/197-203 Topkapı- İstanbul Tel: 0212 612 5860

Bu kitabın yayın hakları Okuyan Us'a aittir. Her hakkı saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Okuyan Us Yayın Eğitim Danışmanlık Tıbbi Malzeme ve Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti
Kalıpçı Sokak Uzal Apt. 152/3 Teşvikiye 34365 İstanbul
Telefon: (0212) 232 5373, 232 5379 **Faks:** (0212) 231 5220

okuyanus@okuyanus.com.tr
www.okuyanus.com.tr

Norman Itzkowitz'e

İçindekiler

Yazar Hakkında 9

Giriş. Divandan Müzakere Masasına 13

I. KISIM: GENİŞ GRUP PSİKOLOJİSİ
1. Geniş Grup Kimliğinin Yedi İlmiği 29
2. Gerileme: Korku ve Arzu Dünyasına Geri Dönüş 79
3. İnsanları Birbirine Bağlayan Ritüeller 129

II. KISIM: KÖKTENDİNCİLİĞİN PSİKOLOJİSİ
4. Waco'dan Bamian Vadisi'ne 167
5. Bamian Vadisi'nden Irak'a 207

III. KISIM: LİDERLİK VE KİŞİLİK
6. "Sonucu Belirleyen Ufak Ayrıntı" 255
7. Narsisizmin Gücü 283
8. Öğretmen Olarak Liderler 325

IV. KISIM: BİR OLGU ÖYKÜSÜ
9. Küllerinden Doğmak: Arnavutluk'taki Yerleşik Gerilemenin Mirası 351

Son Söz 393
Teşekkürler 397
Notlar 398
Kaynaklar 496

Yazar Hakkında

Prof. Volkan, Kıbrıs'ta Lefkoşe'de doğdu ve tıp eğitimini Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde tamamladıktan sonra ABD'ye yerleşti.

Prof. Volkan, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri bölümünde 1963-2002 yılları arasında eğitim görevlisi olarak çalıştı ve 2002'de Emeritus Profesör (memuriyet unvanını koruyan emekli profesör; ç.n) olarak emekliye ayrıldı. 1974-1994 yılları arasında Virginia Üniversitesi Blue Ridge Hastanesi'nin medikal direktörlüğünü yürütmüştür. 2002'den beri Massachusettes eyaletindeki Stockbridge'de Austen Riggs Merkezi'nde onursal "Erik Erikson Bilim Adamı" (scholar) olmuştur. Ayrıca Washington Psikanaliz Enstitüsü'nde Emeritus Eğitim ve Süpervizyon Analistidir ve hem Uluslararası Politik Psikoloji Derneği (ISPP) hem de Virginia Psikanaliz Derneğinin eski başkamdır.

1990'larda eski ABD Başkanı Jimmy Carter'ın yönetimindeki Carter Merkezi Uluslararası Görüşmeler Ağı'nın üyesi olarak görev almıştır. 1995'te FBI Kritik Olaylara Yanıt Grubu için Seçilmiş Danışma Komisyonu'na başkanlık yapmıştır. 1999'da Avusturya Viyana'da 27. Yıllık Sigmund Freud Semineri'ni vermiştir. 2000 yılında Tel Aviv'deki İzak Rabin İsrail Çalışmaları Merkezi'nde Onursal Rabin Öğretim Görevlisi olarak görev yapmıştır. Şubat 2001'de, Boston Massachusetts'teki Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde konuk profesör olarak çalışmıştır. 2002'de Uluslararası Psikanaliz Derneği Terörizm Komitesi'ne atanmıştır. 2003'te İzmir Ege Üniversitesi'nde konuk psikiyatri profesörü olarak çalışmıştır. 2005 yılında Ankara Üniversitesi'nde konuk psikiyatri profesörü olarak çalışmıştır. 2006 yılında Viyana, Avusturya'da "Fullbright/Sigmund Freud Vakfı'nda Konuk Psikanaliz Bilim Adamı" olacaktır.

Prof. Volkan'ın aldığı birçok ödül arasında Nevitt Sanford Ödülü (1994), Max Hayman Ödülü (1995), L. Bryce Boyer Ödülü (1996), Margaret Mahler Edebiyat Ödülü (1999). 2003'te uluslararası bir jüri, dünya çapında psikoterapiye olan katkılarından ötürü Prof. Volkan'ı Viyana Kenti ve Dünya Psikoterapi Konseyi tarafından verilen Sigmund Freud Ödülü'ne lâyık görmüştür. 2005 yılında, Finlandiya Kuopio Üniversitesi Tarafından Prof. Volkan'a fahri doktora verildi.

Prof. Volkan, on iki yıldır üç ayda bir çıkan *Mind and Human Interaction (Zihin ve İnsan Etkileşimi)* adlı derginin kurucusu ve editörüdür. Otuz beş tane kitabın yazarı veya yazarlarından biridir. Bunun yanında on tane daha kitabın editörü veya editörlerinden biridir. Üç yüzü aşkın bilimsel makale yayınlamıştır. Çalışmaları Felemenkçe, Fince, Almanca, Yunanca, İbranice, İtalyanca, Japonca, Romence, Rusça, Sırpça, İspanyolca ve Türkçe'ye çevrilmiştir.

2005 yılında, ortaya koyduğu psikopolitik teoriler ve dünyanın problemli birçok yerinde barış için yaptığı çalışmalar nedeniyle Prof. Volkan Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir.

Körü Körüne İnanç

Giriş

Divandan Müzakere Masasına

Einstein kendisine sorduğunda
Bilimin dünya barışı için ne yapabileceğini,
şöyle cevap vermişti Freud:
Fazla bir şey değil. Ve de bu vesileyle belirtmişti ki,
Bilim de söylencede başlamakta ve bitmektedir.

-Howard Nemerov, Einstein & Freud & Jack

11 Eylül 2001'deki terörist eylemler gaddarca ve insanlık dışıydı, fakat bu eylemleri planlayan ve gerçekleştiren kişiler de insandılar. Böylesine büyük bir yıkım eylemine yol açan, pek de bilmediğimiz kişisel güdülenimleri, ait oldukları geniş grup El-Kaide'nin, daha iyi bilinen ve açıkça ifade edilmiş güdülenimleriyle iç içe girmişti. 11 Eylül olayları ve arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki dünyayı bizim yanımızda olanlar ve bize karşı olanlar şeklinde ikiye bölme eğiliminin de yer aldığı sonuçları, insanın doğasını, özellikle de bireylerle ait oldukları geniş gruplar arasındaki ve bu grupların kendi aralarındaki ilişkileri anlama yönündeki gereksinimi daha da artırmıştır.

Bu, *sadece* 11 Eylül'le ya da terörizm ve 11 Eylül sonrası Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin Irak'ı işgaliyle ilgili bir kitap değildir. İnsana ait belirli *evrensel* ögelerin bir araya gelerek, İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a yapılan saldırılar gibi büyük saldırı eylemleri ve savaşlardan, totaliter devletlerdeki

baskıcı rejimlerin birey hak ve özgürlüklerini yavaş yavaş yok etmesine kadar birçok trajediyi ortaya çıkaran ve besleyen bir atmosferi nasıl yarattığını incelemektedir. Bu kitap geniş grup kimliğine, tehdit altındaki toplumların geniş grup oluşturma yönünde gerileme (regresyon) eğilimine ve politik liderlerin bu gerilemeyi nasıl yönlendirebileceği sorunlarına odaklanmaktadır. *Geniş grup kimliği* kavramı, çoğu yaşamları boyunca asla bir araya gelmeyecek olan binlerce ya da milyonlarca bireyin, aynı etnik, dini, ulusal ya da ideolojik gruba ait olmaya dayalı yoğun bir aynılık duygusuyla birbirlerine nasıl bağlandıklarını tanımlamaktadır. Şurası ilginçtir ki, grup kimliği günlük yaşantımızın akışı içinde bilinçli olarak odaklandığımız bir şey değildir. Sabahları güçlü bir biçimde Suriyeli, Vietnamlı ya da Amerikalı olma duygusunu yaşayarak uyanmayız. İşimize giderken yol boyunca, grup kimliğine ilişkin bayrak gibi herhangi bir simge görsek bile, geniş gruba ait olma duygusu aklımıza gelmeyebilir. Geniş grup kimliğimizle, sıradan zamanlarda olan ilişkimiz, soluk almak gibi bir şeydir. Sürekli bir biçimde soluk alırız ve birisi bize yaşamak için bunu yapmak zorunda olduğumuzu anımsatmadıkça bunun farkında değilizdir. Zatürree olduğunuzu ya da dumanla kaplı bir binada bulunduğunuzu düşünün: Bu gibi durumlarda soluk alıp verişimize dikkat etmemiz gerekmez; aldığımız her soluğun sürekli farkındayızdır. Geniş grup kimliğimiz saldırıya uğradığında zatürree yaşayan ya da dumanla kaplı binada bulunan bir birey gibi davranırız; geniş gruba ait olduğumuzu, onun özelliklerini, ona olan duygusal yatırımımızı ve de o geniş gruba bağlı olan binlerce ya da milyonlarca kişiye ne kadar da "benzediğimizi" açıkça fark ederiz. Aynı zamanda kendimizi, kendimizden farklı olarak değerlendirdiklerimizden ayırırız. Böyle durumlarda bireysel özbenlik duygumuzun, kişisel kimliğimizin, geniş grup kimliğimizle nasıl iç içe girdiğini fark

ederiz. Hatta Suriyeli, Vietnamlı ya da Amerikalı olma duygusu, Abdullah, Phuong ya da Stephanie olmaktan daha önemli olabilir.

Geniş grup kimliği olarak adlandırdığımız bu soyut psikolojik âleme yönelik tehditler, paylaşılmış bir endişe (anksiyete)'ye neden olabilir ve bu da geniş grubun üyeleri arasında toplumsal bir gerilemeye yol açabilir. Genel anlamda bir bireydeki gerileme, onun erken gelişim evrelerinden birindeki ruhsal beklentilerden, isteklerden, korkulardan bazılarına ve bunlarla ilişkili zihinsel savunma düzeneklerine geri dönmesi demektir. Örneğin 11 Eylül saldırılarından sonra, Beth adında, Virginia'da yaşayan Amerikalı bir kadın haftalar boyu kendini yalnızca makarna ve peynir yer durumda bulmuştu. Bu yeme davranışı, kişisel bir gerilemeyi temsil etmekteydi: Beth çocukken ne zaman kendisini endişeli hissetse annesi ona makarna ve peynir yedirirdi. Beth'in New York'ta yaşayan annesi 11 Eylül saldırılarında doğrudan bir zarar görmemişti. Beth, annesinin Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılardan sağ olarak kurtulduğunu düşünsel olarak gayet iyi biliyor, fakat bilinçdışında annesinin ölmüş olmasından ya da ölmek üzere olmasından korkuyordu. Gerileyerek ve yalnızca makarna ile peynir yiyerek annesini "hayatta" tutan bir zihinsel düzenek kullanıyordu. Birkaç hafta sonra annesinin kendisini ziyarete geldi ve Beth'in onu karşısında gördükten sonra takıntılı bir biçimde makarna ve peynir yemeyi bıraktı. Artık annesinin hayatta olduğunu "biliyordu".

Geniş gruplar da gerilemeye uğrar. Önderin çevresinde toplanma, bayrakları sergilemek, grubu düşmanla ilişkili olabilecek adlardan ve derinin renginden "arındırmaya" yönelik çabalar, dünyayı çatışan uygarlıklara bölmek gibi etkinlikler, yurtsever-

lik ya da ulusal güvenlik gibi kavramlarla ilişkili olabilir. Fakat daha sonra göstereceğim gibi, bunların hepsi de geniş grubun gerilemesinin birtakım görünümleridir. Bu nedenle, bir grubun kendini güvende hissetmeye yönelik çabaları, stres altındaki insan doğasının dışavurumlarıyla kaynaşmakta ve belli alanlarda gerçeklik ile fantezi arasındaki sınırlar bulanıklaşmaktadır. Gerileme kendi başına iyi ya da kötü değildir; gerileme, bireylerde ve gruplarda kendini gösteren insani bir durumdur. Fakat geniş gruplardaki gerileme, politik liderlerin yönlendirmesine açık bir şeydir.

Bir politik lider ile yandaşları arasındaki ilişki, işlek bir caddeye çok benzer. Normal zamanlarda trafik, yani istihbarat, politik kararlar alma ve de diğer hükmetme araçları, liderin etkisi ile kamunun farkındalığı arasında her iki yönde düzenli bir seyir izler. Doğal olarak bu trafik akışı, işlek anayolların yoğun saatlerinde olduğu gibi, bazen bir yönde bazen de diğer yönde daha fazladır. Bununla birlikte, kimi zaman şu ya da bu nedenle caddedeki trafik, resmî bir kararla liderden kamuya doğru "tek yön"de verilir: Totaliter rejimlerin politik propagandasında gözlenen şey budur. Demokratik ülkelerde dahi, kriz ya da terör dönemlerinde lider/yönetim'den kamuya doğru olan "trafiğe" daha fazla odaklanılması söz konusu olur, çünkü kamu, kendisini, kişisel kimliğini ve geniş grup kimliğini koruyacak bir "kurtarıcı" aramaktadır.

Önderler ve yönetimler, insanların "düşman ve müttefiklere sahip olma gereksinim"lerini abartabilirler.[1] Bazı liderler, insanların gerçek tehdidin bitip tehdit fantezisinin başladığı noktanın ayrımına varmalarına yardımcı olabilirler. Bu, endişeyi azaltır. Bazı başka liderler, yalnızca "ulusal ilgiler" olarak adlandırılan

şeylere bağlı olarak değil, aynı zamanda kendi kişilik özelliklerine de bağlı olarak tehlikeleri büyütebilir, endişeyi artırabilir ve grubun gerileme halinde kalmasına neden olabilirler; bu da daha ileri düzeyde toplumsal ve politik sonuçlar doğurabilir. Kriz ve terör dönemlerinde liderler, yandaşlarını iyileştirebilirler de, zehirleyebilirler de.

Geniş grupların gerilemesi, merhum psikanalist Erik Erikson'un *temel güven duygusu* olarak adlandırdığı şeyi bozar. Bu, bir çocuğun kendi güvenliğini bakıcılarının ellerine bırakmakla kendini güvende hissetmeyi nasıl öğrendiğini tanımlayan bir kavramdır ve çocuk temel güven duygusunu geliştirerek kendisine nasıl güven duyacağını keşfeder. Normal koşullar altında yetişkinler de, normal işlevsellik düzeyindeki vatandaşlar olma konumunu devam ettirebilmek için, kendilerine ve başkalarına güvenirler. Sözgelimi, temel güven duygusu olmasa ben, aşırı bir endişe duymadan bir uçağa binemem; çünkü hayatımı uçağın planlayıcılarının, yapımcılarının ve de pilotlarının ellerine güvenle teslim edemem. Temel güven duygusu o kadar esas bir şeydir ki, işlevsel temel güven duygusuna sahip kimseler onun varlığından haberdar bile değildirler.[2] Bir grubun üyelerinin temel güven duygusu bir kez sarsıldı mıydı, çizgisinden sapar ve onun yerini *körü körüne güven* alır. Bu gibi toplumsal gerileme durumlarında liderlerin görüşlerini ve gösterdikleri yönü, yapıcı ya da yıkıcı olduklarına bakmaksızın takip etme eğiliminde oluruz.

Bu noktada şunu da eklemem gerekiyor: Burada betimlemiş olduğum geniş gruplar, tek sesli değildir; bunların da alt grupları vardır ve her alt grup farklı düşünme ve hissetme örüntüsüne sahip bireylerden oluşur. Fakat geniş grup süreçlerinden söz ettiğimde, grup tarafından büyük bir oranda paylaşılan, genel ve

gözlenebilir düşünme ve hissetme örüntülerini anlatmak istiyorum. Örneğin belirli bir ideolojinin yandaşlarından oluşan bir geniş gruptan söz ettiğimde, ruhsal durumlarım ilginç bulsam da grubun muhalif üyeleri üzerinde durmuyorum. Ayrıca, daha sonra da göstereceğim gibi, geniş grup stres altında kaldıkça yaşanılan örselenmeye yanıt olarak, bireyler arasındaki düşünme ve hissetme farklılıkları giderek azalma eğilimi gösterir.

Bu kitabın amacı, geniş grup gerilemesinin yönlendirilmesinin ve beraberindeki kimliği devam ettirme, koruma ve onarma amaçlı geniş grup ritüellerinin, tariflere sığmaz barbarlıkta şiddet eylemleri için gerekli atmosferi nasıl hazırlayabildiğini gözler önüne sermektir. Geniş grup psikolojisinin ve lider-yandaş ilişkilerinin incelenmesi, bize bu tür şiddet eylemlerinin açıklamaları olarak genel kabul gören olağan ekonomik, yasal, askeri ve diğer gerçek dünya sorunlarının ötesinde, uluslararası ilişkilerde olup bitenlere ilişkin daha geniş bir bakış açısı sağlar.

11 Eylül'den sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne liderlik eden güçler ve medya, bölgesel konularla ilgilenmeye başladı ve dünyayı "biz" ve "onlar" şeklinde ikiye bölerek, kendisi dışındakileri düşmanlar ya da müttefikler olarak adlandırdı. İnsan doğası, hoşumuza gitsin ya da gitmesin, tüm insanları ilişkilendirir. Güvenliğimize yönelik gerçek tehditlere karşı savunmamızı zayıflatmadan, bu şekilde global bir yaklaşımda bulunursak, bunun uygarlıkların çatışmaya sokulması düşüncesini kışkırtmaktan çok daha fazla uygarlığa hizmet edeceğine inanıyorum; aslında gerçekliğe yardımcı olacak şey de, budur.

1950'lerin ortasında, Türkiye'de Ankara Üniversitesi Tıp Fa-

kültesi'nden mezun olduktan hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne gittim ve Kuzey Carolina Üniversitesi'nde psikiyatri eğitimi gördüm.[4] Fakat muayenehane açmayı ve özel çalışma içine dalmayı hiç istemedim. Hepsi de öğretmen olan ebeveynim ve iki ablamın (ve onların kocalarının) izinden gittim: Bir profesör oldum. 1960'ların başından bu yana Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde (2002 yılı sonbaharından beri de emeklilik sonrası Emeritus Profesör olarak) görev yaptım ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazarı ve üniversitenin kurucusu olan Thomas Jefferson'm gölgesi altında çalışmaktayım.

1970 yılında Washington Psikanaliz Enstitüsü'nden mezun oldum ve on yıl boyunca klinik çalışma ve öğretimle uğraştım; ta ki -ilkin bunun öneminin farkında olmasam da- bana göre dünyanın öteki ucunda gerçekleşen bir olay mesleki yaşamımda kritik bir rol oynayıncaya kadar. 1977'de Mısır'ın o zamanki devlet başkanı Enver Sedat, İsrail'e tarihi bir ziyarette bulunmuş ve Knesset (İsrail Parlamentosu)'te yaptığı bir konuşmada, Araplarla İsrailliler arasındaki sorunların %70'inin psikolojik kaynaklı olduğunu belirtmişti. Ardından Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association, APA)'nin Uluslararası Olaylar Komitesi (Comitee on International Affairs), Sedat'ın savını incelemeye yönelik bir plan yaptı: Arap-İsrail ilişkilerinin psikolojik yönlerinin araştırılacak ve belirli etnik duyarlılıkların, karşıt hizipler arasındaki çatışmalara getirilen barışçı çözümlere karşı nasıl direnç oluşturduğu incelenecekti. 1980-1986 yılları arasında APA komitesinin bir üyesi olarak, bir dizi gayriresmî Mısır-İsrail görüşmesine katıldım (bu görüşmelerin son üç yılında Filistinliler de görüşmelere katıldı).[4] Bu süreç içinde araştırmalarımm ana konusu yavaş yavaş bireyin iç dünyasının araştırılması olmaktan çıktı; 1998'e kadar bireysel

hasta görmeye devam ettiysem de, son yirmi beş yıl içinde geniş grup psikolojisi ve kitle hareketlerinin yönlendirilmesi, temel araştırma konum olmuştur.

Bir hekim ve psikanalist olarak almış olduğum eğitimin, geniş grupların psikolojisini ve liderlerle onları izleyenler arasındaki ilişkiyi tam olarak anlama görevi açısından yetersiz olduğunu hemen fark ettim. Diplomatlardan, siyasal bilimcilerden, tarihçilerden vb. yardım almam ve onların disiplinlerinin gelenekleri ve metodolojileri konusunda yeterli düzeyde bilgi edinmem gerekiyordu. 1987 yılında Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin himayesi altında, birbirleriyle ortak noktalar taşıyan bu disiplinlerinde ilerlemeyi sağlamak amacıyla Zihin ve İnsan Etkileşimi İnceleme Merkezi'ni (Center for the Study of Mind and Human Interaction, CSMHI) kurdum: CSMHI, bildiğim kadarıyla bir tıp fakültesi çerçevesi içinde, işin içine psikanalistleri, psikiyatrları ve psikologları olduğu kadar siyasal bilimcileri, tarihçileri ve eski diplomatları da katan tek kuruluştur. CSMHI, ortaklaşa bir biçimde ya da ayrı ayrı olarak dünyada etnik, dini ya da diğer geniş grup gerilimlerinin ve buna bağlı şiddetin yaşanmış ya da yaşanmakta olduğu pek çok bölgede çalıştı: Gürcistan Cumhuriyeti'nin yasal sınırları içinde olan ve 1990'ların başında bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra Gürcistan yönetimi ile kanlı bir savaşa giren Güney Osetya bölgesinden, yasa dışı madde kullanımının, cinayetin ve aile ilişkilerinde bozuklukların yaygın olduğu ve çoğunlukla Afrikalı-Amerikalıların yaşadığı, Virginia'nın Richmond kentindeki Blackwell mahallesine kadar pek çok bölgede.

Böylece hiçbir zaman tanışmadığım Enver Sedat, benim mesleki yaşamımın gidişini değiştirmiş oldu. Giderek (bir divanın

arkasında gerçekleştirilen) geleneksel psikanalist görevini terk edip Araplar ve İsrailliler, Ruslar ve Estonyalılar, Türkler ve Yunanlılar, Gürcüler ve Güney Osetyalılar gibi düşman gruplar arasında gerçekleştirilen müzakere masası etkinliklerine -tabii ki gayri resmî biçimde- katılmaya başladım. Beklenebileceği gibi, klinik ortamımın güvenli yapısından, örselenmiş toplumların belirsizliğine ve yoğun müzakerelerin hararetine yapmış olduğum yolculuk, direnç dolu bir yolculuk oldu. Psikanalistin, terapi divanının gerisindeki alışılmış yerinden, bir hastayla birlikte onun iç dünyasına yaptığı "gezinti" farklı bir şeydir; birbirlerine karşı saldırgan duyguları, şiddetli bir biçimde ifade eden, düşman tarafların temsilcileri arasında oturmak ya da gerçek ve taze bir tehlikenin ağır bir biçimde örselediği kişilerin arasında bulunmak bambaşka bir şeydir.

Muayenehanesinde bulunan bir psikanalist, yalnız bir kişidir: Hastanın iç çatışmalarını değerlendirirken ve neyi yorumlayacağına ve nasıl tepki göstereceğine karar verirken (tabii ki analiz edilenin verilerine rağmen) yalnızdır. Fakat bir psikanalist olarak bir durumun "patron"u olmak, narsisistik duyguları doyuran bir yaşantı olabilir. Saygın bir kurumda verilen iyi bir eğitim, analistin kişisel ve mesleki bütünlüğünü ve kendisine ilişkin bilgisini pekiştirerek bu "kontrol etme" konumunun kötüye kullanılması potansiyelini önlemektedir. Bu nedenledir ki, geleceğin psikanalistlerinin, onaylanmış psikanaliz okullarında, deneyimli bir meslektaşları tarafından analiz edilmeleri gerekmektedir. Fakat ben, uluslararası, etnik gruplar arası ve diğer geniş grup süreçleri içine girdiğim andan itibaren artık kendimden önceki koşulları kontrol etme durumunda değildim. Bir karmaşık çatışmalar okyanusunda ortaya dökülen olaylara bağlanmış, paylaşılan gizli psikolojik süreçleri anlamak şöyle dursun, bu olayları yal-

nızca ayırt etmek bile çoğu kez zorlayıcı oldu. Ayrıca kimi zaman dünya liderleriyle ve diğer önde gelen ulusal şahıslarla dirsek teması içinde oldum; bunlar arasında Sovyet lideri Mihail Gorbaçov, Amerika Birleşik Devletleri başkanı Jimmy Carter, Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yasser Arafat ve Başpiskopos Desmond Tutu vardı. Benim için esas olan, bazen kısaca da olsa bu tür "şöhretler"in bende uyandırdığı duyguları ve algıları işlemekti. Nasıl "tarafsız" kalabilirdim? Önyargılarımı nasıl dizginleyebilirdim? "Yeni" mesleğime uyum sağlayabilmek için iç dünyamı epeyce incelemem gerekti.

Etnik, ulusal, dinî ya da ideolojik duyarlıklar gündeme geldiğinde diplomatlar ya da başkaları gibi, psikanalistler de önyargı taşıyabilir ve politik liderlerin yönlendirmelerine yanıt verebilirler. Geleceğin psikanalistinde habis önyargılar ya da paranoya bulunmadığı sürece, eğitim analizinde geniş grup duyarlıkları etkin bir biçimde ele alınmaz, aksi takdirde bu sorunlar divanda çözümlenir. Sigmund Freud'un kendisi de, olasılıkla farkında olmaksızın, belli bir derecede Avrupalı etnik-merkezciliğine kapılmıştı ve diğer kültürleri kalıplaştırma ve kötüleme eğilimi taşıyordu. Freud, Albert Einstein ile olan yazışmalarında,[5] "Türkler ve Moğollar" hakkında belirli birtakım "ırkçı" yorumlarda bulunmuş ve hastalarını ironik bir dille "Zenciler" olarak nitelendirmişti.[6] Bunların art niyetli ve nefret dolu saldırılar olmaları gerekmiyordu ve ırkçılık, on dokuzuncu yüzyıl sonlarının ve yirminci yüzyıl başlarının Avrupa'sında genel olarak yaygındı ve bir dereceye kadar da kabul görüyordu. Freud, yükselen antisemitizm karşısında savunmaya yönelik bir çaba olarak saldırganla özdeşim kurmuş olabilir, fakat onun yorumları psikanalistlere şunu anımsatmalıdır: Kendi kişisel analizimiz, özbenlik analizi ve insan doğası konusundaki kapsamlı inceleme ve eği-

tim, bizi belirli kültürel normların, kendi geniş grubumuzun tutumlarının kuşatmasından ve hatta ırkçılığın kuşatmasından kolayca kurtaramaz. Etnik, ulusal ya da diğer geniş grup sorunlarıyla uğraşan bir psikanalist, birçok kültüre ilişkin dolaysız deneyimlere sahip olmalı ve kendi önyargılarını elden geldiğince çözümlemelidir. Çok önceleri şöyle bir sonuca varmıştım: Bir arkadaşımı ya da ailemin bir üyesini nasıl analize alamıyorsam, kendi orijinal geniş grubumun (Türkler) çatışan hiziplerden birini oluşturduğu gayri resmî diplomatik bir projeye katılan anahtar kişi de ben olmamalıyım.

Ben, bir psikiyatr ve psikanalist olarak küçük "terapi grupları" ile yeterince çalışmıştım ve bu tür gruplardaki tipik psikodinamiklere öteden beri aşinayım.[7] İlgi alanım geleneksel klinik çalışmadan uzaklaştıkça şunu gözlemledim: Çoğu psikanalist ya da başka akıl sağlığı çalışanı, çoğu kez hatalı bir biçimde, küçük terapi gruplarına ya da birkaç yüz üyeden[8] oluşan örgütlere ilişkin bilgisini yüzlerce, binlerce, hatta milyonlarca üyeden oluşan etnik-ulusal, dini ya da ideolojik grupların psikodinamiklerine uygulamaktadır.Geniş grupların psikolojisinin, kendi doğruları içinde, ayrı bir dinamik olarak anlaşılması gerektiği kanaatini edindim. Geniş gruplar bireylerden kurulu olduğu için, bireysel psikoloji, açıktır ki geniş grup psikolojisine paylaşılmış bir fenomen olarak yansımaktadır. Yine de, geniş grup psikolojisinin kendini göstermesi durumunda, kendine ait bir yaşamı benimsediğini belirtmiştim. Örneğin bir bireyin, sevilen birinin ölümünden sonra nasıl yas tuttuğunu, psikolojik yarasını nasıl iyileştireceğini ve ne tür durumların bu yarayı derinleştirebildiğini bilmekteyiz. Büyük felaketlerden sonra, geniş gruplar da kaybedilenlerin yasını tutar. Bununla birlikte, bir geniş grubun yas tutma süreci, bireysel yasa benzemesi zorunlu olmayan bir gidiş iz-

ler ve yüzeysel olarak birey-üyelerinin geçmiş ya da şimdideki paylaşılmış duygusal durumlarıyla bir bağlantısı yokmuş gibi görünen toplumsal ve politik hareketleri etkileyebilir.

Psikanaliz ile resmî diplomasi arasındaki işbirliğine ilişkin birkaç önemli engel, mesleki etkinliğimin gidişini etkiledi. Bu engellerden bazıları psikanalitik disiplinin kendisinden, diğer bazıları da siyaset bilimi ve diplomasi alanlarından kaynaklandı, diğer bir kısmı ise birbirinden ayrı bu iki branş arasında gerçek bir işbirliği oluşturmaya çalışırken ortaya çıktı.[9] Psikanalistler dikkatlerini geniş grup süreçlerine ve liderle onu izleyenlerin ilişkisine yönelttiklerinde bile, psikanalist açısından kuramsal olarak geçerli ve anlamlı fikirlerin, siyaset kuramı üzerinde ancak sınırlı bir etkisi olmuştur; ve diplomatlar bunları uluslararası olaylar, karar verme ve propaganda konularındaki kendi pratik çözümlemeleri yönünden oldukça kullanışsız bulmuşlardır. Bu etkinin sınırlı olmasının en büyük nedeni, geniş grup dinamiklerine ilişkin çoğu psikanalitik kuramın, bireyin kendi geniş grubuna ve liderlerine yönelik algı ve yaşantılarına odaklanmasıdır: Örneğin bir geniş grup, idealize edilmiş bir anneyi temsil etmektedir ya da lider, grup üyesi birey için bir baba figürünü temsil etmektedir. Genel olarak özel geniş grupların kendi psikolojileri ve geniş gruplar arasındaki ilişkinin niteliği sistematik olarak, gerektiği gibi araştırılmamıştır. Ortaya çıkan sonuç, bir geniş grubun ve liderlerinin grubun bireysel üyeleri açısından ne anlam ifade ettiğine ilişkin, bir çeşit oldukça *türeyişsel* nitelikte kuramsal anlayıştır.[10] Benim yaptığım inceleme, bunun tam tersine, özgül grupların davranışlarını ve bazı özel tarihsel durumların psikolojik bileşenlerini açıklamayı hedeflemektedir.[11]

Bu kitap, ağırlıklı olarak benim 1979'dan bu yana uluslarara-

sı alanda yaptığım gözlemlere dayanmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak, iki temel "laboratuvar"ım vardı. Birincisi şuydu: Düşman grupların etkin temsilcilerini bir dizi görüşme için -çoğu kez birkaç yıl süreyle- bir araya getirdiğimizde, bu katılımcılar, kendi geniş gruplarının sözcüsü haline gelmektedirler. Kendi geniş gruplarınca paylaşılan duyarlılık, duygu ve düşünceleri tekrar tekrar dile getirmektedirler. Bu nedenle ben, geniş grupların birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarını gösteren yineleyici temaları belirleme olanağını buldum. İkincisi: Bir CSMHI üyesi olarak, savaş sonrası koşulların, bölge insanını paylaşılan örseleyici koşullara ve düşmanlarıyla ilgili ortak algılarına kuvvetle odaklandırdığı, Kuveyt'ten Güney Osetya'ya kadar birçok bölgeyi ziyaret ettim. Bu bölgelerde toplumun her kesiminden erkek ve kadınlarla, yetişkin ve çocuklarla, yüzlerce derinlikli görüşme gerçekleştirdik. Bu görüşmeler aracılığıyla, insan doğasını ve özgül geniş gruplardaki psikolojik işleyişleri anlamak adına yineleyen temaları daha ayrıntılı olarak inceledim. Ayrıca, daha önce de belirttiğim gibi, birçok politik liderle tanışma ve onların yandaşlarına karşı davranış biçimlerini gözlemleme olanağını buldum.

Bu kitabı dört kısma ayırdım. Birinci Kısımda geniş grup kimliğinin betimlenmesiyle işe başlıyorum. Birinci bölümü takip eden bölümlerde geniş grup gerilemesini ve geniş grup ritüellerini anlatıyorum. İkinci Kısım, bugünlerde bizi çok meşgul eden aşırı köktendinciliği inceliyor. Üçüncü Kısım politik lider ile onun izinden gidenlerin ilişkilerine, politik liderlerin nasıl yıkıcı ya da onarıcı olabildiklerine ve de geniş grup süreçlerini nasıl dizginleyebildikleri ya da alevlendirebildiklerine odaklanmaktadır. Dördüncü Kısımda liderin ve yaratmış olduğu koşulların sahneden çekilmesinden yıllar sonra, yerleşmiş durumdaki toplumsal gerilemenin sonuçlarını ayrıntılarıyla inceliyorum.

Okuyucunun, geniş grup psikolojisini ve lider-takipçi etkileşimlerini anlamada yeni birtakım yollar bulacağı umudunu taşıyorum. Bu genel bulguların, son günlerdeki olayları da içine alan terör ve terörizm konularında farklı bir açıdan gerçekleştirilecek daha ileri araştırmalar için bir temel oluşturacağı inancındayım.

Kısım I :

Geniş Grup Psikolojisi

1. Geniş Grup Kimliğinin Yedi İlmiği

Usun özgürlüğü yok
Düşünür
Eski düşüncelerden
Beslene beslene

Fazıl Hüsnü Dağlarca, "İlk Tutsaklığımız"

Yugoslavya federasyonunun çökmesini takiben Sırplarla Hırvatlar arasında gerçekleşen 1991-1992 savaşından hemen sonra, Zagrebli (Hırvatistan'ın başkenti) bir psikiyatr olan Maja Bajs-Bjegovic, harap olmuş sınır kenti Vukovar'a gönderilen Alman zihin sağlığı çalışanlarına katılmıştı. Savaş sırasında Sırp güçleri, kentin Hırvat kökenli insanlarını Hırvatistan'ın merkezine sürmüş ve evlerini yakmıştı. Bu nedenle savaştan sonra Vukovar Hırvatistan sınırları içinde kaldıysa da, savaş bittiği zaman ahalisinin neredeyse tamamı Sırp kökenliydi. Bajs-Bjegovic, Vukovar'ın savaş sonrası gereksinimlerini değerlendirmek üzere yardıma gittiği sırada, sivil bir Hırvat'ın bile kentin caddelerinde dolaşması riskliydi. Sırplar, Hırvat toplumuna ait herhangi birine ya da herhangi bir şeye karşı yoğun bir düşmanlık sergiliyorlardı. Tehlikenin gayet iyi farkında olan Alman ekip üyeleri, Bajs-Bjegovic'den, ziyaretleri sırasında kendisini Alman olarak tanıtmasını ve en önemlisi, Hırvatça konuşmamasını istediler. Bir keresinde grup, hiç kimsenin Almanca ya da İngilizce bilmediği bir restorana gitti ve ekip üyeleri sipariş veremedi. İşte o anda Bajs-Bjegovic, kendiliğinden Zagreb aksanınm üstüne basarak garsona sipariş vermeye başladı. Daha sonra anlattığına göre, garsonla konuştukça heyecanı artmış ve sanki restorandaki

herkesin kendisini işitmesini istermişçesine çok yüksek sesle konuştuğunu fark etmişti. Sonradan bana anlattığına göre, yakınında bulunan her Sırp'a gerçek geniş grup kimliğini sergilemek zorunda olduğunu hissetmişti. Çok gergin geçen birkaç dakikadan sonra grup üyeleri yemek yiyebilmişler ve herhangi bir olayla karşılaşmadan Zagreb'e dönmüşlerdi.

O anda Bajs-Bjegovic için ait olduğu geniş grubun bir üyesi olmanın psikolojik varoluşunu yaşamak, bedensel zarara uğramaktan ve hatta ölümden daha önemliydi. Geniş grupla ilişkinin bu denli güçlü olmasının nedeni, bireyin etnik, dini ya da ulusal kimlik duygusunun kendi "öz" kimliğiyle sıkı bir bağ içinde olmasıdır; ki bunun içinde de bireyin kendine ait derin ve kişisel aynılık duygusu, kararlı cinsiyet ve beden imgesi ve geçmiş-şimdi-gelecek arasındaki süreklilik yer almaktadır.[12] Kendi geniş grup kimliğimiz tehdit edilmedikçe ya da bize haz veren grup aidiyetiyle ilişkili bir olay gerçekleşmedikçe, çoğu zaman bu bağlantının farkına bile varmayız. Geniş grubumuzu kutsayan şanslı olaylar ya da onun başına gelen talihsiz olaylar bizi mutlu kılar ya da üzer, ayrıca aidiyet duygumuzu da güçlendirir: Bu, başka açılardan görece homojen gruplarda -örneğin Kuzey ve Güney Kore gibi ülkelerde- özellikle belirgin bir durumdur. Amerika Birleşik Devletleri gibi homojen olmayan bir nüfusun söz konusu olduğu uluslarda bile geniş grup kimliği şemsiyesi, etnik temeli ne olursa olsun herkesi kapsar: Amerikalılar çok fazla bir şey düşünmeden gündelik etkinliklerini sürdürürler. Ancak New York ve Washington'a Eylül 2001'de yapılan saldırılarda dramatik bir biçimde gördüğümüz gibi, Amerikan kimliği tehdit edildiği anda çoğu Amerikalı tehdidi doğrudan kişiselleştirmekte ve bunu kendisine karşı bir saldırı olarak yaşamaktadırlar.

Fakat bu noktada geniş grupları sınıflandırmada güçlüklerle karşılaşıyoruz. Resmî bilimsel ve politik tartışmalarda olduğu gibi, gündelik dilde de geniş grupları sınıflandırmak için ırk ve ulus gibi terimleri kullanıyoruz. Öte yandan çoğu akademik çalışma "ırksal" farklılığın bilimsel dayanaklarını yok etmiş ve modern ulusal toplulukların "yaratılışı"nı gözler önüne sermiştir.[13] Bununla birlikte, bunlar geleneksel sınıflamalar oldukları için, insanların büyük kısmı, kendilerinin (ve başkalarının) geniş grup kimliklerinin yapısını bu sınıflar aracılığıyla anlamaktadırlar. Aslında bizim amaçlarımız yönünden bu tür sınıflandırmaları kullanmanın ölçütü, kendini etnik, ulusal ya da dinî bir grubun üyesi olarak hissetmektir. Benim burada odaklanacağım şey bu sınıflandırmaların *kendileri* değil, tüm geniş grup yapıları için ortak olan ve bu sınıflandırmalara "hayat veren" psikolojik süreçlerdir. Bu nedenle en önemli geniş grup kimliği sınıflandırmalarına ilişkin kısa bir betimleme yapmayı gerekli görüyorum.

"Etnisite" sözcüğü, etimolojik olarak Yunanca topluluk, halk ya da kabile anlamına gelen *ethnos* sözcüğünden gelmektedir. Roger Scruton etnik grubu, "kuşaklar boyunca uzun süreli birliğin, karmaşık akrabalık ilişkilerinin, ortak kültürün ve genellikle dinsel birlik ve genel bölgesel bağlılıkların aracılık ettiği" sabit bir grup olarak tanımlamaktadır.[14] Antropolog George De Vos, etnik grubun üyelerince paylaşılan ve grubun bağlantı içinde olduğu diğer kimselerde bulunmayan bir dizi ögenin altını çizmektedir; bunların içinde halkın dinî inanç ve uygulamaları, dil, tarihsel süreklilik duygusu, ortak atalara ve ortak bir anayurda karşı beslenen inanç ve ortak bir tarih yer alır.[15] Açıkça görebileceğimiz gibi, geniş grup kimliği sınıflamaları, pratikte öteki geniş grup kimliklerinden kolayca ayırt edilemez; etnisite, dinî kimliği ve belki de ulusal kimliği içine almaktadır. Fakat benim

işe etnisiteyle başlamamın nedeni, onun geniş grup kimliğinin ayrıcalıklı bir kategorisi oluşudur. Antropolog Howard Stein etnisitenin doğal bir kategori olmadığını, bir düşünce biçimi olduğunu gözlemlemiştir.[16] Biz, daha da ileri gidebilir ve etnisitenin temelinde bir duygulanım durumunun yattığını söyleyebiliriz. Etnisite, insanları, bilinçdışı ve simgesel olarak anneleri gibi ya da çocukluk çağında kendilerine bakan önemli kişiler gibi "hissettikleri" kişilere bağlayan duyguları ve düşünceleri yansıtmaktadır. Bu nedenle etnisite yalnızca temel duygusal düzeyde insanî bir aidiyet duygusunu ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda "başkası"nı "bizim gibi" olmayan biri şeklinde tanımlayarak "biz-lik"i tanımlar.

Din (İngilizce *religion*) -Latince'de "yeniden bir araya getirip bağlayan" anlamına gelen *religare* sözcüğünden gelir-, bireylerin erken çocukluk çağındaki temel duygulanma ve düşünme biçimleriyle bağlantılıdır. Din tarihsel olarak yalnızca insanlarla ilahî bir duygu arasında bir bağ kurmakla kalmamış, yandaşlar arasında bir ortaklık duygusu oluşmasını da sağlamıştır. Fakat din, genellikle bir insan grubunun tekliğini ve paylaşılan kimliğin özgüllüğünü tanımlama yönünden etnisite kadar özgül değildir. Farklı gruplar, her biri etnik gruplar olarak kendi özgül özelliklerini taşımakla birlikte aynı dini paylaşabilirler. Etnik bağ, kimi zaman dinî bağın önüne geçebilir. Örneğin aşırı köktendincilik başlangıçta Taliban yandaşlarını bir araya getirmiştir, ancak 2001 sonbaharında Amerika Birleşik Devletleri'nin saldırılarıyla Taliban rejimi sarsıldıkça, yandaşlarının kendi etnik aidiyetleri su yüzüne çıkmıştır: Afganlılar, bazı Taliban yandaşlarının ve Usame bin Ladin'in Arap destekçilerinin "yabancılık"larını yeniden vurgulamaya başlamışlardır. Bazen Güney Slavları gibi aynı etnik "köken"den gelen gruplar farklı dinleri benimse-

mekte ve farklı gruplar olarak ortaya çıkmaktadırlar -burada Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırplar ve Müslüman Boşnaklar söz konusudur. Fakat ben Hırvatları, Sırpları ve Boşnakları farklı etnik gruplar olarak değerlendiriyorum, çünkü yüzyıllara yayılan tarihsel deneyim göstermiştir ki, dinî aidiyetleri, onların farklı kültürel miraslara sahip birimler olarak tanımlanmalarına neden olmuştur.

Daha yeni bir kavram olan ulus kavramının Avrupa'da gerçekleştiği söylenebilir. Fakat daha önceleri dinin tamamen doldurduğu bir boşluk, ulusallığa ilişkin yeni kavramlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Sözgelimi, 1789 devriminden ve Napolyon savaşlarının yarattığı trajediden sonra Fransız halkı, kendi ulus-devleti dışında kalan halklarla aynı dinî inançlara bağlı kalmıştır, fakat artık ulus, Fransız halkının paylaştığı kimliği anlatacak daha keskin sınırlı referans çerçevesini oluşturmuştur ve buna rağmen dinî inanç da eski gücünü korumuştur. İnsanî ideolojiler, tümüyle ilahî yönelimlerin yerini almış değildir,[17] fakat onlarla kimi zaman garip ve önceden kestirilemez birtakım bileşimler içine girmiştir. Scruton, şunları gözlemlemektedir:

> Din ve politika, ne inananların ve ne de onları yönetmeye çalışanların zihinlerinde birbirinden ayrılabilir ve de dinî görüşler, çağdaş Batılı yönetimlerin hemen hemen tüm kavram ve kurumlarını etkilemiştir: Kilise hukuku ve tabii hukuk aracılığıyla hukuk; uluslararası yargı doktrini aracılığıyla egemenlik; haklı kazanç ve tefecilik doktrinleri aracılığıyla mülkiyet; hayırsever olma buyruğu aracılığıyla sosyal refah ve eğitim; dindarlık ve itaatkârlık buyruğu aracılığıyla politik yükümlülük; kusursuzluğun bu dünyaya değil, öteki dünyaya ait olduğu inancı aracılığıyla politik kararlılık.[18]

Günümüzde Ortadoğu ve Kuzey İrlanda'daki etnik terörizm olsun, El Kaide'nin gerçekleştirdiği terörist saldırılar olsun dinle açık bir ilişki içindedir. Siyaset bilimcisi Michael Barkun'un da açıkladığı gibi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki milis birlikleri ve onların sempatizanları yalnızca radikal politik sağ literatürün değil, apokaliptik evangelist Protestanlık'ın (köktenci Protestanlık; ç.n.) da etkisi altındadırlar:

> Milislerin görünürdeki seküler ideolojisi -anayasal yönetimin gizli politik ve ekonomik güçlerin tehdidi altında olduğu inancı- kapalı ve dolaysız dinî birlikleri maskelemektedir. Bu birlikler, komployu Şeytan'ın Tanrı ile mücadelesine, Deccal'in yükselişine ve kıyamet alametlerine bağlamaktadırlar.[19]

Din, etnik ve ulusal politikalarda ve uluslararası ilişkilerde geniş grup kimliğinin bir belirleyicisi olarak, çoğu kez anahtar rolü oynamaktadır.

O halde etnisite, *dil*i olduğu kadar dini de içine almaktadır; grubun tarihindeki paylaşılan imgelerle bağlantılıdır ve özellikle keskin bir "biz" ve "onlar" duygusu oluşturmaktadır. Belki de Fransız Devrimi'nden sonra ulusçuluk Avrupa'ya yayıldığında ulusal gruplar arasında, etnik gruplar arasındakine benzer duygu ve düşünce biçimlerini yaratmıştır. Günümüzde de yaygın bir biçimde anlaşılmıştır ki, Ulus-devlet, görece olarak yakın geçmişe ait, Batı kökenli bir icattır ve çoğu kez kanlı mücadelelere gereksinim duyan Avrupalı ulusları yaratmıştır. Başka yerlerde uluslar, farklı şekillerde "doğmuş"lardır. Sözgelimi Kuveyt, Arap yarımadasından göç eden El-Sabah hanedanı ve diğer aileler tarafından kurulmuştur. Bunlar, yüzyıllar içinde çevrelerindeki

bölgelerden gelen Arap ve İran kökenli başka insanlarla bir araya gelmişlerdir. Ne kaçınılmaz, ne de rastlantısal nitelikte olan, fakat bilinçli ve bilinçdışı kararların, paylaşılan tahsislerin ve ortak bir tarihin ürünü olan bir ulusal kimlik yavaş yavaş gelişmiştir.[20] Bu bağlamda Kuveyt, tarihçi Peter Loewenberg'in verdiği adla bir "yapay ulus"tur.[21] Etnisite, ırk ve/veya din açısından farklılık gösteren halklar, özel bir coğrafî alanda bir araya gelip bu farklılıkları aştıklarında, yapay uluslar "türmektedir", tıpkı Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya ve Endonezya örneklerinde olduğu gibi. Lowenberg, bu şekilde birbirinden farklı bireyleri, bağlılık içindeki bir geniş gruba -yani paylaşılmış deneyimlerin oluşturduğu ve şekillendirdiği topluluğa- katan ortak öge olarak, Otto Bauer'e ait "yazgının sürekliliği"*(schicksalsgemeinschaft)* kavramını öne sürmektedir.[22] Uluslar birbirlerinden farklı bir biçimde "doğduğu" için dahil etme ve dışlama, haksızlık ve hak kazanma dereceleri bir ulustan diğerine farklılık göstermektedir. Örneğin eski Yugoslavya yıkılıp da Makedonya devleti "doğduğu" zaman dahil etme ve dışlama, haksızlığa uğrama ve hak kazanma sorunları ortaya çıktı, çünkü Makedonya halkının üçte biri Arnavut kökenlidir.

2000 yılı ilkbaharında Tel Aviv'de İtzhak Rabin İsrail Araştırmaları Merkezi'ndeki misafirliğim sırasında, ilerlemekte olan "yapay" ulus inşasının oldukça güç sürecini yakından gözlemleme olanağını bulmuştum. "Tek dinli" bir devlet sayılan İsrail, aslında büyük etnik ve kültürel farklılıklar içeren bir topluluğu, tek ulus şemsiyesi altında bir araya getirmeye çalışmaktadır. Soykırım öncesinde gelen Siyonist yerleşimciler, Soykırım'dan kurtulanlar ve onların torunlarından oluşan (hemen hepsi Avrupa kökenli) İsrail toplumuna, daha yakın zamanlı göçlerle, eski Sovyetler Birliği'nden 1 milyon Yahudi ve 80.000'den fazla da

Etiyopyalı Yahudi eklenmiştir. İsrail'deki (çoğunluğu Müslüman) 1 milyon Arap nüfusu ve küçük, fakat önemli Hıristiyan ve Bahai azınlıklarını ve bir o kadar da Yahudiliğin önemli sayıdaki mezhep ve çeşitlemelerini de göz önüne alacak olursanız, İsrail hükümeti Göçmen Kabul Etme Bakanlığı'nın karşı karşıya kaldığı işin boyutunu anlamak zor değildir. Bu bakanlığın hizmetleri içinde, ülkenin yeni yerleşimcileri için ileriye dönük olarak sunulacak mesleki rehberlik, danışmanlık ve ekonomik yardım hizmetleri de yer almaktadır.

İsraillilerin de, ulusal yapılarının yapay bir nitelik taşıdığının gayet iyi farkında oldukları açıktır. İsrail devletinin kuruluşunun 52. yıldönümü olan 10 Mayıs 2000 tarihinde, Kudüs'te Theodor Herzl'in mezarının yakınındaki bir tören gerçekleştirildi. İsrail Parlamentosu sözcüsü Avraham Burg'un yönettiği bu törene ben de katılma fırsatı bulmuştum. Bu tarihten birkaç gün önce, Parlamento'da kültürel ayrılık ve birliktelik konulu bir toplantıda Burg'la karşılaşmıştım. Onun etkileyici bir hatip olduğunu anımsıyorum. Törende hazır bulunan iki binin üstünde İsrailli'nin Burg'un sözleriyle nasıl da coştuğunu görebiliyordum. Herzl Tepesi'nde bana eşlik eden İsrailli arkadaşlarım, Burg'un söylediklerini bana tercüme ettiler. Burg, dinleyicilerini derin ve kaygı verici toplumsal ayrılıkların olmadığı, yapay ulusun kaynaşmış bir hale geldiği ideal İsrail görüşüne hayatiyet kazandırmaya teşvik ediyordu.

Rabin'in 4 Kasım 1995'te Bar Ilan Üniversitesi'nde öğrenci olan Yigal Amir tarafından öldürülmesi İsrail toplumunu şoke etmiş ve onlar adına, bir İsraillinin diğerini nasıl öldürebileceği sorusunu gündeme getirmişti. İsrailli bir psikanalist olan Rena Moses-Hrushovski suikasttan sonra İsrail'e özgü bir "kendi içi-

ne bakma"nın söz konusu olduğunu belirtti.[23] İsrailli entelektüeller, farklı politik ve dini grupların birlikteliğini nasıl kolaylaştırılabileceklerini ve İsraillilerin çoğul dini mezhepleri ve etnisiteleri arasında ortaya çıkan yıkıcı bölünmelerin üstesinden nasıl gelebileceklerini merak ediyordular. Bununla birlikte, Moses-Hrushovski'ye göre zaman içinde bu gerçekleşmedi. Tören sırasında ülkedeki derin ayrılıklar hâlâ varlığını sürdürüyordu. Burg'un söylevi bu durumu anlatıyor ve bir çözüm bulunması için yakarıyordu.

Burg'un söylevi bittiğinde ülkedeki farklı grupları temsil eden 12 İsrailli, yanan meşaleler karşısında kısa birer konuşma yaptı ve kendilerini birleşik İsrail'in simgesi olarak sundular. Oz (Sveta) Tokaev adındaki genç bir kadın, yakın geçmişte Rusya'dan gelen bir milyon kişilik "göçmen" grubunun temsilcisi idi. Etiyopya kökenlilerin sözcüsü, Zehava Baruch adlı bir kadındı. Bir helikopterin düşmesi sonucu oğlunu kaybeden Boaz Kitain, genç insanların gerçek tehlikelerle karşı karşıya geldiği bir ülkede herkese yaslı ebeveynleri anımsattı. Biri Yahudi, diğeri Dürzi olan Ziv Scachar ve Daniella Nadim Issa adlı, yirmi yaşın altında iki genç, birlikte bir konuşma yaparak İsrail devleti içinde Yahudi olanlarla olmayanların bir arada yaşayabileceğini savundular. Diğer konuşmacılar da dinleyicilere Soykırım'dan doğrudan etkilenmiş vatandaşların ve de kadın hakları gruplarının temsilcileri olan vatandaşların varlığını anımsattı. Ancak İsrailli Müslüman Araplar ve aşırı Ortodoks akımlar temsil edilmediler. Bununla birlikte, akşamın verdiği coşkunluk içinde ideal ve birleşik İsrail, gözlerde canlanabiliyordu.

"Yapay" uluslar ile içindeki etnik yönden homojen gruplardan birinin baskın olduğu uluslar arasında ayrım yapsam da, bu

ayrımı yapmak uygulamada her zaman bu kadar kolay olmaz. "Yapay" uluslar, zamanla, ortak bir dille seslendirilip ifade edilebilen, ortak bir tarihsel deneyimin tanımladığı bir tür homojenliğe evrilirler. Yine de yapay/yapay olmayan ayrımı, birkaç nedenden ötürü, amaçladığımız şeyler yönünden yararlıdır. Örneğin, yapay bir ulusun çeşitli etnik, ırksal ve dini gruplardan oluşan "mozaik"i, stres altındayken "kırılma" eğilimi gösterebilir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sırasında 100.000 Japon asıllı Amerikalı, aslında hainlik etmedikleri halde konsantrasyon kamplarında izole edilmişlerdi.[24] 11 Eylül'den sonra Birleşik Devletler'de "biz" olarak değerlendirilenlerle dolaysız ya da simgesel olarak İslam'la bağlantılı görülenler arasında kırılmalar ortaya çıkmıştır.

Ulusçuluğun belirli tanımları, uygulamada etnisitenin belirli tanımlarına çok benzemektedir. Örneğin Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde psikiyatr olan ve onlarca yıldır uluslararası ilişkileri inceleyen Rita Rogers, Stein'ın etnisite tanımının izinden giderek, "ulusçuluğun zihinsel bir durum olduğunu"[25] öne sürmektedir. William Petersen bir ulusu, "kabul edilen atalardan gelme ortak bir soyun ve onun ortak yurdunun, tarihinin, dilinin, dininin ve/veya yaşam biçiminin birleştirdiği bir halk"[26] olarak tanımlamaktadır. Hans Kohn'un yorumlarında da etnisite tanımlarıyla birtakım koşutluklar görüyoruz:

> Ulusçuluk -hiçbir zaman tanışmayacağımız milyonlarca kişinin yaşamıyla ve özlemleriyle ve hiçbir zaman bütünüyle gezemeyeceğimiz bir yurtla kurduğumuz özdeşim-, aileye ya da çevremizdekilere duyduğumuz sevgiden niteliksel olarak farklı bir şeydir. Bu, niteliksel olarak insanlığa ya da tüm dünyaya duyulan sevgiye benzer.[27]

Kohn'un yaptığı tanımlama kısıtlıdır; zira ulusçuluğun, içinde sömürge sonrası ulusçuluğun da bulunduğu bazı türleri vardır. Ayrıca tarih bize şunu da anımsatmaktadır ki, ulusçuluk kavramı her zaman özgürlüğe ve yüksek insanlık ideallerine bağlı değildir; ırkçılıkla, totaliterlikle ve yıkımla da birlikte olabilmektedir. Örneğin Nazi ulusçuluğu ırkçılık üzerine kurulmuş ve demokratik ve liberal düşüncelerle savaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak, siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkiler alanında çalışan akademisyenler arasında, olumsuz ulusçulukla olumlu ulusçuluğu -genellikle yurtseverlik olarak adlandırılır- birbirinden ayırma eğilimi vardır. Romancı ve kültür eleştirmeni George Orwell, yurtseverliği "dünyanın en iyisi olduğuna inanılan özel bir yere ve özel bir yaşam biçimine bağlı olmak, fakat başka insanlara karşı güç kullanma isteği duymamak"[28] olarak; ve ulusçuluğu da, tadı kaçmış yurtseverlik -"kendini aldatmanın şekillendirdiği kudret açlığı"[29]- olarak betimlemiştir. Siyasi ve sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenler, iyicil ve yurttaşlıkla ilgili ulusçuluk ile kötücül ve otoriter ulusçuluk arasında yararlı bir ayrım yapmışlardır.[30] Ayrıca bir ulusun etnik yönden homojen bir insan grubundan oluşması durumunda etnisite kavramı ile ulus kavramı arasında da yakın bir bağlantı söz konusu olmaktadır. Örneğin 1830'lu yılların başlarında Yunanistan "doğduğunda" resmi olarak yalnızca etnik yönden Yunanlı olanları içine almıştı; bu nedenle bu ulus-devletin üyelerini yurttaşlar olarak birbirlerine bağlayan şey, yukarıda etnisitenin alanı olarak tanımladığım özgüllük idi; ve yeni ulus-devletin dışında yaşayan Yunan etnik grubundan kişiler hariç, dış dünyadakiler "öteki" idi.[31] Bir ulus ile bir etnik grup arasında yapılan genel ve temel ayrıma göre ulus, siyasi özerklik ve çizilmiş sınırların, en azından rolleri, konumları ve statüleri tesis eden örgütlerin gerekli olduğu bir yapıdır.[32]

Fakat daha önce de belirttiğim gibi, tam anlamıyla etnisite, ulusallıktan daha temel bir kategoriyi anlatmaktadır. Gerçekten de, göründüğü kadarıyla günümüzde ulusçuluğun devri geçmiş gibidir; Avrupa imparatorluklarının geri plana çekilmesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra biz, pekâlâ da bir "Etnisite Çağı"nda yaşıyor olabiliriz.[33] Bununla birlikte, tarihçi Norman Itzkowitz'in ve benim bir yerde yazmış olduğumuz gibi, etnisite üzerine odaklanma, günümüzdeki kadar belirlenmiş olmamakla birlikte geçmiş çağlarda da vardı:

> Cromwell'in İrlanda'yı fethedişinde etnisitenin oynadığı rolü görmemek kesinlikle hatadır. Yeni Dünya'daki etnik çatışmanın etkilerini görmemek de aynı ölçüde yanlıştır. John Smith gibi önde gelen sömürgecilerin çoğu, İrlanda'nın fethinin tutuşturduğu ateşin vaftiz çocuklarıdır. Onlar, bu etnik çatışmadan aldıkları dersleri kendileri ile beraber Yeni Dünya'ya getirmişlerdir. Onlar için yerli halk, çoğu kez başka bir kılığa girmiş İrlandalı demekti.[34]

Çağdaşlaşma kuramları, sanayi ve ticaretin, tarımın yerini aldığını öne sürmüşlerdir. Sanayi toplumu, kabile değerleri ya da yerel değerlerin yerine evrensel değerleri koyma gereksinimini duymuş ve yeni iletişim biçimleri kültürel asimilasyona ve sonuçta da etnik kimliklerin ortadan kalkacağı inanışına neden olmuştur.[35] Bununla birlikte, görüldüğü kadarıyla bunun tam karşıtı bir durum gerçekleşmiştir, çünkü "çağdaşlaşmanın neden olduğu kişiliksizleştirme karşısında etnik kimlikler güç kazanmıştır":

> Çağdaşlaşma kuramının yazgısı, sosyalizm eşliğinde kurulacak olan sınıfsız toplumun, kapitalist toplumun yarat-

tığı son şey olan savaş karşısında bir cephe oluşturacağı şeklindeki Leninist görüşün yazgısına pek çok bakımdan benzemektedir. Tarihin seyri, hem çağdaşlaşma kuramının, hem de sınıfsız toplum kuramının altını oymuştur.[36]

Etnisite doğal bir kategori olmadığı gibi, onunla ilişkili olan ırk kategorisi de (Oxford İngilizce Sözlük'e göre) 18. yüzyılda ortaya çıkmış olup insanların deri rengi, saç biçimi, yüz özellikleri ve "yaradılış"a bağlı diğer fenomenler gibi birtakım farklılıklara dayalı olarak "alt türler"e ayrılabileceği görüşüne dayanmaktadır. Irksal ayrımlar, insan gelişiminin farklı evrelerini yansıttıkları kabul edildiğinde ve hak ve ayrıcalıkların sistematik olarak verilmesi ya da esirgenmesini desteklemek amacıyla kullanıldıkları zaman, ırkçılığın ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Irk ayrımları tüm dünyada varlığını sürdürmektedir; fakat bunun ortak ifadesi, durumdan duruma değişiklik göstermektedir. Kuşkusuz ki Batı Avrupa ve onun Kuzey Amerika'da, Afrika'da ve Avustralya'daki beyaz sömürgeleri, habis bir ırkçılık sergilemişler, hedef grup -aslında masum iken- yıkıcı grup tarafından tehlikeli görülmüştür.[37] Bununla birlikte, günümüzde özellikle Batı Avrupa'da ırkçılığın *kendisi,* yerini esas itibarıyla yeni bir kavram olan yeni ırkçılığa bırakmıştır. Yeni ırkçılık, temelini biyolojiden değil, antropoloji ve ideolojiden almaktadır. Örneğin Avrupa'nın bazı bölgelerinde, bazı insanlar Afrika, Orta Doğu ya da Asya kökenli göçmenlere özgü dinî adetler, diler ya da değer sistemlerine yönelik ayrımların altını çizerek, bu göçmen topluluklarının fiziksel olmasa bile duygusal yönden ayrı tutulmasına haklılık kazandırmaya çalışmaktadırlar.[38] Yeni ırkçılık, etnomerkezcilik kavramına benzerlik göstermektedir. Bu, bir etnik grubun diğerleri üzerindeki üstünlüğünü, eleştirmeksizin ve haklı görülemeyecek biçimde destekleyen tutumları anlatan bir kav-

ramdır.

Geniş grup kimliğinin farklı kategorileri üzerine yaptığımız bu kısa gözden geçirme bile, grup kimliği kavramlarını tanımlamada esnek davranılması gerektiğini göstermektedir. Herhangi bir geniş grubun özünü ve işlevselliğini değerlendirirken, şu anki durumla ilişkili tarihsel ayrıntılar da hesaba katılmalıdır. Örneğin Mısır'daki Hıristiyan Kıptiler, dinî farklarını temel alarak kendilerini ülkelerindeki çoğunluktan gururla ayrı tutarlar. Fakat aynı zamanda da, firavunlar tarafından yönetilen eski Mısırlıların torunları olduklarına inanırlar. Dolayısıyla kendilerini Arap kökenli olan çoğunluktan, etnik olarak ayırırlar. Bununla birlikte, Mısır'da güvende hissetmek için kendilerini Mısır ulusunun bir parçası sayarlar. Yani Kıptiler, tarihin belli bir döneminde karşı karşıya kaldıkları koşullara bağlı olarak kendilerini din, etnisite.ya da ulus şeklinde bir grup olarak tanımlayabilmekte ve güvenlik ya da güvensizlik duygusu yaşayabilmektedirler.

Geniş grup kimliğini tanımlamanın son bir yolu daha vardır: İdeoloji. Türk Kurtuluş Savaşı'ndan (1919-1922) sonra Türkiye'de geçerli olan Kemalizm gibi bazı ideolojiler, özgül bir geniş grubun ya da ulusun sınırları içinde yer alır, başka bir yeri etkilemez ya da bu yönde bir emel beslemezler.[39] Sovyet komünizmi gibi diğer bazıları ise uluslararası bir kitleye hitap etmeye çalışırlar. Bununla birlikte ben, şunu vurgulamak isterim ki ideolojik kimlik, etnik, ulusal ya da dinî kimlikten farklıdır. O, ne devamlı bir nitelik taşır ne de diğer kimlik kategorilerinin bir tamamlayıcısıdır. Bir geniş grubun üyeleri arasındaki temel nitelik taşıyan çekirdek aynılık duygusu yıkıma uğramaksızın, bir politik ideoloji biçimlendirilebilir ya da ondan vazgeçilebilir. Örneğin Ruslar ve Çekler, artık komünist ideolojiye atıfta bulunma-

dıkları halde kendilerini Rus ve Çek olarak algılamaya devam etmektedirler.

Etnik, ulusal ve dinî *ortak* kimliklerin, insanlar üzerinde, onları politik propaganda ve diğer yönlendirme biçimlerine tabi tutarak, neden böylesine büyük bir etki yaptığını ve neden insanların liderlerini kimi zaman gözü kapalı takip ettiklerini anlayabilmemiz için öncelikle *bireysel* kimliğe ilişkin psikanalitik anlayışı gözden geçirmemiz gerekmektedir. Psikanalizdeki *"kimlik"* terimi görece olarak yeni bir terimdir; Sigmund Freud'un kendisi bu terimi nadiren kullanmıştır[40] ve onun kurduğu disiplinle uğraşanlar da, onun ortaya koyduğu örneğin takipçisi olarak bu terimi çok kullanmamışlardır. Bu terimi ilk kez genel ilgi alanına sokan psikanalistlerden olan Erik Erikson, 1956'da bir kişinin kimliğini, çığır açıcı bir biçimde, şöyle betimlemiştir: "Sürdürülen bir içsel aynılık duygusu ... [ve aynı zamanda] bir tür temel karakterin başkalarıyla sürekli bir biçimde paylaşılması."[41] Şimdi Erikson'un görüşlerinden hareketle, "kimlik"in, bir kişinin kendisine ilişkin öznel yaşantısına dayandığı ve dolayısıyla "karakter" ya da "kişilik" gibi ilişkili diğer kavramlardan ayrımlanmasının gerektiği görüşü genel bir kabul görmektedir: Karakter ya da kişilik terimleri, *başka kimseler*in bireyin duygusal ifadelerinden, konuşma biçimlerinden ve alışılagelen düşünme ve davranış biçimlerinden hareketle çıkarsadıkları ortak izlenimleri anlatırlar. Şu halde kimlik, karakter ve kişilikten farklı olarak, bireyin iç dünyasında işleyen özbenlik modelini[42] ve kendi geçmişi, şimdisi ve geleceğini anımsanan, duyumsanan ve beklenen bir varoluşun pürüzsüz sürekliliği içinde bütünleştirmesini belirtmektedir. Şu halde, kristalize olmuş bir çekirdek kimliğe sahip olan bir birey, gerçekçi bir beden imgesine, içsel

bir fizik sağlamlık duygusuna, kendi cinsiyetine ilişkin öznel bir berraklığa, iyi bir biçimde içselleştirilmiş bir vicdana ve bizim açımızdan en önemli öge olarak da, "grubu ve idealleriyle içsel bir dayanışma duygusuna"[43] sahip demektir. Şu halde, bir bireyin çekirdek kimliği ve geniş grup kimliği birbiriyle yan yana gelişir.

Yetişkinler, tipik biçimde, biricik kimlikleri olarak algıladıkları şeyin çeşitli yönlerini toplumsal ya da mesleki konumlarıyla ilişkilendirebilmektedirler; kendilerini aynı anda bir hekim ve hentbol oynayan birisi ya da bir marangoz ve okumaktan hoşlanan birisi olarak algılayabilirler. Yüzeysel olarak "kimlik"in bu ögeleri, Erikson'ın tanımına uyar gibidir. Fakat ben bu görünümlerin, Erikson'ın belirlemiş olduğu, kendiliğin içindeki süregelen temel aynılık duygusunu tam olarak yansıttığı inancında değilim. Bir kişinin toplumsal ya da mesleki kimliği tehdit altına girerse, buna tepki olarak endişe (anksiyete) duyabilir de, duymayabilir de. Tehdidin, Freud tarafından belirlenen dört temel iç tehlike sinyalinden biri ya da daha fazlasıyla (çoğu kez bilinçdışı olarak) bağlantılı olması durumunda, endişe duyulması çok daha olasıdır: Sevilen birini yitirme, sevgiyi yitirme, bedenin bir parçasını yitirme ya da özsaygıyı yitirme.[44] Bir karşılaştırma yapmak için, ödünleme düzeneklerinin yetersizliği nedeniyle şizofreniye giden bir yetişkini inceleyelim: Zaman boyunca süregelen temel özbenlik-kimlik duygusu parçalanmıştır; o, kendini patlayarak bir milyar parçaya bölünen bir yıldız gibi hissetmektedir.[45] Böyle bir kişi, mutlaka endişe duyar; ve bu endişe, sözle tanımlanamayacak kadar dehşet vericidir.[46] Bu dehşetten kurtulmak için, o gücü bulduğu anda, yanlış (psikotik) da olsa yeni bir kimlik duygusu yaratır; böyle bir kişi, kendisinin İsa ya da Rahibe Theresa olduğunu "keşfedebilir". Benim"çekirdek

kimlik" olarak adlandırdığım şey, bu bireylerin kaybetme dehşetini yaşadığı ve yerine yenisini koymaya zorlandığı kimlik duygusudur. Çekirdek kimliğin kaybı, katlanılamaz bir durumdur, bir psikolojik ölümdür.

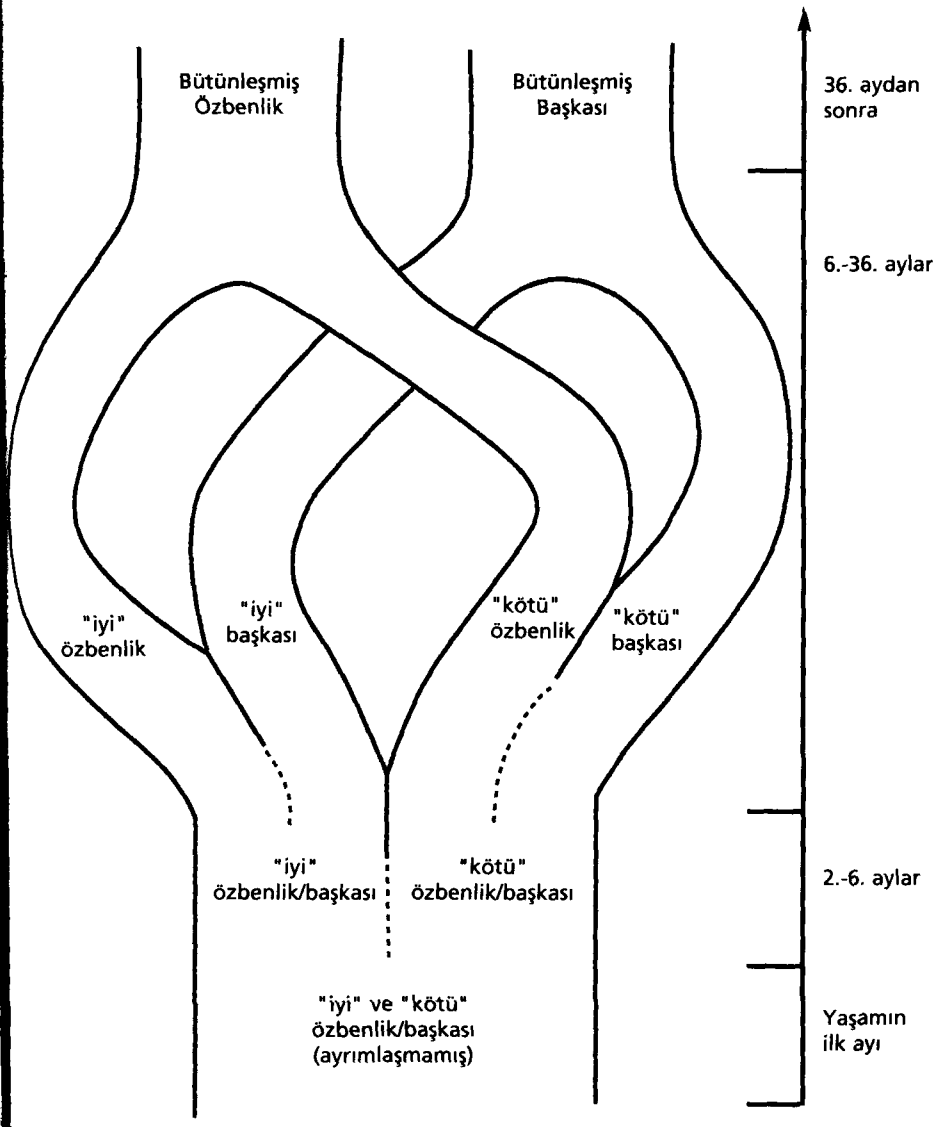
Bizim amaçlarımız açısından çekirdek kimliği, daha az öneme sahip toplumsal ya da mesleki "kimlikler"den ayrımlamak önem taşımaktadır; çünkü bu bölümün ilerleyen sayfalarında da ayrıntısıyla anlatacağım gibi, bir bireyin geniş grup kimliği, onun kendi kişisel çekirdek kimliğiyle yakın bir bağlantı içindedir. Psikolojik bir dille konuşacak olursak, bunun bir sonucu olarak da, paylaşılmış çaresizlik ve küçük düşürülme gibi geniş grup kimliğine yönelik ciddi tehditler, geniş grubun üyeleri tarafından *bireysel olarak* yaralanma ve *kişisel olarak* tehlike olarak algılanmaktadır; bunlar ortak bir bunaltı ya da dehşet tepkisi ve her bireyin özgül kişisel savunmalarının da ötesinde, kendiliğin parçalanmasına karşı paylaşılmış savunmalar yaratırlar.

Her bireyin çekirdek kimliği, birinci planda yaşamın erken dönemlerinde başarılması gereken iki temel görev aracılığıyla gelişmektedir: "Ayrımlaşma" ve "bütünleşme". Yaşamın başlangıcında bebek, pratik amaçlar yönünden kendisinin nerede bittiğini ve başkalarının (yani annenin ya da diğer asıl bakıcı/-larının) nerede başladığını bilmez.[47] *Ayrımlaşma*, kendine ait olanı diğer kişi ve şeylere (psikanalitik dilde her ikisine de "nesneler" denir) ait olandan ayırma yolundaki psikobiyolojik görevdir. Bununla birlikte özbenlik-imgeleri, nesne-imgelerinden ayrışmadan önce duygusal ve duysal içerikleri yönünden olumlu ya da olumsuz olarak organize olurlar: Haz veren, tatmin eden "iyi" imgeler ve hoşa gitmeyen, tatmin etmeyen "kötü" imgeler. Şu halde kimliğin ve başkalarına ilişkin algının normal gelişimi-

ni oldukça karmaşık bir otoyol trafik akış şeması şeklinde gözümüzde canlandırabiliriz.

Bir otoyol düşünün. Bu otoyolun -yaşamın ilk ayını temsil eden- ilk birkaç millik bölümünde herhangi bir yol ayrımı yoktur. Bebek, kendisinin nerede bittiğini ve başkalarının nerede başladığını tam olarak kavrayamamaktadır. Bu dönemde bir bebeğin zihninin belirli bir özerkliğe ve kendisinin kim olduğunu duyumsama yetisine sahip olduğunu biliyoruz.[48] Fakat bebek, pratik amaçlarla kendini bakıcılarıyla "kaynaştırmaktadır." Otoyolun ilk birkaç milinde "ben" (özbenlik) ve "bakıcı" (başkaları) şeklinde iki yan yola ayrılan bir yol ayrımının bulunmamasının anlamı budur. Bununla birlikte bebek, çok geçmeden hoşa giden ("iyi") ve gitmeyen ("kötü") duyumlar yaşamaya başlar. Bu noktada, yani bebeğin yaşamının 2. ayından 6. ayı civarına uzanabilen bir dönemde, otoyol iki yan yola ayrılır: "İyi" özbenlik/başkası ve "kötü" özbenlik/başkası. Hemen ardından, her iki yan yol da kendi doğrultusunu izleyen birer yol haline gelir. Bebeğin gelişimi sürdükçe, 6.-8. aylar civarında her iki yol da kendi içinde iki yan yola ayrılmaya başlar. Bu durum, bebeğin olumlu özbenlik imgelerini başkalarına ait olumlu imgelerden ve olumsuz özbenlik imgelerini de başkalarına ait olumsuz imgelerden henüz ayıramadığını gösterir. Son olarak "iyi" ve "kötü" yolların her biri, "özbenlik" ve "başkaları" şeklinde bütünüyle ayrı yan yollara ayrılır; iki "özbenlik" yan yolu tek bir yol haline geldiği ve "başkaları"na ait iki yan yol tek bir ayrı yolda birleştiği zaman *bütünleşme* gerçekleşmektedir. Yani, çocuğun kendisinin nerede bittiğini ve başkalarının nerede başladığını bilmekle kalmayıp 1) kendisinin hem olumlu, hem de olumsuz bölümlerden oluştuğunu ve 2) annesinin (ya da çevresinde bulunan başka birinin) herhangi bir anda tatmin eden ya da engelle-

yen bir kişi olarak yaşanmasından bağımsız olarak hep aynı kişi olarak kaldığını fark edebildiği noktada bütünleşme başlamaktadır. Çocuk yaklaşık olarak 36. ayını yaşarken bu bütünleşme gerçekleşmektedir.

Şekil1. Normal kimlik gelişiminde "otoyol" modeli.

Doğaldır ki, "bölünmüş" özbenlik imgeleri -"iyi" ve "kötü"- olarak adlandırdığımız şeylerin bütünleştirilmesi, çocuğun bu imgelere yaptığı duygusal enerji yatırımının çok yoğun olmaması halinde daha kolaydır. Bebeğin başkalarına ait "bölünmüş" imgeleri için de aynı şey geçerlidir. Karşıt imgelerin çok daha güçlü duygularla bağlantılı kılınması durumunda bütünleşme çok daha güç olur. Bununla birlikte 36. ayda bir çocuk, pratik amaçlarla, özbenlik-imgelerini olduğu kadar nesne-imgelerini de bütünleştirmiştir. Bu noktada çocuk, *ambivalans*'a (yani bir kişiyi belirli bir anda hem sevmek, hem de ondan nefret etmek ve bu kişiyi hâlâ aynı kişi olarak tanımak ve yaşamaya) katlanabilmelidir. Fakat daha sonra göreceğimiz gibi, bütünleşme süreci hiçbir zaman eksiksiz olmamaktadır; üç yaşındaki çocuğun yeterince kaynaşmış özbenlik duygusuna ilişkin öznel yaşantısı, onun çekirdek kimliğinin temelini temsil etmektedir.[49]

Çocuk, kendisinin nerede bittiğini ve başkalarının nerede başladığını anlamaya başladığında, bu bölüm içinde inceleyeceğimiz, geniş grup aidiyeti için temel olan bir başka gelişimsel görevle karşı karşıya gelmektedir: *Özdeşim*.[50] Çocuk, başkalarıyla özdeşim kurarak, kendine ait özbenlik duygusunu, bilinçdışında çevresindeki önemli kişilerin imge ve işlevleriyle birleştirmektedir. Bu şekilde çocuk, çekirdek kimliğini zenginleştirmektedir; örneğin çocuğun öfkesini denetleyen ve dizginleyen ebeveyniyle özdeşim kurarak kendisi aynı işlevi yerine getirebilmektedir.[51] Özdeşimlerin niteliği -örneğin annenin sadakat, babanın erkeklik ya da öğretmenin dürüstlük imgesiyle kurulan özdeşimler- gelişim merdiveninin her bir basamağında farklı olsa da, çocuk ergenlik çağı (ki bu dönem, bir bireyin çekirdek kimliğini bilinçdışı olarak yeniden gözden geçirdiği ve sabitleştirdi-

ği dönemdir) boyunca özdeşimleri sürekli bir biçimde ve her yolla özbenlik imgesinin içine çekmektedir. Ergenlik döneminin ardından birey, kişisel kimliği değiştiren birçok yeni bağlanma geliştirmekte ve yeni özdeşimler yaratmaktadır. Fakat bu değişimler içsel aynılık duygusunun dışında kalırlar ve söz konusu aynılık duygusu, değişmeden varlığını sürdürür.[52]

Politik, etnik ve dinî çatışmanın psikolojisini incelemeye başladıkça, altta yatan psikolojik süreçlerde geniş grup kimliğini *özgül* kılan şeyi anlamak için, geniş grup psikolojisine ilişkin psikanalitik kavramları genişletmek gerektiğinin altını çizmiştim. Freud, geniş grup psikolojisinin, her bir üyenin Ödipal sorunlarını yansıttığı kuramını ortaya atmıştı: Bir birey, Ödipal dönemde bir oğlan çocuğunun babasına yönelik saldırganlığını yüceltmesi ve onunla özdeşleşmesinde olduğu gibi, liderine sadık olmaktadır. Aynı liderle özdeşleşen ve ona sadık olan bireylerin bir araya gelmesiyle grup biçimlenmektedir.[53] Bununla birlikte, yıllar boyu süren gözlemlerim sonucunda geniş grup psikolojisi incelemesini, bireyin geniş gruba yönelik algısından, geniş grubun kendi iç yapısına kaydırdım. Klasik Freud kuramını düşündüğümde önderi temsil eden bir maypole (1 Mayıs günü kutlamalarında meydana dikilen, çiçeklerle süslü direk; ç.n.) çevresinde toplanmış kişiler gözümün önüne gelmektedir. Sanki 1 Mayıs dansında olduğu gibi birbiriyle özdeşim ve liderin idealize edilmesi ve desteği söz konusudur. Ben bu metaforu insanların üstünde yer alan geniş bir bezi, geniş grup kimliğinin "çadır bezi"ni imgeleyerek oluşturdum; direğin çevresindeki insanları belirleyen şey, bezin gergin durmasını sağlayacak şekilde direğin dik durumda korunmasıdır; bu çadır bezi, altındaki insanları koruyan bir örtüdür. Yani geniş grup etkinliklerinin merkezinde, grubun kimlik bütünlüğünün korunması yer almaktadır; takipçi-

lider etkileşimleri, bu çabanın bir ögesidir. Benim deneyimlerim, liderin ve takipçilerin geniş grup kimliğini sürdürme, onarma, yeni bir biçim verme yönündeki çabalarının yasadan ekonomiye ya da askerliğe dek değişen tüm "gerçek dünya" sorunlarına "bulaştığı" ya da onlara eşlik ettiği ve onları etkilediği yolundadır. Geniş grup ritüelleri (bkz. 3. Bölüm) geniş grup kimliğinin dokusunu devam ettirmek ve/veya güçlendirmek ve ondaki herhangi bir aşınmayı onarmak için vardır. Bu nedenle ben, öncelikle üyelerin tek başına önderin rolüne ilişkin algı ve beklentileri yerine, önderin ve yandaşlarının çadır bezlerini dik tutmaya yönelik -propagandadan kitlesel saldırganlığa kadar- çeşitli çabalarına odaklandım.

Tabii ki bu, bireylerin psikolojisini tümüyle göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Gündelik olaylar ya da çadırın altında yaşayan binlerce ya da milyonlarca insan, ailevi, klana ait ya da mesleki alt gruplaşmaya ait bir giysiye olduğu kadar, bireysel bir giysiye -bireysel çekirdek kimliklerine- de bürünmüş durumdadır. Fakat çadırın altındaki tüm insanlar -kadın ya da erkek, zengin ya da yoksul- ortak geniş grup kimliğine (sanki bu, ortak bir deri imiş gibi) bürünmektedirler. Ekonomik krizler, toplumsal kargaşa, savaş, terör saldırısı ya da çok keskin politik değişiklik gibi ortak stres durumlarında çadır örtüsü, grubun tek tek üyelerinin büründüğü çeşitli giysilerden çok daha önemli bir hale gelir. Önderin ve yandaşlarının çadır örtüsünü korumaya yönelik eylemleri, onların yaşadıkları gerilemenin düzeyine göre yıkıcı olmayandan yıkıcıya dek değişen bir yelpaze sergilemektedir.

Ben, bir araya getirildiklerinde geniş grup kimliğini oluşturan yedi adet "ilmik" belirlemiştim:[54]

1) Olumlu duygularla birlikte olan, paylaşılmış, somut imge

ler deposu
2) Paylaşılmış "iyi" özdeşimler
3) Diğerlerinin "kötü" niteliklerinin özümsenmesi
4) (Devrimci ya da dönüşüm gerçekleştiren) liderin iç dünya sının özümsenmesi
5) Seçilmiş şerefler
6) Seçilmiş örselenmeler
7) Kendi özerkliğini geliştiren simgelerin biçimlenmesi

Özellikle son dört "ilmik", geniş grup kimliğinin kendisinin gelişimindeki ve sürdürülmesindeki özgül süreçleri temsil etmektedir. İlk üç ilmiğin incelenmesi, bireye ait çekirdek kimlikle geniş grup kimliğinin nasıl da iç içe geçtiğini ortaya sermektedir. Geniş grup kimliğinin biçimlenmesi, çoğu kez yalnızca "kültürlenme" olarak karakterize edilse de şu aşamada bunun evriminde yer alan özgül, bilinçdışı fakat paylaşılmış psikolojik süreçleri betimleyebiliriz.

Paylaşılmış depolar:

Geniş grup kimliğinin ilk ilmiği, yaşamın oldukça erken bir döneminde, çocuğun dış dünya ile artan iletişimi aracılığıyla bireyin özüne yerleşmektedir. Geçen bölümde tanımlandığı gibi, çocuğun özbenlik duygusunu bütünleştirme görevini başardığı 36. ay civarında hem bireysel kimlik, hem de geniş grup kimliği adamakıllı biçimlenmeye başlar.[55] Bu ana dek çocuk, kendisini, engellendiği ya da tatmin edildiği zaman savaşan iki özbenlik olarak yaşamaktadır: "İyi" ve "kötü". Bu dönüm noktasının insan yaşamındaki en önemli kilometre taşlarından birisi olduğu kuşku götürmez. Fakat "bütünleşme" teriminin de görece bir anlam taşıdığı unutulmamalıdır; bu süreç, asla bu noktada tamam-

lanmaz. Özbenliğe ve başkalarına ait bazı imgeler -hem (çocuğun doruk haz duygusuyla birlikte olan) "iyi", hem de (çocuğun doruktaki saldırganlık duygusuyla birlikte olan) "kötü"- bu erken gelişim evresinde bütünleşmemiş olarak kalırlar. Bu birbirinden ayrı parçalar ve bunlarla birlikte olan duygular çocuğun yeni kurulmuş çekirdek kimliğinin dengesini bozma tehdidi getirdiği için bunların yok edilmesi gerekmektedir. Çocuk kendisini onlardan kurtaramazsa kendi kimliğini de gerçekçi bir biçimde algılayamayacaktır.

Bütünleşmeye katılmayan bu ögeler çocuk açısından sorun yaratabileceğinden, o, bu tehditle başa çıkma yolları geliştirmelidir.[56] Çocukların bu amaç için gerçekleştirdiği çeşitli psikolojik düzenekler içinde *dışsallaştırma* [*externalization*] (daha bildik bir düzenek olan *yansıtma* [*projection*]'nın erken dönemdeki bir biçimi ya da istenmeyen imgeleri kendi zihninden dış nesnelere itme[57]) hem kritik, hem de her koşulda geçerli bir nitelik taşımaktadır. Örneğin çok küçük bir çocuk yere düşer, fakat sakar olmayı da istememektedir; o zaman şöyle der: "Düşen ben değilim; bebeğim düştü." Bu çocuk, incinen özbenlik imgesini bebeğe yansıtmıştır ve böylece bebek, çocuğun kendine ilişkin imgesinin bazı bileşenleri için bir depo haline gelir. Ardından bir amca ya da hala, çocuğun bütünleşmemiş "iyi" imgelerinin ve duygularının bir deposu haline gelebilir ve bu nedenle çocuk kendisinden çok akrabasını ülküleştirecektir. Yaşamın daha sonraki döneminde çocuk, amca ya da halaya yönelterek dışsallaştırdığı şeylerden bazılarını yeniden içselleştirip bütünleştirebilir ve böylelikle kendine ait ve de amca ya da halaya ait daha gerçekçi bir görüş geliştirebilir. Çocukluk çağına ait bazı dışsallaştırmalar geçicidir, öte yandan yine bazıları, yıllarca devam edebilmektedir.

Bir çocuğun özbenliğine ya da başkalarına ait bütünleşmemiş "iyi" imgeleri dışsallaştırma yoluyla bir kişi ya da şeye atfettiği özel önemin, onun geniş grup kimliğiyle bir bağ oluşturması ya da geniş grup kimliğinin özel bir yönünü kurması şart değildir. O, kişisel gelişim deneyiminin yalnızca bir bölümüdür ve de biçimsel olarak değişime uğrayabilir; ve de zaten sıklıkla değişir. Örneğin çocuk, kökendeki şeyi yıllar boyu bir anı olarak saklasa ya da çocukluğundaki bir kişi ile yaşam boyu devam eden bir dostluk geliştirse bile, özel bir bebeğin ya da bakıcının yerini başka bir şey ya da başka biri alabilir. Bununla birlikte, belirli birtakım koşullar altında dışsallaştırma, geniş grup kimliğinde gerçekten de çok erken bir dönemde, temel bir yatırımı ve bir geniş grup içindeki diğer çocuklarla bir bağlaşıklık duygusunu *başlatabilmektedir.*

Bir çocuğun gelişen çekirdek kimliğini ilerletmekte ve korumakta kullanabileceği bütünleşmemiş imgeleri içine alan depolardan birçoğu, geçmişteki olaylarla bir bağlantıyı ortaya koymasa bile, bazıları onun kültürünün benimsediği özgül gruba verdiği özel anlamla kaynaşmaktadır. Çocuklar, kendi geniş grup kimlikleri içinde -Erik Erikson'ın kullandığı terimle-[58] öncelikle "genelleyici"dirler; kendi özgül ruhsal yapıları içinde birey olarak kalsalar da, iç dünyaları somut ve paylaşılmış öge ve yaşantılarla (ki bunlar, ebeveynleri ve önemli bakıcıları açısından, kültürel ve tarihsel olarak önem taşımaktadır) dış dünyalarına bağlanmış olduğu için kimliklerindeki geniş grup bileşeni daha da özgül bir hale gelmektedir. Şu halde, çocukların bütünleşmemiş özbenlik -ve nesne- imgelerini ve bunlarla birlikte olan doruk hoşnutluk ve hoşnutsuzluk duygularını kapsayan depolar, 1) geniş grup içindeki tüm çocuklar tarafından paylaşıldığı ve 2) sabit olduğu zaman, çekirdek bireysel kimlik ve geniş

grup kimliği birbirinden ayrılmaz bir biçimde iç içe girmektedir. Ben, kültürel yönden önem taşıyan bu imge-taşıyıcılarını, dışsallaştırma için "elverişli depolar" olarak adlandırmıştım.[59] Örneğin, saunaya gitmek tüm Fin çocuklarını, yaşamları boyunca hiç karşılaşmayacak olsalar bile bir araya getiren bir deneyimdir. Yetişkinliklerinde bu uygulamayı bir etnik belirleyici olarak kullanırlar; bir Fin deyişiyle belirtirsek: *"Päivä ilman saunae on nünkuin päivä ilman aurinkoa"* (Saunasız bir gün, güneşsiz bir güne benzer).[60] Buna sayısız örnek ekleyebiliriz; her etnik, dinî, ulusal ve diğer türde geniş grup, tanıdık ve elverişli bir depolar kümesini paylaşır. Bir çocuk, belirli ögeleri ve yaşantıları depo olarak kullanmaya zorlanamayabilir, fakat geniş grubun üyeleri açısından anlam taşıyan şeyleri seçme konusunda ebeveyninin ve başkalarının bilinçli ya da bilinçdışı rehberliğini çoğu kez kabul eder.[61] Şu halde birey olarak çocuğun, bilinçli farkındalığı dışında, bütünleşmemiş "iyi" özbenlik-imgelerine ve tüm grup üyelerinin bütünleşmemiş nesne-imgelerine kalıcı bir biçimde özümsenen ortak *materyal* ögeleri aracılığıyla, geniş gruptaki diğer çocuklarla bağlaşıklık kurarak, geniş grup kimliğine yavaş yavaş nüfuz etmesi söz konusudur.[62]

Bu gelişim çok erken bir dönemde gerçekleştiği için, geniş grup kimliği, açık bir biçimde bireyin bir *içsel özelliği* olarak hissedilmeden önce *dışsal fenomenler* aracılığıyla var olur ve onlara bağımlıdır. Çocuğun zihinsel yetileri geliştikçe, hepsi de aynı geniş gruba bağlı, çevresindeki yetişkinlerle etkileşim içine girdikçe ve bunların imgeleriyle özdeşim kurdukça geniş grup üyeliğiyle ilgili daha yetkin düşünceler geliştirmesi olanaklı olur. Örneğin, "İskoç olma" ve "Fin olma" gibi daha soyut kavramlar, gerçekten de geniş grup kimliğini kuran elverişli depolarla bir arada var olmaktadır.

Sözgelimi bir İskoç çocuğu bir İskoç eteğinin ya da gaydanın birçok şeyi temsil ettiğini ve onlarla ilişkili olduğunu fark eder: Erkeklik, klan tarihi ve ulusal tarih, özel kahramanlar, kazanılan ya da kaybedilen bağımsızlık mücadeleleri, şarkılar ve şiirler, dil ve diyalekt ve geniş grubun tarihindeki diğer özgül nitelikler. "İyi" düşüncelerin, algıların ve duyguların yansıtılması, "iyi" özbenlik-imgelerinin salt dışsallaştırılmasından ve/veya "iyi" nesne-imgelerinin içselleştirilmesinden daha yetkin bir düzenektir ve elverişli depolara yapılan dışsallaştırmalara artan bir biçimde eşlik eder. Çocuk aynı zamanda bir İskoç olma'nın soyut özgül yönlerini içselleştirmektedir; şimdi bu yönler, bilinçli ya da bilinçdışı olarak, bireyin çekirdek kimliğinin bir parçası olarak hissedilmektedir. Sonunda kalıcı bir "biz-lik" duygusu, kişinin *içinde* bir şey olarak oluşturulmuştur. Elverişli depolar, (zaman zaman bir tür "sıradanlığa" geri dönseler de) hâlâ bireyin içsel aynılık duygusunun dışsal bağlantıları olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu nedenle yurdundan uzak bir İskoç, sıla hasreti yaşadığında ya da çekirdek kimliğinin bir biçimde "desteğe" gereksinimi olduğunu hissettiğinde, gayda müziği dinleyebilir; fakat her gün gayda müziği dinleme gereksinimi ya da isteği duymaz.

Stres verici koşullar altında, bir grubun üyeleri gelişimsel yönden geri (dışsallaştırılmış) bir biçimde, tekrar somut birtakım araçları kullanma yoluna gidebilirler ya da grup bağlarını yeniden güçlendirmek için yeni ve elverişli depolar yaratabilirler. Örneğin İsrail'in Gazze Şeridi'ni işgali sırasında pek çok Filistinli (İsrail askerlerinin içlerinde neler olduğunu göremediği) ceplerinde Filistin renklerine boyalı küçük taşlar taşımışlardır. Bu taşlar, paylaşılan ve Filistinli geniş grup kimliğinin güvenliğini sağlayan ve gözle görülemeyen bir Filistinlilik şebekesi ya-

ratan bir deponun yetişkin versiyonu idiler. Sıradan koşullar altında paylaşılan depolarda yer alan geniş grup kimliği, geniş grubu oluşturan bireylerce soyutlanmış ve içselleştirilmiştir; bununla birlikte, bu olguda ortaklaşa olarak algılanan, geniş grup kimliğine yönelik tehdit, dışsallaştırma için paylaşılmış depoların kullanılması ihtiyacını yeniden harekete geçirmiştir.

İyi özdeşimler:

Bu paylaşılan depolar, geniş grup kimliğini oluşturan ikinci ilmik ile yakından ilişkilidir. İçinde bulunulan ortamdaki özgül dinî, etnik ya da ulusal gruplara bağlı bireylerle kurulan özdeşimler, her çocuğun kişisel çekirdek kimliğine alınan (enkorpore edilen) geniş grup kimliği ögeleri içinde önemli bir rol oynar.

Robert Emde'nin bebek zihninin evrimi üzerine incelemesi, "biz-lik" duygusu ve grupla ilişkili davranış yönünden psikobiyolojik bir potansiyelin varlığını düşündürmektedir.[63] Bir bebeğin ya da küçük bir çocuğun çevresi ebeveynlerle, kardeşlerle, akrabalarla ve aile dostlarıyla sınırlı olduğu için bebeklik çağındaki "biz-lik"in derecesi, *dolaysız bir biçimde* bir geniş grup kimliği boyutunu taşımamaktadır. Açıktır ki, bir çocuğun çevresinde yer alan yetişkinler, özgül birtakım geniş gruplara bağlıdırlar. Fakat bebek ya da küçük çocuk, geniş grup aidiyetini kavramaya ya da böylesi bir aidiyeti yakın iletişiminin olmadığı herhangi bir şeyden ayırt etmeye, zihinsel yönden hazır değildir ve de neyi görse, işitse, koklasa ya da neye dokunsa onunla özdeşim kurmaktadır. Çocuk, birey olarak bakıcılarıyla özdeşim kurduğu için, özellikle dili içine alan özgül bir kültürel âdetler kümesiyle de özdeşim kurmaktadır. Bunlar, bakıcılarının çocuğun içinde bulunduğu çevre içinde başkalarından gördüğü ve paylaş-

tığı uygulamalardır.

Bir çocuk, kabaca 36. ay civarında (pratik amaçlarla) kendi çekirdek kimliğini bütünleştirdiği dönüm noktasına ulaşmadan önce bile, bakıcılarıyla kurduğu özdeşim sayesinde kendi grubunun üyelerinin paylaşılmış tutumlarını, kültürlerini ve değerlerini açık ya da üstü örtülü bir biçimde özümsemeye başlar. Kuşkusuz her gelişimsel özdeşim geniş grup kimliğiyle ilişkili değildir. Örneğin gelecekte bir anne ya da baba olmak ve ailenin ideal ve değerlerini devam ettirmek gibi pek çok özdeşim, çocuğa ebeveyninin yaptığı şeyleri öğretme işlevini görmektedir. Bir geniş grubun içindeki çocuklar, zaman içinde gruptaki tüm çocukların paylaştığı eğilim ve kapasiteleri edinme eğilimini gösterirler: Aynı dil, benzer yiyecek tercihleri, paylaşılmış çocuk şiirleri, şarkılar ve danslar. Yaşamın daha sonraki evrelerinde de olduğu gibi, Ödipal evresinde daha yetkin özdeşimler çocuğun zihinsel yaşamının geniş grup kimliğiyle olan ilişkilerini zenginleştirir. Özellikle ergenlikte[64] öğretmenlerle, dinî otoritelerle, akran gruplarıyla, toplulukla ve geniş grup liderleriyle kurulan özdeşimler, çocukların dine, etnisiteye ve ulusallığa yaptıkları yatırımlarını geliştirir ve gruba benzemeyen ve/veya ona düşman olanlardan farklı olma duygularını besler.

Bir çocuğun kendi geniş grubuna ilişkin yatırımı, temel olarak geniş gruptaki yetişkinlerin ortak bir biçimde en önemli olarak algıladıkları etkenlere bağlıdır: Etnisite ("Ben bir Arap'ım"), din ("Ben bir Katolik'im"), ulus ("Ben bir Alman'ım") ya da bunların bir bileşimi. Burada şunu tekrar anımsamakta yarar var: İdeoloji, geniş grubu örgütleyici bir ilke olarak dinden, etnisiteden ya da ulusallıktan daha az dayanıklıdır, çünkü daha az temel bir nitelik taşımaktadır ve daha zihinseldir. Örneğin Hindis-

tan'da, Haydarabad'da doğan bir çocuk, bir geniş grup kimliği geliştirirken öncelikle dinî ve kültürel sorunlar üzerine odaklanacaktır; çünkü yetişkinler baskın geniş grup kimliklerini dinî aidiyete -Müslüman ya da Hindu olmaya- göre tanımlamaktadırlar.[65] Kıbrıs'ta doğan bir çocuk, etnik ve ulusal duygularla tanımlanan bir baskın geniş grup kimliğini özümseyecektir, çünkü dünyanın bu bölgesinde güncel olarak sonuç belirleyici olan şey, Rum ya da Türk olmaktır, Ortodoks Hıristiyan ya da Sünni Müslüman olmak değildir.[66] Bunlar, yaşamın ileri dönemlerinde önem kazansalar da, din karşısında etnisiteye, ırk karşısında ulusallığa yatırım yapılması sorunu geniş grup kimliğinin anlaşılması kadar önem taşımaz; çünkü bireyin çekirdek kimliğini geniş grup kimliğine bağlayan psikodinamik süreçler, çocuğun gelişiminde tarihsel olarak öncelik taşımaktadır.

Anne ve babasının farklı ırk, din ya da uluslara bağlı olması gibi, görece olarak yaygın olmayan birtakım süreçler sonucunda bir çocuk, birden fazla etnik, ulusal ya da dinî grupla özdeşleşmek durumunda kalabilir. Psikanalist Edith Jacobson'un da belirttiği gibi, çeşitli kişilerle aynı zamanda kurulan özdeşimler, "birbirleriyle o kadar keskin bir karşıtlık içinde olabilir ki, uzlaştırma ve bütünleştirme alışılmışın ötesinde birtakım sorunlar çıkarabilir".[67] W.C. Booth, kökeni Navajo yerlilerine uzanan ve görünüşte iki kültürü de, yani geleneksel Navajo kültürü ve ortalama Amerikan kültürünü, özümseyen genç bir adamın dokunaklı öyküsünü aktarır. Bununla birlikte, bir kaza sonucu felç kalınca tedavi için Navajo yerlilerinden bir halk hekimine mi, yoksa Batılı bir doktora mı gitmesi gerektiğini bilememiştir.[68] Benim 1993'te Transilvanya'da ve 1998'de Güney Osetya'da gerçekleştirdiğim çalışmada, "karma evliliklerden" doğan (ilkinde Rumen ve Macar, ikincisinde Oset ve Gürcü) bireylerle yapı-

lan görüşmeler, keskin sosyopolitik değişimler gerçekleştiğinde ya da gruplar arasında savaş patladığında kimlik bocalamalarının özellikle keskin bir nitelik gösterdiğini ortaya koymuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirdiğim klinik çalışmada zengin ailelerden gelen ve bakımlarını birinci planda Afrikalı-Amerikalı hizmetkârların yaptığı bireyleri ele almıştım;. "Her iki annelerini" işleyişsel bir süreklilik içine yerleştiren bireyler, şefkatsiz beyaz anneler ve duygusal yönden tatmin edici siyah dadılarla birlikte olanlara (ki bunlar dış dünyadaki ırklar arası olaylara tepki gösterme konusunda birtakım içsel güçlükler yaşama eğilimindeydiler) göre daha iyi bir durumdaydılar.[69]

Daha önce belirttiğim gibi, ergenlik, geniş grup kimliğinin ilk iki ögesinin berraklaşmasında kritik bir zaman dilimidir. Ergen, çocukluk çağındaki kişilere ilişkin imge yatırımını (gerçekçi olsunlar ya da olmasınlar) bilinçdışı olarak yeniden değerlendirmekte ve böylece geniş grup kimliğinin hangi yönlerinin ait olduğu geniş gruptaki başka kişilerle kendisini bağlantılı kılacak sabit ve kalıcı araçlar haline geleceğine bilinçdışı olarak "karar vermektedir". Örneğin sauna, bir Fin gencini kendi akranı olan Finlere bağlayan somut bir öge olarak kalabilmektedir. Fakat ergenlik dönemi boyunca ayrıca onun herhangi bir geleneksel uygulamanın ötesinde yer alan, soyut ve kalıcı Fin olma duygusu, akranlarıyla paylaştığı duygusal bağlılığın bir nesnesi olarak biçimlenmektedir.

Geniş grup kimliğinin birinci ve ikinci ilmiklerinin, ergenlik döneminde bireyin süregelen özbenlik duygusu olarak kaynaşmasından sonra onun geniş grup kimliğiyle birlikte olan orijinal "biz-lik" duygusunun değişmesi, olanaksız değilse bile çok zordur. Bununla birlikte, istisnai durumlarda bu gerçekleşebilir. Bir

keresinde Yahudi babası Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde tutucu bir kasabaya yerleşen genç bir kadını analiz sırasında incelemiştim. Baba, işinin bundan olumlu yönde etkileneceğini düşündüğü için Yahudi vurgulu adını değiştirmiş ve bir Hıristiyan kadınla evlenmişti. Benim hastam olan kızı, bir Hıristiyan olarak yetişmiş ve hiçbir zaman kendisini Yahudilik ile bağlantılı görmemişti. O, babasının öyküsünü bilmekteydi ve onun bir Hıristiyan olmayı işi gereği kabul ettiğini belirtmişti. Onun analizi başladıktan altı yıl sonra, 1972 Münih Olimpiyatları sırasında İsrailli atletler öldürülünce dininde ve kültürel kimliğinde bir değişim gerçekleşti; olayın şoku, onun şimdiye kadar babasının mirasına yaptığı bastırılmış yatırımı fark etmesini sağlamıştı. O, aynı zamanda babasının görünürdeki davranışının tersine, derinden derine Yahudilik'e yaptığı duygusal yatırımı koruduğunu fark etmişti. Hiçbir zaman biçimsel olarak Yahudilik'e dönmese de artık Hıristiyan ve Yahudi kendiliklerinin uyumsal bir biçimde kaynaşmasının keyfini yaşıyordu. Birey, genelde orijinal geniş grup kimliğine çocukluk çağında yaptığı temel duygusal yatırımından *gerçek anlamda* kaçamaz, onu yalnızca bastırabilir ya da yadsıyabilir; bununla birlikte şimdi daha yüksek bir varlığa ait olduğu şeklinde bir akılsallaştırma (bilinç dışı olayların mantık ve akla dayalı olarak açıklanması; ç.n.) yapar; yani, birey kendi orijinal geniş grubuna değil, "insanlık ailesi"ne aittir.

Tarih, bize şunu da öğretiyor: İnsanlardan oluşan geniş gruplar, eğer bunu yapmakla, sözgelimi ekonomik yararlar gibi birtakım şeyler kazanacaklarsa, birkaç on yılda veya yüzyıllar içinde kendi ortak kimliklerini de değiştirebilmektedirler. Örneğin 14. yüzyılın Bosna'sında, Müslüman Osmanlı egemenliğinin bu dünya bölgesindeki ilk yüzyılı içinde, güney Slavları Müslüman

olmuşlardır. Onlar İslam'ı benimseyerek Osmanlıların gayrimüslim uyruklulardan talep ettiği birtakım vergilerden kurtulmuşlardır. İslam'a dönen bu topluluk, yine güney Slavları olan Sırp ve Hırvatlar'dan ayrı bir "etnik" grup olarak ortaya çıkan çağdaş Boşnakların atalarıdır.

Ötekilerin "fena" özelliklerini kabul etme:

Şimdiye dek incelemiş olduğumuz iki "ilmik" bireyin kişisel çekirdek kimliği ile geniş grup kimliğini bağlantılandırsa da, bir grubun kimliği hiçbir zaman bir boşluk içinde yer almamaktadır. O, her zaman için bir başka grup kimliğiyle birlikte bulunur. Bu nedenle de, etnik, ırksal, ulusal ya da dinî kimliğin çadır bezinin üçüncü ilmiğini, birbirine komşu olan bu gruplar arasındaki etkileşimler oluşturur. Annesinin (çoğu kez bilinçdışı olarak) kendisini algılama biçimi ile özdeşim kuran bir çocuk gibi[70] bir geniş grubun üyeleri de, baskın bir karşıt grup aracılığıyla paylaşılan kimlik dokularına kökensel olarak orada yer alan bir ilmik ekleyebilirler. Bu üçüncü ilmiği anlamak için gözünüzün önünde yan yana duran iki geniş grup çadırını getiriniz. İlk çadırdaki bireyler çamur, dışkı ve çöp atmaktadırlar; yani kendilerinin ve diğerlerinin "kötü" imgelerini dışsallaştırmakta ve kendilerine ait istenmeyen düşünce, duygu, tutum ve beklentileri ikinci çadırın örtüsüne yansıtmaktadırlar. Örneğin Amerika'da yaşayan Polonya Yahudi'si bir köylü ailesinin eski antisemitik dünyanın tehlikelerinden uzakta olan çocuğuna, bir Katolik kilisesinin önünden geçerken üç kez yere tükürmesi öğretilir: "Bu, sadece batıl bir inanç olarak görülüp üstünde durulmayabilir; fakat o, aynı zamanda kilisenin uygun bir dışsallaştırma hedefi olduğu görüşünü de andırmaktadır. Görece olarak güvenli bir ortamda dışsallaştırma hedeflerinden vazgeçmek daha kolaydır, fakat bu-

na ait anılar varlığını sürdürür."[71]

İlk çadırdaki bireyler ikincisindeki bireylere egemen olurlarsa ve onların dışsallaştırmaları ve yansıtmaları ekonomik ve diğer fiziksel güçlerce desteklenirse, onların ikinci çadıra fırlattıkları fena şeyler bir boya imiş gibi ikinci çadırın bezinde leke bırakmakta ve ikinci grubun kimliğinin mevcut ilmiklerince özümsenmektedir. Yani, olumsuz dışsallaştırma ve yansıtma, boyun eğmiş grubun kimliğinin kalıcı bir parçası haline dönüşebilir; "kötü" ya da arzulanmayan ögelerden kurulu "leke", baskın gruba ait olduğu için alıcı grup bu geniş grup belirleyicisine ilişkin olarak bunaltı yaşayabilir ve de onun üstünü örtmeye yönelik, savunucu nitelikte işaret ve belirtiler geliştirebilir.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki, yirminci yüzyıla ait psikiyatri literatüründe psikoz yaşayan Afrikalı-Amerikalı hastalarda bildirilen beyaz olma sanrısı, bu fenomene bir örnektir. Bu sanrı, onlarca yıl boyunca yanlış anlaşılmıştır. John Lind'in "renk kompleksi" üzerine 1914'de gerçekleştirdiği öncü çalışmada bu sanrının Afrikalı-Amerikalı hastaların beyaz olma yönündeki yalın isteğini yansıttığı öne sürülmüştür.[72] Sonraki yayınlarda çeşitli dışsal etkenlerin üstünde duran çeşitli açıklamalar öne sürülmüş, fakat hiçbir yayında bir neden olarak beyaz ırkçılığının üstünde durulmamıştır.[73] Bu araştırmacılar, bu hastaların bireysel ve grup kimliklerindeki yetersizlik, aşağılanma ve karalanma ilmiklerinin yaratılışında baskın grubun rolünü küçülterek, sorumluluğu siyah ebeveynlere yıkma eğiliminde idiler. Sözgelimi bir araştırmacı, Afrikalı-Amerikalı hastaların melez kökenden gelen kölelere ayrıcalıklı bir biçimde davranıldığını bildikleri için kendilerinin ve çocuklarının açık renk bir derisinin olmasını istediklerini ve bu isteği erken dönemdeki anne-çocuk etkile-

şimi içinde çocuklarına aktardıklarını öne sürmüştür.[74] 1960'ların sonları ve 1970'lerle birlikte Charles Pinderhughes ve Charles Wilkerson gibi Afrikalı-Amerikalı psikiyatrlar, beyaz insanların dışsallaştırma ve yansıtmalarının bir deposu olan yaşantılar konusunda yayınlar yapmaya başlamışlardır.[75] Ben, 1960'ların başlarında Kuzey Carolina'daki Goldsboro'da, o zamanlar yalnızca Afrikalı-Amerikalıların yattığı bir devlet hastanesi olan Cherry Hospital'da gerçekleştirdiğim çalışmada beyaz olma isteğini dile getiren birçok siyah hastanın "beyaz kan" taşıma fikrinden ötürü yaşadığı eşzamanlı iç sıkıntısına (anksiyeteye) tanık olmuştum. Beyaz olmanın bir düzeyde arzulanır, bir başka düzeyde de dehşet uyandıran bir nitelik taşıması şunu yansıtmaktaydı: Afrikalı-Amerikalılar, kendilerini karalayanlar gibi olmak "isteyerek", hem zulmedicileri ile özdeşim kurmakta, hem de bu zulmedicilerin kendilerine atfettiği "cinsel saldırganlık" ve "zihinsel yönden aşağı olma" gibi "kötü" ögelerin deposu olmanın acısını yadsımakta idiler.[76] Benzer biçimde, Amerika'da güven içinde yaşayan, asimile olmuş Yahudiler bazen çocuklarıyla iletişim kurmanın bir yolu olarak, onlara Yahudi olmanın ne demek olduğunu anlatmak üzere, Yahudi olduklarından ötürü onları dövecek birini tutma şeklinde bir şaka yaparlar.[77] Bu şekilde onlar, aynı anda Yahudilerin Soykırım sırasında yaşamış oldukları acıyı (antisemitik şiddetle ilgili bir şaka yaparak) yadsımakta ve de (böyle bir şiddetin uygulayıcıları haline gelerek) suçlularla özdeşim kurmaktadırlar.

Liderlerin iç dünyalarını kabul etme:

Geniş grup kimlik giysisinin dördüncü ilmiği, belirli tipte liderlerce örülmektedir. Vladimir Lenin, Mahatma Gandi, Mao Zedung ya da yakın zamanlardaki Usame bin Ladin gibi "dönüştürücü" ya da "karizmatik" bir lider,[78] politik yalnızlık içindeki

yüzlerce, binlerce ya da milyonlarca insanı uyumsal ya da yıkıcı, yeni bir tür politik katılım içinde bir araya getirmektedir. Bu tür liderler çoğu kez şunu yaparlar: Kendi iç dünyalarının gereksinimlerini karşılama dürtüsünü duyarlar, bu doğrultuda kendi geniş gruplarının psikososyal ve politik kimliğini ve de dış dünyayı yeniden biçimlendirirler. Bununla birlikte, geniş grubun, liderinin ruhsal örgütlenmesine göre dönüşüme uğraması için, psikanalitik deyimle bir "gerileme" içinde olması gerekir.

Dönüştürücü ya da karizmatik liderler topluluk içindeki görünümleri, yaptıkları konuşmalar, dile getirdikleri tercihler ve nefretler ve hatta giyinme biçimleri ile grubun fikirleri içinde yer alan duyguları yansıtmaktadırlar. Kişisel psikolojilerindeki dışsallaştırıcı ve yansıtıcı yönlerin bileşim içine girmesiyle bu ögeler, yandaşlarını etkilemekte, yeni politik ideolojiler yaratmakta, dinî, ulusal ya da etnik duyguları kamçılamakta ya da yatıştırmakta ve bazen de dışsallaştırma için "yeni" ya da biçimlendirilmiş, elverişli depolar yaratmaktadır. Modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile Türk halkı arasındaki tarihsel ilişkiyi konu alan kısa bir örnek, bu süreci betimlemektedir.

Türk insanı 1925'e dek Batı toplumlarındaki gibi şapka kullanmamıştı. Şapka "kâfir"lere aitti ve dolayısıyla "biz-lik" için elverişli bir depo değildi. Köylerde ve kentlerde yaşayan bazı Türkler sarık benzeri başlıklar kullanmaktaydılar. Türk entelektüelleri ve kamu görevlileri fes giyiyordu. Önceleri Kuzey Afrika'da ve Osmanlı egemenliğindeki Akdeniz adalarında yaşayan Hıristiyan Rumlar tarafından takılan fes, 1820'lerin ortasında Osmanlı ordusuna yeni bir başlık olarak girmişti; 1829'da bir fermanla her sınıftan Osmanlı memurunun fes giymesi zorunlu tutulmuştu. Kullanımı devlet görevlilerinin dışındaki insanlara

da yayıldıkça, Türklüğün bir simgesi haline geldi ve aslında İslam'ın evrensel bir simgesi oldu. Fes, bir yüzyıl boyunca benimsendikten sonra Türk toplumundan dışlandı; çünkü o, Atatürk'ün kurmayı istediği Türkiye Cumhuriyeti'ni değil, Osmanlılığa ait geçmişi simgelemekteydi.

Princeton Üniversitesi'nden tarihçi Norman Itzkowitz ile Atatürk'ün yaşamı üzerine yaptığımız kapsamlı araştırmada[79] onun yeni Türkiye'nin laik ve Batılı olması gerektiği yönündeki ısrarının kısmen Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında çok acı çekmiş ulusa yönelik bir dışsallaştırmadan kaynaklandığı sonucuna varmıştık; burada dışsallaştırılan şey, Atatürk'ün doğumundan önce üç çocuğunu kaybetmiş ve geleceğin önderi henüz yedi yaşındayken dul kalmış acılı annesinin imgesiydi. Aslında uğradığı kayıpların bir tesellisi olarak dine yönelen annesi, genç Atatürk'te bir boğuntu duygusu yaratmıştı, dolayısıyla da annesini mutlu etme ve böylelikle de onu kendisi için daha iyi bir anne haline getirme yönünde, epeyce bilinçdışı kişisel güdülenimi vardı. Bu kişisel güdülenim genişleyerek onu, yeni Türkiye'nin dinin "boğucu" olarak algıladığı etkisinden uzaklaşmasında rehberlik görevini üstlenmeye yöneltmişti. Atatürk için fes, dinle ilişkiliydi ve bu nedenle kendisinin yeni ve daha üstün nitelikteki devletinden tasfiye edilmesi gerekiyordu.

Atatürk, 25 Ağustos 1925'te başkent Ankara'nın kuzeyinde yer alan ve kendisine Türkiye'deki en tutucu bölgelerden birisi olarak tanıtılan Kastamonu'ya bir gezi yaptı. Oraya vardığında biçim olarak Batılı olduğu kuşku götürmez, gri ketenden bir takım elbise giymişti. Kravat takmıştı ve elinde beyaz renkte bir Panama (fötr; ç.n.) şapka taşımaktaydı. Orada toplanmış olanlar, Atatürk kalabalığın içinde ilerledikçe, sanki bir işaret almışlar

gibi Müslümanlıkla ilişkili başlıklarını (fes, sarık, *kalpak*) çıkarıp atmışlardı. Atatürk dokuz gün sonra Ankara'ya döndüğünde fesi Türklüğün uygun bir simgesi olmaktan çıkarmıştı; Atatürk Türkiye'si için Batı tarzı şapka, yeni ve elverişli bir depo olmuştu.

Bu örnek, bir liderin eylemlerinin bir geniş grup üzerine etkisini ve onun geniş grup kimliğini görece olarak iyicil bir biçimde ifade etme yetisini örneklemektedir, öte yandan liderin etkisinin geniş grubun gerilemesini güçlendirdiği birtakım başka örnekler vardır. 3. Bölüm'de liderin kişiliğinin bir geniş grubun yaşamında nasıl olup da önemli bir etken haline geldiği yolundaki temel sorunun ayrıntılarına tekrar döneceğiz.

Seçilmiş zaferler ve seçilmiş örselenmeler:

Geniş grup kimliğini oluşturan ve benim "seçilmiş zaferler" ve "seçilmiş örselenmeler" olarak adlandırdığım, beşinci ve altıncı ilmikleri anlamak için psikanalistler ile tarihçiler arasında bir işbirliğinin kurulması gerekmektedir. Bunlar için bu iki öge, her geniş grubun kimliğini belirlemede ve grubu -ister gerçekçi bir biçimde anımsansın, isterse de isteklere, fantezilere ya da zihinsel savunmalara göre yeniden biçimlendirilsin- geçmişine bağlamada en önemli rollere sahiptir. Geniş gruplar, olaylara ilişkin olarak grup üyeleri arasında paylaşılan bir başarı ve zafer duygusunu da içeren zihinsel tasarımları sürdürme eğilimindedirler. Zaman içinde büyük ölçüde mitleştirilen bu olaylar ve bu olaylarda yer alan kişiler, geniş grup kimliğinin ögeleri haline gelirler. Seçilmiş zaferler, bakıcı-çocuk ilişkisi içinde ve geçmiş başarıları anımsatan törenlere katılma yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Ebeveynlerin ve diğer önemli yetişkinlerin çocuklarının zihnine geçmişteki zaferlere ilişkin tasarımları niçin aktar-

dığını anlamak zor değildir. Bunlar özbenlik saygısını yükselten duygularla dolu oldukları için bunların paylaşılması da haz verici bir nitelik taşımaktadır. Öte yandan seçilmiş zaferler, özbenlik saygısını artırarak bir gruptaki çocukları birbirlerine ve gruba bağlamaktadırlar.

Savaş vb. zamanlarda olduğu gibi birtakım stres verici durumlarda, liderler gruplarının kimliğini desteklemek için seçilmiş zaferlere yeniden etkinlik kazandırırlar. Örneğin Körfez Savaşı sırasında Saddam Hüseyin Irak halkının desteğini sağlamak için büyük ölçüde seçilmiş zaferlere bel bağlamış, hatta 12. yüzyılda Haçlıları yenilgiye uğratan Sultan Selahaddin Eyyubi ile kendisi arasında bağlantı kurmuştu. Saddam, geçmişe ve geçmişteki bir kahramana yeniden can vererek kendi halkını da benzer bir zaferin beklediği ve kendisinin de Selahaddin gibi bir kahraman olduğu yanılsamasını yaratmayı amaçlıyordu. Saddam, Selahaddin gibi Tikrit'te doğmuştu. Fakat Selahaddin'in Arap değil Kürt oluşu ya da Irak'ı değil, Mısır'ı yönetmiş oluşu Saddam için önemli değildi. Onun halkı için de geçmişteki kahramanın dinî kimliği yeterli idi. Buradaki düşünce, Müslüman Saddam'ın da aynı Selahaddin gibi kâfir ABD'yi ve müttefiklerini yenilgiye uğratacağı idi. Bir liderin geçmişteki zaferlere atıfta bulunması, takipçilerinde, sadece geniş grup başarısına ait, halen paylaşılmakta olan bir belirteci uyarma yoluyla heyecan yaratmaktadır.

Geniş grup kimliğinin ve onun kaynaşmışlığının devam ettirilmesinde seçilmiş örselenmenin (bir geniş grubun şiddetli bir ortak kayıpla ve umarsızlık duygusuyla yüzleşmesine, bir başka grubun kurbanı olmasına ya da paylaşılmış alçalma ve incinme duygularına yol açan bir olayın zihinsel tasarımı) rolü, seçilmiş

zaferden daha karmaşıktır.[80] Düşman bir grubun yarattığı kitlesel bir örselenmeye uğrayan grup üyelerine ilişkin araştırmalar göstermiştir ki, her birey kendi benzersiz kimliğine ve örselenmeye karşı kişisel bir tepkiye sahip olsa da, hemen hemen tüm grup üyeleri sonuçta incinmiş özbenlik imgeleri geliştirmektedirler. Böyle bir örselenmeyi yaşamış bir grubun ikinci ve üçüncü kuşaklarının (örneğin Soykırım'dan kurtulanların çocuklarının ve torunlarının) incelenmesi şunu açıkça ortaya koymuştur ki, paylaşılan trajedinin zihinsel tasarımı, sonraki kuşaklara farklı şiddet dereceleriyle aktarılmaktadır.[81]

Seçilmiş örselenmenin kuşaktan kuşağa aktarılmasında çocukların ebeveynlerin davranışlarını taklit etmelerinden ya da eskilerin anlattığı olaylara ilişkin öyküleri işitmelerinden daha fazla bir şeyler söz konusudur. Ayrıca bu, kuşaklar arası sempatiyle de ilgili değildir. Bu, örseleyici olaydan kurtulanların incinmiş özbenlik-imgelerini çocuklarının çekirdek kimliklerine *yatırdıkları*[82] bilinçdışı süreçlerin en son aşamasıdır. Örneğin Soykırım'dan kurtulan birisi, utanma ve alçalma duygularından, hakkını savunamama, yas tutamama halinden kurtulmak için, incinmiş bir kişi olarak kendi imgesini çocuğunun gelişmekte olan kişisel kimliğine yatırmaktadır. Böylelikle ebeveynin özbenlik-imgesi, çocukta "yaşamaktadır." Ebeveyn, daha sonra (artık kendi imgesinin bulunduğu) çocuğa, aslında Soykırım'dan kurtulmuş kişi olarak kendisine ait olan özel birtakım onarım görevlerini yüklemektedir: Utanç ve aşağılanmayı giderme, edilginliği etkinliğe dönüştürme, saldırganlık duygusuna gem vurma ve örselenmeyle ilişkili kayıpların yasını tutma -örneğin akrabaların ve dostların gerçek trajedi içindeki gerçek ölümleri, özbenlik saygısı ve prestij kaybı, ülkenin ve başka değerli şeylerin kaybedilmesi. Şu halde bir sonraki kuşağa aktarılan şey, örselenmiş ki-

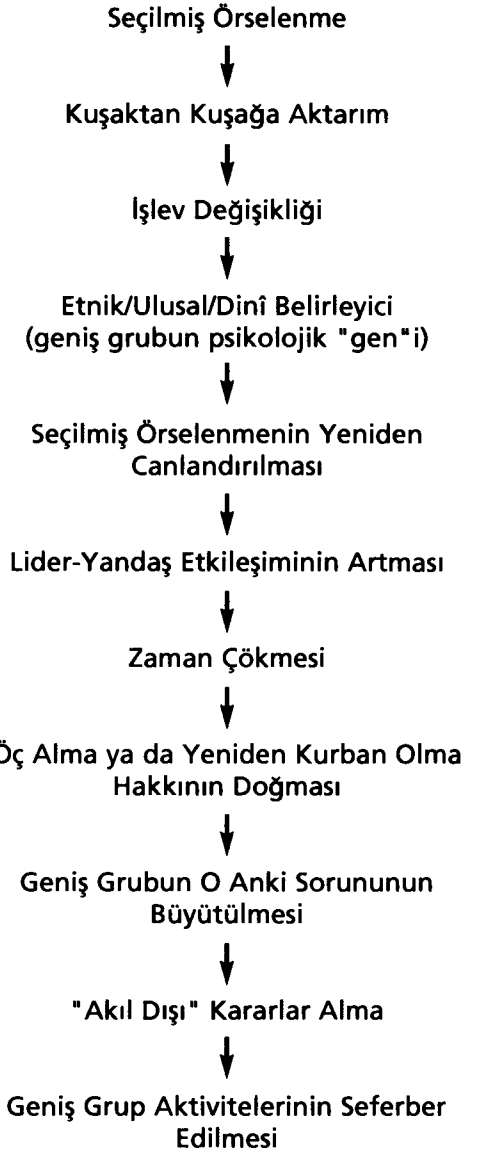
şinin olaya ilişkin anıları değildir, çünkü anılar yalnızca örseleyici olaydan kurtulan kişiye aittir ve aktarılamaz; örselenme öyküsünün tasarımının kişiden kişiye iletilmesine elverişli tek öge, bir sonraki kuşağa aktarılan özbenlik-imgeleridir. Örselenen grupta farklı farklı ebeveynler, tüm incinmiş özbenlik-imgelerini, aynı olaya gönderme yaparak çocuklarına aktardıkları için paylaşılmış bir trajedi imgesi gelişir. Grubun yeni bir kuşağı, atalarının örselenmesine ait bu imgeyi paylaşarak birbirleriyle kaynaşırlar. Zamanla gerçek trajedinin zihinsel tasarımı, geniş grup kimliğinin temel bir belirteci haline gelir.

Paylaşılmış, örseleyici bir olayın zihinsel tasarımı, seçilmiş bir örselenme haline geldiğinde olaya ilişkin gerçek öykü, artık özel bir önem taşımaz. Burada temel olan şey, belirtecin görünmeyen gücünün, grup üyelerini tarih aracılığıyla sürekli bir aynılık duygusunda bir arada tutmasıdır. Bunun bir sonucu olarak seçilmiş örselenme, bir kuşaktan diğerine geçen yeni birtakım işlevleri de üstlenebilir. Bu, bazı kuşaklarda paylaşılmış ve süreklilik gösteren bir kurban olma duygusunu (ülküleştirmesini) destekleyebilir.[83] Diğer bazılarında ise bir intikamcılar grubu yaratmakta kullanılabilir. Tarihçi ve psikanalist Peter Loewenberg, Protestan Reform Hareketi'nde, kitlesel paylaşılmış örselenme ile tarihsel süreçler arasındaki temel köprülere bir örnek saptamaktadır:

> [Bu] büyük ölçekte bir örselenme idi ... ve etkisi, yeni ve güvenli bir dengenin kurulabilmesi için yüzyıllar geçmesini gerektirdi. Avrupa dininin, kültürünün ve politikasının bu örseleyicilere olan bir tepki biçimi, yeni bir dindarlık, kamçılama, yaygın bir işkence uygulaması ile 15. yüzyılın sonlarında grupları pençesine alan cin çarpması sal-

gmları oldu. Bu dönemde binlerce kişinin işkence görmesine ve öldürülmesine yol açan cadı avı çılgınlığını görüyoruz. Wurzburg piskoposu bir yıl içinde 900 kişiyi, Bamberg piskoposu ise 600'den fazla kişiyi öldürtmüştü. Savoy'da bir festival sırasında 800 kişi yakılmıştı. Como'daki küçük piskoposluk bölgesinde 1514 yılında 300 kişi idam edilmişti.[84]

Seçilmiş bir örselenme, bir grubun "ortak belleğinde" kuşaklar boyunca sessiz de kalabilir. O an etkinliği olmayan seçilmiş bir örselenme, grubun kimliğinin tehdit edildiği stres durumlarında, propaganda ya da nefret içerikli konuşmalarla yeniden canlandırılabilir ve liderler tarafından grubun kendilerine ve düşman ya da düşmanlarına karşı olan paylaşılmış duygularını kamçılamakta kullanılabilir. Benim *zaman çökmesi* olarak adlandırdığım bu süreçte seçilmiş örselenme, sanki daha dün olmuş gibi yaşanır: Geçmişe ilişkin duygular, algılar ve beklentiler, güncel olaylar ve düşmanlarla ilgili olanlara büyük oranda karışır ve bu da akıldışı politik kararlar almaya ve yıkıcı davranışlara yol açar.

Şekil 2. Tarihte yaşanmış olan örselenmelerin ve dertlerin "seçilmiş örselenmeler" olarak kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığını anlamadan, bugünkü çatışmaların çoğu tam olarak anlaşılamaz. Bu psikolojik "genler" birçok geniş grupta bulunmaktadır ve sonraki kuşaktan liderler tarafından grubu seferber etmek için manipülasyon amacıyla kullanılabilir. Seçilmiş bir örselenmenin yeniden canlandırılması akıl dışı kararların verilmesine ve insanlık dışı davranışlara yol açabilir.

Örneğin Bosna'da 1992'de ve Kosova'da 1999'da yaşanan trajedilerde Sırp halkının 1389'da Kosova Savaşı'nda uğradığı yenilgiye ilişkin seçilmiş örselenmenin oynadığı rolü görmek kolay olmayabilir.[85] Her iki tarafın liderlerinin de -Osmanlı Sultanı I. Murat ile Sırp Prensi Lazar- savaşta ölmüş olmalarına ve Sırbistan'ın bu savaştan sonra 80 yıl kadar bir süre daha özerkliğini sürdürmüş olmasına karşın Kosova Savaşı, Sırp gücünün şanlı döneminin sonu ve boyunduruğunun başlangıcı olarak, en büyük seçilmiş örselenme haline gelmiştir. Bazı dönemlerde Prens Lazar'ın imgesi, Müslüman yönetimi altında paylaşılmış bir kurban edilme ve şehitlik duygusunu pekiştirmek için kullanılmıştır. Başka bazı dönemlerde ise Lazar'ın imgesi Sırpların Kosova'yı yeniden fethederek kaybın getirdiği alçalma duygusunu giderme arzularının bir simgesi olmuştur. Ülke, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Türkleri'nden "geri alınsa" da, Lazar'ın hayaleti hâlâ huzur bulmamıştır. Komünizmin çökmesini takiben Kosova Savaşı, 600 yıllık küçük düşürülmüş olma anısını ve buna eşlik eden öç alma arzusunu yeniden harekete geçirmek için Slobodan Milosevic ve Radovan Karadzic tarafından yeniden canlandırılmıştır. Onlar, yetkin olduğu kadar yalın bir propaganda ile zaman çökmesini kolaylaştırmışlar, Sırp halkını Bosna ve Kosova Müslümanları'na karşı uygulayacakları vahşet için hazırlamışlardır. Çağdaş Sırp halkı, bu Müslüman toplumları uzak geçmişin Osmanlıları'nın uzantıları olarak algılamaya başlamıştır. Sonuçta Sırpların geniş grup kimliği, bu eski olayın süregelen duygusal gücü ile yeniden güçlendirilip desteklenmiştir. Bunun Sırp olmayanlar için taşıdığı bedel ise korkunç olmuştur.

İnsan psikolojisi konusunda eğitim almamış gözler bu ilişkiyi göremese bile, Loewenberg şunu gözlemektedir: "Örselenme,

bireyden gruba, topluluğa, nüfusa, ulusa, dünyaya doğru kuramsal bir bağlantıdır."[86] "Düşman" gruplarının temsilcileri bir anlaşma masasında birbirleriyle yüzleştikleri zaman, her bir grubun seçilmiş örselenmeleri kolayca yeniden canlanmaktadır. Ve buradaki psikolojik düzeneklerin bir değerlendirmesini yapmadan, arabulucuların depreşen seçilmiş örselenmelerin neden olduğu tepkileri yorumlaması çok güç olabilir. Ben, 1994-1996 yılları arasında Estonyalı, Rus ve Rusça konuşan Estonyalı önderleri, 1991 yılındaki bağımsızlıktan sonra Rusya ve Estonya arasında ortaya çıkan pek çok politik, toplumsal ve diplomatik sorunun yatıştırılmasını amaçlayan gayriresmî bir dizi diyalog için bir araya getiren bir yardım ekibinin üyesi olarak çalışmıştım. Bu tür tartışmalarda katılımcılar kendi geniş gruplarının sözcüleri olma eğilimindedirler. Bu durum da bir istisna oluşturmuyordu; her biri, kişisel kumaşlarını giymek yerine paylaşılan grup kimliğini simgeleyen çadır bezini temel giysileri olarak kullanmışlardı. Tartışmanın belli bir aşamasında Estonya etnik grubundan gelenler, Nazilere karşı Sovyet desteğini ya da Estonya'ya yönelik Sovyet sermaye yatırımını değerlendirmeye almayı reddetmişler, Rus etnik grubundan gelenler de buna karşılık Rusya'nın tüm Batı uygarlıklarını Tatar ve Moğol saldırısına karşı savunduğunu öne sürmüşlerdi. Deneyimsiz bir gözlemci için bu görüş alışverişi en azından ilişkisiz, belki de öncülleriyle bağlantısız gibi gözükebilir: Ortaçağ'daki "Altın Aşiret" devletinin Sovyet harcamaları ile ilişkisi nedir? Buradaki bağlantı, aşağılanma sözcüğünde yatmaktadır. Bir imparatorluğun çocukları olan Ruslar, yaklaşık bin yıl egemenlikleri altında yaşamış bir halkın çocukları olan Estonyalılar tarafından aşağılandıklarını hissetmişlerdir. Bu nedenle ortak kimliğin "biz-lik" duygusunu güçlendiren ilmiğine tutunmak için 13.-14. yüzyıldaki istilacıların elinde "kurban olma" anısına gönderme yapmışlardır.

Rusya'nın Estonya ile olan ilişkileri 1990'lı yılların ortalarında kopunca paylaşılmış tarihsel örselenme, güncel çatışmaların görüşülmesine yönelik herhangi bir çabayı da doğal olarak karmaşıklaştırmıştı.[87]

Simgeler:

Bir grubun kimliğinin yedinci ilmiği, diğer ilmiklerden bazılarını ya da tümünü birbirine bağlayan bir simgedir. Böyle bir simge, köken olarak şimdiye dek betimlediğimiz altı ilmikten herhangi birini temsil ediyor olabilir, fakat sonuçta geniş grup çadırının bir bileşeni olarak kendi özerkliğini geliştirmektedir. Fakat simgelerin geniş grup kimliği kumaşının bir parçası olarak nasıl işlev gördüklerini görmeden önce, klasik psikanalitik kuramın genel olarak simgeden ne anladığını kısaca gözden geçirelim. Gündelik yaşamda kırmızı sekizgenin "dur" anlamına gelmesi gibi belirli bazı simgeler, uzlaşımın gücüyle işlev görürler. Psikanalizde ise simge kavramının anlamı çok daha dardır. Psikanaliz çoğu kez simgelerin bireyin bilinçdışından nasıl ve neden köken aldığıyla ve onun içsel çatışmalarında nasıl bir işlev gördüğüyle ilgilidir. Freud, *Düşlerin Yorumu*'nda ve sonraki pek çok yazısında, simgelerin kabul edilemez istekleri bastırdığını ve böylece endişeyi (anksiyeteyi) azalttığını savunmuştur.[88] Birey, simgenin kendisinin farkındadır, fakat onun neyi simgelediğinin farkında değildir. Örneğin birisi düşünde yılan gördüğünde gerçekte bir yılan görmekte, yılanın penisi simgeliyor olabileceğini bilinçli olarak algılamamaktadır. Freud başlangıçta simgelerin temsil ettiği beden bölgelerinin, beden işlevlerinin, doğumun, ölümün, cinselliğin ve çocukluk çağının evrensel nitelikte olduğuna ve bir tür filogenetik bellek içerdiğine inanmıştır. Bu inanç "şimdi yerini büyük ölçüde bu simgelerin kültürler arasın-

da tekrar tekrar ortaya çıkmasının insanların deneyimlerinin, bebeklik çağındaki ilgilerinin ve simgelerin biçimlenmesindeki bilişsel süreçlerin benzerliğinden kaynaklandığı varsayımına bırakmıştır."[89]

Ben burada geniş grup kimliğindeki simgelerin işlevini değerlendirirken birçok kültür arasında benzerlik gösteren simgeler üzerine değil, yalnızca tek bir geniş grupta özgül biçimlerde değerlendirilen simgeler üzerine odaklanacağım. Geniş grup simgeleri benzersiz olma eğilimindedir. Fakat birçok grubun aynı simgeyi alması durumunda her biri ona, ortak nesnenin grup için taşıdığı önemi gösterecek biçimde irili ufaklı farklılıklar ekleme eğiliminde olur. Örneğin çeşitli ulusal bayrakların üstünde yıldızlar simge olarak yer almaktadır, fakat Davut Yıldızı yalnızca Yahudiliği anlatmaktadır. Üst üste binmiş iki üçgen altı kenarlı bir yıldız oluşturmaktadır; bu simge geleneksel olarak ve kültürler arası yönden birleşmiş erkek ve dişi gövdelerini temsil eder şeklinde yorumlanmaktadır. Fakat Yahudiler için bu simge, kutsal kitaptaki Davut ile Batşeba'nın oğlu Süleyman'la ilişkilidir. Süleyman'ın bununla cinleri kovduğu ve melekleri çağırdığı söylenir. Yahudiler daha sonra bu simgenin YHVH'yi ("Yehova" ya da Tanrı) temsil ettiğini anlamışlardır.[90] Yahudiler açısından bunun Süleyman'la olan ilişkisinden dolayı bu üst üste binen iki üçgen, *sigillum Salomonis* (Süleyman'ın mührü) ya da *scutum Davidis* (Davut'un kalkanı) olarak tanınmaya başlamıştır. Günümüzde, genelde Davut Yıldızı olarak bilinmektedir.

Bu bölümde daha önce de belirttiğim gibi, Prens Lazar'ın imgesi yüzyıllar boyunca halk türkülerinde, dinî ikonalarda, resimlerde, heykellerde ve diğer ortak kültürel biçimlerde Sırp kimliğinin bir simgesi olarak kullanılmıştır. Daha sıkı bir incelemey-

le, Lazar'ın imgesinin Sırp etnik kimliğinin diğer ilmiklerinin bazılarını birbirine bağlayan bir öge haline geldiği görülebilir: O, Sırp çocuklarının bütünleşmemiş "iyi" imgeleri ve yansıtılmış ülküleştirmeleri için elverişli bir depo olmakla kalmamış, Sırplar 19. ve 20. yüzyıllardaki çarpışmalarda başarılı oldukça bir seçilmiş zafere dönüşen Sırp seçilmiş örselenmesini de kışkırtmıştır. Komünist dönemde Yugoslav hükümeti Sırp, Hırvat, Bosnalı Müslüman ve diğer halkları daha yüksek bir Yugoslav ülküsü altında birleşmiş bir "kardeşlik"te bir araya getirme çabaları içinde, Lazar imgesini "tepkisel ulusçuluğun bir simgesi"[91] olarak karalamıştır. Fakat bu dönemde bir kırmızı şarap markasına adı verilen Lazar'ın imgesi (sonradan Lazar'ın karısı Prenses Milica'nın adı da bir başka şarap markasına verilmiştir) gibi çeşitli etnik grup kimlikleri son derece canlı bir biçimde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Komünist Yugoslav yönetimi altındaki Sırpların bu şarabı içmeyi yeğlemekle bilinçdışı olarak Lazar simgesini bir ulusal kahraman olarak içe almaya devam ettiğini düşünebiliriz.

Davut Yıldızı'nın Yahudi kimliğiyle ilişkisinin ve Lazar'ın Sırp kimliğiyle bağlantısının evrimleri görece bir açıklık göstermektedir. Fakat bir simgenin bir etnik, ulusal ya da dinî ortaklık için bir simge olarak taşıdığı orijinal anlamı belirlemek çoğu kez güçtür. Çünkü onun anlamı genellikle uzun zaman aralıkları boyunca ve (paylaşılmış bir nitelik taşısa da) bilinçdışı psikolojik süreçlerle oluşmaktadır. Örneğin sıklıkla ulusal ve etnik grup kimliklerini temsil eden hayvan simgeleri, insanlık tarihinin başlangıçlarına kadar izi sürülebilecek bir fenomendir. Bereketle, savaşla, bilgelikle ya da özgül birtakım davranışlarla ilişkili belirli birtakım hayvanların simgesel anlamı açıktır; fakat bazı başka olgularda hayvanlar karmaşık ve soyut fikirlerin temsilinde

kullanılmaktadır. Yine belirli birtakım hayvan simgeleri başka bazı grupların liderleri tarafından özellikle seçilmekte ve bu şekilde birleştirici simgeler olarak yüceltilmektedir (ya da yeniden canlandırılmaktadır). Örneğin, Adolf Hitler'in kurt simgesi karşısında büyülenmesi ve onunla özdeşleşmesi iyi belgelenmiş bir olgudur: "O, küçük bir oğlan iken kendisine verilen adın eski Almanca'daki "asil kurt" anlamına gelen 'Athalwolf'tan türetilmiş olmasını keşfetmekten mutluluk duymuştu."[92] Hitler, en sevdiği köpeğine 'Wolf' (Kurt; ç.n.) adını vermiş ve SS'lerini "kurt sürüsü" olarak adlandırmak suretiyle bu yırtıcı hayvanla kurduğu özdeşimi genelleştirmişti. Zaman zaman da, Alman halkının kendisini izlemesi gerektiğini, çünkü "artık bir kurdun doğduğunu" anladıklarını düşünüyordu.[93]

Diğer geniş grup simgeleri temsil edici niteliklerini, açık ve isteğe bağlı bir anlaşmayla kazanmaktadır. Salt ideolojik kimliğin söz konusu olduğu, geniş grubun tarihinin uzak geçmişe dayanmadığı olgularda (Sovyet orak çekicinde olduğu gibi) simgenin öyküsü iyi biliniyor olabilir. Günümüzde, her ABD eyaletindeki kuş ve çiçekler gibi, bayraklarda yer alan simgeler çoğu kez oylama ya da genel uzlaşım yoluyla seçilmektedir; bazen bu tür seçimler yoğun bir tartışma, çekişme ve rekabete konu olmaktadır.

Böyle bir seçim sürecinin, geniş grup simgelerinin psikolojik yönden ne kadar güçlü şeyler olduğunu gösteren, gözle görülür ölçüde akıldışı yönler içerdiği olgularda bile sonuçta anlam veren ve verilen açık olmakta, kırmızı sekizgen "dur" anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bir geniş grup stres altına girdiğinde, anlam veren ve verilen arasındaki ilişki yitirilebilir ve grubun simgeleri psikanalizde *protosembol* olarak adlandırılan bir

biçimde algılanabilir; yani simge artık grup kimliğini değil, şeyin kendisini *temsil eder.*[94]

Geniş grup üyeleri ve önderleri, sürekli bir biçimde ortak kimliklerini kollama ve bu bölümde tanımlanmış olan, birbirine güvenilir bir biçimde bağlanmış yedi adet "ilmik"i koruma işiyle ilgilidirler. Daha sonra göreceğimiz gibi, geniş grubun gündelik yaşamının bir parçası olan bu işin çoğu kez farkına bile varmayız. Bir geniş grubun çadır bezi bir çatışma ya da küçük düşme durumu ile sarsılır ya da yıpranmaya başlarsa, üyeler grup kimliklerinin ve onu sürdürme, onarma ve koruma yolundaki ortak çabalarının keskin bir biçimde farkına varırlar. Bu ortak çabalar, her zaman yine de paylaşılmış ritüeller halini almaktadır. 3. Bölüm'de ister zehirleyici, isterse iyileştirici nitelik taşısın, politik propagandayı ve politik kararlar alma sürecini güçlendiren geniş grup ritüellerini yakından inceleyeceğiz. Bununla birlikte öncelikle geniş grupları politik propagandadan[95] kolayca etkilenir hale getiren, uygunsuz politik kararlar aldıran ve kitlesel yıkıcı davranışlara sevk eden psikolojik koşulları gözden geçirmemiz gerekmektedir: Bu, benim "bir korku ve arzu dünyasına gömülme" olarak adlandırdığım geniş grup gerilemesi yaşantısıdır.

2/ Gerileme: Korku ve Arzu Dünyasına Geri Dönüş

Düşünürdüm küçücük bir çocukken
Rum komşumuzun kedisi de
Rum mu diye
Bir gün anneme sordum
Meğer kediler Türk
Köpekler Rum'muş
Kediciklere köpekler saldırıyormuş

Günler sonra bir gün
Ne göreyim
Bizim kedi
Doğurduğu yavruyu yedi

Mehmet Yaşin, "Bizim Kedinin Masalı"

Anksiyeteye (iç sıkıntısı, endişe) bir yanıt olarak gerileme göstermek, akıl sağlığı alanındaki anahtar kavramlardan biridir. Anksiyete, tehlikeli bazı şeylerin olduğuna ilişkin bir iç sinyaldir ve bu şekilde korkudan ayırt edilebilir. *Korku*, gerçek bir tehlike ile karşı karşıya kalındığı zaman yaşanılan şeydir; örneğin hayvanat bahçesini gezmekte olan bir kişi, kaçmış ve kendisine yaklaşmakta olan bir aslan gördüğünde korku yaşayacaktır. Bunun aksine, tüm tehlikeli hayvanların güvenli bir biçimde kapalı tutulduğu bir hayvanat bahçesini gezerken rahatsız edici duygular yaşayan, kalbi hızlı hızlı çarpan, avuçları terleyen bir kişinin duyduğu şey *ankisyete*'dir, çünkü kafeslerinin içinde kapalı

duran aslanlar birey için gerçekte yaşamı tehdit edici niteliklerinden ötürü değil, simgesel nedenlerden ötürü psikolojik bir tehlike oluşturmaktadırlar. Anksiyeteye yaşamak için gerçek bir tehlike ile karşı karşıya olmak gerekmez. Anksiyete, hoşa gitmeyen bir duygu olduğu için insanlar ondan kaçınmak adına birtakım düzenekler geliştirmektedirler; bunlardan biri de *gerileme*'dir.

Gerileme, özünde kötü ya da iyi bir şey değildir; gerileme, belirli düzeylerdeki örselenme, tehdit ya da stres karşısında verilen kaçınılmaz ve zorunlu bir tepkidir. Ardından ilerlemenin geldiği gerileme, genellikle yaratıcılığa eşlik etmekte ve de onu güçlendirmektedir. Biz, günlük yaşantımız içinde gerileme ile ilerleme arasında sürekli olarak gidip geliriz. Yorucu bir günün ardından evinize gittiğinizi, soğuk bir gecede bir ateşin karşısında oturduğunuzu ve çocukken annenizin size gösterdiği ilgi gibi bir ilgiyi beklediğinizi düşünün (gerileme). Gerileme, bir anlamda bizi psikolojik yönden besler; çünkü ertesi gün işe gideceğiz ve birer yetişkin olarak bizden beklendiği gibi kritik kararlar alacağız ve sorumluluk üstleneceğiz (ilerleme). Şimdi bir tanıdığının kaza sonucu ölümünü duyan ve akşam olup da evine gittiğinde yatağın altında tehlikeli şeyleri bulunduğunu aklına getiren ve anksiyete yaşayan bir yetişkini düşünelim (gerileme). Ölüm haberi ondaki, çocukluk çağma ait, belirli bazı iç tehditleri uyandırmış ve o bir süre, endişesini denetlemek için yatağının altına bakmaktan kaçınan anksiyeteli bir çocuk gibi davranmıştır. Çoğumuz için gerileme ve ilerleme, normal gündelik yaşamın bir parçasıdır. Gerileme inatçı ve uzun süreli bir nitelik kazandıysa birtakım psikolojik sorunların bulunduğu söylenebilir.

Bir yetişkinin, ne zaman ne istekte bulunsa bunun doyurul-

ması gerektiği duygusunu yansıtacak şekilde davrandığını düşünelim. Bu kişi, yetişkin sorumluluklarına bağlı bir verme-ve-alma gerekliliğini göz önüne almaksızın, çocuk gibi davranmaktadır. Ya da bir başka yetişkinin, duygusal yönden korunup kollanmamış bir çocuk gibi, her köşeye gizlenmiş olabilecek tehlikelerle, yatağın altındaki hayali canavarlarla uğraşıp durduğunu göz önüne getirelim. Bunlardan biri ne kadar aşırı bağımlı bir yapıdaysa, diğeri de aynı aşırılıkta korkular duymakta, yağmursuz bir günde yıldırım sesleri işitmektedir ve her ikisi de gerileme durumundadır. Bu bireylerin zihinsel durumlarıyla ilgili iki olası açıklama (ya da bunların bir bileşimi) vardır. Bunlardan ilki, her ikisinin de çocukluk çağına saplanmış olmaları dolayısıyla bir gerileme durumunda olabilecekleridir: Onlar, yetişkinlere özgü bazı işlevleri yerine getirebilseler bile, bir çocuk gibi doyurulmalarını ya da korunup kollanmalarını gerektiren çocukluk çağına ilişkin korkuları ve arzuları da bulunmaktadır. İkinci açıklama, onların, dış çevrelerindeki bir olay sonucu (örneğin sevilen birinin beklenmedik ölümü, akademik ya da iş yaşamıyla ilgili bir başarısızlık ya da utanca neden olan bazı olaylar) çocukluk çağlarındaki korku ve arzuları yeniden canlanan yetişkinler oldukları şeklindedir. Bu dış olaylar, onların çocukluk çağlarındaki ebeveynin sevgisini ya da özbenlik saygısını kaybetme ya da ceza bekleme gibi tehlike sinyalleriyle bilinçdışı ve simgesel bir biçimde bağlantılıdır; güncel olay anksiyete yaratmış ve dolayısıyla da gerilemeye neden olmuştur.

Günlük yaşamımızda büyük gerilemeler geçicidir, ta ki yarattıkları anksiyete bizde inatçı ve hatta kötü birtakım psikolojik süreçler doğurana kadar. Bir kişinin ne kadar süre gerileme durumunda kalacağı birtakım etkenlere, özellikle de gerilemeden önceki psikolojik yapısına ve de tehdit edici olay ya da olayların

şiddeti ve uzunluğuna bağlıdır. Bazen kişi, bir dış olayın etkisini içselleştirmekte ve koşullar değişse bile ona tepki vermeyi sürdürmektedir. Benim, öğrencileri ve çevresi tarafından saygı duyulan üniversite profesörü bir arkadaşım, bir keresinde suç işlediği sanılarak, suçsuzluğu anlaşılana kadar yanlışlıkla dokuz saat hapiste tutulmuştu. Hapiste geçirdiği ve kendisini çaresiz hissettiği kısa zaman dilimi, olaydan çok sonra bile özbenlik saygısı için bir tehdit niteliğini korumuştu. Yıllar sonra bile içinde hapis sahneleri bulunan bir televizyon programını seyredemiyordu: Hapisteki birini gösteren bir sahne gördüğü anda kalbi hızlı hızlı atıyor, avuçları terliyor ve kendini son derece rahatsız hissediyordu.

Gösteri gruplarından dinî topluluklara ve tüm bir ulusa kadar gruplar da tıpkı bireyler gibi gerileme gösterebilir. Ve bu gerileme, geçici ya da uzun süreli, ılımlı nitelikte ya da kötü bir biçimde ortaya çıkabilir. Sözgelimi doğal felaketlerden, insanın neden olduğu olaylardan sonra ya da etnik, ulusal, dinî veya ideolojik yönden uyarıcı felaketlerin ardından sıklıkla geniş grup gerilemeleri görürüz. Bu tür felaketlerden sonra varlığını sürdüren topluluk, fırtınanın dinmesinden uzun bir zaman sonra bile "en alt düzeyde" kalma eğilimindedir. Metaforik bir şekilde söylersek, hayatta kalanlar çoğu kez ölüm ve yıkım imgeleriyle uğraşmaktadırlar ve "sağ kalanın suçluluğu" olarak bilinen şeyi sergileyebilir, sevilen kişiler can verirken sağ kaldıkları için kendilerini kınayabilirler. New York'ta yaşayan meslektaşlarımdan biri, 2001 yılı güzünde gerçekleştirilen Dünya Ticaret Merkezi saldırısında ölenlerin aileleriyle çalışırken, uzun süre bastırılmış kişisel sağ kalan suçluluğu duygusunun da eşlik ettiği bu tür duygular yaşamıştı. O sırada elli yaşlarındaydı ve altı yaşındayken kendisinden bir yaş küçük kardeşini kaybetmişti; tipik bir

biçimde, onu nadiren aklına getiriyordu. Fakat İkiz Kuleler trajedisinden sonra, hepsi de ölmüş olan kardeşinin imgesiyle ilintili kabuslar görmeye ve büyük bir anksiyeteyle uyanmaya başlamıştı. Sonunda New York'a yapılan saldırıdan sonra sağ kalmış olmanın, çocukluk çağma ait sağ kalmış olma suçluluğunu harekete geçirdiğinin farkına varmıştı. Bu yeni ve paylaşılmış trajedi karşısında, geçmişe, kişisel trajedisine zihinsel olarak geri dönme şeklinde yanıt vermişti.[96]

Bu bölümün ana konusu, etnik, ulusal ya da dinî grup şeklindeki bir geniş grubun üyelerinin çoğunluğunun (gerileme kavramıyla açıklanabilecek) belirli ankisyete, beklenti, davranış, düşünce örüntülerini ve eylemleri paylaşmaları durumunda söz konusu olan *gerileme*'dir. Kitlesel bir örselenmeyle -ki bunun içinde çok fazla can ya da mal kaybı, prestij kaybı ve bazen bir başka grup tarafından aşağılanma yer alabilir- karşılaşan bir toplumda ortaya çıkan geniş grup gerilemesi, grubun ve liderinin ortak grup kimliklerini sürdürmeye, korumaya, yeniden biçimlendirmeye ya da onarmaya yönelik çabalarını yansıtır. Örselenmiş toplumun hayatta kalan pek çok bireyi de, tıpkı bireysel gerilemede olduğu gibi, başka bazı yönlerden gerileme içinde olsa da, bazı yönlerden olgun yetişkinler gibi işlev göstermeye devam eder: Gerileme, bir 'ya hep ya hiç' yaşantısı değildir ve de uyum yapma çabaları, tipik bir biçimde buna eşlik etmektedir. Bazen örselenmeyle başa çıkmaya yönelik bu çabalar, sanatsal yaratıcılığın biçimlenmesini sağlamaktadır.[97]

Gerileme halindeki geniş gruplara göz attığımızda, liderin rolünün belirleyici bir etken olduğunu görürüz. Gerileme yaşayan bir geniş grubun güçlü bir liderinin olması durumunda bu gerilemenin işaret ve belirtileri, bunun aksinin söz konusu olduğu

duruma göre çok daha farklı bir şekilde ifade edilecektir. Güçlü bir lider ve çevresindekiler, grubun belirtilerini güçlendirmekte ve yandaşlarının gerilemiş bir durumda kalmasını destekleyebilmekte ya da ilerleme yönünde çaba sarf edebilmektedirler. Bunun aksine, bir geniş grubun bir liderin *yokluğunda* gerilemeye uğraması durumunda *kaos* ortaya çıkmaktadır. Bir liderin varlığında kötücül bir geniş grup gerilemesinin olması, ancak gruptaki gerilemenin *yanı sıra* liderde de bireysel bir gerileme ortaya çıkması (ya da bunun zaten daha önce gerçekleşmiş olması) ile söz konusu olur. "Kötücül" sözcüğüyle kastettiğim şey, gerilemenin birçok insanın yaşamını mahvetmesi ya da insanların öldürülmesine yol açmasıdır. Öte yandan yapıcı bir lider, kendisini yandaşlarının gerileme halinden kurtulması ve ilerlemeye sevk edilmesi işine adar.

Bu bölümde politik liderlerin psikolojik durumları üzerinde durmayacağım. Şunu soracağım: Geniş grup gerilemesini oluşturan şey, tam olarak nedir? Bununla birlikte buradaki amacımın, ne bazı zihinsel ilkelliklerin bazı özel grupların özünde bulunduğunu "göstermek", ne de insanların yoksulluk içinde yaşadığı ve "Üçüncü Dünya Ülkeleri" ya da "gelişmekte olan ülkeler" adı verilen geniş grupları "suçlamak" olduğunu belirtmek isterim. "Zihinsel ilkellik" terimiyle kastettiğim şeyin ne olduğunu açıklamam gerekiyor. Bir klinik ortamında psikanalistler her zamanki nevrotik analiz hastaları ile "zor" olgular niteliğini taşıyan hastalar arasında bir ayrım yapma eğilimini taşırlar. Bu ikinci gruba giren hastalar, zihinsel çatışmalarıyla ilgili olarak içe atma, yansıtma, yadsıma ve imgelerin bölünmesi gibi belirli bazı zihinsel manevraları aşırı bir biçimde kullanmaktadırlar. Bu manevraların herkesin repertuvarında bulunduğu açıktır, fakat "zor" olgular bunları daha fazla kullanırlar. Bana göre, geniş

grup psikolojisinden bahsettiğimiz zaman toplumları ortak zihinsel düzeneklerine göre "ilkel" ya da "ileri" olarak kategorize edemeyiz. Tüm geniş gruplar ortak "ilkel" savunma düzeneklerini düzenli bir biçimde kullanmakta ve yine tüm geniş gruplar gerilemeye maruz kalmaktadır. Gerileme halinde geniş gruplar, birazdan betimleyeceğim gibi geniş grup kimliğini korumak ve kendi kimliklerini "başkaları"nın kimliğinden ayırt etmek için belirli birtakım ortak düşünceleri, duyguları ve etkinlikleri kullanacaklardır.

Psikanalitik gelişim modeli evrensel bir model olduğu için, *herhangi bir* geniş grubun gerileme dönemleri yaşaması mümkündür. Bu, herhangi bir toplum ya da kimlik grubu için "doğal" ya da zorunlu olarak kalıcı bir durum değildir. Burada bir geniş grubun gelişimsel olarak ilkel, ortak bir ruhsal işlevsellik düzeyine nasıl gerileyebileceğini -ve belki de bu durumda kalacağını- göstermek için, özel insan kitlelerini ortak duygu, düşünce ve davranış örüntülerini değiştirmeye iten politik görüş aşılama ya da savaş halleri (ya da savaş benzeri koşulları) üzerine odaklanacağım. Herhangi bir grubun, belirli tarihsel koşullar altında gerilemeye uğrayabileceğini akıldan çıkarmamak gerekiyor.

Aşağıda merkezi bir otorite altında gerçekleşen bir geniş grup gerilemesinin tipik işaret ve belirtilerinin bir listesi bulunuyor. Şunu unutmamamız gerekiyor: Herhangi bir geniş grubun üyelerinde "zihinsel ilkellik"in söz konusu olması, onları daha zengin ve teknolojik yönden ileri ülkelerde yaşayan kimselere kıyasla "daha az insan" yapmayacaktır. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki geniş grupların kendi tarihleri vardır. Ve de kendi özel alt yapılarına dayalı olarak, "tarihsel saplanmalar" olarak adlandırılabilecek şeyler sergilemektedirler. Örneğin bir devlet olduk-

ça yeni olabilir ve ancak on, yirmi ya da otuz yıldır kendi kendini yönetiyor olabilir. Kurumlarındaki demokratikleşme süreci, henüz tamamlanmamıştır. Bir başka devlet, hâlâ krallıkla yönetiliyor olabilir. Bir başkası da pratikte otokrasiyi yansıtan çeşitli kabilelerden kurulu olabilir. Aslında bu tür "tarihsel saplanmalar" nedeniyle, aşağıda listesini sunduğum geniş grup gerilemesi işaret ve belirtilerinin bir kısmı da işin içine katılabilir. Bir toplumdaki "gerilemeler" arasında ayrım yaparken dikkatli davranmam gerekiyor, çünkü ister demokratik bir toplum ister bir kabile toplumu olsun, herhangi bir geniş grubun gelişimsel alt yapısı ve gerilemesi, kolektif bir örselenme ve anksiyete yaşantısını takiben ortaya çıkmaktadır. Geniş grup gerilemesini betimlemek için, paylaşılmış bir süreç olarak gözlenen şeyler üzerine odaklanmaktayım. Herhangi bir geniş grupta bu genel eğilimlere uygun davranmayacak bireylerin bulunması kuşku götürmez. Bu liste, görüş ayrılıkları bulunanların psikolojisini içermemektedir:

1) Grup üyeleri bireyselliklerini yitirirler.

2) Grup gözü kapalı bir biçimde liderin çevresinde toplanır.

3) Grup "iyi" (yani sadakatle lideri izleyen) ve "kötü" (yani lidere karşıt olarak algılanan) parçalara bölünür.

4) Grup kendisiyle "düşman" (bunlar genellikle komşudurlar) gruplar arasında keskin bir "biz" ve "onlar" bölünmesi yaratır.

5) Grubun ortak ahlâk ya da inanç dizgesi, kendisiyle çatışmalı olarak algılanana karşı giderek mutlakçı ve cezalandırıcı bir

hale gelir.

6) Grup aşırı derecede "içe alma" *(introjection) ve* "yansıtma" *(projection)* düzeneği uygular ve buna bağlı olarak paylaşılmış depresif duygulardan ortak paranoid beklentilere dek değişen duygudurum oynamaları yaşayabilir.[98]

7) Grup ortak kimliğini sürdürmek adına bir şeyi yapma "hakkı"na sahip olduğu duygusunu yaşar.

8) Grup üyeleri, artan ölçüde bir büyüsel düşünce ve gerçekliğin bulanması durumu yaşarlar.

9) Grup, yeni kültürel fenomenler yaşar ya da grup kimliğini korumak üzere geleneksel toplumsal adetlerin yenilenmiş biçimlerini benimser.

10) Grubun seçilmiş örselenmeleri ve zaferleri yeniden etkinlik kazanır ve bu da bir zaman çökmesine yol açar.

11) Önderlik, grubun tarihsel sürekliliğini parçalar ve aradaki boşluğu şu tür ögelerle doldurur: "Yeni" ulus, etnik duygular, köktendincilik ya da ideoloji; buna "yeni" bir ahlâk ve bazen de grup için istenmeyen ögeleri defeden "yeni" bir tarih eşlik eder.

12) Grup üyeleri, grubun ortak simgelerinden bazılarını proto-simgeler olarak yaşamaya başlar.

13) Ortak imgeler, düşman grupları giderek daha artan bir biçimde insandan aşağı özelliklerle ilişkili simgelerle ya da proto-sembollerle betimler ve insanlıktan çıkarır: Cinler, böcekler,

mikroplar, insan müsveddeleri.

14) Grup coğrafî ya da yasal sınırları "ikinci bir deri" olarak yaşar.

15) Grup, kendisiyle düşman gruplar arasındaki küçük farklılıklar üzerine odaklanır.

16) Önderlik, aile içindeki temel güveni yıkar ve aile içindeki, normal çocukluk çağı gelişiminde ve ergenlik geçişinde ortaya çıkan rollerle (özellikle de kadınların rolüyle) çatışan, yeni bir tür aile hiyerarşisi yaratır.

17) Grup üyeleri, "kan" kavramı ile ve ortak ya da katışıksız varoluşla aşırı ilgili bir hale gelirler.

18) Grup arındırmayı simgeleyen davranışlarda bulunmaya başlar.

19) Grup beğenisi, güzel olanı çirkin olandan ayırmada güçlük yaşar.

20) Grup, fiziksel çevresini gri-kahverengi, şekilsiz (simgesel olarak dışkısal) bir yapıya dönüştürür.

Bir toplumun gerilemiş olarak değerlendirilmesi için bu 20 adet işaret ve belirtinin hepsinin de sergilenmiş olması gerekmez; bu nedenle ben, bir toplumu gerilemiş tanısı alması için kaç işaret ve belirtinin var olması gerektiğini söyleyemem. Belirleme, olgudan olguya değişen bir temelde yapılmalıdır.

Bir liderin yönetimi altındaki bir geniş grupta ortaya çıkan bu işaret ve belirtileri betimlemek için tarihten ve benim dünya genelindeki gözlemlerinden hareketle çeşitli vereceğim. Burada bu işaret ve belirtilerin niçin ortaya çıktığı hakkındaki psikolojik (ve özellikle de bilinçdışı) açıklamalar üzerinde duracağım. Burada, söz konusu durumu tarihsel bağlamı içinde tüm ayrıntılarıyla ele almasam da, verdiğim her bir örnek bir liderin ve takipçilerinin kendi ortak geniş grup kimliklerini sürdürmeye, korumaya, yeniden biçimlendirmeye ya da onarmaya yönelik çabalarını sergilemektedir.

Grup üyeleri bireyselliklerini yitirir ve liderlerinin çevresinde toplanırlar: Geniş grup gerilemesinin ilk iki işareti, uzun süredir bilinmektedir. Örneğin Freud, 1921'de geniş grup psikolojisine ilişkin kendi kuramını özetlerken, bir liderin çevresinde toplanılmasını, takipçilerin bir liderin altında yer alan, birbirine kaynaşmış bir "eşitler" grubu oluşturulması sürecinin temel ögelerden biri olarak tanımlamıştı.[99] Bu fenomenin gerileme yönünün altı daha sonraki psikanalistlerce çizilmiştir; ve bunlardan bazıları da -ki ben de bunlarla aynı görüşteyim-, Freud'un geniş grup psikolojisi teorisinin, yalnızca gerilemiş durumda olan geniş gruplara uygulanabileceği sonucuna varmışlardır.[100]

Gerilemiş bir toplum olan Nazi Almanya'sında dışarıdan biri için bir SS subayını diğerinden ayırmak güçtü. Fakat daha da önemlisi, her SS subayı için de, *kendisini* diğerlerinden ayırmak güçtü. Kuşkusuz, iyi örgütlenmiş bir ordunun üyeleri bir birim olarak belirli görevleri ve işlevleri paylaşırlar, dolayısıyla herhangi bir orduda özel askerî amaçlara yönelik bir gerileme ögesi vardır. Fakat demokratik (ve gerilememiş) bir ülkenin ordusunda askerler hep birlikte bireyselliklerini yitirmezler; örneğin

bir subay kendi askerî rolünü tehlikeye atmaksızın herhangi bir siyasi partiye bağlılığını kolayca sürdürebilir. Bundan başka, demokratik ülkelerin orduları çeşitli düzeylerde bir hiyerarşiden oluşmakta, bu da askerî personelin başına buyruk olmasını engellemekte ve bireysel haklar ile askerî zorunluluklar açıkça ve yasal bir biçimde birbirinden ayrı tutulmaktadır. Ayrıca gerilememiş bir ülkede asker olmayan kişiler, askerî ya da sivil otoritenin hoşuna gitmeyecek görüşleri açıkça ifade edebilmektedirler. Gerilemiş bir toplumun ordusunda çeşitli kumanda düzeylerinde yerleştirilmiş kişiler bulunabilir, fakat her görevli, gerilememiş toplumlara kıyasla çok daha dar bir anlamda liderin uzantıları olarak değerlendirilmektedir.

Gerilemiş toplumlarda yönetim kadrosundan olmayan (askerî ya da sivil) yandaşlar arasındaki toplumsal ve politik hiyerarşi, silinmiş gözükür. Bu düzleşmiş toplumsal yapı, liderin çevresinde, gözü kapalı bir biçimde toplanılmasıyla ilişkilidir. Bu tür toplumlarda (ya da dinî tarikatlar gibi alt gruplarda) üyeler ayrıca temel güven duygusuna yönelik tehditlerle birlikte, liderlik kurumuna aşırı bir bağlılık duygusu yaşarlar. Yandaşlar, temel güven duygusunun kaybıyla birlikte engellenme yaşar, kendi saldırganlıklarının farkına varırlar, fakat bunun dışa vurulması da tehlikeli olabilir. Lidere sunulan aşırı destek, yani bağlılık, bu saldırganlığı gizlemenin önemli bir yoludur. Lider, kendi gücü sayesinde grubun bir üyesini "yaratabilir ya da yıkabilir"; tümgüçlü (omnipotent) olarak algılanır, bu nedenle de sevildiği kadar korkulur -ki bu, Machiavelli'nin yazdıklarını hatırlatmaktadır. Bir Çek psikoloğu olan Michael Sebek, totaliter rejimde yaşamış birisi olarak, "totaliter nesneler"in varlığının, bir kez içselleştirildikten sonra bireylerin uysallık ve sadakatini güçlendirdiğini öne sürmüştür. Totaliter nesneler bireyin normal gelişimini

engellemekte, fakat çelişik bir biçimde de, yarattığı olgunlaşmamış insanlara bir ölçüde güvenlik duygusu aşılamaktadır, böylece de onların güçlü otorite ile ruhsal yönden kaynaşarak sahte bir önem ve bütünlük duygusu kazanmalarına neden olmaktadır.[101]

Afganistan'da Taliban'ın ve onun gücünü pekiştiren lideri Molla Ömer'in doğuş öyküsü, bize gerilemiş gruplar ve onların üyelerinin liderlerine olan kör güven duyguları hakkında çok şey söylemektedir. Taliban, 1996'da 2001'e dek Afganistan'ın *de facto* hükümetiydi ve en az iki bin beş yüz yıldır şiddetli çatışmalara sahne olmuş bir kavşak noktasında yer alan bir ülkenin %90'ını kontrol altında tutmuştur. Günümüzde Afganistan olarak bilinen bölge, eskiden Horasan olarak adlandırılan, Batı'da Safeviler İran'ı ile Doğu'da Hint-Moğol İmparatorluğu arasında bölünmüş bir bölgeydi. 1747 yılında Afgan kabileleri Ahmed Şah Dürrani (ya da Abdali)'nin yönetimi altında, Afganistan ülkesi altında birleşti. Fakat orta ve güney Asya'da gerçek güç, (aslında Afganistan adını da uydurmuş olan) İngiltere'nin elinde idi. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında İngiltere, Afganistan'ı imparatorluk toprakları ile Rusya arasında bir tampon bölge olarak kullandı. İngiliz desteğiyle egemenliği elde eden Emir Abdurrahman'ın yönetimi altındaki Afganistan, 1880'lere dek modern bir ulus devlet olarak ortaya çıkmamıştı.[102] Abdurrahman, en az sekiz ayrı etnik gruptan oluşan bu heterojen halk üzerinde denetim sağlayabilmek için zorbalığa ve soykırıma yönelmiştir.[103] Abdurrahman'ın torunu olan ve Türkiye'nin Atatürk'ü ile özdeşim kuran kral Amanullah (1919-1929) seçilmiş bir Ulusal Kongre ile birlikte meşruti bir monarşi kurmayı, kadınlara özgürlük vermeyi ve eğitimi zorunlu bir hale getirmeyi planlamıştı. Fakat çağdaşlaşma girişimleri, kendi tahtına mal olan bir ayaklanmaya yol açmıştır. Ardından gelen iki yönetici art arda suikast sonucu öldürülmüş, babasının öldürülmesi üze-

rine 19 yaşında tahta geçen Muhammed Zahir Şah ülkeyi 1933'den 1973'e dek yönetmiş, sonunda o da kuzeni Muhammed Davud'un gerçekleştirdiği görece kansız darbeyle sürgüne gitmiştir.[104] Fakat Davud gücünü ancak kısa bir süre koruyabilmiştir. 1979'daki Sovyet işgaline dek bir dizi darbe gerçekleşmiştir. On yıl sonra Sovyet güçlerinin çekilmesini takiben eski direnişçi gerilla grupları (*mücahitler*) arasında iç savaş çıkmıştır.[105]

Afganistan'la ilgili güvenilir istatistiklere ulaşmak zorsa da, (ülkenin günümüzdeki nüfusu dahi kesin olarak bilinmemekte, 15-22 milyon arasında tahmin edilmektedir) son 20-30 yıllık süre içindeki yıkım ve acının çok büyük olduğu kuşkusuzdur. On yıllık Sovyet işgali ve bunu takip eden iç savaş sırasında yaşamını kaybedenlerin sayısı 1,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. UNICEF'in incelemelerine göre 1992-1996 yılları arasında Afganlı çocukların %72'si ailesinin en az bir bireyini, %40'ı bir ebeveynini kaybetmiştir. Bir gazetecinin yazdığı gibi, "keder duygusu, hayal bile edilemeyecek boyuttadır."[106] 2001 güzünde İngiliz ve Amerikan güçlerinin Afganistan'a yönelik hava saldırılarının başlamasından hemen önce yalnız başkent Kabil'de, büyük çoğunluğunu savaşın kimsesiz bıraktığı 25 bin-50 bin sokak çocuğu bulunduğu tahmin edilmektedir. Ülkedeki mayınlar hala her gün insanların ölümüne ya da sakat kalmasına yol açmakta, mutsuzluğun üzerine açlık ve kuraklık da eklenmektedir. Ülke, kaynaklarını tüketmek üzeredir.[107]

Afganistan

Afganistan'ın Sovyet işgalini izleyen sefalet döneminin üstüne gelen Taliban, ağırlıklı olarak Afganistan'ın en büyük etnik grubu olan Peştu gençlerinden kurulu idi. Adı "din öğrencileri" anlamına gelen Taliban, ilk kez 1994 sonlarında, Pakistan ile Orta Asya arasında bir ticaret yolu açmaya çalışan otuz kamyonluk bir konvoydan, bölgesel bir eşkıya grubunu başarıyla püskürterek dikkatleri üzerine çekmişti. Sonuçta 100 kişilik çekirdek gruptan, 43 ülkeden gelen 35 bin kişilik bir topluluğa dönüşmüştü. Gücünün temelini, güney Afganistan'daki Kandahar kentinde, işlenen suçlara karşı verilen çok sert cezalardan ve kadınların ve kızların davranışlarına yönelik sıkı kontrollerden almıştı. Bölgenin güçlü adamlarına boyun eğmeyi reddettiği ve bölge

polisiyle olsun, serseri haydut sürüleriyle olsun çatıştığı için Taliban, Sovyet işgali sonrasında Afganistan'ın başına bela olan ahlâki çürüme ve kaosla mücadele için, İslamî yasaların katı bir yorumunu uygulamıştır. İki yıl içinde başkent Kabil'i ele geçirmiş ve Afganistan'ın Sovyet bağlaşığı son devlet başkanını vahşice hadım edip asmış ve gücünü pekiştirmiştir.[108]

Taliban lideri Molla Muhammed Ömer'in yaşamı gizemle doludur. 1962'de Afganistan'ın merkezine yakın, oldukça yoksul bir kent olan Uruzgan'da doğduğu öne sürülmektedir, fakat gerçeğe uygun bir biyografinin ortaya konması mümkün değildir. Yaşamının ilk dönemine ilişkin tek kesin bilgi, kendisi çok küçükken babasının öldüğüdür ve göründüğü kadarıyla annesinin ve ailesinin diğer üyelerinin geçimini o üstlenmiştir. Bazıları onun okuma yazma bilmediğini öne sürerken, bazıları da birtakım İslamî okullara gittiğini öne sürmektedir. Yandaşlarının çoğu Pakistan'daki dinî okullardan gelmekteyse de, onun bu okullara gitmediği bilinmektedir.[109] Hz. Muhammed'in kendisine görünerek Afganistan'a barış getirmesini istediği bir düş gördüğü söylenmektedir. Molla Ömer'in düş deneyimi, göründüğü kadarıyla ona ve yandaşlarına ilahî görevlerinin ne olduğunu söylemiştir.

Molla Ömer 1996'da yandaşlarının bir araya gelmesi ve kendisinin (çoğunu Peştu'ların oluşturduğu, yaklaşık 1000 din adamı tarafından) *Emir-ül-Müminen* "Müminlerin Şefi"seçilmesi vesilesiyle, Hz. Muhammed'in giydiği söylenen ve yaklaşık 250 yıl önce Afganistan'a getirilerek Kandahar kent merkezinde bir mermer mahfaza içinde kilitli olarak korunan kutsal cüppeyi giymiştir. Bu, Hz. Muhammed'in bir yeğeninin "Peygamber'e en yakın kişi" olarak kabul edilmesinden sonra ilk kez gerçek-

leşmektedir.[110] Kandahar halkının bazı kesimlerince hastaları ve sakatları iyileştirebileceğine inanılan bu cüppe, daha önce yalnızca iki kez mahfazasından çıkarılmıştır: 1929'da kral Amanullah ülkeyi birleştirme dileğini dile getirirken kullanmıştır ve 1935'te de otoriteler, kentteki kolera salgınını durdurmak için bu kutsal emanete başvurmuşlardır.[111] Hz. Muhammed'in cüppesinin mahfazasının şimdiki koruyucusu Kari Şavali yaşamı boyunca yalnızca iki kişinin gümüş kutusu içindeki kutsal emaneti görmeyi istediğini belirtmiştir. Bunlardan biri olan eski Afgan kralı Muhammed Zahir Şah, kutsal emaneti görme vakti geldiğinde büyük bir anksiyete yaşamıştır.[112] Taliban rejiminin yıkılmasından sonra, 48 yaşındaki Şavali ile yapılan ve *New York Times*'da yayınlanan ilgi çekici bir röportajda, Ömer'in eyleminin, liderliğini yasallaştırmaya yönelik bir propaganda amacı taşıdığı, fakat öte yandan dinî inançları nedeniyle bunun molla açısından da, çok zor bir iş gibi gözüktüğü ortaya çıkmıştır.[113]

Molla Ömer 1996 sonbaharında ilk kez cüppeyi görmeye geldiğinde koruyucu ona cüppeyi görmeye tam olarak hazır olup olmadığını sormuştur. Eğer Molla Ömer, bedenin bazı bölgelerini dinî ritüele (abdest kurallarına; ç.n.) uygun bir biçimde yıkamamışsa, cüppeyi görmek günah olacaktır. Molla Ömer hazır değildir ve oradan ayrılır. Fakat birkaç gün sonra, adamlarından bazılarıyla birlikte geri döner ve cesur bir tavırla koruyucuya: "İşte buradayım, abdest aldım ve yeni giysilerimi giydim. Cüppeyi göreceğim" der.[114] Fakat Şavali, Ömer'in kutsal cüppeye bakarken nasıl da titrediğini ve namaza hazırlanırken Mekke'nin yönünü -yani Kıble'yi- şaşıracak derecede yönelim bozukluğu içinde olduğunu anımsamaktaydı. Bir hafta sonra, kendine daha fazla güvenen Ömer, kutsal emanet yerine bir kez daha gelmiş ve cüppeyi alıp Kandahar'ın merkezindeki eski bir camiye gö-

türmüştü. "Sonraki yarım saat boyunca caminin tepesinde durmuş, ellerini cüppenin kollarından içeri sokmuş ve cüppeyi yukarı kaldırarak tutmuştur."[115] Aşağıda toplanan kalabalığın büyük bir coşkuyla bağırıp alkışladığı, içlerinden birçoğunun bilincini yitirdiği bildirilmiştir.[116]

Herkesin içinde cüppeyi giymek, kuşkusuz ki bir kumardı: Gazeteci Jeffrey Goldberg'in de belirttiği gibi, bu eylem rahatça bir küfür sayılabilirdi.[117] Fakat Molla Ömer, yandaşlarının zihnindeki imgesini Peygamber'in imgesiyle başarılı bir biçimde kaynaştırarak kendisinin ve Peygamber'in farklı yüzyıllarda yaşayan ve birbirinden (belki de dramatik bir biçimde) farklı insanlar ve liderler oldukları gerçeğinin üstünü örtmüştü.[118] Dolayısıyla cüppeyi, yandaşlarının ortak dinî ve ulusal kimliğini ve de kendisinin müminlerin şefi imgesini pekiştirmekte kullanabilmişti. Bu, politik ve askeri yönden olduğu kadar dinî yönden de doğru bir şeydi: Taliban 1994'te güney Afganistan boyunca zaferlerle ilerlemişti, fakat Kabil'deki hükümet güçlerini hâlâ yenememiş, gelecekte izlenecek yol konusunda da bölünmüştü. Molla Ömer'in imgesini Peygamber'le kaynaştırmasından yalnızca birkaç ay sonra Taliban Kabil'i ele geçirmiş ve Afgan halkı üzerinde baskıcı yasalarını uygulamaya başlamış, Afganistan'ı geliştirmek için Usame bin Ladin'i ve onun El Kaide örgütünü, sınırsız maddi kaynaklarıyla birlikte kabul etmişti.

"Biz"i "onlar"dan ayırma: Gerilemiş gruplarda bu tür *bölünmeler* sıktır. İsveçli psikanalist Marta Cullberg-Weston'ın Yugoslavya'da gerçekleştirdiği kapsamlı araştırma, çöküş anında komşu etnik gruplar arasında "güçlü bir bölünme eğilimi"nin bulunduğunu ortaya koymuştur:

İmgeler, iyi/kötü ve biz/onlar kategorilerine bölünmüştü. Hemen herkes kendi etnik grubunu idealize ediyor, diğerlerini ise lanetliyordu. Söz konusu gruba taraftar olarak algılanmadığınız takdirde düşman olarak görülüyordunuz. Bu ak-kara düşüncesi, grup antipatisinde etkin bir rol oynayan milliyetçi liderlerce korku, öfke ve insanların güvenliği konusunda endişeler yaratmaya yönelik propagandalarla daha da yüreklendiriliyordu.[119]

Yeni ahlâk anlayışı: Gerilemiş bir toplumun ahlâk anlayışı, her zaman uyulması gereken birtakım toplumsal zorunluluklar getirmektedir. Fakat öte yandan "normal" insan topluluklarınca toplum dışı ya da insanlık dışı olarak değerlendirilecek birtakım davranışlara da olanak tanımaktadır. Bireydeki gerilemiş ahlâk anlayışı, gerçekte onun tehlikeleri ve endişeyi (anksiyeteyi) algılamasını engelleyen düşünce ve eylemleri akılsallaştırmaktadır. Bir geniş grupta paylaşılmış gerilemiş ahlâk anlayışı, bireyin gruptaki yerini pekiştirmesine yardımcı olur. Ayrıca onun olağan koşullar altında kabul edilemez birtakım davranışlarda bulunmasına olanak tanımakla da kalmaz, aynı zamanda onu, gruptan dışlanmamak için bu tür davranışlar sergilemeye zorunlu kılar. Bu nedenledir ki, Nazi Almanya'sında bir SS subayı meslektaşı olan bir subaydan bir saat çalmayı düşünmezdi, fakat Yahudiler'in yok edilmesi Nazi "ahlâk"ı açısından yalnızca kabul edilebilir bir şey değil, aynı zamanda beklenen bir şeydi. Grup ideolojisi "kutsallaştığı", kuşku ve yanlış ötesi bir konuma ulaştığı zaman esneklikten eser kalmaz ya da dıştaki gruplar ya da bireylerle (ya da muhaliflerle) tartışılacak bir durumu olmaz. Bir grubun kimliği, tartışma götürmez bir biçimde taşınan ortak bir ideolojiye ya da dinî bir inanca dayalı hale geldiği zaman, grup kimliğine yönelik gerçek ya da algılanmış tehditler sıklıkla hak-

lı bir şiddetle birlikte var olur.

Kitlesel içe atımlar, yansıtmalar ve hak kazanma: Gerilemiş bir grubun üyelerinin "yeni ahlâk"a uymak için fiziksel bir otorite varlığına gereksinimleri yoktur; ona sadık kalarak dünyayı yoğun isteklerin anında doyurulduğu bir yer olarak algılamaları olanaklıdır. Baskın ahlâk anlayışına uyulması, gerilemiş yandaşların temel arzularından pek çoğunun gerçekleşmesini sağlar, böylelikle insanların kendi istekleri doyurulmamış iken başkalarının doyum bulduğu durumlarda ortaya çıkan kıskançlık ve çekemezlikten kaçınılmış olur: Lider-ebeveynin sevgisi kazanılır. Aynı zamanda gerilemiş bir toplumun üyeleri dünyayı, itaat etmekte (maksat bu olsun olmasın) kusur edildiğinde çocukluk çağı beklenti ve fantezileriyle bağlantılı birtakım tehlikelerle karşılaşılacak bir yer olarak algılamaktadırlar. Grup üyeleri, çocukluk çağı arzuları ve korkularıyla başa çıkabilmek için belirli ruhsal savunma yollarına başvururlar. Gerilemiş toplulukların kullanma eğiliminde olduğu, gelişimsel yönden öncelikli ya da "ilkel" nitelikteki bu savunma düzenekleri arasında en önde gelenleri *içe atma* ve *yansıtma*dır. Ortak "kabul", yandaşların gözü kapalı bir biçimde liderin ardından giderken yeni fikirleri özümsemelerine ve bir başkasıyla özdeşim kurmalarına yardımcı olur. Gruba yönelik ortak "cezalandırıcı" güçler, onu düşman ya da düşmanlarına "takıntılı" hale getirir; grup, düşmanının aklından geçenleri okuyabildiğini varsayabilir. Aşırı durumlarda, diktatör Enver Hoca yönetimindeki Arnavutluk'ta olduğu gibi tümüyle "paranoid toplumlar" oraya çıkabilir.[120] Bazı durumlarda paylaşılmış paranoya, bir mutlak hak kazanmışlık duygusunu yaratabilir ve bu hakkı korumaya yönelik davranışlara yol açabilir. Bu tür etkinlikler yalnızca başkalarına yönelik saldırgan eylemlerle sınırlı kalmayabilir, aynı zamanda, çelişkili biçimde (gerçek an-

lamda kendini öldürme eylemlerinden, yüceltilmiş kurban etmelere dek değişebilen) ortak "intihar" davranışlarım da kapsayabilir.

Büyüsel düşünce ve gerçekliğin bulandırılması: Gerilemiş bir toplumda içe atma ve yansıtmanın aşırı kullanımına, ortak büyüsel beklentiler ve inançlar eşlik etmektedir. Örneğin savaşlar ya da benzeri durumlarda çoğu kez belirli söylencelerin gelişimine tanık oluruz. Sigmund Freud ile ailesinin 1938'de Viyana'dan Londra'ya kaçışında anahtar bir rol oynayan Marie Bonaparte II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan pek çok mitolojiyi toplamıştır. Sözgelimi, bazı Almanlar arasında, eski Alman edebiyatında yer alan ve Richard Wagner'in *Yüzük* divanının (Nibelungen'in Yüzüğü dörtlemesi; ç.n.) baş kahramanı olan Siegfreid'in, Hitler'de yeniden yaşam bulduğunun söylendiğini saptamıştır. Birbiriyle ilişkisi olmayan insanlar arasında garip, fakat aynı ölçüde çarpıcı birtakım öyküler dolaşıyordu; örneğin bir çingenenin savaşın sonuna ilişkin kehanetleri.[121]

"Sağ kalan sendromu" terimini ortaya atan merhum psikanalist William Niederland, bana yazmış olduğu bir mektupta Soykırım'dan kurtulanlarla uzun yıllar sürdürdüğü çalışma sırasında yaptığı görüşmelerde, Soykırım'dan kurtulanların pek çoğunun paylaştığını gözlemlediği, gizli ya da benzersiz etkide bir silaha ilişkin bir söylenceden söz etmişti. Ben de Kıbrıs'ta Rum'larla Türkler arasında gerçekleşen kanlı bir çatışmanın Kıbrıs Türk Toplumu'nda şiddetli bir gerilemeye yol açtığı 1968 yılında Lefkoşa'daki yerleşim bölgesine yaptığım ziyaret sırasında benzer bir fenomen gözlemiştim. Çocukların oyunlarında ve yetişkinlerin endişe anlarında yaptıkları yarı şaka yorumlarda, bu topluluğun eski St. Hilarion Şatosu'nun dağ tepesine dönük yüzünde bir

"büyük silah"ın (çocukların çizdiği resimlerde bu, büyük bir top olarak betimleniyordu) bulunduğu yönünde ortak bir fantezi ortaya çıkmıştı. Burası zaten kahramanlık, fedakârlık ve kurban olma temalarıyla ilişkili bir yerdi (kraliçenin düşmana teslim olmaktansa bu şatonun pencerelerinden birinden atladığı söyleniyordu). Aynı zamanda da şatonun, Kıbrıs'ın Türk denetimindeki en yüksek coğrafî nokta oluşu ve denize ulaşım yönünden taşıdığı önem nedeniyle stratejik bir konumu vardı. Bu nedenle modern söylencedeki gerçek öz, yani şatonun belki de önemli bir silah yerleştirme bölgesi oluşu, şatonun eski öyküsüyle birleşerek onu patolojik bir biçimde fantezideki gizli silahın uygun yeri yapıp çıkmıştı.[122]

Bu tür büyüsel düşünceler akılsal, entelektüel disiplinlere de sızabilir. Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra, SSCB'nin son yıllarında, Sovyet-Amerikan ilişkilerinin psikolojisini araştırırken pek çoğuyla görüştüğüm Rus entelektüelleri arasında psikanalize karşı büyük bir ilgi vardı. Pek çoğunun yasak meyveden tatmak istemesi şaşırtıcı değildir; kişisel birey olmanın bir aracı olarak algılanan (ve doğrusu, öyle olan) psikanaliz, kolektif olanın bireysel olana üstün tutulduğu ideoloji ile çelişmesi nedeniyle, Sovyet rejimince yasaklanmıştı. 1990'lı yılların başlarında psikanalitik çalışma gruplarını biçimlendirme çabalarını aktaran dostlarımdan duyduğum kadarıyla, bu gruplardan bazılarında psikanaliz büyü ile karıştırılmıştı; örneğin psikanaliz çalışan kişinin mucizevi bir dönüşüm geçirerek komünist ideolojinin yarattığı hissedilir ya da hissedilemez iç sıkıntılarından kurtulduğu söyleniyordu.

Yeni ve şekillendirilmiş kültürel ve toplumsal örüntüler: Bu tür ortak söylencelerde ve diğer "büyüsel" düşünce örüntülerin-

de yeni ve biçimlendirilmiş kültürel ve toplumsal örüntüler kendini göstermektedir. Örneğin 1986'da Çernobil'de meydana gelen nükleer felaketten sonra, kazadan yalnızca dolaylı bir biçimde etkilenen bir bölge olan Belarus'taki çocuk sahibi olma yaşına gelmiş pek çok kadın, çocuğunun doğumsal sakatlıklarla dünyaya geleceğini düşünerek cinsel ve üremeye yönelik davranışlarını dramatik bir biçimde değiştirmişti.[123] Toplum, özürlü bir kuşağı dünyaya getirmekten kaçınarak kendisini ve kimliğini korumuş oluyordu. 1992'deki Güney Osetya-Gürcistan Savaşı'ndan sonra oluşan ekonomik çöküş ve toplumsal gerileme sırasında erkekler, karşı cinse yönelik geleneksel kur yapma davranışlarını aşırı ve giderek saldırganlığı artan bir dozda ortaya koymuşlardı. Gelinlerin "kaçırılması" şeklindeki eski ritüel, kötü bir kalıba dönüşmeye başlanmıştı, artık erkekler kadınları evliliğe ilk adım olarak değil, kurbanlarını aşağılamak için kaçırmaya başlamışlardı. Aynı zamanda Güney Osetya'lı erkekler, giderek daha genç yaşta kadınlarla evlenmeye başlamışlardı. Çünkü gelinlerin bakire olmasına son derece önem verilen, fakat pek çok genç kadının fuhşa zorlandığı bir kültürde, gelin ne kadar genç olursa bakire olması olasılığı da o derece yüksek olacaktı. Bu eylemler, toplumun ve kimliğin savaşın yarattığı örselenmeyle hasar görmediği duygusunu savunmaya yönelik çabalardı.

Seçilmiş örselenmeler, seçilmiş zaferler ve "yeni" tarih: Gerilemiş geniş gruplar, belirtmiş olduklarımızla ilişkili bir biçimde, benim "seçilmiş örselenmeler" ve "seçilmiş zaferler" olarak adlandırdığım şeyleri de yeniden etkinleştirmeye eğilimlidirler. Birçok lider, seçilmiş örselenmeleri ve zaferleri nasıl uyandıracağını ve geçmişteki bu olaylara ilişkin duyguları güncel sorunlara nasıl bağlayacağını ve de bu şekilde bunlara yönelik korku

ve savunmaları nasıl büyüteceğini sezgisel olarak bilmektedir. Gerilemiş grupların liderleri, ayrıca yeni bir tarih ya da inanç dizgesini yerleştirmek için geniş grubun (ya da bir alt grubun) tarihsel, kültürel ya da dinî mirasının bir bölümünü silme girişiminde de bulunabilirler. Kurt Volkan, Sovyet yöneticilerinin, Sovyetleştirme işlemine bir şekilde adım atmak için Kazak, Özbek, Tacik, Türkmen ve Kırgız ulusal kimliklerinin altını nasıl çizdiklerini betimlemektedir.[124] Bu taktik, yüzeysel bir bakış açısıyla çelişkili gibi görünebilir, fakat Kremlin yönetiminin amacı, öncelikle "Yeni Sovyet İnsanı"nın gelişiminde çeşitli ulusal kimliklere göre daha aşılmaz bir biçimde duran bir engeli bertaraf etmekti: İslam. İslam dinini kuşaktan kuşağa geçiren kurumların yıkılmasıyla diğer kimlik türleriyle, yani daha geniş ve kuşatıcı Sovyet kimliğinin yeşerebileceği ulusal kimliklerle doldurulabilecek bir boşluk yaratılması amaçlanıyordu."[125]

Moskova, II. Dünya Savaşı'ndan sonra "resmî" bir İslam oluşturmuştur. Belki de savaş sırasında desteklerini kazanmak için Müslümanlara verilmiş ödünün bir parçası olarak bu eylem, İslam'ı, din kurumunu zayıflatmak için yoğun bir propaganda yapan Sovyet yönetiminin kontrolü altına sokmuştur. Nikita Kruşçev'in "de-Stalinizasyon" politikaları ile geçen 1960'lı yılların başlarında, İslam'a verilmiş ödünlerden pek çoğu yürürlükten kaldırılmıştır. Müslümanlar yoğun bir biçimde İslam karşıtı film, oyun, kitap, makale ve konferans bombardımanına tutulmuşlardır. SSCB toprakları içinde camiler kapatılmış ve Müslüman din adamlarına işten el çektirilmiştir. Leonid Brejnev'in döneminde propaganda "bilimsel ateizm"in gelişimi üzerine odaklanmıştır, fakat Sovyet rejimi İslam'ı bütünüyle ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Özellikle Orta Asya halkları için İslam, "ruhaniliğin bir kaynağı ve ifade biçimi olarak daha az önem ta-

şıyan, fakat 'başkası'nın varlığı ve baskılarına karşı tepki niteliğinde, grup kimliğinin bir kaynağı olarak daha önemli" bir hale gelmiştir:

> Sovyet yönetimi boyunca sürdürülen İslamî törenler, İslamî kimliğin gözle görülür belirteçlerinin yokluğunda yayılmacı, ithal, yabancı bir kültürün yukarıdan gelen saldırılarına bir tepki olarak topluluğun "psikoljik" bağlılığının bir deposu şeklinde iş görmekteydi.[126]

Savaş sonrası komünist yönetim altındaki Arnavutluk'ta da tarihin sürekliliğinde bir boşluk yaratıldığı gibi, dini ortadan kaldırmaya yönelik çabalar da sergilenmişti. Buradaki saldırı, diktatör Enver Hoca'nın liderliğindeki Arnavut yönetiminin dışından değil, bizzat içinden yürütülmüştü (ayrıntılar için 9. Bölüm'e bakınız). Hoca, Sovyet liderlerinden daha başarılı bir biçimde dini ortadan kaldırmış ve yerine Arnavutluk'un geçmişteki Osmanlılık ile bağlantısından "arındırılmış" bir Arnavutluk tarihi koymuştu. Bununla birlikte diktatörün ölümünden sonra din kısa zamanda geri dönmüş ve Arnavutlar gerçek tarihlerini yeniden merak etmeye başlamışlardır.

Protosemboller ve insanlıktan çıkarma: Bir geniş grup geriledikçe bazı grup semboller -özellikle de Nazi'lerin gamalı haçı gibi kolektif yaşantıyı ifade etmesi için yeni oluşturulmuş olanları- sembolik önemden daha fazlasını üstlenebilir. Bu protosemboller, kendilerini "somutlaştıranlar" tarafından kullanıldıkları gibi, onların düşmanları tarafından da kullanılabilir ve aslında var olan ortak büyüsel inanca dahil edilebilirler. Örneğin, savaşmaya hazırlanan Kıbrıslı Türklerin "büyük silah"ı yalnızca bir söylence ögesi değil, aynı zamanda kendi başına, Türkler'in

güç kazanma isteğini temsil eden, görünmeyen bir semboldür. Gerçekten de, somut varlıktaki büyüsel inanç, onu belli bir düzeyde somut bir sembol haline getirmiştir.[127]

Gerilemiş bir grup, başkalarına da sembol ya da protosemboller atfederek algıladığı düşmanların doğasını değiştirmektedir. Bunlar, çoğu kez düşmanı beden atıklarıyla bağlantılandırmaktadır: Düşman tipik bir biçimde karanlık, kötü kokulu ve kirli olarak düşünülmektedir ya da düşmanların portresi, beden atığı üzerindeki böcekler, sıçanlar ya da mikroplar olarak çizilmektedir. Bu tür sembol ya da protosemboller kuşkusuz ki alçaltıcı bir niteliktedir, fakat aynı zamanda düşmandan duyulan korkuyu da yansıtmaktadırlar. "Öteki"nin lanetlenmesi süreci, evreler halinde kendini gösterir. İlkin öteki, daha az insanî daha çok "kötücül" hale getirilmekte ve ardından onun dışkı gibi bir bedensel bir atıkla ilişkilendirilmesi, onu tehlikeli kılmaktadır. En son adımda düşman, insanlıktan çıkarılmaktadır. Örneğin 1994 yılında Ruanda'da çıkan çatışmalar sırasında Hutus kabilesi üyeleri Tutsi'leri önce Kötü olarak tanımlamışlar, daha sonra onları *cafard*'lar (hamamböcekleri) olarak tanımlamaya başlamışlardır.[128] Seri katiller örneğinde olduğu gibi bazı bireyler, kurbanlarını kendi kişisel ruhsal komplekslerine göre insanlıktan çıkarabilirler. Toplumsal düzeydeki çatışmalarda kişiler, sadece başka bir geniş grubun üyesi olduklarından ötürü insandan daha alçak bir şey ya da insan olmayan bir şey olarak algılanırlar. Toplumsal boyuttaki insanlıktan çıkarma sürecinin dinamikleri, geniş grup kimliği ve ritüelleri üzerine odaklanılmadıkça anlaşılamaz.

Sınırlarla ve küçük farklılıklarla uğraşma: Gerileme ile birlikte ruhsal alanın *sınırları* ve diğer somut ayrımlar, grup üyele-

ri için simgesel önem açısından yeni bir yoğunluk kazanmaktadır. Aradaki sınır çizgilerinin zihindeki tasarımları, geniş grup kimliği için ikinci bir deri niteliği kazanır. Bu nedenle sınırlardan birine yönelik tehditler, (ortak bir biçimde) grup kimliğine yönelik tehditler olarak algılanır. Bir geniş grubun politik sınırlarının "başkaları" tarafından tehdit edildiği durumlarda böyle bir tehlikenin gerçekliği, gerilemiş bir gruptaki sınırların psikolojisini incelemeyi zorlaştırır. Sınırlarla uğraşılması da bir ritüel olduğu için, bir sonraki bölümde bu konuya tekrar döneceğim.

Bir grup ile onun düşmanı arasında tarih, kültür, dil ve din yönünden büyük farklılıklar bulunsa bile, gerilemiş grup aradaki *küçük farklılıklar*la meşgul olacaktır. Örneğin Yunanistan ile Türkiye arasında gerilim patlak verdiğinde, her iki grubun baklava yapışındaki farklılık bile duygusal bir sorun oluşturabilmektedir (Yunanlılar, bu tatlıya daha fazla şerbet katmaktadırlar). Küçük farklılıklar gerilemiş grubun kimliğini "öteki"nden ayıran son sınır haline gelmekte ve bu nedenle grup üyelerinin, varlıklarının temeli gibi algıladıkları farklı kimliklerini koruyabilmek için bu farklılığı sürdürmeleri gerekmektedir.

Ailenin sisteminde düzensizlikler ve "temel güven"in yıkılışı: Bunlar, her zaman açık bir biçimde görülmeyen temel işaretlerdir. Burada bu işaretler için ayrıntılı birtakım örnekler vereceğim. Geniş grup kimliğinin imgesel çadırını bir kez daha gözümüzün önüne getirelim: Normal zamanlarda bu çadırın altında yaşayan insanlar üstlerini örten çadırla özel olarak ilgili değildirler. Aynı şekilde, çadırlarını dik tutan direğe destek verme işiyle de yoğun biçimde uğraşmazlar. Onlar, gündelik yaşamlarında ilişkili oldukları alt gruplara çok daha fazla odaklanmış durumdadırlar. Aile ve klan da bunların en önemlileridir. Geniş grup

gerileme içine girdiği zaman, grup üyeleri ilgilerini "çadır"ın dik durmasına yöneltirler ve gündelik aile ilişkileri, daha da önemlisi bu aile ilişkileriyle ilgili olarak taşman bilinçdışı zihinsel imgeler, parçalanır. Bir çocuğun sağlıklı bir yetişkin olarak yetişmesi için, ebeveyniyle (ya da diğer önemli yetişkinlerle) temel güven sağlayan bir ikili ilişki yaşaması gerekir. Şiddetli biçimde gerilemiş toplumlarda otoriteler ve bazen de başka dış etkenler, ebeveynlik işlevlerini engelleyerek ya da ebeveyni bir biçimde küçük düşürerek veya çocukların gözünde ebeveynin otoritesini bitirerek temel ebeveyn-çocuk ilişkisini engellemektedir. Buna en iyi örnek, Nazi Almanya'sıdır. Bu rejimde aile sisteminin nasıl yıkıldığına ilişkin çok fazla veri bulunduğu için, o dönemde olup bitenlerin ayrıntılı bir özetini sunacağım. Aile sisteminin ve çocuk-ebeveyn ilişkisinin çöküşü, şiddetli toplumsal gerilemenin önemli bir ifadesidir (ayrıca Enver Hoca yönetimindeki Arnavutluk için 9. Bölüm'e bakınız).

Volksgemeinschaft'ın yönetici ideolojisinden ötürü kadınlar, özellikle cinsel partner ve anne olarak üstlendikleri roller dolayısıyla Nazi çarkının en önemli dişi idiler. Nazi dönemindeki alman kadınlarını ayrıntılı bir biçimde incelemiş olan tarihçi Claudia Koonz'un da gözlemlemiş olduğu gibi, Nazi propagandası, bir yandan kadının aşağı sınıfa konduğu erkek egemen bir devlet yaratmış, bir yandan da ırk tarihinde onlara verdiği rolle bunu "telafi etmişti": "[Alman kadınını] 'Aryan' erkeği karşısında ikincil konuma yazgılı kılan biyoloji, onları 'aşağı ırklar'ın üstüne çıkarmıştı."[129] Okuldaki "ırk bilimi" derslerinde genç kadınlar bir eş seçmenin "kurallar"ını bellemekte ve kalıtsal uygunluğa kanaat getirdikleri takdirde, üstün olduğu varsayılan Aryan nüfusunu artırmak için olanaklı olduğunca çok çocuk yapmaya yönlendirilmekteydiler. Bir kadın yedi çocuk sahibi olmuşsa al-

tın annelik madalyası alıyordu. Altı çocuklu kadınlara gümüş madalya, beş çocuklu kadınlara bronz madalya veriliyordu. Koonz'un daha sonraki bölümlerde verdiği bilgiye göre 1935'ten sonra kadınlar bir "çifte yük"ü kabullenmişlerdi: Sadece doğurganlık araçları olarak hizmet etmekle kalmayıp emek piyasasına da girmişlerdi.[130] Çağdaş demokratik değerler ve hak eşitliği perspektifinden baktığımızda Koonz'un ifadesi doğrudur. Fakat Alman kadınları, Nazi ideolojisine inandıkları sürece, olasılıkla bilinçli düzeyde (sahte) yüksek bir özsaygı yaşamışlardır; bu ideoloji üstün ırkı doğuranlar olarak ülküleştiriliyordu ve de savaşı destekleyen çabalar içinde yer almak, bir özgüven ve özsaygı duygusu yaratmış olabilir.

Hitler, bir keresinde Alman ailesini, "ulusun tohum hücresi"[131] olarak adlandırmıştı ve de bu, yalnızca ırksal anlamda değil, ideolojik yönden de doğruydu. Daha *Mein Kampf* (Kavgam) döneminde Hitler, çocukların ve gençlerin Nasyonal Sosyalist hareketin başını çekeceklerini belirtmişti.[132] Göründüğü kadarıyla bu ne aşırı, ne de orijinal bir öngörüdür. Totaliter, ulusçu ve demokratik hareketler, çoğu kez aynı şekilde çocuk ve gençleri yardıma çağırmaktadır; bunu Amerika'daki her politik rekabetin söyleminde gözleyebiliyoruz. Ancak Nazi rejiminin, kolektif bir birliği işleme sürecinde, çocuk ve gençlere yaptığı şey, gerçekte benzersiz ölçüde zararlı bir nitelik taşıyordu. Savaş öncesindeki ve savaş sırasındaki Nazi propagandası, çocuk yetiştirmeye temelden müdahale ediyordu ve de alışılagelen ebeveyn-çocuk ilişkisinde ciddi bir kopuşu beraberinde getiriyordu. Koonz'a göre, "Nazi söylemi, aileyi koruma yönündeki nostaljik söylenceyi kışkırtırken, devlet politikası, üyelerini total devlete veren, boyun eğmiş bir aileyi desteklemekteydi."[133] Kuşkusuz buna maruz kalan kişiler, bu etkinin farkına varmamışlardı; onlar Hit-

ler'e inandıkları sürece, onun kendilerinden istediği şeyleri yapmak, özsaygılarını artırmaktaydı.

NSDAP iktidara geldiğinde, bunun için mevcut kadın örgütlerinin desteğini almakla kalmamış, oldukça erken bir dönemde "kadınların ulusal hizmeti" için resmî merkez olan *Reichsfrauenführung*'u oluşturmuştu. 1932 yılının sonbaharında *Reichsfrauenführung*'un yeni bir bölümü olan *Volkswirtschaft/Hauswirtschaft* ("Ulusal Ekonomi/Ev Ekonomisi Bölümü")[134] kurulmuştu. Bu bölüm, ev kadınlarını ulusal ekonomiyi desteklemek üzere tutumlu olma konusunda eğitirken, çocuk yetiştirme yöntemlerine de karışıyordu. Nazi rejiminin yaptığı yönlendirmeleri kolaylaştıran şey, yaşamın ilk beş yılındaki çocuk eğitiminin "hemen hemen bütünüyle [annelerin] ellerinde olması"[135] idi. Bana göre *Volkswirtschaft/Hauswirtschaft* görünürde çocukların fiziksel gereksinimleriyle, güçlü, sağlıklı "Aryan" çocuklarının gelişimiyle ilgiliyken örtülü bir biçimde Alman çocuklarının zihinsel gelişimine zarar vermekteydi; ancak buna istemeden neden oluyordu, çünkü otoriteler (ve alman anneler) ruhsal bir bozukluk söz konusu olmaksızın kolektif birliği desteklediklerine açıkça inanmaktaydılar.

Nazi dönemi boyunca hükümet propagandası Alman kadınlarını politik yönden duyarlı ve tutumlu olmaya ve daha sonra da savaş hizmetlerine katılmaya yönlendirmişti. *Volkswirtschaft/Hauswirtschaft* "alışılmışın dışındaki yiyeceklerin niteliklerini araştırma, sözgelimi protein içeriğini inceleme konusunda büyük bir özen göstermekteydi. "Bölümün kendi araştırma bürosu, testler yapıyor, bazı alanlarda ulaşılamayan ögelerin yerine yenilerini koyarak hoşa gidecek yemek tarifleri hazırlıyordu."[136] Bu belki de Alman ev kadınları için, kendi başına mantık açısın-

dan yeterli bir adımdı. Fakat bu, daha geniş ölçekteki bir müdahalenin yalnızca başlangıcıydı. Sözgelimi, Alman ev kadınlarına temizliğe ne kadar zaman harcanacağı, giysilerin ömrünün nasıl uzatılacağı, güvelerle nasıl mücadele edileceği, enerji tasarrufunun nasıl yapılacağı söylenmekteydi.[137] Kadınlar, bu akla uygun ve yararlı bilgiyi parti kanallarından öğrenmeyi alışkanlık haline getirdikçe, aynı kanalların dağıtımını yaptığı çocuk bakımı rehber kitaplarının takip edilmesi de doğal gözükmeye başlamıştır. Esasında kadınlar, verilen "öğütler" gerçekte akıldışı bir nitelik taşısa bile Parti'nin emirlerine uymak konusunda eğitilmişlerdi. Nazi hekim Joanna Haarer'in *Die deutsche Mutter und ihr erstes Kind ("Alman Anne Ve İlk Çocuğu")* ve *Mutter, erzähl von Adolf Hitler! Ein Buch zum Vorlesen, Narcherzählen und Selbstlesen für kleinere und grössere Kinder ("Anne, Bana Adolf Hitler'i Anlat! Küçük ve Büyük Çocuklar İçin Okuma, Anlatma ve Kendi Kendine Okuma Kitabı)*[138] adlı kitaplarında özetlenen resmî rehberlik, ebeveynlere çocuklarını katı bir program dahilinde beslemelerini ve ağladıkları ya da çevreden kaynaklanan sıkıntılarla karşılaştıklarında hemen yanlarına koşmamalarını öğütlemekteydi. Çocuklar ebeveynlerinin bakımı yerine kendilerine ait, gelişmemiş başa çıkma düzenekleriyle baş başa bırakılıyorlardı.[139] Ebeveynler, ayrıca eski kuşak ana babaların öğütlerini reddetmeleri ve bunun yerine Nazi dergisi *Anne ve Çocuk*'a başvurmaları konusunda uyarılıyorlardı.[140] Bana göre Nazi dönemindeki Alman ebeveynler -özellikle de anneler- ne yaptıklarını bilmeden çocukların doğal bağımlılık gereksinimlerini görmezden gelmiş ve temel güven duygusunu zedelemişlerdir.

Ebeveynlere çocuklarının ağlamalarını ve arzularım görmezden gelmeleri öğretildiği için, çocuklar, çevrelerinde iyiliksever hiçbir gücün bulunmadığı duygusunu yaşamaya zorlanmışlar ve

bakım veren bir ebeveynle özdeşim yapma fırsatından yoksun bırakılmışlardır. Ayrıca ebeveynlerinin davranışlarıyla engellenen çocuklar, kendi öfkelerini ebeveynlerine yansıtmış, büyükleri gerçekte olabileceğinden çok daha saldırgan olarak imgelemişlerdir. Dolayısıyla kendilerini korumanın tek çıkar yolu olarak saldırgan hale gelmeyi, sert çocuklar olmayı görmüşlerdir. Gerçekten de onlara tüm dünyanın saldırganlardan oluştuğu öğretilmiş ve hiçbir zayıflık göstermeme gerektiği öğretilmiştir. Hitler de onlara şöyle seslenmiştir: "Biz sizin sert olmanızı istiyoruz Alman gençliği, siz de kendinizi sert hale getirin! Şımartılmış çocuklardan kurulu "ana kuzuları" kuşağından bir fayda elde edemeyiz."[141] Özgüven ve yeterlilik sanılan bu tür bir tutuma zorlanan çocuklar, parti örgütlerinin çocuk ve gençlik kollarında değerli vatandaşlar olarak resmî kabul görmüşlerdir. Zarar göremeyecek derecede "üstte" olan bu çocuklar, zayıf olarak algılanana karşı saldırgan tavırlar sergileyen tümgüçlü varlıklar haline gelmişlerdir; kendi bağımlılık gereksinimlerinin gözlemlendiği "istenmeyen" grup ve bireyler, onların hedefi haline gelmiştir. Onlar, yeterlilik duygularının savunma amaçlı sahte bir nitelik taşıdığının farkında değildiler.

Savaştan önce Berlin'de bulunan Amerikalı bir muhabir olan H. W. Flannery, gitgide daha genç yaştaki çocukların ailelerinden alındığını ve önceki dinî etkilenmelerinden arındırılarak "okullar, kitaplar, basın, radyo ve filmler aracılığıyla Nazi propagandasına tabi tutuldukları" kırsal alanlara gönderildiklerini belirtmiştir.[142] Onun gözlemlerine göre: "Bir gençten beklenen şey, kendisini Nazi ideolojisine teslim etmesiydi".[143] Gençler, kendilerini büyütenlere karşı doğal olarak geliştirdikleri bağımlılıklarından koparılarak "içi boş" özsaygılarını savunma içerikli büyüklenme duygularıyla dolduran ve kendilerini olağanüstü

sadık ve bağlı yandaşlar haline getiren yerel Nazi yöneticilerine bağlanıyorlardı. David Welch'in de gözlemlemiş olduğu gibi: "Naziler, iktidara geldikleri andan itibaren, bir çocuğun bir kez yakalandığında kaçma şansının çok az olduğu bir örgütsel şebekeyi incelikli bir biçimde kurmuşlardı."[144]

Hitler, 1 Mayıs 1937'de Berlin'de yaptığı bir konuşmada, Nazi rejiminin Alman çocuklarından ve gençlerinden beklentilerini şöyle özetlemişti:

> İşe her şeyden önce gençlikle başladık. Kendileriyle birlikte hiçbir şey yapılamayacak yaşlı aptallar vardır. ... Fakat bu bizi ilgilendirmez. Çocuklarını onlardan alıyoruz. Onları yeni Alman vatandaşları olarak yetiştiriyoruz ve mükemmel bir biçimde yetiştiriyoruz. ... Bir çocuk 10 yaşındayken henüz doğumuna ve kökenine ilişkin bir duygusu yoktur. ... Bir çocuk, diğer bir çocuğa benzer. Onları bu yaştayken alıyor ve 18 yaşına gelene dek bir topluluk için biçimlendiriyoruz. Onlar partiye, SA'ya, SS'lere ya da diğer örgütlere katılıyorlar ya da doğrudan fabrikalara, Emek Cephesi'ne, Emek Servisi'ne gidiyorlar ve iki yıl süreyle orduya katılıyorlar.[145]

Hitler'in sözlerinden de anlaşılacağı gibi, Nazi propagandası ergenliğe geçişin normal düzeneklerine de müdahale etmekteydi. Ergenlik dönemindeki genç bir insan, çocukluk çağındaki önemli kişilere yapmış olduğu ruhsal yatırımları yeniden gözden geçirip bu yatırımlara yeni biçimler verdikçe, yeni birtakım kişilere, özellikle de akran grubundaki bireylere ve kamusal alandaki ülküleştirilmiş kişilere yeni birtakım yatırımlar yaptıkça karakter (ya da kişilik) oturmaktadır.[146] Normalde bir gencin ço-

cukluk çağında ebeveynine, kardeşlerine, büyükanne ve büyükbabasına ve öğretmenlerine yaptığı yatırımlar bütünüyle ortadan kalkmamakta, yalnızca yeniden biçimlendirilmektedir: Yeni ülküleştirilmiş kişiler ve şeyler, bu şekilde bilinçdışı olarak, çocukluk çağında ülküleştirilmiş kişi ve şeylerin imgeleriyle bağlantılı kalmakta, ailede içsel süreklilik sağlamakta ve bireysel kimliğin geçmişi, şimdi ile ve geleceğe ilişkin planlarla bağlantılandırmasını desteklemektedir. Ancak, Nazi öğretisi ve propagandası, genç insan ile ailesi arasındaki bu içsel, bilinçdışı bağlantıyı yıkmaya çalışıyordu: Nazi yönetiminin öncelikle yerel, daha sonra ulusal ölçekteki ve hepsi de Führer'in gölgesi altında bulunan önemli kişileri o denli ülküleştiriliyordu ki, onların imgelerinin erken dönemlerdeki "sıradan" ebeveyn ve öğretmen imgeleriyle bağlantılı kılınması çok güç oluyordu. Tümgüçlü bir Führer'in ve ülküleştirilmiş kolektif kimliğin imgeleri, "sıradan" aile üyelerinin imgelerinden çözülme, bastırma ya da çocukluk çağı gereksinimlerinin yadsınması yoluyla ayrılmaktaydı. Sıradan aile bağlarıyla tümgüçlü Führer'in ve onun temsil ettiği kolektif kimliğin arasındaki bağlantıların kırılması -en azından, daha da bastırılması- gerekiyordu. Eğer gençlerin zihinlerinde ebeveynleri, büyükanne ve büyükbabalarıyla ilgili bir utanç duygusu oluşursa, onların imgeleriyle ülküleştirilmiş Nazi'lerin imgeleri arasındaki bağın kırılması daha kolay olacaktı.

Bu bastırma gençlerde özel bir karakter niteliği yaratmıştı: Bu gençlerin vicdan azabı çekmeleri ve yas duygusu yaşamaları zordu. Normalde sevilen bir nesneyi yitiren kişinin ruhsal olarak yas tutması gerekmektedir.Yas, bir yandan yas tutan kişinin artık bu dünyada olmayan kişi ya da şeye yapılan yatırımdan umudunu kesmesine neden olurken, bir yandan da yitirilen kişi ya da şeye ait bazı özellikler ve işlevleri içselleştirmesine -psikanalitik

terimlerle ifade edersek, onlarla özdeşim kurmasına- neden olmaktadır. Başka bir deyişle, bir kişi gerçek dünyada sevilen birini yitirdiğinde yas tutan kişi, sevilen kişi ya da şeye ait özellikleri bilinçdışı olarak kendi kişiliğinin içinde muhafaza etmektedir. (Bireyler, aynı zamanda ideallerin, inanç sistemlerinin, simgelerin ve imgelerin kaybı gibi son derece soyut kayıpların yasını da tutabilirler.) Nazi propagandasının etkisi altında, Alman gençleri sadece çocuklarını seven ve onlara bakan kişiler olarak ebeveynlerinin imgelerini yitirdikleri ya da bu imgeleri yeniden biçimlendirdikleri zaman yas tutamıyorlardı. Çünkü bu yitirilmiş ya da değiştirilmiş imgeler, ruhsal yönden anlam taşıyan, ülküleştirilmiş Hitler'in ve onun temsilcilerinin imgelerine kıyasla son derece değersizleştirilmişti. Aynı nedenle, bu gençler artık önem taşımayan (ya da bu bölümünü başlarında anlatıldığı gibi, ölen) kişileri sevmemekten ötürü vicdan azabı duyamıyorlardı. Kuşkusuz birçok ebeveyn de Nazi olmuştu; bu koşullar altında gençler ebeveynlerini ülküleştirilmiş grubun üyeleri olarak sevmekteydiler; fakat onların ebeveyn olarak imgesini yitirmekten ötürü yas tutamıyor ve ya da vicdan azabı duyamıyorlardı.[147]

Oğlanlar için kurulan *Hitlerjugend (Hitler Gençliği)* ve kızlar için kurulan *Bund Deutscher Mädel (Alman Kızlar Birliği)* Nazi ideolojisinin iki temel ögesini her ergenin oturmuş, kalıcı karakter yapısıyla bütünleştirmeyi hedefliyordu: 1) Ebeveyn etkisinin ortadan kaldırılması ve iç güvenlik duygusu için katı grup bağlılığı; 2) Önceden var olan antisemitik ırkçı duygular ve "antisosyaller"in değersizleştirilmesi. Gençler gezilere çıkıyor, şarkılar söylüyor ve hem gruplarına ait olma duygusunu artırıyor hem de Nazi ideolojisince değersizleştirilen ve/veya insandan sayılmayan Yahudileri, çingeneleri, eşcinselleri, akıl hastalarını ve engellileri dışlayan çalışmalara katılıyorlardı: "İstenmeyen" bir

gruba ait olan birisinin bu gruba girmesine izin verilmiyordu. Başlangıç evresinde yerel gençlik liderleri, doğrudan Nazi ideolojisini öğretir görünmüyorlar,[148] ama örneğin utandırma taktikleriyle gençleri grubun kurallarına itaat etmeye hazırlıyorlardı. "Uygun davranmayan" erkek ergen, başına çarşaf örtülerek diğer grup üyeleri tarafından dövülüyordu. Bu arada gençlere Nazi propagandasıyla verilen büyüklenme duygusu, temel güven duygularına yönelik herhangi bir tehdidi, *innere schweinehund*'larını *(içlerindeki köpoğlunu)*, yani "yumuşak" insan özelliklerini ve/veya mızmızlıklarını ortadan kaldırmalarına da destek oluyordu. Daha sonraki dönemlerde bakış açıları, daha yüksek konumdaki Nazi yöneticilerine ve sonuçta Führer'e bağlılığa varıyordu. Değişmeyen sloganlar, giyinme ve üstlerini selamlama biçimleri, istenmeyen "ötekiler"den ne denli farklı oldukları ve sözsüz mesaj ve simgeler, grup kimliklerinin niteliğini şekillendirmekteydi. Nazi gençliğinin sistematik bir biçimde yönlendirilmesi, onların savunma nitelikli bir evrim geçirmiş büyüklenme duygularının "kutsal Alman ulusu"na ve onun tanrısı olarak da Hitler'e dışsallaştırılmasını ve yansıtılmasını beraberinde getiriyordu. Sonuçta onlar, bu tümgüçlü bedenin bir uzantısı oluyorlardı. Bu arada ruhlarının çaresiz ve utanç yaşamış bölümünü, değersizleştirilmiş Yahudi'ye, çingeneye, sakatlara, akıl hastasına ya da eşcinsele yansıtıyorlardı: İstenmeyen ögelerin dönüp de kendilerine geri gelmesi söz konusu bile değildi. Nazi gençleri, değersizleştirilen, lanetlenen ya da insanlıktan çıkarılan "ötekiler"i güvenli bir biçimde ayrı tutarak kendi büyüklenme duygularının "hazzını yaşayabiliyorlardı". Bundan sonra da "ötekiler"i ortadan kaldırma hakkını kendilerinde görebiliyorlardı.

Los Angeles'taki California Üniversitesi'nden tarihçi Peter Loewenberg (aynı zamanda uygulamacı bir psikanalisttir) Al-

man gençlerinin Nazi ideolojisini özellikle kabul edebilir oluşunun, bebeklik çağında yaşanan ortak bir tarihsel örselenme ile bilinçdışı ilişkili olabileceğini öne sürmektedir. Loewenberg'in gözlemine göre, Almanya'da 1917-1919 yılları arasında yaşanan ekonomik çöküş döneminde doğan bebeklerde görülen yüksek ölüm oranı ve düşük doğum ağırlığı, sağ kalan çocuklarda olasılıkla fiziksel beslenme yetersizliği yaşandığını düşündürmektedir. Bu dönemin çocukları, bu kolay incinilebilen ve gelişimsel yönden kritik çağda kendilerini beslemeyi başaramayan annelerini ve çevrelerini "kötü" ya da örseleyici olarak görmüş olabilirler; tıpkı kulak ağrısı çeken bir çocuğun, annesi bu ağrıdan sorumlu olmadığı ve onun ağrısını dindiremeyeceği halde annesini "kötü" olarak görmesi gibi. Loewenberg'e göre şimdi ergen haline gelen bu çocuklar, o dönemde yaşamış oldukları kıtlık ve kayıplara bağlı ortak örselenmenin süren etkisiyle başa çıkabilmek için Nazi ideolojisinin büyüklenme duygusuna yanıt vermiş olabilirler.[149]

David Welch'in de betimlemiş olduğu gibi, gençliğin başlangıçtaki coşkusu, kitle iletişim araçlarının düzenli eşgüdümüyle dikkatle sömürülmüştü. "Naziler, politik ve kültürel görüşlerini yaymak için özellikle sinemayı kullanmayı yeğlemişlerdi: Kısmen sinemanın duygular üzerindeki olağanüstü etkisini değerlendirdikleri için ve kısmen de eğlenceyi ve propagandayı bir araya getiren mükemmel bir araç olduğu için."[150] Hitler Gençliği adlı örgüt, 1934 yılı Nisan ayından başlayarak üyeleri için "Gençlik Film Saati" (*Jugendfilmstunde*) düzenlemişti. Welch'in tahminine göre, birinci yıl içinde 300.000 genç Gençlik Film Saati'ne katılmıştı, 1937-1938 yıllarında katılım sayısı 2 milyondu, 1942-1943 yıllarında ise 11 milyona ulaşmıştı.[151] İlginçtir ki, *Jugendfilmstunde* filmleri (*Der Ewige Jude[Ezeli Ya-*

hudi] filminin aksine) her zaman için açıkça politik nitelik taşımıyordu; pek çoğunda üniformalı adamlar görünmüyordu. Yine de Popüler Eğlence ve Propaganda Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı ve Hitler Gençliği tarafından, resmi gençlik örgütlerine Nasyonal Sosyalist temaları ve değerleri iletmek için tüm filmler özenle seçiliyordu. Örneğin bir film, ötanaziyle ve ölmek isteyen çok hasta bir kadınla ilgiliydi. Perdede onu görenler, kendisiyle özdeşim kurabilirlerdi. Ancak filmin son dakikalarında kadının öyküsüyle akıl hastası bireylerin öldürülmesinin "gerekliliği" arasında bir koşutluk kurulmuştu.

İnsanlar ergenlik dönemlerinin sonuna yaklaştıkça Nazi propagandası, çocukluk çağından bu yana inşa edilen geniş grup kimliğini güçlendirmeye devam ediyordu. Örneğin genç bir adam SS birliklerine katıldığı zaman polisin davranış kuralı onun "katı" olmasında ısrar ediyor ve o da rejimin getirdiği ahlâk anlayışına boyun eğiyordu. Dolayısıyla bir adam "Son Çözüm"e katılırken, "uygun" bir birey ya da daha iyisi, kolektif kimliğin bir uzantısı olarak kalabiliyordu. Çalışma arkadaşlarından bir sigara ya da tarak dahi çalması yasaktı. Bazen SS subayı eğitimi için seçilen gençlere köpek yavruları veriliyor, hayvanlarına bağlandıktan sonra da bu hayvanları öldürmeleri emrediliyordu. Bu öykü, onlardan, ebeveynlerinin içselleştirilmiş imgelerine karşı yapmaları istenen şeylerle koşutluk göstermektedir. Suçluluğun, vicdan azabının ve yasın yavaş yavaş silindiği ya da gizlendiği, fakat ülküleştirilmiş bir gruba ait olmanın genci daha insanca özelliklerle donatacak duyguların bastırılmasına ya da yadsınmasına yardımcı olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla onlar, acı veren duygular yaşamamak için grupta kalmak zorundaydılar. Geç ergenlik dönemine eğilen psikanalitik araştırmalar görece olarak az olsa da,[152] psikanalistler bu dönemi

cinsel eş bulma isteğinin ortaya çıkmaya başladığı dönem olarak kabul ederler. Ve aynı geniş gruptan bir partner seçildiği takdirde, geniş grup kimliğine ait ortak simgelere, amblemlere, geleneklere ve sloganlara daha da ileri yatırımlar yapılması söz konusu olmaktadır. Bu nedenle Nazi propagandası, Aryan nüfusunun artırılmasını öncelikli ulusal hedef olarak ileri sürmüş, dolayısıyla geç ergenlik çağındaki Almanların yalnızca "kendi soylarından" eş seçmelerini sağlamaya çalışmıştır.[153]

Kuşkusuz Hitler ve Joseph Göbbels, yapmakta oldukları şeyleri psikanalitik anlamda düşünmüş değildiler. Fakat *Mein Kampf*, benim kötücül bir biçimde gerilemiş toplum dediğim şeyi yaratmak için neyin zorunlu olduğunun, garip bir şekilde farkına varıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Onlar, bilinçli olarak "Aryan" gençliğinin *Volksgemeinschaft*'a girmesini, katı olmasını, Führer'e mutlak bir biçimde sadık olmasını ve gerektiği zaman onun için öldürmesini (ve ölmesini) planlamışlardı. İlkin çocuklar ve gençlerin doğal sevgi ve bağlanma nesnelerinden ayrılarak bağımlı ve çaresiz kalmaları sağlanmıştı. Ardından bu boşluk, kolektif büyüklenme duygusu ve Nasyonal Sosyalist "ahlâk" ile doldurulmuştu. Son olarak da, bu gençler yetişkinlik çağına geçtikçe, her fırsatta propaganda ve politik ikna yoluyla bu "değerler" güçlendirilmişti.

Daha yakın zamanlarda Michael Sebek, komünist ideolojinin etkisi altındaki eski Çekoslovakya rejiminde şunu gözlemiştir:

> Kadınlar da erkeklerle birlikte aynı ağır [fiziksel] işlere yerleştirilmiştir, bu da aile yapısını gizliden gizliye ve bilinçdışı bir biçimde zedelemektedir. Bu sistem hem erkek-

le kadın arasındaki farklılığı görmezden gelmekte, hem de devletin sınırları içinde yaşayan çocukların yaşamıyla ilgili kararlar alma hakkını da kendinde görmektedir; kolektif eğitim, aile içindeki eğitimden üstün tutulmaktadır. 1950'lerde [Çekoslovakya'da] kendini gösteren *aile*nin yeni tanımında "ailenin konumunda sahte bir düzelme" söz konusu olmuştur; [yeniden] tanımlanan bu aile, "kolektif" bir ailedir.[154]

Dolayısıyla, çocuğun gelecekte sergileyeceği yetişkin davranışı ve düşünce örüntülerinin kuruluşu, normal bir gelişim örüntüsü izlemiyordu.[155]

Kuveyt'te Irak işgalinin oluşturduğu gibi, gerilemenin düşman gruplarca başlatıldığı toplumlarda bile aile dizgesinde belli ölçüde bir çözülme saptayabiliyoruz. İşgal sırasında ABD büyükelçisi olan ve Kuveyt'teki Irak işgali süresince yedi ay boyunca elçiliği açık tutan (emekli) Büyükelçi W. Nathaniel Howell'in yöneticiliği altında iken, 1993'te, 150'den fazla Kuveytli ile görüşme yapan bir ekibin üyesi idim. Ortak felaketin ortak zihinsel yaşamlarında neyi temsil ettiğini öğrenebilmek için, bu kişiler, farklı toplumsal tabakalar ve yaş gruplarından seçilmişlerdi.[156] Benim dünya ölçeğinde geniş gruplarla yaptığım çalışmaların çoğunda olduğu gibi, bu görüşmelerin tekniği, analistin kişinin iç çatışmalarına, savunmalarına ve uyum sağlamalarına "kulak verdiği" psikanalitik tanı görüşmelerine dayanmaktaydı. Kişi fantezilerinden ve düşlerinden söz eder ve bunlar görüşmecinin hastanın iç dünyasına yönelik görüşlerine eklenir. Görüşme verileri toplandıktan sonra bunlarda, örseleyici olayın yarattığı çatışmalara karşı ortak algı, beklenti ve savunmalar ortaya çıktığını düşündürecek ortak temalar araştırılır. Bu "ortak temalar", ha-

berlerde ya da kültürel ürünlerde kaydedildiği gibi, ortak bilince işlenmiş olabilir ya da olmayabilir, fakat birçok görüşmecinin iç dünyalarında bunları gözlediğimiz ölçüde bunlar aydınlığa kavuşur.

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, pek çok Kuveytlide tanı konmamış bireysel travma sonrası stres bozukluğu (İng., posttraumatic stress disorder) bulunduğunu saptadık. Fakat bu gözlemin ötesinde, Kuveytlilerin toplumsal süreçlerinde ve uzlaşmalarında önemli değişimler saptadık. Örneğin genç Kuveytli erkeklerin, Iraklıların işgal sırasında Kuveytli kadınlara tecavüz etmeleri bilgisini genele yaydıklarını öğrendik. Pek çok nişanlı genç adam evliliğini ertelemişti. Henüz nişanlanmamış olanlar da, eş aramayı ciddi bir biçimde ertelemekteydiler. Çünkü Kuveyt kültürü geleneğinde, tecavüze uğramış kadın değerini yitirmiş sayılıyordu. Algının genelleştirilmesi de evlilik yaşı konusundaki âdetleri tehdit etmekteydi. Bu değişim gerçek bir tehlike doğurmasa bile, yersiz de olsa, kadınlara karşı bir güven kaybını yansıtmaktaydı.

Özgürlüğüne kavuşmuş Kuveyt'te toplumsal "uyumsuzluklar"ın daha dolaysız örneklerini de saptamıştık. Saldırı ve işgal sırasında pek çok Kuveytli baba çocuklarının gözü önünde Iraklı askerler tarafından aşağılanmıştı. Askerler bazen Kuveytli erkeklerle çocukların önünde ağız dalaşına girmiş, bazen onları dövmüş ya da çeşitli biçimlerde çaresiz bırakmıştı. Aşağılanma ve işkencenin çocuklardan uzakta gerçekleştirildiği durumlarda da babalar çoğu kez başlarına gelenleri gizli tutmak istemişlerdi. Babalar, her zaman bunun farkında olmasalar da, utanç duygularını gizlemek ya da yadsımak amacıyla çocuklarıyla, özellikle de oğullarıyla belirli temel duygusal etkileşimlere girmekten ka-

çınmaya başlamışlardı. Fakat çoğu çocuk veya ergen, kişisel olarak bu olaylara tanık olsun ya da olmasın, babasının başına ne geldiği kendisine açıkça anlatılmasa da, olanları biliyordu.

Irak işgali sırasında başkent Kuveyt'teki birçok okul binası işkence odası olarak kullanılmıştı. Bununla birlikte, bu proje bağlamında başkent Kuveyt'i ziyaret ettiğim zaman, okulların ve diğer binaların görünümüne bakarak, daha üç yıl önce burada bir felaket yaşandığına inanmak güçtü. Sadece kurşun deliklerinin bulunduğu birkaç bina kasıtlı biçimde savaş anısı olarak öylece bırakılmıştı; kentin geri kalan bölümü tümüyle yenilenmiş gözüküyordu. Yetişkinler çocuklarına işgal sırasında okullarda ne olup bittiğini anlatmamışlardı, fakat çocuklar bunu biliyorlardı. Yeniden yapılanan okullarına döndüklerinde bu "sır", doğal olarak onlarda psikolojik sorunlar yaratmıştı. Çok küçük olanlar, tabii ki nedenini bilmeden, kendi babaları yerine Saddam Hüseyin'le özdeşim kurmaya başlamışlardı. Bir örnek vermek gerekirse, ekibimizin izlediği ve Irak işgalinin canlandırıldığı bir ilkokul müsameresinde çocuklar, Saddam Hüseyin rolünü oynayan miniği çok kuvvetli bir şekilde alkışlamışlardı.[157] "Saldırganla özdeşim" psikanalitik bir terimdir ve çocuğun bir dönem karşı cinsten ebeveyninin aşkı için rekabete girdiği kendi cinsinden ebeveyniyle özdeşleşmesini anlatmaktadır.[158] Çocukluk çağında bu süreç, çocuğun duygusal yönden gelişmesine yol açmaktadır: Örneğin küçük bir oğlan, "saldırgan" olarak algıladığı babasıyla özdeşim kurma yoluyla kendi adına erkekler dünyasına bir giriş yapmaktadır. Bununla birlikte, ilkokul çağındaki birçok Kuveytli çocukta olduğu gibi, başka koşullar altında saldırganla -burada Saddam Hüseyin'le- özdeşim, açık bir biçimde ciddi sorunlara yol açabilmektedir.

Bu "mesafeli baba" senaryosunun pek çok Kuveytli ailede tekrarlanması, Kuveyt toplumunda yeni birtakım süreçleri harekete geçirmiştir. Erkekliklerini geliştirmek için kendi babalarıyla özdeşim kurmak zorunda olan pek çok erkek çocuk, babası ile arasındaki uzaklığa kötü tepki vermiştir. Bunun sonucu olarak delikanlılar arasında çeteler oluşmuştur. Oğullarına işgal sırasındaki örselenmelerle ilgili herhangi bir şey anlatmayan, mesafeli ve küçük düşmüş babaların yarattığı engellenmişlik duygusu nedeniyle erkek çocuklar birbirlerine kenetlenmiş ve engellenmelerini çeteler içinde ifade etmişlerdir. Kuşkusuz ergenlik döneminde çete kurma süreci normal sayılır, çünkü gençler çocukluk çağlarındaki önemli kişilerin imgeleriyle olan içsel bağlarını yitirmekte ve toplumsal ve içsel yaşamlarını yeni birtakım kişilere (örneğin film ve rock müzik yıldızları veya başarılı sporculara) ve kendi akran gruplarının üyelerine duygusal yatırım yaparak geliştirmektedirler. Bununla birlikte, olayların olağan seyri içinde bu "ikinci bireyleşme"[159] gencin çocukluk çağıyla içsel bir tutarlılığı devam ettirmektedir. Örneğin bir film yıldızının imgesine yapılan "yeni" bir yatırım, bilinçdışı olarak annenin imgesine yapılmış "eski" bir yatırımla bağlantılıdır; bir arkadaşa yapılan "yeni" bir yatırım, bir kardeşe ya da başka bir akrabaya yapılan "eski" bir yatırımla bir biçimde bağlantılıdır. Aşağılanmış ve çaresiz ebeveyn imgeleri, kaçınılmaz bir biçimde ergenliğe geçmekte olan Kuveytli gençlerin "yeni" ve "eski" yatırımları arasındaki bilinçdışı ilişkiyi altüst etmiştir. Gerçekten de, başka ortamlarda da gözlemlemiş olduğumuz gibi, çok sayıda ebeveyn başkalarının yarattığı bir felaketten etkilendiyse, ortak örselenmenin akut evresini takiben oluşan ergen çeteleri daha da hastalıklı olmaktadırlar. Kuveyt'te yeni çeteler daha çok araba hırsızlığı yapmaktaydı. Bu yeni bir toplumsal süreci, işgal öncesi Kuveyt'te bulunmayan bir suç türünün ortaya çıkışını işaret ediyor-

du.[160]

Kuveyt toplumu bu evrede bölünmüş olmalıydı; örneğin güvenlikleri için kaçanlar ve acı çekmeye katlanan ve/veya çarpışanlar olarak ikiye bölünmüş olabilirdi. Bununla birlikte, Kuveyt emiri Şeyh Cabir el-Ahmed el-Sabah yönetimi yeniden eline geçirdiğinde Kuveyt toplumunda başlangıçta görülen parçalanma yatışmıştı ve ülke gerilemiş durumdan aşamalı bir biçimde kurtuluyordu.

"Kan" ile, karışmış olma ile ve grup homojenliği ile uğraşma: Bu tür bir ilgi, "iyi" ya da "kötü" liderlerin yönetimi altında ortaya çıkabilir. Grup gerilemesi kötücül bir nitelik gösteriyorsa, bu uğraşlar insanlıkla ilgili en dehşet verici sonuçlara yol açabilmektedir: Etnik temizlik, hatta soykırım. Bireysel düzlemde "kan" ile aşırı ilgilenme, gelişimsel açıdan en erken dönemlerdeki kimlik duyarlılığıyla ve onun başkalarının kimliklerinden farklılığıyla ilişkilidir. Bu nedenle, gerilemiş bir grubun kan konusuna saplanıp kalması, bir grup olarak özgül, ortak bir kimlikle var oluşunu ilgilendiren mutlak koşullarla bağlantılıdır. Fransız psikanalist Janine Chasseguet-Smirgel'e göre, psikanalitik açıdan dar anlamda alınırsa kan, gerçekte nadiren simgeleştirilmektedir. Onun bilinçdışı eşdeğerlerini saptayamıyoruz, Hıristiyan komünyonundaki (Aşai Rabbani; Katolik kilisesinde şarap ve ekmek ayini; ç.n.) kan örneğinde olduğu gibi, çoğu kez onun alegorik temsillerini saptıyoruz. Chasseguet-Smirgel, başkalarına ait beden ya da beden bölümlerinin yerine geçen (para üzerindeki insan resimleri gibi) simgeler bulma yeteneğinin, temelde başkalarını bizim doğrudan saldırılarımızdan korumaya yaradığını öne sürmektedir. Bununla birlikte, grup kimlikleri simgeleştirilemeyen kanla ilişkili olduğu zaman, bir grubun bir başkası-

na yöneltmek istediği saldırının yerine simgesel bir şey konamaz; saldırı isteği, yok etme isteğine dönüşmüştür.[161] Ben, Chasseguet-Smirgel'in kanın gerçek anlamda simgeleştirilemediği yolundaki görüşüne katılıyorum; fakat şunu eklemeliyim ki, kan bir protosembol olarak kimlik kavramıyla iç içe geçirilmiştir. Küçük çocuklara ilişkin gözlemler, onların bedenlerinden gelen şeylerle, örneğin dışkı ve sidikle ilgilendiklerini, ama kanla her zaman ilgilenmediklerini göstermektedir. Fakat çekirdek kimlik geliştiği zaman, kanamaya yol açan yaralanmalarla birlikte çocuklar, giderek artan bir biçimde derilerinin altında "yaşayan" bir şeylerin bulunduğunu fark etmektedirler. Çocuğun, tıpkı kan gibi kendisiyle birlikte yaşayan özbenlik duygusu, kan düşüncesiyle iç içe geçmektedir: Kan ve kimlik, birbiriyle bağlantılı bir hale gelmektedir. Dolayısıyla, daha sonra gerileme koşulları altında kan, bir protosembol halini almaktadır.

Geniş gruplar ve yetişkin bireyler şiddetli gerileme içine girdikleri zaman, kanı bir simgeden çok kimliğe eşdeğer olarak kullanma eğilimi gösterirler. Onu mutlak zihinsel ve fiziksel varlıklarının taşıyıcısı olarak görürler. Ermenistan'da 25.000 kişinin ölümüyle ve kırsal kesimin yerle bir olmasıyla sonuçlanan 1988'deki büyük depremden sonra gerilemeye uğrayan Ermeniler, Azerileri "ötekiler" olarak algıladıkları ve onların kanını kabul etmeyi, ruhsal yönden Ermeni kimliğine karşı bir tehdit olarak gördükleri için, Azerbaycan'dan gelen kan bağışlarını reddetmişlerdi. Bir geniş grubun üyelerinin -Nazi Almanya'sında olduğu gibi- kimlik göstergesi olarak kanla aşırı bir biçimde ilgilenmeleri, şiddetli ve bazen ölümcül birtakım toplumsal ve politik süreçlere yol açabilmektedir.

Arınma: Kanla ve diğer homojenlik türleriyle ilişkili bir diğer durum da arınma isteğidir. Bu arınma süreci, modası geçmiş bir

simgenin çıkartılması örneğinde olduğu gibi iyicil ya da etnik temizlik örneğinde olduğu gibi kötücül bir nitelik taşıyabilir. Bu, gerileme tehdidi altında olsun, gerilemeden kurtulma çabası içinde olsun, yeni bir kimliği oturtma çabası içindeki bir grubun bir geçiş etkinliği, bir ritüeldir. Sonraki bölümde arındırma sürecine bir ritüel olarak eğileceğim.

Çevre: Şimdi gerilemiş toplumlardaki tipik çevresel etkiye değinmek istiyorum. Örnek vermek gerekirse, 1991 yılında Rusya'daki Vladimir kentini ziyaret etmiştim. Vladimir, 1108 yılında kurulmuş olup Rusya'nın en eski kentlerinden biri ve Moskova'nın kültürel ve politik öncüsüdür. Burada eski Rus mimarisine ait görkemli örnekler korunmuş durumdadır. Bu muhteşem yapılardan en ünlüsü, 1158'de inşa edilen ve çeşitli kereler yeniden inşa edilip onarılan Uspenski Katedrali'dir. Soğuk ve sisli bir günde 12. yüzyılda inşa edilmiş Altın Kapı yakınlarından Vladimir'e girdim ve sanayi yapılarının uzun, çirkin bacalarından yükselen sarı-kahverengi dumanla boğulmuş muhteşem yapıları gördüm. Bunlardan bazıları, yüzlerce yıllık mimari şaheserlerin nerdeyse yanı başına kurulmuştu. Sovyet yönetimi sırasında Ortaçağın kültürel ve dini yaşamı açısından büyük bir merkezi olan Vladimir, çok sayıda büyük fabrika ve kimya endüstrisi yapıları ile bir sanayi merkezine dönüşmüştü. Güzel ile çirkinin zorlanmış eşdeğerliği, totaliter rejim altında gerçekleşmiş bir geniş grup gerilemesinin bu dışavurumu, beni şoke etmişti. Vladimir'deki her şey, sarı-kahverengi bir örtüyle örtülmüştü ve bu, tüm yapılarda yapay bir aynılık duygusu yaratıyordu. Bu zorlamalı ilişki, paradoks bir biçimde çağdaş Rus halkı ile ataları arasında bir uçurum oluşturmuş, anlam, değer ve hiyerarşi farklılığını yıkmış ve tarihin, sanatların ve endüstrinin kentin ya-

şamına getirdiği eşsiz katkıları ortadan kaldırmıştı. Bir toplum gerilediği zaman fiziksel çevre, gerçekten de ruhsal yönden gerilemiş toplumun insanlık durumuna benzemeye başlayabilir. Gerçekten de Michael Sebek özgül olarak şu görüşü ortaya atmıştır: "[eski Sovyet kentlerinin ya da Sovyet egemenliğindeki kentlerin fiziksel çevresiyle] ilişkilendirdiğimiz kirli hava, pis ırmaklar, yıkıntı manzaraları, dilin gerilemesi ve "iyi" davranışların bozulması, simgesel olarak dışkıya çok yakındır."[162] Gerilemiş geniş gruplar, psikanalistlerin bireylerde "anal sadizm" adını verdikleri şeyi simgesel olarak çevreleri üzerinde ifade etme eğilimindedirler: Sanki "toprak ana"yı bedensel çıkartılarıyla kirletir gibi, çevrelerini dökün tülerle ve çerçöple kirletmektedirler.[163]

Gerilemenin işaret ve belirtileri gruptan gruba farklılık gösterir ve varlıkları ile ayırt edilebilirlik düzeyleri yalnızca gerilemenin derecesine değil, aynı zamanda grubun özel tarihsel koşullarına da bağlıdır. Politik liderin otoritesini (yandaşlarında korku ya da sevgi yaratarak) sürdürememesi durumunda kaos belirir. Kıskançlık ya da çekemezlik, kabul edilebilir ya da "ahlâki" olan şeylere baskın çıkar. Saldırganlık ve cinsellik kendini gösterir ve abartılır; bu da cinsel başıbozukluğa, suç niteliğinde davranışlara ve vahşetten sadist bir zevk alınmasına yol açar. Ben böyle bir fenomeni, 1992 yılındaki savaştan sonra Güney Osetya'da gözlemiştim, Gürcülerle Güney Osetyalılar arasında gerçekleşen bu savaş, Oset toplumunda yıkıma neden olmuştu. 2003 yılında Saddam Hüseyin'in kuvvetleri yenilgiye uğrayıp diktatör ortadan kaybolduğu zaman Irak'ta lidersiz toplumsal gerilemenin şiddetli bir örneğini gözlemlemiştik. Bu gerileme kapsamında yağmalar, cinayetler, ahlâk ve sadakat değerlerinde değişiklik-

ler, çoklu bölünmeler ve yasa tanımazlık yer almaktaydı. Lidersiz, gerilemiş toplumların sıkıntısını en çok kadınlarla çocuklar çekmektedir. Saldırganlık içe yöneldiğinde intihar oranlarında bir artış olmaktadır. Eğer bir lider ortaya çıkar ve yeni bir "devrim" yapma girişiminde bulunursa kaos sona erebilir. Bununla birlikte, bu yeni lider kendi gerilemesinin etkisi altında ise, yeni devrim var olan saldırganlığın sürmesine ve hatta daha da kötüye gitmesine yol açabilir.

Bir toplumdaki gerilemeyi tersine döndüren ilerlemenin işaretlerini de belirtmeliyim. Bazen bir toplumda gerilemenin özel bazı işaret ve belirtileri, ilerlemenin işaret ve belirtileriyle birlikte var olur. Bu ikincisinin içeriğinde şunlar yer almaktadır:

1) Düşman grupların insani yönlerinin ve düşmanın ruhsal gerçekliğinin merak edilmesi;

2) Düşmandan gelebilecek gerçek tehlikeleri gözetip grubun güvenliğini korurken dünyayı ülküleştirilmiş "biz" ve düşman "onlar" şeklinde ikiye ayırmamak;

3) Bütünlüğe zarar vermeksizin bireyselliğin ve uzlaşma kapasitesinin korunması;

4) Temel güven duyguları sağlam ve mevcut aile yapılarını sürdüren çocuklardan oluşan bir kuşağın ortaya çıkması;

5) Kadınların değersiz görülmesine son verilmesi;

6) Politik veya dinî ideolojilere ya da liderin kişiliğine yönelik bağlılıklardan daha önemli aile ve klan bağlarının yeniden

kurulması;

7) İfade özgürlüğüne değer verilmesi;

8) Var olan kamu kurumlarına (adil bir yargı dizgesi, işkencenin olmadığı cezaevleri ve insanca bakım veren akıl hastaneleri) işlerlik kazandırılması;

9) Ahlaki ya da güzel olanı sorgulama yetisinin korunması;

10) Fantezinin gerçeklikten, geçmişin de şimdiden ayırt edilmesi.

Daha önce de belirtildiği gibi, ilerlemenin işaretlerini, grubun gerileme hareketinden önceki "tarihsel saplanması"na ve ilerlemenin tüm ya da bir kısım işaretlerini sergileyen toplumsal koşulların varlığına göre incelemek zorundayız. Örneğin bireyselliğin korunması, eğer ülkede gerilemeden önce uzun bir demokrasi deneyimi varsa başka, grup gerilemesi sonlandığında kabile âdetleri baskınsa başka bir anlama gelir.

Son olarak, şunu da unutmamak gerekir ki, ilerlemiş grubun kimliği gerilemeden önceki haline bir daha geri dönmez; fakat gerilemiş bir geniş grup, "iyi" bir liderin rehberliği altında gerileme durumundan kurtulabilir. Gerilemenin gerçekleştiği dönemde egemen olan ögelerin saf dışı bırakılması gerekmektedir. Dolayısıyla bir geniş grubun "ilerlemesi", aynı zamanda "arınmayı" kapsamaktadır; fakat bu durumdaki arınma, bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, kötücül ve yıkıcı olmamaktadır.

3/ İnsanları Birbirine Bağlayan Ritüeller

Çık elimden korkunç leke, çık diyorum sana!... Nedir bu? Hep kirli mi kalacak bu eller?

Kan korkuyor hâlâ şurası: Arabistan'ın bütün kokuları temizleyemeyecek şu ufacık eli!

Of! Yeter artık! Yeter!

William Shakespeare, *Macbeth*

(Çev. Sabahattin Eyuboğlu, Remzi Kitabevi, 1965)

Zihin sağlığı alanında çalışan kişiler zorlanmalı törensel davranışın eksiksiz bir örneği olarak sıklıkla Lady Macbeth'in ünlü el yıkama sahnesini verirler. Tipik bir biçimde, obsesif kompulsif bozukluk (saplantı zorlanma bozukluğu) bulunan kişilerle ilişkili olan törensel etkinlik, iç ruhsal çatışmalardan kaynaklanan endişeye (anksiyeteye) karşı bir savunma işlevi görmektedir. Bu nedenle Lady Macbeth'in ritüeli, simgesel olarak kocasının tahta geçmesi için gereken yolu açan kralın öldürmesi eyleminden ötürü duyduğu suçluluk duygularını yıkayıp uzaklaştırma anlamına gelmektedir.

Klinisyenler, hastaları arasında törensel davranışı sıklıkla gözlemlemektedirler. Benim genç bir erkek hastam, ne zaman muayenehanemden içeri girse kitaplığımdaki kitapları sayarak sayının tek mi çift mi olduğunu kontrol ediyordu. Benim kitaplarımın sayısının hep kırk adet olduğunu "keşfettiği" zaman kendisini rahatlamış hissediyordu: Onun için çift bir sayı, simgesel olarak (imgesi analisti olarak bana yansıtılmış) gaddar babasına

yönelik ikircikliliğinin (ambivalans) karşıt güçlerini dengelemekteydi. Kitaplarımın sayısının bir tek sayı olması durumunda simgesel denge ortadan kalkıyor ve hastam, babasına karşı eşzamanlı olarak duyduğu sevgi ve nefretin gerilimini yaşıyordu.

Psikanalitik tedavi uyguladığım bir başka hasta, benimle katıldığı her seansın başında bir önceki günün olumsuz fiziksel ve zihinsel yaşantılarının hepsini yeniden sayma biçiminde bir ritüel geliştirmişti. Kaçınılmaz biçimde kötü giden bazı şeyler, onun kötümser bakış açısının birer açıklaması oluyordu; yollar çukurlarla doluydu, o bölgedeki bir mağaza soyulmuştu, ayağını çarpmıştı. Sonra bu şanssızlıkların "nedenler"ini sıralıyordu: Şehir idaresinin yeterli parası yoktu, mağazanın sahibi bir güvenlik sistemi kurmamıştı, dikkatsizliği nedeniyle bahçesindeki yolda bir tuğla unutmuştu. Analizinin de ortaya koyduğu gibi, bu ritüel aslında onun geçmiş yaşamını yeniden anımsatıyordu. Çocukken annesi ona iyi bakmamış[164] ve o çoğu kez evin bodrum katında yalnız kalmış, burada annesinin kendisine iyi bakmamasını inkar ederek mutsuzluğuna açıklama getirmişti. Bu nedenle de "iyi bir anne"ye sahip olma umudunu koruyordu. Benzer biçimde, kötü olayları sayarak ve aynı türde, düşünselleştirilmiş özürleri tekrarlayarak şimdi imgesi bana yansıtılmış olan annesine yönelik iç çatışmalarından kaçmıyordu. Fakat bu ritüelin onun analizinde bir başka amacı -ya da en azından bir başka etkisi- daha vardı. Hasta olumsuz olayları sıralamaya ve "nedenlerini" saymaya daldığında beni etkinliğinden dışlamış oluyordu. Kendimi onun çocukluk yıllarındaki yalnızlığında buluyordum ve bu acı duyguya yönelik bir eşduyum (empati) yaşıyordum.

Bir psikanalistin analiz uyguladığı hastalar arasında gözlediği törensel davranış, ikinci örneğin ortaya koyduğu gibi dolaylı

biçimde başka mesajlar verse de, birinci planda hastanın bilinçdışı çatışmalarına yönelik endişesini (anksiyetesini) yansıtmaktadır. Fakat törensel etkinlik, *kendi başına* patolojik bir davranış değildir. Gerçekten de, Erik Erikson'un da gözlemlediği gibi ritüeller, "normal" gelişim açısından temel bir nitelik taşırlar. Erikson, hayvanlar dünyasındaki ve "ilkel" kültürlerdeki ritüel uygulamalarının, anlamı belirlenmiş sinyaller ileterek ölümcül yanlış anlamaların önüne geçmek için düzenlendiği şeklindeki etolojik görüşe yanıt olarak, törenselleştirmenin temelde olumlu bir fenomen olduğunu öne sürmüştür. O, gündelik yaşamdaki törenselleştirmenin, annenin çocuğunun varlığını kabul edişi anlamına gelen selamlamanın bir türü olduğunu ve bu nedenle de onun anne olarak kimliğini desteklerken çocuğun da özbenlik duygusunu güçlendirdiğini belirtmiştir. Erikson, gündelik yaşamdaki törenselleştirmenin bir annenin çocuğunu tekrar tekrar selamlayışından nasıl geliştiğine açıklama getirmek için, çocukluktan yetişkinliğe uzanan dönemler içinde oyun biçimlerini izlemiş ve onların nasıl da geri döndürülemez eylemler şeklini aldığını betimlemiştir. Erikson'a göre ritüelin gündelik yaşamdaki kullanımının içerdiği oyunun göstergelerinden biri, "uygun bir kültürel ortamda dürtüsel aşırılıktan ve zorlanmalı bir biçimde kendini kısıtlama durumundan kaçınılmasına yardım ettiği gibi, toplumsal kuralsızlıktan ve ahlâki baskıdan kaçınılmasına da yardımcı olan yaratıcı biçimleri temsil etmesidir."[165]

Erikson'un bireyde gözlemlediği şey, bir geniş grubun üyeleri için de geçerlidir. Onun gözlemine göre, "oyun masalarının ve spor alanlarının küçük evreni, 'politik' çatışmanın büyük-evreninde de" devam etmektedir.[166] Kuşkusuz bu tür ritüel etkinliklerinin olumsuz sonuçları da, özellikle başkalarının kategorik ayrımlara tabi tutulması da onun gözünden kaçmamaktadır.

Erikson, yeni doğmuş bir çocuğun birtakım etnik ya da dinî toplulukları "nitelendirme" yetisine (belirli sınırlılıklar içinde) sahip olduğunu belirtmektedir. Yine bir bebeğin gelişimsel nedenlerle özgül bir toplumun yetişkinlere ait yaşantısından gelen bir aile ritüeli rehberliğine gereksinim duyması, süreç içinde birtakım önyargıların kaçınılmaz bir biçimde özümsenmesine yol açmaktadır. Erikson'un da gözlemlediği gibi ergenlik dönemi, doğrulama eylemlerinin gündelik ritüellerinin "bir ikinci doğum" niteliğini taşıdığı dönemdir. Çocukluk çağındaki özdeşimlerin tümü, daha kapsamlı bir dünya görüşünü oluşturmak üzere bütünleştirilmekte ve kristalize olmakta, ideolojik açıdan yabancı nitelikte olan tüm imgeler, inanç dizgeleri ve istekler, arzulanmaz bir hale gelmektedir. Erikson, potansiyel biyolojik ve kültürel ırkçılığın kökenini de, kişinin kendi değersizlik duyguları da dahil olmak üzere arzu edilmeyen şeylerin -bilinçli ya da bilinçdışı olarak- "daha düşük düzeyde" insan türlerine ya da yabancı "ötekiler"e aktarılmasında bulmaktadır.

Psikanalistler ergenlik çağının genel tablosuna ilişkin olarak genellikle görüş birliği içindedirler. Fakat ben, "biz" ve "onlar" psikolojisinin kuruluşunun, insan gelişiminin çok daha erken evrelerinde gerçekleştiğini düşünüyorum (ayrıntılar için 1. Bölüm'e bakınız). Bu bölümde üzerinde odaklandığımız konu, bireylerin kişisel bir çatışmaya -bir ebeveyne yönelik saldırganlığı dışavurmak isteme, fakat aynı zamanda onun sevgisini yitirmekten de korkma gibi- bir yanıt olarak geliştirdiği ritüeller değil, birinci planda kimliğin sınırlarını korumak üzere gerçekleştirilen kolektif ritüellerdir.[167] Bunlar özgül bir biçimde yan yana duran iki geniş grup çadırının sınırlarını korumayı amaçlarlar ve *bu şekilde* her bir çadırın altmdakilerin paylaştıkları grup kimliğini pekiştirirler.

Geniş grup ritüelleri iki genel kategoriye ayrılabilir: 1) Çağdaşı olan bir "başka" geniş grupla etkin bir ilişki içine girmeyen bir toplumda ortaya çıkan ritüeller ve 2) Karşıt ya da düşman nitelikte bir geniş grupla, genellikle de komşu ya da devletin sınırları içinde yaşayan bir etnik azınlık gibi "istenmeyen" alt grupla etkileşim aracılığıyla gerçekleşen ve bu etkileşime bağlı olan ritüeller. Bununla birlikte, pratikte bu iki tip arasında kesin bir ayrım yapmak güçtür. Geniş grup gerilemesi kendini gösterdiği zaman her ikisi de şiddetlendirilmekte ya da yeniden biçimlendirilmektedir; bu nedenle geniş grup gerilemesinin işaret ve belirtilerinin temelini oluşturmaktadırlar.

Bir toplumun grup kimliğini doğrulayıcı ritüeller içine girmesi için düşman bir grupla "sıcak" çatışmanın ya da gerilemenin sancılarını yaşaması koşul değildir. Gerçekten de, simgesel belirteçlerin sergilenmesi, grup üyeleri bunun bilincinde olmasalar bile, geniş grup kimliklerini neredeyse her gün güçlendirmektedir. Portreler, fotoğraflar, heykeller ve geçmişteki ve o zamanki liderlerin ve seçilmiş zaferlerin diğer temsilleri devlet dairelerinde, okullarda, bankalarda ve diğer önemli yerlerde sergilenmektedir, törenlerde ulusal marşlar söylenmektedir. Para ve pulların üzerine önemli simgeler işlenmekte ve hemen her sanayi ürününe imal edildiği ülkenin damgası iliştirilmektedir. Fakat her gün grubunun bayrağını görmek, barış zamanlarında ulusal marşı duymak ya da "ABD malı" ya da "Macar malı" etiketli bir ürün almak -geniş grup çadırı tehdit edilmedikçe ve edilinceye dekmutlaka kolektif gurur ya da ait olma duygularını uyandırmaz. Bu nedenle politik bir lider (ya da onun yandaşları) grup kimliğini desteklemek ye da birtakım duyguları uyandırmak için bayrak gibi ortak simgeleri gündeme getirebilirler. Bir geniş grup, kimliğine yönelik bir tehdit algıladığında (örneğin atalarının top-

raklarından sürülen Filistinliler gibi) ve/veya gerilediğinde, grup üyeleri grubun mevcut simgelerine yönelik yatırımlarında farklı bir duygu yaşamaya başlayabilirler. Bazen grup, belirli simgeleri protosembollere dönüştürür; yani bayrak ve kültürel yapıtlar gibi grup kimliğini *temsil eden* şeyler, grup üyelerine bu kimliğin *oluşturucuları* gibi görünmeye başlar. Bu durumda eğer "başkaları" grup simgesine bir şekilde saldıracak olursa bu, grubun ortak özbenlik saygısına yönelik ortak bir yaralanma ve her bir grup üyesinin kendilik saygısı için de bir yaralanma olarak algılanır. Çatışma içindeki geniş grupların propaganda aygıtları, hemen her zaman düşmanın özbenlik saygısına zarar vermek amacıyla karşıt grubun simgelerini kötüler. Protosembolleri yaralayıcı tavırlarla karşılaşan gruplar, şiddetli bir tepki gösterebilir ve sonunda grubun lideri de mantıksal düşünce yerine duyguların yönettiği, uyumu zorlayan birtakım kararlar alabilir.

Kimliğinin tehdit altında olduğunu hisseden ya da gerileme içine giren bir geniş grup, seçilmiş zaferlerin dışavurumunun artırılmasına ek olarak, algılanan ya da var olan tehlikeye karşı grubun varlığını sürdürmesi umudunu besleyen, yeni ve bazen de son derece kendine özgü simgeler yaratabilir. Ve yine burada, yapılanın farkında olunmaması söz konusu olabilir. 1990 ilkbaharında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün sürgün hükümetini kurduğu Kuzey Afrika'nın Tunus kentinde bu fenomenin, alışılmışın oldukça dışında bir örneğini gözlemlemiştim. Genç bir Filistinli kadın, ülküleştirilmiş bir Filistin simgesi haline gelmiş ve onu "yaşayan bir simge" haline getiren kişiler, yaptıkları şeyin bilincinde olmasalar da, genç kadın kendisine biçilmiş rolü anlamıştı.

O sıralarda FKÖ karargahı, yaşamını büyük ölçüde Tunus'ta

sürdüren lider Yaser Arafat da dahil olmak üzere, Filistinlilerin önemli bir bölümü için odak noktası idi. Tunus'taki Filistinliler, bir grup olarak İsrailli komandoların gizli saldırılarına karşı sürekli bir alarm halinde görünüyorlardı. Aslında bu korkunun gerçek bir temeli vardı; benim oraya yaptığım seyahatten önce lider Arafat'ın yakın arkadaşlarından biri, İsraillilerin gerçekleştirdiği bir saldırı sonucu evinde öldürülmüştü. Bana anlatılanlara göre Lider Arafat, güvenlikle ilgili nedenlerden ötürü bir yerde uzun süre kalamıyordu ve sürekli bir yer değiştiriyordu. FKÖ'nün "motoru güçlendirilmiş" sivil arabaları kentin caddelerinde sürat yapıyor, sürekli bir hareket halinde görünüyorlardı. İzlenimlerime göre, çoğu Filistinli geceleri rahat uyku uyuyamıyordu. Her şeyin yolunda gittiği konusunda güvence arama adına gecenin her saati birbirlerini arıyor ya da ziyaret ediyorlardı. Tunus hükümeti FKÖ'ye belirli bir özerklik vermiş olsa da, Tunus'ta yaşayan hemen tüm Filistinliler kendilerini bir tür mülteci olarak görmekteydiler. Kendilerinin zorla sürgüne gönderildiği duygusunu yaşıyor ve barışın geri geldiği bir anavatana dönme hayalleri kuruyorlardı. Grup gerilemesi yoluyla yoğun bir birliktelik duygusu yaratmışlar ve liderlerinin ve diğer Filistinli yöneticilerin çevresinde toplanmışlardı.

Tunus'taki görevim, *Biet Atfal Al-Sommoud* (Kararlılık Çocuk Yuvası) adlı Filistinli yetimhanesindeki çocuklarla görüşmeler yapmaktı.[168] FKÖ'nün yönetimi altında olan bu yetimhane, FKÖ merkezine uzak değildi ve burada Orta Doğu'daki çatışmalar sırasında ebeveynlerinden birini ya da ikisini birden kaybetmiş olan, 18 yaşın altındaki elli iki çocuk vardı. Bize anlatıldığına göre Lider Arafat çoğu kez zamanını bu yetimhanede geçiriyor ve çocuklara armağanlar gönderiyordu. İlginç olan şu ki, bu yetimhanedeki çocuklardan çoğunun babasının kimliği bi-

linmediği için onlara Arafat soyadı verilmişti. *Biet Atfal Al-Sommoud*'daki çocuklar, kendiliğinden Filistinli savaş kurbanları hakkında şarkılar söylüyorlar ve televizyonda görmüş oldukları, İsrail'in işgali altındaki topraklarda gerçekleştirilen ilk *intifada* eyleminde yer alan çocuk ve gençlerle özdeşim kuruyorlardı. "Özgür bir Filistin"e ilişkin umutlarını ve oraya dönme arzularını sıklıkla ifade ediyorlardı. Tunus'taki Filistinliler arasında bu yetimhanenin grubun tarihsel acılarını olduğu kadar, geleceğe ilişkin umutlarını da temsil ettiği duygusu yaygındı.

FKÖ yönetimi, Filistin asıllı iki çalışma arkadaşımla -psikiyatr Dr. As'ad Masri ve psikolog Dr. Nuha Abudabeh ile birlikte- bana bu savaş yetimlerinin ruhsal durumlarını inceleme iznini vermişti. Bununla birlikte, bu ilk onayın ardından yetimhaneyi ziyaret etmeden önce, belki daha ileri kontroller için başkent Tunus'ta üç gün bekletildik. Bu "bekleme dönemi" sırasında Filistinlilere ait pek çok evi ve üst düzey yöneticilere ait birkaç büroyu ziyaret ettik. Zaman zaman dolaylı yoldan da olsa, bulgularımı tarafsız bir biçimde sunup sunmayacağım konusunda sorgulandığım hissine kapıldım. Bulgularımı yayınlamayı planladığım ve de bu yetimler hakkında yakında İsrail'de düzenlenecek olan, Kudüs'teki Musevi Üniversitesi'nde Freud Merkezi'nin desteklediği ve Boston'dan yetişme psikiyatrlar Bennett Simon ve Roberta Apfel'in organize ettiği *Savaş Çocukları* adlı mitingde konuşacağım, bir sır değildi.[169] Bu ziyaretlerimden birinde niçin on sekiz yaşından büyük Filistinli yetimlerle görüşmeyi planlamadığım sorulduğunda projenin başında küçük çocuklar üzerine odaklanılmasının düşünüldüğünü, bu yüzden bunu hiç aklıma getirmediğimi söyledim. Bununla birlikte, eğer bu konuyla ilgilenen olursa bir yetişkin adayla da görüşmeyi istediğimi belirttim.

Ve üst düzey FKÖ yöneticileriyle bir öğle yemeği buluşması sırasında, bizimle görüşme isteğinde bulunan, yirmi beş yaşında, sıra dışı bir genç kadınla tanıştım. Dört akşam boyunca benim ve çalışma arkadaşlarımın kaldığımız otele geldi ve gecenin geç saatlerine kadar konuştuk. Görüşmelerimiz bittiğinde elimizde on altı saatlik bir bant kaydı vardı. Ben burada onun öyküsünü anlatırken, Filistin hiyerarşisini bilen herhangi biri için onun kimliği apaçık bir nitelik taşıyacaktır. Bana asıl adını kullanma ve tüm öyküsünü yazma konusunda izin vermesine rağmen onun şimdiki koşullarını bilmediğim için gerçek adını kullanmaktan kaçınacağım ve kişisel öyküsündeki ayrıntılar içinde yalnızca onun Filistin için nasıl "yaşayan bir simge"ye dönüştüğüne ilişkin olanlarına değineceğim. Ona "Nur" diyelim. O, bana kendisini kusursuz bir İngilizce ile tanıtmış ve bir uçak korsanının kızı olduğunu söylemişti; babası, kendi gözünde bir şehit ve kahramandı. Kendisi aynı zamanda Lider Arafat'ın sekreterlerinden biriydi.

Nur, kendisi yedi yaşındayken Beyrut'taki evlerinin balkonundan -siyah saçları ve mükemmel dişleriyle yakışıklı bir adam, eşini ve dört kızını çok seven iyi bir baba olarak anımsadığı- babasına el sallayışını anımsıyordu. 1972 yılının bir günü babası Belçika'ya uçmuştu. Baba, İsrailliler tarafından hapsedilen 150 Filistinlinin serbest bırakılması için, Belçika'dan İsrail'e gitmekte olan Sabena Hava Yolları'na bağlı bir uçağı kaçırma planının elebaşısıydı. Babasının uçak kaçırma eylemine katılması planlanmamıştı, fakat eyleme katılması beklenenlerden birisi gelmeyince ekibin başına kendisi geçmeye karar vermişti.

Nur'a göre Sabena uçağı İsrail'e indikten sonra babası İsrailliler tarafından "oyuna getirilmişti: Uçağa bir Kızıl Haç ekibinin

gönderilmesi konusunda İsraillilerle anlaşmaya varılmış ve bunun yerine Kızıl Haç üniformaları giymiş bir İsrail antiterör timi uçağa girmişti. Nur'un babası Kızıl Haç ekibini içeri almak üzere uçağın kapısını açınca vurulmuş ve ölmüştü. Şimdi, antiterör timinin başında o zamanlar genç bir asker olan ve sonradan İsrail başbakanı olan Ehud Barak'ın bulunduğu biliniyordu. Diğer erkek uçak korsanları da öldürülmüş, iki kadın korsan da yaralanmıştı. Çatışma sırasında iki de yolcu ölmüştü, bunlardan biris hamile bir kadındı.

İsrailliler Nur'un babasının cesedini iki yıl buzlukta saklamışlardı. Şimdi Nur, onun bedeninin İsrailliler tarafından Filistinlilere verilmesinin işgal altındaki topraklarda hızla bir ayaklanmaya yol açacağına, çünkü babasının Filistinliler gözünde şehit konumu kazandığına inanıyordu. Nur'un çocukluğunda babasının ölüm haberini alışına ilişkin anıları hâlâ çok canlı ve dokunaklıydı. Nur, çocukluğunda babasının geri döndüğünü düşlemiş, onun resmiyle, sanki canlı birisiymiş gibi konuşmuş ve yas tutamamanın diğer işaretlerini sergilemişti. Öldüğü babası otuz üç, Nur'un dul kalan annesi ise yirmi beş yaşındaydı ve geride üç küçük kız çocuğu ve henüz altı aylık bir bebek kalmıştı. Genç dul olsun, kızları olsun sevdikleri adamın kaybedilmiş olduğunu duygusal yönden kabul edememişlerdi. Nur'un annesi bir daha evlenmemişti. Aileden hiç kimse, "buzlukta" olduğu iki yıl boyunca Nur'un babasının bedenini görmemişti -bu da ailenin, onun hâlâ yaşıyor olabileceği yolundaki yanılsamasını besleyen bir olgu idi. En sonunda Nur'un babasının cesedi Filistinlilere verilince, ablası onun doğum yeri olan (o zamanlar İsrail'in işgali altındaki) El Halil'e (Hebron'a) haber yollamış ve kardeşinin cesedini gördüğünü bildirmişti. Bu, ailenin Lübnan'da yaşayan ve El Halil'deki cenaze törenine gelemeyen üyelerinin dahi,

onun ölmüş olduğu gerçeğini kabullenmelerini sağlamıştı.

Nur, gerçek bir yurtsever olduğuna inandığı babasının asla kimseyi öldürmek niyetinde olmadığına, yalnızca hapisteki Filistinlileri kurtarmak istediğine inanıyordu. İnancının doğruluk derecesi ne olursa olsun, ölmüş olan babasını ülküleştirmiş olduğu açıktı. Nur'a göre babası, birçok Hıristiyan'ın paylaştığı inanca göre İsa'nın Romalılar tarafından çarmıha gerildiği, gömüldüğü ve göğe yükseldiği yer olan Kutsal Mezar Kilisesi'nin anahtarını muhafaza eden kişiydi. Geleneksel olarak Eski Kudüs'teki iki Müslüman aile, Hıristiyanlıkça kutsal sayılan bu yerin anahtarını muhafaza etmekteydi. Nur, çocukluğunda babasının her sabah Kilise'nin Gotik üsluptaki giriş yerinin kocaman kapısını açmaya gittiğini anımsıyordu. Ben onun bu anılarının gerçeğe uygun şeyler mi olduğunu, yoksa yalnızca bu genç kadının ölmüş babasına yönelik olarak yaptığı ülküleştirmeyi mi yansıttığını bilmiyorum.[170] Nur ile tanıştığım sırada Arafat, belirgin bir biçimde onun ülküleştirmiş olduğu babasının yerini almıştı. Görüşme sırasında "o [Arafat] gerçek bir babadır", "o, iyi ve temiz yürekli bir babadır" ya da "o, iyi bir dinleyicidir" şeklinde ifadeler kullanıyordu. Nur, Lider'in çok meşgul olduğunu bildiği için kişisel sorunlarıyla onu rahatsız etmek istemiyordu, fakat bir keresinde Arafat'ın kendisini ağlarken gördüğünü ve kibarca teselli ettiğini belirtti. Kendisi Lider Arafat'ın yakın çevresinde bulunanlardan biri olduğu için FKÖ yöneticilerinin pek çok resmî ya da sosyal toplantısında hazır bulunmuş ve yöneticilerin çeşitli gezilerine katılmıştı. Örneğin ben Lider Arafat'ın verdiği bir öğle yemeğine katılmıştım; Nur burada üstü örtülü bir biçimde hosteslik yapıyor ve bir Filistin evinde yetişkin bir kız evladın sergilediği geleneksel rolü oynuyordu.

1987 yılında on beş yaşındaki Nur'un babasının mezarını ziyaret etmek üzere El Halil'e gelmesine izin verilmişti; bu gezi sırasında ilk kez, kendisinin daha önce hiç tamşmadığı Filistinliler tarafından gerçek anlamda bir simge olarak görüldüğünü anlamıştı. Kuşkusuz Nur, pek çok nüfuzlu Filistinli'nin gözünde zaten bir simge idi. Babasının ölümünden sonra o, bir anlamda, en iyi olanaklar içinde yükselmek için "seçilmişti." Babasının arkadaşları (FKÖ yöneticileri) tarafından en iyi okullara gönderilmiş ve buralarda çok büyük başarı göstermiş, sonra da eğitimini sürdürmesi için ABD'ye gönderilmişti. Ayrıca, çekici ve güzel bir kadındı. Yine de, Nur "en güzel mezar" olarak adlandırdığı, babasının mezarının bulunduğu, El Halil'deki Müslüman mezarlığını ziyaret ettiğinde kendisinin özel bir varlık olduğu yolunda, yeni bir duyguyla tanışmıştı. İlkin "modern" bir tarzda giyindiği -üstünde blucin vardı- için Yahudi sanıldığım fark etti. Mezarlığı ziyaret eden diğer Filistinliler bir Yahudi'nin Müslüman mezarlığında turistik gezi yapmasına öfkelenmişlerdi. Fakat sonra bazıları onun babasının adını haykırmış ve Nur'un bu şehidin kızı olduğunu belirtmişlerdi. Ansızın herkesin çevresinde toplandığını, gülümsediklerini ve sanki kutsal bir ikona imişçesine kendisine dokunduklarını anımsıyordu.

Nur, ergenliğinin son dönemini geçirdiği ve her Filistinlinin kendisini görüp tanıdığı Tunus'a gittikten sonra kendisinin Filistin tarihindeki benzersiz rolünün biraz daha farkına varmıştı. Görüşmenin başlarında, ruhsal yönden çok aydınlatıcı olan anlardan birinde bana hâlâ bakire olduğunu belirtme gereğini duymuştu. Sürgündeki pek çok taliplinin ısrarına rağmen, kendisinin de belirttiği gibi, "bozulmamış" olarak kalmıştı. Daha sonra FKÖ yöneticilerinden pek çok kişinin onu son derece çekici bulduğunu, fakat onun sürgündekilerin özlemini çektiği, fakat o an

için erişilmez olan bağımsız Filistin devletine çok benzer bir biçimde, mesafeli ve erişilmez tutumunu sürdürdüğünü öğrendim. O, görsel olarak bile dokunulmazlık kavramını temsil etmekteydi; görüşmeye geldiği her gece beyaz bir elbise giyiyordu. Bu genç kadın, bir anlamda çocukluğundan beri tüm dünyasını kaplamış olan kanlı Arap-İsrail çatışmasının ortasında dokunulmaz bir çiçek olarak kalma ihtiyacını duymaktaydı. Ve o, sürgündeki yoldaşlarının geri dönme özlemini çektiği ulaşılmaz, ülküleştirilmiş memleketi temsil ettiğinin de farkındaydı; "dokunulmaz", ulaşılmaz bir nitelik taşıyan kendisini isteyen Filistinli erkekler arasındaki rolünün de bilincindeydi.

Görüşmelerimizin sonuna yaklaştıkça ona, kendi isteğiyle gecenin geç saatlerinde otelimize gelerek öyküsünü niçin anlattığını, isteklerini ve korkularını niçin açığa vurduğunu, kısacası kendini tamamen yabancı bir kişiye niçin açtığım sordum. Tunus'taki Filistinliler için bir bayrak rolü oynadığının farkında olsa (ve bu role yapışsa) da etten ve kandan yapılma bir varlık olduğunu da bildiğini söyledi. Bir eş bularak evlenme ve gerçek bir kişi olma yolunda düşlerinin bulunduğunu ama hem bir simge hem de bir kadın olmanın mümkün olmadığını bildiğini söyledi: Birisi olmak için ötekisi olmaması gerekiyordu. İç çatışması için hiçbir çözüm bulamayınca her iki kimliğini de kaybettiği yolunda bir gündüz düşü kurmaya başlamıştı. Bu gündüz düşünde yaşayan kahraman/baba figürü olan Lider Arafat ile birlikte bir uçakta olduklarını ve uçağın havada infilâk etmesiyle ikisinin birden öldüklerini düşünüyordu. Psikanalistler onun gündüz düşüne, çözülmemiş Ödipal sorunlar ve babanın imgesiyle yeniden birleşme gibi ek anlamlar yükleyebilirler. Görüşmelerimizi yaptığımız sıralarda Nur, annesinin babasını kaybettiği yaşta idi; belki de, kocasının ölümüyle ruhsal yönden "öldürülmüş" olan

annesinin başına gelen trajediyi fantezide yeniden yaratarak annesiyle özdeşim kuruyordu. Bu fanteziye uygun başka anlamlar da yüklenebilir, fakat bana kalırsa bu gündüz düşü, aynı zamanda onun hem bir simge hem de bir kadın olmanın yarattığı gerilimden kaçma fantezisini temsil etmektedir. Nur'un fantezisi ona rahatsızlık vermişti, bunda da şaşacak bir şey yoktu. Fakat o iyi bir eğitim almıştı ve psikanaliz hakkında bir şeyler biliyordu; ve ben bir psikanalist olarak Tunus'a geldiğim zaman iç dünyasındaki ikilemi benimle paylaşmak istemiş, bunu açığa vurmanın kendisine yardımcı olabileceğini düşünmüştü. İşin ilginç yanı o, psikanalitik geleneğe göre benim kendisine herhangi bir öğüt vermeyeceğimi de önceden biliyordu.

Bugün onun iç dünyasındaki mücadele konusunda kendisine sunduğum eşduyumsal (empatik) anlayışın ona bir yararının dokunup dokunmadığını bilmiyorum. Meslekî olarak Filistin sorunuyla ilgilendiğim her anda aklıma gelmiş olmasına rağmen, onunla bir daha görüşmedim. O, benim için de "Filistin"in bir simgesi haline gelmişti. Onunla tanışmamdan sonra FKÖ'nün politik konumunda dramatik birtakım değişimler gerçekleşti tabii ki. Belki de Filistinlilerin Tunus'tan ana yurtları olan Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne dönmeleriyle, bu genç kadının üstündeki ülküleştirilmiş Filistin'in ve kolektif nostaljinin somut simgesi olarak hizmet etmesi yolundaki dış baskı ortadan kalkmıştır. İkinci *intifada* ve buna karşı İsrail'in verdiği askeri yanıtla birlikte dünyanın bu bölgesi yeniden kan gölüne döndüğü zaman Nur'un nerede olduğunu, emniyette olup olmadığını ve onun özbenlik imgesinin yeniden yoğunlaşan bu çatışmadan ne ölçüde etkilendiğini merak etmişimdir.

Tahminime göre hiçbir tarihçi (belki birkaçı hariç) bu genç

kadının -ve daha az düzeyde de *Biet Atfal Al-Sommond*'daki diğer öksüzlerin- 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Tunus'taki FKÖ yöneticileri üzerindeki etkisinden söz etmeyecektir. Tarihçilerin pek azı politik entrika, terörizm, ölüm, endişe ve gerileme çemberinde yaşayan bir grup insanın, bu kimseyi nasıl olup da özlemlerinin canlı bir simgesi haline getirdiklerini anlayacaktır. Fakat onun ortak nostaljiye renk veren imgesi, ülküleştirilmiş konumu ve bunun sürgündeki Filistinli yurttaşları açısından taşıdığı anlam, belki de onların ülkelerinden uzakta olmaktan kaynaklanan acılara katlanmalarına ve orasını yeniden ele geçirme umutlarını canlı tutmalarına yardımcı olması nedeniyle çok önemliydi.[171]

Geniş gruplar, ayrıca kimliklerini törensel anlamda doğrulayan, geçmişteki önemli olaylara yönelik "yıldönümü tepkileri" sırasında da simgeleri aşırı biçimde sergileme eğilimi göstermektedirler. *Yıldönümü tepkisi* terimi temelde, yas tutan bireylerin, sevilen kişinin kaybedilişinin yıldönümünde çoğu kez bilinçdışı olarak yasın işaret ve belirtiler(in)i göstermelerine ilişkin klinik gözlemlere dayanmaktadır. Ben bu fenomeni de ilkin bireysel psikolojideki görünümleri açısından irdeleyeceğim, daha sonra da geniş grup süreçlerindeki benzerlerini ele alacağım. 2000 yılı ilkbaharında Tel Aviv'deki Yitzhak Rabin İsrail Araştırmaları Merkezi'nde bir ilk misafir Rabin bilirkişisi olarak bulunduğum sırada birkaç kez İsrailli bir lise öğretmeniyle birlikte çalışmıştım. Kendisi kırk yaşlarında, dışa dönük ve mutlu bir kadındı ve bana birkaç İsrailli ve Filistinli öğretmeni bir araya getiren bir projeyi gözlemleme olanağını vermişti. Bununla birlikte onunla 2 Mayıs'taki "Soykırım Günü"nde[172] buluştuğum zaman çok farklı bir insanla karşılaştığım fikrine kapıldım: Öfkeli,

"paranoid" ve hatta intihara eğilimli bir tutum sergiliyordu. Davranış biçimi iki gün devam etmiş ve ardından her zamanki tarzına geri dönmüştü. İşin ilginç yanı, o bir yıldönümü tepkisi verdiğinin farkındaydı, çünkü yıllardır Soykırım Günü'nde bu belirtileri yaşıyordu.

Bu öğretmenin yıldönümü tepkisini tetikleyen şey, akrabalarının İkinci Dünya Savaşı'nda yaşadıklarıydı. Ailesi Ukrayna'da yaşıyordu. Varlıklı bir aileydiler ve pek çok Ukraynalı onlar için çalışmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nda ailenin reisi (dostum olan bayan öğretmenin büyükbabası) Naziler tarafından götürülmüş ve öldürülmüştü. Kısa bir süre sonra, arasında öğretmenin annesinin de bulunduğu ailenin diğer üyeleri, yaşadıkları kasabadaki diğer Yahudilerle birlikte kasabaya yakın bir ormanda gizlenmişlerdi. Ailesi için çalışan Ukraynalı bir kadın, Nazilerin ya da Nazi sempatizanlarının bu sığınağı bulabileceklerini ve onları öldürebileceklerini biliyordu. Bu Ukraynalı kadın dostumun annesine düşkün olduğu için, ailenin onun annesinin ve kız kardeşinin de içinde yer aldığı diğer bireylerinin öldürüldüğü gün bu tek çocuğun ormandan kaçabilmesinin bir yolunu bulmuştu. Öğretmen dostum, büyükbabasının, büyükannesinin ve teyzesinin öldürüldükleri günü tam olarak bilmemekle birlikte her Soykırım Günü'nde katledilmiş aile üyelerini, onlarla özdeşim kurarak anımsamaktaydı.

Daha az şiddetli yıldönümü tepkileri, yaygın olarak görülmektedir. Chicagolu psikanalist George Pollock, yas psikolojisi uzmanı olarak şunları gözlemlemektedir: "Duyarlı bir birey için bir günün özel bir zamanı, haftanın özel bir günü, yılın belirli bir mevsimi ya da özel bir bayram günü, yıldönümü tepkileriyle bağlantılı bir belirtinin ortaya çıkışı açısından tetikleyici ya da

harekete geçirici olmaktadır."[173] Örselenmiş kişisel kimlik ile, bir tür törensel davranış olan yıldönümü tepkileri arasındaki bağlantının farkında olan Pollock, yıldönümü tepkilerinin "hiçlikle ya da özbenliğin yıkılışıyla sonuçlanabilecek mutlak bir umarsızlık duygusu"na dayandığını belirtmektedir.[174] Pollock, bu nedenlerden ötürü yıldönümü tepkilerinin sevilen bir kişinin ölümüyle ve bu tür kişisel kayıplara yönelik yas süreçleriyle bu denli sıkı bir bağlantı gösterdiği sonucuna varmaktadır. Yıldönümü tepkisi, bastırılmış çatışmaların ve yas sürecindeki kayıp, umarsızlık ve güçlük duygularıyla ilişkili belirtilerin yeniden ortaya çıkışını temsil etmektedir. Yaş, mevsim ya da bayramlar, bastırılmış belirtileri, tepkileri, davranışları ya da orijinal çatışma ile bağlantılı duyguları yeniden canlandırabilir. Göründüğü kadarıyla zamanın kendisi, önceden var olan duyarlılıkları harekete geçiren bir etken konumundadır.[175] I. L. Mintz gibi bazı psikanalistlerin ortaya attığı kurama göre yıldönümü tepkileri, Mintz'in "bilinçdışı zaman duygusu" adını verdiği ve bu tepkileri başlatmakla, bireyin olayın yarattığı endişeyle başa çıkma çabalarını tekrarlayabilmesini sağlayan şeyi yansıtmaktadır. Mintz, iki tür yıldönümü tepkisi bulunduğu yolundaki gözlemini öne sürerken kuşkusuz haklıdır: Bunlardan birinde birey, bir örselenmeye ilişkin olan ve çoğu zaman kendisini meşgul etmeyen belirtilerin, belli bir zaman tarafından ortaya çıkarıldığının bilincindedir. Diğerinde ise bilinen, bilinçli bir uyaran yoktur.[176] Mintz'in "bilinçdışı zaman" kavramı yalnızca bir kuram olsa ve bilinçdışındaki zamanın psikolojisi daha ileri bir inceleme konusu olsa bile, her klinisyen uygulamada belli bir türde ve belirli bir yoğunluk ve karmaşıklık düzeyinde bir yıldönümü tepkisi gözlemlemiştir.

Ayrıca şunu da biliyoruz ki kültürler ve dinler, bireylere yıl-

dönümü tepkilerinin tetikleyebildiği krizlerle başa çıkmada yardımcı olacak birtakım uygulamalar geliştirmektedirler. Örneğin Meksika'da 2 Kasım, Ölüm Günü olarak anılmaktadır. İnanışa göre ölmüş kişilerin ruhları, ölümlerinden sonra üç yıl boyunca mezarda kalmaktadır. Aileler geleneksel olarak ölmüş kişinin akrabalarına ait mezarlıkta, gece yarısından kısa bir süre önce toplanarak mezarlara çiçek koyar, yemek yer ve ölmüş kişi hakkında konuşurlar.[177] Gece yarısı olduğunda ölmüş kişi için çanlar çalınır, kadınlar diz çöker, erkeklerse cenaze ilâhilerini tekrar okurlar. "Ölmüş ataları bir biçimde ilâhlaştırma kültü olarak ... hem kamusal, hem de özel alanda yaşam boyu sürüp giden, dönemsel ve sürekli yükümlülükler şeklindeki" Ortodoks Musevilik uygulamaları, yıldönümü tepkileriyle baş etmede farklı ve daha fazla devamlılık gösteren bir ritüel sağlamaktadır.[178]

Kültürün ve dinin onayladığı yıldönümü tepkileri, kolektif ritüel olma nitelikleriyle, bireylerin güç koşullarla başa çıkmasına yardımcı olmakla kalmayıp toplumun ortak kimliğine de destek sağlarlar, kişileri bir araya getirir ve birbirlerine bağlarlar. Yıldönümü tepkileriyle ilişkili bazı paylaşılmış ritüeller, politik olayları da içermekte ve böylelikle politik yönlendirme ve propaganda açısından bir ateşleyici rolünü üstlenmeye de açık bir nitelik taşımaktadırlar. Bu, bir grubun seçilmiş örselenmesine ait olan ritüeller için özellikle doğru olan bir şeydir, çünkü grup kimliğinin kumaşının bu ilmiğinin (yani seçilmiş örselenmenin; ç.n.) yeniden kontrol edilmesi ve buna yeniden yatırım yapılması "gerekmektedir". Bir geniş grubun verdiği yıldönümü tepkisini açıklamanın, bireyin tepkisine göre daha güç ve karmaşık olması, belki de sürpriz değildir.

Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, çoğu bireysel yıldönü-

mü tepkisi, örseleyici bir kayba uğramış kişilerde ortaya çıkmaktadır. Benim İsrailli öğretmen dostumda olduğu gibi, olaydan ötürü acı çeken kişi, bir veya birkaç kuşak sonrasından olabilmektedir. Örseleyici olayın üzerinden onlarca, hatta yüzlerce yıl geçtiğinde geniş grubun yıldönümü tepkileri, zamansal açıdan felaketin uzağında kalmış tüm grup üyeleri için seçilmiş bir örselenme haline gelmiştir. Önceki kuşakların üyeleri bu dünyadan göçüp gittiği için olaya ilişkin bir zihinsel temsile yönelik - "kuşaklar boyunca aktarılmış"- duygular, umarsızlık ve aşağılanma duygularına karşı savunmalar ve yas komplikasyonları canlılığını korumaktadır. Eski kuşaklar, orijinal örselenmenin paylaşılmış zihinsel tasarımına karşı nasıl yanıt verileceğini çocuklarına, bilinçli ve bilinçdışı yollarla öğretirler. Bu da geniş grubu tanımlayıcı bir özellik ya da onun belirleyicisi olan bir şey haline gelir ve grubun farklı farklı bireylerini bir araya getirir. Bu nedenle bir grubun yıldönümü tepkileri, onun üyelerini ortak ve belirli bir biçimde davranmaya iten ve bu şekilde onların paylaşılmış aynılık duygusunu güçlendiren, (seçilmiş örselenme gibi) geniş grup belirleyicilerinin törensel bir biçimde yeniden etkinleştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Başka bir geniş grubun yarattığı ağır kayıpları, umarsızlık ve aşağılanma duygularını yaşamış, "kurban durumuna düşmüş" etnik, ulusal ve dini gruplar arasında bu sürecin çok sayıda örneğini saptamak, güç değildir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, Nazi dönemi sonrası Almanya'sında olduğu gibi, "kurban eden" grupta da, utanç ve suçluluk duygularının kuşaktan kuşağa geçmesi olasıdır.[179] Bununla birlikte kurban edici grup, toplumsal ya da politik değişimler geçmişin açık bir biçimde incelenmesine olanak verinceye ya da sonraki kuşakların üyeleri (Almanya'daki "dazlaklar" hareketinde olduğu gibi) utanç ve suçlulu-

ğun türevlerini uyumsuz şekiller içinde gözlemleyinceye dek, tipik bir biçimde bir yıldönümü tepkisini kolay kolay, açıkça yaşayamaz.[180]

Geniş gruplardaki yıldönümü tepkileri, bilinçli olaylardır-orijinal örseleyici ya da (seçilmiş zafer olgusundaki gibi) kutlu olayın zamanı resmi olarak belirlenmiştir, tarihi belgelenmiştir, toplum ve yöneticiler onu anımsatmak üzere özenli seremoniler düzenlerler. Geçmişte halk masalları, şarkılar, oyunlar ve diğer sanatsal ürünler, gerçek ya da söylencelerle karışmış zaferleri ve yenilgileri, hayatta olmayan, ülküleştirilmiş liderleri ve kahramanca başarıları görkemli bir biçimde sayıp dökerken günümüzde CNN, El-Cezire ve Internet, seçilmiş örselenmelere, seçilmiş zaferlere ve ölmüş kahramanlara ilişkin yıldönümü tepkilerini dramatik bir biçimde yeniden canlandırmakta ve belgelemektedir. Yine de, bu tür törensel seremonilerle geniş grup kimliğini güçlendirme gereksiniminin önemli yönleri, bilinçdışı olarak kalmaktadır. Barış dönemlerinde bir geniş grubun yıldönümü tepkileri, yatışmış durumdadır. Bununla birlikte, bir geniş grup gerilemeye uğradığı zaman bir yıldönümü tepkisi hem bireysel, hem de grup düzeyinde yoğun duygusal yatırım yapılan bir olay haline dönüşmektedir; tüm üyeler, aynı çadırın altında yaşadıklarını gerçek anlamda hissetmektedirler. Bir geniş grubun çadırı tehdit altında kaldığı zaman ortak tarihi, yazgıyı ve kimliği anımsamakta kullanılan tekrarlayıcı ritüeller, aşırıya kaçma eğilimi göstermektedir. Stres verici koşullar altında geçmişteki seçilmiş zafer ya da örselenmelerin ya da bunlarla ilgili ülküleştirilmiş liderlerin zihinlerindeki temsillerin yıldönümleriyle yeniden etkinleşmesi beklenmemekte, bazen bunlar, güncel bir olay temelinde paylaşılmakta ya da anımsanmaktadır. Politik liderler, çoğu kez sezgisel olarak bu tür yeniden etkinleşmeler üzerine

odaklanır ve bunları propaganda malzemesi olarak kullanırlar. Güncel düşmanlara yönelik nefret söylemine seçilmiş örselenmenin anımsanması eşlik edebilir. Örneğin, Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümünden bir yıl önce Slobodan Milosevic ve arkadaşları, Sırp halkını, ulusal seçilmiş örselenme olan Kosova Savaşı'nın ve bu savaşta öldürülen Sırp lideri Prens Lazar'ın paylaşılmış zihinsel tasarımlarını sık sık ve yoğun bir biçimde yaşamaları yönünde teşvik etmişlerdi.[181]

Geniş grupların seçilmiş örselenmelere ve seçilmiş zaferlere ait yıldönümlerini ya da önemli simgelerin törensel bir biçimde sahneye konmasını düşündüğümüzde ilk olarak aklımıza gelen şeyler içinde 4 Temmuz (ABD Bağımsızlık Günü; ç.n.), Cinco de Mayo ("5 Mayıs" 1862'de Meksikalıların kendilerinden çok daha kalabalık olan işgalci Fransız askerlerini yendikleri gün; ç.n.), Gaziler Günü (ABD'de I. Dünya Savaşı'nın sonu olarak kutlanan 11 Kasım günü; ç.n.), Bastille Günü (1789'daki Fransız Devrimi'nin simgesi olarak kutlanan 14 Temmuz günü; ç.n.), Kanlı Pazar (22 Ocak 1905'te Çar II. Nikola'yı protesto amacıyla St. Petersburg'daki Kış Sarayı'na doğru yürüyenler üzerine açılan ateşle çok sayıda insanın öldürüldüğü gün; ç.n.) ve dünya ölçeğinde sayılamayacak kadar çok başka örneğin de içinde bulunduğu, büyük ve gösterişli olaylar yer alır. Fakat geniş gruplar kendilerini tehdit edilmiş ya da stres altında hissettiklerinde, aslında her gün uygulamakta oldukları, kimliği zenginleştirici özelliği daha az belirgin olan çok sayıda ritüele yönelmektedirler. Sırplar arasında olduğu gibi, seçilmiş bir örselenmeyi yeniden canlandırmak ya da güçlendirmek yerine geniş grup çadırının bezinin onarılmasına yardımcı olacak geleneksel ritüellerin belirli yönlerini yeniden biçimlendirebilir ya da abartabilirler. Örneğin Hırvatistan, Yugoslavya'nın çöküşünün ardından ba-

ğımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra dünyanın bu bölgesinde ne olacağına ilişkin yoğun bir ortak kaygı yaşanmış, bu sırada Hırvat düğün seremonileri farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştı. Âdet gereği, gelin ve güvey geleneksel Hırvat giysilerini giymekte, kiliseye ve törene giderken onlara müzisyenler ve şarkıcılar eşlik etmektedir; aile ve eş dost, kasaba ya da köy yolu boyunca geleneksel topluluğa katılmayı sürdürmektedir. Fakat geçmişten farklı olarak, bugün bu sürecin içinde çok sayıda Hırvat bayrağı yer almakta ve dışarıdan birisinin düğünü bir ulusal bayram gösterisi sanmasına neden olmaktadır.

Geniş gruplar, kendilerini üyelerinin paylaştığı tarih, dil, kültür, âdetler, gelenekler ve din temelinde tanımlamalarına ve ortak kimliklerinin dokusunu simgelerle, seçilmiş örselenmelerle ve seçilmiş zaferlerle törensel bir biçimde zenginleştirmelerine ek olarak, kendilerini diğer gruplardan da törensel bir biçimde ayırarak tanımlamaktadırlar. Başka bir deyişle, bir birey gibi bir geniş grup da kendisini yalnızca ne olduğuyla değil, ne olmadığıyla da tanımlamaktadır. Zaman zaman başkasına dayalı bu ritüellerin sabit ve iç içe geçmiş iki davranış kuralıyla yürütüldüğünü gözlemişimdir: 1) gruplar arasındaki kimliksizliğin sürdürülmesi, 2) aralarındaki ruhsal alanın sınırın belirlenmesi ve/veya korunması.[182] Gruplar arası ilişkilerin bu iki yönetici ilkesi, geniş grup kimliğiyle yakın bir bağlantı içinde olup bu görevlerin sürdürülebilirliği herhangi bir nedenle tehdit edildiğinde, son derece büyük ve paylaşılmış bir endişe kendini gösterir ki, bu da bunların varlığı yönünden yeterli bir kanıt sayılabilir. Aslında bu iki kuralın amacı, geniş grup kimliğinin başkası tarafından bulandırılmasına engel olmaktır.

Çatışma içindeki gruplarda "küçük farklılıklarla"[183] aşırı bir biçimde uğraşılması, ilk ilkeyi açık bir biçimde örneklemektedir. Düşman gruplar aralarındaki büyük farklılıkların açıkça farkında olsalar da, gerilemiş geniş gruplar düşman grupla tüm önemli farklılıklarını devam ettirmeye yönelik gayretkeş bir çaba içinde, küçük farklarla saplantılı bir biçimde uğraşırlar. Freud, bu tür uğraşıları saldırganlık eğilimini doyurmanın ve grup kaynaşmasını sürdürmenin görece zararsız yolları olarak görmüşse de bugün biliyoruz ki, geniş grup kimliği tehdit edildiği zaman küçük farklılıklar üzerine saplanıp kalma, artık zararsız bir şey olmaktan çıkmaktadır. Örneğin Duke Üniversitesi siyaset bilimcisi ve hukuk profesörü Donald Horowitz 1958'de Sinhali etnik grubuna (Sri Lanka'nın yerlileri; ç.n.) ait kalabalıkların yalnızca kulaklarında küpe deliği bulunan ve özel bir şekilde gömlek giyen kimseleri şiddet eylemlerine kurban seçme şeklinde bir yöntem uyguladığını bildirmişti. Bu özellikler, deri rengi ya da diğer benzemez özellikler söz konusu olmadığı zaman insanları düşman Tamiller olarak belirlemeye yetiyordu. Geniş gruplar gerilemeye uğradığında grubun üyeleri düşmanın kısmen bile olsa kendileri gibi olduğunu kabul etmek istemezler. Düşman gruplar arasındaki küçük farklılıkların çok belirgin bir propaganda malzemesi olmasının ve bu şekilde politik liderin de bunu çevresindeki grubun kimliğini desteklemekte kullanmasının nedeni budur. Kuşkusuz, uygulamada küçük farklılıkları her yerde bulmak olanaklıdır; yiyecek, giyinme, mimarî, boş zamanları değerlendirme, spor etkinlikleri vb. gibi. Özellikle tarafsız ekiplere bağlı olan ve düşman gruplar arasındaki görüşmeleri kolaylaştıran diplomatlar, haklı olarak çatışma içindeki tarafların oyuncuları, politikaları ve hareket tarzları hakkında olanaklı olduğunca çok şey öğrenmeye çalışırlar. Bununla birlikte birinci planda gözlenebilir büyük farklılıklar üstünde durma eğilimindedirler. Küçük

farklılıkların pek çoğu dikkatlerinden kaçar ya da onları "gerçek dışı" ya da önemsiz olarak nitelendirirler. Bununla birlikte, tam da bu tür küçük farklılıklar, çekişen gruplar tarafından inatçı ve değiştirilemez bir yatırım odağı haline getirilebilirler. Ayrıntıda kendini gösteren şeylere yönlendirilen duygusal tutumlar, kolayca "gerçek dünya" sorunları ve dolayısıyla da törensel uğraşlar haline gelir. Bireysel tepkiler ve geniş grup tepkileri gülünç düşünce uğraşlarını yansıtıyor gibi görünse de, diplomatlar ve dış politikanın diğer belirleyicileri bu tür tepkilerin çekirdek özsaygıyla ve kimlik sorunlarıyla derin bir bağlantı içinde olduğunu ve bu nedenle görmezden gelinemeyeceğini bilmelidirler.

Bu farklılaşma gerekliliği, daha önce belitmiş olduğum ikinci ilkeyle, yani gruplar arasındaki ruhsal alanların mesafelerinin korunması gereksinimiyle yakından ilişkilidir. Ayırıcı sınırlar, uluslararası ve geniş grup ilişkileri yönünden her zaman yaşamsal önem taşısalar da, durumun yakından incelenmesi şunu göstermektedir ki, fiziksel sınırlar yalnızca ruhsal yönden yeterli şeyleri temsil ettikleri zaman etkili olmaktadırlar. Ben bu aşırı abartılmış sınırların örneklerini Soğuk Savaş döneminde Belin Duvarı'nda, 1986'da İsrail-Ürdün sınırında ve Kıbrıs'ta, (Kuzey Kıbrıs lideri Rauf Denktaş ve hükümetinin sınırları açma kararını aldığı 2003 yılının ilkbaharına kadarki yıllar boyunca) kuzeydeki Türk yönetimini güneydeki Rum Kesimi'nden ayıran Yeşil Hat'ta gözlemlemiştim. Küçük farklılıkların altının çizilmesi gibi, bir aralık olarak algılanan sınır da çatışma içindeki iki grubu birbirinden net bir biçimde ayırmakta, aralarında bir geçiş -kirlenme- olmadığı yanılsamasını olanaklı kılmaktadır. Bu gedik, aynı zamanda bir geniş grubun diğeri üzerindeki dışsallaştırma ve yansıtmalarını da kararlı bir hale getirmektedir. Bu sınırlarda ayrıntılı olarak planlanmış ritüeller -ki bunların içinde nöbetçile-

rin törenlerle nöbet değişimleri, sürekli gözleme ve muhafaza, karmaşık protokoller ve uygulamalar yer alır- yaygındır ve sanki sınırlar, kolektif kimliği koruyan simgesel, kalın bir deri oluşturuyormuşçasına geniş grup kimliklerinin ayrıklığını tanımlamakta ve güçlendirmektedir. Karşıt gruplar arasındaki coğrafi sınırlar, küçük farklılıkların oluşturduğu bariyer gibi, grupları birbirlerinden, ruhsal ve fiziksel olarak ayırmaktadır.[184]

20. yüzyıl ortalarının ünlü İngiliz psikanalistlerinden Donald Winnicott, İngiltere ve Galler arasındaki sınır gibi bazı politik bölünmelerin doğal olup dağ sıralarına ya da diğer topografik özelliklere dayandığını gözlemlemiştir. Bunun aksine, insan yapısı Berlin Duvarı'nın yalnızca uluslararası çatışma tarafından orta yere dikilen çirkin ve doğallıktan uzak bir bariyer olduğunu görmüştür. Yine de Winnicott, Berlin Duvarı gibi bir sınırın *olumlu* bir işleve sahip olduğunu kabul etmiştir. Ona göre karşıt güçler arasındaki bir ayrım çizgisinin "en kötü yanı, çatışmayı ertelemesidir, [fakat] en iyi yönü karşıt güçleri birbirlerinden uzun bir süre uzak tutarak insanların barış kültürünü canlandırmasına ve devam ettirebilmesine izin vermesidir. Barış kültürü karşıt güçler arasındaki çizginin geçici başarısına ve duvarın kaybolup iyi ve kötünün birbirinden ayrılamamasından önceki zamana bağlıdır."[185]

1989'da Berlin Duvarı yıkılıp da sonradan Almanya'nın yeniden birleşmesi gündeme geldiğinde Almanların hepsinin yeniden Almanlar olarak "bir araya gelme"ye uyum sağlamaları çabuk olmadı. Kolektif kimliği koruyan simgesel deri ortadan kaldırılınca dışsallaştırma ve yansıtmaların kararlığı da ortadan kalktı ve bu tür zihinsel düzenekler, gündelik yaşamın akışı için-

de kolaylıkla gözlenebilir bir hale geldi. Almanya'nın yeniden birleşmesinden birkaç ay sonra eski Doğu Almanya-Batı Almanya sınırının batı yakasında bir kasabada yaşayan bir arkadaşımı ziyaret etmiştim. Eski sınırı görmek isteyip istemediğimi sormuş ve sonra da bizi arabayla Göttingen yakınlarında, 1990'dan önce iki Alman devleti arasındaki sınırlardan birini oluşturan yeşil bir alana götürmüştü. Arkadaşım, sınır nöbetçilerinin karşı tarafa geçenleri tutuklamasına yardımcı olsun diye ağaçların nasıl yok edildiğini anlatmıştı. Kuşkusuz o günlerde artık askerler yoktu ve gözetleme kuleleri boştu. Bununla birlikte oradaki kasvetli sessizlik ve arkadaşımın fısıldayarak konuşması dikkatimden kaçmamıştı. Sanki bu sınır bölgesi hâlâ tehlikeliydi. Daha sonra arabayla bu eski sınırdan geçerek, arkadaşımın Almanya'nın bölünmesinden bu yana hiç yapmadığı bir şeyi gerçekleştirdik ve eski Doğu Almanya topraklarına girdik. Birleşme gerçekleşmiş bile olsa, iki eski ülke arasındaki fiziksel uyuşmazlıklar oldukça açıktı: Yolların bakımı ve planlaması çok kötüydü ve hatta elektrik direkleri bile farklıydı. Şu an farklı bir "ülke"de olduğumuz, tartışma götürmezdi.

Yoğun trafiği ardımızda bırakıp kırsal bölgelere geçtiğimizde arkadaşım derin bir soluk almış ve bana burnuma pis bir koku gelip gelmediğini sormuştu. Sıra dışı herhangi bir şey saptamamıştım ve kendisine bunu söyledim, fakat ondan aynı yanıtı alamadım. O, önümüzde ve oldukça uzağımızda seyreden bir otomobili işaret ederek şöyle dedi: "Şu arabayı görüyor musun? O komünist yapımı bir şey. Bu arabalar kokar." Arabadan yayılan herhangi bir şeyi koklayabilmiş olması olanaksızdı, çünkü o, bizden çok uzaktaydı. Göründüğü kadarıyla, komünist yapımı arabaların iğrenç bir koku yaydıklarını "bildiği" için duyuları ona bir oyun oynamıştı. Arabayı görmesi, arabanın kokusunu al-

masını sağlıyordu. Ben bir psikanalist olarak başka bir sonuca varmıştım: Arkadaşım, kendisine ait kabul edilemez nitelikteki birtakım ögeleri Doğu Almanlar'a dışsallaştırıyor ve yansıtıyordu. O, "temiz" idi; Doğu Almanlar ise "pis kokuyordu". Vardığım mantıksal sonucu dile getirmedim, fakat kendisi de bir psikanalist olan arkadaşımın yaşadığı şeye ilişkin olarak benzer bir sonuca vardığını hissetmiştim. Rahatsız olmuş gibiydi ve hemen konuyu değiştirdi.

Bu öykü, politik sınırların geniş grup kimlikleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Doğu ve Batı Almanya arasındaki smırın iki yanında yaşayan insanlar aynı gruba ait olsalar da, Almanya'nın bölünmüş olduğu dönem boyunca yaşadıkları tarihsel süreçler, iki "etnik" grubun oluşmasına yol açmıştı. Bu nedenle yeniden birleşme, en azından başlangıçta, iki "etnik" kimliğin karışmasına ilişkin bir iç sıkıntısı yaratmıştır. Almanya'nın yeniden birleşmesinin psikolojik yansımaları hâlâ devam etmektedir. Eskiden Doğu Almanya'da yer alan Jena'da yetişmiş bir psikanalist olan Irene Misselwitz, 2003'te toplumsal ve politik dönüşüm süreçlerinin insan ruhu üzerine etkileri konusunda bir yazı yayınlamıştır. O, kendisinin ve diğer Almanlar'ın duygu ve düşünce örüntülerine baktığında Berlin Duvarı'nın yıkılmasından bu yana geçen on yıldan fazla bir süre içinde duvarın "insanların zihnindeki yeri koruduğunu" ve "kolayca yıkılamayacak kadar sağlam kaldığını" belirtmiştir.[186]

Sınırın ayırdığı geniş gruplar arasındaki ayrım çizgisi bulanık ve belirsiz olduğu zaman endişenin (anksiyetenin) gelişmesi de kolay olmaktadır. Her iki etnik gruptan insanların yaşadığı Transilvanya konusunda Romanya ile Macaristan arasında ortaya çıkan gerginlik, bu fenomeni güzel bir biçimde örneklemektedir.

Günümüzde bu bölge Romanya'nın ulusal sınırı boyunca uzanmaktadır, fakat geçmiş dönmelerde zaman zaman Macaristan'a ait olmuştu. Coğrafi olarak büyük ve yüksek Karpat Dağları ile Romanya'nın geri kalan bölümünden ayrılmaktadır. Belirsiz fiziksel, tarihsel ve politik etkenlerden ötürü Rumenler de Macarlar da bu bölgeye, iki ulus arasında tekrarlayan sürtüşmelerin nedeni olan, yoğun bir duygusal yatırımda bulunmuşlardır.

Sınırlarla ve sınır ritüelleriyle uğraşma, 11 Eylül'den sonra ABD'de de bir zorunluluk haline gelmiştir. Birçok yerde yasal ve fiziksel smırların ötesinde "sınırlar" belirmeye başlamıştır. ABD havalimanlarından yolculuk eden biri, bir tür "somutlaştırılmış" sınır çizilmesi deneyimini yaşamak zorundadır. Bu tür güvenlik kontrollerini "mükemmelleştirmeye" yönelik çabalar, bu duyguların artmasına yol açmaktadır. Tehlikenin "gerçek" bir nitelik taşıması dolayısıyla insanların anlamakta güçlük çektiği, bu zorunlu etkinliklere eşlik eden bir "sınır psikolojisi" vardır: Bu psikoloji, geniş grup gerilemesinin bir yönünü yansıtmakta olup bu sınırlar aracılığıyla kendi zihinlerimizde, kendi dünyamıza girecek "düşman"la karşılaşma olasılığımızla yüzleşiyoruz. Bu da kişisel kimliğimiz açısından da, geniş grup kimliği açısından da stres yaratmaktadır. Bilerek ya da bilmeyerek temel güven duygumuzu sürdürme konusunda birtakım tehditler yaşıyoruz.

Gerçek bir tehlike söz konusu olduğu ve "sınırlar" topluluğu korumak için belirginleşmek durumunda olduğu zaman, sınırların psikolojisinden söz etmek ve onun incelemesini yapmak güçleşir.[187] İsrail'de kolluk kuvvetlerince korunan "sınırlar", ABD'den daha belirgindir. İsrail'in "sınırlar"ı, zorunlu olarak

her yerdedir: Alışveriş merkezleri, sinemalar, eğlence parkları ve halka açık diğer yerler. Aşağıdaki öykü, "sınırlar"ın belirginleşmesinin gerçekçi nedenleri olsa bile, bu tür eylemlerin insanlarda derin psikolojik tepkiler oluşturabildiğini göstermektedir. Alman arkadaşım, Doğu ve Batı Almanya arasındaki sınırı geçtiği anda kendisini "öteki"nden ayırma gereksinimini duymuştu. İsrail'e ilişkin öyküde ise, belirginleşmiş "sınırlar"ın nasıl olup da kişisel kimliklere bir tecavüz olarak yaşandığını göreceğiz.

İsrailliler, okul çocuklarını korumak için "sınırlar" oluşturmuş ve okulların çevresini parmaklıklarla çevirmişlerdir. Bunlardan bazıları da, Tel Aviv yakınlarındaki Petach Tikva'da olduğu gibi, bina planlarının bir parçasını oluşturuyor gibidir: Okul için bir giriş kapısı aradığımda parmaklıkların önemli bir güvenlik işlevi gördüğünü fark etmiştim. Öğrenciler gibi ziyaretçiler de okula girerken ve çıkarken dikkatli bir arama işleminden geçiyorlardı; herhangi birisi girerken ya da çıkarken bir bekçinin kapıyı açması gerekiyordu. Bu, pratikte tüm İsrail okullarının tipik bir özelliğiydi.

2000 yılı Mayıs'ında yaptığım ziyaret sırasında incelikli bir biçimde korunmamış bir okul vardı, İsrail'in merkezine yakın Kibbutz Maabarot'taki, ortaokul-lise karışımı karma bir okul olan Ramot Hefer. Tel Aviv'den Kibbutz Maarot'a giden yol, West Bank'a on mil uzaklıkta yer alan Hashoron (Arapça'da *Beit Lid*) Kavşağı'ndan geçiyordu. Bu kavşakta, benim ziyaretimden iki yıl önce gerçekleştirilen bir terörist saldırının kurbanları için dikilmiş, çevresi çiçeklerle kaplı küçük bir anıt vardı. Burada bir bomba patlamış ve nöbet tutan genç askerlerin ölümüne ve yaralanmalarına yol açmıştı. Askerlere yardım etmek için oraya bazı insanlar gittiğinde ise ikinci bir bomba patlamıştı. Bu

kavşaktan iki mil sonra Kibbutz Maabarot'a giriş için bir kapı vardı. Ramot Heffer, öğrencileri topluluk dışından da olsa, bu kibbutzun içinde yer alıyordu.

Yaptığım ziyaretten birkaç ay önce okulun yalnızca ön bölümüne bir parmaklık konmuştu, belki de bunun nedeni, güvenlik ölçüleri açısından bu okulun kibbutzun merkezinde yer almasıydı. Bununla birlikte oraya gittiğimde okul kampusunu çevreleyen bir parmaklık daha ortaya çıkmıştı: Girişte bir demir kapı ve bir güvenlik görevlisi vardı; kapının her iki yanındaki ağaçlıkların içinde kaybolan bir parmaklık görülebiliyordu. Burada ilginç olan nokta, bu demir kapının ve parmaklığın yapılması için harcanan büyük paraya rağmen okulun sınırları içinde, herkesin fark edebileceği birtakım "açıklıklar"ın bulunmasıydı. Örneğin, girişin hemen solunda hiçbir engel içermeyen, herhangi bir ziyaretçinin arabayla ya da yaya olarak geçebileceği başka bir kapı vardı. Bu kapı, Etiyopyalı Yahudi göçmenlerin çocukları için ayrılmış küçük bir yatakhaneye çıkıyordu ve okul kampusundan, yönetim binalarından, okulun avlusu olarak kullanılan geniş ve güzel bir bahçeden yalnızca birkaç adım ötedeydi. Bana korumasız en az iki "açıklığın" daha bulunduğu söylenmişti.

Eğer bir mahkeme, bir okulun parmaklıklarla güvenli bir biçimde çevrilmediği sonucuna varırsa, İsrail'deki sigorta şirketleri bir öğrencinin başına gelebilecek bir kaza için okulların, okul yönetimlerinin ya da öğretmenlerin zararını karşılamamaktadır. Geçekten de, Ramot Heffer'in geniş bir demir kapı ve okulu çevreleyen bir parmaklık yaptırmasının nedeni, bir sigorta şirketinden gelen uyarı idi. Bazı İsrailliler bana, sigorta şirketlerinin bu tür geçilemeyen parmaklıkların yapılmasını, uyuşturuculara ve toplum dışı davranışlara karşı korunma amacıyla istediklerini söylemişlerdi ve kuşkusuz bunda bir haklılık payı da vardı. Fa-

kat bazı öğretmenler, Ramot Heffer'in çevresindeki bu parmaklıktan söz ederken doğrudan doğruya terörist saldırıları dile getiriyorlardı. Burada bizim için önem taşıyan yön, benim bazı öğretmenlerde gözlemlemiş olduğum, sigorta şirketinin taleplerine karşı direnç idi: "Okulumuz, belki de parmaklıklarla çevrili olmayan az sayıda yerden biri. Onun parmaklıklarla çevrilmesini istemiyoruz." Onlar için, parmaklıkların bulunmaması, bir tür iç özgürlük anlamına geliyordu. Bu nedenle, parmaklık sistemini kurmalarından sonra birtakım "boşluklar"ın kalması, belki de sürpriz değildi. Konuştuğum öğretmenler, bu "sır"rı biliyorlardı ve bu, onlara haz veriyordu: Psikolojik dille söylemek gerekirse, tam olarak hapsedilmemişlerdi.

Yalnızca iki mil uzakta tehlikenin gerçekliğini anımsatan bir anıtın bulunması, öğretmenlerin (ve bana söylendiğine göre bazı öğrencilerin) yeni oluşturulan parmaklığa karşı direncini (ve onun gediklerinden sağladığı doyumu) psikolojik yönden açıklamayı gerektirmektedir. Bu öğretmenler ve öğrenciler, İsrail toplumunun son derece katı sınır çizme ritüelleriyle ifade edilen, açık bir gerçeklik taşıyan kaygıların gerisinde yatan geniş grup gerilemesine karşı direnç göstermektedirler. Buna uymaya zorlandıklarında rahatsızlık duymaktadırlar. "Kafes ardına konmadıkları" sürece bireyselliklerini ve temel güven duygularını koruduklarını hissetmektedirler. Ve güvenlik sistemindeki "gizli" boşlukları keşfettiklerinde, her şeyden önce bireyselliklerini korumuş olma duygusunun hazzını yaşamaktadırlar. Fakat bu, görece olarak atipik bir tepkidir; İsrailli çocuklar, yaşamlarının çok erken dönemlerinde gerçekten tehlike dolu bir dünyaya maruz kalmakta ve belirli birtakım karakter özellikleri geliştirerek bu çevreye bilinçdışı bir uyum sağlamaktadırlar: Mizah duygusundan yoksunluk, incelikler karşısında sabırsızlık, her zaman ko-

runma gereksinimi ve bir haklı olma duygusu. Genel olarak İsrail'deki güvenlik kaygıları son derece kurumsallaşmıştır ve normalleşmenin ruhsal bir bedeli olarak, çok fazla bir bilinçli farkındalık söz konusu olmaksızın benimsenmiştir.

İlginçtir ki, birçok İsrailli psikolog ve psikiyatr da bu sınır psikolojisinin olumsuz etkilerinin, en az başkaları kadar farkındadır. Fakat açıktır ki, güvenlikle ilgili kaygıların önceliği vardır ve İsrail'de nihaî barış sağlanıncaya kadar bu tür olumsuz etkilerin ele alınması ertelenecektir. Bu satırları ikinci intifada sırasında yazdığımı düşünecek olursak, göründüğü kadarıyla bombalı intihar saldırılarının ve İsraillilerin buna karşı şiddetli ve vahşice tepkilerinin sonu hâlâ gelmemiştir.

Grupları birbirlerinden ayrı tutmaya yarayan ritüeller, geniş grup gerilemesiyle sertleşmediği sürece, geniş grup kimliğini koruma ve zenginleştirme ve gruptaki saldırganlık gösterilerini kontrol altında tutma yolunda olumlu bir işlev görürler. Bununla birlikte, birbiriyle çekişen gruplar arasındaki gerilim arttığı zaman, her bir grubun kendini tanımlamada kullandığı ritüeller, giderek esneklikten uzaklaşır ve yeni ritüeller gelişir: Bunlar, büyüsel düşüncenin ve gerçeklik algısının bulanmasının işaretlerini saptadığımız ritüellerdir. Düşman, giderek artan bir biçimde istenmeyen her türlü niteliğin bir yumağı olarak algılanmaya başlanır. Bu tür olumsuz düşünce kalıpları bağlamında düşman, çoğu kez aşağı sınıftan bir insan olarak, en kötü olasılıkla da aslında insan olmayan bir varlık olarak düşünülür. Merhum İsrailli psikanalist Rafael Moses, her grubun başka bir grubu insanlıktan uzaklaştırırken kendi insanlığını yitirdiğini gözlemiştir; aksi halde başka insanlara karşı bu derece vahşice davranamazlar-

dı.[188] Ben buna ek olarak, diğer grupları insanlıktan uzaklaştıran grupların davranışının, dışsallaştırılmış "kötü" imgelerin insan ya da canlı olmayan depolarına karşı bir çocuğun tutumunu andırdığım belirtmek isterim. Kuşkusuz tehdit edici geniş grubun düşmanlarını insanlıktan uzaklaştırmasının amacı, onları yaralama ya da öldürmenin suçluluğundan kaçınmak ve gerilemiş bile olsa, söz konusu ortak ahlâk duygusunu muhafaza etmektir. Bununla birlikte daha da derinlerde yer alan bir güdü vardır: İnsanlıktan çıkarıcı grubun ruhsal sınırlar koymasının nedeni, öncelikle grubun ikincil olarak da bireyin dışsallaştırılmış ve yansıtılmış olan şeyin "bumerang" gibi tekrar kendisine dönmesi yönündeki bilinçdışı beklentinin yarattığı endişeden kurtulmalarını sağlamaktır. Yaptığı yansıtmaların insanlarla (üyeleriyle) insan olmayanlar (diğerleri) arasına koyduğu büyük ruhsal mesafe üzerinde seyahat edip geri dönemeyeceklerini imgelemektedir.

Kuşkusuz değersizleştirme ve insanlıktan uzaklaştırma, terörizmi, savaş benzeri koşulları ve savaşı getirmek için bir zemin hazırlar ve liderler kendi politik karar alma süreçlerini desteklemek için bu dinamiği yönlendirebilirler. Yine de, gerileme belirtileri genellikle gerçekçi stratejilerin ve mantık egzersizlerinin gerisinde, saklı olarak kalır. Her şeyden önce düşmanlar gerçektir, güvenlik kaygıları gerçekçidir ve liderler, hükümetler ve örgütler gerçek tehlikelerle mutlaka ilgilenmek zorundadırlar. Fakat bir geniş grup *gerçek* tehlikeler üzerine o denli *gerilemiş bir biçimde* saplanıp kalabilir ki, grubun güvenlik kaygılarına ve düşmanın imgesine iliştirdiği paylaşılmış fantezileri dağıtma olanağı kalmaz. Düşman, grubun ruhsal dünyasındaki tümden kötü, değersizleştirilmiş ögelerin bir deposu haline geldiği için düşman grubun içine düştüğü durumlara, kaygılarına ya da uğradığı kayıplara yönelik herhangi bir eşduyum geliştirmek, çok

zor bir şey haline gelir. Bu davranış biçimi de, temeldeki çatışmaya yönelik uyumsal çözümler bulma konusunda pek çok engel yaratır ve böylelikle her bir gruba ait gerçek tehlikenin boyutlarını büyütür. İsrail-Filistin düşmanlığının günümüzdeki evresi, buna bir örnektir. Gerçekten de, savaşa hazırlanma ve savaşı yürütme konusundaki yoğun lojistik planlama ve çözümlemeler, dikkati bunlara eşlik eden ruhsal süreçlerden kolayca uzaklaştırabilmektedir.

Bir ulusun ya da geniş grubun savaş, bir politik sistemin çöküşü ya da sert bir devrimsel değişiklik ("iyi" ya da "kötü") gibi bir krizden çıkmasından sonra, yeniden kararlı hale gelme süreci kendini gösterir ve grup bir süre için gerilemiş bir durumda kalır. Geniş grubun bir anlamda toplu olarak "Biz kimiz?" sorusunu sorduğu bu yeniden değerlendirme ve tanımlama evresinde sıklıkla yeni bir ritüel tipi gelişir. Geniş grup da artık deri değiştiren bir yılan gibi, yararlı ya da uygun gözükmeyen, kimliğin gelişmesini ve yeniden hayat bulmasını tehdit eder ya da bunlara engel olur gibi gözüken belirli bazı ögeleri -simgeleri, ideolojileri, liderleri ve hatta alt grupları ve komşuları- reddedecektir. Bir bölümü grup henüz savaş ya da savaş benzeri bir durum içinde olduğu sırada ortaya çıkabilen bu tür *arınma ritüelleri*[189], kimliği yeniden biçimlendirme ya da "yaratma", kaynaşmayı artırma ve üyeler arasında daha sağlam, amaca uygun ve etkin bir aynılık duygusunu geliştirme çabalarını temsil etmektedir. Bu ritüeller, iyicilden kötücüle dek değişen bir uygulamalar, politikalar ve ideolojiler spektrumu içermektedir. İyicil arınma ritüellerinde atılan ya da ıskartaya çıkartılan şey, bir düşmana yansıtılmaktadır; kötücül arınmada ise özgül bir "öteki", hedef alınmakta ve saldırıya maruz kalmaktadır.

Sonuç olarak, arınma ritüelleri her zaman akılsal bir nitelik taşımaz ya da politik uygunlukta bile olmayabilir ve bazı kötücül türleri bir grubun diğerleriyle ilişkisini ciddi bir biçimde etkileyebilir. Örneğin Letonya'nın 1991'de bağımsızlığını yeniden kazanmasından sonra, Letonya Parlamentosu'nda Rus askerlerine ait ceset kalıntılarının ve mezar taşlarının Letonya ulusal mezarlığından çıkarılması yönünde bir yasa tasarısı destek bulmuştu. Letonya'yı "Letonyalı olmayan" ögelerden arındırmaya yönelik bu girişim, Rusya'dan gelen sert bir dirençle karşılaşmış ve iki ülke arasında, bu ve başka konularla ilgili yoğun bir gerilim yaşanmıştı. Neyse ki bu gerilimler, önergenin geri çekilmesine neden olmuştur.[190] Bir geniş grubun diğeri üzerine olan yansıtmalarının aşırı yoğun olduğu bazı olgularda, yalnızca istenmeyen ve toplum için tehdit edici nitelikteki "yabancı" etkilerin belirtilerini değil, aynı zamanda düşman grupla ilişkili herhangi bir bireyi de ortadan kaldırmayı amaçlayan "etnik temizlik" politikaları ortaya çıkacaktır. 1992 yılında Hindistan'da Ayodhya'daki, 18. yüzyıldan kalma Babar Camii fanatik Hindular tarafından yıkılmış ve inançlı Müslümanlara, Pakistan'a "dönmeleri" yolunda giderek artan bir baskı uygulanmıştı. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar, Slovenler, Montenegrinler ve Makedonyalılar "Şimdi biz kimiz?" sorusuyla değişik biçimlerde yüzleşmişlerdir. Sırplar, kimliklerini "yeniden-yaratma"nın yollarını aramışlar, Bosna-Hersek'te ve daha sonra Kosova'da sergilenen kültürel ve etnik temizlik, şoke edici bir biçimde Üçüncü Reich (Nazi Almanyası; ç.n.) dönemini anımsatmıştır.

Kolektif ahlâk duygusuyla birleşen arınma ritüelleri, haklılık duygusu ve insanlıktan çıkarma ile gölgelendiği zaman ölümcül bir senaryoyu, kötücül geniş grup gerilemesinin en dehşet verici

işaret ve belirtilerini şekillendirmektedir. Önderlikten kaynaklanan politik etki, geniş grup gerilemesini ve geniş grup ritüellerinin gerçekleştirilmesini kamçılayacak ya da dizginleyecektir. Burada bir soru ortaya çıkmaktadır: Bir liderin kişiliği, özellikle kriz ve terör dönemlerinde bu etkiyi nasıl etkilemektedir? Fakat bu soruya genel bir yanıt getirme girişiminde bulunmadan önce geniş grup kimliği sorunlarından birçoğunu ve geniş grup gerilemesi ve ritüellerinin işaret ve belirtilerini örnekleyen köktendinciliği inceleyeceğim. Ayrıca aşırı köktenci hareketlerde liderin rolü çok açık bir biçimde gösterilebilir. Öncelikle aşırı dinci kültlerde var olan ruhsal süreçleri anlamaya çalışacağım. David Koresh liderliğindeki Branch David üyeleri gibi küçük köktendinci kültler, El-Kaide gibi kitlesel dinci ve militan hareketlerde genellikle gizli olarak bulunan ruhsal yönleri anlamada bir anahtar rolünü oynayabilir.

Kısım 2:
Köktendinciliğin Psikolojisi

4/ Waco'dan Bamian Vadisi'ne

Bilimsel kuramların olayları betimlemekteki başarısıyla birlikte, çoğu insan Tanrı'nın evreninin bir yasalar kümesine göre evrim geçirmesine izin verdiğine ve bu yasaları bozacak şekilde evrene müdahale etmediğine inanmaya başlamıştı. Fakat bu yasalar, evrenin başlangıçta neye benzediğini söylememektedir. Saatin parçalarını bir araya getirip çalıştıran ve onun nasıl bir başlangıç yapacağını seçen, yine Tanrı olabilirdi. Evrenin başlangıcı olduğunda onun bir yaratıcısının bulunduğunu da varsayabiliriz. Fakat evren bütünüyle kendini içermekteyse, ucu bucağı yoksa, ne bir başlangıcı, ne de sonu varsa; yalnızca olmuşsa. O zaman bir yaratıcıya yer var mıdır?

Stephen Hawking

Nisan 1995'te Oklahoma City'deki Alfred P. Murrah Federal Binası'nın bombalanmasının hemen ardından[191] bunun sorumlusunun "İslamî köktendinciler" olduğu yolunda bir spekülasyon ortaya atılmıştı. Bu, pek çok açıdan -eğer tümüyle asılsız olduğu ortaya çıkmış olmasaydı- sürpriz bir varsayım değildi. 11 Eylül 2001 tarihinden ve 2003'teki Irak Savaşı'ndan önceki tarihlerde de Amerikan haber ve magazin basını, "köktendinci" sözcüğünü tipik bir biçimde Orta Doğu, Afrika ve Güney ve Orta Asya'daki, dinsel yönelimli militan gruplar için kullanmaktaydı. Pek çok Amerikalı, gerçekten de "köktendinci"yi "Müslüman" sözcüğünün alışılmış bir tamamlayıcısı olarak değerlendirme ve her ikisini de terörist eylemlerle ilişkilendirme yönünde bir eğilim geliştirmişti.[192] Şu halde, gündelik Amerikan dilinde "köktendinci-

lik" ve "köktendinci" hemen her zaman için kötüleyici sözcüklerdir. Fakat şurası da kesindir ki, pratikte her inanç sisteminde - bunun içinde Hıristiyanlık, Musevilik, Müslümanlık, Hinduizm, Sihlik, Budizm ve Konfüçyüsçülük yer alır- köktendinci gruplar vardır ve bunlar "aralarındaki doktrin, kozmoloji, toplumsal yapı, boyut, örgütlenme ve etki alanı farklılıklarına rağmen" belirli bazı özellikleri paylaşmaktadırlar.[193] Bu bölümde köktendincilikle ilişkili şiddetin güncel birkaç örneği aracılığıyla onlardaki ruhsal ortak yönleri ve daha genel planda da bu gruplardaki kimlik sorunlarını, gerilemeyi ve ritüelleri değerlendireceğiz. 6. bölümde her şeye damgasını vuran köktendinciliğin desteklediği şiddet eylemine -İslamî köktendincilerin desteklediği 11 Eylül saldırılarına- odaklanmadan önce, daha genel anlamda dinî köktendinciliğin ruhsal "yapısı"nı ayırt etmeye çalışmalıyız.

Amerikan ulusu, en sonunda Oklahoma City saldırısının ardında radikal İslam'ın değil, bir başka köktendinciliğin bulunduğunu öğrenmişti. Bombalamanın tarihi rastlantısal bir tarih değildi. Saldırıyı planladığı ve gerçekleştirdiği için 2001 yılı yazında idam edilen Timothy McVeigh, söz konusu saldırıyı Federal Soruşturma Bürosu (FBI)'nun Texas Waco'daki Mount Carmel Topluluğu Merkezi'ne gerçekleştirdiği baskının ikinci yıldönümüne denk getirmişti. Yönetim karşıtı sağ kanat bir alt kültüre girmiş, asi bir eski asker olan McVeigh, FBI'ın Branch David dinî grubundan 81 kişinin ölümüyle sonuçlanan altı haftalık "Waco kuşatması" sırasındaki davranışlarından ötürü büyük bir öfkeye kapılmış ve bu da ona Birleşik Devletler'in federal yönetimine doğrudan bir saldırı düzenleme fikrini vermişti.

Kuşkusuz yönetimin Waco'daki eylemlerini bir sorun olarak gören tek kişi McVeigh değildi. House Judiciary (Temsilciler

Meclisi Adlî Kurulu'nda) ve House Oversight (Ev İdaresi Komitesi) ve Reform Komiteleri'nin 1995'te ortaklaşa olarak düzenledikleri sözde "Waco duruşmaları" FBI'ın Branch David üyeleriyle karşı karşıya gelme biçimlerinin, daha geniş çapta bir kamu ilgisine hedef olduğunu ortaya koymuştu. Fakat Oklahoma City'deki bombalama eylemi şunu kesinlikle ortaya koymuştu ki, FBI'ın Waco'daki gibi kritik durumlarda tepkileri, toplumu zehirleyici, "şok sonrası" durumlara ve bunun sonucunda da toplumsal bölünmelere neden olabilen, kaypak birtakım sosyal durumları tetikleyebilmekteydi. Bu nedenle ben, 1995 yılı sonlarında FBI'ın Kritik Olaylara Tepki Grubu'nu davranış bilimlerinin bilgileriyle donatmak ve büronun Waco'daki gibi krizlere yanıt verme yetisini artırmak için oluşturulmuş bir Seçilmiş Danışma Komitesi'ne başkanlık etmem yönündeki çağrıyı memnuniyetle kabul ettim.[194] Gerçekten de psikanalist ustalığı, her iki trajedide rol oynayan dinamiklere özel bir bakış açısı kazandırmaktadır. Daha sonra göstereceğim gibi, Branch David grubundaki şiddetli gerileme, grupla karşı karşıya gelen yasa uygulayıcıları arasında karşıt duygulara ve karşıt tepkilere yol açmıştır; bu bağlamda divanda yatan gerilemiş hastanın, analistin kendisini yanlış anladığı konusunda ısrar ettiği ve bazen analistine karşı olumsuz duyguların ortaya çıktığı hasta-terapist ilişkisine benzer bir durumu görebiliriz. Fakat terapistler bu tür duygulara karşı, tedaviye dönük tepkiler verme konusunda eğitilmişlerdir. Waco'daki yasa gücü görevlileri o kadar eğitimsizdiler ki, sonuçta ortaya çıkan felakete esaslı bir katkıda bulunmuşlardır.

Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Bürosu (ATF), yasa dışı ateşli silah ve patlayıcı madde bulundurdukları iddiasıyla aldığı yakalama ve arama izni bağlamında, ilk kez Teksas'taki arazilerine baskın yaptığında Branch David üyeleri ve 33 yaşındaki li-

derleri David Koresh genel olarak az tanınıyor idiyse de,[195] mensup oldukları tarikat, aslında pek de yeni bir tarikat değildi. Aslında bu hareketin geçmişi 1920'li yılların sonlarına uzanıyordu. Bulgar göçmeni olan Victor Houteff (1885-1955) yeni bir peygamber olduğunu öne sürdüğü için o tarihlerde Yedinci Gün Adventist Kilisesi'nden kovulmuştu. 1935'te Houteff, Mount Carmel komününün kurulduğu Teksas'ta 189 dönüm arazi satın almıştı. Branch David üyeleri, Amerikan Hıristiyan binyılcılığında (milenyalizm; İsa'nın yeniden dünyaya geleceği ve bir refah döneminin başlayacağına inanılan Hıristiyan kökenli inanış; ç.n.) özellikle köktendinci bir geleneği temsil etmekteydi. Yedinci Gün Adventist Kilisesi'nin kökeni, Batı Massachusetts'te doğan ve İsa'nın 1843 ya da 1844'de dünyaya döneceğine inanan bir çiftçi olan William Miller'a (1782-1849) uzanmaktaydı. Geri dönüş için öngörülen tarih geçip de İsa ortada görünmeyince "Miller'cı Hareket"in yaklaşık 50.000 kişi olan yandaşları "Büyük Hayal Kırıklığı" olarak bilinen bir durum yaşamıştı. Fakat bu "başarısızlık"tan sonra bile çoğu Miller'cı İsa'nın yakında geri döneceğine inanmaya devam etti ve Yedinci Gün Adventizmi, "Büyük Hayal Kırıklığı"nın zorunlu olarak ortaya çıkardığı teolojik tartışmadan gelişti. Peygamberi, Ellen G. White idi. David yanlısı hareketin mevcut Yedinci Gün Adventizmi'nden en sonunda ayrılmasına yol açan bazı etkenler olmuştur. Bunlar içinde, İncil'in Kral James versiyonundaki kehanetlerin ve ifadelerin şifresinin çözülmesiyle güncel olayların yorumlanabileceği ve kıyamet zamanın öngörülebileceği yolundaki David'ci inanç da vardı. Onlara göre İncil'in bu özgül versiyonu, gerçek Tanrı kelamıydı ve diğer çeviriler yanlışlarla doluydu. Belirli bir metne kelimesi kelimesine bağlılık, bir köktendinci grup olarak Barnch David üyelerinin en belirgin özelliklerinden biriydi.[196]

Fakat hiç kuşkusuz Branch David üyeleri, bu türden harfi harfine sadakat konusunda pek de yalnız değildiler: Bir siyaset bilimci ve ABD'deki Protestan kültürü konusunda uzman olan Michael Barkun, ABD'nin günümüzdeki nüfusunun %25-30'unun tamamen köktendinci Hıristiyanlardan oluştuğu tahmininde bulunmaktadır.[197] Hepsinin ötesinde, "köktendincilik" terimi aslında 1920'lerde ABD'de Hıristiyanların kendilerini tanımlamakta kullandıkları bir terim idi.[198] Barkun, 1870'lerde ya da 1880'lerde ortaya çıkan birtakım toplumsal gerilimlerin pek *çok Amerikalıyı Protestan köktendinciliğine ittiğini öne sürmektedir. Sosyoekonomik gücün kırsal kesimden yavaş yavaş kent*sel alanlara geçmesi, örgütlenme biçiminin tarımsal biçimden endüstriyel biçime dönüşmesi, göç ve diğer etnik dönüşümler, Amerikan halkının belirli kesimlerinde ortak birtakım kaygılara yol açmıştır. Barkun'a göre bu değişimler ve diğer ögeler demografik tabloyu karmaşıklaştırdıkça Amerikan Protestanları buna iki türlü yanıt vermişlerdir: Bazıları "modernist" bir yaklaşım benimseyerek Katoliklerle ve Hıristiyan olmayanlarla, özellikle de Yahudilerle uyum içinde bir arada yaşamayı seçmiş, diğerleri ise Katolik karşıtı ve Yahudi karşıtı "gelenekçiler" haline gelmişlerdir. Başlangıçta gelenekçilerin çoğu Kuzey'de yaşamaktaydı; fakat günümüzde çoğu gelenekçi Güney'de yaşamaktadır.

Bilimdeki gelişmeler, özellikle de Darwin'in evrim kuramı Amerikan Protestan kültüründe önemli bir gerilmeye neden olmuştur. Aydınlanma Hareketi'nden yaklaşık iki yüz yıl sonra ve bilimsel araştırmanın başlarında Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* (1859) kitabı bilimsel düşüncede ve İngilizce konuşulan ülkelerde benzer biçimde, dramatik bir etkiye yol açmıştır. Bu kuram, diğer etkilerinin yanında, yaşayan tüm türlerin çok önce,

yaklaşık 545 milyon yıl önce yaşayan türlerden geldiğini öne sürmesiyle, kutsal kitaptaki yaratılış öyküsüne karşı esaslı bir meydan okumayı gerçekleştirmiştir. ABD'de derinleşen modernist-gelenekçi karşıtlığını dramatize eden olayların en çok bilinenlerinden biri, Scopes Davası'dır ("Maymun Davası", adını insanın maymunlardan evrimleştiği yolundaki Darwinci görüşten almaktadır) ve daha sonra *Rüzgârın Mirası (Inherit the Wind)* oyunu ve filmiyle ölmezleştirilmiştir. 1925'te Tennessee evrim kuramının okullarda öğretilmesini suç kabul eden altıncı eyalet olmuştu. "İnsanın İncil'de anlatıldığı biçimde Tanrı tarafından yaratılma öyküsünü yadsıyan ve bunun yerine insanın daha aşağı düzeydeki hayvanlardan geldiğini [öğreten] bir kuramı" okutan bir öğretmen, para cezasına çarptırılabiliyordu.[199] Tennessee'nin Dayton kentinden 24 yaşında bir fen bilgisi öğretmeni, John Scopes söz konusu yasaya meydan okuyan bir test uygulamasına katılmayı kabul etmişti. Uluslararası ilgiyi hak eden on iki günlük duruşma, yiyecek ve oyuncak maymun satan satıcılarla ve seyirci kitlesiyle kasabada bir sirk havası yaratmıştı. Duruşma salonunda, "militan" bir bilinemezci (agnostik) olan ve Amerikan Sivil Haklar Birliği'nin (ACLU) desteklediği Clarence Darrow, üç kez başkan adayı olmuş ve "Büyük Yurttaş" lâkabıyla anılan William Jennings Bryan ile karşı karşıya gelmişti. Tutanaklardaki bazı ifadeler bile, köktendinci düşünüşün kişisel yorumlarını açıkça ortaya koymaktaydı: Darrow'un soruları karşısında Bryan, Havva'nın bütünüyle Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına ve Yunus Peygamber'in büyük bir balık tarafından tümüyle yutulduğuna inandığını itiraf ediyordu. Yargıç, her gün elinde bir İncil ile geliyor ve o günkü duruşmayı bir dua ile açıyordu. Beklenebileceği gibi, Scopes suçlu bulunmuş ve yüz dolar para cezasına çarptırılmıştı.[200] Scopes davasının görüldüğü dönemden bu yana birçok Amerikalı Protestan köktendin-

cisi, politik katılımdan uzak durmuş (bu eğilim, 1980'lerde tersine dönmeye başlamıştır), cinsel normların değişmesi gibi ortak kültürde gerçekleşen birtakım dönüşümleri reddetmişlerdir.

Kuşkusuz, bilimle din arasındaki tartışma günümüzde de devam etmektedir. Modernistler, bilim ve dinin birbirlerini olumlu yönlerden tamamladıklarına, gelenekçiler de dinin bilimin üstündeki konumunu koruduğuna inanmaya devam etmektedirler. Köktendincilere göre Darwin'in evrim kuramını kanıtlayan ampirik bir kanıt yoktur. Bir yazar ve konuşmacı olup bir ara Amerikan Başkanlığı tarafından Milli Eğitim Araştırmaları Konseyi'ne atanan George Roche, 1987'de, *Türlerin Kökeni*'nin yazılmasından yüzyılı aşkın bir zaman geçtikten sonra şunu yazmıştır: "Rahibe Theresa'yı doğanın bir gelişimi olarak kabul edemeyiz. İnsanların iyiliği, Darwin'e karşı çıkmaktadır."[201] ABD'deki Hıristiyan köktendincilerinin hâlâ bu denli sert bir biçimde karşı çıktıkları bir başka büyük düşünür de Freud'dur. Bu karşı çıkış, bazı açılardan sürpriz bir tavır değildir; her şeyin ötesinde Freud, dinin "insanlığın evrensel saplantı nevrozu" olduğunu belirtmiştir:

> ...din de çocuklardaki saplantı nevrozu gibi Ödipus kompleksinden, babayla ilişkiden kaynaklanmaktadır. Eğer bu görüş doğruysa dinden uzaklaşma, gelişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak gerçekleşmek zorundadır.
> ...Belirli dinî öğretilerin tarihsel değerini biliyor oluşumuz onlara olan saygımızı artırmaktadır; fakat bu, uygarlığın kuralları gereği onların ilerleyişinin duracağı yolundaki savımızın geçerliliğini ortadan kaldırmaz. Tam tersine! Bu tarihsel kalıntılar, bizim dinî öğretileri nevrotik kalıntılar olarak görmemize yardımcı olmuşlardır ve zamanı geldi-

ğinde analitik bir tedavide olduğu gibi, baskılamanın etkilerinin yerini zihnin akılsal işleyişinin sonuçlarının alacağını öne sürebiliriz.[202]

Fakat Hıristiyan köktendincilerinin Freud'a karşı itirazı daha da ötelere gitmektedir. Roche'un gözlemine göre: "Göründüğü kadarıyla, Darwincilik ve on-yirmi yıl kadar sonra da Freudculuk, metafizik bağlantılardan ve Batı Uygarlığı'nın taşıdığı Hıristiyanlık temelinden kopmuş olan Doğal İnsan olgusunun çimentosu idi. İnsanın tam ve nihaî eşitliğinin önündeki son engel de yıkılmıştı."[203] Freud'a ilişkin bu tipik köktendinci görüş, gücünden hiçbir şey kaybetmeyen bir yanlış anlama niteliğindedir.

Barkun, Amerikan köktendincilerinin %20'sinin (yani tüm nüfusun %6-7'sinin) Branch David üyeleri gibi binyılcı olduğunu tahmin etmektedir.[204] Binyılcı hareketler tarihsel olarak çok sayıda ve çeşitli olsa da[205] Hıristiyanlık versiyonundaki ana teolojik görüş, İsa Peygamber'in dünyaya dönerek bir krallık kuracağı ve Kudüs'te 1000 yıl hüküm süreceği şeklindedir.[206] Bu İkinci Geliş'ten önce yedi yıl süreyle bir Sıkıntı yaşanacağı söylenir. Bu dönemin ilk yarısında kargaşa ve şiddet egemen olacaktır; ilk üç buçuk yıllık sürenin ardından, aslında Deccal, Şeytan olan karizmatik bir kişi ortaya çıkacaktır. O da Armageddon'a, yani İsrail'de gerçekleşecek iyi ile kötü arasındaki son savaşa dek üç buçuk yıl hüküm sürecektir. Armageddon sırasında çok sayıda Yahudi ölecektir; İsa'nın dünyaya inmesinden sonra sağ kalan Yahudiler inançlarını değiştirerek İsa'yı Mesih'leri olarak kabul edeceklerdir.[207] Şeytan'ın, ortadan kaldırılmasa da uzak tutulacağı bin yıllık bir barış dönemi başlayacaktır. Bu "binyıl" süresince savaş, açlık ve acı yaşanmayacaktır. 1000 yıl sonra Yargı Günü gelecek ve yeni bir dünya ve yeni bir cennet

ortaya çıkacaktır.[208]

Binyılcılar, kıyamete ilişkin görüşleri sürdürmektedirler: Dünyanın ani bir dönüşüm geçirmesini beklemekte ve Sıkıntı'nın başlayışına ve/ya da İsa Peygamber'in İkinci Geliş'ine ait işaretleri aramaktadırlar. Örneğin bazı binyılcılar 1948 yılında İsrail'in kurulmasını "Tanrı'nın saati" olarak adlandırır ve bu olayı İkinci Geliş'in bir işareti olarak yorumlarlar. Bazı gruplar, 1986 yılında Çernobil nükleer üssünde meydana gelen patlamayı bir binyıl olayı olarak değerlendirmişlerdir. Başka bazı binyılcılara göre devingenlikteki ve eğitimdeki hızlı değişimler tanrısal işaretlerdir, çünkü İncil bu tür durumları Mesih'in gelişinin belirtileri olarak tanımlamaktadır (bkz. Danyal 12:14). Yine diğer bazıları, depremlerin sıklığında görülen artışı, yeni yaratılışın doğum sancıları olarak yorumlamışlardır (bkz. Matta 24:17). Başkaları ise dünyadaki ekonomik ve politik güç sistemlerinin giderek merkezîleşmesini, dünyanın büyük bir bölümünü kandıracak olan Şeytan'ın cisimleşmesinin bir simgesi olarak görmektedirler (bkz. Danyal 7:12; Matta 24:115; Vahiy 13).[209]

Waco trajedisinden önce Mount Carmel'de yaşayan ve çeşitli kökenlerden gelen 42 erkek, 46 kadın ve 43 çocuk, dünyayı bu şekilde algılamışlardı. Bu David tarikatı üyeleri, başlangıçta kendilerine bir destek sağlasın diye yasadışı silah ticareti işine girmişlerdi. Fakat 1991 ya da 1992'de Armageddon'un İsrail'de değil de Waco'da başlayabileceğine inanmaya başladılar ve bu nedenle arazilerinde bulunan silahlar, bir gereksinim haline geldi. ATF baskınından sonra Koresh, bu karşı karşıya gelme durumunu kutsal kitaba göre yorumlamıştır: David tarikatı üyeleri, içinde bulundukları kuşatılmışlık durumunu, Vahiy Kitabı'nın Beşinci Mührü ile ilişkilendirmişler ve ilâhî insanların (David

tarikatı üyelerine göre kendilerinin) Altıncı Mühür'de öngörüldüğü gibi (Vahiy 6:12-17) öldürülmesinden önce yaşanacak olan bir "bekleme dönemi" olarak görmüşlerdir. FBI ajanlarıyla David tarikatı üyelerini arasında yapılan ve banda kaydedilmiş olan görüşmeler, uygulanan ablukanın David tarikatı üyelerinde mevcut olan, federal yönetimin şeytanî bir yönetim olduğu yönündeki düşünceyi sadece pekiştirmeye yaradığını göstermektedir. Görüşme metinlerinin kopyaları, David tarikatı üyelerinin, FBI görüşmecilerinin ruhlarını kurtarmak istediklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ne yazık ki, otorite konumundaki kişilerin "kuşatma" sırasındaki saldırgan davranışları, David tarikatı üyelerinin binyılcı felaket beklentilerini beslemeye yaramıştır.

Bununla birlikte, David Koresh'in Mount Carmel komününün uğrayacağı trajik son, FBI ajanlarının komün merkezine klorobenziliden malonitril gazını yayan bir tank sürmesinden çok önce belliydi.[210] Bir anlamda bu, David Koresh'in sorunlu kişiliğinde -ve bunun şekillendiği mutsuz çocukluğunda- olduğu kadar, Waco felaketinden hareketle izini sürmemiz gereken, 20. yüzyıl Amerika'sındaki dinî geleneklerde ve kültürel ortamda da kendini açıkça göstermekteydi. Bir psikanalist ve kült liderliği konusunda bir uzman olan Peter Olsson'a göre, Koresh'in görünürdeki kişilik özellikleri, Amerikan Psikiyatri Birliği'nin tanımını yapmış olduğu ve benim de 7. bölümde bir ölçüde tartışacağım "narsisistik kişilik bozukluğu"nun ölçütlerini karşılamaktaydı.[211] Bu bozukluğa sahip olan kişilerde kapsamlı bir büyüklük düşüncesi ve tümgüçlü olduklarına ilişkin bir inanç söz konusudur. Sonsuz başarı, güç ve görkem fantezileriyle uğraşırlar, hak kazanma duyguları ve sürekli dikkat ve hayranlık odağı olma ihtiyaçları vardır.[212] Bu tür kişilere ilişkin olarak yapılan psikanalitik incelemelerden hareketle, onların görünürdeki büyük-

lük duygularının altında derinlerde saklı bir incinebilirlik duygusunun bulunduğunu biliyoruz.[213] Ve kuşkusuz ki David Koresh'de de, tehlikeli bir incinmenin yaşandığı bir çocukluk çağı öyküsü vardı.

Teksas'ın Houston kentinde on dört yaşındaki Bonnie Clark'ın oğlu olarak, Vernon Wayne Howell adıyla doğmuştu; Koresh'in daha sonra bir bant kaydına söylediklerine göre: "Sadece, babam hayalarında bir şeyler hissettiği ve anamı arzuladığı için doğmuşum."[214] Bonnie, Vernon'un biyolojik babasıyla hiçbir zaman evlenmemişti, fakat oğluna fiziksel istismarda bulunan bir başka adamla kısa bir evlilik yaşamış ve bu nedenle Vernon, annesinin ebeveyninin yanına gitmiş ve uzun süre onlarla yaşamıştı. Bonnie boşanıp da Roy Haldeman adında bir marangozla evlenince Vernon annesinin evine dönmüş ve beş yaşındayken "Bonnie Teyze"sinin biyolojik annesi olduğunu öğrenmişti. Bonnie, çok geçmeden hamile kalmış ve bu da Vernon ile annesi arasında oluşan gecikmiş "birliktelik"i kesintiye uğratmıştı. Koresh'in daha sonra bu döneme ilişkin olarak yaptığı yorumlar, bu kargaşaya yönelik tamamen anlaşılabilir bir tepkiyi yansıtmaktadır: "Şok olmuştum! Kafam karışmıştı... Beş yaşındaydım ve dünyam altüst olmuştu."[215] Dahası, Vernon'da "disleksi" (okuma güçlüğü; ç.n.) vardı ve okulda başarısızdı. Onun öğrenme yetersizliğinin organik bir temeli olup olmadığını bilmiyorum, fakat örselenmiş çocuklara ilişkin olarak yaptığım, öğrenme bozukluğu tanısının altta yatan bir ruhsal sorunun örtüsü olup olmadığını araştıran klinik çalışmalardan hareketle, bunun benim için bir sürpriz olmadığını söyleyebilirim. Okulda yaşadığı güçlüklerin nedeni ne olursa olsun, diğer çocukların "Gerzek Bey" şeklindeki acımasız alaylarına hedef olmuştu.[216] Koresh'in küçük bir çocukken düşük bir benlik saygısının oldu-

ğunu, kesinlikle varsayabiliriz.

Vernon ve üvey babası Roy Haldeman iyi geçinemediler. Haldeman, Vernon için seven, koruyan bir erkek rolü modelini oluşturmadı. Çocuk da ilgisini radyo ve televizyondaki gezici vaizlere yöneltti; büyükannesi de onu sık sık Yedinci Gün Adventist kilisesine götürdü. Küçük Vernon, son derece dindar kesildi. Kimlik sorunlarının ve anne ve baba figürlerindeki kararsızlığın, onu çareyi tanrısal baba figüründe aramaya ittiğini, rahatlıkla düşünebiliriz. Göründüğü kadarıyla Vernon'un çocukluk çağında kendisini bu figürlerle ilişkilendirmesi, gerçek dünyadaki çaresizliğine karşı mücadelesinde kendisine yardımcı olacak bir tümgüçlülük duygusu geliştirmesine ve sonuçta da kendisinde tanrısal bir güç bulunduğuna inanmasına yol açmıştır.

Vernon Howell, Mount Carmel komününe 1981 yılında, olasılıkla bir kız arkadaşını kaybetmesine tepki olarak katılmıştır. Howell 18 yaşındayken 16 yaşındaki bir kızı hamile bırakmış, kız daha sonra düşük yapmıştır. Kız bir kez daha Howell'dan hamile kalınca babası "Vernon'u defetmiş",[217] hemen ardından artık 22 yaşında olan Vernon, Branch David üyeleri arasına katılmıştır. O sırada 67 yaşındaki Lois Roden komünün lideri (peygamber) idi ve "göründüğü kadarıyla Howell'ı âşığı seçmiş ve onun kendisinden sonra lider olmasını desteklemeye başlamıştı."[218] Howell'ın Roden'la ilişkisi, onun oğlu olan ve yerine kendisi lider olmak isteyen George Roden'ı kızdırmıştı. Fakat George Roden kararsız bir kişiliğe sahipti ve Howell, göründüğü kadarıyla tümgüçlülük sergilemekteydi; onun etkisinde kalan komün üyeleri de onun gelecekteki lider olmasını desteklediler.[219] Lois Roden'in 1986 Kasım'ındaki ölümünden sonraki iki yıl

içinde George Roden birisini öldürdü ve akıl hastalığı nedeniyle Big Spring Devlet Hastanesi'ne yatırıldı, daha sonra da bir kalp krizi sonucu öldü.[220]

Howell 1984'te 14 yaşında bir kızla yasal bir evlilik gerçekleştirdi. 1985'in Ocak ve Şubat aylarında yeni eşiyle birlikte İsrail'e gitti. Bu gezi sırasında Howell, Tanrı'dan gerçekten bir peygamber olduğu yolunda bir "mesaj" aldığını hissetti. Bu deneyim, onun beş yıl sonra "Koresh" adını almasına yol açtı; bu, "Keyhüsrev" adının İbranice versiyonuydu. Vernon Howell, Ahameniş Hanedanı dönemi Pers İmparatorluğu'nun kurucusu ve daha da önemlisi, Vahiyler Kitabı'nda kötü ve putperest Babil'in fatihi olarak geçen Büyük Keyhüsrev'in (M. Ö. 590-529) adım almıştı: "Babil'e gitmelisiniz ve siz oradan kurtarılacaksınız; orada Tanrı düşmanlarınızın gücüne karşı sizin kefaretinizi sağlayacaktır" (Micah 4:10).

Howell Ağustos 1990'da resmen David Koresh adını aldı ve kendisinin Mesih ya da "İsa Peygamber" olduğunu düşünen komünün liderliğini üstlendi. Koresh kendisinin İsa olamayacağına inanıyordu, çünkü İsa'nın çocuğu yokken kendisi çocuk sahibiydi. Kendisini 45. Mezmur'da zikredilen Mesih gibi nitelendirdi: "Bakirelerle evlenmiş ve çocukları dünyayı yönetmiştir." Koresh, genç kadınlarla evlenmesini ve çocuklarının doğumunu, bu kehanetin gerçekleşmesi olarak görmüştü.[221] "David Koresh" adıyla ortaya çıkmadan önce Vernon Howell olarak bile, 1986'da on dört yaşındaki Karen Doyle ile ve aynı yıl ilk eşinin 12 yaşındaki kız kardeşiyle evlenmişti. 1987'de sırasıyla 16, 17 ve 20 yaşlarında üç genç kadınla daha evlenmişti. Kızların ebeveynleri bu yasadışı evliliklere izin vermişlerdi; göründüğü kadarıyla kızlarının Howell'dan hamile kalarak Tanrı'nın çocukla-

rını doğuracaklarına inanıyorlardı.[222]

Liderliği güvenli bir konuma gelince Koresh, Mount Carmel'de bulunan her yaştaki kadınların "eşleri" olduğunu ilan etti. Topluluğun Koresh dışındaki erkek üyeleri cinsellikten uzak duruyorlardı. Kadınlarla evlilik bağı kurmak yerine Koresh'i sevebilir ve ona sadık kalabilirlerdi, çünkü onun karakterinde dişil bir öge vardı: Koresh'deki "İsa ruhu" dişil bir ruh olan "Shekinah" adını almaktaydı. Bu nedenle komündeki tüm kadın ve erkekler, onunla evli idiler. Alışılmış aile yapılarının bozulması İncil'in, Koresh tarafından "Yeni Işık" olarak adlandırılan yorumuna dayandırılmaktaydı. Koresh'in davranışlarına ilişkin olarak yapılabilecek daha az ilâhî bir açıklama, onun sıkıntılı çocukluk yıllarını, kimlik arayışını ve orijinal anne ve baba figürlerinde yaşadığı hayal kırıklığını göz önüne alacaktır. 67 yaşındaki Lois Roden'in âşığı/çocuğu olarak, belki de bilinçdışında doyurucu bir anne deneyimini aramaktaydı. Daha sonra çok genç kadınlarla cinsel birliktelikler içine girerek, aslında kendi annesi olan 14 yaşındaki kıza simgesel olarak daha fazla yakınlaşmış olabilir; aynı zamanda genç "karılar"ıyla ilişkisini bakım, "annelik" olarak algılamış olabilir.[223] Ayrıca Koresh, çocuklarını modern Amerikan kültürünün çürümüş Babil'inden kurtararak, onları Tanrı'nın krallığı içinde korumuş, simgesel ve bilinçdışı bir biçimde kendisini çocukluk çağındaki çevresinden kurtarmış oluyordu.[224] Kararlı bir aile yapısını hiçbir zaman yaşamamış çocuk, şimdi kendi sıkı kontrolü altında Mount Carmel'de bir "aile" yaratmaktaydı. Göründüğü kadarıyla o, mevcut olmayan kendi biyolojik babasının ve üvey babalarının aksine, Mount Carmel ailesinin sevecen "babası" ve "annesi" olmaya karar vermişti.[225]

Bununla birlikte, şurası da açıktır ki "aile"nin kendisi bir gerileme yaşamaktaydı. Koresh'i ya da "aile"sinden herhangi birini kişisel olarak inceleme olanağım olmadıysa da,[226] eldeki bilgiler David üyeleri arasındaki "temel güven"in, öncelikle Nazilerde olduğu gibi yandaşlarının etkinliklerini sıkı bir biçimde denetleyen ve aile ilişkilerine karışan bir lider tarafından sağlandığını düşündürmektedir. Eski kült üyelerine ve katı ideolojik bağlanmalar içine giren diğer bireyler üzerine olan klinik çalışmalarım, bu tür kişilerin birey olarak (ve bazen aile olarak) tipik bir biçimde yaralanmış kişisel (ya da ailesel) kimliklerini onarmaya çalıştıklarını düşündürmektedir. Mevcut kimliklerinin yerine kült kimliğinin "katman"ını geçirerek bireysel (ya da) ailesel kimlikleriyle ilişkili endişe duygusundan kaçmabileceklerini düşünmekte ve geçici bir rahatlama yaşamaktadırlar. Bu anlamda, bu tür grupların lider ve üyelerinin psikolojileri ilginç bir benzerlik göstermektedir: Lider, kendi çocukluk çağındaki kötü ebeveyninin yerine koymak ve bunu onarmak için ötekilere ebeveynlik etmekte, yandaşları da çocukluk çağı örselenmelerine çözüm getirme çabası içinde liderde yeni bir ebeveyn figürü aramaktadırlar. Ne yazık ki liderin iç dünyası kendi "ebeveynliğini" zehirledikçe, yandaşlar da çoğu kez ve eninde sonunda "kötü" ebeveyn ilişkilerini yeniden yaşamaktadırlar.

ATF baskınından önce David komünü içindeki gerileme, "dışarıdakiler" arasında Koresh'e ve komününe karşı -akademisyen Catherine Wessinger'ın din araştırmalarında "kültürel aykırılık"[227] olarak adlandırdığı- güçlü tepkiler doğurmuştu. Koresh ve yandaşlarının vaaz etkinlikleri ve ilâhî gücün uzantısı olma savları, o yörede kendilerine inanmayanlarda itici duygular oluşturmuştu. Özellikle de aileye ilişkin sosyal düzenlerin ihlâl edilişi, Branch David topluluğu dışında kalanlar arasında öfkeli bir kar-

şıt tepki doğurmuştu. Küçük yaştaki kızlarla cinsel birliktelik, Koresh'in sıkıntı dolu çocukluk yıllarına yönelik bir çözüm arayışı olabilirdi, fakat kendisini (muhakkak ki) patolojik ve zehirleyici bir biçimde "iyileştirme" çabası, doğal olarak, büyüleyemediği (ve büyüleyemeyeceği) pek çok kimseyi rahatsız etmişti.[228] Kuşkusuz çocuk istismarı savları ATF'nin yargısı değildi, Mount Carmel komününe yönelik, önceden var olan "kültürel aykırılık", ATF baskını için bir akılsallaştırma, bir duygusal güdülenme ortamı yaratmıştı.

Psikolojik bir bakış açısıyla bakılacak olursa, Mount Carmel komününün çatışma sırasındaki davranışlarının belirgin özelliği, Koresh'in çevresinde bütünleşme ve bireyselliğin kaybı idi. Yaralanmış olan Koresh FBI'a teslim olmaya hazırlanınca, kötücül lidersiz grup gerilemesinin işaretleri ortaya çıkmıştı. Bazı Branch David üyeleri bir intihar anlaşması yapmışlardı. Bununla birlikte Koresh, beklendiği gibi 2 Mart 1993'te teslim olmayınca Branch David üyeleri binyıl beklentisinin "bekleme evresi"ne[229] geri dönmüşlerdi. Bu da, üyelerin saldırıyı "göze aldığını" hisseden FBI ajanlarını kışkırtmıştı. Ve FBI'ın saldırganlığı daha da açık bir hale geldikçe, David üyeleri bekledikleri felaketi daha da kararlı bir şekilde karşılamaya hazırlanmışlardı.

FBI, daha sonra ajanların kuşatma sırasındaki davranışlarını incelediği zaman örgütün davranış bilimcileriyle Waco'daki taktikleri veren komutanlar arasında bir iletişim kopukluğu olduğu açıkça ortaya çıkmıştı. FBI'ın benim başkanlığını yaptığım Danışma Komisyonu'nun 1996 Şubat'ında yayınlamış olduğu rapor,[230] iki yeni tutum arasındaki kopukluğu gidermeye çalışıyordu: Bunlar, "Gelecekçi" birim ile "Olanak Analisti" birimi idi. Gelecekçi birim, yasal sınırlılıkları göz önüne alan belirli ve açık

yönelimler içinde, bireyler ve gruplarla ilişkili, öncelikli iyileştirme sorunlarını da içine alarak yerel ve uluslararası cephelerde "ufku tarama" ve erken uyarı yöntemlerinin geliştirilmesine yardımcı olma yönündeydi. Gelecekçi birim bu şekilde FBI'ın gelecekteki olası kritik olaylara hazırlanmasına ve bunlar gerçekleşmeden önce altlarında yatan ruhsal ve toplumsal süreçlerin anlaşılmasına yardımcı olacaktı. Gelecekçi birimle birlikte iş görecek olan "Olanak Analisti", bir "değer yöneticisi" olarak görev yapacak, kurum dışındaki davranış bilimcileri ile FBI'ın Kritik Olaylara Yanıt Grubu arasında bir köprü olacaktı.[231] Her ikisi de akademik ve örgütsel konumlarını koruyacak, FBI ile yarı zamanlı çalışacak, FBI ile dıştaki uzman topluluklar arasında önemli bir bağlantı kuracaklardı. FBI, bizim önerimizi kabul ederek bu iki birimi oluşturmuştu; her ikisinin de temsilcileri Komisyon üyeleriydi: Virginia Üniversitesi Zihin ve İnsan Etkileşimleri (CSMHI) Merkezi'nin bir bölümü olan Kritik Olay Analiz Grubu'nun (CIAG) başkanı psikiyatr Gregory Saathoff, Olanak Analisti, ceza hukuku profesörü olan Allen Sapp ise Gelecekçi olmuşlardı.

FBI'ın yeni kararları neredeyse hemen testten geçti. Mart 1996'da Montana Freemen olayında FBI ajanlarıyla kurum dışındaki akademisyenler arasında köprü kurulmuştu ve sistematik bir biçimde, kritik olay analizi gerçekleştirilmekteydi. Dr. Saathoff'un bana anlattığı kadarıyla gruplar arasındaki görüşmeler, artık psikodinamik çatışma anlayışıyla ve psikoterapi manevralarıyla takviye edilmiş teknikleri kapsamaktaydı. Sözgelimi Montana Freemen temsilcileriyle uzun görüşmeler yapan FBI davranış bilimcileri, bu görüşmeler sırasında grubun "ruhsal gerçekliği"ni anlamaya çalıştılar ve tehdit içermeyen bir eşduyum sergilediler. Bunun sonucunda, Montana Freemen üyelerinin gö-

rüşleri, Branch David üyelerine göre çok daha saldırgan olduğu halde -ABD yönetimini günahkâr görüyor ve bir binyıl krallığını kurmak için onu yok etmek istiyorlardı- bu karşılaşma, Waco olayında, her iki tarafın yaşadığı trajik yaşam kayıplarının bir tekrarı olmadı.[232]

Kuşkusuz, tüm dinler bir yana tüm köktendinci hareketler, yandaşlarını Waco'da olduğu gibi trajik ve vahşi sonuçlara itmez. Dinler insanlık ideallerini ateşleyebilir, bireylerin olumlu eylemler gerçekleştirmesine destek olabilir ve yaratıcı dürtüleri ve sanatsal yaratıcılığı kamçılayabilir. Fakat, aynı zamanda tarih boyunca insanlar, din adına, sözle ifade edilemez acılara yol açmışlardır. Şu halde *kendi başına* din, yansız bir tutum içindedir: Dinler, özgül ruhsal yapıya ve grup etkisine bağlı olarak bireyleri ıslah edebilir ya da zehirleyebilir.

Bu nedenle bazı köktendinci grupların barışçı ve uygar, bazılarınınsa vahşete eğilimli olduğunu görüyoruz. Yarısını Rusların yarısını Estonyalılar'ın oluşturduğu, Peipsi Gölü yakınlarında bir Estonya kasabası olan Mustvee'de bulunan Eski Rus Müminleri barışçı bir köktendinci grup olarak görüyoruz. 17. yüzyılın ortalarında Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Nikon, belirli bazı kilise ritüellerine reform uygulamış, fakat bu değişiklikler bazı papazlar ve kilise yandaşlarınca aşırı bulunmuş, Deccal'in etkisinin bir işareti olarak görülmüş ve buna tepki olarak Eski Müminler hareketi oluşturulmuştu. Eski Müminler öfkeli bir kötülük görme beklentisi içinde, Nikon'u destekleyen Çar'ı Deccal olarak görmeye başlamış ve onun Ortodoks mezhebini yıkmakta olduğuna inanmışlardı. Devlet güçleri tarafından taciz edilen bazı Eski Müminlerin ibadet yerlerinde kendilerini yakarak top-

lu intihar eylemi gerçekleştirmeleri, sadistçe olmaktan çok mazoşistçe bir davranış idi. Diğerleri Rusya'yı terk etmiş, ABD de dahil olmak üzere dünyanın her tarafına dağılmışlardı. Başka yerlere giden bazı Eski Müminler bir tür ruhban sınıfını muhafaza etmişler, öte yandan üç yüz yıldan fazla bir süre önce Peipsi Gölü çevresine göç edenler, Nikon'un başlattığı reformlardan sonra papalık sırasının bozulduğuna inanmaya başlamışlardı: Artık daha fazla piskopos ve de papaz atanmayacaktı. Mustvee'deki Eski Rus Müminler topluluğu, komşuları olan Estonyalılarla görece olarak barış içinde bir arada yaşamışlardı. Gerçekten de, komünist yönetim sırasında yöneticiler dinî uygulamalara karşı çıktığı zaman Mustvee'deki Estonyalılar ve Ruslar, 16. ve 17. yüzyıllardan kalma değerli Eski Mümin metin ve ikonalarının tahribini önleme konusunda işbirliği yapmışlardı.

Ben, Zihin ve İnsan Etkileşimi İncelemeleri Merkezi'nin diğer üyeleriyle birlikte 1993-1996 yılları arasında birkaç kez Mustvee'yi ziyaret ettim. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden ve 1991'de Estonya'nın yeniden bağımsızlığını kazanmasından sonra Mustvee'nin ekonomisi altüst olmuştu: Sovyet pazarı artık yetiştirdikleri ürünlere -soğan, salatalık ve balık- kapanmıştı ve tekstil sanayisi çökmüştü. Yüzyıllardır Mustvee'de bir arada yaşayan Estonyalılar ve Ruslar arasında büyük bir sorun yaşanmamıştı, fakat kasabadaki ekonomik çöküş, etnik çizgiler arasında bir bölünmeyi kışkırtmıştı. Tüm Estonyalılar Rusça konuşabiliyorken Ruslar'ın hemen hiçbirisi Estonca bilmiyordu. 1991'den sonra Estonya yönetiminin Ruslara "kötü davrandığı" yolunda gittikçe yayılan algılama biçimi, Mustvee Ruslarının ekonomik kaygılarını artırmıştı. Biz, her iki etnik grubun üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilecek bir ekoturizm endüstrisinin, Mustvee'deki ve çevre kasabalardaki Estonyalılar ile Ruslar arasında-

ki barış içinde bir yaşama ortamını yeniden oluşturacağını düşünüyorduk.

Bu ziyaretlerimizden birinde, birkaç yıl önce bir kaza sonucu yanan bir kiliseye komşu bir evde birtakım paha biçilmez Eski Mümin kitaplarının bulunduğunu fark ettik. Binanın yalnızca ön ve arka duvarları sağlam kalmıştı. Bu kitapların ve bazı eski ikonaların turistlerin ilgisini çekeceğini ve dolayısıyla Estonya'nın Tartu Üniversitesi'nden otoritelerle birlikte çalışarak, bu kilise evindeki kitap ve ikonaları korumak üzere ısı denetimli odalar oluşturmak için bir fon oluşturabileceğimizi düşündük. Aynı zamanda bu kilise evinde, uzun süredir dünya nimetlerinden tümüyle elini eteğini çekmiş bir biçimde yaşamakta olan, Mustvee Eski Müminlerinin sakallı, güler yüzlü lideri Zosima Yotkin vardı. Yüzyıllar öncesine dayanan dinî ritüellere ve geleneklere bağlılık, Peipsi Gölü'nün Eski Müminlerini vahşete yönelik bir köktendinci grup haline getirmemişti. Yotkin'in sergilediği tek "saldırganlık", yaz ya da kış olmasına aldırış etmeksizin beni Peipsi Gölü'nde vaftiz etmekle "tehdit" etmesi olmuştu -biri ona benim vaftiz edilmemiş olduğumu söylemişti. Yotkin'in beni vaftiz etme "tehdidi"nin bir sevgi jesti olduğunu sezmiştim; onun dostu olduğum için ruhumu kurtarmak istiyordu. Beni asla Peipsi Gölü'ne daldırmayı başaramadı ve ben "imansız" birisi olarak kaldım, fakat büyük bir kargaşa dönemi boyunca Eski Rus Müminler ile Estonyalılar arasında iyi bir ilişkinin sürdürülmesini kolaylaştırmaya çalışan Yotkin, bana değerli bir dost tavrı sergilemeye devam etti ve ben de ona her zaman dostça karşılık verdim.[233]

Yelpazenin öteki ucunda, vahşete başvuran bazı köktendinci gruplar yer almaktadır. Bunlardan bazıları, Catherine Wessin-

ger'ın verdiği adla devrimci köktendinci gruplar olmaya çalışırlar.[234] Örneğin 1980 yılında, Hazreti Muhammed'in doğum gününde Nijerya'nın Kano kentinde tarikat lideri Alhaji Mohammadu (Maitatsine) Marwa, İslam dinin materyalizm karşıtı reformunda yeni bir çağın başladığını ilân etmiş ve yandaşlarını Kano'daki merkez camiine yönlendirmişti. Grup, ok ve yaylarla Nijerya ordusuna saldırmıştı. Çıkardıkları ayaklanma sırasında 8000 kadar insan ölmüştü.[235] Montana Freemen gibi Amerikan sağ kanat milisleri de Wessinger'ın devrimci kategorisine bir örnek oluşturmaktadırlar. Michael Barkun'un da belirttiği gibi, amaçlarının dinî olmaktan çok politik olduğunu itiraf etseler de[236] onların hareket noktası köktendinciliktir. Diğer köktendinci gruplar bir Armageddon beklentisi içindedirler ve onun vahşice işaretlerini yaratma işine girişmişlerdir. Japonya'daki Aum Shinrikyo kültünün lideri Shoko Asahara kendisinin dünyaya yeniden gelmiş İsa Peygamber olduğuna ve aynı zamanda Buda'dan sonra "aydınlanmış ilk kişi" olduğuna inanıyordu. Japonya'da bir kez daha nükleer bir bombanın patlamasını takiben ortaya çıkacak olan dünya çapında bir çatışmadan yalnızca kendi yandaşlarının kurtulacağını ilan etmişti. Aum Shinrikyo üyeleri 1990-1995 yılları arasında Japonya'da bir dizi biyolojik terör eylemi gerçekleştirdiler. Bunlar içinde 1995 Mart'ında Tokyo metrosunda sinir gazı bombası patlatılması da vardı.[237] Bazı gruplar bu konuda ileri giderler, çünkü gerçekçi olan ya da olmayan nedenlerle varlıklarının tehlikede olduğuna inanırlar. Burada, gerektiğinde gözden çıkarılabilen birey olarak üyelerin yaşam güvencesinden çok, içten ya da dıştan tehdit altında olduğuna inanılan kolektif kimliğin yaşam güvencesi söz konusudur. Örneğin Filistin direnişinde İslamî hareket olarak 1988'de kurulan Hamas, İsrail'e Filistin'in tüm varlığına yönelik bir tehdit olarak karşı çıkmak ve tarihî Filistin topraklarında bir İslam devleti

kurmak üzere oluşturulmuştur.[238] 1981'de Mısır devlet başkanı Enver Sedat'a suikast düzenleyen İslamî köktendinci grup, onun öldürülüşünün "İslam dışı sahte değerlerle Mısır toplumunu bozmanın cezası" olduğunu belirtmiştir.[239] Mount Carmel komünü gibi, Wessinger'ın *saldırıya uğrayan* olarak adlandırdığı gruplar, dış güçler tarafından kendilerine yapılan saldırılara şiddetle karşılık vermektedirler: "Branch David üyelerinin sıkıntısı, inananların nihaî işin başarılmasıyla ilgili umutsuzluklarından kaynaklanan, içten içe gerçekleşen bir zayıflama değildi. 1993 yılında Branch David üyeleri, genel toplum yapısı ya da yasa güçleri açısından bir tehdit oluşturmuyordu."[240] Yine diğer bazı gruplar, kısmen mümin olmayanların ruhlarını kurtarma misyonuna inandıkları için şiddete başvurmaktadırlar. İran'da Ayetullah Humeyni'nin ilân ettiği gibi: "Eğer bir kâfir, dünyadaki iğrenç bozgunculuk rolünü sürdürüyorsa, ahlâki acıları giderek büyüyecektir. Onu öldürdüğümüz takdirde kendisini kötülüklerinden alıkoymuş olacağız, dolayısıyla da bu ölüm, onun yararına olacaktır."[241] Bazı Hıristiyan köktendinci gruplar da, benzer biçimde Tanrı'nın kendilerinden, başkalarını "doğruluğa" yöneltmelerini istediğini düşünmekte ve bazen güç kullanmaktadırlar. Yine bazı köktendinci gruplar, başkalarına değil, fakat kendilerine karşı şiddet uygulamaktadırlar. Lider/peygamberin gücünün tehdit altında olduğu bu tür grupları, Wessinger *kırılgan* olarak sınıflandırmaktadır.[242] Örneğin 1990'ların başlarından itibaren Güneş Tapınağı Düzeni, "kırılgan" olarak adlandırılabilirdi. 1976 yılından beri tüm zamanların "ruhanî üstadı" olan Joseph DiMambro İsa Peygamber'in güneş zaferiyle geri dönüşünü hazırlamak için kendi tapınağını kurmuştur. DiMambro, kendisinin yeterli karizmaya sahip olmadığını düşündüğünden perde gerisinden gücünü kullanarak hekim Luc Jouret'nin lider olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte 1990'lı yılların başla-

rında DiMambro ile Jouret arasında ciddi anlaşmazlıklar belirmiş ve DiMambro'nun oğlu Elie grubun diğer üyeleri ile birlikte babasının gücünü sorgulamaya başlamıştır. 4 Ekim 1994 gecesi İsviçre'nin batısında ve Kanada'nın Quebec kentindeki iki ayrı yangında, aralarında DiMambro ve Jouret'nin de bulunduğu 53 Güneş Tapınağı üyesi, topluca intiahr etmiş, bazıları da olasılıkla öldürülmüştür. 1995 yılının Aralık ayında on altı kişi daha benzer bir eylemi gerçekleştirmiştir.[243]

Bununla birlikte, bazı köktendincilik türlerinin niçin kötücül bir nitelik aldığını, diğerlerinin ise almadığını anlamak için dinsel kökenli şiddet gösterilerini tek tek saymanın ötesinde, din duygusunun ruhsal kökenlerini irdelemeli ve uç noktalardaki köktendinciliği rutin dinî inançtan ayıran şeyin ne olduğunu açıklamalıyız. Bu bölümde daha önce belirtmiş olduğum gibi, Sigmund Freud köktendinci ya da doğal olsun, herhangi bir dinî işlemi çocukluk çağından gelme ruhsal sorunların bir ifadesi olarak değerlendirmişti.[244] Freud'a göre çocukluk çağındaki ürkütücü çaresizlik duyguları, bir babanın sevgisiyle sağlanabilecek korunma gereksinimini doğurmaktadır. Freud, yaşam boyu açık ya da örtülü bir biçimde devam eden çaresizlik duygusunun, incinebilirlik durumunu gidermek üzere tümgüçlü bir babayı, Tanrı imgesini aramayı zorunlu kıldığı sonucuna varmıştı. Dolayısıyla din, paylaşılmış bir yanılsamayla ilişkiliydi. 1901'de meşhur Yaratılış metnini yeniden yazarken: "Tanrı insanı kendi imgesinde yarattı" yerine "İnsan Tanrı'yı kendi imgesinde yarattı"[245] diye yazmıştı.

Psikanalistler, uzun süre din uygulamalarını olgunlaşmamış ve dizginlenemez dürtüleri olgun ve toplumsal yönden kabul edilebilir yönelimlere (örneğin muhteşem katedraller yapma gi-

bi yaratıcı işler) çevirmeye yönelik çeşitli davranışlar ya da gerileme davranışlarının bir kalıntısı (örneğin başkalarıyla oluşturulmuş ilişkileri kesme ve güçlü bir babaya boyun eğme yolundaki çocuksu isteklerin bir yansıması olarak münzevi bir yaşamı yeğleme) olarak yorumlamayı sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, araştırma Freud'un bebek ya da küçük çocuğun babasının zihinsel imgesiyle ilişkisi üzerine olan odaklaşması yerine çocuğun annesiyle olan ilişkisine kaydıkça, inanç sisteminin biçimlenmesine yönelik anlayış da değişmiştir. 1950'li yılların başlarında İngiliz psikanalist Donald W. Winnicott'ın *geçiş nesneleri* olarak adlandırdığı şeyler, dinî inanç ve duygularla ilişkili psikanalitik kuramı büyük ölçüde genişletmiştir. Winnicott'ın yaptığı çalışmalar -ve ardından Phyllis Greenacre, Arnold Modell gibi psikanalistlerin ve benim gerçekleştirdiğimiz geliştirmeler- dinî inançların ve dinî duyguların ilerici, iyileştirici ve yaratıcı yönlerini olduğu kadar, geriletici, yıkıcı ve kısıtlayıcı yönlerini de görmemizi sağlamıştır.[246]

Winnicott, din duygularının temellerini çocuğun *normal duygusal gelişimi* içinde, evrensel bir öge olan *geçiş nesneleri* içinde görmüştür. "Peanuts" (Türkçe'de Snoopy; ç.n.) bant karikatüründeki Linus karakterinin her yerde taşıdığı battaniye buna bir örnektir. Yaşamın ilk yılının ilk dönemlerinde her bebek ya da yeni yürümeye başlamış her çocuk, eli altındaki bir şeyi yapısı, kokusu ve "hareketliliği" temelinde geçiş nesnesi olarak seçmektedir (bazen bebeğin kendi saçı bile bir geçiş nesnesi olabilmektedir). Çocuk, genellikle mutlak denetimi altında olan, oyuncak ayı[247] gibi yumuşak bir nesneyi seçmektedir. Yaşamın ilk yılı sürerken bu nesne, çocuğun zihninde açık bir biçimde "ben-olmayan" ilk öge haline gelmektedir. Bununla birlikte, bu ilk "ben-olmayan" imgesi, gerçekten dış dünyada bulunan bir

şey olsa bile, geçiş nesnesi tam olarak "ben-olmayan" değildir, çünkü o, aynı zamanda çocuğun mutlak kontrolü altında olarak algıladığı annesinin (bu, kuşkusuz ki bir yanılsamadır) yerine geçen bir nesnedir. Yaşamın bu erken dönemlerinde çocuğun zihinsel dünyası karışık bir durumdadır; kendisinin sonlandığı ve annenin ya da bakıcının başladığı yeri tam olarak algılayamaz. Çocuk, battaniye ya da oyuncak ayı aracılığıyla çevresindeki dünyayı tanımaya başlar. Geçiş nesnesi, çocuğun bir parçası değildir, dolayısıyla da çocuğun iç dünyasının ötesindeki, "oradaki" gerçekliği, "ben-olmayan"ı belirlemektedir. Fakat o, aynı zamanda çocuk için başka bir anlam taşımaktadır; çocuğun zihninin tam anlamıyla, kendi başına bir birey olarak kavrayamadığı annesinin yerine geçen bir şeydir. Bir oyuncak ayı ya da battaniye ile oynamanın ya da onu yakınında tutmanın bir çocuğu sakinleştirebilmesinin ya da tam tersine, çocuğun yatıştırıcı bir nesne olarak yeniden ona yaklaştığında, bazen misilleme görmekten korkmaksızın oyuncağa karşı saldırganlık gösterilerinde bulunabilmesinin nedeni budur.

Duruma biraz daha açıklık getirmek için, çocukla çevresi arasında yer alan bir yanı saydam diğer yanı opak bir fener düşünelim.[248] Çocuk kendisini rahat hissettiğinde, karnı doyurulduğunda, iyi istirahat ettiğinde ve sevildiğinde saydam tarafı çevresindeki şeylere çevirmekte ve onları aydınlatmakta, onların kendisinden ayrı şeyler olduklarını anlamaya başlamaktadır. Rahatsız, aç ya da uykusuz olduğu zamanlarda ise fenerin opak tarafını engelleyici dış dünyaya çevirmekte, çevresindeki gerçek şeyleri "ortadan kaldırmaktadır." Çoğu anne çocuklarının uyudukları sırada sanki tüm dünya kendilerinden ve battaniyelerinden oluşuyormuşçasma ona sarıldıklarını gözlemlemişlerdir; bu tür durumlarda geçiş nesnesi çocuğu kucaklamakta ve onu gerçek dün-

yanın geri kalan bölümünden "korumaktadır." Bu nedenle, fener opak tarafına çevrildiğinde çocuğun zihninin evrensel bir tümgüçlülük yaşadığını düşünebiliriz. Çocuk, "normal" gelişim sırasında "fener"iyle yüzlerce kez oynamakta, bir yanıyla gerçekliği tanımakta, öteki yanıyla ise yalnız, tümgüçlü (yani narsisistik) varoluşa kapılmaktadır; ta ki zihni bazen doyuran, bazen engelleyen, kendisinden ayrı bir anne gibi değiştirilemez dış nesnelerle kuşatılana dek. Bu tekrarlı "oyun" sırasında çocuğun zihni yanılsama ile gerçekliği, tümgüçlülük ile kısıtlı yetiyi, kuşku bulutları ile dış dünyanın etkisini vb. hem ayrımlamayı hem de birleştirmeyi öğrenmektedir. Çocuk, battaniyesi, oyuncak ayısı ya da diğer geçiş nesneleri vasıtasıyla bir havza (havza sözcüğü, watershed'in karşılığı olarak kullanılmıştır; burada gerçek ve gerçek olmayan tarafların birleştiği yer anlamındadır; ç.n.) kavramıyla tanışmaktadır.[249]

Çocuğun gelişimi normal ise en sonunda "ben-olmayan" dünyayı, evrenin tarafsızlığını kabullenebilmekte ve bunun paralelinde de mantıksal düşünceyi geliştirmektedir. Bununla birlikte insanlar, gerçek ile yanılsama arasında ayrım yapmanın mantıksal düşüncenin gerekmediği "dinlenme anları"na da gereksinimi duymakta, yaşam boyu bu gibi anlarda geçiş nesneleriyle olan ilişki yankısını bulmaktadır. Şu halde, "dinlenme" anlarında bir Hıristiyan, bir kadının bir erkeğin tohumu olmaksızın hamile kalmasının biyolojik olarak olanaksız olduğunu bilebilir, fakat aynı zamanda bir bakirenin doğum yaptığına inanabilir. Akılsal olarak hiç kimsenin melekleri görmediğini biliriz, fakat sanki onlar varmış gibi davranabiliriz. Başka bir deyişle, geçiş nesnesinin işlevi, büyümekte olan çocuğa aile üyeleri ve çevresindeki diğer yetişkinler tarafından aşılanan dinî inançları desteklemek üzere, yaşamımızın geri kalan bölümünde de varlığını

sürdürebilmektedir. Benim "dinlenme anları" olarak nitelendirdiğim şeye olan gereksinim, bireyden bireye ve toplumun bir alt grubundan diğerine değişmektedir. Bazı insanlar bu tür dinî dinlenme anlarına gereksinim duymadıklarını belirtmekte, fakat belki de aynı işleve farklı adlar takmaktadırlar. Örneğin astroloji bağlamında büyüsel olanla gerçek olanı bağlantılı kılma oyununu "oynayabilirler" ya da yanılsama ile gerçekliğin bir karışımını temsil eden soyut resimler yapabilirler.[250] Winnicott'ın da yazdığı gibi:

Geçiş nesneleri ve fenomenleri, her yaşantının başlangıç temeli olan yanılsama alanına aittirler... İç ya da dış (paylaşılan) gerçekliğe ait olup olmayışı sorgulanamayan bu ara yaşantı alanı, bebeğin yaşantısının büyük bölümünü oluşturmakta ve yaşam boyu sanatlara, dine, imgesel yaşama ve yaratıcı bilimsel çalışmaya ilişkin yoğun yaşantılarda varlığını sürdürmektedir.[251]

Bir yetişkinin yaşamında rol oynayan geçiş nesnesi, işlevi ne olursa olsun, bireyi geniş grubuna bağlamada önemli bir rol oynamaktadır; "normal" dinî inanç çizgisi, "normal" ruh sağlığı çizgisi gibi toplumsal olarak belirlenmiştir.

Şu halde, özetle belirtecek olursam ben, dinî inanç ve duyguların erken çocukluk çağındaki normal gelişim süreçlerinden kaynaklandığı ve yetişkinlik çağında yanılsama ve gerçeklik arasında ayrım yapma savaşımında bir "dinlenme" anma gereksinim duyduğumuz zamanların bir türevi olduğu düşüncesindeyim. Din, Freud'un düşündüğü gibi *yalnızca* çocukluk çağındaki çaresizlik duygularından kaynaklanan zihinsel çatışmalara ve

bununla ilişkili olarak tümgüçlü bir babaya sahip olma arzusuna yanıt niteliğinde "evrensel bir nevroz" değildir. Tanrı imgesi, çocuk büyüdükçe farklı kaynaklardan gelen zihinsel girdileri kapsamakta ve bireyin ruhsal durumu, sosyokültürel yaşantıları, eğitimi ve dinî (proto)sembolleri kullanışı tarafından şekillendirilmektedir. Ve birey, yaşam döngüsü içine girdikçe çeşitli gereksinimleri, istekleri, iç gerilimleri ve çatışmaları doyurmak ya da onlara karşı kendisini savunmak için dini kullanabilmektedir. Freud'un Tanrı ve baba imgesi arasındaki duygusal bağlantıya ilişkin olarak yaptığı betimleme, bazı insanlar için gerçekten de baskın bir nitelik göstermektedir. Fakat her birey için Tanrı imgesi geçiş nesnelerinin ve fenomenlerinin, anne ya da baba sevgisinin, ceza korkusunun, nefretin, tümgüçlülüğün, vb. -en önemlisi de, ailesine, "klan"ına, ve/veya geniş grubuna ait olma duygusunun- çeşitli bileşimlerinin bir kaynağı olmaktadır.

Normal çocuk gelişiminde, çocuğun oyuncak ayısını ya da battaniyesini bıraktığı ve yalnızca bunun anısının varlığını sürdürdüğü bir dönem gelse de[252] bu tür nesnelerle oynanan "oyun"un *işlevi* yaşamımız boyunca varlığını korumaktadır. Bazılarımız bu işlevi büyük oranda yaratıcı amaçlar, dünyayı daha iyi anlama ve/veya fantezilerimizde ve sanatsal yaratıcılıklarımızda büyüsel olanla gerçek olan arasında bir zihinsel bağlantı kurmanın vereceği haz için kullanmaktayız. Bu nedenle, dinine gerileyici olmayan bir biçimde bağlı bir kimse, dinin görünüşte büyüsel ve mantık dışı yönlerine rahatça inanabilmektedir ve aynı rahatlıkla toplumun akılsal, mantıklı ve işlevsel bir üyesi olabilmektedir. Diğerleri, özellikle yaşamlarının erken evrelerinde ebeveynleriyle ilişkileri bozuk olanlar ya da dinî "propaganda"nın gerçek olarak içselleştirildiği çevrelerde yetişenler, geçiş nesnesi oyununun gerileticı yönlerini etkinleştirme eğilimi gös-

termektedirler. Bir anlamda, yetişkinlik çağlarında çevrelerindeki dünyayı ve "oyuncak ayılar"ım oluşturmak için dış gerçekliği ve akılsal düşünceyi "ortadan kaldırmaya" çalışmaktadırlar. Buna uygun olarak, "oyuncak ayı"sı abartılmış bir dinî kılığa bürünen kimseler için kimlik ve fiziksel varlık, dinî inanç ve duyguların gerilemiş kullanımına bağlıdır. Fener metaforuna geri dönecek olursak, köktendinciler ılımlı ya da şiddetli bir derecede, fenerin opak tarafım tehdit edici ve engelleyici olarak algılanan bir dünyaya çevirme işiyle uğraşmaktadırlar. Bununla birlikte, olasılıkla dış dünyayı adamakıllı bloke edebilen bebeğin aksine, köktendinci bir yetişkindir ve dolayısıyla tehdit edici olarak algıladığı çevrenin ister istemez bilincindedir.

Bu nedenle aşırı köktendinci tarikatlar, ilahiyatçı Martin Marty ve tarihçi Scott Appleby'ın da vurguladığı gibi, şöyle bir özellik sergilemektedirler: "Geleneksel dinî toplulukların bazı üyeleri diğer müminlerden ayrılma ve inançsızlara ve "ılımlı" müminlere olan kararlı karşıtlıkları için kutsal topluluğu yeniden tanımlama eğilimi göstermektedirler."[253] Köktendinci grupların bozulmamış durumlarını tehdit olarak algıladıkları şeylerden korumak için kullandıkları en önemli yollardan biri, mutlak ruhsal (ve hatta bazen fiziksel) yaşam sınırları koymaktır. Örneğin "Yahudiliğin ve Yahudi yaşam biçiminin korunması yönünde bir varoluş endişesi"ni[254] paylaşan, İsrail'deki Haredi topluluğu laik Yahudi toplumundan gelen tehditlerle uğraşmaktadır ve bu nedenle "çevrelerinde barikatlar kurma eğilimindedirler. ... Kendilerini "öğrenen bir toplum" olarak tanımlamaktadırlar: Genel kültürle ve bilgiyle bağlantıyı keserek kutsal kitaplar üzerinde çalıştıkları Yeshivot'ta kendilerini toplumdan ayırmaktadırlar."[255] Bu tür ruhsal sınırlar simgesel bir biçim alabilir; örneğin tarikat üyeleri kendilerini inançsızlardan ayıracak özel renk ya

da biçimde elbiseler giyebilirler. Hıristiyan köktendinci inançlarının savunuculuğunu yapan bir kurum olan, Güney Carolina'daki Bob Jones Üniversitesi'ni çevreleyen duvarlar örneğinde olduğu gibi, bazen bu ruhsal sınırlar fiziksel bir biçime bürünmektedir. Köktendinci gruplara kapılan bireyler çoğu kez helâl ve haram olan şeylerin mücadelesini vermektedirler. Bu durumda, köktendinci, tartışılmaz ve "doğru olanı bilen" bir lidere boyun eğiş, ahlâki konularda karara verme gereksinimini ortadan kaldırmaktadır. Bu tür bireyler, bu "güvenli sığmak"ın içinde bunaltıdan, kişisel sorunlardan ya da toplumsal değişimlerden uzaklaşmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle köktendinci tarikatların ortaya çıkışı, çoğu kez modernleşmenin, laikleşmenin ve şimdi olduğu gibi küreselleşmenin yarattığı toplumsal ve dinî krizlere bir tepki niteliğini taşımaktadır.

Köktendinci grup kimliğinin ve vahşetinin düzeneklerini anlamak için, dinin erkekleri ve kadınları tanrısal bir imgeye bağlamakla kalmayıp birbirlerine de bağladığını anımsamak gerekmektedir. Bu, insanın normal ve temel nitelikteki ait olma duygusunu yaşama gereksinimini karşılamaktadır. Bir birey, bir aşırı köktendinci gruba katıldığı zaman bırakması ya da kaçması güç olmaktadır. Çoğu grup, üyelerin ayrılamayışını güvence altına almak için somut nedenler ya da ekonomik bağımlılıklar yaratmaktadır. Daha da önemlisi, inananların tüm eylem ve düşünceleri son derece örgütlenmiş ve kurumsallaşmıştır ve de lidere yönelik, paylaşılmış büyüsel bir inançla desteklenmektedir. Bu nedenle sözde ilâhî kurallar -ve liderin, bunun somutlaşması olduğuna inanılan eylemleri- üyelerin gündelik yaşamlarına ve yakın kişiler arası ilişkilerine derinden derine girmekte, onları köklü bir biçimde etkilemekte ve örgüte bağımlı ve bağlı kalmaları yönünde psikolojik bir baskı yaratmaktadır. Örneğin Jim Jo-

nes'un Halkın Tapınağı tarikatının eski üyesi Jeannie Mills, tarikatın yandaşlarının "eşcinsel[ler] ya da lezbiyenler olduğunu kabul etmek zorunda olduklarını" belirtmiştir:

> Cinsel partnerlerimizle tüm cinsel ilişkimizi sonlandırmaya zorlanmıştık. Rahip Jim Jones kendisinin nasıl aşk yapılacağını bilen tek kişi olduğu savındaydı ve çoğu kez ne kadar mükemmel bir âşık olduğunu kanıtlamak için cinsel ilişki kurduğu erkek ve kadınları vardı.[256]

Bu baskıların toplam etkisi, psikolojik bir "özel olma" duygusudur, şimdiki yaşamda olsun, olması beklenen gelecek yaşamda olsun, ortak bir etiket işlevini görür. Bu nedenle, Peter Olsson'un da belirttiği gibi: "Kült yandaşları yalnızca liderin edilgin birer kurbanı değildirler. Kolay çözümler, heyecan verici kıyamet senaryoları ve ... kolektif, isyankâr amaçların sahte zaferlerini arar ve bu yola girerler."[257]

Aynı zamanda bu tür aşırı gruplar, kendilerinin oluşturduğu "yalnız tümgüçlülük"lerine müdahale edilmesi beklentisi içindedirler. İsrailli tarihçi Emmanuel Sivan'ın "kötümser" akımlar olarak nitelendirdiği[258] köktendinci gruplar, dinlerinin sürekli bir biçimde inançsızların, bilim adamlarının ve hatta gerçek ilâhî metin olarak başka metinlere göndermede bulunan köktendinci grupların saldırısı altında olduğunu düşünürler. Sınırları dışında kalan "diğerleri"nin kendilerini anlamadığına ve varlıklarını tehdit ettiğine inandıkları için, paylaşılmış kurban edilme duygusu, kolektif kimliklerinin temel bileşeni haline gelmektedir. Dışarıdan gelecek tehditlerin beklentisi içinde oldukları için köktendinci vahşetin şiddeti, paradoks bir biçimde grubun dinî kimlik "güvenlik şemsiyesi"nin dışında kalan dünyadan beklediği tehli-

kenin derecesiyle ilişkilidir. Branch David üyeleri olgusunda gördüğümüz gibi, aşırı köktendinci gruptaki paylaşılmış kurban edilme duygusu, ilâhî mesajların çözümlemesini ancak kendisinin yapabileceğine ve de gerçek ya da beklenen olaylarda bu mesajları saptayabileceğine inanılan bir lidere olan özel bağlılığı da güçlendirmektedir. İlahî güçle donandığına inanılan kişinin güç ve otoritesine yönelik tehditler ya da en azından daha büyük bir gücün yayılması yoğun bir endişeye (anksiyeteye) ve/veya kimlik kargaşasına yol açabilir. Grubun dışarıdan gelen tehdide ilişkin algısı büyüdükçe liderin çevresinde kenetlenme daha yoğun olur. Böylelikle, daha önce gördüğümüz üstün bir liderin emri altındaki gerilemiş gruplardaki gibi, yandaşlar arasındaki hiyerarşi en aza inme eğilimi gösterir. Grup adına grubun içindeki her bir bireyin yaşamının önemi -ve grup yeterince gerilemişse değeri- silinir. 24 yaşında bir hemşire olan ve Jonestown'daki toplu intihar eyleminde en son ölen kişi olan Annie Moore'un son sözleri, gerilemiş topluluğun tehdit ve vahşet duygusunu, tüyleri diken diken eder bir biçimde örneklemektedir: "Biz öldük, çünkü barış içinde yaşamamıza izin vermediniz."[259]

Gerilemenin derecesi gruba özgüdür, toplumsal, politik ve tarihi koşullara olduğu kadar belirli bir tarihsel evrede lider-yandaş etkileşimine ilişkin özelliklere de bağlıdır. Bununla birlikte üyeler, grup kimliğinin savunulması adına paylaşılmış, aşırı bir sadizmi ya da mazoşizmi hoş görecek bir duruma geldikleri zaman grup gerilemesi kötücül bir hal almış demektir. Köktendinci Yahudi Baruch Goldstein'in 1995'te Hebron (El Halil)'daki Hz. İbrahim Camii'nde ibadet eden Müslümanlara karşı uyguladığı kıyımda olduğu gibi sadizm, gruba yönelik tehdit olarak görülen "diğerleri"ne karşı yıkıcılığa neden olabilmektedir. Mazoşizm, Halkın Tapınağı'nda gerçekleştirilen toplu intiharlarda ol-

duğu gibi, grubun kendisine yönelik kötücül bir saldırganlığa dönüşmektedir. Bu, gerçekliği Tanrı ile birleşme yanılsamasına götürme çabasıdır ve de psikolojik olarak ölüm ile bebeklik çağındaki tümgüçlülük yanılsaması korunmuş olmaktadır. Sadizm ve mazoşizmin bileşimi, bir mümini -örneğin bir bombalı intihar eylemcisini- kendisini feda etme ve başkalarına karşı şiddet uygulama konusunda istekli kılmaktadır. Kendini mahvetme (bir bombalı intihar eylemcisinde olsun, bir grubun toplu intiharında olsun), paradoks bir biçimde bir kanıtlama eylemidir. Çünkü eşduyumsal (empatik) olarak kendisini feda etmeye hazır grubun kimliğini kendilerini tehdit ettiğini düşündükleri "diğerleri"nden ayırmaktadır.

Dinî kimlik, çoğu kez etnik ya da ulusal kimliklerle iç içe geçmiş olduğu için dinî grupların psikodinamiği daha önce betimlemiş olduğum etnik bağlaşıklıkları yöneten psikodinamiklere benzer. Gerçekten de köktendinci şiddet, etnik ya da ulusal duyarlılıklarla yakından ilişkili olduğu zaman genellikle artmaktadır. Dünya ölçeğindeki bazı çatışmalarda, örneğin benim de yıllardır içeriden ve dışarıdan incelediğim, halen alevlenmiş olan Orta Doğu'daki çatışmada, bu dinamik kendini göstermektedir. Buradaki yoğun politik çatışma karşısında hem Yahudi hem de Müslüman köktendinciler, kendi grup kimliklerini savunma adına kötücül bir gerileme göstermişlerdir.

İsrailli psikanalist Rena Moses-Hrushovski, Yahudi köktendinciliğini militan bir harekete dönüştüren 1967'deki Altı Gün Savaşı'nın etkilerini tartışmıştır.[260] Aşırı dinci İsrailli gruplar[261] İsrail'in birleşik Arap ordusunu yenilgiye uğratmasını, Tapınak Dağı ve Batı Duvarı'nın da içinde yer aldığı "İsrail ülke-

si"nin kazanılması ve Kudüs'ün birleşmesini de "İsrail'in kutsal kitaptaki Yahudi ülkesini tümüyle kontrol altına alması ve oraya yerleşmesi kehanetinin gerçekleşmesi" olarak görme eğiliminde olmuşlar ve Mesih'in geleceğine ilişkin bir işaret olarak görmüşlerdir:[262] Bu mantığa göre İsrail Ülkesi kutsaldır ve Mesih'in gelişine hazırlanması için birleştirilmesi gerekmektedir. Aşağıda Yahudi köktendinciliğine ve onun şiddet eylemlerindeki rolüne ilişkin bir örnek betimlenmektedir:

Altı Gün Savaşı'ndan sonra Yahudi "yerleşimciler" -İsrail'in Süveyş Kanalı'na kadar olan bölümünü işgal ettiği Sina Yarımadası da içinde olmak üzere- yeni işgal edilmiş bölgelere göç etmişlerdi. Sina yarımadasındaki Yamit bölgesine en fazla sayıda yerleşimin gerçekleşmesinden üç yıl sonra, 1973 yılının Yom Kippur bayramında Enver Sedat'ın kumandasındaki Mısır güçleri, Sina Yarımadası'ndaki İsrail güçlerine karşı çok iyi planlanmış bir saldırı gerçekleştirdiler.[263] Sedat, Sina Yarımadası'nı İsrail işgalinden tamamen kurtaramamıştı ve Yamit İsrail kontrolü altında kalmıştı, fakat Arap-İsrail çatışmasına ilişkin yeni anlayışları dünya diplomatik platformuna taşıyarak psikolojik savaşı kazanmıştı. Bunun sonucunda İsrailliler Tüm Sina Yarımadası'ndan, bu arada en yoğun yerleşim yerlerinden biri olan Yamit'ten çekildiler. 1982 yılındaki karışıklıklar sırasında bu geri çekilme, dünya çapında bir medya ilgisiyle karşılanmış, öte yandan -Sina Yarımadası'nın güney ucunda, Tiran Boğazı'na birkaç mil uzaklıkta olan- Şarm el Şeyh'te aynı zamanda gerçekleşen geri çekilme, o bölgenin dışında çok az bir ilgi uyandırmıştır. İsrail ordusu protestocularla çatışmış,[264] en sonunda İsrail yönetimi, İsrail sınırına yakın konumda olan Yamit'teki yerleşim bölgelerini yıkmıştır. Yamit'teki olaylara yakından bakıldığında protestocuların arasında gerçekte çok az Yamit'li bulunduğu gö-

rülmektedir; bunların büyük bir bölümü West Bank'lılardan ve İsrail'in diğer bölgelerinden gelenlerden oluşmaktaydı ve bir milliyetçi dinci grup olan *Gush Emunim* (Müminler Bloğu) tarafından örgütlenmişlerdi. Gush Emunim'e göre "İsrail Ülkesi" içinde yer alan bölgelerden vazgeçilmesi Tanrı'mn buyruğuna karşı gelmek idi. Siyonizm'in genişleyişi doğrultusunda, onlar için din ve milliyetçilik iç içe geçmişti.[265] Moses-Hrushovski'nin de gözlemlediği gibi:

> Hesder Yeshiva öğrencileri [Yamit'in] teslim işlemine engel olmak için İsrail Güvenlik Güçleri ile çarpışırken İsrailliler televizyonlarının başına mıhlanıp kalmışlardı. Bölünme arttı ve on bir yıl sonra Rabin hükümeti Oslo II Anlaşması'm uygulamaya başlayınca diyalog daha da gergin bir hale geldi.[266]

Aşırı köktendinci gruplar arasındaki bu dönüşümün bir sonucu olarak yaratılan propaganda, sosyopolitik atmosferin bozulmasında önemli bir rol oynadı. Ve karşı tarafa verdiği toprak ödünleri, bazı Yahudi köktendincileri tarafından Tanrı'nın emirlerine karşı gelmek olarak algılanan İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin'in Yigal Amir tarafından öldürülmesiyle sonuçlandı.[267] Bir Yahudi köktendincinin İsrail liderinin yaşamına kastetmesinden on dört yıl önce, 1981'de, 1973'teki Yom Kippur Savaşı'nın kutlandığı askerî geçit töreni sırasında bir Müslüman politik liderin, Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın öldürülmesinde de bir aşırı köktendinci Müslüman grup anahtar rolü oynamıştı. Bu nedenle, bir sonraki bölümde İslamî köktendinciliği ayrıntılarıyla ele alacağım. Fakat öncelikle köktendinciliğin psikolojisi konusunda belirttiğim şeylere biraz daha açıklık getirmek istiyorum.

Tüm köktendincilerde gerileme var mıdır? Benim buna yanı-

tım evettir. Fakat şu da çok önemlidir ki, 2. Bölüm'de anlattığım gibi, gerileme her zaman kötü bir şey değildir: İnsanlar, günlük yaşamın ve yaratıcı yaşantıların aralıksız akışı içinde ortaya çıkan güçlüklerle başa çıkmak için dinin geçiş işlevinden huzur bulabilirler ya da erken yaşam dönemlerindeki besleyici ebeveynlerin simgesel imgelerinden güç bulabilirler. Bu nedenle İncil ya da Kuran'a harfiyen bağlı inançlar taşıyan bir kişi, eğer gündelik yaşamında bir ölçüde normal bir işlev sergiliyorsa bir aşırı uç olarak değerlendirilmemelidir. Bununla birlikte, endişesi (anksiyetesi), benzersizlik ve tümgüçlülük duygusu ve dış tehdit fantezileri (ya da gerçek dış tehdide yönelik şiddet tepkileri) bulunan bir köktendinci, çeşitlilik içindeki gerçek dünyada eylem gösterme ve bu dünya ile ilişki kurma yetisini ortadan kaldıran şiddetli bir gerileme sergilemektedir. Bunun tersine, kendisiyle aynı dinden olmayan benim gibi birisiyle açık ve rahat bir ilişki kurabilen Eski Mümin lideri Zosima Yotkin gibi bir köktendincinin tehlikeli bir gerileme içinde olduğu söylenemez. Farklı görüşlerden farklı köktendincilikleri, ılımlı ve uyumsaldan aşırı ve kötücüle dek değişen bir gerileme spektrumu içinde düşünmek yararlı olacaktır. Küçük aşırı dinî kültler, Taliban ve El-Kaide gibi kitlesel aşırı dinî hareketlerin temel psikolojisini anlamada bir model oluşturmaktadır.

Şu halde bu bölümde yaptığımız incelemenin bir özeti olarak küçük aşırı dinî kültler olsun, kitlesel geniş grup hareketleri olsun, köktendinciliğin aşırı biçimlerinin paylaştığı ruhsal ögelerin bir listesini yapalım:

"Gerçek" ilâhî metin ya da kurallara sahip oldukları yönünde mutlak bir inanç.

İlahî metnin biricik yorumlayıcısı olan bir üst lider.

"Büyüsel" inançların sergilenmesi.

Kötümser tutum.

Aynı anda var olan paradoks tümgüçlülük ve kurban edilme duyguları.

Grup ile dış dünya arasında psikolojik (ve bazen fiziksel) barikatların kurulması.

Grup sınırlarının dışında kalan kişilerden ve şeylerden tehdit ya da tehlike beklentisi.

Çoğu kez kadınların alçaltılmasını da kapsayan, aile, cinsiyet, çocuk bakımı ve cinsellik normlarında değişiklik.[268]

Sonuçta toplu intiharın, cinayetin ya da grubun inançları açısından tehdit olarak algılanan anıt ya da binaların tahrip edilmesinin kabullenilmesine varan, ortak ahlâk anlayışında değişiklik olması.

Bu listeden de görebileceğimiz gibi, aşırı dinci gruplardaki lider-yandaş etkileşimlerinin psikolojisi, bu kitabın önceki bölümlerinde incelenmiş olan diğer gerilemiş gruplara benzese de, köktendincilikte geniş grup gerilemesinin bazı işaret ve belirtilerinin bir kümesine vurgu söz konusudur. Gerçekten de belli bir belirti kümesi, toplumsal örgütlenmenin temel ögelerine karşıt bir nitelik taşıdığı için "komşu" gruplarda olumsuz -ve bazen bütünüyle düşmanca- duygulara yol açma eğilimindedir: Cinsel

normlarda, aile içi ilişkilerde ve yaşam biçiminin geçerliliği konusundaki en temel duygularda bir farklılık söz konusudur.

Aşırı köktendinci gruplardaki arınma ritüelleri en yıkıcı ögeler olabilmektedir. Çünkü ilâhî bir güç tarafından verilmiş geniş grup kimliğinin arındırılmasına "izin vermekte"dir ve de arındırma ile yıkıma uğratılan (kişi ve/veya şeyler) şeytanın protosembolleri olarak algılanmaktadır.

Taliban, Usame bin Ladin ile olan ilişkisinden ötürü Amerikan kamuoyu tarafından tanınmaktadır. Fakat dünyanın pek çok yerinde ve bu arada birçok İslam ülkesinde büyük tepki yaratan Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon saldırılarından önce de Taliban'ın Kabil'in yaklaşık 145 km kuzeyinde şahane güzellikteki Bamian Vadisi'nde bulunan iki büyük Buda heykeliyle ilgili kültürel/dinî arındırma politikası bilinmekteydi. Şimdi koyu Müslüman olsa da, Afganistan bir zamanlar Budizm'in geliştiği bir bölgeydi. Milattan sonra 3. ve 5. yüzyıllar arasında bu dine mensup kişiler, vadiye hakim bir kayalık üzerinde, kumtaşından 54 m yüksekliğinde bir Buda heykeli yapmışlardı. Ona yakın bir kaya üzerinde 36,5 m yüksekliğinde bir başka Buda heykeli oturtulmuştu. 26 Şubat 2001'de Molla Ömer, heykellerin yıkılması emrini verdi. Bundan bir ay önce de Kabil Müzesi'nde bulunan, İslam öncesi döneme ait elliden fazla sanat yapıtın ortadan kaldırıldığı haberi gelmişti.

New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi, sürgündeki Tibetli Budist lider Dalay Lama'nın "dünya hazinesi" olarak nitelendirdiği bu iki Buda heykelinin Bamian Vadisi'nden müzeye taşınmasını ve orada sergilenmesini önermişti. Bu öneri reddedildi. 3 Mart 2001'de Taliban milisleri iki Buda heykelinin baş

ve bacak bölümlerini havaya uçurdular. Taliban enformasyon bakanı Kadratullah Jamal: "Onların parçalanması çok kolay oldu ve fazla zaman almadı"[269] şeklinde bir demeç verdi. Fakat heykellerin tam anlamıyla tahrip edilmesi birkaç gün almış ve dinamit kullanılması gerekmişti. On günlük bir çalışmanın sonunda Taliban yönetimi yüz adet sığır kurban ederek "Allah [heykellerin] yıkım[ı] işleminin beklenenden birkaç gün daha uzun sürmesini affetsin diye"[270] İslamî kefaret ritüeli olarak etlerini fakirlere dağıtmıştı.

Kuşkusuz bu tür dinî kültürel arındırma eylemlerine girişen tek grup Taliban değildir. Örneğin Bosna-Hersek'teki "etnik temizlik" öncesinde ve temizlik sırasında (Hıristiyan olan) Sırplar ve Hırvatlar, etkin bir biçimde dinlerini Bosnalı Müslümanların kültürel ve dinî mirasından arındırmaya çalışmışlardı.[271] Büyük camiler, Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Kütüphanesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemli günlerinden kalma ünlü Mostar Köprüsü yıkılmıştır. İlginçtir ki, Saraybosna'yı bombardımana tutan Bosna-Hersekli Sırpların birçoğu, Bosna'nın başkentindendi;[272] kolektif bir gerileme içinde, İslamî bağlantılarından arındırmak için kendi kentlerini bombalıyorlardı. Kuşkusuz, bu tür din kaynaklı "arındırma" eylemlerinin daha pek çok örneği vardır. Çok önceki tarihlerde Martin Luther, Katolik Kilisesi'nin "sahte putlar"ını reddetmişti. Daha yakın zamanlarda Amerikalılar ve müttefikleri, Bağdat'taki ulusal müzeyi koruyamamış ve buradaki paha biçilmez şeyler Iraklılar tarafından çalınmıştır. Ulusal Kütüphane yakılmıştır. Batılı güçlerin böylesi bir suça göz yumması konusunda -psikolojik olanlar da dahil olmak üzere- çeşitli nedenler aramaktan başka çaremiz yoktur. Belki de çalman İslam öncesi dönemlere ait şeyler, Batılı işgalciler tarafından İslamî, yani Müslüman Irak'a ait olarak algılanmış ve bu da

söz konusu trajediye "göz yumulmasında" rol oynamıştır.

Taliban'a dönersek, yüzeysel bir açıdan bakıldığında Taliban'ın bu yıkıcı eylem konusundaki güdülenimi, dinî politik düşünceyi ve Taliban'm yükselen kurban edilme duygusunu anlamayan "ötekiler"e yönelik açık bir saldırganlık arzusunu kapsamaktadır. Taliban sözcüleri, çoğu kez gayet makul bir biçimde dünyanın aç Afgan çocuklarından daha fazla taş ve tahtadan heykel parçaları için duyarlılık sergilemesinden söz etmişlerdir. Fakat heykellerin tahrip edilmesi, aynı zamanda zorlanma altındaki grup kimliğini yükseltme gereksinimine bir yanıttır ve Taliban kimliğinin armdırılmasına hizmet etmiştir. Taliban gerilemesi derinleştikçe Buda anıtları, yıkımları için saklı (bilinçdışı) nedenlerle birlikte protosemboller haline gelmiştir. Sanat tarihçisi David Freedberg'in gözlemlediği gibi: "İmgelerden ölü oldukları için değil, fakat canlı göründükleri ve çoğu kez canlı olduklarına inanıldığı için korkulmaktadır."[273] Gerileme halinde sanatın geçiş nesnesi niteliği hoş görülemeyebilir; sanat, gerilemiş insanların "oynayamayacağı" ve korku yaratan bir "ben-olmayan" imge haline gelebilir. Taliban, güvende ve ruhsal yönden doyurucu bir çevrede bulunmadığı duygusunu ifade etmek için oyuncak ayısına engellenme ve öfke duygularını yönelten huzursuz bir çocuğun davranışlarını sergilemiştir. Freedberg de, sıradan Afganlıların -gerilemiş halde iken- belki de heykellerin boyutu ve güzelliğinden etkilenmiş ve onları huzursuz bir çocuğun tümgüçlü, korku yaratan oyuncak ayısı gibi, "yeni" tanrılar olarak görmüş olabileceklerini öne sürmektedir. Freedberg'in yazdığı gibi: "Bu, akla yakın bir düşünce gibi gözükmeyebilir; fakat bu tür ilkel fikirlerle bizim o uzak ve güzel vadide olup bitenler karşısında yaşadığımız şokun bir dereceye kadar kaynağı olan, sanat karşısındaki duyarlılığımız arasında bir -farklılık değil- benzerlik vardır."[274]

5/ Bamian Vadisi'nden Irak'a

Keşfet nikabını yeri göğü münevver et
*Bu âlem anasırı firdevs-i enver et**

* Çıkar at peçeni yeri göğü aydınlat
Bu maddi dünyayı cennetten daha çok parlat

Zeyneb Hatun (Osmanlı kadın şair; 15. yüzyıl sonu)

Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a intihar saldırıları düzenleyenler akıl hastası *değildiler.* Fakat uzaktan da olsa bu olaydan etkilenen herhangi birisi için 11 Eylül 2001'de yaşanan dehşet, akıl alır gibi değildir. Böylesine kişisellikten uzak, ayrım gözetmeyen bir eylemi gerçekleştiren insanlar nasıl sağlıklı olabilir ki? Bunu yalnızca delilikle açıklamak, kuşkusuz ki herkese uygun gelecektir.[275]

Saldırıların ardından, geçen bölümde sözünü etmiş olduğum, "köktendinci" ile "Müslüman" arasında zaten var olan yakın çağrışım, Amerikan halkının zihninde iyice şekillenmiştir. Ve İslamî köktendinciliğin kendisi de, eskiden olmadığı kadar delice bir vahşet izlenimi ile bütünleşmiştir. Fakat ne olursa olsun, gerçek durum çok daha karmaşıktır.

Kuşkusuz ki diğer köktendincilikler gibi İslamî köktendincilik de şiddete başvurulmasını asla gerektirmez. Ortadoğu'da uzun yıllar sürdürdüğü dışişleri görevi sırasında İslam dinini yakından gözlemleyen (emekli) büyükelçi W. Nathaniel Howell'ın[276] da belirttiği gibi:

[İslam'ın Yeniden Dirilişi'ni incelediğimizde] aslında İslam'ın *kendisiyle* değil, birbiriyle rekabet eden ve İslamî doktrini ve yaşantıyı daraltma, basitleştirme eğiliminde olan yorumlarla ve görüşlerle ilgilenmiş oluyoruz. İlgimizi çeken İslamî Uyanış akımları, İslam'ın tüm hareket alanını ve zenginliğini Hıristiyanlık açısından "Branch David üyeleri" ya da "Özgürleşme İlâhiyatı"ndan daha fazla yansıtıyor değildir. ... Ciddi bir gözlemci, bir grubun İslam dünyasının tek ve otantik sesi olduğu yolundaki savları daha ilk bakışta reddecektir.[277]

Bununla birlikte, İslamî Yeniden Diriliş hareketleri içinde yer alan ve Howell'ın "nostalji hareketi"[278] adını verdiği bazı çevrelerin zehirlendiği açıktır. Bazı gerilemiş köktendinci alt gruplar Müslümanlık, Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki genel belirli bir ikili (dualist) tavrı temel alarak Batı'yı -ya da daha genel anlamda "İnançsızlar Kampı"nı- "İslamî Kamp"ın düşmanı olarak görmüşlerdir.[279] Bazı liderlerin etkisi altında din, etnisite ve ulusallıkla bütünleştiği ve mutlak iyi ile ilişkilendirildiği zaman, herhangi bir düşman grup kötülüğün somutlaşması olarak gözükebilmekte, ondan korkulmakta ve ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Fakat İslamî kimliği mutlak iyi ile ilişkilendirme gereksinimi nereden kaynaklanmaktadır? İkiz Kuleler'e ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılardan sonra gazeteci ve yorumcu Christopher Hitchens saldırıların tarihinin taşıdığı anlamı değerlendirmişti:

Gavrilo Princip ve Timothy McVeigh gibi kahramanlık propagandasına inanan kimseler, genellikle cinayetlerine anlam yükleyecek bir yıldönümünü seçme yoluyla kendi-

lerine büyük bir önem katmaya çalışırlar. Bu, çoğu kez yalnızca sınırlı ya da gizli bir çevre için bir anlam taşıyan, ancak şakına dönmüş bir dünyaya anlamı açıklandığı zaman değer kazanacak bir tarihtir. Bu nedenle Princip Sırbistan'ın 14. yüzyılda Kosova'da yenilgiye uğrayışının yıldönümünü, McVeigh ise Texas'm Waco kentinde Branch David yerleşiminde Janet Reno'nun kan gölünün yıldönümünü seçmiştir.[280]

Hitchens, 11 Eylül 1683'te Müslüman Osmanlı ordusunun Viyana kapılarından geri döndüğünü belirterek yorumunu sürdürmektedir. Bana göre Usame bin Ladin ve çevresinin 318 yıl önceki Osmanlı yenilgisini simgesel olarak tersine çevirmek için 11 Eylül tarihini seçmiş olma olasılığı pek yoktur (kaldı ki Viyana Kuşatması'nın sonlandığı tarih 11 Eylül değil, 12 Eylül'dür).[281] Yine de, Hitchens burada önemli bir tarihsel psikolojik gerçekliğe değinmektedir. Sonraki yüzyıllarda Osmanlı devleti bazı başarılar kazanmışsa da, Viyana bozgunundan sonra İslam'ın askeri ve politik olarak zor dönemler yaşadığı bir anlamda doğrudur. Bu bozgun, Osmanlılar için bir tür "seçilmiş örselenme" olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu 1300'lü yılların başlarında tarih sahnesine çıkmış ve bir anlamda Arap İslam kültürü ve gücünü takip eden İslam gücünün mirasçısı olmuştur.[282] Çoğu Arap ülkesi eninde sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olmuş, fakat imparatorluk gücünü koruduğu sürece İslam'ın şaşaası devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu küçülmeye başlayınca, özellikle de son yüz yılı içinde, aşağılanmış ve İslam dünyası üzerindeki Batı etkisi giderek artmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu çöktüğünde çoğu Arap ülkesi imparatorluktan kopmuş, fakat bu kez kendilerini Avrupalı güçlerin egemenliği altında bulmuşlardır. Aslında Ortado-

ğu'daki çağdaş ülke sınırları temelde Fransız, İngiliz ve İtalyan liderler tarafından çizilmiştir. Bu ülkelerin liderleri bir masanın etrafına oturarak Batılıların plan ve ilgilerine göre Araplar için sınırları çizmişlerdir. Laikleşmenin öncüsü olan Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğan yeni Türkiye Cumhuriyeti, bazı açılardan İslamiyet'in papalık kurumu gibi olan halifeliği kaldırmıştır.[283] Halifeliğin kaldırılmasından önce bile İngiliz yöneticileri ve bazı Arap aydınları, bundan sonra halifenin kim olması gerektiği düşüncesi etrafında dönüp durmuşlardı. Bu, Arap ve Hintli Müslümanlar arasında politik bölünmelere ve rekabete yol açmıştı. Sonunda pek çok Müslüman'ın nahoş birtakım duygular yaşamasından başka bir şey elde edilememişti.[284]

Yeni Türkiye toplumu, dinin rolünü en aza indirme konusunda tarihsel olarak Müslüman olan toplumlar arasında yalnız değildir: Sovyet egemenliğindeki Orta Asya devletleri ve çoğu Balkan devleti İslam'ı marjinalleştirirken, (bazı Arap ülkelerinin de içinde yer aldığı) diğer pek çok İslam ülkesindeki aydınlar, din ile devletin tam anlamıyla birbirinden ayrılmasından kaçınarak laikleşme yoluna gitmişlerdir. Ve İslamî politikaların uğradığı kayıplara, İslam toplumlarında İslamî olmayan düzenlerin yükselişi ve yabancı fikirlerin, yasaların ve yaşam biçimlerinin yayılması eşlik etmiştir. Bunların içinde bazı İslam toplumlarında kadınların özgürleşmesi ve çocukların asileşmesi de yer almaktadır. Art arda gelen bu askerî, politik ve kültürel yenilgilerin ortak ruhsal tasarımları, 20. yüzyılın sonlarında kendini gösteren dünya olaylarında, halkının çoğu Müslüman olan tüm ülkelerde olmasa da, bazılarında İslamî değerlerin, en azından "İslamî değerlerin" bazı versiyonlarının yeniden kurulması arzusunda yansımasını bulmuş olabilir. Pakistan, Malezya ve İran gi-

bi bazı ülkelerde politik güçler "bütünleştirici ve ayırt edici bir güç olarak"[285] İslam'a bağlıdırlar ve modern İslamî canlanma devlete meydan okumamış, "devleti denetlemiştir [denetlemeye çalışmıştır]"[286] Araplar'm çoğu ulusçulukla İslam arasında bağlantı kurmaktadır ve zaman zaman kendilerini Arap ülkeleri dışında yaşayan Müslümanlar'dan keskin bir biçimde ayırt etmeye çalışmaktadırlar. Örneğin Arap ulusçuluğunun şekillendiği yıllarda "Mısırlı düşünür El-Tahtawi, Türkleri 'içsel ve dışsal anlamda öteki' olarak değerlendirmiştir; onların İslam anlayışını sorgulamış ve 'ulus kardeşliğinin din kardeşliğinin çok daha üstünde yer aldığını' savunmuştur."[287]

Tarihçi Bernard Lewis'e göre, Batı'yı düşman ile özdeşleştirerek,[288]

> İslamî köktendincilik, Müslüman kitlelerin geleneksel değerlerini ve bağlandıkları şeyleri değersizleştiren ve en nihayetinde kendilerini inançlarından, özlemlerinden, onurlarından yoksun bırakan ve hatta yaşamlarını sürdürme koşullarından uzaklaştıran güçlere karşı duyduğu amaçsız ve biçimlenmemiş öfke ve hınç duygularına bir amaç ve biçim kazandırmıştır.[289]

Bu şiddete yönelen, gerilemiş Müslüman köktendincilerin savunuculuğunu yaptığı İslam anlayışı, apokaliptik (kıyamet çığırtkanlığı yapan; ç.n.) ve militan bir özellik göstermektedir. Lewis, İslam'ı herhangi başka bir ögeden çok kimliğin, sadakatin ve otoritenin nihaî temeli olarak nitelendirmektedir.[290] Kuşkusuz yoksulluktan baskılara dek pek çok öge, geniş grup kimliğine yönelik kitlesel tehditlerin temel ögesidir. Yine de bazı gruplar dini, dışarıdan gelecek tehditlere karşı korunacak temel kimlik olarak ele almak eğilimini göstermektedirler. 20. yüzyılın ikinci

yarısındaki İslamî uyanışı anlayabilmek için İslam'ın temeline ve bu dinin tarihindeki bazı temel noktalara psikolojik açıdan bakmalıyız. Bu tür köktendinci gruplar için İslam'ın doğuşuyla ilgili belirli olgular, efsaneler, askerî ve politik stratejiler ve İslam'ın hızla yayılışı, İslamî geniş grup kimliğinin önemli bir temelini oluşturmaktadır. Günümüzün İslamî akımları, gerileme yaşadıkları takdirde jeopolitik diriliş için tekrarlanabilecek şeyler olarak İslam'ın doğuş ve yayılış "anılar"ına geri dönmektedirler.

Akademisyenler, Kuran'dan ve öteki birincil kaynaklarla bir araya getirilen *hadislerden* hareketle İslam dininin kurucusu ve peygamberi olan Muhammed'in yaşamına ilişkin oldukça eksiksiz bir tablo oluşturabilmişlerdir.[291] Gerçekten de, Muhammed'in yaşamı ve İslam'ın yükselişi konusunda çalışan bir akademisyen olan Subhash C. Inamdar, Kuran'ın kendisinin "pek çok açıdan otobiyografik olarak değerlendirilebileceğini"[292] öne sürmektedir. 569 ya da 570 yılında Mekke'de, karışıklık içindeki bir kabile toplumunda dünyaya gelen Muhammed'in yaşamının ilk yılları, gerçekten de örselenmelerle doludur. Geleceğin peygamberinin, Kutsal Kitap'taki Hazreti İbrahim'in ilk çocuğu olan İsmail'in soyundan geldiği öne sürülen tacir Kureyş kabilesinin bir ferdi olarak doğmasından birkaç hafta önce babası ölmüştür. O da geleneklere uygun bir biçimde, sütanne olarak bir Bedevi kadınına gönderilmiştir. İki yıl sonra annesi Amine'ye geri gönderilmiştir; fakat Muhammed'in asıl koruyucusu büyükbabası Abdülmuttalip olmuştur. Kendisi altı yaşındayken, annesiyle birlikte babasının mezarına yaptıkları bir ziyaret sırasında Amine ansızın ölmüş ve iki yıl sonra da büyükbabası ölmüştür. Öksüz Muhammed, amcası Ebu Talip'in himayesi altına girmiştir. Kuran'ın öksüzlere ve kimsesizlere karşı sevecenlik gösteril-

mesini buyuran ve onlara kötü davranılmasını kınayan bazı bölümlerinde bu yaşantıların birer yansımasını saptamak olanaklıdır:

Öksüze kıymayasın
Dilenciyi kovmayasın
Allah'ın da nimetini anasın (93. Sure, 9. Ayet)

Siz öksüzü ağırlamazsınız
Yoksulu doyurmaya öğütlemezsiniz
Çok daha miras yersiniz
Malı da çok severek yığarsınız (89. Sure, 18. Ayet)

Muhammed'in ergenlik dönemine ilişkin fazla bir bilgi yoktur, fakat çocukluğunda koyun çobanlığı da dahil çeşitli işler yaptığını ve amcasının ticarî amaçla Suriye'ye yaptığı gezilere katıldığını biliyoruz. 25 yaşına geldiğinde dürüst ve onurlu bir iş adamı olarak tanınmaktaydı. Zengin bir dul ve iş kadını olan Hatice için çalışmaya başladı ve kısa bir süre sonra evlendiler. 35 yaşlarındayken bir ruhsal meditasyon içine girdi ve 40 yaşında, Hira Dağı'nda inzivaya çekilmişken gözünün önünde bir görüntü belirdi. Muhammed'in bildirdiğine göre melek Cebrail yanına gelmiş ve Allah'ın onu Elçi'si olarak seçtiğini bildirmişti. Muhammed, İsa'nın tersine kendisinde tanrısal bir yön olduğunu öne sürmemiş, fakat kendisini Allah'ın peygamberi olarak tanıtmıştı. Fakat gördüğü şey Muhammed'i kaygılandırmış ve anlaşıldığı kadarıyla, Hatice'nin rahatlatıcı telkinleri sonucunda Peygamber sıfatını kabul etmişti. Bu nedenle Hatice, ilk mümin olmuştu.

Gerçekten de, tüm kaynaklar Hatice'nin Muhammed'in yaşa-

mında son derece etkili bir insan olduğunu belirtmektedir. İbni İshak, Muhammed'in "Hatice'ye sıkıntılarından nasıl söz ettiğini"[293] dokunaklı bir biçimde anlatmaktadır. 25 yaşındaki Muhammed'le evlendiğinde kendisinin 40 yaşında olduğu söylenir. Hepsi de Müslüman olacak kadar yaşamış dört kız çocuk ve çok küçükken ölen bir oğlan doğurmuştur. Oğlunun ölümü, Peygamber'e geçmişteki kayıplarını anımsatan önemli bir kayıp olsa gerektir. Muhammed, 619 yılındaki ölümüne dek Hatice'ye bağlı kalmış, çok geçmeden de Mekke'den Medine'ye göçe zorlanmıştır. Göründüğü kadarıyla, kendisinden yaşlı bir kadında, bir öksüz olarak yoksun kaldığı belli olan müşfik anne figürünü bulmuştur. Onun ölümünden sonra rolü tersine döndürmüş ve bir anlamda, daha sonra evlendiği kadınlar için bir bakıcı ya da anne figürü haline gelmiştir.[294] Bunlardan en az biri çocuk yaştaydı, bazıları ise yandaşlarından dul kalan kadınlardı -onlar da, kendi öksüz çocukluğunun temsilcileri olarak görülebilir. Fakat Muhammed, Allah'ın elçisi olarak psikolojik yönden, yitirmiş olduğu baba figürlerinin bir sesi haline gelmiştir. Şu halde o, Peygamber olarak yandaşları için eril ve dişil, bütünsel bir ebeveyn figürü oluşturmuştur. Çocukları ve hayvanları sevme, zayıfı ve yoksulu koruma yönündeki vahiyleri şunu açıkça göstermektedir ki o, Hatice'nin ölümünden önce bile bu kimliği üstlenmişti ve göründüğü kadarıyla, verdiği destekle onun bu karizmatik kişiliğe bürünmesini sağlayan da Hatice idi.

Başlarda Hatice'nin verdiği cesaretle Muhammed, misyonunu gizlice vaaz etmeye başlamış, kendisine ilk görüntünün gelmesinden üç yıl sonra, 613'te de açıkça konuşmaya başlamış, tüm bu zaman boyunca yavaş yavaş yandaş kazanmıştır. Yaşamının geri kalan bölümünde kendisine periyodik olarak "vahiyler" inmiştir: Bunlar bir dizi konuda, Allah'tan geldiği söylenen

mesajlardır ve de Muhammed'in ölümünden ancak otuz yıl kadar sonra, pek çoğu sözlü bir biçimde aktarılmaya devam edilen çeşitli vahiyler Kuran olarak bildiğimiz kitapta bir araya getirilmiştir. Muhammed'in bildirdiği vahiyler, sadece birtakım davranış kuralları getirmekle kalmazlar, aynı zamanda Allah'ın elçisinin içinde yer aldığı tarihsel olayları yorumlayarak peygamberin kendi davranışlarını açıklarlar. Bu olaylardan bazıları son derece kişiseldir; Muhammed'in, eskiden Hıristiyan bir köle olup kendisine Hatice tarafından verilmiş olan manevî oğlu Zeyd'in eski eşiyle olan evliliği buna bir örnektir. Öyküye göre Muhammed bir gün manevi oğlunun eşi Zeyneb'i açık giyimli bir şekilde görür ve güzelliğinden etkilenir; fakat onun evine girmeyi kabul etmez. Zeyneb, bu öyküyü Peygamber için kendisini boşamayı teklif eden kocasına anlatır. Muhammed bu teklifi reddederse de, onlar bir biçimde boşanırlar ve Muhammed, öngörülen zaman dilimi içinde Zeyneb'le evlenir. Kuran'daki yorum şöyledir: "Zeyd onu [Zeyneb'i] boşayınca onu seninle evlendirdik ki, inanmış olanların boşandıkları zaman manevî oğullarının eşleriyle evlenmeleri günah sayılmasın" (33. Sure, 37. Ayet). Muhammed'in Zeyneb'le olan evliliği eleştirilince diğer erkek müminlerin evliliğini dört eşle sınırlarken ona pek çok eş alma hakkını veren vahiy inmiştir. Kuran'ın oluşturduğu ve korunduğu tarihsel koşullar göz önüne alınacak olursa görünüşte çelişkili[295] pek çok vahiy içermesi şaşırtıcı değildir ve bana kalırsa bu durum, sonraki İslamî liderlerin -ki bunların arasında sayısı hiç de az olmayan aşırı köktendinci liderler bulunmaktadır- Kuran'ın bazı bölümlerini görmezden gelip bazı bölümlerini ön plana çıkartarak "Allah'ın niyetlendikleri"ni bir biçimde yorumlamalarını kolaylaştırmıştır.

Bununla birlikte, Muhammed doğduğu kent olan Mekke'de

tanrısal vahiylerini ilk kez bildirmeye başladığında kendi kabilesinden pek çok kimsenin ilk tepkisi, onunla alay etmek olmuştur: Bazıları onu *cinlerin* etkisi altında kalmakla suçlamış ve dua ederken üstüne dışkı atmışlardır. Muhammed, peygamberlik yaşamının bu döneminde *Miraç*'ı (yükseliş) bildirmiştir: Bir hülya aleminde cennete alınmış, Allah tarafından kabul edilmiş, semavî bölgedeki tüm harikalara tanık olmuştur. *Miraç*'tan sonra İslam dininin ritüel yapısını kurmuştur; bu ritüelin son bölümünde Miraç'ta Allah ile Peygamber arasında gerçekleşen selamlaşma tekrarlanır: "Ey yüce Peygamber, selam ve Allah'ın rahmetiyle bereketleri senin üzerine olsun ve selam bizlere ve Allah'ın sâlih kulları üzerine olsun." *Miraç* ile bildirilen şeyler, Mekke'de Muhammed'in (*ümmet* adı verilen) yandaşları ile inanmayanlar arasındaki çatışmayı artırmıştır. Muhammed, 619 yılında amcasının ölümüyle, çoğunluğu İslam'a yönelmemiş olan Kureyşlilere karşı başlıca koruyucusunu kaybetmiştir. En sonunda Muhammed ve *ümmeti* kötü davranışlardan kurtulmak için Medine'ye göç etmişlerdir; Medine'ye *Hicret* yılı olan 622, günümüzde İslam takviminin başlangıcına işaret etmektedir.

İş adamı ve peygamber Muhammed, Medine'de aynı zamanda yenilikçi ve politik bir askerî lider olmuştur. Kabilelerin düşman kervanlarına yönelik, genellikle cinayetin olmadığı, *razzia* adını alan eylemleri, dinsel heyecanla birleşerek bazen öldürme eylemlerine yol açabilen *cihat*'a dönüşmüştür, bu da *ümmet* için birtakım ekonomik kazançlar sağlamıştır. *Cihat* terimi, aslında iki tür mücadeleyi anlatmaktadır: Her bireyin ahlâksızlığa, tutkulara ve cehalete karşı verdiği manevî mücadele ve inançsızlara karşı yürütülen kutsal savaş.[296] Muhammed, adamlarını bir çeşit ölümsüzlüğü sağlayarak kullarına cenneti vaat eden Allah kelamı ile kamçılamıştır: "Muhammed'in savaşlarını olanaklı kı-

lan belki de en etkili faktör, şehitlik ve cennet vaadi idi."[297] (Gerçekten de, onun tasarlamış olduğu savaş çağrısı, birisinin kendi halkına yönelttiği çağdaş politik propagandanın ilk örneklerinden bir olarak değerlendirilebilir.) Bu silahlı çatışma döneminde gelen vahiyler çoğu kez çarpışma sırasında ve sonrasında sergilenen davranışlar üzerine yorum getirmekte ve Müslüman savaşçıların olası suçluluk duygularına seslenmektedir. Örneğin 624 yılında Mekke'den gelen inançsızlarla Muhammed'in kuvvetleri arasında geçen Bedir Savaşı'ndan sonra Kuran'ın getirdiği yorum şöyledir: "Onları, sizler öldürmediniz, Allah öldürdü, attığında sen atmadın, atan Allah'tır; böylece inanmış bulunanlara, güzel bir sınayış yapmak istedi."(8. Sure, 17. Ayet). Allah'ın, savaş esirlerine ilişkin buyruğu:

> Ey Peygamber! Elinizde bulunan tutsaklara diyesin ki: "Allah sizin gönlünüzde iyi şeyler olduğunu bilirse, elinizden çıkan şeyden, daha iyisini verir o size, sizi bağışlar." (8. Sure, 70. Ayet).

Müslümanların komşu gruplarla ilişkilerindeki değişimler de, benzer şekilde Kuran'da yansımasını bulmaktadır. O, diğer dinleri kabul etmekte, İsa'ya, Musa'ya ve diğer Musevi ve Hıristiyan ulularına saygı göstermekte ve "Kutsal Kitap'taki diğer kişileri" tanımaktadır. Fakat tarihsel koşulların değişmesiyle birlikte Kuran'ın "ötekiler"e karşı tutumu da değişmiştir. Örneğin hicreti izleyen dönemde Müslümanların Medine'deki büyük Yahudi topluluğuna yönelik duyguları son derece olumluydu. Allah, Kuran'da önce: "Musa'nın bir rahmet, bir rehber de olan kitabıyla..." (11. Sure, 17. Ayet) yorumunda bulunmaktaydı. Müslümanlarla Yahudiler arasında gerginlik başlayınca Allah, Müs-

lümanların Yahudilere yakınlık göstermesini yasaklar:

> Ey inanmış olanlar! Sizden ayrı olanları sırdaş edinmeyin, size kötülükten geri kalmazlar, isterler ki bunalınız, onların hınçları sözlerinden bellidir, içlerinde saklı olan daha büyük şeyler var. (3. Sure, 118. Ayet).

Muhammed, en sonunda 630 yılında arkasına bin kişilik yandaş topluluğunu alarak doğduğu kente zaferle dönmüş, fakat henüz İslam'ı kabul etmemiş Kureyşlileri cezalandırmak yerine bağışlamayı seçmiştir.[298] Kureyşlilerin Hazreti İbrahim tarafından yapıldığına inandığı Kabe'ye girerek orada bulunan 360 adet putu mızrağıyla yere devirerek parçalamıştır. Ardından sahte peygamberler tarafından yapılmış duvar resimlerin tümünün (İslam öncesi dönemde İsmail ile annesi Hacer'i susuzluktan kurtaran vaha olduğuna inanılan) Zemzem kuyusundan getirilecek su ile yıkanmasını emretti. Ortadoğu uzmanı Sandra Mackey, bu eylemlerden hareketle şu sonuca varmaktadır: "Muhammed, Kabe'yi İslam'ın merkezî yeri konumuna yükseltmiştir. Fakat Medine'nin politik merkez olma konumunu muhafaza etmiştir."[299] Mackey'in gözleminin de yalın bir biçimde ortaya koyduğu gibi, İslam hem ruhanî, hem de dünyevi otoriteyi kabul etmekte, müminlerin Allah ile olan ilişkilerini düzenlemekle kalmayıp aynı zamanda onların arasındaki toplumsal ve hukuksal ilişkileri de düzenlemektedir.

Muhammed, Mekke'nin fethinden tam iki yıl sonra, 8 Haziran 632'de en çok sevdiği eşi olan Ayşe'nin kollarında ölmüştür. Muhammed, yirmi yılı biraz geçen kısa bir süre içinde sağlam bir yandaş kümesi oluşturmuş ve ortak bir zihniyet biçimi yaratmıştır. Yandaşlarının temel gereksinimlerini karşılamış, kabile

yaşamının yalın biçimlerini değiştirmiş, ataerkil bir kültür oluşturmuş, daha önce bireysellik duygusunun çok az olduğu bir toplumda bu duyguyu güçlendirmiş, hukuk ve adalet ölçüleri getirmiş, anlaşmazlıkları çözümlemede birtakım modeller ortaya koymuş ve İslam'ın gelecekteki kültürel ve askerî başarılarının temellerini atmıştır.[300] Muhammed öldüğü zaman görece olarak yeni olan *ümmeti*, olağanüstü liderin ardılını aramaktaydı. Muhammed'in kayınpederi olan Ebu Bekir, *Halife*, yani Peygamber'in "vekil"i ya da "ardıl"ı seçilmiştir. Ebu Bekir, İslam ordusu üzerinde denetim kurarak *ümmet* üzerinde yalnızca ilahî değil, aynı zamanda politik bir güç oluşturmuştur. İsyan eden herhangi bir kabileye, askerî güç kullanılarak boyun eğdirilmiştir. Fakat zaten yaşlı bir adam olan Ebu Bekir, Muhammed'in ölümünden sonra yalnızca iki yıl yaşamıştır. Halifelik kurumu, bu tarihten sonra Ebu Bekir'in kurduğu temel üzerinde devam etmiştir. Muhammed'in ölümünün üzerinden yüz yıl geçmeden Müslüman Arap orduları Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanan, her yerinde İslam kültürünün filizlendiği büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Fakat dördüncü halifenin, Mekke'den, Arap yarımadasının kuzeyindeki, bugün Irak sınırları içinde olan bir bölgeye taşınmasından sonra, İslamî gücün yönetici kanadı hiçbir zaman Mekke'ye ya da Medine'ye dönmemiştir.

İlahiyatçılar ve tarihçiler, Arap halifeliğinin 632'den 1258'e kadar olan tarihini çeşitli evrelere bölmektedirler. 632'den 661'e dek hüküm süren ilk dört halife Hulafayu *Raşidin*, "Muktedir" halifeler olarak bilinirler. Onları Emeviler (661-750) ve merkezi Bağdat olan Abbasiler (750-1258) izlemiştir. Son Abbasi halifesi, 1258'de Bağdat'ın Moğollar tarafından fethi sırasında öldürülmüştür. Osmanlı padişahı "Yavuz" Sultan Selim'in döneminde (1512-1520) Türkler, bir başka Abbasi hanedanının kuruldu-

ğu Suriye ve Mısır'ı almışlardır. 1517'de Osmanlı padişahının halife unvanını alması ve "İslam'ın beşiği olan Mekke ve Medine kentlerinin, İslam'ın kutsal yerlerinin koruyuculuğu görevini"[301] üstlenmesinden sonra Arap halifeleri dönemi sona ermiştir. Osmanlı padişahının üstlendiği, biri dinî lider ve biri de İslam dünyasının politik savunucusu olmak üzere çifte rol, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlanışına kadar sürmüştür. Türklerin Kurtuluş Savaşı'ndan sonra padişah, güvenlik nedeniyle İstanbul'dan kaçmış ve halife unvanı akrabalarından birine geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te laik, batılılaşmış bir ulus anlayışı üzerine kurulmasını takiben son halife, unvanını yitirmiştir. Fakat İslam birliği, bu tarihten çok önce parçalanmıştı; hizipler, küçük gruplar vardı ve de dinî güç mücadelesi, çok başlardan beri devam etmekteydi.

En önemli bölünme, Muhammed'in kuzeni ve damadı olan dördüncü halife Ali'nin öldürülmesinden sonra gerçekleşmişti. *Şii* (Arapça *şia Ali*, "Ali partisi" sözcüğünden gelmektedir) adı verilen bir grup Müslüman, Muhammed'den sonra gelen ilk üç halifenin meşruluğunu tanımayı reddettiler. Muhammed'i Peygamber, Kuran'ı da tanrısal vahiy olarak tanıdılar, fakat Kuran hukukuna kendi yorumlarını getirdiler. İslam araştırmaları uzmanı Denis MacEoin Şiiliğin, "topluluğun gerçek yöneticisinin kim olduğu sorununa odaklanan dinî politik bir hareket olarak başladığını" belirtmekte, bu da "İslam'da din ve politika arasında"[302] fazla bir ayrım olmayışına daha da ileri bir kanıt oluşturmaktadır. Günümüzde Şiiler, tüm dünyadaki Müslümanların %10-15'ini oluşturmaktadır ve bunların da çoğunluğunu İranlı Müslümanlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte dünyadaki Müslümanların çoğunluğu Sünni'dir ve bağlı oldukları gelenekleri ilk halifeler kurmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Türkleri, yalnızca

İslam dünyasının %88-90'ını oluşturan Sünnilerin ruhani liderliğini ele geçirmişlerdi; halifelik kurumu kaldırılınca Sünni dünyasının başı ortadan kalkmış oldu, fakat pek çok dinî liderlik ve hizip liderliği varlığını sürdürdü.

Bunun bir sonucu olarak, 11 Eylül'den sonra Batı medyası boş yere İslam dünyasından gelecek, terörizmi lanetleyen otoriter bir sesi bekledi. Bunun nedeni, bir bakıma merkezi bir otoritenin olmayışıydı; Emmanuel Sivan'ın 1985'teki gözleminde olduğu gibi: "İslamî yapı güçsüz durmaktadır ... yönetimlere gözü kapalı bir bağlılık içindedir ve de onun eylemlerini haklı çıkarmanın peşindedir."[303] Geriye bakıldığında, bir halifenin ya da başka bir uluslararası dinî otoritenin 1924'den bu yana İslam'ın politik yönden zayıflayışına yanıt vererek, Müslümanların özsaygısını artırıp onları çeşitli ve aşırı köktendinci hareketlerin etkisinden kurtarıp kurtaramayacağı merak konusudur. Aslında İslam, 2. Bölüm'de anlatıldığı gibi bir tür lidersiz gerileme yaşamıştır: Çeşitli dönemlerde birtakım liderler ortaya çıkmış, fakat hiçbirisi İslam dünyasının büyük bir bölümü için lider rolünü yakalayamamıştır. 1979'daki İran devrimi, İslam dünyasındaki bu lidersizliğe bir tepki niteliğini taşımaktadır; düşünceleri Şiiliğin ilk dönemlerine yönelik bir özlemi yansıtan bir grup Şii İslam reformcusu, dinin ülkede politik bir egemenlik kurması için çalışmıştır. *Dar al-Tabligh al-İslamî* (İslamî Tebliğ Enstitüsü) 1965'te kurulmuş,[304] ABD'nin desteklediği, baskıcı İran Şahı'nın batılılaşma girişimlerinde bulunduğu 1970'li yıllarda yoğunlaşan "dinî karşı-kültür"ün gelişimini kamçılamıştır.[305] 1979'da Şah devrilmiş ve sürgüne gitmeye zorlanmış, Ayetullah Humeyni eksiksiz bir teokrasi için apokaliptik binyıl planlarıyla birlikte İran'da iktidarı ele geçirmiştir.[306]

Fakat ekonomik yönetim yanlışlarının, geniş ölçüde uygulanan işkencelerin, idamların, insan hakları ihlallerinin ve İran-Irak savaşının bir sonucu olarak 1980'lerin sonlarına doğru diğer Müslümanlar (özellikle de Sünniler) arasında İran devriminin itibarı azalmıştır: Gerçekten olan ya da algıladıkları aşağılanmalarla, engellenmelerle, Batı'nın sahip olduğu ekonomik ve teknolojik zenginlikler karşısında duyumsanan ya da yadsınan kıskançlıkla başa çıkmada kendi yollarını arayan "Sünni radikaller için İran, artık bir rol modeli oluşturmuyordu."[307] Pek çok Arap devleti, İslamî yeniden canlanma hareketlerinin ve onların (Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütü gibi) köktendinci dallarının gelişimi karşısında sarsıntı yaşamıştır. Cezayir, Mısır, Ürdün ve Türkiye gibi ülkelerde köktendinciler seçimlerde varlık göstermeye başlamışlardır. Bu nedenle köktendinciler saldırılarını ABD'ye, İsrail'e ve genel olarak Batı'ya yönelttiklerinde bu eylemleri -doğrudan ya da dolaylı bir biçimde- yukarıdan destek görmüştür. Zayıf yönetimler ya da krallık rejimleri, saldırıların kendilerine yönelmemesini yeğlemişlerdir. Kuşkusuz bir çözüme kavuşamayan Filistin sorunu da, bu saldırgan duyguların dizginlenmesini olanaksızlaştıran, kanayan bir yara olmuştur.

Günümüzün İslamî köktendincilerinde görülen gerilemeyi inceleyecek olursak, sevecen tavırlı Muhammed'in çevresini gözeten eylemleri yerine, savaşçı Muhammed'in stratejik ustalıkları üzerine odaklandıklarını açık bir biçimde görürüz. Köktendincilerin yaptıkları bu seçimle, "öksüz" Muhammed gibi hissettiklerini varsayabiliriz: Kurban konumuna sokuluşlarının nedeni olarak gördüklerini ortadan kaldırmak istemekte ve kendilerini tanrısal eylemciler olarak imgeleyerek vicdan azabı ya da suçluluk duygusundan kurtulmak için 8. Sure, 17. Ayetteki gibi Kuran pasajlarına yönelmektedirler. Kuran'ın "bize karşı onlar"

sikolojisini vurguladığı şeklindeki mutlakçı yoruma bağlanarak, Peygamber'in çeşitli insanları yeni bir geniş grup içinde bir araya getirebilmesini, başkalarını sevmesini, bağışlayıcılık göstermesini, adalete inanmasını, kadınlara saygı göstermesini ve başka inançlara sahip olanlarla bir arada yaşamasını görmezden gelmekte, hatta yadsımaktadırlar. Bu gerilemiş gruplar, (daha önceki bölümde tartıştığımız gibi) Taliban'ın, Muhammed'in Kabe'deki putları kırışının bir yansıması olarak Bamian Vadisi'ndeki Buda heykellerini yok etmesi örneğinde olduğu gibi arınma ritüellerinin peşindedirler. Gerçek yaşamdaki kadınları, tehlikeli bir ayartıcılık içinde olmakla suçlayarak karalamakta, kadınların yalnızca (öksüz) çocuklara bakım vermesini istemektedirler. Kadın cinselliği gizli olmalı ya da yalnızca cennetin ülküleştirilmiş meleklerinde (huriler) açık bir biçimde sergilenmelidir.[308] Onlar, üyelerini dışarıdan gelmesi beklenen tehditlere karşı grubu "savunmak" adına ölmeye zorlamak için Peygamber'in ölümsüzlük konusunda verdiği sözü yeniden gündeme getirmektedirler.[309] Fakat kötücül bir gerileme içine girmiş İslamî köktendinciler için zaman, "yalnızca fethetmeye yönelik değil, düşmanı imha etmeye yönelik mücadele zamanıdır."[310]

1997 yılında yayınlanan *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism (Kan Bağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre)* adlı kitabımda, etnik terör liderleriyle ilgili olarak elde ettiğim önemli bir veriyi anlatmıştım. Göründüğü kadarıyla çocukluklarının ilk döneminde zihinsel ya da fiziksel olarak istismara uğrayanların sayısı anlamlı derecede çoktu.[311] Bana göre terörist hücrelerin liderleri olmaya çalışanlar, kendi kusurlu kimlik biçimlenmelerinden ötürü, kişisel kimliklerini yatıştırmak için etnik kimliklerini kullanmaya çalışıyorlardı. Bu tür kişiler için etnik kimlik "çadır"ının bezi, kişisel kimlik "giysisi"nin aşınmışlığını

telafi etmektedir. Geniş grup kimliği çadırının direği olarak liderler, çadır bezinin uygun durumda olduğundan ve yıkılmayacağından emin olmak isterler. Şu halde bu tür kişiler, kendilerine ilişkin ruhsal nedenlerden ötürü, kendi kimlik biçimlenmelerindeki incinebilirliği gizlemek için kişisel kimlikleri yerine geniş grup kimlikleriyle ilgilenmektedirler: "Terörist liderler ve yardımcıları kendilerindeki kurban yönlerini ve saldırganlarının kurban yönlerini dışsallaştırarak ve masumlara yansıtarak "öldürme" şeklinde psikolojik bir gereksinim içindedirler."[312] Usame bin Ladin'inde de etnik terör liderlerinde saptamış olduğuma benzer bir kişisel geçmişinin olduğunu keşfetmek -her ne kadar onun iç dünyasının yapısıyla ilgili olarak yalnızca spekülasyon yapabileceksek de-, benim için bir sürpriz olmayacaktır.

11 Eylül 2001'den önce[313] bize Usame bin Ladin'in gelişim yıllarıyla ilgili kabataslak bir fikir veren iki biyografi yayınlanmıştı; onun yaşamının ilk yıllarında sürekli bir örselenmeye maruz kaldığını kuvvetle düşündüren birkaç olgu vardır. Bin Ladin 1956 ya da 1957'de doğmuştu, Yemen kökenli, en az on karısından ve diğer eşlerinden yaklaşık elli çocuk sahibi olan Suudi bir milyonerin oğluydu. 1930'da Suudi Arabistan'a göç ettiğinde yoksul bir adam olan Muhammed bin Evad bin Ladin, Suudi Arabistan'daki en büyük inşaat şirketinin sahibi ve çok zengin bir adam olmuş ve sonuçta Suudi hanedanının üyeleriyle birtakım ilişkiler kurmuştu. Usame, babasının on yedinci çocuğu idi, fakat bunun örseleyici olması gerekmiyor. Muhammed bin Evad bin Ladin'in Usame'nin annesiyle olan ilişkileri, bir örselenme kaynağı olabilir. İspanyol gazetesi *El Correro*'da yayınlanan[314] bir makale, (on dört yaşındaki Usame ile birlikte yurt dışında gerçekleştirilen bir yaz programına katılan bir İspanyol kadınla yapılan bir görüşmeye dayanarak) bin Ladin'in annesinin baba-

sı için bir eş değil, bir cariye olduğunu öne sürmektedir.[315] Amerikan istihbaratından bir kaynak, 2002 yılının Ocak ayında bana bunu doğrulamıştı. Bununla birlikte, görüşmüş olduğum bir Suudi vatandaş, bana bin Ladin'in annesinin bir cariye olarak değerlendirilemeyeceğini,[316] Suudi Arabistan'da Müslüman bir erkeğin dört yasal eşinin olabileceğini söylemişti. Bu kişiye göre baba bin Ladin, Usame'nin annesi Hamide ile evlendiği zaman dört karısından birini boşamış, Hamide'yi de yasal eşlerinden biri yapmıştı. Yine de, Hamide'nin geçmişiyle, kocasıyla ve kocasının diğer eşleriyle olan ilişkileri, ona cariye diyemesek de, kendisini biraz farklı kılıyordu. Baba bin Ladin'in yirmi iki yaşındaki Hamide ile, onun güzelliğiyle ilgili duyduklarından ötürü mü, yoksa Suriye'deki iş ilişkilerine yardımı dokunsun diye mi evlendiği, çok açık değildir:

> Muhammed, Şam'ı ziyaret ettiği zaman birlikte iş yaptığı Suriyeli bir ailenin kızı olan Hamide ile karşılaşmıştı. Muhammed genellikle, Yemenli kökeni nedeniyle aşağıda görüldüğünü hissettiği Suudi toplumuna girmesini sağlayan evlilikler yapıyor, Suudi kökenli kadınlarla evleniyordu. Fakat Hamide'nin çarpıcı bir güzelliği vardı ve ailesi de onun hemencecik evlenmesinden mutluluk duymuştu.[317]

Evlilik, hızla tatsız bir hal almıştı. Muhammed'in Suudi kökenli ev halkı, bu Suriyeli eşi bir yabancı olarak gördü. Dışlanan Hamide "*Al Abeda*" ("köle") olarak tanındı, bu evlilikten doğan tek çocuk olan Usame de, *"İbn Al Abeda"* ("kölenin oğlu") olarak damgalandı.[318] Usame'nin çocukluğunda, annesi aşağılandıkça kendisinin de aşağılanma hissettiğini kolayca tahmin edebiliriz. Aynı şekilde, Usame'nin babası "cariye" ya da "köle"

eşini Suudi Arabistan'ın kuzeyinde uzak bir yere sürüp de kendisi baba evinde, diğer "anneler"in ve onların çocuklarının yanında kaldığı zaman, onun daha da örselendiğini tahmin edebiliriz. Küçük Usame'nin, annesinin yerini alan, babasının birinci eşiyle nasıl bir ilişkisi olduğuna ya da olası aşağılanma duygusuyla ya da öz annesinden ayrı kalmasıyla nasıl başa çıktığına ilişkin elimde veri yok. Son derece otoriter olan Muhammed'in oğlunu sık sık dövdüğüne ve onu dinî ve toplumsal yasalara uymaya zorladığına ilişkin kanıtlar vardır. Benim tahminim, Usame'nin bu kişisel kargaşa ortamında duyabileceği herhangi bir öfke duygusunu bastırdığı ya da yadsıdığı şeklindedir.

Usame on yaşlarına geldiği zaman[319] babası 17. çocuğuna yaklaşık seksen milyon dolarlık bir miras bırakarak bir uçak kazasında öldü.[320] Babasının ölümünden sonra genç bir amca, bin Ladin aşiretinin başına geçti ve Usame, annesi Hamide'nin yanına gönderildi. Adam Robinson, ergenlik öncesi çocuğun biyolojik annesiyle ikircikli bir biçimde yeniden bütünleşmesini betimlemektedir; Usame, kısa bir süre sonra amcasına bir mektup yazarak, olasılıkla hala "köle" kadının oğlu olarak görülmesine rağmen, daha ayrıcalıklı bir konumu olan ev halkının yanma dönmek istediğini belirtmiştir.

Usame'nin ailenin işlerini yürütmeyi üstlenen en büyük erkek kardeşi de, trajik bir biçimde Muhammed'in kaderini paylaşmış ve 1988'de Teksas'ta, San Antonio kentinde bir uçak kazasında ölmüştür. Usame'nin özel olarak bu olaya nasıl tepki verdiğini bilmiyoruz. Fakat onun 15-20 yaş arası dönemde çok içtiğine ve fahişelerle ilişki kurduğuna dair bazı kanıtlar vardır.[321] Kendisi daha sonra Cidde'deki Kral Abdülaziz Üniversitesi'nde öğrenim görürken babasının yerini tutacak kişi olarak,

orada ders veren ve West Bank'tan Filistinli bir Arap olan Şeyh Abdullah Yusuf Azzam ile tanışmıştır. Usame'nin ağabeyinin bir uçak kazasında ölmesinden bir yıl sonra "manevî baba"sı olan ve onun köktendinci inançlarının şekillenmesinde büyük payı olan Azzam, Pakistan'da öldürülmüştür.[322] Bin Ladin'in "köle" ya da "uzaktaki" annesinin, zorba yaradılışlı babasının ve öz babasıyla manevî babasının dehşet verici ölümlerinin, onu bir terör örgütünün lideri ve milyonlarca köktendinci Müslüman'ın gözünde bir kahraman yapan ruhsal temellerin oturmasında önemli roller oynamış olduğunu kolayca tahmin edebiliriz; bunların içinde, olasılıkla kendisini eli kılıçlı Muhammed'e dönüşen öksüz Muhammed'le ilgili bilinçdışı fanteziler de yer almaktadır.

Daha fazla bilgi edinilmediği sürece bu etkenlerin oynadığı rollerin özgüllüğü konusunda sadece spekülasyon yapılabilir. Fakat Usame bin Ladin'in toplu ortamlarda çoğu kez kendisini kişisel olarak incittiğini hissettiği tarihsel olayları anlatan, "olup bitmiş"lerle uğraşan bir bireyin kişisel özelliklerini sergilediği açıktır. Bin Ladin'in topluluğa hitaben söylediği şeyler, klinik uygulamalardan tanıdığımız, mutlakçı, patolojik intikamcı bir kişinin hemen hiç değişmeyen psikolojik örüntüsünü yansıtmaktadır: "Kindar, bağışlayıcı olmayan, vicdansız, acımasız, amansız ve katı ... saplantılı bir intikam amacı için yaşayan."[323] Klinik araştırmalar, bu tür bireylerin sevme yetisinin çocukluk çağının ilk dönemlerinde hasara uğradığını, çocukluklarında kendilerine bakan kişilere karşı sevgi geliştirmek ve onlarda hoş duygular yaratmak yerine onlara acı verme ve onları yıkıma uğratma isteği duyduklarını göstermektedir. Bu bireyler, yetişkin yaşlara geldiklerinde kayıplara karşı özellikle duyarlı olmakta ve bunlara karşı üzüntü ya da çöküntü değil, saldırganlık ve intikamcılık

tepkileri vermektedirler. Başka zamanlarda (aynı zamanda bir tür kayıp niteliğini taşıyan) bir kişisel başarısızlık duygusu, aynı duyguları tetikleyebilmektedir. New York'lu psikanalist Charles Socarides'in yazdığı gibi:

> Hırsla cezalandırıcı ya da misilleme niteliği taşıyan bir eyleme girişir -diğer tüm arzular "geride bırakılmıştır". "Tam bir misilleme" ya da "kin dolu bir misilleme" içine girdiğini düşünerek duygulanmasına ya da eylemde bulunmasına göre klinik tablo değişmez.[324]

Bu tür bireylerin en az güçlüleri dahi (kendi ülkelerindeki ya da başka yerlerdeki) politik liderleri, bilinçdışı olarak yoksun bırakıcı ve düşmanca bir tavır içinde görme eğilimindedirler. Bu nedenle de bu liderler (ve ülkeleri) çoğu kez intikam dürtüsüyle dolu bireylerin hedefi haline gelmektedir.[325]

Bin Ladin'in bilinçdışı dürtülerini kesin bir biçimde belirleyemesek de, onun aşırı uçtaki ideolojisini ve meslekî gelişimini psikolojik tarihsel bir bağlam içine yerleştirebiliriz. Her şeyden önce bin Ladin dünyayı, Batı'nın zaferleri karşısında altüst olmuş bir biçimde algılamaktadır. Kendisini aşağılanmış hissettiğini açıkça söylemese de, klinik uygulamadan biliyoruz ki, madalyonun bir yüzü intikamcılık ise, diğer yüzü aşağılanmadır: Şu halde hınç, öfke ve intikama hak kazanma duygularının açık ifadelerinden yola çıkarak, bin Ladin'in ve onun görüşlerini paylaşanların, Batı kültürünün yayılışı ve dünya çapında güç kazanması nedeniyle kendilerini aşağılanmış hissettikleri sonucuna varabiliriz.

Bu nedenle o, misyonunu Allah adına bir "oldu bitti" olarak

kabul etmiştir. Tarihçi Richard Landes, bin Ladin'in düşünce örüntüsündeki özgül apokaliptik niteliği örneklemek için şunların altını çizmektedir: "Bin Ladin'in öyküsü, uygarlığın gelgitlerinin bir öyküsü değildir; fakat acımasız bir biçimde, etkinlik alanı açısından evrensel, retorik bakımından da zorlayıcıdır."[326] Gerçekten de, dünyaya yayınlanan çeşitli video kayıtlarına bakıldığında şurası açıktır ki, bin Ladin Allah'ın bir hizmetkârı olarak kendini tümgüçlü ve "doğruluğun savaşçılarıyla dünyadaki kötülüğün ve Şeytan'ın uşaklarını karşı karşıya getiren evrensel çarpışmada merkezî konumda bir oyuncu"[327] olarak görmektedir. Bin Ladin, tanrısal destekli intikam eylemine hak kazandıran üç tarihsel olayın altını tekrar tekrar çizmiştir: ABD ordusunun Suudi Arabistan'daki kutsal mekanlara "tecavüz"ü; Irak üzerindeki, ABD'nin başını çektiği Birleşmiş Milletler yaptırımları (kuşkusuz, ABD'nin başını çektiği Irak işgalinden önce) ve sonradan Iraklı sivillerin çektiği eziyetler; ve ABD'nin Filistinli Araplara karşı İsrail'e verdiği destek.

Fakat o, kendisinin ve İslam dünyasının aşağılanmasının simgesi olarak, aynı zamanda seksen yıl geriye, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna ve Halifelik kurumunun kaldırılışına -kendi deyişiyle, "İslam dünyasının haçlı bayraklarıyla kuşatıldığı"[328] zamana- kadar gitmektedir. Bin Ladin'in üniversitedeki akıl hocası Azzam, Sovyet işgaline karşı Afganlı *mücahit* direnişinin başlıca destekçilerinden biri olmakla kalmayıp aynı zamanda İslam dünyasını tek bir Halife'nin yönetimi altında, bir imparatorluk içinde birleştirecek bir *cihad*'ı savunmaktaydı; burada Nazi yönetiminin "bin yıllık Reich" düşünden çok uzak olmayan bir binyıl özlemini görebiliyoruz. Azzam'ın ölümünden sonra bin Ladin, her iki ülkünün de önde gelen bir propagandacısı olarak ortaya çıkmıştır. Azzam ve bin Ladin'in[329] İslam'ın dünya liderli-

ğini yeniden düzenleme arzusunda yalnız olmadıklarını söylemek gerekir. 1995 yılında Almanya'da Türk kökenli bir İslamî tarikatın lideri olan Metin Kaplan, babasının ölümünü takiben kendisini "Köln Halifesi" ilan etmişti. Kaplan'm adamları, 1998'de insanlar tarafından kullanılan bir uçakla, nefret edilen simgesel bir yapıyı yıkma şeklinde -başarısızlığa uğrayan- mükemmel ve korkunç bir senaryoyu, 2001 yılı Eylül'ünde sahneye konan bir düşünceyi gerçekleştirmeye kalktılar: Türk güvenlik güçleri, onların Ankara'daki Atatürk mozolesini (Anıtkabir; ç.n.) hedef alan bir uçağı havalandırma girişimini önledi. Alman Anayasası'm Koruma Federal Bürosu'na göre Metin Kaplan'ın örgütü, zaman zaman Usame bin Ladin ile ilişki içinde olmuştu; Taliban temsilcilerinin 1998 Ağustos'unda Köln'e gittikleri biliniyordu. Fakat Alman yetkililer ne gruplar arasındaki para transferi ne de terörist saldırı stratejilerine ilişkin tartışmalara ilişkin bir kanıt bulabildi. Kaplan ile bin Ladin'in amaçları, en azından birbiriyle örtüşüyordu: Kaplan bir "ilâhî İslam devleti"ni yaratmak için "özgürlük mücadelesi"nden söz ediyordu; bin Ladin ise pek çok İslamî köktendinci gücü kendi dünya ölçeğindeki Müslüman topluluğunu kurmak üzere birleştirmeye çalışıyordu.[330] Kaplan'ın etkinlikleri için elinde bulunan para miktarı fazla değildi, fakat göründüğü kadarıyla bin Ladin, daha geniş bir etkinlik alanı için sınırsız ekonomik kaynaklara sahipti. Landes, aşırı İslamcılar açısından Müslümanların Batı'nın ellerinde aşağılanışının, tek başına İsrail'in varlığıyla "tahammül edilemez bir yoğunluğa" ulaştığını öne sürmektedir: "Büyük bir güç tarafından fethedilmiş olmak önemli bir şeydir, ama tebaa konumundaki bir halk tarafından fethedilmiş olmak dayanılmaz bir şeydir."[331] Bununla birlikte İsrail, aynı zamanda bin Ladin'in ve onun görüşlerini paylaşanların binyıl imgeleminde anahtar bir figürdür: "Nakbah (1948 Felaketi [İsrail'in kuruluşu]), Deccal'in (Şey-

tan'ın) güçlerinin işiydi. Uzaktaki Batı, bir tehdidi temsil ediyor olabilirdi, fakat İsrail kutsal değerlere saygısız bir kültürel işgali temsil etmekteydi."[332] Bu nedenle ABD'ye yönelik saldırı, Batılı düşmanın öteki direğine çarpmıştır; gerçekten de, İslamî kıyamet literatüründe "New York, Babil'in Orospusu'dur."[333]

Bin Ladin'in binyılcı İslamî köktendinciliği, -gazeteci Louis Palmer'ın yazdığı gibi, halkı "fanatik olmayan ve geçmişte de hiç fanatik olmamış"-[334] Afgan ulusu üzerinde nasıl böyle bir güç kazanmıştır ve de Afgan liderleri onu iade etmek yerine dünyadaki en büyük askerî gücü kendi üstüne çekmeyi yeğlemiştir? (1996'dan 2001'e dek Afganistan'daki *de facto* yönetim olan Taliban, ABD'nin ve Birleşmiş Milletler'in bin Ladin'in teslim edilmesi yolundaki isteğini iki kez geri çevirmiş, gerekçe olarak da bin Ladin'in "konuk"ları olduğunu belirtmiştir.[335]).

Yabancı güçler -ki bunların içinde Afganistan'daki Sovyet işgalinden ürkerek, komünistleri Afganistan'dan çıkarmak ve SSCB'yi zayıflatmak için dünyanın bu bölgesinde İslamî köktendinciliği kışkırtmayı göze almış ABD ve İngiltere de bulunmaktaydı- Pakistan-Afganistan sınırında köktendincilerin sayısı arttıkça onları destekliyorlardı. Amerikan ve İngiliz destekli Pakistan diktatörü Ziya-ül Hak'ın yönetimi altında, 1977'den 1989'a dek dinî okulların (*medreseler*) sayı ve niteliği dramatik artış göstermiş, 1971'de kayıtlı 900 okul varken bu sayı 2000 yılında 8000'e çıkmıştır (ve binlerce de kayıt dışı okul vardır)[336]; bunlar, çoğu Pakistan ve Afgan kökenli bir milyon kadar öğrenciye hizmet vermektedir[337]. Londra'da çalışan gazeteci Tarık Ali'ye göre: "[Ziya-ül Hak'ın] mirası, köktendinciliğin yükselişi" olmuştur.[338]

Bu aşamaya dek, dinî kökenden gelmeyen seçkinler yönetimi orduyu ve ekonomiyi kontrol ederken, bu kuruluşlar genel olarak yer altında kalmışlardı. Bununla birlikte, yeni *medreseler* farklı bir türde öğrenci, kendisini "arınmış" İslam'a adamış bir "asker politikacı" yetiştirmişti. Bu okullardan çoğu Pakistan'ın ücra kırsal bölgelerinde, Afganistan'daki savaştan kaçan mültecilerin yerleştiği sınır kamplarına yakın yerlerde kurulmuş ve yoksul ailelerin erkek çocukları için birinci elden eğitim kaynağı olmuşlardı.[339] Pek çok Suudi Arabistanlı zengin de, "arı" İslam'ı desteklemek adına ABD'nin 1980-1992 yılları arasında *mücahitler*e yaptığı 4-5 milyar dolar olarak tahmin edilen yardıma denk miktarda parayı, Pakistan'daki medrese sistemine aktarmıştı.[340] Böylece Pakistan'daki *medreseler*, Suudi Arabistan'ın son derece muhafazakâr nitelikteki dinî ideolojisi olan Vahabilik[341] ile sömürgecilik karşıtı Deobandi[342] ideolojisinden alınan ögelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş militan İslamî köktendinciliğin aşırı bir biçimini, en temel derslere bile taşımışlardır: "Okuma kitapları, Urdu dilindeki 'cim' harfini 'cihat', 'tay'ı 'top' (yasa), 'kaaf'ı kalaşnikof ve 'khay'ı khoon (kan) ile öğretmişlerdir."[343]

Taliban lideri Molla Ömer, Pakistan dinî okullarından mezun olmamakla birlikte yandaşlarının büyük çoğunluğu bu okullardan mezundu: Ömer'in 1999'da Kabil'de kurduğu hükümetin sekiz bakanı, bu tip okulların en popüleri olan ve gazeteci Jeffrey Goldberg'ün 2000 yılında ziyaret ettiği[344] Hakkaniye *Medresesi*'nden mezun olmuştu. O yıl medreseye 2500'den fazla öğrenci kaydolmuştu ve de bir önceki yıl da, başvuranların üçte ikisi kontenjan yokluğu nedeniyle geri çevrilmişti.[345] Öğrenci profilini büyük oranda, korkunç bir yoksulluk içindeki Afganistan ve Pakistan'dan gelenlerin oluşturduğu, Kazakistan, Tacikistan,

Özbekistan ve Çeçenistan'dan öğrencilerin de bulunduğu Hakkaniye *Medresesi*'nde yemek ve yatak bedavaydı. Goldberg'ün yakın gözlemlerine göre aşırı ve militan köktendinci propaganda, 8-9 yaşından 30-35 yaşına dek değişen bir öğrenci topluluğuna yapılmaktaydı. Yani "Hakkaniye *Medresesi,* aslında bir cihat fabrikasıydı."[346]

Öğrenciler, günün büyük bir bölümünü havasız sınıflarda, yere bağdaş kurarak, Kur'an ezberleyerek geçirmektedirler. Kuran'ın orijinal dili Arapça olduğu için köktendinciler onun Allah'ın vahiy dili olan orijinal diliyle çalışılması gerektiğine inanırlar. Bu nedenle öğrencilerin ezberlemeye çalıştığı Kuran, onların bilmediği bir dil olan Arapça ile yazılmış Kuran'dır, bu nedenle eleştirel bir biçimde değerlendiremeyecekleri bir metni ezberlemeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde yürütülen öğretim üç yıl sürmektedir. Sekiz yıllık bir kursa katılan daha büyük yaştaki çocuklar Kur'an yorumu, Peygamber Muhammed'in sözleri (*hadis*) ve yapılacak kutsal savaşı yürütme kurallarının da içinde yer aldığı, dinî kurallar (*fetva*) üzerinde çalışmaktadırlar. Dünya tarihine ilişkin herhangi bir bilimsel kurs ya da çalışma yoktur. Bilgisayar ya da televizyon yoktur. Ailelerinden ayrılmış olan öğrenciler, medrese kompleksinde hiç bulunmadığı için kadın görmezler. Bir anlamda bu genç insanlarla kendilerine inançsız oldukları ve dünyadaki Müslümanlara kıydıkları öğretilmiş insanlar -yani Hindular, Yahudiler, özellikle de politikaları Yahudi-Amerikalılarca dikte edildiği varsayılan Amerikan vatandaşları- arasına bir "duvar" çekilmiştir. Goldberg kesin bir dille Hakkaniye *Medresesi*'nde silah bulunmadığını ve bu öğrencilere nasıl bomba yapılacağını kimsenin öğretmediğini belirtmektedir.Öğretilen şey, derinden derine inançsızların elinde kurban edilmiş olma duygusu ve buna uygun bir *cihat* ideolojisidir. Bu

öğretiye, "Talibanlaştırıcı" liderlerin ve Usame bin Ladin'in imgeleri çevresinde toplanma da eşlik etmektedir. Goldberg öğrencilere: "Kim Usame bin Ladin'i nükleer silahlarla donanmış olarak görmek ister?" diye sorduğunda sınıftaki tüm eller havaya kalkmıştır; bazı öğrenciler alkışlarla karşılık vermiştir.[347] Öğrenciler, Goldberg'e Ömer'in "konuğu" olan bin Ladin'in: "İslam dinini imansızların kirletmelerinden arındırmak isteyen ... tüm dünyadaki Müslümanları bir araya getirmeye çalışan ... büyük bir Müslüman" olduğunu söylemişlerdir.[348] Bu okullardan yükselen Taliban ("öğrenciler" anlamına gelmektedir) hareketi Sovyet işgali sonrasındaki Afganistan'da ortaya çıkan iktidar boşluğunu doldurmuştur.

Bana göre Afganistan, incinmiş ve kıyıma uğramış bir ülke ile, kişisel olarak kurban edilmiş olma duygusunun acısını yaşayan ve bunun bir yansıması olarak aşırı nefret duygusu içinde olan bir insanın "mükemmel uyum"una sahne olmuştur. Afganistan, bin Ladin'in ilgisini ilk kez, ruhani üstadı olan ve *mücahitler*in dindarlığından ve kahramanlığından etkilenerek Sovyet işgalinden bir yıl sonra ailesini Pakistan'a gönderen Azzam aracılığıyla çekmiştir. Zaten bin Ladin için bir baba figürü olan Azzam, Pakistan'ın Peşaver kentinde *Beyt-ül-Ansar*'ı (*Mücahit* Hizmetleri Evi) kurmuş ve Afgan muhalefetine, bu arada gönüllü savaşçılara yardım sağlamıştır. Bin Ladin, Azzam'm izinden giderek mücahitlerin ve dünya ölçeğindeki diğer militan köktendinci grupların önde gelen ekonomik destekçilerinden biri olmuştur. 1980'lerin ortalarında bin Ladin ve Azzam birlikte Afganistan'daki Sovyet işgaline karşı mücadele etmek için çeşitli ülkelerden gelme Müslümanları bir araya getirerek ekonomik destek sunan bir grup olan *Maktab al-Khidamat* (MAK)'ı kurmuşlardır. Azzam'ın ölümünden sonra bin Ladin, Suudi yöneti-

minin baskıları sonucu 1996'da sürgün edilinceye dek beş yıl Sudan'da yaşamış, aynı yıl ABD'ye karşı kutsal savaşın başladığını ilân etmiştir: "Biz -Allah'ın izniyle- Allah'a inanan ve Allah'ın emirlerine uymanın ödülünü almak isteyen tüm Müslümanları, Amerikalıları öldürmeye onların paralarını nerede ve ne zaman olursa olsun yağmalamaya davet ediyoruz."[349] Ardından Afganistan'a dönmüş ve sonuçta Molla Ömer ile dost olmuştur. Savaşın ve kuraklığın harap ettiği bu ülkede, bin Ladin'in sunduğu ekonomik olanaklar, Sovyet işgali sırasında yardımda bulunduğu, kendisine ideolojik yönden sempati duyan seçkinler açısından olsun, yalnızca bir biçimde sağ kalma amacı taşıyanlar açısından olsun, hemen hemen karşı konulmaz bir nitelik taşımış olsa gerektir.

Fakat Usame bin Ladin gibi patolojik bir intikam duygusu içindeki bir birey, başkalarını kendi politik-dinî amaçları *uğruna* ölmeye nasıl ikna etmektedir? Kuşkusuz, intihar saldırısı düzenleyen bir kişinin psikolojisi, en azından şu yönden şaşırtıcıdır: Gündelik klinik çalışma sırasında zihin sağlığı çalışanları, düşük özsaygılarından ve de yaşadıkları yoğun suçluluk duygularından ötürü kendisini öldürme girişiminde bulunan insanlar görmektedirler; öte yandan bir intihar eylemcisi de, göründüğü kadarıyla *yüksek* özsaygısından ötürü intiharı seçmektedir.

Müslüman olmayan kimselerce de intihar saldırıları düzenlenmiştir. Örneğin Tamil Kaplanları Hindu'durlar ve Müslüman aşırılardan çok daha fazla intihar eylemi gerçekleştirmişlerdir. Aynı biçimde, Japon Kamikaze pilotları da Müslüman değildiler. Ben, Filistinli intihar bombacılarının psikolojisini incelemeye ilk kez Tunus'ta, Filistinlilere ait bir yetimler yurdunda Lübnan'daki Sabra ve Şatila kıyımlarından kurtulan beş çocukla kar-

şılaştığım zaman başlamıştım.[350] 15 Eylül 1982'de İsrail Savunma kuvvetleri, Batı Beyrut'ta bulunan birbirine komşu iki Filistin kampım, Sabra ve Şatila'yı kuşatmıştı. Ertesi günün öğleden sonra İsrail'in müttefiki olan Lübnan Hıristiyan Falanjist milisleri kamplara saldırı düzenlediler ve tutulan sokaklarda tuzağa düşürülen sivilleri ayrım gözetmeksizin öldürdüler. Yakın tarihin en barbarca olaylarından biri olduğu kuşkusuz olan bu kıyım sırasında tahminen 2750 mülteci öldürülmüştü. Ardından İsrail yönetimi bir soruşturma komisyonu kurdurmuştur. Komisyon, dönemin başbakanı Menahem Begin ile şimdiki başbakan Ariel Şaron'un da aralarında bulunduğu sekiz İsrailli politikacıyı katliamdan "dolaylı olarak sorumlu" bulmuştu.

Çalışma arkadaşlarım ve ben, eskiden kadın hastalıkları ve doğum hastanesi olup şimdi Tunus'taki *Biet Atfal al-Sommoud* öksüzler yurduna dönüştürülmüş olan binanın avlusuna girdiğimizde tüm çocukların futbol oynamaları dikkatimi çekti; fakat daha küçük yaşlardaki beş çocuk binanın girişine yakın bir yerde, sıkışık bir tarzda çömelmiş olarak duruyorlardı. Bir "takım" görüntüsü veriyorlardı ve birbirleriyle o kadar ilgiliydiler ki, binanın ziyaretçilerini fark etmediler. Onların öyküsünü kısa bir süre sonra öğrendik: Onlar, kıyım sırasında Sabra ve Şatila'da yaşayan bebeklerdi. Anladığım kadarıyla, anneleri ve diğer yetişkinler onları saklayarak yaşamlarını kurtarmışlardı. Bir tanesi yatak altında, diğer dördü ise çöp tenekelerinde saklanmışlardı. Gerçek kimlikleri bilinmiyordu. Her birine Biet Atfal al-Sommoud'un düzenli bir ziyaretçisi olan FKÖ liderinin soyadı, "Arafat" verilmişti. Öksüzler yurduna yaptığımız ziyaretler sırasında bu beş Sabra ve Şatila çocuğunu gözlemleme olanağını buldum. "Arafat" çocukları, bir aradayken "normal" gözüküyorlardı, fakat gruptan birisi ayrıldığı ve kendisine ayrı bir birey

muamelesi yapıldığı takdirde, saldırgan ve yıkıcı bir tutuma yöneliyordu: Bir keresinde bunlardan biriyle müdürün odasında yalnız görüşmeyi denedik, hemen müdürün odasındaki mobilyalara saldırdı. Onlar, nasıl birey olunacağını bilmiyorlardı. Bana göre bu beş çocuk, bir kişinin bireysel kimliğinin yerine daha büyük ölçekte bir geniş grup kimliğini koymanın bir örneğini oluşturuyordu.[351]

Fakat, öksüzler yurdundaki 52 çocuğun tümünde de bu fenomenin ılımlı bir versiyonunu gözlemledim. Özel anılar ya da nesneler aracılığıyla ölmüş ebeveynleriyle bağlantı kuranlar, daha iyi bir görünüm sergilemekteydi.[352] Gerçek bir bağlantıdan yoksun olanların geniş grup kimliği, bireysel kimliğinin önüne geçme eğilimindeydi. Adları ister Ayşe ister Hamit olsun, kendilerine özgü arzuları ve korkuları, kendilerinin kurban edilmiş Filistinlilerden oluşan "bir birlik" ya da "bir takım" oldukları yolundaki temel olgunun ardına gizlenmiş, onlardan daha önemsiz olgular niteliğini taşımaktaydı.[353] Çocukların bireysel ilgileri, grubun düşmana karşı öç duygularının yanında geri planda kalıyordu ve de onlar, geniş grubun özsaygısını yükseltmenin peşindeydiler. Geceleri birey olarak yaşamları gün içindeki yaşamlarından daha trajik idi; kâbuslar görüyor ve yatağa işiyorlardı. Kurban edilmiş olmayla ilgili şarkılar söylüyor, televizyonda işgal edilmiş Filistin'deki örselenmiş çocukları seyrediyor ya da futbol oynuyorlardı.

Benim için şurası açıktı: Bu öksüzler yurdu bir "*cihat* fabrikası" değildi ve de burada yaşayan çocuklar, askerî ya da askerlik dışı şiddeti kışkırtan bir propagandaya maruz kalıyor değildiler. Kendisi de ağır bir örselenme yaşamış olan müdür, sevecen bir kadındı ve öksüzler yurdunun biricik amacı, terk edilmiş ya

da öksüz kalmış çocuklar için sıcak bir yuva sağlamaktı. Fakat bu öksüzler yurdu, yine de Filistinlilerin çektiği acıların, kurban edilmiş olmanın ve öfkenin bir simgesi idi ve burada yaşayan çocuklar da bu olguya tepki gösteriyorlardı: Özellikle oğlan çocukları arasındaki en yaygın "büyüdüğüm zaman" fantezisi, İsrail'i bombalayacak pilot olma şeklindeydi. Bu çocukların geniş grup kimliğinin kişisel kimliklerine baskın çıkmasında, kendilerinin ya da bakıcılarının herhangi bir hatası yoktu ve bunu yaratan ruhsal düzenekler, 2. Bölüm'de anlatmış olduğum Nazi ideolojisine ve kimliğine bağlı Alman geçlerininkine benziyordu: Temel güven duyguları ya çok azdı ya da hiç yoktu. Temel ve kalıcı kişisel kimliklerini geliştirme sürecinde özdeşim kurabilecekleri aile bireyi imgeleri (olasılıkla, fantezi imgeler dışında) yoktu. Yalnızca grup imgelerini içselleştirmişler ve de topluluk kimliği, çekirdek kimliklerinin önüne geçmişti.[354] Nazi rejiminin kendi çocuklarına istemli olarak yaptıklarını, tarihsel örselenme de bu gençlere yapmıştı.

Ben, yine de bunun, başarılı bir biçimde yaratılan intihar eylemcilerinde kesinlikle temel etken olduğunu saptamıştım: Bireysel kimliğini kaldırmak ya da baskılamak, onun yerine geniş grup kimliğini koymak ya da egemen kılmak. Klinik uygulamada, tekil bireysel olgularda bazen benzer bir fenomeni görmekteyiz: Tutarlı bir kişisel kimlik duygusunu devam ettiremeyen genç bir çocuk, psikoza girebilmekte ve eski bir dinî liderin kendisinde yeniden yaşam bulduğuna ilişkin dinî varsanılar geliştirebilmektedir. Bu tür olgularda psikotik kişi, örselenmiş kişisel kimliğinin yerine "uydurulmuş" ve kendisi dışındakilere açıkça sahte gelen bir kimlik koymaktadır. Fakat intihar bombacıları, psikotik değildirler: Bu tür olgularda yaratılmış kimlik dış gerçekliğe *iyi* bir uyum göstermekte ve dışarıdakiler tarafından da

onaylanmaktadır. Bu nedenle geleceğin intihar bombacıları, kendilerini normal hisseder ve çoğu kez yükselmiş bir özsaygı yaşarlar. Onlar, bir anlamda örselenmiş topluluğun sözcüsü olmakta ve topluluğun öfkesini dışa vurarak, ortak kurban edilmiş olma ve umarsızlık duygularını en azından geçici bir biçimde tersine çevirebilmektedirler.

Fakat bir kişinin bireysel kimliğinin önüne geçen geniş grup kimliği, tam olarak *nasıl* oluşturulmaktadır? Geçmişte, ikinci İntifada hareketi sırasında bombalı intihar eylemleri yaygınlaşmadan önce, bombalı intihar eylemcilerini yaratma yöntemi, iki temel ögeyi içermekteydi: 1) Kişisel kimlikleri zaten bozulmuş olan ve iç dünyalarına bir denge getirebilmek için ikinci bir kimlik arayan insanlar bulmak; 2) Etnik ya da dinî geniş grup kimliğini, yaralanmış ya da boyun eğdirilmiş bireysel kimliklerindeki çatlakları doldurmakta kullanmak.[355] İnsanlar, intihar eylemleri için "eğitildikleri" zaman, artık onların düşünce ve eylem örüntülerine bireysel psikolojinin sıradan "kural ve düzenlemeler"i uygulanamaz. Kendini (kendi kişisel kimliğini) ya da başkalarını (düşmanları) öldürmek sorun değildir; önemli olan, terör eyleminin özsaygıya ve grubun ilgisine olanak sağlamasıdır: Ruhsal yönden öncelik, geniş grup kimliğinin (sadistçe ya da mazoşistçe bir eylemle) onarılması ve/veya yükseltilmesindedir. Aslında bu da, örselenmiş topluluğun diğer üyeleri bombalı intihar eylemcisini grup kimliğinin taşıyıcısı ve amili olarak göreceklerinden, onun biçimlendirilmiş kişisel kimliğini yükseltmektedir. Örneğin, İslam dini intiharı kesinlikle yasaklamış olmasına rağmen, Filistinli intihar eylemcilerini, kendi topluluklarının en azından bazı üyeleri bilinçli ya da bilinçdışı olarak desteklemektedir: 1996 yılının başlarında Filistinlilerin yalnızca %20'si bu uygulamaları desteklemekteydi; günümüzde bu oran

%70'e çıkmıştır.[356] 2001 yılı Mayıs ayında Netanya'da gerçekleştirilen bombalı intihar eyleminden sonra Filistin Kamuoyu Yoklama Merkezi'nin (PCPO) yaptığı bir kamuoyu yoklaması, Filistinlilerin %76'sının bu eyleme destek verdiğini ortaya koymuştur.

Ortadoğu'daki Filistinli intihar eylemcilerinin çoğu, ergenlik döneminde (yirmi yaşının altında; ç.n.) "eğitilmekte", 18-19 yaşlarındayken ya da yirmili yaşlarının başlarında ya da ortalarında görevlerini yapmaya gönderilmektedirler. Göründüğü kadarıyla bu "eğitim"in en etkili olduğu zaman, bireyin kişisel umarsızlık, utanç ve aşağılanma duygularının yerine geniş grup kimliğinin dinî ögelerini koyabildiği zamandır. Çünkü tanrısal ögeler, kişinin kendisini tümgüçlü hissetmesini sağlamakta ve de özsaygısını desteklemektedir. Genç Filistinlilerin intihar eylemleri için "eğitilmeleri", tipik bir biçimde küçük gruplar içinde gerçekleştirilmektedir.[357] Bazen iyi adaylar hızla eğitilmektedir, fakat çoğu kez bu gruplarda hep birlikte Kuran okunmakta ve ilahiler söylenmektedir. Pakistan *medreselerin*deki Pakistanlı ve Afganlı öğrencilerin aksine, Filistinli intihar eylemcisi adayları okudukları Arapça Kuran'ı anlamaktadırlar, fakat bu nedenle yaptıkları okumalar, özellikle kısa kesilmektedir. Örneğin, aşağıda verilen pasajda Kuran, göründüğü kadarıyla Lewis'in "Müslüman öfkesi"[358] dediği şeyin İslam dünyasının karşısında yer aldığı düşünülen Batı dünyasına yönelmesine haklılık kazandırmaktadır:

> Din yolunda size karşı çarpışmamış olanlarla, sizi yurdunuzdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten, adalet yapmaktan Allah sizi alıkoymaz; evet, Allah sever adaletli olanları. ... Din yolunda size karşı çarpışmış olanlarla, si-

zi yurdunuzdan çıkaran, çıkmanıza yardım eden kimselerle dostluk etmenizi Allah buyurmaz. ... (60. Sure, 8. ve 9. Ayetler).

"Öğretmenler", aynı zamanda ilâhilerdeki "sabır, sabır olmaktan çıkana kadar sabırlı olacağım" gibi tümceleri tekrar tekrar söyletmektedirler. Bu tür "mistik" (fakat aslında bir anlam iletmeyen) sözler, Kuran'dan seçme parçalarla bir araya geldiğinde alternatif bir gerçeklik oluşturmaktadır.

"Öğretmenler", bu arada öğrencileriyle "gerçek dünya" olayları arasına girmekte, özellikle öğrencilerin aileleriyle anlamlı iletişimlerini ve diğer bağlantılarını kesmekte ve de müzik ve televizyon gibi, cinsel yönden uyarıcı olabilen şeyleri yasaklamaktadırlar. İntihar eylemcisi adaylarına, ailelerine görevleriyle ilgili herhangi bir bilgi vermemeleri tembih edilmektedir. Kuşkusuz, dünyanın bu bölgesinde yaşayan ebeveynler, çocuklarının görevinin ne olduğunu çoğu kez tahmin etmektedirler. Fakat yine de ebeveynden ve ailenin diğer üyelerinden bu sırrın saklanması, bu gençler arasında bir güçlülük duygusunun yaratılmasına yardımcı olmaktadır: Bu tür sırlar, sahte bir bireyselleşme duygusu yaratmakta ve bağımlılığın ortadan kalkışını, bunun yerini, inanç bazında gencin geniş grup için bir "bayrak" oluşunun alışını simgelemektedir.[359] "Öğretmenler", daha sonra öğrencilerin dikkatini cennete çevirmekte ve şehit oldukları zaman cinsellik ve bağımlılık gereksinimlerinin cennette hurilerce karşılanacağına onları inandırmaktadırlar. Öğrencilere, bir tür yetişkinliğe geçişin sonrasında cinsellik ve kadınlar vaat edilmektedir. Fakat bu geçiş olgusu, kendini öldürme şeklinde olmaktadır. Bir intihar eylemcisinin ölümü, bir "evlenme töreni"nde onurlandırılmaktadır; bu kutlama sırasında ailesi ve arkadaşları bir

araya gelerek, ölmüş olan teröristin cennette meleklerin sevecen kolları arasında olduğuna ilişkin inançlarını dile getirmektedirler.

Tekrarlayan gerçek olaylar ya da bu olayların beklentisi, gençlerin aşağılanma duygusu yaşamalarına neden olmakta ve kendileri de aşağılanmakta olan ebeveynleriyle uyumsal özdeşimler yapmalarını engellemektedir. Umarsızlık ve kişiliksizleştirilme duyguları, bireysel kimliklerde çatlaklar oluşmasına neden olmakta ve "intihar eylemcisi adayı" olarak seçilenler, kişisel kimliklerindeki çatlakları en iyi geniş grup kimliğinin ögeleriyle doldurabileceklerini belirlemede belli bir ustalık geliştirmektedirler. Filistin örneğinde, dövülme, işkenceye uğrama, ebeveyn kaybı vb. gibi dolaysız ve somut bir örselenme yaşayan gençlerin, daha genel örselenmeler yaşayanlara göre daha uygun adaylar oldukları düşünülmektedir.[360] Geniş grup çadırının sarsılması -gruptaki stresin artması- durumunda, söz konusu çadırın altında yaşayan insanların ana kimlik kılığı olarak bu çadır bezini giymeye ne denli meyilli olacaklarını ortaya koymuştum. Bu nedenle, bir topluluğun stres, aşağılanma ve umarsızlık yaşaması ölçüsünde "normal" insanların terörist adayı olmaya itilmesi olasılığı artmaktadır. Gazze Şeridi'ndeki Filistin Güvenlik Güçleri'nin eski şefi olan Muhammed Dahlan, bir İsrailli gazeteciye şunları söylerken bu süreci dile getirmekteydi: "Rafah barikatındaki insanlara bir tablo gösterip on dakika sonra 200 tane intihar eylemcisi elde edebilirim. Bir zamanlar insanları intihara yöneltmek zordu. Şimdi herkes bunu istiyor. Sizler bunu anlayabilir misiniz?"[361]

11 Eylül'ün ardından uyanan Amerikan basının da belirttiği gibi, bu tarihte yapılan saldırılar standart intihar eylemcisinin

mevcut "profil"ini altüst etmiştir. Bu varsayımsal "yeni kuşak" eylemciler genellikle daha büyük yaşta ve iyi eğitimlidirler, Batılı tarzda yaşamaya alışkın, zengin ve eğitimli ailelerden gelmektedirler. Standart Filistinli eylemciler ise daha küçük yaşlarda, yoksul ailelerden gelme, eğitimsiz ve tatminsiz kimselerdi. Göründüğü kadarıyla 11 Eylül'deki uçak korsanları, elebaşları olduğu varsayılan Muhammed Atta gibi, yukarıda tanımlanan Filistinli intihar eylemcilerinden pek çok yönden farklı bir gruba aittiler. Fakat ben, betimlemiş olduğum düzeneklerin bu daha iyi eğitim görmüş, varlıklı adamlara da uygulanabileceğini düşünüyorum. Kuşkusuz, Atta ve diğer korsanların yaşamlarına ilişkin daha fazla veri elde edilmediği sürece bundan emin olamayız. Fakat ben, görünürdeki ayrıcalıklı konumlarına rağmen onların kişisel kimliklerinde çatlaklar oluşturan ruhsal örselenmelere maruz kaldıklarına ve tarihsel koşulların onları bu çatlakları geniş grup kimliğiyle (aşırı köktendinci İslam anlayışı olan gruplarla, özellikle de El Kaide ile) kapatmaya ve bu kimliğin ve "gerçek" İslam inancının sözcüsü olarak algılanan mutlak bir lidere (bin Ladin) boyun eğmeye ittiğine inanıyorum.[362]

Bin Ladin'in El Kaide'si -askerî taban anlamında, "taban" demektir- göründüğü kadarıyla son bölümün en sonunda sıralanmış olan aşırı köktendinci grup gerilemesinin temel ögelerinin çoğunu paylaşmaktadır. Fakat bin Ladin'in örgütüyle daha "alışılmış" nitelikteki aşırı köktendinci gruplar arasında, en azından iki büyük farklılık vardır. Ana farklılık, El Kaide'nin elinde büyük miktarda para bulunmasıydı (ve tahminen durum hâlâ böyledir). Bu durum, söz konusu grubu bir CEO ile, yöneticileriyle, teknik yardımcılarıyla ve ilişkili "kuruluşlar"la birlikte dev bir uluslararası şirkete dönüştürmektedir.[363] Bunun bir sonucu olarak da El Kaide ötekilere, "inançsızlar"a karşı simgesel ve ruh-

sal sınırlarını muhafaza ederken, onun fiziksel sınırlarını tanımlamak zorlaşmaktadır: Örgüt, dünyanın en az 43 ülkesine dağılmış yandaşlarının oluşturduğu, yarı bağımsız "hücreler"e sahiptir. Pek çok ülkeden gelen yandaşlar, eğitilmek için Afganistan'daki kamplara gelseler de[364] ülkelerine dönerek ya da başka yerlere giderek terör eylemlerine ya da bazen belirli birtakım operasyonlara hazırlanmaktadırlar. İkinci farklılık ise, belki de bir dizi "başarı"nın sayesinde, pek çok aşırı köktendinci grubun özelliği olan aşırı kötümserliğin bastırılmış olmasıdır.[365]

Birkaç uçak korsanının geride bırakmış olduğu dört sayfalık bir belgenin kaba çevirisi, El Kaide'nin, en azından küçük bir alt grubunun eğitim ve kumanda uygulamalarına ışık tutmaktadır.[366] Bu belge, gerçek kimliklerini gizlemeleri yolundaki gerçekçi öğüdün ötesinde, Kuran'dan seçilmiş, görünürde intihara izin veren ve düşmanların öldürülmesini onaylayan metinler ve de özellikle ölümden sonra meleklerle yaşanacak mutlu yaşama göndermede bulunan dinî bilgiler içermektedir. Bu satırlarda "Allah'ın sözleri" ile kitlesel öldürme eylemine yönelik pratik bilgileri harmanlayan bir ritüelin nasıl yaratıldığını görebiliyoruz. "Ayakkabı bağcıklarını sıkmak", "yıkanmak" ve "silahlarını kontrol etmek" -görev hazırlığındaki işlevsel yönleri bir yanafazla bir iç çatışma yaratmadan yerine getirilebilecek kolay işlerdir. Kiri, pası, çamuru, lekeyi "yıkama" ve çıkarma yolundaki emirler (Allah'a ibadet -ya da onunla buluşma- öncesinde yapılması gereken hazırlıklar olarak, dinî yönden taşıdıkları önemin ötesinde), kendilerini, uçaktaki yolcuları ve mürettebatı ve hedef binalardaki insanları öldürme yönündeki "pis" eylemle ilgili emirleri dengelemektedir. Dolayısıyla, evinden çıkarak bir uçağı kaçırmak ve infilak ettirmek, ritüelleştirilmiş ve ruhsal yönden kolaylaştırılmıştır. Kuşkusuz, uçak korsanlarını eğiten kişi-

lerin bu emri astlarına verirken bunların ne ölçüde bilincinde olduklarını bilmiyoruz, fakat bana göre bu emirler, tek başına bile ruhsal yönden etkili bir ritüel konusunda belirli bir ustalık sergilemektedir.

Daha önceki bölümlerde tartışmasını yaptığım gibi, paylaşılmış endişe (anksiyete) duygusu, toplumsal gerilemeye ve diğer ortak ruhsal savunmaların kullanılmasına neden olabilmektedir. Ve Branch David üyeleriyle FBI'ın karşı karşıya gelmesi örneğinde görmüş olduğumuz gibi, çatışma içindeki gruplar arasındaki ruhsal etkileşimler, bu çatışmaların çözümünde güçlü bir etkide bulunabilmektedir. Bu nedenle, Amerikan halkının New York ve Washington'a düzenlenen terörist saldırılara karşı gösterdikleri tepkileri incelememiz gerekmektedir.

Böyle bir trajediden sonra, zorunlu olarak "beklenen ortalama" bir gerileme gerçekleşmekte ve bu, başlangıçta ortak bir incinebilirlik duygusu şeklinde kendini göstermektedir. Felaketin ardından ABD vatandaşları, dramatik bir şekilde ortak bir liderin çevresinde toplanmışlar ve olayı izleyen haftalar ve aylar içinde George W. Bush'a gösterilen çok yüksek onay da, bunun bir kanıtını oluşturmuştur. Saldırıları izleyen saatler içinde, ortak duygunun yaratılması için seçilmiş bir örselenme, Pearl Harbor olayı yeniden anımsanmıştır. "Birlikte Ayaktayız" şeklindeki slogan, ülke genelinde, araba çıkartmalarında ve ilân tahtalarında kendini göstermiş, bayrak bir biçimde proto-sembol haline gelmiştir. Bu süreç içinde fiziksel sınırlar, özellikle de ulusal sınırlar konusunda bir duyarlılık geliştirdik. Bazı çevrelerde, özellikle de Hıristiyan köktendincileri arasında bu trajik olayların, ABD'deki eşcinsellerin, feministlerin ve sivil haklar savunucularının "günahkâr eylemleri"ne karşı tanrısal bir ceza olduğu yo-

lunda, büyüsel bir düşünce ortaya çıktı. Toplumun bazı kesimlerinde Müslümanlar arasındaki farklılıkları silerek onları tek bir kategori altında toplama eğilimi kendini gösterdi. Hatta bazı Amerikalılar, düşmanı andırdığı düşünülenlere karşı, "arınma"ya yönelik şiddet eylemlerine giriştiler.

Fakat, yeni saldırıları bekleme kâbusu dışında bu "beklenen ortalama" gerilemede aile ilişkilerinin ya da temel güven duygusunun kitlesel olarak bozulması söz konusu değildi. Bireyselliğin kaybı sayılabilecek özellikler, patolojik olmayan bir düzeyde kaldı; yurtseverlik duygularının, başkalarına gösterilen duygusal yakınlığın ve trajik olayla meşgul olmanın ötesinde bir şey olmadı. Amerikalılar, bir grup olarak bu saldırılar karşısında umarsız ve edilgin kalmadılar. Gerçekten de, ABD yönetimi sorumluluk sergileyen bir dizi çabada bulundu. Bunlar içinde başkan Bush'un, sadece düşmana benzediği için bazı insanlara yönelebilecek ırkçı "arınma" eylemlerine yol açması olası kötücül yönelimleri engellemek üzere, saldırıların hemen ardından Washington'daki bir camiyi ziyaret etmesi de yer almaktadır. Ve başkanın Amerikalı çocuklardan her Afganlı çocuğa bir dolar bağışlamalarını istemesi, çocuklardaki "arınma" dürtülerini en aza indirmekle kalmamış, aynı zamanda onların başkalarına etkin bir biçimde yardım etmesini sağlayarak, ruhsal yönden epeyce incinebilir bir durumda olan toplumdaki umarsızlık duygusunu hafifletmiştir.

Fakat (henüz çözülmemiş) şarbon vakaları ve olası terörist saldırılara karşı sürekli yapılan uyarılar, toplumun gerçek tehlikeden duyulan doğal korku ile fantezinin yarattığı endişe arasında ayrım yapmasını güçleştirmeye devam etmiştir. Bunu yapamamak, bir toplumun atmosferini özellikle zehirleyen bir etki

yapmaktadır. Başkan Bush'un ve yönetiminin çevresinde toplanılması, liderlik kurumunun "terör savaşı"ndaki yönteminin sorgulanmasını zorlaştırmıştır. "Terör savaşı" (gerçekçi güvenlik ölçütleri ne olursa olsun) sert bir "ahlâk"ı (önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, bu da bir çeşit gerilemedir) yansıtmaktadır. Bu da en belirgin biçimde sivil haklarla ilgili sorunlarda su yüzüne çıkmıştır. ABD Adalet Bakanlığı, saldırılardan sonra ayrım gözetmeksizin yüzlerce göçmeni tutuklamış ve ülkede yaşayan Ortadoğu ve Arap kökenli insanlara bir "serbest görüşme" işlemi uygulamıştır. Bunların açık duruşmalar değil, terörist olduğundan kuşku duyulanların gizli mahkemeleri şeklinde olması dikkatimizi çekmektedir. Senato Adalet Komisyonu'nun önünde Başsavcı John Ashcroft, meydan okur bir tutumla: "Hükümetin araştırma yöntemlerine ilişkin eleştiriler, 'barışsever insanları özgürlüğün kaybedilmesi umacısıyla korkutmak üzere' tertip edilmiştir"[367] demiştir. Başkan Bush, bin Ladin'i tekrar tekrar "kötü birisi" olarak lanetlemiş ve de düşmanı Şeytan ile ilişkilendirmiş ve diğer hükümet üyelerinin söylemleri, zaman zaman uçak korsanlarını ve Taliban yandaşlarını insanlık dışı olarak tanıtmıştır. Bush'un başlangıçta "terör savaşı"nı ihtiyatsızca bir "haçlı savaşı" olarak nitelendirmesi ve "kötülüğe karşı koruyucu bir kalkan olarak"[368] ibadeti savunması, bir anlamda dini politika sahnesine çekmiştir. Bu tür konuşmalar ve politika belirlemeler, ne yazık ki bir "biz ve onlar" ayrımını yansıtmaktadır ve bu da, teröristlerin ruhsal gerçekliklerini anlama çabalarını engellemekle kalmamakta, aynı zamanda aşırı İslamcıların din ve politika birliği görüşünün ters bir yansımasını oluşturmaktadır. Ayrıca bu şekildeki "biz ve onlar" ayrımı, saldırılara karşı emniyet ve ordu güçlerinin vereceği zorunlu yanıtın sürdürülmesi için gerekli olan bir şey değildir.

Bu tür eylemler ve söylemler, dünya ölçeğinde önemli bir etki oluşturmuştur. Bazı İslam ülkelerindeki medya, ABD'nin İslam dinini, kendi içinde birtakım çelişkili mutlaklar barındıran bir bohça olarak algıladığını belirtmiş ve buna karşılık olarak Batı'nın sanayi sonrası toplumlarının birbiriyle bağdaşmaz iki mutlaklığı sözde bağdaştırdığını vurgulamıştır: Demokrasi ve kapitalizm. Onlara göre demokrasi, insanların eşitliği için uğraşırken kapitalizm demokratik olmaktan uzak bir eşitsizlik üzerinde gelişim göstermektedir ve ABD'deki demokrasi, kapitalistlerin kendi bencil istekleri doğrultusunda çevirdikleri manevralar sonucu baltalanmıştır.[369] Zaten yıkıntı içinde olan Afganistan'da, ABD'nin bombalı saldırıları sonucu daha büyük bir yıkım olması ve tahminen (2001 yılı Aralık ayı sonlarında bir Pakistan gazetesinin yazdığına göre) 3767 sivilin ölmesi, ABD medyasında görece olarak az ilgi görürken dünya basınında baş sayfalarda yer almıştır. Özellikle Pakistan'da ve Ortadoğu'da bazıları 11 Eylül'deki terörist saldırılarda ölenlere kabaca eşit sayıda insanın öldüğünü belirtmekten mutluluk duymuşlardır. Diğer bazıları, ABD yönetiminin sivil hakları kısıtlayıcı eylemlerinin, göründüğü kadarıyla demokratik olmayan liderlere, siyasi karşıtlarını hiç duraksamadan "terörist" ilan etme yetkisi verdiğini belirtmişlerdir.[370] "İstenmeyenler / teröristler / ötekiler" üzerinde nükleer silahların kullanılması yolunda belli belirsiz tehditler ve "kötülük ekseni" şeklinde söylemler dahi duymuş bulunuyoruz.[371] Bu, güçlü bir ulusun düşmanlarını yıldırmaya yönelik propagandası olarak değerlendirilebilirdi, fakat aynı zamanda ABD'yi yöneten liderlik kurumunun toplumsal gerilemeye verdiği desteği de yansıtmaktadır. Bana göre bu, talihsiz bir durumdur: Farklı bir yaklaşımla, dünya olaylarının karmaşıklığı kabul edilir ve bu karmaşıklığa yönelirken gerçekçi bir biçimde korunan Amerikalılar, insanî değerleri zenginleştirebilir

ve şiddetten arınmışlığı destekleyebilirlerdi.

Ardından ilgi Saddam Hüseyin'e yöneldi ve onun kitle imha silahları üzerinde duruldu; dolaylı ya da dolaysız bir biçimde, onun El Kaide ile bağlantısı ifade edildi. Korkunç bir düşman yaratılmıştı. Böylelikle Amerikan halkı arasında sarsılmaz bir bunaltı kaynağı kendini gösterdi. "Yaralanmış" bir süper güç, Afganistan'daki savaştan sonra birisini daha vurmak zorundaydı. "İslam" da, genel olarak öldürücü gücüyle ABD semalarında belirebilecek kara bir bulut gibi, bir düşmanı tanımlayan bir sözcük haline geldi. 11 Eylül imgesi ve onun yaratmış olduğu incinebilirlik, geçmişe gömülemeyen bir "ruhsal gerçeklik" halini almıştı. Böylesine şiddetli ve dramatik bir olay, gerçekten *olduğu* için Amerikan ülkesinin başına gelebilecek felaketler açısından fanteziyi gerçekten ayırmak çok güç bir hale gelmişti. Amerikan yönetimi, gerçeğin fanteziden ayrılmasına yardım edeceği yerde tam tersini yaptı. Amerikan sınırlarının korunması yönündeki ihtiyacın gerçekliği, daha önce tanımlamış olduğum sınır psikolojisinin zehirleyici etkilerini tam anlamıyla ekarte etti. Bir süper güç olarak güvenlik ölçütlerimizi "eksiksiz" bir hale getirmeliydik.

Bu arada "Bush doktrini" gibi bir şey gelişti ve saldırgandan önce saldırma şeklindeki, önceden mevcut olan kuramları netleştirdi. 11 Eylül deneyimi, bu "doktrin"i uygulamaya geçiren bir katalizör işlevi gördü. Saddam Hüseyin, gerçekten de elleri kanlı, korkunç bir diktatör olduğu için, düşmanlığı ve Amerikalıların intikam isteğini çekme açısından mükemmel bir hedef idi. Aynı zamanda "İslam" da, sokaktaki adamın zihninde soyut ve aşağılayıcı bir kavram olarak, "kötü" ile eşdeğer bir hale gelmişti. Oğullarımızı ve kızlarımızı bir savaşta kaybetmek ve binlerce sivili öldürmek, kabul görebilecek bir fikir olmuştu. Bunun akılsallaştırılması, kendilerine "demokrasi" getirmek, Ortadoğu'nun

politik yapısını değiştirmek, İsrail'in varlığını korumak ve kuşkusuz petrol dolaşımını korumak adına büyük bir insan grubunun yıkıma uğratılması ve katlanılamaz acıların yaşatılması şeklindeydi.

Başlangıçtaki "beklenen ortalama gerileme", yavaşça ve sessizce İslamî köktendincilerin gerilemiş felsefesine benzer bir hal almıştı: "Biz, mutlak anlamda haklıyız ve bu nedenle özeliz, tanrısal bir niteliğimiz var ve tümgüçlüyüz. Fakat saldırıya uğramış durumdayız. Bu nedenle, 'kötü' olana saldırma hakkımız vardır." Burada iyi bilinen psikanalitik terimleri, altbenlik, benlik ve üstbenliği kullanarak bir analoji yapacağım. Bin Ladin'in ve Saddam'ın eylemlerini ilkel dürtülerin (altbenlik) bir ifadesi olarak değerlendirirsek, bunlara yönelik Amerikan tepkisi de tanrısal ve tümgüçlü bir cezalandırıcılık (üstbenlik) olarak değerlendirilebilir. Burada kaybedilen şey, ciddi ve çoklu nedenler arayan, duyguları dizginlemeye çalışan ve insanları aşağılama ve kategorilere ayırma peşinde olmayan benlik işlevleridir. Kısacası, uygarlığın evrimini ilerletmek için çalışıyoruz. Kuşkusuz ki tehlike, teröristlerden gelmektedir. Bunu anlamamak için sağır ya da kör olmak lazımdır. Fakat tehlikeye karşı salt üstbenlik tepkisi, uygarlık açısından bir kez daha rayından çıkmıştır.

ABD yönetimindeki bazı üst düzey yetkililerin savaş sonrası sarf ettikleri, yağmacılığın kabul edilebilir olduğu, çünkü özgürlüğe gem vurulamayacağı şeklindeki ifadeler, gerilemenin daha da netleşmesine yardım etmiştir. Propaganda, bizi savaşın yarattığı örselenmeden sonra Irak halkının neşeyle sokaklara döküldüğüne ve "demokrasi"ye hoş geldin dediğine inanmaya yöneltmektedir. Aslında Irak'ta, tahmin edilebileceği gibi şiddetli bir lidersiz gerileme vardır. Güvenlik duygusuna gereksinimleri

vardır. Fakat Amerikan ve koalisyon güçleri Irak'ta hâlâ tehlike altında oldukları için "güvenlik" sözcüğü, "özgürleştirici" işgal güçlerinin yaşamlarının güvenliği anlamına gelmektedir. Ben şu durumda dünyanın bu bölgesinin geleceğini ne öngörebilirim, ne de bir "tahmin"de bulunabilirim.

Ortadoğu'da daha açık, ABD'de daha örtülü olan köktendinci görüşlerin, "savaşan" hizipler arasındaki lekelenmiş dünya görüşleri olduğuna inanıyorum. İnsan grupları arasındaki çatışmalara "Tanrılar" karıştırıldığı takdirde trajedi gerçekleşmektedir. Çünkü "Tanrılar" pazarlık yapmaz, "kötü"nün yok edilmesine izin vermektedirler.

Irak'taki savaş, politik liderlerin kişiliği, bu arada başkan George W. Bush'un kişiliği konusunda pek çok soruyu gündeme getirmiştir. Tarihsel süreçlerin doğal gelişimini beklemek zorundayız ve ben şuna eminim ki, ortalığı kaplayan toz duman yatıştığında Amerikan başkanının kişiliğinin güncel olaylardaki rolü, ciddi bir biçimde araştırılacaktır. 3. Bölüm'de öteki dünya liderlerinin kişiliklerine göndermede bulunurken ciddi bir soru soracağım: "Bir politik liderin kişiliği, geniş grup ritüellerinin ve bunlarla ilgili insanlık koşullarının zehirlenmesinde ya da iyileştirilmesinde önemli bir rol, bazen de anahtar bir rol oynamakta mıdır?"

Ç.n.: Bu bölümde Kuran'dan yapılan alıntılarda yararlanılan Türkçe meal: Besim Atalay, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii, A. Ş., 1965.

Kısım 3:
Liderlik ve Kişilik

6/ "Sonucu Belirleyen Ufak Ayrıntı"

Hücre büyümesi ve çoğalması, kötücül bir gelişme noktasına ilerleyebilen normal süreçlerdir. Hırs ve güç de, benzer biçimde yabanıl bir büyüme ve artma gösterebilir, çoğu kez bedendeki bir kötücül ur ya da sakin bir atmosferdeki mantarımsı duman bulutları gibi, kontrolden çıkabilir. Egemenlik ve kontrol, iyicil bir nitelikten ezici bir niteliğe, iyi bir yöneticiden kötü bir diktatöre dek değişik niteliklerde olabilir.

Leo Rangall, Watergate Zihniyeti

İsrail devletinin "babası" sayılan David Ben Gurion, bir keresinde İsrailli tarihçi Yehoshua Arieli'ye politik liderlerin kişiliklerinin tarihte önemli bir yerinin olup olmadığını sormuştu. Arieli, düşünceli bir biçimde yanıt vermişti: "Evet, bu pek çok etkene bağımlıdır: Zaman, tarihsel koşullar, toplumsal ve politik sistem ve hiç kuşku yok ki yönetimdeki bireyin niteliği." Arieli'ye göre lider, toplumsal olaylar karşısında liderlik edici bir figür olma dürtüsüne sahipse, "politik gücünü liderliğiyle birleştiren etkinliği üzerine odaklanmışsa ve bu şekilde kritik kararların alındığı bir dönemde, toplumsal olaylar içinde en üst konuma erişmişse ... evet, onun kişiliği, ulusunun kaderini biçimlendirmede temel bir rol oynayacaktır." Fakat Arieli bu tümceyi tamamlamadan, Ben Gurion kaba bir tavırla onun sözünü kesmişti: "Aynı düşünce değilim! Tarihi ulus yapar, liderler değil!"[372]

Bu aşamada, efsanevi İsrailli lider Ben Gurion'la olan dramatik çatışması sırasında Arieli'nin tarafını tuttuğumu belirtmeye

gerek görmüyorum; konuyu ilerletebiliriz: İsrailli tarihçi Tuvia Frilling'in bir keresinde bana yaptığı yorumda olduğu gibi: "Ben Gurion gibi bir lider, tüm treni çekmekle kalmayıp, aynı zamanda onun yönünü belirleyen bir lokomotifle kıyaslanabilir."[373] Ben Gurion'un İsrail devletinin kuruluşundaki kendi rolünü küçültmesinin nedenini söyleyemem. Bu düşünce tarzı, diğer etkenlerin yanı sıra *Realpolitik* (gerçek şeylerin politikası) kuramından etkilenmiş olabilir. Bu kuram, karşıt hizipler arasındaki güç dengesinde yer alan "pratik politikalar" üzerine odaklanmaktadır ve onun entelektüel ürünü olan, uluslararası ve iç siyasetlerdeki sözde "akılcı aktör" modeli aracılığıyla politik kararlar "en az duygusallık ile, kanıtlardan ve çıkarımlardan hareketle yapılan akıl yürütmeler" olarak, politik süreçler ise "mantığın egemenliği altındaki süreçler" olarak çözümlenmektedir.[374]

Liderler, uluslararası ve iç olaylarda izlenecek politikalar ve propaganda konusunda karar alırken büyük miktarda veri ve bilgiyi akıl süzgecinden geçirmektedirler. Bunların içinde ulusal ilgiler, halkın istekleri, yabancı düşmanların planları ve iç muhalefet olarak algıladıkları şeyler yer alır. Aslında pek çok kere, liderin önünde fazla seçenek bulunmaması ve eldeki bilginin özlü ve doğru bir nitelikte olması halinde söz konusu sorunlar, ruhsal etkenler işin içine karıştırılmaksızın ele alınabilir; karar alan kişinin iç dünyasının sakin olması durumunda akılcı aktör modelleri onun seçimlerini açıklamakta yeterli olabilir, altta yatan ruhsal etkileri fazla eşelemenin gereği yoktur. Bununla birlikte, politik kararlar özellikle lider ve onun başında bulunduğu geniş grup açısından karmaşık ve stres verici birtakım koşullar altında alındığı zaman, politik karar alma sürecine ilişkin akılcı modeller, durumu açıklamakta çoğu kez yetersiz kalmaktadır. Böyle zamanlarda lider, bilinçli ya da bilinçdışı olarak geniş grup kim-

liğinin korunması ve devam ettirilmesi üzerine odaklanmaya zorlanmaktadır. Böylelikle lider, geniş grup gerilemesini kamçılamakta ya da dizginlemekte, geniş grubun eski ritüellerini harekete geçirmekte ya da yeni birtakım ritüelleri başlatmaktadır; bunlardan bazıları-arınma ritüelleri dahil- yıkıcı olaylara yol açabilir.

Ayrıca, liderlerin iç dünyaları dizginlerinden koparıldığında geniş ölçekte aldıkları politik kararlar (macropolitical decisions) "kişiselleşebilmektedir"- yani, liderler mevcut politik ve diplomatik koşulları bilinçdışı olarak çözülmemiş bir kişisel çatışmayla eşdeğer görebilir ya da kişisel arzulardan ve engellenmelerden, güçlü duygulardan ve bilinçdışı fantezilerden bir biçimde etkilenebilirler. Gerçekten de, belirli bazı kritik durumlarda tek bir kişinin psikolojik yapısı, tarihsel kararları uzun dönemli sonuçlarıyla şekillendirebilmektedir. ABD'de olduğu gibi, denetleyici ve dengeleyici yönetim sistemlerinin politik süreçlerin temelde birer birey olan liderlerin kişiliklerinden etkilenmesine engel olmaya çalıştığı hallerde bile, bu söz konusu olabilir.[375] Bu tür durumlarda bir liderin kişiliği, ünlü siyaset kuramcısı Robert Tucker'ın "*sonucu belirleyen* ufak ayrıntı"[376] olarak adlandırdığı şey olarak ortaya çıkar.

Bununla birlikte, psikolojiyi inkar eden Realpolitik ve akılcı aktör modelleri uluslararası ilişkileri değerlendirmede baskın bakış açısı olmaya devam ettiği için, bir liderin kişiliğinin kitlesel süreçleri nasıl etkilediğini incelemeden önce bu terimlerle kastedilen şeyin ne olduğuna biraz eğilelim.

Modern politik "gerçekçilik"in ya da Realpolitik'in kökenleri, 19. yüzyılın ortalarında Romantik idealizme karşı tepki olarak ortaya çıkan harekete kadar uzanır. Politikacılara kararlarını bir düşmanın ya da müttefikin istediğini *söylediği* şeylere değil, *gerçekte* ne istediğine dayandırmalarını ve kendi amaçlarını desteklemek ya da başkasına engel olmak gerektiğinde güç kullanmalarını öğütleyen antiliberal yorumcu Ludwig von Rochau da bu hareketin içinde yer almaktadır.[377] Realpolitik uygulayıcısı, Alman İmparatorluğu'nun mimarı ve ilk başbakanı Otto von Bismarck'ın (1815-1898) görkemli başarısından sonra gerçekçilik, sonraki yüzyılın politik düşüncesine egemen olmuştur. John A. Vasquez, Realpolitik'in 20. yüzyılda sürüp giden egemenliğinin, Woodrow Wilson ve diğer "idealistler"in Birinci Dünya Savaşı'nı önlemede uğradıkları başarısızlığın dolaysız bir sonucu olduğunu öne sürmektedir:

> İdealistlerin, çıkarların temelde uyuştuğu varsayımıyla aklın etkisini abarttıkları düşünülmüştür; oysa aslında -gerçekçilerin de dediği gibi- çıkar çatışmalarını ancak güç mücadelesi çözebilir.[378]

İdealist-gerçekçi tartışması, iki dünya savaşı arasındaki yıllar boyunca devam etmiş, 1940'larda tartışmanın, Soğuk Savaş alanındaki pek çok kuram ve uygulamaya damgasını vuran gerçekçilik lehine kesin bir sonuca ulaştığı görülmüştür. Hans J. Morgenthau'nun 1948'deki *Ulusların Arasındaki Siyaset* adlı incelemesinin bu dönemde geniş bir etki yarattığı, özellikle belirtilmiştir.

Yüzyıl ortasındaki, genel olarak "akılcı aktör modelleri" olarak sınıflandırılan, Realpolitik'ten etkilenmiş uluslararası

ilişki kuramları, politik kararların ve propaganda çabalarının ilgilere, bedellere, yararlanımlara ve potansiyel sonuçlara ilişkin mantıksal hesaplara dayalı olduğu yolundaki öncülü paylaşmışlardır. Bu modeller, ayrıca bu tür mantık hesaplarının en iyi sonuçlara yol açtığını savunmuşlardır. Soğuk Savaş'ın tepe noktasında ABD'de politik çözümlemede egemen olan bu politik karar alma anlayışı, "Amerika Modeli" olarak adlandırılmış ve Amerikalı politik analistlerden pek çoğu, diğer gelişmiş ülkelerin de bu paradigmayı kullandıklarını kabul etmişlerdir.[379] Taşıdığı ad, soğukkanlı, mantıksal ve açık düşünce süreçlerini ima etse de, akılcı aktör modelleri gerçekte insan davranışına yönelik bir dizi işe yarar varsayım ortaya atmıştır. İlk varsayıma göre, karar alan kişiler, tercihlerini geliştirirken ve seçimlerini yaparken akılsal olarak algıladıkları koşullara dayanmaktaydılar. İkinci varsayıma göre, sonuçlarda ortaya çıkan değişiklikler, tamamen karar alan kişinin elindeki seçeneklere bağlıdır -kültürel etkenler, karar alan kişinin "elinde" gibi gözüken seçenekleri etkilememektedir. Üçüncü varsayım, devletin ya da politik aygıtın tekil bir aktör gibi davrandığı, ne kişisel olarak biçimlendirildiği -ki bunun içinde lider ve çevresindeki kişiler de vardır- ne de daha önceki karar verme biçimlerinin ya da bürokratik politikaların karar alma sürecine katıldığı şeklindedir.[380] Zaman içinde bu varsayımların tümü disiplinin kendi içinde tartışılmış, fakat başlangıçta kendini gösteren iddialı görüşler içinde ruhsal etkenlerin ağırlığı pek fazla olmamıştır. Örneğin siyaset bilimcisi ve ekonomist Charles Lindblom, 1959'da "azar azar artış" modelini öne sürerek derinlik psikolojisine başvurmaksızın karar veren bir kişinin, umut verici alternatifleri ele alırken belirsizlik ve karmaşıklıklarla nasıl uğraştığını açıklamaya çalışmıştır.[381] Amitai Etzioni, 1967'de "karma tarama" adını verdiği, akılcı aktör ve azar azar artış modellerinin bir bileşimi olan modeli öne

sürmüştür.[382]

Erken dönemdeki bir başka güçlü muhalif, Graham T. Allison, 1971'de Küba Füze Krizi sırasında (1962'de; ç.n.) ne John F. Kennedy'nin ne de Sovyet liderlerinin verdiği kararların göründüğü kadarıyla standart bir akılcı aktör modeline uyduğunu belirtmiştir. Allison, kararların yalnızca akılsal hesaplara dayalı olamayacağını, aynı zamanda bürokratik politikalara ve örgütsel ve "ulus içi" süreçlere dayalı olması gerektiğini fark etmiştir.[383] O ve Morton Halperin şunu gözlemlemişlerdir:

> Yalnızca ... ulusların bireyleri eylemde bulunmaz, aynı zamanda ... oyuncuların ilgi alanlarının doyurulması da sürece ağırlığını koyar. Bir ulusun politik liderlerinin yükselişi ya da düşüşü, içerdeki gereksinimleri doyurmalarına bağlıdır. Bireyler, politik liderlerin ya da kariyer aşamalarının getirdiği standartları karşıladıkları zaman, bürokraside ilerlemektedirler.[384]

Allison ve Halperin, sonuçta Küba Füze Krizi sırasında ABD'deki karar verme sürecini en iyi biçimde açıklayan bir "örgütsel işleyiş modeli" öne sürmüşlerdir: Büyük kararlar Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Yürütme Komitesi tarafından ortak bir biçimde alınsa da, temelde eylemleri belirleyen şey, standart işleyiş süreçleri ve önceden oluşturulmuş, değişmeyen işlem dizileridir. Allison ve Halperin, bu farklı organizasyonların alışılmış işlemleri faklı biçimlerde gerçekleştirdiğini kabul etmiş ve bazı organizasyonların bunları "bölümleyerek" karar aldıklarını belirtmişlerdir; böylelikle bu sorunlar, bütünlük ya da bağlam içinde görülmemekte, yeni bir şey olarak, yeni baştan değerlendirilmektedir. Örneğin ABD'de, sahillerine yakın bir konumda giz-

lenmiş olan bir Sovyet denizaltısının varlığı, daha geniş ölçekteki ABD-Sovyetler Birliği ilişkisi açısından değil, Deniz Kuvvetleri'nin standart işleyişsel süreçleri içinde, bir düşmanın varlığıyla ilişkili çeşitli durumlara uygulanabilecek bir biçimde ele alınmıştır.

Allison ve başkaları, politik karar alma süreçlerini yeniden kavramlaştırmaya çalışmışlarsa da, akılsal/kapsayıcı/akılcı aktör modeli, 1970'ler ve 1980'ler boyunca ve daha sonra tercih edilen politik çözümleme çerçevesi olma niteliğini korumuştur. Soğuk Savaş döneminin bilim ve uygulama alanındaki sözde "caydırma" kuramları, akılcı hesaplama varsayımına dayanmaktaydı. Göründüğü kadarıyla nükleer savaşı önlediği ve genel olarak egemen devletlerin arasındaki ilişkilerin yürütülmesine yardımcı olduğundan, değiştirilmesi için görünürde fazla bir neden yoktu.[385] Fakat caydırma kuramına dayalı politikalar, zaman zaman, özellikle dinî çatışmalarda başarısızlığa uğramıştır. Örneğin (6 Ekim) 1973'teki Yom Kippur sırasında Mısır devlet başkanı Enver Sedat, İsrail'e karşı Süveyş Kanalı boyunca büyük bir saldırı başlatarak hem İsrailli hem de ABD'li askerî yetkilileri şaşırtmıştı. Caydırma kuramının akılsal hesaplarına dayanan politik gözlemciler, Mısır saldırısının 1975'ten önce gerçekleştirilebileceğine inanmıyorlardı ve 1973 Eylül'ünde Mısır'da gerçekleşen askerî kıpırdanmaları, yalnızca tatbikat olarak değerlendirmişlerdi. Bu nedenle Mısır güçleri, (o yıl içinde ateşkes ilân edilmeden önce ağır kayıplara uğramış olsalar da) iyi desteklenmemiş İsrail mevzilerini kolayca geçmiş ve Sina yarımadasında ilerlemişlerdi. İsrail'in hava üstünlüğü ve saldırganlara karşı caydırıcı etkinliği[386] Sedat'ı caydırmamıştı. Yom Kippur Savaşı, uzun vadede Sina yarımadasının yeniden Mısır'a katılması sürecini başlatmıştı.

Akılcı aktör varsayımının büyük bir etki sahibi oluşu, doğal olarak siyaset bilimi ile davranış bilimleri arasında bir işbirliğini de güçleştirmiştir. Bununla birlikte, 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında çeşitli akılcı aktör modellerinin eksiklikleri giderek artan bir biçimde hissedilmeye başlanmış, bazı siyaset bilimcileri ve hatta devletler adına karar veren bazı kişiler ve diplomatlar, "hatalı" karar alma süreçlerini açıklamak için bilişsel psikolojiden bazı kavramlar almaya başlamışlardır. Fakat geçmişteki önemli bir örnek olan Harold Lasswell'in öncü nitelikteki çalışmasına rağmen, kuramsal çalışmalar için psikanalize eğilmemişlerdir. Lasswell, 1930'lu yıllar gibi erken bir tarihte, *P = pdr* -yani *politik davranışlar* eşittir *bireysel dürtüler*- şeklindeki formülasyonuyla, toplumsal olaylarda *yer değiştirme* ve toplumsal çıkarlarda *akılsallaştırma*nın altını çizerek, psikanaliz ile siyaset bilimi arasında yakın bir ilişki kurmuştu.[387] Sonuçta "biçimleyici yaşantılar"ın ve inanç sistemlerinin, kamu düşüncesinde olduğu kadar devlet yönetiminde ve diplomatik kararlarda taşıdığı önemin kabul edilmesiyle birlikte, bilişsel psikolojinin etkisi, politik çözümlemeye, politik karar verme süreçlerine, propagandaya ve etkileme tekniklerine kadar yayılmıştır.[388] Bu görüşe göre, liderler ve politik kararları veren diğer kişiler de -tüm insanlar gibi- kendi deneyimleriyle ve yapılandırılmış algılarıyla sınırlıdırlar; olanaklı tüm fikirlerin eksiksiz bir değerlendirmesini yapmaları olanaksızdır. Başka bir deyişle, insanlar yeni bir enformasyonu özel bir değerler, fikirler ve tarihsel anılar kümesi bağlamında yorumlamaktadırlar ve de bu tür inanç sistemleri, doğası gereği çarpıtılmış mantığın ve kusurlu nedensel akıl yürütmenin bir sonucu olan sistemlerdir.[389]

Bilişsel psikologlar, bugün olduğu gibi 1970'lerde ve 1980'lerde de propagandanın niteliğine ilişkin "keskin sınırlı ka-

nıtlar"ı ve politik, diplomatik ve askerî kararların ardında yatan etkenleri araştırarak, politik karar alma süreçlerini ve kitleleri etkileme yöntemlerini "bilimsel bir biçimde" incelemeye çalışıyorlardı. Bununla birlikte, bilişsel psikologların arzulanan düzeyde "bilimsel" kesinliğe ulaşmakta birtakım güçlüklerinin olduğu, hemen hemen kesindi; çünkü bilinçdışını son derece dışlayıcı bir biçimde, bilinçli süreçler üzerine odaklanmışlardı. Irving Janis ve Leon Mann, daha 1977'de, karar verme süreçlerini anlamak için bilişsel kavramları kullanırken, *bilinçdışı* dürtülerin rolünü de kabul etmişlerdi:

> Araştırmacı, etik nedenlerle olduğu kadar teknik nedenlerle de, derinlerde yatan bilinçdışı dürtüleri tetikleyecek kadar yoğun bir karar çatışmasını, bir laboratuvar ortamına pek taşıyamaz. Karar alma süreçlerini etkileyen bilinçdışı dürtülerin ve savunma düzeneklerinin incelenmesi söz konusu olduğunda yoğun olgu incelemeleri bağlamında gerçekleştirilen psikanalitik gözlem de dahil olmak üzere, diğer araştırma tiplerinin de hesaba katılması gerekir.[390]

Janis ve Mann'm bu gözlemlerini yayınladıkları yıl, Enver Sedat'ın Knesset'te yaptığı konuşmayla, (bu kitabın giriş bölümünde de belirttiğim gibi) psikolog ve psikiyatrlar, üstü örtülü bir biçimde, Arap-İsrail ilişkilerinin psikolojisini incelemeye davet edilmişlerdir.[391] Bununla birlikte, Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) Uluslararası İlişkiler Komitesi Araplarla İsrailliler arasında gayriresmi psikopolitik diyaloglar dizisini başlatıncaya dek psikanalistler bu tür "çağrılar"ı görmezden gelmişlerdir. Bu diyaloglara katılan her delegasyonda psikanalistler ve psikanalitik kuramdan etkilenmiş psikiyatrlar bulunsa da, temsilcilerin birçoğu diplomatik ve politik bir alt yapıya sahipti; Amerikalı

arabulucuların arasında iki eski diplomat da bulunuyordu.[392] Böylelikle bir avuç psikanalist, diplomatlarla, siyaset bilimcileriyle ve de büyük politik etkiye ve üst düzeyde askeri otoriteye sahip bireylerle birlikte çalışmak için bir araya gelmişti.

Akılcı aktör modellerini kısaca gözden geçirdikten sonra tekrar liderlerin kitle hareketleri üzerine olan etkisine dönebiliriz.

Kitabın bu bölümüne dek, ulusların ve diğer geniş grup topluluklarının arasındaki ilişkilerde, iç içe geçmiş bireysel ilgilerle geniş grup ilgilerini çözümlemek için *kimlik* kavramı üzerine odaklandım. Bununla birlikte, birey olarak liderin kişisel psikolojisinin politik süreçlerde nasıl bir rol oynadığı sorusuna yöneldikçe, kimlik yerine *kişilik* kavramını kullanacağım. Kimlik ve kişiliği bir madalyonun iki yüzü gibi düşünelim: Bir birey, kendisini algıladığı zaman, bunun adı "kimlik"tir; bir başka kişi, bu kimliğin dışa yansıyan ifadelerini gözlemlediği zaman bunu adı "kişilik"tir. Kimlik, bireyin içindeki aynılığın öznel yaşantısı iken, kişilik bireyin alışılmış davranışlarından, düşünme ve duygulanma örüntülerinden, konuşma biçimlerinden ve fiziksel jestlerinden oluşmaktadır: Bir bireyin başkalarıyla ilişkilerindeki uyumu sürdürmek ve alışılmış ve kararlı bir varoluşu yaratmak için -bilinçli olarak ya da olmayarak- düzenli bir biçimde kullandığı gözlenebilir ve öngörülebilir örüntülerdir. Bir kişinin kendi tutarlı ve içsel aynılığını (kimlik) nasıl algıladığını anlamak için analistle analiz edilen kişi arasında kurulan ilişkiye benzer bir biçimde, bu kişiyle yakın ve anlamlı bir ilişkinin kurulması gerekmektedir. Bunu politik liderlerle gerçekleştirmek, çok açık nedenlerden ötürü güçtür. Fakat elde yeterli veri bulunduğunda psikanalistler, hiçbir zaman tanışmadıkları liderlerle ilgili yetkin psikobiyografiler yazabilmektedirler.[393] Öte yandan, dışarıdan bir gözlemci, başka bir kişinin öyküsüne ve iç dünyasına ait

özellikleri bilmeden onun kişiliğini "anlayabilmektedir."[394] Bu nedenlerle ben, bu bölümde ve diğer bölümlerde liderlerin iç dünyasının eksiksiz bir incelemesini yapmaya yönelmeyeceğim; derinlemesine psikobiyografik incelemeler sunmayacağım. Bunun yerine, birkaç liderin gözlenebilir kişilik özelliklerinin altını çizeceğim ve onların uluslararası ilişkiler ve pek çok kişinin yaşamı üzerine olan etkilerini açıklayabilecek belirli psikolojik özelliklerini inceleyeceğim.

Bir yandan da, Stalin'in biyografisini yazan siyaset kuramcısı Robert Tucker'ın gözlemlerini anımsamalıyız: Kişiliğin liderlikteki rolünü göz önüne aldığımızda "[liderin] kişiliğini, olanaklı olduğunca sistematik ve yetkin bir biçimde incelemek" yeterli değildir:

> Ayrıca, belirli bir olguda kişisel etkenin tarihsel olarak önemli olmasını tek başına olanaklı kılan, kişilikle toplumsal ortam ve politik durum arasındaki bu bağlantı ve etkileşimlerin derinlemesine incelenmesi [gerekmektedir].[395]

Şu halde Tucker için Stalin döneminin Sovyetler Birliği'nde olup biten olayları kavramanın yolu, bir dizi ögenin arasındaki karmaşık ilişkilerin değerlendirilmesinden geçmektedir: Yalnızca Stalin'in kişiliği değil, aynı zamanda bir politik hareket olarak Bolşevizm, ilk dönemlerdeki Sovyet rejiminin niteliği, 1920'lerin uluslararası tarihsel ortamı, bir ülke olarak Rusya'da baskıcı yönetim geleneği ve otokrasinin halk tarafından kabulü de değerlendirilmelidir. Açıktır ki, belirli bir liderin geniş grupları etkileyici rolünü tam olarak anlayabilmek için liderin kişiliğini incelemenin ötesine geçmemiz gerekmektedir. Fakat diplomasi, politika ve uluslararası ve iç ilişkiler konusundaki literatür,

bize politik hareketler, gerçek olaylar ve eski gelenekler hakkında çok şey söylemektedir. Tipik bir biçimde gözden kaçırılan şey, politik hareketlerin, tarihsel koşulların, kültürel geleneklerin, geniş grup kimliği sorunlarının ve ritüellerin birey olarak liderin kişiliğinde ne ölçüde bir araya geldiğinin değerlendirilmesidir. Totaliter rejimlerde de demokrasilerde de politik propagandaya, politik karar alma süreçlerine, geniş grup kimliğinin nasıl destekleneceğine ve hangi ritüellerin başlatılacağına yön veren güç, liderde toplanmıştır; bu gücün ifade ediliş biçimlerini, büyük ölçüde liderin kişiliği belirlemektedir.

Kuşkusuz, çoğu insan çeşitli kişilik tiplerinin bazı yönlerini taşımaktadır ve bu nedenle hemencecik ve kolayca, kesin çizgileriyle bir kişilik tipine sokulamaz. Bizi bunaltıya sokan bir durumla karşılaştığımız zaman, tipik bir biçimde kişilik özelliklerimize sımsıkı yapışırız (bunun bir istisnası, tüm kişiliğimizi yitirdiğimiz, çok şiddetli gerileme durumlarıdır). Bu nedenle, güçlü ve baskın bir kişilik tipine sahip olma eğilimindeki politik liderler genellikle tehlike karşısında özel ve alışılmış bir biçimde tepki gösterecek ya da tehlikeli durumları önleyecek ya da kendilerini (ve ayrıca yandaşlarını) bu tür durumlardan kurtaracak özel birtakım strateji ve propagandaları tekrar tekrar hazırlayacaklardır. Bir politik liderin karşı karşıya kalabileceği (ya da kaçınmak isteyeceği), seçimi kaybetme, düşman ulustan bir liderle buluşma ya da savaşa gitme gibi gerçek tehlikeler, pratikte sayılamayacak kadar çoktur. Fakat 1. Bölüm'de de belirtmiş olduğum gibi, Sigmund Freud'un saptadığı şekilde, çocukluk çağına ait büyük tehlikelerin gerçek tehlikelerle nasıl bir bilinçdışı ilişki içinde olduğu göz önüne alınırsa, bunlar birkaç tipe indirgenebilir.[396]

Propagandayı, karar alma süreçlerini ve uluslararası ilişkileri bu daha karmaşık fakat gerekli perspektiften görebilmek için,

birkaç liderin kişiliğine ilişkin olarak bilinenleri gözden geçireceğiz. Liderin kişiliğine odaklanacağım için, örneklerimde bu liderlerin içine girdiği tarihsel ortamların kısa birer betimlemesini yapmakla yetineceğim.

Toplumun geneline bakıldığında bazı liderler, diğer insanlara ve olaylara yönelik tepkilerinde daha esnektirler; farklı davranış, düşünce ve duygu örüntüleri sergilerler; diğer insanların tepkileri ise daha öngörülebilir bir niteliktedir. Örneğin, eğer bir kişi yapmakta olduğu bir işle ilgili olarak küçük ayrıntılarla aşırı bir biçimde uğraşıyorsa ve bunu alışkanlık haline getirmişse, duygularını sıkı bir kontrol altında tutuyorsa, büyük oranda düşünselleştirme uyguluyorsa, inatçıysa ve bazı katı fiziksel jestleri sergiliyorsa bu kişiyi "saplantılı" (obsesif) olarak nitelendiririz. Saplantılı bir insanın davranışlarına bakarak onun bir olayla saatlerce ya da günlerce uğraştığını görebiliriz. O, son derece ikirciklidir -şeyleri denge içinde tutmaya çalışır, fakat zihnindeki bazı şeyler, daima bu dengeyi bozar. Öfkelendiğinde yüz ifadesi bunu açığa vurur, fakat o sanki her zaman duygularını denetliyormuşçasına gülümsemeyi sürdürür. Bu bireyin kişiliği, süregelen bir sorunun bir kaynağı olmadığı sürece, bunu psikolojik anlamda "kötü" olarak nitelendiremeyiz. Saplantılı bir birey, diğer insanlara ve olaylara tepki vermede alışagelen tarzı nedeniyle yol açtığı çeşitli sonuçların sıkıntısını çekmeye başladığında - örneğin saldırgan inatçılığı nedeniyle dostlarını ya da işini kaybettiğinde-, klinisyenler *kişilik bozukluğu*ndan söz etmeye başlarlar.[397] Her bireyin bir kişiliği vardır, dolayısıyla bu terimin bir psikopatolojiyi ima etmesi zorunlu değildir; fakat kişilik bozuklukları, patolojik olmayan kişilik tipleri ile birlikte psikiyatrların, psikologların ve hatta meslekten olmayan kimselerin tanıyabile-

ceği bir süreklilik içinde bulunurlar.

Saplantılı kişiler seçim kazanabilir ve liderliğe giden yolun basamaklarını tırmanabilirler, çünkü ahlâkî niteliklere sahiptirler ve misyonlarını kendilerini zorlayıcı bir biçimde yerine getirebilirler. Gerçekten de, bu nitelikler birinci aşamada saplantılı kişileri politik güç arayışına sevk eder. Fakat saplantılı liderlerin katı ve ödün vermez bir davranış tarzı vardır; canlı makineler gibi davranma eğilimindedirler. Sorulara tek bir "doğru yanıt" arar ve bürokrasiye aşırı değer vererek yaratıcılığı baskılayabilirler. Ellerindeki seçenekleri ayrıntılarıyla değerlendirdikten sonra çoğu kez oldukça ani kararlar verir, bazen çalışma arkadaşlarını ve seçmenlerini gücendirirler. Bu kararlar teknik, akılcı ya da düşünsel gözüktüğü zamanlarda bile, bunların altında onların gizli duyguları ve ikircikli güdülenmeleri yatıyor olabilir. Saplantılı liderler, bürokratik yönden akılcı görünseler bile, saldırgan (psikanalistler bunlara "sadist" der) dürtülerine karşı sürekli bir mücadele vermeleri gerekmektedir. Bir liderin saplantılı yapısı aşırı boyuta vardığında, kişileri ve olayları denetleme yönündeki sürekli gereksinim -ve bu denetimin kaybı olasılığının yarattığı endişe- karşıt etkiyle, ilk anda ona güç sağlayabilir. Böyle bir lider, kontrolü elinden kaçırdığı zaman saldırganlaşabilir ya da çöküntü içine girebilir.

ABD'nin yirmi sekizinci başkanı olan Woodrow Wilson, kendi başarısının yıkımını hazırlayan bir kişiydi. Wilson, yetişkin yaşamında iyi bir işlevsellik gösteren saplantılı-zorlanmalı (obsesif kompulsif) bir kişilik yapısının uyumlu niteliklerini sergilemişti. O, kendisine ilişkin olarak ve fikirlerinin iletilmesi konusunda bir mükemmellik arayışı içindeydi ve ayrıntılara büyük bir özen gösteriyordu: Amerikan başkanları içinde en iyi söylev

verenlerden birisi olarak değerlendirilmektedir. Fakat onun saplantılı yapısı, zaman zaman bazı sorunlara yol açıyordu: Kişiliğinin şifa verici yönleri, bazen zehirleyici bir nitelik kazanıyordu. Wilson'ın biyografisini yazan Arthur S. Link, onun 1912'de New Jersey valisi iken (Wilson, 1910'da vali seçilmişti) ortaya çıkan sorunlarının yalnızca dış olaylardan ya da particilikten kaynaklanmadığını, bu ögelerin onun sorunlarına katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar, Wilson'ın kişilik özelliklerinin bir sonucuydu ve ilk kez Princeton Üniversitesi rektörlüğünü yürütürken belirgin hale gelmişti. Onun inatçı yapısı, üniversite rektörlüğünü bırakmasında etkili olmuştu. Link, Wilson'ın vali iken nasıl bir davranış sergilediğini anlatıyor:

> Onun bir lider olarak kendisinin yanında bütünüyle yer almayan insanlarla ilişki kurmada, mizacından kaynaklanan bir eksiklik vardı; küçümsediği ve nefret ettiği politik karşıtlarına ve de kişisel düşmanlarına karşı, Princeton'dan beri sergileyegeldiği alışkanlıklarını kaybetmemişti. Dizginleri elinde tutmuş ve yoluna tek başına devam etmişti; onun bildiği tek liderlik türü bu idi.[398]

Başkanlığı döneminde Wilson'ın klinik yönden saplantılı alışkanlıkları bir kez daha belirgin hale gelmişti. Link'in aktardığına göre:

> Princeton dönemiyle başkanlık dönemi arasında ne kadar çarpıcı benzerlikler vardır! Her iki yönetim döneminin ilk yıllarında, görkemli bir reform programını gerçekleştirmek için müthiş bir enerji ile hızla yola koyulmuş ve hem Princeton'daki hem de Washington'daki başarıları büyük ve sürekli bir nitelik göstermiştir. Fakat her iki olguda da

çok sert gitmiş, delege otoritesini düpedüz reddetmiş ve yeni bir durumla başa çıkamadığı zaman, kaçınılmaz bir tepki ortaya çıkınca pek çok dostuyla bozuşmuştur. Mezuniyet tartışmasında uzlaşmayı reddetmesi ve Princeton döneminin, Senato'daki Milletler Cemiyeti kavgasında uzlaşmayı reddedişi ise ülke yöneticiliğinin birer iptalidir. Her iki tartışma da, karakter ve boyut açısından bir Yunan trajedisi sayılır.[399]

Saplantılı yapı gibi, paranoid kişilik de mutlaka patolojik olarak değerlendirilmeyebilir. "Normal" sınırlar içinde paranoid kişilik bozukluğu olan bir kadın düşünelim: Sürekli tetiktedir, başkalarına kolay kolay güvenmez ve çevresindeki kişilerin niyetlerini tekrar tekrar kontrol eder. Doğrudan sizinle konuşurken bile gözleri sürekli ufku tarıyormuş gibi görünebilir. Bu şekildeki, "normal" saplantılı yapı ile birlikte bulunan "normal" kuşkuculuk ve dikkat, kişi sözgelimi bir şirketin genel müdürü ise düşmanca bir ele geçirme girişimine karşı bir nimet olabilir. Bununla birlikte, bu kişi eğer bir paranoid kişilik *bozukluğu*nun sıkıntısını yaşıyorsa, kuşkusu sanrısal bir düzeye yükselecektir: böyle bir lider, enerjisini Don Kişot misali imgesel düşmanlarla kavga etmeye harcayacaktır. Bu nedenle, paranoid kişilik bozukluğu olan bir şirket yöneticisi, bir lider olarak iyi bir işlev göremeyecektir. Onun aşırı tetikte oluşu ve kuşkuculuğu, gittikçe artarak herkese karşı suçlayıcı ve herkesten korkan bir tavır içine girmesine yol açacak, sonuçta gerçekle ilgisini yitirecek ve belki de süreç içinde şirketi batıracaktır.

Ilımlı paranoid özellikler, politik liderlerin yandaşlarını korumalarına ve bazen de kendileri için sıra dışı ve karizmatik bir imaj yaratmalarına yardımcı olabilir. Paranoid bir lider, tipik bir

biçimde yandaşlarının kendi benimsediği hedeflerle olduğu kadar, kendisiyle de özdeşim kurmasını sağlayabilmektedir. Aşırı kuşkucu liderler, ayrıca aşırı tetikte oluş tarzını tamamen benimseyerek duyarsızlık, umursamazlık ve umarsızlık duygularından kurtulup canlılık kazanan yandaşlar oluşturabilirler. Paranoid kişilikteki liderler çoğu kez oldukça çalışkan, zorlayıcı, güvenmeyen, kibirli ve mesafeli, fakat içten içe sıkılgan, ürkek, çocuksu ve saf bir yapıya sahiptirler. Ahlakçı gözükürler ve dinî ve ideolojik fanatizme eğilimlidirler. Bazen cinsel konularda kaba bir espri anlayışı sergileyebilirlerse de, mizah duygusundan ve romantik ilgilerden yoksun gözükürler. Tipik bir biçimde, kişilik tiplerinin bir özelliği olarak ihanete uğrama tehdidinin uyardığı bunaltıdan kaçınmak amacıyla, çevrelerinde mutlak bir güvenilirliği oluşturmak için mücadele ederler. Paranoid liderler, son derece tetikte olsalar da -kişilikleri bozukluk düzeyine geldiği takdirde- önceden var olan dünya görüşlerine uyacak ipuçlarını aramak için o kadar enerji harcayabilirler ki, bir olayın "geniş ölçekteki görünümünü" gözden kaçırabilirler. Kuşkuculukları ve başkalarının düşmanca niyetleri için sürekli "kanıt" aramaları, kendi arzu edilmez düşünce ve özelliklerini başkalarına aktarmaya yaramaktadır. Bu tür liderler, benzer biçimde, sürekli olarak kendilerini kuşatma altında görürler ve daima belli bir durumun tam ortasındadırlar. Büyüklük duygusu, dünya ve tarih ölçeğinde emsalsiz olma sanrılarını yaratır. Dış tehditlerin her yerde olduğu inancı ve buna eşlik eden tetikte oluş ve tehlikelere karşı eyleme hazır olma durumu, düşmanca duyguların hedefleri olacak düşmanlara gereksinim doğurabilir.[400]

Woodrow Wilson gibi saplantılı bir kişinin "düşmanlar" olarak algıladıkları ile paranoid bir kişinin algıladıkları arasında temel bir farklılık vardır. Saplantılı kişi, "başkası"nm duygularını

gerçekçi bir biçimde değerlendirebilir, fakat kendi "mükemmel" konumunu inatçı bir biçimde sürdürmek için, gerçek bir "düşman" yaratır. Algıladığı düşmana karşı saldırıda bulunabilir, fakat düşmanın kötülüğüne ilişkin bir fantezisi yoktur. Öte yandan paranoid kişilik bozukluğu olan insanlar -paranoid özelliklerin şiddetine göre değişen derecelerde olmak üzere- "düşman"ı eşduyumsal bir biçimde anlama yeteneğinden yoksundurlar. Onların düşüncesine göre, düşman gerçekten de kötü ve tehdit edicidir. Paranoid kişilik, patolojik bir hal aldığı zaman paranoyanın uyumsal ögelerini yitirir ve yıkıcı bir hale gelir. Patolojik paranoid lider, böylelikle kendi saldırganlığını bir düşmana yansıtır ve düşmanın taşıdığı tehlikeye ilişkin algısını büyütür.

Tarihin paranoid kişilik bozukluğu olan ünlü liderlerinden olan Joseph Stalin (1879-1953) bir keresinde şöyle demişti: "En tatlı şey düşmanını belirlemek, her şeyi hazırlamak, eksiksiz bir biçimde öcünü almak ve uyumaya gitmektir."[401] Nikita Kruşçev, Stalin'in kişiliğini şöyle betimlemektedir: "Stalin son derece güvensiz, hastalık düzeyinde kuşkucu bir insandı; bunu onunla yaptığımız çalışmalardan biliyoruz. Bir insana bakıp şöyle diyebilirdi: 'Bugün gözlerin niye bu kadar hilekârca bakıyor?' ya da 'Bugün neden gözlerini çevirip bana bakmaktan kaçındın?' Bu hastalıklı kuşku, onun yıllardır tanıdığı önde gelen partililere bile güvenememesine neden olmuştu. Her yerde ve her şeyde 'düşmanları', 'iki yüzlüleri' ve 'casusları' görüyordu.[402]

Stalin'in özel tercümanlarından ikisiyle, Zoya Zarubina ve Valentin Berezhkov ile konuşma olanağım olmuştu. Zihin ve İnsan Etkileşimi Araştırmaları, Sovyet Bilimler Akademisi ve Diplomasi Akademisi tarafından yürütülen ortak çalışmalar sırasında, sonradan ABD ve Kanada Araştırmaları Enstitüsü'nde

baş araştırmacı olan Berezhkov'la[403] ve sonradan Moskova'da Diplomasi Akademisi'nde profesör ve çevirmen olan Zarubina ile tanıştım. Her ikisi de Mihail Gorbaçov'un *glasnost* ve *perestroyka* günlerinde, bana uzun zamandır gözden düşmüş olan Stalin'le ilgili anılarım anlattılar. Zarubina ve Berezhkov'un anıları, yalnızca genç birer birey olarak güçlü bir liderle yaşadıkları, onu ülküleştirme ve ondan korkma ve onun tarafından beğenilmek isteme duygularını değil, aynı zamanda paranoid bozukluğu olan bir liderin -kontrollü iken ve tehdit altında değilken- sevecenlik bile gösterebileceğini ortaya koyuyordu. (Bu kitabın ileriki bölümlerinde Zarubina ve Berezhkov'un anılarına tekrar döneceğim.)

Klinisyenlerin "sınır (borderline)" ya da "psikotik" olarak adlandırdıkları, her zaman için patolojik olan kişilikler vardır. Sınır kişiliği olan biri, çevresindekileri katı bir "ak ve kara" anlayışıyla değerlendirir: Şeyleri ve özellikle kendisi içinde olmak üzere kişileri, gerçekdışı bir biçimde mutlak anlamda "kötü" ya da mutlak anlamda "iyi" olarak görür. Psikotik kişiliği olan birinin gerçek ile gerçekdışını ayırma gücü daha az olacaktır ve bunun bir sonucu olarak da, başkalarına garip görünen birtakım davranışlar sergileyecektir. Amaçladığımız şeyler yönünden mutlak anlamda patolojik kişiliklerin üstünde durmayacağım, zira bu kişiliklere sahip olan insanlar, örneğin etkili bir kampanyayı yürütemez ve bu nedenle lider seçilemezler ya da bir liderlik kurumunu başka yollardan ele geçiremezler; çünkü gerçekliğin temellerine bile etkin bir biçimde dahil olamamaktadırlar.[404] Liderlik konumuna erişen bir kişi çevresini yönlendirebilmelidir ve bunu yapması için de, temel bir düzeyde gerçekliği kavramış olmalıdır (öyle de olsa, güç bir kez eline geçtiğinde böyle bir kişi daha da bozulabilir ve "daha hasta" bir hale gelebilir; örneğin

"normal" paranoid kişiliği olan birisi, liderlik konumuna ulaşınca kötücül bir bozukluk geliştirebilir). Bu nedenle kişilikleri "normal" ya da "patolojik" olabilen, fakat herhangi bir olay karşısında seçimle ya da diğer yollarla liderliği eline geçirecek kadar patolojiden uzak ve gerçekliğe açık kişileri tartışacağım. Onlardaki "normalliğin" ya da patolojinin derecesi, yandaşlarına daha yaşanmaya değer bir ortam sunabilme ve başkalarıyla barış içinde ilişkiler kurabilme yeteneklerine göre değişmektedir.

Çevresi çalışma arkadaşlarıyla, yakın çevresiyle ve teknokratlarla kuşatılmış politik liderlere ulaşmak güç olduğu için onların çeşitli durumlar karşısında beklenen tepkilerini gözlemlemek, bir kişinin bir klinik ortamında, alışılagelen davranışlarını gözlemlemekten çok daha zordur.[405] Dahası, geniş grubun politik sisteminden ve uluslararası kanaatten gelen gereklilikleri değerlendirme zorunluluğu, politik karar alma sürecinde liderin kişiliğinin ortaya çıkışını perdelemektedir; özellikle ABD'de ve diğer oturmuş demokrasilerde, durum böyledir. Bu, birtakım liderlerin -Küba'nın Fidel Castro'su, FKÖ'nün Yaser Arafat'ı ve Kuzey Kıbrıs'ın Rauf Denktaş'ı gibi- yıllardır güçlerini koruduğu devletlerde de bir dereceye kadar geçerlidir. Fakat bu toplumlarda liderin kişilik özellikleri, apaçık bir politik role sahiptir.[406]

Örneğin, Mısır'ı uzun süre yöneten (1970'den 1981'e kadar devlet başkanlığı yapan ve öldürülmemiş olsa gücünü uzun süre koruyacak olan) Enver Sedat, kendine güven ve saygı ile donanmış bir kişiliğe sahipti ve bu özellikler, politik ve uluslararası arenalardaki davranışlarında yansımasını buluyordu. Sedat, bir anlamda yalnız bir adamdı; yalnızca kendisine bel bağlamaktaydı. Büyük kararların arifesinde doğduğu ve yetiştiği köye, Kahi-

re'nin 65 km kuzeyindeki Mit Abul Kom'a gidiyor, orada *celebiye* giyiyor, tütün çubuğu içiyor, düşünüyor ve bir karara varıyordu. Kararları başkalarıyla yaptığı tartışmaların değil, kendi "içindeki sesler"in bir sonucuydu. Kuşkusuz o, alçakgönüllü değildi: Kendi aklını, kendisine politik konularda öğütler verenlerin aklından üstün görüyordu; kendi politik danışmanlarından gelen raporları kolaylıkla sümen altı ediyordu. Sedat'ın ölümünden sonra İsrail'in Mısır büyükelçisi olan İsrailli tarihçi Şimon Şamir'e, bir keresinde, gelişmekte olan politik olayları öngörebileceğine inandığını, kafasının bir İsviçre saati gibi çalıştığını söylemişti.[407] Sedat'ın düşünür, olabilecek olayları hesaplar ve öngörürken bir "akılcı aktör" olduğunu söyleyebiliriz. Fakat aynı zamanda onun olaylar karşısında sergilediği kişiliğin öngörülebilir, hatta karar verme biçiminin törenselleştirilmiş bir nitelikte olduğunu da görebiliyoruz. Kişiliği, ona cesur ve alışılmışın dışında adımlar atma olanağını vermiştir. Örneğin, Mısır'ın kendisinden önceki devlet başkanı Cemal Abdül-Nasır'ın 1970'deki ölümünden sonra, gücü ele geçirdiği birkaç saat içinde Nasır'ın önde gelen yandaşlarını güçlü mevkilerden uzaklaştırmıştı. Geleneksel Mısır diplomasisindeki büyük tersine dönüş hareketi sırasında Sedat, ittifak için Batı'ya ve özellikle de ABD'ye yönelmişti. Nasır'ın zamanında getirilen Sovyet uzmanların gitmesine karar verdiğinde yaklaşık yirmi bin Sovyet vatandaşı bir hafta içinde Mısır'ı terk etmişti. 1973 Ekim'inde, İsrail'e karşı (Şimon Şamir'in Sina yarımadasını yeniden Mısır'a bağlama yönündeki politik ve uluslararası süreci başlattığını söylediği) savaş(ı) başlatmıştı.[408] Ve kuşkusuz yine "içindeki sesler"e kulak vermesinin bir sonucu olarak, en ünlü kararlarından birini vermiş, 1977'de Knesset'te konuşmak üzere İsrail'e gitmişti. Bu, diplomatik dengeleri tersine çeviren bir eylemdi ve 1978'deki Camp David Görüşmeleri'ne ve sonunda da İsrail'le 1979'da ba-

rış antlaşmasının imzalanmasına giden yolu açmıştı. Sedat'ın "İsviçre saati kişiliği", pek çok bakımdan iyi çalışmıştı.

Liderin kişiliğinin devletin karar verme süreçlerine tam anlamıyla etki etmesini sınırlayan yönetim yapılarında bile kamunun, liderin kişilik özelliklerine yönelik tepkileri, politik ve toplumsal süreçlere yansıyabilir. Sözgelimi, çoğu Amerikan vatandaşı başkan Bill Clinton'm cinsel kaçamaklarını onun alışılagelen davranış örüntüsü olarak kabul etse bile, 2000 yılında George W. Bush ile Clinton'ın yardımcısı Al Gore arasında geçen başkanlık seçiminde "törel değerler" ve "aile değerleri", daha belirgin bir kampanya konusu olmuştur. Eski Alman başbakanı Helmut Kohl'ün politik kaderi de buna benzer bir örnek oluşturmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki, Nazi geçmişiyle lekelenmemiş ilk Alman lideri olan Kohl, 1998 Eylül'ünde Gerhard Schroeder karşısında seçimi kaybedinceye dek, on beş yıl boyunca Almanya'yı yönetmiştir. Kohl şişman ve cana yakındı, toplum içinde sergilediği kişilik, yumuşak başlı ve tehditkâr olmayan bir nitelik gösteriyordu. Avrupa'nın bütünleşmesinin güçlü bir savunucusu ve yeniden birleşmiş Almanya'nın babası olarak, Avrupa'daki en güçlü politik kişiliklerden biri olarak görülüyordu. 1999'da Kohl'ün partisinin veznedarı, partinin gizli hibeler şeklinde harcanmış mali hesaplarım açıklayana dek, durum buydu. Skandal patlamıştı: Kohl, parayı yasal olmayan yollardan kullandığını kabul etti, fakat parayı alanların adlarını vermeyi reddetti. Alman halkı, onun "sessiz kalışı"nı, bir adamın onurlu bir biçimde, yardım ettiği kimselerin nammı korumaya çalışması olarak değil, inatçı bir gizlilik içinde, daha ciddi birtakım politik suçların üstünün örtülmesi olarak yorumladı: Bu,

"sahtekâr" bir kişiliğin kötü bir özelliğiydi. Alman parlamentosunun bazı üyeleri, Kohl'ün ve partisinin, Kohl hükümetinin izniyle eski Doğu Almanya'ya ait bir petrol şirketini devralan bir Fransız şirketinden para kabul ettiğinden kuşkulanmaya başladılar.[409]

Bir politik liderin kişilik özelliklerinin dışavurumu doruk noktasına çıktığında halk, genellikle bundan çok etkilenmektedir. Başkan Clinton'ın Monica Lewinsky ile olan macerası buna örnektir; ya da Almanya'da olduğu gibi, lidere ilişkin algıları, keskin bir biçimde değişmektedir. Fakat herkes gibi, liderin kişiliği de aynı kalmıştır.

Kişilik özelliklerinin gerisinde yatan ve çoğu kez bilinçdışı olan süreçlerin ve güdülenmelerin, liderin gözlenebilen kişiliğini şekillendirdiğini bir kez daha anımsayalım. Kişilik özelliklerinin sabit bir hale gelmesinde temel olan şey, bir çocuğun karşı karşıya kaldığı gerçek yaşantılar *değil*, yaşantının etkisiyle çocuğun buna ilişkin kendi algı ve fantezilerinin iç içe geçmesidir: "Cezalandırıldım, çünkü babamı kızdıran şu ya da bu isteğim var", şeklindeki düşünce buna bir örnektir. Gerçek olayın kendisi değil çocuğun zihnine yerleşen "anlam"ı onun belirli bir davranış örüntüsünü gerçekleştirmesinde güdüleyici bir etken olabilir. Bu nedenle, örseleyici bir çocukluk dönemi geçirmiş olmak, yetişkinlik döneminde patolojik bir kişilik geliştirmeyi gerektirmez. Çocuğun ya da gencin kendi uyum kapasitesi ve de çevresindeki olumlu bir biçimde özdeşleşebileceği yetişkinler, onun yetişkinlik döneminde, çocukluk dönemi örselenmesinin etkileriyle yaratıcı bir biçimde baş etmesinde kendisine yardımcı olabilirler. Fakat şurası da bir gerçektir ki, klinik ortamda kişilik

bozukluğu olan birisini muayene ettiğimizde, değişmez bir biçimde onun örseleyici bir çocukluk dönemi geçirdiğini saptıyoruz.

"Örseleyici" sözcüğünün, bir dizi gerçek yaşantıya göndermede bulunabileceğini de belirtmem gerekiyor: Çocukluk çağına ait bazı örselenmeler, zorba yaradılışlı bir baba tarafından tekrar tekrar dövülen bir çocukta olduğu gibi somut bir nitelik taşıyabilir, fakat daha az somut örnekler de vardır. Örneğin yeni bir kardeş sahibi olduğunda kardeşini, annesiyle olan özel ilişkisine giren davetsiz bir misafir gibi gören ve kardeşinin ölmesini isteyen küçük bir oğlan düşünelim. Böyle bir çocuk, söz konusu istekten ötürü duyduğu suçluluk nedeniyle, saldırgan düşüncelerinin bir cezası olarak babasının kendisini döveceğini düşünebilir. Oğlan, bunun bir sonucu olarak, kardeşinin ortadan kalkmasını ne kadar çok isterse babasını o denli potansiyel bir işkenceci olarak görecektir. Bu olguda çocuğun "örselenme"si gerçek değil, yalnızca bir fantezidir. Yine de, çocukluk çağı örselenmeleri oluşurken gerçek ile fantezi çoğu kez iç içe geçmektedir. Bu tür örselenmeler, genellikle psikanalistlerin *bilinçdışı fanteziler* adını verdiği, gizli, fakat güçlü psikolojik güdülenmelere eşlik etmektedir.

Basitçe anlatmak gerekirse, bilinçdışı bir fantezide küçük çocuk, gelişimin erken evrelerinde elindeki olgunlaşmamış zihinsel araçları kullanarak belirli yaşantıları yorumlamakta ve onları mantık dışı ve birbirinden kopuk bir biçimde anlamaktadır.[410] Yaşantıya ilişkin duygularla bağlantılı bu "anlayış", sözcüklerle temsil edilmeksizin çocuğun zihnindeki varlığını sürdürmektedir. Klasik örnekte küçük bir çocuk, ebeveynlerinin sevişmesine tanık olmakta ve bunu onların arasındaki fiziksel bir kavga ola-

rak "yorumlamaktadır." Daha sonra, çocuk dünya hakkında bilgi edindikçe bilinçdışı fantezisindeki "öykü çizgisi" genellikle etkin bir biçimde bastırılmaktadır. Bununla birlikte, bilinçdışı bir fantezi başarılı bir biçimde bastırılamadığı zaman, kendisini taşıyan birey farkında olmasa da "varlığını" korumaktadır. Bireyin düşünmesi, eylemleri ve kişilik özellikleri üzerindeki bilinçdışı etkisini sürdürmektedir.[411] Sözgelimi, yetişkinlerin sevişmesini bir çeşit kavga olarak gören çocuk, bu fanteziyi bilinçdışında koruyacak olursa yetişkinliğinde cinsel alanda birtakım güçlükler yaşayabilir ya da cinsel karşılaşmalardan kaçınma gibi, bu güçlükle başa çıkmaya yönelik kişilik özellikleri geliştirebilir.

Bazen bir bireyin etkin "bilinçdışı fantezi"si, son derece özgül bir niteliktedir. Örneğin 1941 yılından Ayetullah Humeyni tarafından "tahttan indirildiği" 1979 yılına kadar İran şahı olarak hüküm süren Muhammed Rıza Pehlevi'nin belirgin "uçma fantezileri" vardı. Şah, yetişkinlik döneminde uçma ile ve tepelerle ilgileniyordu. 27. yaş gününden iki gün önce "kanatlar"ına kavuşmuştu (uçmayı öğrenmişti). Devletin başı olarak İran Hava Kuvvetleri'nin büyümesi için büyük bir yatırım yapmıştı. 1976'daki bir Amerikan Senatosu raporunda "[Şah'ın] İran gazetelerini okumadan önce *Aviation Week*'i (bir havacılık dergisi; ç.n.) okuduğu söyleniyordu"[412] şeklinde bir gözlem yer almaktaydı. Şah'ın biyografisini yazan Marvin Zonis'e göre Pehlevi, bilinçdışı olarak babasının uzun boyu ile muazzam Elburz dağları arasında bir bağlantı kurmaktaydı. Yine Zonis, Şah'ın uçuş merakının çok uzun boylu ve güçlü bir adam olan babasına karşı çocukluk çağında yaşamış olduğu ikircikli duygularla bağlantılı olabileceğini öne sürmektedir. Şah, 1946'da uçmayı öğrendikten iki yıl sonra tek kanatlı uçağı düştüğünde kumanda ondaydı; o ve uçaktaki yolcu, burunları bile kanamadan kurtulmuş-

lardı. Fakat Zonis'e göre bu kaza, gençliğindeki bunaltı dolu "uçuş fantezileri"nin yeniden canlanmasına neden olmuştu.[413] Hava kuvvetlerine yaptığı büyük yatırım, akılsal boyutu bir yana, doruklara egemen olmayı önemseyen bir kişiliğin bir yansıması olabilirdi.

En yaygın bilinçdışı fanteziler, "onarım fantezisi" olarak bilinir. Bu tür fantezileri taşıyan kişilerin çocukluk çağında genellikle önemli kayıplar, yas süreci ya da depresif anneler söz konusudur. Eğer psikolojik bir dille konuşacak olursak bu tür kimseler, çocukluklarında annelerini kaybetmenin ve daha genel anlamda sevgiyi kaybetmenin tedirginliğini yaşamışlardır. Onarım fantezisi, kayıp duygusuna karşı alışkanlık haline gelmiş bir savunmadır. Onarım fantezisinin bir türünde birey, bilinçdışı bir "öykü" geliştirmekte ve bu öyküde ölmüş kardeşlerini hayata döndürebilmektedir.[414] Böyle bir birey, yetişkinlik çağına ulaştığında hâlâ fantezisinin etkisi altında, simgesel olarak üzüntüyü yok eden ve çevresine "hayat" veren onarıcı davranış örüntüleri sergileme eğilimi göstermektedir. Örneğin o, çiçekleri büyüdüğü zaman "hayat" vermiş olan bir bahçıvan olabilir; sorun yaşayan bir ülkenin lideri olduğunda ise umudu yeşerten ve yandaşlarının ortak çöküntü duygularını gideren tekrarlayıcı eylemlere girişebilir ve geniş grup kimliklerini ülküleştirerek ortak özsaygıyı yükseltebilir. Kuşkusuz bu fantezi "bilinçdışı" olduğu için bu davranış örüntülerini neden tekrarladığının farkında değildir, yalnızca bu örüntüleri tekrarlama yönündeki dürtüsünün farkındadır.

Onarıcı bir lider, yandaşlarının geniş grup kimliğini ülküleştirmelerine yardımcı olarak onların özsaygısını yükseltmektedir.

Bununla birlikte, bunu yaparken kendi özsaygısını ve kendine duyduğu sevgiyi de yükseltmektedir. Başkalarına zarar vererek kendilerine duydukları sevgiyi abartan liderler de vardır; bunlar yıkıcı kimselerdir. Şu halde, abartılmış bir özbenlik sevgisine (narsisizm, özseverlik) sahip bir kişilik taşıyan bazı liderler, onarıcı da olabilmektedir, yıkıcı da. Bana göre kendilerine karşı duydukları sevgi abartılı olan liderler, geniş grup kimliği sorunlarını, ritüelleri ve kitlesel ileri ve geri hareketleri gerçek anlamda tetikleyen kişilerdir. Bu tür liderleri bir sonraki bölümde inceleyeceğim.

7/ Narsisizmin Gücü

Bir birey olarak insan, ölmeye mahkumdur. Kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmak, bir bireyin hayatta ulaşabileceği mutluluğun ilk koşuludur. Herkesin kendi tercihleri vardır. Bazıları bahçıvanlığı ve çiçek yetiştirmeyi sever. Diğer bazıları, insanları eğitmeyi tercih eder. Çiçek yetiştiren insan, başkalarından herhangi bir şey bekler mi? Başkalarını eğiten kişi, çiçek yetiştiren kadar çalışmak zorundadır.

Mustafa Kemal Atatürk

"Narsisizm (özseverlik; ç.n.)" terimi, tabii ki Narcissus'u konu alan Yunan söylencesinden gelmektedir. Narcissus, kendisinin bir su birikintisindeki aksine âşık olan genç bir adamdır;. Psikanalizde bu, "kendini sevme" anlamına gelen teknik bir terimdir. Gerileme gibi narsisizm de, kendi başına patolojik bir şey değildir, cinsel ve saldırgan arzulara sahip olmak ve iç çatışmalarla ilgili olarak bunaltı yaşamak gibi, insan psikolojisi açısından normal bir şeydir. Gerçekten de, sağlıklı narsisizm herhangi birisinin sağkalımı, çalışması ve sağlam bir kimliği devam ettirmesi için zorunludur. Fakat özseverlik, birtakım engellenmelere de uğrayabilmekte, bu da sağlıksız bir biçimde zayıflamış ya da şişmiş bir özbenlik sevgisine yol açabilmektedir.[415] İnsanların özbenlik sevgisi *abartıldığı* zaman sergiledikleri tekrarlı düşünce, davranış ve duygu örüntüleri, hepsi bir arada *narsisistik kişilik* olarak adlandırılmaktadır. Bu tür bireyler kendilerinin emsalsiz ve büyük olduklarını düşünür, bu da onların kendilerini tümgüçlü hissetmelerine ve sanki herhangi başka birinden daha iyiymiş

gibi eylemde bulunmalarına neden olur. Fakat narsisistik kişiler, bir paradoksun içinde yaşamaktadırlar: Bir yandan açıkça kendilerini çok sever ve büyük ve tümgüçlü hissederken, diğer yandan üstü örtük bir biçimde değersizleştirilmiş bir yanları vardır ve sevgi "açlığı" çekmektedirler; bu ikici yön, zaman zaman farkındalık alanına çıkmakta ve kişiyi ezmektedir. Bu tür bireylerin *açık* büyüklenmeci kendiliği ve *örtülü* aç kendiliği, tutarlı bir kimliğin yokluğuna işaret etmektedir.[416]

Narsisistik kişiliği olan birinin zihin modelini oluşturalım. Fırından yeni çıkmış bir elmalı çöreğin servis edilmesini gözümüzün önüne getirelim: Akşam yemeği için kurulan sofrada bir şişe tuzlu salata sosu, çörek tabağına dökülsün ve çöreğin küçük bir bölümünü ıslatsın. Çöreğin yenebilir durumdaki daha geniş bölümünü korumak için salataya bulaşmış bölümü keselim ve servis tabağının kenarına itelim. Yenebilir durumdaki geniş bölüm, kişinin kimliğinin abartılmamış özbenlik sevgisine yatırılmış bölümünü simgelemektedir; daha küçük ve bozuk parça bireyin değersizleştirilmiş yönlerini temsil etmektedir. Narsisistik kişiler şişmiş, büyüklenmeci parçalarını, değersizleştirilmiş ve aşağılanmış yönleriyle bütünleştiremedikleri için, "iyi" parçanın "bozuk" parçaya temas etmemesi temel bir özellik haline gelmektedir.

Abartılmış narsisizm, (özellikle çocukluk yıllarında)[417] tekrarlayan engellenmelere, aşağılanmalara ve yoksunluklara uğrayan kişilerde bir savunma olarak gelişme eğilimindedir. Fakat kuşkusuz ki abartılmış narsisizmin düzeyi, bir bireyden diğerine değişmektedir. Dışarıdan bir gözlemci, narsisistik kişilik örgütlenmesi olan bir kişide, sıklıkla alışılagelen birtakım çelişkili davranış, düşünce ve eylemler görür. Narsisistik kişiliği olan bi-

rinin zihninin nasıl çalışacağı, egemen kimliğin ne ölçüde sürdürüldüğüne, buna yönelik tehditlere nasıl tepki verdiğine ve kişinin çöreğin iyi parçasını koruyup herkesin hayran olması için onu sergilerken bozuk parçayı, kendisi de dahil olmak üzere herkesten nasıl gizlediğine bağlıdır.

Narsisistik kişiliği olanlar, kimliklerinin yalnızca "iyi" parçasını kabul ederek sanki kendileri "Tanrı'nın dünyaya bir ihsanı" imiş gibi davranmaktadırlar: Güzellikte, zekâda, güçte vb. "bir numara"dırlar.[418] Çoğu kez emsalsiz başarılar olarak değerlendirdikleri şeylerin bir koleksiyonunu yapar, bunların örneğin bir tenis maçını kazanmak ya da sıkıcı bir konferansı terk eden ilk kişi olmak gibi, esaslı ya da önemsiz nitelikte olmasına aldırış etmezler; önemli olan, çöreğin büyük kısmına çikolata parçacıkları serpebilmektir. Örneğin narsisistik bir kadın, sabahları aynaya bakar ve şöyle der: "Çekil git, Julia Roberts! Ben senden çok daha güzelim." Tedavisini üstlendiğim böyle bir kadın, şu fanteziyi kurmuştu: Washington'da çıplak modellik yapıyor olsaydı, herkes bu "en güzel vücudu" seyretmek için arabalarını durduracağından kentteki en büyük trafik sıkışıklığı yaşanacaktı. Bu tür kimseler, gerçekten bilincinde olsunlar ya da olmasınlar, içinde yer aldıkları olayları betimlerken "fantastik", "inanılmaz" ve "dünyayı sarsacak nitelikte" gibi sözcükler kullanırlar. Çoğu tümceleri "Ben" sözcüğüyle başlarlar, çünkü başkalarını tanımadan önce kendilerini tanıtma gereksinimini duyarlar; aşırı olgularda başka insanlara ait düşünceler, duygular ve eylemler, duygusal düzlemde tam olarak ayırt edilmemektedir. Narsisistik kişiliği olan tipik birisi için "ortalama" birisi olmak (kendi "ortalama-lığımız" içinde rahat yaşayabilen çoğumuz gibi olmak), dehşet verici bir yaşantıdır. Dolayısıyla, herhangi bir genç adam belli bir zamanda bir kadınla flört ederken, benim analize

aldığım narsisistik bir kişi, aynı anda üç kadınla birden flört ediyordu: Patricia'yı sinemaya götürmüştü. Bir bahane bulup onu sinema salonunda bırakarak Jennifer'la kahve içmeye gitmişti. Kahveden sonra sevişmek için Beverly'nin evine gitmiş, sonra da sinema salonunda bıraktığı Patricia'nın yanına dönmüştü.

Çöreğin büyük ve iyi parçası her zaman için korunmak durumundadır. Narsisistik kişilik özellikleri taşıyan bireyler, çoğu kez kafalarında benim "cam fanus"[419] adını verdiğim, görkemli bir yalnızlık içinde yaşama fantezisini kurarlar; bozulmuş dilimi daha da uzağa iter ve büyük parçayı saydam, koruyucu bir kapak ile örterler. Böyle bir kadın, kendisini tam anlamıyla cam fanus içindeki güzel bir çiçek olarak görüyordu. Fakat "cam fanus" çoğu kez kendini simgesel biçimlerde ortaya koymaktadır, örneğin tekrarlı bir biçimde kendisini, yanında Cuma (romanda Robinson'un hizmetkârı olan yerli; ç.n.) olmayan Robinson Crusoe olarak düşünen kişide olduğu gibi. Bu hasta kendisinin tümgüçlü olduğuna inandığı için çevresinde Cuma'mn bulunmasına gerek yoktu; Juan Fernandez adasının çevresindeki deniz, bir "cam fanus" işlevini görüyordu.[420] Narsisistik bireyler, aynı zamanda kendilerine ait bozuk, değersizleştirilmiş parçanın varlığından da haberdardırlar, bu parça onların sevgi "açlığını" ve beslenme ve "büyütülme" gereksinimini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, aynı zamanda üç kadınla birden flört eden ve kendisini "dünyanın en büyük âşığı" olarak nitelendiren adam, aynı zamanda "bir gün ihtiyacı olacağı ihtimalini düşünerek" dolabında muazzam bir konserve yiyecek stoku bulundurmak zorundaydı. Stoku bir miktar azaldığı takdirde değersizleştirilmiş yönünü hissetmeye başlayacak, utanma ve aşağılanma tehlikesi doğacak ve bunaltısını yatıştırmak için alelacele daha fazla konserve yiyecek depolayacaktı. İstiflediği yiyecek, ihtiyaç duyduğu duygusal beslen-

meyi simgelemekteydi.

Çöreğin bozuk parçası başka birisinin tabağına aktarılabilirse, yani narsisistik birey özbenliği içinde istemediği şeyin artık kendisine ait olmayıp başkasına ait olduğu yanılsamasını geliştirebilirse, en azından kısa bir süre için kendisini rahatlamış hissedecektir. Fakat narsisistik kişinin istenmeyen parçayı başkasının tabağına aktarmak, kötü parçanın kendi tabağına geri dönmemesini sağlamak ve istenmeyen parçanın gerçekteki aidiyetini görmezden gelmek için büyük bir ruhsal enerji harcaması gerekmektedir. Bu, *dışsallaştırma*[421] sürecidir ve de daha sonra göreceğimiz gibi, narsisistik kişilik örgütlenmesine sahip politik liderlerin davranışlarında, özellikle önemli bir rol oynamaktadır.

Narsisistik kişilik özellikleri taşıyan bireyler, tipik bir biçimde oldukça sınırlı bir duygu repertuarına sahiptirler. Bu tür kimseler, temelde başkalarım yalnızca kendilerine hayran olmak için var olan kimseler olarak gördükleri için, genellikle onların kendi yaşantılarını sürdüren bağımsız bireyler oldukları gerçeğini değerlendiremezler. Ayrıca narsisist kişi, kendi değersizleştirilmiş kimliğini bir başkasına dışsallaştırırsa, çoğu kez zihninde öteki kişiyi değersiz kılmaktadır. Narsisistik kişiler, buna uygun olarak başkalarına kötü davrandıkları ya da onların dostluklarını kaybettikleri zaman vicdan azabı, üzüntü ya da keder gibi duyguları samimi bir biçimde sergilemede güçlük yaşarlar. Narsisistik kişi, başkalarını "cam fanus" aracılığıyla gözlediği kendi yalnız krallığında yaşamaktadır. Camın dışında olanların bu krallığa hayranlık ve kıskançlıkla baktıklarını ve kalleş olduklarını düşündüğünde vicdanı sızlamaksızın, duygusal yönden mutlak bir önemsizleştirme ile, onları birer "hiç" olarak görmektedir. Narsisistik kişilikteki insanlar, buna uygun olarak bir başkasının

başrolü kendilerinden almaları olasılığıyla karşı karşıya geldikleri zaman, kolayca haset duygularına kapılmaktadırlar.[422]

Paranoid beklentilerin ve bir dereceye kadar da psikopatik eğilimlerin eşlik ettiği ve psikanalistlerin *kötücül özseverlik (habis narsisizm)* adını verdiği bir kişilik tipi vardır. Bu tür kimseler için büyük ve bozulmamış çörek parçasını küçük ve bozulmuş olan parçadan ayırmak da, istenmeyen parçayı bir başkasının tabağına itmek de yeterli değildir. Kötücül narsisistin endişe (anksiyete), depresyon ve özellikle de aşağılanma duygusu yaşamaması için, istenmeyen küçük parçanın tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir. Kötücül narsisistler, başka bireyleri ya da grupları özsaygılarının kararlılığını tehdit eden, kendilerinin değersizleştirilmiş yönlerini temsil eden şeyler olarak gördüklerinden, ancak değersizleştirilmiş diğer kişilerin vicdansızca yıkılması ve aşağılanması yoluyla büyüklük ve tümgüçlülük yanılsamalarını devam ettirebilirler. Bu tür kimseler, benim ve Gabriele Ast'ın tekrarlayan "saldırgan zaferler" adını verdiğimiz süreçlerle, geçici bir haz elde etmeye alışmışlardır.[423] Bu bireyler, bu "saldırgan zaferler"i gerçekleştirebilmek için kendilerine karşı duydukları abartılmış sevgiye paranoid özellikler, psikopati ve yalnızca var olabilmek için tekrarlayan yıkıcı davranışlarda bulunmaya hak kazandıkları yolunda gelişimsel yönden ilkel bir inanç eklerler. Ted Bundy gibi bazı seri katillerin bu tür bir kişilik örgütlenmesine sahip olduklarına inanılır.[424] Marry Harron'un senaryosunu yazıp yönetmenliğini yaptığı, Bret Easton Ellis'in aynı adlı romanına dayalı *Amerikan Sapığı (American Psycho,* 2000) filminin başrolündeki Patrick Bateman karakterini, psikopatinin de eklendiği kötücül özseverliğin bir örneği olarak görebiliriz. Bir Harvard mezunu ve Wall Street'te bir borsa simsarı olan Bateman, pek çok alanda "bir numara" olma ve bu

konumunu korumanın peşinde koşmaktadır: Yakışıklılığını korumak için en iyi ürünleri kullanmak, her gün binlerce şınav çekmek, yalnızca en iyi takım elbiseleri giymek. "En iyi" restoranda bir rezervasyon önerisinin reddedilmesini içine sindiremez ve bu konuda çevresine yalan söyler. Mizah yüklü bir sahnede Bateman, hepsi de kendilerini abartılmış bir biçimde seven üç erkekle yarışır; birbirlerine isim kartlarını göstererek kimin kartının en iyi yapıya ve yazıya sahip olduğunu tartışırlar. Bateman'ın sağlıklı görüntüsünün ardında bir seri katil vardır ve film boyunca, iş dünyasındaki bir rakibini, evsiz bir kişiyi ve birkaç tane kadını, hiç olmazsa fantezisinde öldürür. Kurbanların onun açısından neyi temsil ettiği, film boyunca anlaşılmaz, fakat biz onların bir biçimde Bateman'ın kimliğindeki, yıkılması "gereken" bozuk parçayı temsil ettiklerini varsayabiliriz.

Narsisistik kişiliği olan kimselerin düşünce, duygu ve davranış örüntülerinin yoğunluğu, büyüklenmelerinin derecesine bağlı olarak değişir. Bazılarında başkalarıyla ilişki kurmakta sürgit devam eden bir güçlük ve zaman zaman gerçeklik algısının bulanması söz konusudur. Bütünleştirilmiş kimlik alanları bulunanlar -üstünlüklerine olan inançları yanında neyin nerde bittiğini ve neyin nerede devam ettiğini bilenler- ise hayata daha iyi bir uyum göstermekte ve dünyanın gözünde oldukça başarılı da olabilmektedirler. Gerçekten de, çok gösterişli, yakışıklı, güçlü, başkalarını yönlendirmede etkili bazı narsisistlerin iç dünyalarındaki başarı ve övgü arayışı, çoğu kez onların eğitim, iş ve toplumsal örgütlenme alanlarında lider konumuna geçmelerini sağlayacaktır. Bunlara *başarılı narsisist* denmektedir.[425] Bir "başarılı narsisist", başkalarından üstün olduğunu düşünür, fakat sahte bir alçakgönüllük gösterir: Aslında o, bir grup içinde "bir numara" olmayı ve başkalarınca da bu şekilde algılanmayı ve ya-

şanmayı önemsemektedir. Bu kişi, eğer dış koşullar uygunsa politikaya atılmaya ve bir politik lider olmaya oldukça eğilimlidir.[426] "Başarılı" sözcüğüyle kastettiğim şey, bu tür kimselerinin gereksinimlerinin moral değeri değil, bunların her birinin başkalarının gözünde üstünlük kazandığı dış dünyadaki kişiliklerinde bir yansıma bulabilmeleridir. Başarılı narsisistik liderlerin iç gereksinimleri ile yandaşlarının onlara verdikleri yanıtlar arasında bir "uyuşma" gerçekleşmektedir. Bu liderlerden bazıları bu "uyuşma" halini uzun zaman sürdürebilmekte, bazıları ise bunu başaramamaktadır. Başarılı narsisistik liderler psikiyatrlara gelmeseler bile, narsisistik kişiliği olan hastalarla gerçekleştirilen klinik çalışmalar, bu tür liderlerin iç dünyalarına ilişkin pek çok şeyi örnekleyebilir.

Genellikle bir geniş grubun kimliği tehdit altına girdiğinde ve de grup gerileme içine girdiğinde, bir toplulukla kendisini abartılmış bir biçimde seven bir kişi arasında "uyuşma" olma olasılığı çok güçlüdür: Liderin kendi gücüne ve tümgüçlülüğüne olan inancı, yandaşlarınm bir kurtarıcıya yönelik arayışını karşılamaktadır. Kuşkusuz, abartılmış bir narsisizm taşıyan politik kişiler, genellikle "bir numara" konumuna gelmeye çalışmakta ve çeşitli koşullar altında konumlarını tepeye taşıyabilmektedirler. Aslında, bazıları kahramanca eylemleri gerçekleştirebilmekte ve yandaşlarınm gözünde birer kahraman olabilmektedirler. Ben, genel olarak Max Weber'in ve diğerlerinin[427] "karizmatik liderler"in ortaya çıkışı -kriz halindeki geniş grubun gereksinimihakkmda öne sürdükleri görüşün narsisistik liderlerin üstünlüğü elde edişlerine de uygulanabileceğine inanıyorum, fakat tüm karizmatik liderlerin, yukarıda betimlendiği gibi narsisistik bir kişilik örgütlenmesine sahip olması koşul değildir. Narsisistik liderlerin eğilimleri, önyargıları ve resmî eylemleri (demokratik

toplumlara uyarlanabilecek yönleri bulunsa da) bu bölümde tartışılmış olan iç psikolojik yapıların gerekliliklerini yansıtmaktadır. Kişilik yapıları, onları kendi üstünlüklerinin altını çizmek için yandaşlarından bazılarını değersizleştirme ya da kendilerine özlemini çektikleri saygıyı gösterecek olanlara büyük bir değer verme yoluyla yandaşlarını yönlendirmeye itmektedir. Bu tür politik liderler, kendi dolaysız çevreleri içinde kendilerine hayran olan kimselerin tüm bireyselliğini yadsır ve onları, kendi büyüklüklerinin destek noktası olarak kullanırlar.

Kendisini aşırı bir biçimde seven bir lider, yandaşlarından kendi parıltılı özbenlik imgesini yansıtacak ve üstünlüğünün bir uzantısı olacak, imgelenmiş ve umut edilen bir yüksek işlevsellik düzeyini gerçekleştirmelerini isteyebilir. Ben, bu tür narsisistik liderlik tipini *onarıcı* olarak adlandırıyorum. Elmalı çörek metaforuna geri dönecek olursak, onarıcı lider, bozuk parçanın üstüne dökülen salata sosunu temizlemeye çalışmakta ya da onu tatlı hale getirmeye çalışmakta ve belki de onu bozulmamış parçayla birlikte aynı tabakta kalacak ve dokunulacak kadar düzeltmektedir.

Onarıcı lider tipine verilebilecek bir örnek, modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'tür. Resmî tarihte anlatıldığı şekliyle, Atatürk'ün yaşam öyküsü kısaca şöyledir: Mustafa, 1881'de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir liman kenti olan Selanik'te (şimdi Yunanistan'da Thessaloniki) doğmuştur. Bir gümrük kâtibi ve küçük bir işadamı olan babası, kendisi yedi yaşındayken ölmüştür. Mustafa, küçük yaşlarda askerî okula gitmek üzere evden ayrılmış ve burada bir öğretmeninden ikinci adı olan Kemal'i ("olgunluk" anlamında) almıştır. Sınıf birinci-

liğine yakın bir dereceyle mezun olmuştur. Osmanlı ordusunun bir subayı olmasına karşın padişahı (II. Abdülhamit; ç.n.) eleştiriyordu ve yönetim karşıtı örgütlenmelerde etkinliği vardı. I. Dünya Savaşı'nda askerî hizmet için seçildikten sonra, Çanakkale'de İtilaf güçlerine karşı savaşırken kahramanca liderlik nitelikleri dikkatleri çekmişti; 35 yaşında general rütbesine yükseltildi. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben İtilaf güçlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan bölümünü istila etmesi tehlikesi belirip de padişahın (VI. Mehmet; ç.n.) İtalyan, Fransız, İngiliz ve Yunan istilasını savuşturma gücüne sahip olmadığı ortaya çıkınca Mustafa Kemal, Türk ulusunun bağımsızlığını sağlamaya çalışmıştır. İstanbul'dan Türk halkının "bağrı" olan Anadolu'ya geçmiş ve yayılmakta olan Yunan güçlerine karşı koyacak bir ordu örgütlemiştir. Mustafa Kemal'in artan gücünden çekinen padişah, İtilaf güçlerinin baskısıyla onun Anadolu'daki görevine son vermiş, bu da Mustafa Kemal'in Ankara'da geçici bir ulusal hükümet kurması ve onun başına seçilmesi sürecini hızlandırmıştır. Mustafa Kemal, bir taşra kasabası olan Ankara'da, Anadolu'da ilerleyen Yunanlılara karşı yürütülen mücadeleleri planlamış ve en sonunda, 1922'de onları yenilgiye uğratmış, bu da İtilaf güçleriyle bir barış antlaşması imzalanmasının yolunu açmıştır. Padişah sürgüne gitmiş ve 1923'de Mustafa Kemal'in liderliğinde modern Türkiye kurulmuştur. Mustafa Kemal, gücü eline geçirdikten sonra "Baba Türk" anlamına gelen "Atatürk"ü soyadı olarak almıştır.[428] Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmasını takiben Türkiye'yi çağdaşlaştırma ve laikleştirme yönünde birtakım keskin politik ve kültürel değişikliklere gitmiştir.[429]Halifelik kurumunun kaldırılışı, İslam hukukunun ve devlet yönetimindeki İslamî etkinin ortadan kaldırılması, Avrupa'daki örneklere uygun bir hukuk sisteminin kuruluşu,[430] kadınlara birtakım hakların verilmesi, Arap harfleri-

nin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi ve ekonomide modernleşmeye yönelik birtakım reformların yapılması bunlardan bazılarıdır. Türklerin genel olarak inandığı sav, Atatürk'ün savaş yorgunu ülkesinin bağımsızlığını yeniden elde etme ve kültür devrimiyle yeni bir Türk kimliği yaratma ilhamını hemen hemen tek başına aldığı yolundadır. O, 1938'de ölmüş de olsa, halen Türkiye'de, sanki yaşıyormuşçasına büyük bir saygı görmektedir. Şimdi bile çoğu insan onu Ata ya da Ata'm diye anmakta, "Ebedî Şef" adıyla ölümsüzleştirilmektedir.

Bazıları benim Atatürk'ün eylemleri için onarıcı tabirini kullanmama karşı çıkabilirler: Bazıları Atatürk'ü kendi yandaşlarının davranışlarını en küçük belirtilerine kadar yönlendiren bir kişi, hatta belki Batılılaşmak için Batılılaşmacı birisi olarak görebilirler. Sözgelimi, Atatürk'ün laikleşme programının mevcut aile düzenini ve çocuk bakım biçimlerini kesintiye uğrattığını ve de toplumsal bir gerilemeye neden olduğunu söyleyenler de çıkabilir. Fakat Osmanlı yönetimi boyunca evlilik, boşanma ve miras konularında uygulanan İslam hukuku, kadınlar açısından çok elverişsizdi ve Atatürk şuna inanıyordu: "Kötü bir aile yaşamı, toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda kaçınılmaz bir zayıflamaya yol açar. Aileyi oluşturan erkek ve kadın ögeleri, doğal haklarına tam anlamıyla sahip olmalı ve aile açısından üstlerine düşen yükümlülükleri yerine getirebilecek bir konumda olmalıdırlar."[431] Atatürk, yandaşlarının zihninden, daha yaratıcı ve üretici bir biçimde işlev görmelerini engelleyen yükleri atmalarını sağlamaya çalışıyordu. Getirdiği yenilikler, bazen yasal zorlamaları gerektirse de, amaçları ve etkileri her zaman için yandaşlarının kişisel özerkliğini artırıcı[432] ve de mevcut toplumsal gerilemeyi ilerleme yönüne çevirici bir işlev görmüştür.

Itzkowitz ile ben, Atatürk'ün kişilik ve kimliğini biçimlendiren belki de en önemli olgunun, yas dolu bir evde doğması olduğunu saptamıştık. Kendisinden önce doğan üç kardeşi de, erken yaşlarda, aile Osmanlı-Yunan sınırına ve Olimpos Dağı'na yakın, yalıtılmış ve hoş olmayan bir ortamda yaşarken ölmüşlerdi. Mustafa'nın çocukluğunda, ölmüş olan erkek çocuklardan birine ilişkin öykü, aile içinde sık sık anlatılırdı: Çocuk, deniz kenarındaki bir mezara gömülmüş ve büyük bir dalga cesedini ortaya çıkarınca hayvanların hırpaladığı hali gözler önüne serilmişti. Mustafa doğduğu sırada aile Selanik sınırından taşınmış ve sıkıntılarından kısa bir süre için kurtulmuştu; bu da bize ebeveyninin onu "özel" bir çocuk olarak, ailenin kasvetli, karanlık yaşamına gelen bir güneş ışığı olarak gördüğünü düşündürmektedir. Fakat bu dönem uzun sürmemiş, küçük kardeşlerinden biri, doğduktan kısa bir süre sonra ölmüş ve annesi 27 yaşında, iki çocuğuyla birlikte kendisini ancak destekleyecek küçük bir aylıkla dul kalmıştır. Itzkowitz ile benim yaptığımız araştırma, Mustafa'nın bu yas dolu evde -özellikle annesinden- yeterli ebeveyn desteği görmediğini doğrulamıştır.

Atatürk'ün yaşamının ayrıntılarına fazla girmeden, burada *kendi sözleriyle* liderin çocukluk yıllarındaki yuvasında yaşadığı duygusal "açlığı" ve daha sonra kendisine karşı aşırı bir sevgi geliştirmesini örnekleyelim. Atatürk, 1930 yılında kaleme aldığı bir yazıda tehlikeli Yunan sınırındaki evde, büyük kardeşlerinin ölümlerine (simgesel de olsa) açık bir gönderme yapmaktadır. Bu yazı, insanın doğayla ilişkisi hakkında bir tartışmayla başlamaktadır:

> İnsan, doğmaya ya da doğmamaya karar vermemektedir. Doğum anında o, doğanın bir lütfudur ve kendisinden çok,

doğanın ve kendisi dışındaki mahlûkların lütfuna bağlıdır. Korunması, beslenmesi, bakılması ve büyümesine yardım edilmesi gerekmektedir.[433]

Burada, cesedi doğa tarafından ortaya çıkarılmış ve başka mahlûklar tarafından zarar verilmiş büyük erkek kardeşine ait aile öyküsünün yansımaları bulunabilir. Küçük oğlanlara ne olabileceğine (ölüm ve bedenin zarar görmesi) ilişkin fantezisini, anne sevgisinin yeterli olmayabileceği yas dolu evdeki yaşantılarıyla birleştirmiş olabileceğini ve buna tepki olarak narsisistik bir karakter geliştirmeye başlamış olabileceğini tahmin edebiliriz. Yetişkinlikte sarf ettiği sözler, onun erkenden gelişim gösterdiğini ya da özbenlik kavramındaki savunma içerikli şişmeyi göstermektedir.

Çocukluk yıllarımdan beri evimde ne annemle, ne kız kardeşimle, ne de bir arkadaşımla birlikte yaşamaktan hoşlandım. Hep yalnız ve bağımsız olmayı seçtim ve hep bu şekilde yaşadım ... zira birisi öğüt verdiğinde ya bu kabul edilir ve yerine getirilir ya da bunları yapmayı reddedersiniz. Her iki tepki de bana uygun görünmüyor. Benden 20-25 yaş büyük olan annemden gelecek bir uyarıya riayet etmek, geçmişe dönmek olmaz mıydı? Buna isyan edersem, kadınlığın en yüce mertebesinde olduğuna tüm kalbimle inandığım annemin kalbini kıracaktım.[434]

Atatürk, kendisini başkalarının üstünde görüyordu ve yandaşlarınca da böyle algılanıyordu. Fakat başkalarına kıyasla üstün konumunu korumak için değersizleştirilecek ve yıkıma uğratılacak, fantezide yer alan düşmanlar ya da alt gruplar aramıyordu. Onun özseverliğini ifade edişi, oldukça farklıydı:

> Onca yıllık eğitimden, uygarlaşma ve toplumsallaşma süreçlerini bu kadar inceledikten sonra, niçin sıradan insanların düzeyine ineyim? Ben onları kendi düzeyime çıkaracağım. Benim onlara benzememi istemeyin; onlar bana benzemelidirler.[435]

Atatürk'ün manevî kızlarından biri olan, 1974'de Ankara'daki mütevazı evinde görüştüğüm rahmetli Sabiha Gökçen'den[436] Atatürk'ün çocukluk yıllarında evin yas dolu ortamını kişisel çevresindeki neşe dolu ortama dönüştürmeye çalıştığını öğrenmiştim. Sürekli bir biçimde, manevî kızlarına gülümsemelerini söylerdi: Cumhurbaşkanlığı konutunda keder ya da depresyonun yaşanacağı bir oda yoktu. Açıkça "yaşam" ve "mutluluk"la aşırı uğraşmasına rağmen (ya da belki kısmen bunun bir sonucu olarak) manevî kızlarından bazılarının başına, içinde intiharın da yer aldığı birtakım trajediler gelmiştir.

Atatürk'ün ana uğraşısı olan "mutlu" bir Türkiye yaratma işi, belki de onu ulusu için ailesi içinde sergileyeceği baba rolünden daha iyi bir baba yapmıştır: Onun toz toprak içindeki küçük Ankara kasabasını "Gay Paree"(Neşeli Paris) modeli üzerinden yeni Türkiye'nin başkenti olarak yeniden yaratma çabaları hakkında anlatılan pek çok eğlenceli öykü vardır. Atatürk, gücü elinde topladığı zaman Türkiye gerçekten de keder içindeydi. Milyonlarca Türk, Balkan Savaşları'nda ve I. Dünya Savaşı'nda ölmüş, sakat kalmış, yerinden yurdundan olmuş ya da keder içindeydi. Artık Anadolu'da yaşayan çoğu insan, Makedonya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklardan gelme idi. Atatürk, kederli ulusunu kederli annesiyle özdeşleştirmiş ve bir politik lider olarak kurtarma fantezilerini, düzenli bir biçimde tekrar tekrar sahneye koymuştur. En erken

dönemlerdeki anılarına dayanan, günlük bir ritüel geliştirmiştir. Bu, kişiliğinin "tümgüçlü" parçasının büyük kurtarma operasyonlarına girişebilmesi için "aç" bölümü idare etmekle ilgili bir ritüeldi. Atatürk'ün babasına ilişkin ilk anısı, ölümünden hemen önce babasının, Atatürk'ün yaşamına ve düşünce dünyasına yeni bir yön vermek için, dindar annesi Zübeyde Hanım'a zarifçe karşı koyması idi.[437] Atatürk'ün çocukluğunda, özellikle Selanik gibi kentlerde laik, Batı tarzı okullar ortaya çıkmıştı ve babası, onun böyle bir okula gitmesini istiyordu. Atatürk, daha sonraları anne ile babası arasında kendi eğitimi konusunda "derinden derine bir mücadelenin" gerçekleştiğini anımsıyordu. Atatürk'ün babası, oğlunu ilkin annesinin istekleri doğrultusunda dinî bir okula kaydettirmişti ve çocuğu burada kalsaydı geleneksel, Müslüman bir Osmanlı olarak yetişecekti. Fakat babası, daha sonra içine düştükleri çatışmaya bir çözüm bulmuştu: Oğlunun dinî okula girmek için gerekli törenleri gerçekleştirmesine izin vermiş, böylelikle anneyi memnun etmiş (ki o, göründüğü kadarıyla kederlerine karşı din yoluyla teselli bulmaya çalışmıştı) ve birkaç gün sonra oğlunu dinî okuldan alarak laik bir okula yerleştirmişti. Bunun önemli bir anlamı vardır, bu küçük çocuğun kazandığı eğitim fırsatının, babasından gelen, sonradan liderlik edeceği çağdaş ulusa geçecek özel bir "bağış" olduğunu düşünebiliriz.

Atatürk'ün başkanlığı sırasında, annesi onunla birlikte yaşamak için Ankara'ya gelmişti. Atatürk, sanki onun isteklerini "doyurumuşçasına" her sabah annesinin elini öper, Türkiye'yi laikleştirme ve Batılılaştırma işlerine ondan sonra yönelirdi. Fakat bu eylem, onun günlük ritüelinin sadece bir yarısını oluşturuyordu. Çoğu kez güne geç başlar, her gece cumhurbaşkanlığı köşkündeki akşam yemeklerinde konuklarını ağırlardı ve bu ri-

tüeli ileri yaşlarına, doktorlar hastalık nedeniyle bu tür eylemleri yasaklayıncaya kadar sürdürmüştü. Yemeklere genellikle politikacıları, bilim adamlarını ve sanatçıları davet ederdi, fakat "cam fanus"unu koruyacak bir yakın arkadaş grubu, hemen her zaman mevcuttu.[438] Yemek ve içki faslı, akşamın erken saatlerinde başlar ve sabahın erken saatlerine kadar sürerdi. Atatürk, tabağındakileri az az yer ve çok yavaş içki içerdi,[439] fakat çoğu kez çocukluk yıllarından anımsadığı yemekleri ister, bazen annesinin yaptığı gibi pişirilmemiş bir yemeği geri gönderdiği olurdu. Kendisi ve konukları tarafından söylenen şarkılara dek, masadaki her türlü eylem, onun denetimi altındaydı: Sık sık müzisyenlerden çocukluk çağından kalma melodileri çalmalarını isterdi. Dolayısıyla o, her gece simgesel olarak yeniden çocukluk yıllarına gitmekteydi -annesinin hayalini ziyaret ediyor, bu imgeyi yemek ve şarkıyla "beslenerek" kuruyor ve onun kırılmış kalbini onarıyordu.

Her sabah annesinin ellerini öperek onun imgesiyle ilgili ritüeli tamamladıktan sonra, kendisini "Baba Türk" olarak adlandırarak ve çabalarını gerilemiş geniş grubunu ilerleme yoluna sokmaya yönelterek, babasının imgesiyle özdeşleşiyordu. Kuşkusuz akşam yemeğinin yendiği sofrada onun devrimci düşünceleriyle ilgili tartışmalar geçiyordu, fakat o yemek odası, devlet katındaki bir oda olmaktan çok, bir çocuğun oyun odasını andırıyordu. Atatürk ve konukları, özellikle de yakın arkadaşları politik ve ekonomik konular hakkındaki ciddi tartışmaların devrimci düşüncelere ilişkin değerlendirmelerin arasında şarkılarla, içkilerle ve esprilerle bir "oyun oynuyorlardı." Onlar, geceleri, bir sonraki günün "ilerleyişi"ne hizmet eden bir "gerileme"yi sahneye koyuyorlardı. Klinik çalışmalardan biliyoruz ki, ilerlemenin takip ettiği bu gerileme örüntüsü, pek çok yaratıcı eylemin teme-

linde yatan şeydir.

Atatürk, kendi üstünlüğüne olan inancını yeni bir Türkiye'yi yaratmak için kullanmış ve yandaşlarını kendi yükselmiş, açık kimliğine daha uygun "bir hale getirmek" için önlerindeki engeli kaldırmaya çalışmıştı. "Aç" özbenliğinin, aşırı özbenlik sevgisinin ve kurtarma fantezisinin arasındaki ilişkiyi ve bu fanteziyi kederli annesinden kederli ulusuna aktardığını, belki de hiç fark etmemişti. Bununla birlikte, bu örüntünün bilincine kısmen varmış olması gerekir. Yunanlılara karşı kazanılan zaferin ikinci yıldönümü için Ağustos 1924'de yaptığı bir konuşmada ansızın "aile hayatı"nın öneminden söz etmiştir -paradoks olarak, fakat simgesel bir biçimde çocukluk yıllarında ailesi içinde yaşanan sıkıntıları ve evliliğinin başarısızlığa uğrayışını açığa vurmuştu: "Uygarlığın temeli, ilerleme ve gücün temeli aile yaşamında yatar."[440] Yaşı ilerledikçe özgeci davranışlara dönüşen yüceltilmiş kurtarma dürtülerinin farkında olduğuna ilişkin kanıtlar da vardır.

Bir başka "başarılı" narsisistik lider olan, 37. ABD başkanı Richard Nixon, son derece zeki ve çözümleyici bir zihne sahip bir kişiydi. "Kurtarıcı" imgesi, ölümünden sonra da yandaşlarının zihinlerinde varlığını sürdüren Atatürk'ün aksine, Nixon kişiliğinin büyüklenmeci bölümünü, uygun bir biçimde devam ettirememişti. Zaman zaman "düşmanlarının" saldırısına uğradığını sanmıştı. Sonuçta kişilik özellikleri yıkıcı eylemlere yol açmış, bunların içinde kendi politik konumunun yıkıma uğratılması da yer almıştı.

Nixon'ın başarı gereksinimi, yetişkinlik çağı boyunca devam

etmişti. Yirmili yaşlarım sürerken Whittier Mezunları Derneği başkanlığına, Kaliforniya Duke Üniversitesi Mezunları Derneği başkanlığına, Orange County Kentler Derneği'nin ve yirmi ilâ otuz kulübün başkanlığına seçilmişti. 33 yaşındayken Kongre'ye seçilmiş, 37 yaşında ABD senatörü olmuş ve 1952'de 39 yaşındayken ABD başkan yardımcılığına seçilen en genç ikinci kişi olmuştu. O, önemli ya da önemsiz "ilkler"i elinde toplamaktaydı; Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret eden ilk ABD başkanı da oydu, seçim kampanyası sırasında küçük bir kırsal kasabayı ziyaret eden ilk aday da. Yardımcısı John Ehrlichman'a göre "Nixon'ın bir kampanyası sırasında ortalıkta dolaşan bir espri vardı; olup biten her şey, bir 'tarihsel ilk' niteliğini taşıyordu."[441] Böyle "ilkler"i toplamak, büyüklenmeci özbenliğini duygusal yönden besleyecek şeyleri toplama gereksiniminin bir işaretiydi; böylelikle hiç kimse, kendisi bile zihnindeki elmalı çöreğin bozulmuş, istenmeyen parçasıyla ilgili anksiyetesini bilmeyecekti.

Devlet başkanlığında "Nixon Yöntemi" olarak bilinen şeyin, bir "cam fanus" sendromunu yansıttığını düşünüyorum.[442] Nixon'ın yakın çevresindeki bazı kişiler, özellikle de H. Robert Haldeman ve John Ehrlichman gerçek politik görevlerinin ötesinde, Nixon'ın görkemli yalnızlık gereksinimini karşılayacak işlevleri yerine getirmişlerdir. Onlara "Berlin Duvarı" adının takılması şaşırtıcı değildir. Yaptıkları şey, liderin içinde tek başına yaşattığı krallığı çevrelemek idi. Theodore White, *The Making of the President, 1968* adlı kitabında bir gün Nixon'ı New York City'nin 5. Caddesi'nde yürürken gördüğünü yazar: "Kendi kendine yaptığı bir konuşmadan ötürü keyiflenmiş gibi gülümsüyordu. Onun büyük konsantrasyon yeteneği, bir iç söyleşiye yol açmıştı."[443]

Stresli durumlarda, kişiliğin Nixon'ın karar verme süreçlerinde, propaganda etkinliklerinde ve eylemlerinde etkili olduğu açıktır. Özellikle de -siyaset bilimcisi ve psikanalist Blema Steinberg'in de, ABD'nin 17 Mart 1969'da Kamboçya'daki Kuzey Vietnam sığınaklarını bombalaması ve ardından 1970'de Kamboçya'nın işgali ile sonuçlanan tartışmalı olaylarla ilgili ayrıntılı incelemesinde ilk kez öne sürdüğü gibi- Nixon'ın utanma ve aşağılanma duygularına karşı kişisel tepkisi, başkanlığı dönemindeki önemli kararlarla çoğu kez iç içe geçmiştir.[444]

Daha önce Norman Itzkowitz, Andrew Dod ve ben, Nixon'ın ayrıntılı bir psikobiyografisini yazmıştık. Bu çalışmaya dayanarak burada kısaca Nixon'ın yaşamına eğilmek istiyorum. Bu kısa özetin, bize Nixon'ın neden narsisistik bir kişilik örgütlenmesi geliştirdiğini açıklayacağını umuyorum. Okuyucunun, özellikle birisi onda utanma duygusu uyandırdığı zaman neden Nixon'ın aşırı tepkiler verdiğini anlamasını istiyorum. Nixon, "aç özbenliğini" saklamak istiyordu. "Aç özbenliğini" sezdiği zaman içini utanç duygusu kaplamaktaydı. Böylece, kendisinde utanç duygusu yaratanlara ya da kendi kendi "aç özbenliğini" simgesel olarak temsil edenlere karşı saldırgan davranıyordu.

Kaliforniya'da, küçük bir tarım bölgesi olan Yorba Linda'da 1913 yılının Ocak ayında dünyaya gelen Richard Nixon, çoğu kez ekonomik sıkıntı çeken ve ölümler yaşayan bir ailenin ikinci çocuğu idi.Yaşamının ilk yılında bile birçok zorluklarla karşılaşmıştı. Nixon'ın doğumundan sonra annesi Hannah'nın kendisini tekrar iyi hissetmesi için aradan haftalar geçmesi gerekti. Ve Hannah Richard altı aylık iken, Richard'ın yeni doğmuş bir kuzenini de eve alarak iki bebeğe birden bakmaya başladı. Birkaç ay sonra Hannah, bir hastaneye yatarak ameliyat oldu ve iyileş-

me sürecini geçirmek için kendi anne babasının evine taşındı. Kendi evine döner dönmez hamile kaldı ve kocasını ile iki oğlunu (Richard ve ağabeyi) bırakarak tekrar anne babasının evine gitti; orada Don'ı doğurdu. Diğer oğlu Arthur, 1918'de doğdu ve on iki yıl sonra da Edward dünyaya geldi. Bu nedenle, başlangıçtan itibaren Richard'ın yaşamında anneden ayrı kalma dönemleri olmuştu. Bebekken uzun uzun ve haykıra haykıra ağlamış, fakat annesinden sevecen bir davranış görememişti. Babası da sert ve kötü huylu bir adam olduğu için ondan yardım görmesi de söz konusu değildi. Çok sonraları, Nixon'ın annesi oğlunun uzun uzun ağladığını anımsadığı zaman Richard'ın büyüyünce büyük bir konuşmacı ya da papaz olacağını düşündüğünü söylemişti; oğlunun yeteri kadar anne bakımı alamadığı ve bu nedenle stres altında olabileceği aklına gelmemişti.

Kocası Frank'in yaptığı evde dört genç oğluna bakan Hannah, meşgul bir kadındı. Ayrıca Richard'ın çocukluk ve gençlik yıllarında ortaya çıkan başka şeyler de, onun annesiyle olan ilişkisini kısıtlamıştı. Richard'ın yaşamının ilk yıllarında Frank Nixon'ın küçük limon bahçesi bozuldu; çeşitli yerlerde küçük işler bulmak ve yakınlardaki bir petrol tesisinde çalışmak zorunda kaldı. Hannah da, limon paketleyen bir yerde çalışmaya başladı. Bazen oğulları Richard ve Don, kendisiyle birlikte işe gidiyor ve burada temizlikçi olarak çalışıyorlardı. Bir yıl sonra, Richard yedi yaşındayken, kendisi ve kardeşi Don çocuk işçi olarak tarlalarda fasulye ve limon topladılar. Richard, on iki yaşındayken (320 km uzakta yaşayan) halalarından birisinin yanına gönderildi. Orada halasından piyano dersleri aldı. Böylece bir kez daha annesini "kaybetmişti." Tahminimize göre, annesiyle birlikte kalmaya lâyık olmadığını düşünmeye başlamıştı.

Richard 14 yaşındayken büyük kardeşi Harold tüberküloza yakalandı. İki yıl süreyle özel bir sanatoryumda kaldıktan sonra Arizona eyaletinin Prescott kentinde Harold için bir koğuş kiralandı ve Hannah oraya giderek oğluna ve biraz para kazanmak amacıyla diğer tüberkülozlu hastalara bakmaya başladı. Anne ve büyük kardeş 1932 yılına, yani Richard on dokuz yaşına gelen dek Whittier'e dönmediler; o yıl Harold öldü. Nixon'ın yetişkinlik döneminde birçok kez annesi için "azize" nitelemesini yaptığını biliyoruz. O, -özellikle kendisini aşağılanmış hissettiği zamanlarda- savunma içerikli bir davranışla annesinin karakterini abartarak, çocukluk yıllarında anne imgesine karşı yaşadığı öfkeyi saklamıştır. Çocukluk yıllarında yaşadığı zorluklar ve de annesinin bir "azize" olması, madalyonun iki yüzünü oluşturmaktadır.

Böylesine baskıcı bir ortamda yetişen Nixon, kendi doğal zekâsını ve ebeveyninin özendirmelerini kullanarak, başarılı olma yoluyla sevgi ve onay aramıştır. Küçük yaşta okumayı öğrenmiş, ilkokulun ikinci sınıfını atlamış, yedi yaşından önce piyano çalmasını öğrenmiş ve aynı zamanda kardeşleriyle oynayacağı yerde odasına kapanmayı yeğleyen, sessiz, kendi kendine yeten ve başkalarına pabuç bırakmayan bir karakter geliştirmiştir. Bir başka deyişle, çocukluğun oyunculuğundan vazgeçmemiştir. Nixon ailesi Kaliforniya'daki Whittier kentine taşındıkları zaman Richard dokuz yaşındaydı. Öteki kardeşleri bir odayı paylaştıkları halde Richard'a tek başına kalacağı (ve kitap okuyabileceği) bir oda verilmişti. Halasının evinde beş ay kaldıktan sonra eve dönünce, 12 yaşındaki Richard'ın küçük kardeşi Arthur hastalandı ve yedi yaşındayken öldü. Bizim yaptığımız çalışmadan öğrendiğimize göre, bu olaydan sonra Richard, kendisini kayıplardan korumak ve ebeveynlerinin yaralarını onarmak için daha

da fazla enerji sarf etmeye ve kendisinin ebeveyni olmaya çalıştı.

Bulgularımıza göre Richard, çok küçük yaşlardan itibaren istediği ve gereksinim duyduğu şeyleri kendisi yaratmaya çalıştı. Aynı zamanda ebeveyni (ve başkaları) onu özel biri olarak gördü. Fakat bu özel olma durumu, incinebilir bir halde kaldı; bu, başaracağı şeylere bağlıydı ve Richard reddedilme ve utanç duygularını tam anlamıyla bastıramıyordu. Çok küçük yaşlarda, acele bir biçimde "olgunlaştı" ve bu durum, onun narsisistik kişilik örgütlenmesinin temeli oldu. Ancak özel ve üst konumda bir birey olarak "aç özbenliği"ni, utancı ve öteki olumsuz duygularını saklayabiliyordu.

Nixon, ergenlik yılları boyunca başarılı çalışmalarını sürdürdü. Fakat "annesiz" bir evde yaşam sürdürmek zordu; bu nedenle kendi kendine bakmayı ve "bir numara" olmayı öğrendi. Lise son sınıftayken sınıf başkanlığına aday oldu -bu, sonraki kırk yıllık dönem içinde kaybedeceği az sayıdaki seçimden biriydi. Daha sora Whittier College'a gitti ve de orada öğrenci derneği başkanı oldu. Bu okuldan Duke Üniversitesi'nin Hukuk Okulu'na geçti ve burayı sınıf üçüncüsü olarak bitirdi.

Şimdi onun Kamboçya ilgili kararlarına odaklanacak ve onun stres altındayken narsisistik kişilik örgütlenmesinin uluslararası ve askerî olaylarda nasıl da önemli bir rol oynadığına ilişkin bir örnek vereceğim.

Bir kimse, utanç duymayla ilişkili olarak sürekli ya da sık sık tekrarlayan bir endişe (anksiyete) yaşadığında, bu endişeyi zihninin derinliklerine itmeye yardımcı olacak belirli alışkanlıklar

ve kişilik ögeleri geliştirebilir. Örneğin böyle bir kişi, utanç duygusunu yaşamaktan kaçınmak için kendini ifade etmeyi sınırlandırabilir ve eleştiriye ya da reddedilmeye açık bir durumda olmamak için, sevgiden ya da diğer kişiler arası yakın ilişkilerden uzak durabilir. Böyle bir kimse, ayrıca yüzeysel olarak başkalarından uzak durmanın tam karşıtı gibi görünen bazı şeyler yapabilir: Bir bakıma, başkalarının kendisini utandırmasını önlemek için "bir numara" olmayı amaçlayabilir. Bu kişinin utanca karşı geliştirdiği savunmalar çökecek olursa, depresyon ve kendine zarar verici davranışlarla, kendisine karşı saldırganlık geliştirebilir -bir anlamda, utandırılmış özbenlik imgesinden kurtulmaya ya da onu "öldürmeye" çalışmaktadır. Bununla birlikte, bu tür bir kimse çok daha sık olarak bir başkasına yönelik saldırganlık göstermektedir. Böyle bir birey, bu şekilde utanç yaşama bunaltısını denetleyebilir, çünkü bilinçdışı olarak, görünürde özbenlik saygısını yükseltecek eylemleri gerçekleştirmeyi "seçmektedir." Bununla birlikte, saldırgan patlamalar gerçekleştirmeye eğilimli kişi, kendisi için başka sorunlar yaratmaktadır: Başkalarını değersizleştirmeye ve yıkıma götürmeye yönelik bu tür davranış ve girişimler ya da bunların nitelikleri, (genellikle) toplumsal yönden kabul gören davranış örüntüleri değildir ve yasal sorunlara dahi yol açabilirler.

Tarihçi Norman Itzkowitz, o dönemde öğrencisi olan Andrew Dod ve ben, Nixon üzerine kaleme aldığımız biyografide onun çocukluk çağında utanç ve aşağılanma yaşamaya olduğu kadar, depresyon ve saldırganlık nöbetleri yaşamaya da ne kadar meyilli olduğunu ayrıntılarıyla betimlemiştik.[445] Nixon'ın neredeyse süreklilik gösteren öfkesi, onun yetişkinlik döneminde hemen her gün sarf etmeyi alışkanlık haline getirdiği ilenme sözcüklerinde kendini gösteriyor ve utanç yaşama bunaltısını kendisin-

den saklamasına yarıyordu; Steinberg'in de gözlemlediği gibi: "Saldırganlık ve bunun denetlenmesi", Nixon'ın kişiliğindeki temel temalardı.[446] Göründüğü kadarıyla, Nixon'ın niçin öfkeli olduğu konusunda bir içgörüsü yoktu. Onun açısından öfkesini uyandıracak bir şey "hep vardı" ve buna yanıt olarak ortaya çıkan öfkesini kabullenmek, onun için "doğal"dı. Kendisinde utanç ve aşağılanma duyguları yaratacak bir şeyler "hep var"sa, kendiliğinden onları silecekti. Sonuçta onun istifasına yol açan skandal, kuşkusuz ki onun "hep var" olarak algıladığı, işini bozacak ve kendisini küçük düşürecek düşmanlara karşı öfke "tepkileri" niteliğini taşıyan politik eylemlerin en ünlüsüdür. Fakat Steinberg'in ve bizim yaptığımız ve sonradan Dışişleri Bakanı olan Henry Kissinger'ın ilk elden gözlemleriyle de desteklenen incelemeler, Nixon'ın Watergate skandalından önce ve sonra yaptığı eylemlerin, olası aşağılanma duygusunun abarttığı kişilik özelliklerinin etkisi altındaki kararlardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Vietnam'daki savaşın yürütülmesi de dahil olmak üzere, jeopolitik kararlar dahi onun bu devam eden anksiyetesi tarafından biçimlendirilmekteydi.

Nixon, savaşı kızıştıracak askerî eylemlerin Vietnam sorununda diplomatik çözüm için anahtar bir rol oynayacağını düşünüyordu. Fakat bu stratejinin Nixon'dan önce Lyndon Johnson'ın işine yaramadığı ve aslında Johnson'ın başkanlıktan uzaklaşmasına yol açtığı açıktı. O halde, Nixon niçin bunu devam ettirmişti? Steinberg'e göre:

> Nixon'ın güçlü bir askeri eylemi yeğlemesinin nedeni, ancak kısmen strateji ve taktiğe ilişkin görüşlerinden kaynaklanıyordu; onu harekete geçiren şey, büyük ölçüde, aşırı öfke duygusuydu. Nixon, "Vietnamlı komünistlerin

ABD'nin onurunu kıramayacağı" konusunda kararlıydı. O, Moskova ve Pekin karşısında "Amerikan kredisinin" zedelenmesinden -dolayısıyla, gelecekte Washington'ın "hasımlar"ına karşı elindeki tüm kozların zayıflamasından- korkuyordu.[447]

Ocak 1969'da özel bir ekip, Nixon için var olan strateji seçeneklerini hazırladı: Bunlar, ABD kuvvetlerinin açık uçlu ve aşamalı bir biçimde çekilmesinden, sürekli Vietnam'da kalmasına dek değişen seçeneklerdi. Tek taraflı olarak çekilme seçeneği Nixon için 'elindeki avucundaki her şeyi verme' anlamına geliyordu ve ne duygusal, ne de akılsal olarak kaldırabileceği bir şey değildi.[448] Steinberg'in de gözlemlediği gibi, utanç ve aşağılanma duygularına hazır olmayan karar verme konumundaki kişiler böyle bir durumda geri çekilme seçeneğine aynı biçimde karşı çıkabilirlerdi. Fakat daha sonra olup biten şeyler, Nixon'ın Vietnam Savaşı konusundaki kararlarında kişilik özelliklerinin ne kadar önemli bir rol oynadığını açık bir biçimde göstermektedir.

Nixon'ın Kamboçya'ya yönelik ilk bombalama kararı, yüzeysel bir bakış açısıyla 22 Şubat 1969'da yeniden başlayan Kuzey Vietnam saldırılarına bir yanıt niteliğindeydi. Kamboçya, o dönemde tarafsızlığını korumaya çalışan, 7 milyon nüfuslu bir monarşi idi; fakat Kuzey Vietnamlılar iki ülke arasındaki sınıra sığınaklar kurmuşlardı. Nixon daha önce araştırma ve istihbarat raporlarına dayanarak bu sığınakları bombalamanın Kuzey Vietnamlıları daha da batıya, Kamboçya'nın iç bölgelerine süreceğini ve belki de Kamboçya'yı komünist bir rejime sürükleyeceğini düşünerek üslere saldırma kararı vermemişti.[449] Fakat Şubat saldırısım, kişisel bir saldırı olarak değerlendirdi. Ona göre bu hareket, "Benim ve başında olduğum yönetimin başlangıçtaki

yeterliliğini ölçmek için incelikle planlanmış, kasıtlı bir test eylemiydi. Benim içgüdüsel tepkim ise misillemede bulunmaktı."[450] Ayrıca bu saldırı, Nixon'ın Avrupa'ya yapacağı geleneksel on günlük geziden bir gün önce başlatılmıştı: Nixon, Kuzey Vietnamlıların bu saldırı konusundaki zamanlamasını, özellikle kendisini aşağılamaya yönelik olarak algılamış[451] ve Kissinger da bu eylemi "yeni başkanın aşağılanması" olarak düşünmüştür.[452]

Kissinger, ilgili danışmanlara danışılmadan, "ayrıntılı bir plan yapmadan" Nixon'ın saldırılardan günler sonra Washington'dan Brüksel'e uçarken Kamboçya'daki sığmakları bombalama kararı verdiğini bildirmektedir.[453] Bununla birlikte Nixon, Kissinger'in emri kırk sekiz saatliğine erteleme isteğine uymuş ve daha sonra ilk bombalama planını iptal etmiştir. 9 Mart'ta yeni bir saldırı emri vermiş, en sonunda 18 Mart günü Kamboçya'daki Kuzey Vietnam üslerine ilk B-52 saldırısı başlamıştır. Bombalama kararını Amerikan halkından saklamış ve Kissinger'a şunu söylemiştir: "Ülke, ancak geri dönüşü olmayan aşamada haberdar edilir."[454] Ancak Kamboçya'daki Kuzey Vietnam üslerine misilleme yapılması emri verildikten sonra, Nixon danışmanlarıyla bir araya gelmiş, onlara saldırı bir *oldu bitti* halini alsa bile, verdikleri bilgilerin göz önüne alındığı izlenimini vermiştir.

Mart ortasında gerçekleştirilen "Kahvaltı" kod adlı saldırı, başlangıçta tekil bir saldırı olarak planlanmıştı. Ben bu kod adının kim tarafından önerildiğini bilmiyorum. Kuşkusuz bu kod adı, Nixon'ın aç özbenliğine gıda (psikolojik destek) sağlamaktaydı; onun aç özbenliği doyurulduğu takdirde büyüklenmeci özbenliği tehdit altında olmayacaktı. Fakat "Kahvaltı"yı Nisan or-

tasında gerçekleştirilen ikinci bir saldırı yani "Öğle Yemeği" izledi. Yine Kissinger'a göre, bu da kısmen bir aşağılanma durumundan köken alıyordu. O sıralarda Bir Amerikan casus uçağını düşürmüş olan Kuzey Kore'ye karşı misillemede bulunma arzusu vardı: "Fakat her zamanki gibi, Nixon doğrudan karşılık verme yönündeki dürtüsünü bastırırken doğasına uyan yönü sergilemek için başka bir olanak aramaktaydı. Onu, zayıf olduğunu düşündürmekten daha fazla korkutan hiçbir şey yoktu."[455] Steinberg, Nixon'daki yer değiştirmiş tepki psikolojisini şöyle özetliyor:

> Kişisel düzeyde saldırıya uğrama sinyalini veren şey, Kuzey Kore'nin kasıtlı ve düşmanca eylemi olarak algıladığı durum karşısında zayıflık ve güçsüzlük duygularıyla baş edemeyişiydi. Zarar verilemez olma ve güçlü bir ABD ile özdeşleşme yönündeki narsisistik gereksinimi, bir yere, bir gruba güçlü bir tepki verme gereksinimini doğuruyordu. Açık bir saldırı hedefi olan Kuzey Kore uygun görülmediği için bir başka hedef bulundu. Kamboçya'daki sığınaklara saldırılması, görünüşte Nixon'ın ABD'nin gücünü göstermesini sağlamıştı; fakat şiddet kullanımı, onun özbenlik-saygısını tekrar kurma yolu idi.[456]

Steinberg'e göre Başkan'ın olası aşağılanma durumunu engellemek için ve de kamuoyundan gelecek baskıların politikaları değiştirmesine engel olmak için, en üst düzeyde gizlilik öngörülmüştü. Kamboçya'nın bombalanmasına ilişkin gizlilik, daha sonra Nixon'ın basına haber sızması ile aşırı bir biçimde uğraşmasının ve başkalarının konuşmalarını gizlice dinleme deneyimlerinin kaynağı olabilir. Yine de, "Öğle Yemeği"nin arkasından "Akşam Yemeği" geldikçe ve sonuçta tüm bir "Menü" ortaya

çıktıkça, 1969 güzünde düşmanın savaş gücünü zayıflatma yönündeki açık amacın ve başkanın aç özbenliğini doyurma yönündeki örtülü amacın yerine getirilmesine yönelik stratejinin başarısızlığa uğradığı, açık bir biçimde görüldü. Gerçekten de, Kuzey Vietnamlılar -ilk istihbaratın da öngördüğü gibi- Kamboçya'nın içlerine doğru ilerlediler ve hükümdar (Norodom Sihanuk; ç.n.) sonunda, 1970 Mart'ında askerî bir darbeyle tahttan indirildi.

Kişisel aşağılanma tehdidine karşı bir tepkinin yer değiştirmesi şeklindeki dinamik, Nixon'ın sık sık tekrarladığı bir şeydi ve 1970 Mayıs'ında Kamboçya'nın gerçek anlamda işgal edilmesinde de tekrarladı. 1969 yılının başlarında Nixon'ı hemen her açıdan aşağılanma tehdidiyle karşı karşıya getiren bir dizi iç olay başlamıştı.[457] Öğrenci kesiminde gitgide artan huzursuzluk, Nixon üzerinde kişisel olduğu kadar toplumsal bir baskı da yaratıyordu. Yıkıcı savaş karşıtı gösterilerin yapılması olasılığı, kendisini kızı Julie'nin Smith College'den, damadı David Eisenhower'ın Amherst College'den mezuniyetleri için yapılan törenlere katılmaktan alıkoymuştu. 1970 Nisan'ında ABD Yüksek Mahkemesi için önerdiği adaylar, Clement F. Haynsworth ve G. Harold Carswell reddedilmişti. Tarihçi James Barber, bu aşağılanmalarla intikam arasındaki bağlantının altını çizmektedir: "Nixon Nisan ayındaki Carswell'den, Mayıs ayındaki Kamboçya'ya geçmiş, bozgundan saldırıya yönelmiştir."[458] Bundan başka, Carswell'in adaylığının yenilgiyle sonuçlanmasından yalnızca birkaç gün sonra, Apollo 13'ün ay uçuşu başarısızlıkla sonuçlanmış, Nixon'ı ayrıca "engellenmiş, öfkeli ve utanmış"[459] bir hale sokmuştur. Nixon'ın 30 Nisan'da Kamboçya'yı işgal kararını halka duyururken sergilediği hırçın üslup, onun o sıralarda kafasının nelerle meşgul olduğunu ortaya koymaktadır: "Aşağı-

lanmayacağız. Mağlup olmayacağız" derken ardından da Amerika'nın "acınacak durumda, çaresiz bir dev" gibi davranmaması gerektiğini eklemektedir. "Bu gece gücümüz değil, irademiz ve karakterimiz sınavdan geçiyor"[460] derken istemeden de olsa Amerikan siyasetinin başı konumunda kişisel olarak yaşadığı anksiyeteyi ortaya koymaktaydı: İradesinin ve karakterinin sınavdan geçiyor olmasının anksiyetesi.

Bir Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) üyesi olan ve işgal planlarının görece olarak kısa ve sınırlı olduğunu belirten Roger Morris'e göre Nixon, özel yaşamında da Kamboçya kararlarında "karşı tarafça tehdit edilenöfkeli bir adam" görünümünü sergilemekteydi.[461] Kisisinger anılarında, uzun bir NSC toplantısında başkan yardımcısı Spiro Agnew'un kendi görüşlerini ortaya koyarak Nixon'ın otoritesini nasıl tehdit ettiğini aktarmıştı:

> Nixon, en çok kendisinin değerlendirmediği bir planın ortaya sürülmesinden, danışmanlarından daha az güçlü olduğunun, bir grup içinde sergilenmesinden nefret ederdi. Nixon'm tüm sığınaklara saldırılması ve Amerikan güçlerinin kullanımı konusunda nihaî kararı vermesinde, Agnew'nun girişiminin hızlandırıcı bir rol oynadığına kuşkum yok.[462]

Başkan, aynı zamanda işgalden hemen önce -o güne dek en az dört kez izlemiş olduğu- *Patton* filmini izleyerek narsisistik kişilik özelliklerini güçlendirmişti.[463] Steinberg'in de belirttiği gibi, bu tekrarlı davranış Nixon'ın ülküleştirilmiş generalle özdeşleşme gereksinimini duyduğunu ve böylelikle bir anlamda, İkinci Dünya Savaşı'nın bu generalinin gücünü benimsediğini ve Patton'ın yaptığı gibi düşmanlarına karşı göğüs gerdiğini dü-

şündürmektedir. Açıktır ki, ulusuna yönelik kaygılar ile kendine yönelik kaygılar, Nixon'ın zihninde yakın bir bağlantı halindeydi. Ulusal siyasetin kontrolünü elinde tutmadığı takdirde kendisini kişisel açıdan güçsüz ve aşağılanmış hissediyor, bu tür tehditleri kaldıramıyordu. Steinberg'in de bize anımsattığı gibi, Nixon'ın eylemleri gerçekten de güçlü bir dalgalanma etkisine yol açabiliyordu. 1 Mayıs 1970'de gerçekleşen Kamboçya'nın ABD tarafından işgali, Kamboçya'nın yıkımı ve bir milyon insanın ölümüyle sonuçlanacak bir iç savaşın başlangıcına işaret ediyordu.[464]

İşgalin ardından kitlesel öğrenci protestoları oldu ve Nixon Kongre'de eleştirilere uğradı. Fakat yine de işgalin hem zorunlu, hem de etkili olduğunu savunmakta hiç tereddüt etmedi. İçişleri bakanı Walter Hickel, Nixon'a bir mektup göndererek tarihin "gençliğin protestosuna kulak verilmesi gerektiğini"[465] gösterdiği uyarısında bulununca derhal görevinden alındı. Nixon'ın narsisistik kişiliği açısından Hickel'in eleştirisi onu, (yaptığımız benzetmeye geri dönecek olursak) çöreğin bozuk parçası haline getirmişti ve atılması gerekiyordu. Benzer biçimde, Robert Haldeman'ın da belirttiği gibi, Nixon'm kabinesi onun Kamboçya konusundaki görüşünü desteklemeyi reddedince, hemen kabine üyelerinden birkaçının düzenli bir biçimde kullandığı Beyaz Saray tenis kortunun kapanması emrini vermişti.[466] Üç ay sonra bu emri iptal etmiş olsa da, tenis kortu olayı narsisistik kişiliği olan birinin "gereksinim" duyduğu psikolojik tatmin için ne kadar gereksiz şeyleri kullanabildiğini göstermektedir. Tenis kortunu kapatmak, Nixon'ın büyüklenmeci özbenliğini destekleyemeyen kişilerden aldığı bir intikamdı; onlar üzerinde üstünlük gösterisinde bulunarak içindeki güç duygusunu yerine koyabilmekte ve böylelikle de aşağılanma duygusunu silebilmekteydi.[467]

Nixon'ın kişilik özellikleri sonunda onun politik yıkımına yol açmışsa da, etkileri ABD'deki geniş demokratik süreçler tarafından olsun, bir geniş grup liderinin sorunlu bir insan olabileceğinin kamuoyunca genel bir biçimde yadsınması aracılığıyla olsun yumuşatılmış ve bu nedenle Amerikan halkı üzerine yıkıcı etkileri fazla olmamıştır. Ben, Nixon'ı tipik yıkıcı tipte bir lider olarak görmüyorum. Onun aynı zamanda pek çok yapıcı girişimlerinin de olduğu, iyi bilinen bir şeydir. Nixon, başkanlığı sırasında birbiri ardı sıra iddialı çabalar içine girmişti. Bunların içinde yürütme organının gücünü sağlamlaştırma, Amerika'daki kuzey ve güney gelenekçileri arasındaki bölünmeyi giderme, sağlık reformu, ABD ve SSCB arasında yumuşamayı sağlama, Çin ve Orta Doğu ile ilgili diğer diplomatik sorunları çözme ve Vietnam Savaşı'na onurlu bir biçimde son verme planları yer alıyordu. Dolayısıyla o, kendi kişilik örgütlenmesinin gerekliliklerine ve büyüklenmeci özbenliğine yönelik destek ya da tehdit olarak algıladığı şeylere bağlı olarak yapıcı ve yıkıcı dürtüleri bir araya getirmişti. Fakat gerçek anlamda *yıkıcı* özellik gösteren politik liderler vardır. Onları şöyle imgeleyebiliriz: Çöreğin küçük ve bozuk parçasını tamamen yok etmek için bu parçanın üstüne kırmızı biber ekmektedirler -iyi parça dondurma ve çikolata ile kaplıdır, kötü parça ise salata sosu ve kırmızı biberle karışmıştır- böylelikle, iki parça birbirinden mutlak anlamda ayrılmış olacaktır. Yıkıcı tipte liderlerde *kötücül bir narsisizm* varsa, kendi değersizleştirilmiş yönlerini yansıttıkları seçilmiş bir geniş grubu ya da alt grubu değersizleştirme ve onlara kötü davranma ile onları ortadan kaldırma eğilimi de olacaktır: İyi parça bir "cam fanus"un koruması altındadır ve bu onu kötü parçayla herhangi bir biçimde karışma tehdidinden korumaktadır. "Kötücül" sözcüğüyle kastettiğim şey, "diğerlerinin", bir haklı olma duygusuyla ve hiçbir vicdan azabı duymaksızın, kasıtlı bir yıkıma

uğratılmasıdır.

Yıkıcı ve yapıcı narsisistik liderler arasında yapılan ayrım, bazı yönlerden kafa karıştırıcı olabilir. Bunun nedeni yalnızca bir türün belirli koşullar altında diğerine dönüşebilmesi değildir, aynı zamanda her ikisi de yandaşları arasında toplu bir gerilemeye yol açabilir. Bazen adaletsizliği protesto ederek politika arenasına giren narsisistik liderler, incinebilirliklerinin apaçık bir hale gelmesinden ve kötücül liderlere dönüşmeden önce, etkili ve doyurucu bir liderlik sergileyebilirler.[468] Adolf Hitler bile, politika sahnesine çıkmadan kısa bir süre önce adaletsizliği protesto edebilmiş ve bir tür ahlâki ülküyü destekleyebilmiştir. Bununla birlikte, genelde yapıcı tipte liderlerin gerilemiş grubu bu gerilemeden çıkardığı ve ona yenilenmiş bir kimlikle birlikte yeni bir işlevsellik düzeyi kazandırdığı gözlenebilir. Öte yandan Hitler gibi yıkıcı ya da kötücül bir narsisistik lider, aslında yandaşlarının gerilemiş bir kimlikte kalmasına yardımcı olmaktadır.

Soykırım'ın başını çeken adamın zihinsel yapısını anlamaya yönelik pek çok çaba olmuştur. Akademisyenler, Hitler'in kişiliğinin biçimlenmesinde olası çeşitli psikolojik etkileri gözden geçirmişlerdir.[469] Hitler ve Üçüncü Reich hakkında pek çok şey bilindiği için, Hitler'in bir psikobiyografisini sunmaya çalışmayacağım. Yalnızca onun *Mein Kampf* (*Kavgam*) gibi yazılı yapıtlarında yansımasını bulan kişilik özelliklerine göndermede bulunacağım. Şunu biliyoruz ki, onun ideolojisi, propagandası ve etkinlikleri, iki tür ortak kimlik oluşturmayı amaçlıyordu: birincisi, dayanıklı, büyük, üstün ve güçlü olduğu kabul edilen Naziler; ikincisi ise aşağı insan sayılan ya da insan kabul edilmeyen Yahudiler, Çingeneler, eşcinseller ve diğerleri. İkinci grubun, yani çöreğin küçük parçasının yok edilmesi ülküsü bile, tek ba-

şına Hitler'in kişiliğinin kötücül narsisizmden anladığımız şeye uyduğunu göstermektedir.

Hitler, Joseph Göbbels'in varlığında özellikle yetenekli bir müttefik bulmuştu. Göbbels 1928'de Nazi propaganda etkinliklerinin başına geçmiş ve Üçüncü Reich yönetiminde Propaganda ve Kamuyu Aydınlatma (*Propaganda und Volksaufklaerung*) bakanı olunca da, "Führer miti"ni yaratmakla görevlendirilmiştir.[470] 1940'ta Naziler tarafından tutuklanıp Nazi hapishanelerinde beş yıl geçirmiş olan Avusturyalı tarihçi Victor Reimann, "Hitler/Göbbels bileşiminin dünya tarihinde belki de tek örnek olduğu"[471] saptamasında bulunmuştur. Göbbels, Hitler'in büyüklenmeci özbenliğini sürdürebileceği ve gizleyebileceği, Nazilerin yaptığı gaddarlıklarla lekelenmeyecek ve bununla bağlantısı olmayacak cam fanusun mimarı idi. Böylelikle herhangi bir gaddarca eylem aydınlığa kavuşturulduğunda, başkalarına yüklenebilecekti; "'Ancak Führer'in bildiği' şeklindeki sözcük kalıbı, Üçüncü Reich döneminde bir darb-ı mesel haline gelmişti."[472] Göbbels, Führer hakkında espri yapılmasını yasaklamıştı ve Hitler'in kişisel zayıflığını gizlemeye çalışıyordu: Bir tanrının zayıf yönleri olamazdı. Hitler'in bir sanatçı olmaya çalıştığı günlerde yaptığı resimler ve suluboya çalışmalar, hiç kimse Hitler'in sanatçı yönünü eleştiremesin diye toplatılmıştı. Goebbels, kendisinin başında olduğu Propaganda Bakanlığı'mn izni olmaksızın *Mein Kampf*'dan alıntı yapılmasını bile yasaklamıştı.[473]

Hitler'in imgesinin ve ayırt edici jestlerinin yaratılmasında nihaî sorumluluk Göbbels'e aitti; "Führer" lakabının kullanımını zorunlu kılan, "Heil Hitler" selamını getiren Göbbels'ti. Reimann'a göre bu bir "selamdan çok bir şeytan çıkarma eylemi ya

da tılsımlı bir formül gibi gözüküyordu."[474] Göbbels, Hitler'in cam fanus içinde, Almanlar için madden ve manen aşağılayıcı nitelikte olan 1919 Versailles Antlaşması'ndan sonraki dönemde tanrıyı temsil ettiğini herkese gösteriyordu. Hitler'in bu cam fanus içindeki imgesi, iyilik sever bir tanrı, çocukların ve hayvanların dostu, bir doğa aşığı ve lekesiz, temiz bir insan şeklindeydi.

Alman düşüncesinde Hitler ile Tanrı imgesi arasında ilişki kurmaya yönelik, daha da belirgin nitelikte çabalar vardı. Walter C. Langer, Alman basınının, "'[Hitler] konuştukça odada Tanrı'nın pelerini hışırdıyormuşçasına' bir etki oluştuğundan" söz ettiğini, bir Alman kilise grubunun dahi, "Hitler'in ağzından çıkanlar Tanrı yasasıdır, emir ve yasaları tanrısal otoriteyi temsil etmektedir" şeklindeki bir çözümü onayladığını belirtmektedir.[475] Hitler'in Parti'si, açıkça Hıristiyan inanç topluluklarını andıran bir inanç biçimini benimsemiştir: "Bu dünya üstünde biz hepimiz Führer'imize, Adolf Hitler'e inanıyor ve Nasyonal Sosyalizm'in ülkemize kurtuluşu getirecek tek inanç biçimi olduğunu kabul ediyoruz."[476] Eylül 1937'de yapılan Nüremberg ralli-sinde Hitler'in dev bir fotoğrafının altında Yuhanna İncilinin başlangıç dizesi yazıyordu: "Önce Söz vardı..."[477] Bir defasında da, Berlin'deki *Unter den Linden*'de her büyük sanat mağazasının vitrininde, Hitler'in bir haleyle çevrelendiği fotoğraf tarzında bir portre yer alıyordu.[478]

Fakat Nazi rejiminin Hitler'i bir tanrı yerine koyuşu, yalnızca ikonik bir tavır değildi. Judith Stern, tanrıyı aşkın bir güç olarak kabul etmeyle doğrudan ilişkili, On Emir'in çeşitli "Yapmayacaksın" ibarelerini betimlemektedir. Hitler'in eline geçirdiği "ilk emir", kendisini mutlak otorite haline getirmesi, benzer bir

biçimde altıncı emrin saptırılmış bir versiyonuna temel oluşturmuştur: Öldürmeyeceksin, fakat çöreğin bozuk parçası, yani Aryan ırkının ideallerine uymayanlar dışında -Yahudileri, eşcinselleri, "Çingeneler"i ve fiziksel ya da zihinsel yetersizliği olanları *öldürmelisin.*[479] Bu otorite yapısı, Hitler'in yandaşlarının sürdürdüğü paradoksa olanak vermiştir: Öldürmüşler, işkence etmişler, sonra da görünüşte normal, sevgi dolu bireyler olarak ailelerin yanına dönmüşlerdir. Hitler de, benzer bir biçimde büyüklenmeci özbenliğine tek ve tanrısal bir otorite bahşederek İncil'deki birinci emrin ikinci kısmındaki söze bel bağlamıştır: Özgürlük sözü. Bununla birlikte, Stern'in de bize anımsattığı gibi, İsrail halkı Vaat Edilmiş Topraklar'a dönmeden önce bir kuşaktan fazla bir zaman boyunca çölde başıboş gezmek zorunda kalmıştır -bir anlamda, toplumu tümüyle Emirler çerçevesinde örgütlemek için içselleştirilmiş emirlere uygun bir biçimde, bireysel özgürlük kazanılmıştır. Bu nedenle İncil'deki öykü, üyeleri yalnızca dışarıdan gelen kınamalara yanıt vermeyi öğrenmekle kalmayıp bir sınır içinde özgürlük seçimi yapabilen ve durumla ilgili olmayan içsel düşünce, duygu ve muhakeme yapılarıyla bir grup tanımlamaktadır. Bunun Nazi versiyonu ise, tersine olarak zorlayıcı bir "özgürlük" vaadinde bulunmuş, fakat tüm içsel özgürlükleri ve sorumluluk duygusunu ezmeyi amaçlamıştır; bunları güçlendirme aracı ise propaganda idi.[480]

Yürüttüğü Führer'i tanrılaştırma amaçlı propagandanın Goebbels'in Hitler'le olan kişisel ilişkisi ile görünürde uyum içinde oluşu, ilgiye değer bir durumdur. Nasyonal Sosyalistler'in iktidara gelmesinden çok önce, 6 Kasım 1925'te Göbbels, üç gün önce Braunschweig'ta Hitler'le buluşmasını heyecanla anlatır: "Arabayla Hitler'i görmeye gittik. O, masasında oturuyordu. Ayağa fırladı, önümüzde durdu elimi sanki eski bir dostuymu-

şum gibi sıktı. Ve böylesine büyük, mavi gözler, yıldızlarınki gibi..." Hitler'in o gün vermiş olduğu iki söylevden ötürü yorgun olması gerekirse de, Göbbels'e göre: "Burada yarım saatten fazla süren, nükte, ironi, istihza, ağırbaşlılık ve heyecan dolu bir söylev verir. Bu adamda, bir Kral'da olması gereken her şey var. Halkın koruyucusu doğdu. Diktatör geliyor."[481] Reimann, Göbbels'in göründüğü kadarıyla "Hitler'den büyülendiğini"[482] ve propaganda bakanının, Nazi partisine olmasa da, Führer'e sonuna dek sadık kaldığını belirtmektedir. Açıkçası, Göbbels'in Hitler'i ülküleştirmesi, Hitler'i Alman halkına bir "tanrı" olarak sunan politik tavra da, Hitler'in kendi yazgısına olan inancına da net bir biçimde uymaktaydı.

Göbbels'in Hitler'i ülküleştirmesine ek olarak Rudolf Hess, Hermann Göring, Heinrich Himmler, Joachim von Ribbentrop, Robert Ley ve Alfred Rosenberg de Hitler'in çevresinde önemli psikolojik roller oynadılar. Zürihli psikanalist Arno Grün'den Hess ve Göring'in Hitler'in cam fanusunu desteklemeleri ve böylelikle onun narsisizmini ve yalnız krallığını beslemeleri konusunda çok şey öğrendik.[483] Hess de Göbbels gibi 1920'de ilk kez karşılaştığı Hitler'den çok etkilenmişti. Gerçekten de, Hess'in karısı, kocasının Hitler'e aniden bağlanmasını "neredeyse büyüsel" olarak betimlemiştir. Karısının anlattığına göre Hess, Hitler'in konuştuğu bir mitingden dönerken tekrar tekrar "Bu adam! Bu adam!" diye bağırmıştı.[484] Hess, 1934'deki bir söylevde Hitler'e ilişkin algısını ve liderin ülküleştirilmesinde kendisinin oynadığı rolü şöyle betimlemiştir:

> Tüm eleştirilerin ötesinde gururla var olan insan Führer'dir. Bunun nedenini herkes hisseder ve bilir: O hep haklıdır, hep haklı olacaktır. Hepimiz bireysel olayların

nedenini sorgulamaksızın ve onun emirlerini sessizce yerine getirerek Führer'in yanındayız ve Nasyonal Sosyalizm'e sorgusuz sualsiz bağlıyız. Führer'in Alman tarihine yeni bir biçim verme çağrısına uyduğuna inanıyoruz. Bu inanç, herhangi bir eleştirinin konusu olamaz.[485]

Grün de, Göring'in ilk kez 1922'de bir konuşmasını dinlediği Hitler'e nasıl boyun eğdiğini betimlemekte ve Göring'in kendi kişisel psikolojisinin onu nasıl Hitler'in "cam fanus"unun bir parçası haline getirdiğini ayrıntılarıyla anlatmaktadır..

Joseph Göbbels, Nazi propagandasını Hitler'in saldırgan bir insan olmadığı, kendi adına sergilenen herhangi bir vahşetten de bütünüyle habersiz iyi bir adam olduğu şeklinde yapmışsa da, Hitler'in alenen gerçekleştirilen "saldırgan zaferler"inden hoşnut kaldığı zamanlar olmuştur:

Hitler'in, 1932'de Silezya'daki Potempa'da [hapiste] bulunan beş Nazi S.A. [ya da "fırtına süvarileri"] katile çektiği telgrafta, bir komünist örgütçüyü döverek ve bıçakla doğrayarak öldürmelerinden ötürü onları kutlaması onun gaddarlığını, acımasızlığını ve politik işleyişin normal kurallarını hor görüşünü alenen gözler önüne sermektedir. Telgrafı okuyalım: 'Şu aşamadan itibaren sizin özgürlüğünüz bir onur meselesidir. Kendimi size sınırsız bir sadakatle bağlı hissediyorum.' Onun Alman ve Batı kültürünün ve yönetiminin normal değerlerini çiğnemesine verilebilecek diğer örnekler, kitapların yakılması ve "yoz" sanat ürünlerinin yasaklanmasıdır. Barbarca ve karşı konulamaz bir güç imgesi yansıtmış ve ahlâki normlardan bağımsız, alışılmışın ötesinde bir saldırganlık ve şiddet ka-

pasitesi göstermiştir. Verilen mesaj, muhalefetin anlamsız ve umutsuz olduğu yolunda idi. Direnmek, boşunaydı.[486]

O halde şurası açıktır ki, kötücül narsisistik liderler, çevrelerinde bir "cam fanus" haline gelerek güçlü liderin uzantıları olacak ve böylelikle özsaygılarını sürdürecek "arkadaşlar"a gereksinim duymaktadırlar. Onlar da, liderin büyüklenmeci özbenliğinin güvende olduğu ve sarsılmayacağı yanılsamasını korumasına yardımcı olurlar. Hitler olgusunda olduğu gibi, kötücül yıkıcı narsisizmin gereklerini yerine getiren yandaşlar, lideri yıkıcı eylemlerin sorumluğunu duymaktan kurtarırlar. Kötücül lider, cam fanusun içine girilebilir olmasından korkmaktadır. Değersizleştirilmiş ya da "tehlikeli" diğer kişiler, liderin yalnız krallığının içine girme tehdidinde bulunmaktadırlar; aşırı narsisizmle patolojik paranoid özellikler bu kişide bir araya gelmektedir. Fakat bu ifade, biraz daha incelenmeyi gerektirmektedir. Hitler bile "yapıcı" özellikler sergilemiştir. Judith Stern'in deyişiyle, Naziler'in kendileri de Hitler'i taklit ederken "küçük tanrılar" haline gelmişlerdir.[487] Bir anlamda Hitler, yandaşlarının özsaygılarını artırma girişiminde bulunmuştur. Fakat kötücül bir narsisist olduğu için, yapıcı eylemleri diğer grupların insanlığın dışında tutulması ve yok edilmesi pahasına gerçekleşebilmiştir. "Küçük tanrılar" haline getirilen bu yandaşlara gerçekte kişisel "özgürlükleri" verilmiş değildir; onlar, liderin cam fanusunun güçlendirilmesi işinde kullanılmışlardır.

Göründüğü kadarıyla, paranoyası Hitler'inkinden daha belirgin olan Stalin de, Hitler gibi bir cam fanus yaratmıştır. Daha önce belirttiğim gibi, birkaç yıl önce Stalin'in özel tercümanı Valentin Berezhkov ile görüşme olanağını bulmuştum.[488] Ayrıca Sovyet diktatörünün bir başka tercümanı olan Zoya Zarubina ile

de dostça bir ilişkim olmuştu. Zarubina, özellikle 1943'teki Tahran Konferansı'nda Stalin, Winston Churchill ve Franklin D. Roosevelt ile birlikte bulunmasıyla tanınıyordu.[489] Berezhkov'un ve Zarubina'nın anlattıklarına bakılırsa, Kremlin bina kompleksinin duvarları, Stalin'in çevresinde koruyucu bir fanus olarak iş görüyordu. Kremlin'in kapılarından geçmek son derece güçtü. *Politbüro* üyelerinin ve sekreterlerinin tümü -gizli polis örgütü NKVD'nin şefi Lavrenti Beria dışında- Kremlin'in son derece mütevazı binalarında yaşıyordu.[490] Berezhkov'a göre Stalin bürosunda sabah saat on birden itibaren çalışmaya başlıyor ve akşam yedi sularına kadar çalışıyordu. Yediden ona kadar kendi dairesine gidiyor, daha sonra bürosuna dönüyor ve ertesi sabah saat altı sularına kadar çalışıyordu. Berezhkov, Stalin kendisini her an çağırabileceği için geceleri hiç soyunmuyordu. Bakanlar ve tüm *Politbüro* üyeleri, bazen Berezhkov'u arayarak Stalin'in dairesine gidip gitmediğini soruyorlardı. Berezhkov, bakanların Kremlin'de kalmaya karar vermelerinin -ve Stalin uyanıksa kuşkusuz orada kalacaklardı- "kişisel gayretleriyle ve olanaklı en iyi işi yapma çabasıyla" bağlantılı olduğu düşüncesindeydi. "Öte yandan korkuyorlardı da" diye ekliyordu.[491] Onlar Stalin'in cam fanusu olan Kremlin'de kendi karar serbestileriyle hareket eden bireyler olarak değil, diktatörün uzantıları olarak ve özellikle de liderin narsisizminin koruyucuları olarak kalıyorlardı.

Zarubina, Stalin'le ilk kez karşılaştığı zaman yaşadığı şaşkınlığı anımsamaktaydı. Tanıtım için hazırlanan belgesel sinema filmlerinin ve fotoğrafların aksine, Stalin oldukça kırılgan görünüşlü bir adamdı; kendisinden daha uzun değildi ve çiçekbozuğu, solgun bir benzi vardı. Çirkin bir adamdı. Açıktır ki, Stalin incinebilir herhangi bir yanını sergilememe konusunda dikkat-

liydi; çiçek hastalığının izleri bir zayıflık göstergesi olabilir, kendisini sıradan bir adam haline getirebilirdi. Dolayısıyla çevresi onun yakışıklı, uzun ve heybetli imgesini korumuştu: Stalin'in çopur burnu ve yanakları halk tarafından hiçbir zaman görülmemişti, çünkü fotoğrafları rötuşlanmış ya da makyaj uygulanmıştı. Yandaşları ve propaganda mekanizması da, Stalin'i bir "İnsanlık Dehası", "Halkın Babası", "Komünizmin Kollayıcısı", "Bilimin Yol Gösteren Işığı" ve "Doğanın Dönüştürücüsü" gibi nitelemelerle tanıtmıştı.[492] Stalin'e bahşedilen tüm bu unvanlar, onun narsisizmini koruyor ve çevresindeki görülmez ve girilemez "duvar"ı güçlendiriyordu.

Spektrumun öteki ucunda bulunan ve kendini aşırı seven, fakat yıkıcı ya da kötücül olmayan, paranoid eğilimleri bulunmayan ve gerçekten yapıcı olan liderler, "cam fanuslar"ını açmakta ve halkla daha yakın bir ilişki içine girmektedirler. Yapıcı liderlerin amacı yandaşlarının değerini yükseltmek olduğu için, vazolarının "duvar"ı daha geçirgendir, dolayısıyla buna girenler liderin yanı sıra ülküleştirilirler ve yandaşların bireysellikleri, bir dereceye kadar kabul edilir. Yapıcı bir lider, kendi özsaygılarına sahip insanlarca seviliyor olmakla, büyüklenmeci özbenliğini desteklemektedir.

Örneğin yapıcı bir lider olan Atatürk, gerçekten de içten içe yalnız bir adamdı, fakat paranoid özellikleri yoktu; kendisini ve "cam fanus"unu halka sergileme konusunda istekliydi. Diğer yapıcı liderler gibi aşırı özbenlik sevgisini sergilesin ya da sergilemesin, Atatürk zaman zaman yandaşları için iyi bir öğretmen olmuştur. Bir sonraki bölümde, Atatürk'ün ulusu için nasıl bir öğretmen işlevi gördüğünü ayrıntılı olarak inceleyeceğim ve öğretmen olarak eylemde bulunan diğer politik liderleri inceleyece-

ğim. Bu gibi öğretmenlerin iç dünyaları, toplumsal süreçlere yansıyarak geniş grup kimliğini, ritüellerini, gerileme ve ilerlemelerini etkilemektedir.

8/ Öğretmen Olarak Liderler

Sözgelimi, bir çamaşır makinesinin satışını sağlayan tatlı dilin önemi ve kalıcılığı nedir? Eğer bir satıcı, malının kalitesinden çok kendi tatlı diline bel bağlıyorsa, çamaşır makinesi, tatlı sözlerden daha önce eskimez mi?

James MacGregor Burns, *Leadership (Liderlik)*

1998 yılı Temmuz ayında Avrupa seyahati yaparken bazı yerel gazetelerin baş sayfalarında alışılmışın dışında bir fotoğraf gözüme ilişmişti. Fotoğrafta uzun kollu gömlek giymiş bir adam, bir otomobilin camından bakıyordu ve sağ eliyle bir ayakkabıyı havaya kaldırmıştı; parmaklarından birinde büyük ve pahalı bir yüzük takılıydı. İşin garip yanı, adam sanki elinde bir şapka ya da eldiven varmış gibi, elindeki ayakkabıyla izleyicilerini selamlıyordu.

Fotoğraftaki kişi olan Beşerüddin Yusuf Habibi (Bacharuddin Jusuf "B.J." Habibie) Endonezya'nın yeni devlet başkanıydı. Otuz yıldan fazla bir süredir devlet başkanlığı yaptıktan sonra istifaya zorlanan otoriter eğilimli Suharto'nun ardından, birkaç ay önce iktidara gelmişti. 17.670 adadan oluşan ve Avustralya ile Güneydoğu Asya arasında 5600 km'lik mesafede uzanan Endonezya'da Suharto rejimi önceleri bir ekonomik büyüme sağlamış, ancak bu rejim ordunun baskısıyla desteklenmiş ve insan hakları ihlâlleriyle gölgelenmişti. Şiddetli bir ekonomik krizin yarattığı sancılar, en sonunda 1998 Mayıs'ında rejimin sonunu getirdi. Bir uçak mühendisi olan Habibi, yirmi yıl boyunca

kendisinden önceki lider Suharto için çalışmıştı.

Yeni devlet başkanı bir "Reform ve Gelişim Hükümeti"nin kurulduğunu ilân etmişse de, dış gözlemciler ve çoğu Endonezyalı, Suharto ile çok belirgin ilişkilerinin olmasından ötürü Habibi'nin başkanlığının kısa süreceğini düşünüyordu. Bu öngörülerin geçerlilik kazanması, fazla uzun sürmedi.[493] Aslında Habibi, ürkütücü koşullarda devlet başkanı olmuştu. Suharto rejiminin son günlerinde yasa ve düzen, korkunç bir şekilde bozulmuştu. Ayrıca Suharto döneminin ideolojisi olan "*Bhinneka tunngal Ika*" (Farklılıkta Birlik) çökmüş, ülke içinde birçok etnik ve dinî grup arasındaki gerilim tırmanmıştı. Ortaya çıkan kargaşa, Endonezya halkında ortak bir endişe (anksiyete) ve gerileme yaratmış, "biz-ve-onlar" şeklindeki ayrımlar, bir tür yıkıcı arınma ritüelini derinleştirmişti. Birçok Çin kökenli Endonezyalı, bu karışıklıklar sırasında malını mülkünü yitirmiş ve tahminen 168 Çin asıllı kadın ve kız, etnik kökenlerinden ötürü sistematik olarak cinsel saldırıya uğramıştı.[494]

Fakat Habibi bu koşulları yatıştıracak hiçbir şey yapmamış, ilk başa geçtiği sıralarda bu tehditler yüzünden kaçan Çin asıllıların özlenmediklerini belirtmekle yetinmişti. 1998 Eylül'ünde Habibi'nin ordu komutanı ve Savunma ve Güvenlik Bakanı General Wiranto ve Kadın Sorunları Bakanı Tuty Alawiyah, yaptıkları araştırmalar sonucunda hiçbir kadının tecavüze uğradığı iddiasında bulunmadığını bildirdiler. Fakat uluslararası bağımsız İnsan Hakları İzleme Komitesi, tecavüzlerin olduğu yolundaki iddiasında ısrar ediyordu.[495] Habibi, daha sonra Çin asıllı vatandaşların Endonezya ekonomisi için taşıdıkları önemden söz etmeye başladıysa da, Çin karşıtı ırkçılık konusundaki yanar döner tutumu, tecavüzler konusunda süregelen tartışma, ülkedeki eko-

nomik kaos ve sürgit devam eden endişe ve güvensizlik, Endonezyalıların yeni başkanlarını ortak bir biçimde ülküleştirmeleri için ideal bir atmosfer sağlayamamıştı. 1999 seçimlerinde Habibi, yerini Abdurrahman Wahid'e bıraktı.

Habibi'nin politik bir lider olarak ömrü kısa sürmüşse de, onun bir ayakkabıyı sallar görüntüsü, neticede başarısız da olsa benim zihnimde bir tür "gösterme ve anlatma" etkinliği içine girmiş lider imgesi olarak yerleşti. Söz konusu fotoğrafın altındaki haberde Habibi'nin bu ayakkabıları Endonezya'nın başkenti Cakarta'daki bir marketten 2.70 Amerikan doları ödeyerek aldığı bildiriliyordu. Bu ucuz ayakkabıları yandaşlarına göstererek kendisini Endonezyalıların özdeşim kurabileceği bir figür olarak sunuyor, yandaşı olan vatandaşlarına nasıl tutumlu olunacağını "öğretmeye" çalışıyordu. Tabii ki, Habibi Endonezya'nın tarihsel koşulları nedeniyle ve de kendi kişiliği ve kişisel öyküsü nedeniyle bir öğretmen olarak başarılı olamamıştı. Fakat bu imgeyi derinlemesine anlamak için, ona bir kez daha bakabileceğimizi düşünüyorum: Ucuz ayakkabıların ve pahalı yüzüğün aynı fotoğrafta yan yana gelmesi, Endonezyalılar açısından tutarlı bir "ders" olmamıştı ve onun çürümüş Suharto rejimiyle geçmişteki ilişkisini yansıtıyordu. Ülkede egemen olan kaos ve gerilemeye rağmen halk, Habibi'nin çevresinde toplanmamıştı. Şu halde - üretici birtakım sonuçlara yol açsınlar ya da açmasınlar- etkin "öğretmenler" olarak iş görmüş, "gösterme ve anlatma" ve diğer propaganda etkinlikleriyle yandaşlarına yeni düşünme ve davranma biçimlerini, yeni beceriler geliştirmeyi öğreten ve en önemlisi geniş grup kimliğini ve ritüellerini yeniden biçimlendiren ve gerileme ya da ilerleme hareketlerini etkileyen liderleri belirlemeye çalışmalıyız.

Ben bu türde iki lider tanıyorum; Türkiye'nin Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Tanzanya'nın Julius Kambarage Nyerere'si -ki onlara resmi olarak "öğretmen", sırasıyla "*muallim*" ve *"mwalimu*" denmiştir.[496] Aslında her ikisi de öğretme işini yandaşlarının duygusal ve fiziksel koşullarını yükseltmede ve onların kimliği açısından bir özsaygı sağlamada kullanan "usta" öğretmenlerdi. 1. Bölüm'de Atatürk'ün "gösterme ve anlatma" davranışına bir örnek vermiştim; grubun "yeni" geniş grup kimliğinin bir simgesi olarak, kullanılmakta olan şapkayı derhal değiştirmişti. Panama tarzı şapka olayından üç yıl sonra 1928'de Atatürk "muallim" unvanını almıştır.[497] Aynı yıl hükümet kararıyla, tüm ulusu, "erkek ve kadın tüm Türk vatandaşlarının bir üyesi olacağı Millet Mektebi"ne dönüştüren bir düzenleme yapıldı. Bu kararname, ayrıca "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin Millet Mektebi'nin baş öğretmeni olduğunu" duyuruyordu.[498]

Bu kararname, aynı zamanda Atatürk'ün bir dramayla -bu ululayıcı unvanla gerçekleştirilen bir ders oturumu- başlayan alfabe reformu planının yasal dayanağını oluşturmuştur. 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden yeni Türkiye doğduğu zaman, Türk halkının %80-90'ı okuma yazma bilmiyordu ve Atatürk, Türkiye'yi okur yazar bir topluma dönüştürmek istiyordu. Birçok Türk kökenlinin şimdi Türkiye olarak tanınan bölgeye yerleşmelerinden önceki alfabeleri otuz sekiz karakterli *Altay* alfabesiydi ve Çinlilerin ideograflarına benziyordu; fakat Türkler İslam'ın etkisi altına girince (bazı İran harflerini de içine katarak) Türkçe'nin karmaşık ünlü harf sistemi için en iyi araç niteliğini taşımayan Arap alfabesini benimsediler.[499] Türkçe'nin Latin alfabesine dönüştürülmesi, Türkçe okuma ve yazmayı daha kolay bir hale getirdi ve Türkiye'deki okur yazar oranını yük-

seltti; bu, ayrıca Atatürk'ün genel Batılı yönelimine de uygun düşüyordu. Danışmanları, alfabe değişiminin en az yedi yıl alacağı öngörüsünde bulundularsa da Atatürk, alfabenin üç ay içinde değiştirilmesini emretti. 1928 Mayıs'ında Türkiye'nin sayı sistemi Batı'ya uygun bir hale getirildi; iki ay sonra liderin kişisel olarak çalıştığı özel bir komisyon, yeni alfabeyi düzenlemeyi başardı. Alfabe reformu, halk önüne, Ağustos ayında bir akşam İstanbul'da çıkarıldı. Mustafa Kemal, elinde bir kağıtla geldi ve birisinin öne çıkarak elindekini okumasını istedi. Genç bir adam öne çıktı, fakat kağıtta yazılı olan Latin harflerini görünce şaşırdı. Lider, daha sonra kağıdı alfabe komisyonunun bir üyesine verdi ve bu üye de mesajı dinleyicilere yüksek sesle okudu: "Baş öğretmen", Türk ulusuna niçin yeni bir alfabenin gerekli olduğunu açıklıyordu. Atatürk'ün ayağa kalkarak *rakı* (Türkler'in bir "ulusal içki"si[500]) kadehini şerefe kaldırmasıyla bu gösteri, alkışlarla tamamlandı: "Geçmişte, iki yüzlü sahtekârlar [Osmanlı seçkinleri] bu içkiyi binlerce kez kendi pislik yuvalarında gizlice içtiler. Ben sahtekâr birisi değilim. Kadehimi, ulusumun şerefine kaldırıyorum."[501] Alkol tüketimi İslam dininde yasaklanmış olduğu için onun bu şerefe kadeh kaldırışı, Müslüman geleneğine indirilmiş bir darbe niteliğini taşıyordu. Fakat liderin açıkça içki içmesi, olaya tanık olan pek çok yandaşına ters gelmemişti.

Latin alfabesi, 1 Ağustos 1929'da yeni Türkiye'nin resmî harf sistemi oldu. Bu tür bir dil reformuna karşı keskin ve öfke dolu bir direnç beklenebilir. Yeni harflerin kabulü, dinî açıdan kolayca "kâfir" dünya ile aynı noktaya gelmek olarak yorumlanabilirdi; çünkü yeni yasa, dinî eğitim veren hocaların özel statüsünü ve onların geleneksel olarak kullandığı Arap alfabesini ortadan kaldırıyordu. Beklenen dinî fanatizm patlaması, Aralık

1930'da gerçekleşti. Bu yalnızca alfabe reformuna yönelik bir tepki değil, Mustafa Kemal'in Batılılaşma programına karşı genel bir tepkiydi. Yeni alfabe, resmen üç ay içinde yerleşmişti.

Atatürk, yeni alfabenin kök salması için etkin ve gözle görülür bir rol üstlendi. Ulusun baş öğretmeni, son Osmanlı padişahlarının oturduğu İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'na bir kara tahta kurdurdu; elinde tebeşir, gelen ziyaretçilere yeni el yazısıyla ders verdi. Parlamento üyeleri yeni alfabeyi hızlı bir biçimde öğrenme gereksinimini duyuyorlar ve kırsal bölgelere, yöre halkına ders vermeye gidiyorlardı. Baş öğretmenin kendisi de alfabe reformu için ülkeyi gezdi; "gösterme ve anlatma" tarzında verdiği dersler için gittiği her yere büyük bir karatahta kuruldu. Özellikle bilinen bir fotoğrafta, Atatürk bir ağacın altına kurulmuş bir kara tahtanın önünde durmakta ve yetişkin "öğrenciler"e yeni el yazısını öğretmektedir. Saatlerce ders vermiş ve daha sonra da bir öğretmen olarak kendisini dinleyenlere, "öğrencilerinin" dersi özümleyip özümlemediğini sormuştur. İşin ilginç yanı, çocuklar yeni alfabeyi yetişkinlere göre çok daha hızlı bir biçimde öğrendikleri için çocukların ebeveynlerine ders vermeleri de bu süreç içinde sık rastlanan bir durumdu. Bunun Atatürk'ün kişilik yapısını taşıyan bir insanı özellikle memnun edecek bir şey olduğunu düşünüyorum: Çocukların ebeveynlerini aştıkça kendi iç dünyalarındaki güce bel bağlamakla kalmayıp eğitim yoluyla annelerini ve babalarını "düzelttiklerini" görüyordu.[502]

Atatürk'ün yaşamının ilk dönemlerine ilişkin anılarına -babasının onun laik bir eğitim görmesi konusundaki ısrarına- yeniden dönecek olursak, onun bir ulusun öğretmeni olma rolünü üstlenmesindeki bir başka ruhsal güdülenmeyi belirleyebiliriz. Küçük

Mustafa, babasının ölümünden sonra ona ilişkin ülküleştirmelerini öğretmenine aktarmış, adı Arapça güneş anlamına gelen Şemsi adındaki yeni baba figürüyle özdeşim kurmaya başlamıştı. Fakat dinî fanatikler, küçük Mustafa'nın "Batılılaşmış" öğretmenine sözel olsun fiziksel olsun saldırılarda bulunmuş, onu dövmüş ve derslikteki mobilyaları parçalamışlardı. Genç öğretmen, kopan büyük kavgalara rağmen ayakta kalmış ve okulunu kapatmamıştı. Atatürk, daha sonraki askerî lider, reformcu ve ulusun öğretmeni rolleri içinde çoğu kez çevresi kuşatılmış fakat sonunda başarıya ulaşmış Şemsi ile özdeşimine (onun güneş imgesini de yardıma çağırarak) geri dönüyordu. Konuşmaları olsun, (bir İsveç melodisinden uyarlanan) bir devrim şarkısı olsun çoğu kez kara bulutlarla çevrili, düşman işgali altındaki bir ülkede yandaşlarının ortak yasma ve umutsuzluğuna göndermede bulunur ve kendisini karanlığı yok edecek güneş olarak betimler. İlginçtir ki, yandaşları da onu bu şekilde algılamış ve onun hakkında konuşurken ve yazarken aynı simgeleri kullanmışlardır. Ben, Atatürk'le karşılaşmış bireylerle görüştüğümde birçoğu onun gözlerine bakamadıklarını, "güneş gibi parlak", doğrudan bakılamayacak kadar parlak olduğunu söylemişlerdir.

Atatürk gibi, Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti'nin "kurucu babası" ve ilk devlet başkanı[503] Julius Kambarage Nyerere de, öğretmeyi seviyor ve yandaşlarının da kendisini bir öğretmen olarak görmelerinden hoşlanıyordu.[504] Gerçekten de Nyerere, bir öğretmen olmak üzere eğitim görmüş ve eğitimi ülküleştirmişti. Victoria Gölünün doğu kıyısında yaşayan Zanaki kabilesinin şefinin oğlu olarak 1922'de doğmuştu. On iki yaşına kadar en yakındaki (45 km) okula yürüyerek gidememişse de, sonrasında öğretmenleri onun zekâsını hemen fark etmişlerdi ve küçük Nyerere'nin öğrenmeye dönük, aşırı çabaları nedeniyle büyük

övgü ve teşvikler almış olması, olasıdır. En sonunda Katolik Kilisesi'nin de yardımıyla, Uganda'nın başkenti Kampala'daki Makerere Üniversitesi'ne, öğretmenlik eğitimi almak üzere kaydolmayı başardı. Birkaç yıl sonra İskoçya'daki Edinburgh Üniversitesi'nden beşerî bilimler dalında yüksek lisans diploması aldı; burada sosyal demokrat fikirlerle, özellikle de kapitalizmin olumsuz etkilerinin toplumsal reformlarla giderilebileceğini savunan Fabian düşüncesiyle tanıştı.[505] Nyerere, Tanganika'ya döndüğünde bir politik kişi haline geldi, fakat kalben bir öğretmen olarak kaldı.

Tanzanya, 1964'te bağımsız bir devlet olduğu zaman dünyadaki en yoksul ülkelerden biriydi. İngiliz egemenliğini geride bırakan ülkede okuma yazma bilmeyenlerin oranı %85 idi ve ülkede yalnızca on iki mühendis ve on iki doktor vardı. Başkan ve öğretmen Nyerere, sömürge yönetimi döneminde verilen resmî eğitimin Batılı değerlere karşı merak uyandırdığına ve yerli öğrencileri köleleştirdiğine inanıyordu.[506] Nyerere'nin eğitim düşüncesi, öğrencinin özgürlüğünü savunmaktaydı; yalnızca diploma almak için eğitim görenleri küçümsüyor ve böylesi bir tutumu, aç gözlü toplumun bir hastalığı olarak değerlendiriyordu. İnsanların bir şeyler yapmak üzere öğrenmesi gerektiğini savunuyordu: Eğitim, ulusal gelişmeye bir katkıda bulunacaksa, yaşamın bir parçası olmalıydı. Bu nedenle kırsal yaşama yönelik bir eğitim sistemi düzenlemeye çalıştı ve öğretmenlerle öğrencileri kendilerine güç kazandıracak ve dolayısıyla ekonomiyi güçlendirecek üretici etkinliklere yöneltti. Yeni Tanzanya'daki çocuklar, yedi yaşında okula gitmeye başladılar, fakat Nyerere'nin programı aynı zamanda yetişkinlerin eğitimine de önem veriyordu. Ona göre eğitim, tüm vatandaşların zihinsel özgürlüğünü artıracak ve kendileri ve yaşamları üzerine denetimlerini artırma-

larını sağlayacaktı.[507] Nyerere'nin başkanlık döneminin sonunda Tanzanya okur yazar olmayanların düşük sayılabileceği %9'luk oranla ve içinde mühendis ve doktorların da bulunduğu çok sayıda meslek sahibiyle övünebilirdi.

Genel olarak Nyerere'nin eğitim seferberliğinin 1980'lerin ilk yarısında vatandaşlarına eşit vatandaşlık hakları ve yeni umutlar sunduğu, bunun özellikle Büyük Göller Bölgesi'ne ilişkin çatışmalardan ötürü Tanzanya'ya kaçan mülteciler için geçerli olduğu kabul edilmektedir. O, yaşamının geri kalan döneminde ülke politikası ve bölgesel politika konusundaki etkin tutumunu sürdürmüşse de[508] (yirmi yıllık başkanlık süresi göz önüne alındığında bile) kendi kuşağındaki pek çok Afrikalı politik liderin tam tersi bir tutumla, 1985'te kendi isteğiyle devlet başkanlığından ayrılmıştır. Bu noktada çabalarında başarılı olup olmadığı sorusu, ikinci plandadır:[509] Nyerere'nin barışçı yollardan değişimi, toplumsal eşitliği ve ırklar arası dengeyi savunan, sevecen ve yapıcı bir lider olduğu, tartışma dışıdır. Dar-üs Selam'daki Mwalimu ("Öğretmen") Nyerere Vakfı, insanları temel alan gelişmeyi ve Afrika ölçeğinde barışı destekleyerek onun mirasını sürdürmeye çalışmaktadır.

Atatürk ve Nyerere'nin yaptığı gibi, bir geniş gruba bir şeylerin öğretilmesi nasıl olmaktadır? Öncelikle psikanalizin öğretme hakkında bize genel olarak ne söylediğine bir göz atmalıyız.[510] Temel psikanalitik modelde (büyük ölçüde tedaviye yönelik hemşirelik okullarında çocukların ve dersliklerde genç yetişkinlerin gözlemlenmesiyle geliştirilmiştir) öğretmen, güvenli bir derslik ortamında öğrencilerin çeşitli duygularının yatırımını yaptıkları bir kişi olarak kendini göstermektedir. Öğretmen ebe-

veynlerin ya da öğrencinin duygusal yönden mücadele ettiği diğer kişilerin bir uzantısı olarak yaşantı konusu edilebilir ya da ülküleştirilebilir. Öğretmen, koşullar uygun olduğunda zihinsel kavramın simgesel tasarımlarını göstermekte ya da bir tür "gösterme ve anlatma" becerisi sergilemektedir. Bu performans, kısmen öğretmenle özdeşim kurarken kavram ya da becerinin anlamını özümleyen öğrencinin duygusal durumunu etkilemektedir. Öğrenciler, öğretmenle özdeşim kurma aşamasına geldikleri zaman, psikanalistlerin çocukluk çağma ilişkin olarak söyledikleri *ayrılma-bireyselleşme süreci*ne benzer birtakım şeyler yaşamaktadırlar:[511] Öğrenci, çevresini denetlemesi ve onunla daha uyumlu bir biçimde ilişki kurması için gerekli şeyi öğrenerek kullanabilir hale geldiği zaman, öğretmenin varlığına gerek kalmamaktadır. Çoğu kez, öğrencinin yaşı ne kadar küçük olursa öğretmenle öğrenci arasındaki duygusal ilişki o kadar belirgin olmaktadır. Öğrencilerin yaşı büyüdükçe, öğretmen-öğrenci etkileşiminin ve özdeşiminin örtülü duygusal yönleri üzerine akılsal değerlendirmelerin ve entelektüel etkinliklerin eklenmesi eğilimi o kadar fazla olmaktadır. Öğrenci de, kendisine öğretilen şeyi eleştirel bir biçimde değerlendirmek için mantıksal düşünceyi kullanmaktadır. Bu nedenle, öğrencilerin öğretmenleriyle anlaşmazlık içine girmeleri, mutlaka eğitimi baltalar diye bir kural yoktur. İyi bir öğretmen, öğrencinin gizli endişelerini derinlemesine araştıracak ve öğrencinin zihinsel ve duygusal gelişimini destekleyecek şekilde, onun bunları tartışmasını sağlayacaktır. "Öğretmen bilgiyi vermekle kalmaz, aynı zamanda onu besler ve güçlendirir,"[512] öğrenci, öğretmenin düşünme ve davranma biçimini özümler ve kendisine öğretilen konuyu ya da beceriyi sevmeye başlar.

Geleneksel bir derslik ortamında, geniş grup lideri takipçile-

rinin beklentilerinin öznesidir ve de o, yeni bir kavramı ya da beceriyi "gösterdiği ve anlattığı" zaman, takipçiler liderle özdeşim kurabilirler. Fakat bu tür bir öğretme biçimi, küçük derslik ortamlarındaki bire bir öğretme biçiminden kritik bir ayrılık gösterir: Bir geniş grup ile lideri arasındaki ilişki, genellikle -istekler olsun, korkular olsun- büyük beklentilerle karakterizedir, ayrıca bu beklentilerle orantılı olarak, öğretmene yönelik büyük bir çarpıtma eğilimi vardır.[513] Öğrencilerin, öğretmenlerinin gerçekliğiyle ilgili kişisel yaşantıları, bu çarpık beklentileri biçimlendirme ve azaltma eğilimi gösterir. Bununla birlikte, bir politik liderin yandaşları, liderlerini nadiren kişisel olarak tanırlar, bu nedenle de liderin öğretmeye çalıştığı şeyin öğrenilmesi (ve devam ettirilmesi) süreci, büyük ölçüde geniş grubun bunaltı ve gerileme düzeyine ve liderle ilişkili, gerçeklikle ilgisi çok değişken olabilen, yoğun ve ortak algılara bağlıdır.

Sonuçta, özellikle öğretme sürecine resmî propagandayla sistematik yönlendirme eşlik ettiği zaman bir yandaşın, kendi grup üyelerinin doğru kabul ettiği yeni enformasyonu benimsemesi olasılığı büyüktür. Derslikteki öğretmen-öğrenci ilişkisinin önemli bir yönü olarak betimlediğim liderle özdeşime karşı mücadele, bir dereceye kadar es geçilmekte ve öğrenen kişi çoğu kez yeni kavramlara, becerilere ve bunların anlamlarına egemen olma yolundaki *yavaş* süreçten mahrum olmaktadır.[514] Bu nedenle, bir geniş grubun üyelerinde "ayrılma-bireyleşme"ye benzer hiçbir süreç, söz konusu olmayabilir. Geniş grubun üyeleri, bireysel (psikolojik; ç.n.) zenginlikler kazanmak yerine, politik lider-öğretmenle hızlı bir özdeşim kurarak liderin öğrettikleriyle biçimlenen, ortak geniş grup kimlikleri üzerine odaklanma eğilimi gösterirler. Bu süreçte, bu kitabın önceki bölümlerinde bazı ayrıntılarını betimlemiş olduğum Sigmund Freud'un kitle psiko-

lojisi üzerine yaptığı tanımlamanın bir yankısını bulabiliyoruz: Geniş grubun üyeleri birbirleriyle özdeşim kurmaktadırlar, çünkü yeni kavramı ya da beceriyi hepsi de öğrenmiştir ve de bunu kendilerine öğreten liderin çevresinde toplanırlar. Liderin öğrettiği şeyin simgesel tasarımları, grup üyeleri arasında yeni bağlantılar sağlar. Bu nedenle Türkiye'de Panama şapkası (fötr şapka; ç.n.) ve yeni alfabe, Türkler'i büyük mesafeler ölçeğinde birbirlerine ve liderlerine bağlayan, gözle görülür simgeler olmuştur.

Grup üyeleri, başlangıçta öğrendikleri şeyi devam ettirebilmek için liderlerine yönelik ortak ülküleştirmeyi korumak zorundadırlar: Zamanla, öğrendiklerine ilişkin değişiklikleri özümseyebilirler. Yine de, tepeden inme yeni düşüncelerin bir toplumda sürekli bir değişim yaratması, kesin bir şey değildir: Bir geniş gruba, öğreten ya da "dönüştüren"[515] bir lider tarafından verilen yeni politik öğretiler ya da ideolojiler, liderin ölümüyle ya da başka bir biçimde yandaşların ortak ülküleştirmesinin odağı olmaktan çıkmasıyla güçlerini yitirebilirler. Politik liderler, genellikle bu gerçeğin farkındadır ve yasal önlemlerle ya da diğer kurumlarla, yeni kavram ya da becerilerin özümsenmesini güçlendirmekte ya da desteklemektedirler. Örneğin Türk çocuklarının okulda Arap yazısını kullanmalarının yasaklanması, alfabe reformunun özümsenmesine olanak vermiştir. Şu halde, yasal önlemler ve kültürel kurumlar, derslikteki yavaş öğrenme sürecine benzer bir işlemi güçlendirmektedir. Grubun gelecekte liderin imgesini ülküleştirmeyi bırakması durumunda (bu, ölümünden sonra söz konusu olabilir) liderin öğrettikleriyle başlayan sürece karşı yeni bir mücadele söz konusu olabilir. Örneğin, Atatürk'ün ölümünden kırk yıl kadar sonra Türkiye'deki bazı gruplar, özellikle de aşırı köktendinci eğilimi olanlar, "Atatürk

devrimi"nin bazı yönlerini sorgulamaya başlamışlardır. Grup yeni öğreti ya da ideolojiyi bırakması durumunda paylaşılan kimlik yapısının zayıflayacağına inanırsa, söz konusu öğreti ya da ideoloji varlığını sürdürebilir. "Kemalizm"[516] Atatürk'ün ölümünden yarım yüzyıl geçtikten sonra da varlığını sürdürmektedir, çünkü Atatürk'ün ardıllarının desteği ve propagandasıyla, modern Türk kimliği için temel bir öge haline gelmiştir.[517]

20. yüzyılın son on yılında iki politik lider, ülkeleri köklü bir değişimden geçip bir anlamda "yeniden doğarken" birbirinin tam karşıtı yönelimler içine girmişlerdir. Güney Afrika'daki ırk ayrımı dönemini takiben Nelson Mandela, gerçek anlamda yapıcı bir lider niteliği sergilemiş, komünizm sonrası Yugoslavya'nın lideri Slobodan Milosevic ise korkunç bir yıkıcılık örneği vermiştir. Bu iki liderin "öğretme" tarzlarının karşılaştırılması, bir liderin gücünü, kriz halindeki bir toplumu iyileştirmede ya da zehirlemede nasıl kullanabileceğini gözler önüne serer.

Nelson Mandela'nm liderlik kariyerini inceleyen araştırmacıların hepsi de, onun yirmi yedi yıllık mahpusluk yaşamı süresince geçirdiği dönüşümün bir sonucu olarak, uzlaşma ve kin tutmaksızın düşmanlarını affedebilme yetisi geliştirdiği konusunda görüş birliği içindedirler.[518] Mandela, bir yazısında şöyle diyor: "Hapisteyken beyazlara karşı olan öfkem azaldı, fakat sisteme olan nefretim büyüdü. Düşmanlarımı bile severken, bizi birbirimize düşüren bu sistemden nefret ediyordum."[519] Mandela'nın biyografisini yazan Brian Frost'a göre o, uzlaştırma ideolojisinin gelişimini kendisine ilişkin bir dönüşüm olarak açıklamaktadır: "Halkımın özgürlüğüne yönelik özlemim, siyah ve beyaz tüm halkın özgürlüğü özlemiyle birleşti. Artık biliyordum ki, insan-

lık haklarından yoksun bırakılmış herkesin özgürlüğü için, mazlumun olduğu kadar zalimin de özgürlüğüne kavuşturulması gerekmektedir. Cezaevinden çıktığımda artık görevim, mazlumun da zalimin de özgürlüğüne kavuşturulması idi."[520] Bununla birlikte otobiyografisinde aktardığı, çocukluk çağma ilişkin bir anısından anladığımız kadarıyla, bir ayrılığın iki tarafına da sempati duyması, kişiliğinin daha da derin noktalarından kaynaklanmaktadır. Mandela, huysuz bir eşeğin kendisini sırtından atmasıyla arkadaşlarına rezil olduğunu anımsamaktadır. Kendisini sırtından atan bir insan değil eşek de olsa, bir başka insanın aşağılanmasının kendisine acı vereceğini öğrenmiştir.[521] Frost'a küçük bir oğlanken bile karşıtlarını, onların onurunu kırmadan yenilgiye uğrattığını söylemiştir. Aynı nitelikteki, daha karmaşık bir dizi anı arasında yer alması olası bu tek anı bile, yalnızca onun gençlik çağındaki ezikliklerini değil, aynı zamanda eşduyum yapma kapasitesini ve başkalarını aşağılamama yönünde kendi kendine verdiği sözü yansıtmaktadır. Onun yandaşlarına tekrar tekrar verdiği bir derstir bu.

Mandela, yakın politik çevresine yeni düşünceleri "öğretme" konusunda, geleneksel bir derslikteki bir öğretmene daha fazla benzemiştir. Örneğin, 1994 yılının başlarında Mandela'nın partisi olan Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) yürütme komitesi, ülkenin ulusal marşını değerlendirmekle görevlendirilmişti.[522] Ülkedeki ilk serbest demokratik seçimler Nisan 1994'de gerçekleştirilecekti ve ANC'nin kazanacağı açıktı. *Die Stem* adını taşıyan ve 19. yüzyılda yerli halkla savaşarak ülkelerini fetheden ve Afrikaner adı verilen göçmenlerin zaferini kutsayan mevcut marşın, komite üyeleri açısından kabul edilemez olduğu açık gözüküyordu. Mandela, bu konunun tartışılacağı toplantıya başkanlık yapacaktı, fakat toplantının başlamasından kısa bir süre

sonra dışarıdan çağırılmıştı. Onun yokluğu sırasında komite üyelerinin büyük bir çoğunluğu, *Die Stem*'in yerli halkın acılarını yansıtan *Nkosi Skelele* ile değiştirilmesi yolundaki isteklerini dile getirdiler. ANC'nin liderlerinden biri olan ve Mandela ile birlikte hapis yatmış olan Tokyo Sexwale, Mandela'nın yokluğu sırasında toplantıya egemen olan duygusal havayı canlı bir biçimde anımsamaktaydı. "Kendimizden hoşlanıyorduk. Bu, 'Die Stem' şarkısının sonudur, diyorduk. Son. Daha fazlası değil."[523] Bununla birlikte Mandela toplantıya dönünce daha çok yapıcı bir öğretmen tavrı sergilemişti:

> Pekâlâ, üzgünüm. Nezaketsizlik yapmak istemiyorum... fakat bu şarkının, temsil etmediğiniz pek çok insanın duygularını taşıdığına çabucak karar vermiş bulunuyorsunuz. Ama bu kararı almakla inşa ettiğimiz şeyin en büyük -tek- temelini yıkmaya karar vermiş olacaksınız: Uzlaşma.[524]

Odadakilerin hiçbirisi protesto gösterisinde bulunmamıştı; Sexwale o günü anımsarken "Hepimiz de küçük okul çocukları gibiydik"[525] diyor. ANC'nin Nisan seçimindeki zaferinden sonra, Güney Afrika *Nkosi Skelele*'yi ikinci bir marş olarak kabul etti. Resmî törenlerde her iki marş da daima sırayla çalınmaktadır.

1995'te, Mandela'nın devlet başkanlığına seçilmesinden bir yıl sonra Güney Afrika, Dünya Rugby Şampiyonası'na ev sahipliği yaptı. Bu, ırk ayrımı politikasının (apartheid) yıkılışından sonra bu ülkede gerçekleşen ilk uluslararası olaydı. Irk ayrımı politikası nedeniyle, 1987 ve 1991'de Güney Afrika'nın bu şampiyonaya katılmasına izin verilmemişti. Gerçekten de, 1995 turnuvası Güney Afrika'nın yeni imajı açısından bir test niteliğini

taşımaktaydı. Bununla birlikte Mandela'nm gerçekte yaptığı şey, yeni yönetimi iyi bir biçimde yansıtacak bir turnuvanın düzenlenmesini sağlamanın çok ötesine geçti. Mandela'nın yarattığı duygusal atmosfer, Güney Afrika takımının bu spor alanında başarıya ulaşmasını sağlamakla kalmadı -açılış maçında bir önceki kupanın şampiyonu olan Avustralya'yı yendiler, yarı finalde Fransa'ya galip geldiler ve Yeni Zelanda karşısında, uzatma maçında şampiyonluğu kazandılar-, aynı zamanda vatandaşlarının birbirleri hakkında ve ulus hakkında yeni bir düşünme biçimini öğrenmelerine de yardımcı oldu.

1995'teki Dünya Kupası'na kadar rugby, Güney Afrika'da beyaz adama ait bir spor dalı olarak değerlendirilmişti. Aslında o, yirminci yüzyılın başındaki "Boer Savaşı'na dek giden beyaz Afrikaner birliği ve onurunun bir simgesi" idi.[526] 1995'te Güney Afrika takımının hemen hepsi beyaz oyunculardan oluşmaktaydı, oyuncu listesinde tek bir siyah oyuncu vardı; takma adı olan Springbok'lar (Güney Afrika Ceylanları; ç.n.) bile ırk ayrımı ile güçlü bir çağrışımı olan, ters bir simge niteliğini taşıyordu. Uzlaştırıcı rolünü oynayan Mandela, yine de bu takımı ırk ayrımı sonrası Güney Afrika'yı gerçekten temsil eden bir takım haline getirebilmişti. Başına bir Springbok başlığı takarak takımın antrenman kampını ziyaret etmiş, tüm oyuncularla el sıkışmış ve onlara tüm ulusun arkalarında olduğunu söylemişti. Kamuoyu önünde yaptığı konuşmalarda yeni bir Springbok imajından söz etmeye başlamıştı. Rugby takımı, Avustralya maçından bir gün önce Mandela'nm 77 yıllık yaşamının yaklaşık 30 yılını siyasî hükümlü olarak geçirdiği Robben Island'ı ziyaret etmişti. Onun kaldığı hücreyi ziyaret ettikten sonra, Dünya Kupası'nda sarf edecekleri tüm çabayı başkanlarına adadılar. Tüm ülkeye bir canlılık geldi.

Ertesi gün, bu duygusal atmosferin büyüsüyle Springbok'lar Avustralya'yı 27-18 yendiler. Johannesburg'un varoşlarında yer alan, siyahların yaşadığı Soweto bölgesi halkından birçoğu, ırk ayrımı rejimini çağrıştıran bu takımı izledi,[527] takımın tek siyah oyuncusunun sakatlanarak oyun dışı kalması da bu durumu değiştirmedi. Fransa maçı öncesinde Mandela, Springbok'ların yeni imajıyla ilgili olarak kamuya yaptığı konuşmaları sürdürdü. Ezakheni kasabasının siyah halkına yönelik olarak yaptığı konuşmada -yine "gösteren ve anlatan" bir öğretmen gibi- başlığını göstererek şöyle dedi: "Bu başlık, bizim çocuklarımızı onurlandırıyor. Yarın onlarla birlikte olmanızı istiyorum, çünkü onlar bizim çocuklarımız."[528] Şampiyonluğun kazanılmasından sonra Springbok'lar, Güney Afrika'nın yeniden inşası için kasabalarda oturan siyah halkı vergilerini ödeme konusunda cesaretlendiren -birçoğu ırk ayrımcısı yönetimin düşüşünden sonra bile vergilerini ödemeyi reddetmişti- bir halka hizmet kampanyasına katıldılar. Spor, kamu eğitimi ve politikayla kaynaşmıştı.

Mandela, siyah Güney Afrikalıların kendisine yönelik, ülküleştirilmiş bir figür olarak duygu ve algılarını kullanmak yoluyla olanaksız bir simgeyi ırk, ulus ve yurttaş sorumluluğuyla ilgili mevcut sosyal tutumları biçimlendirmekte kullanabilmişti. Siyah Güney Afrikalıların Mandela ile önceden var olan güçlü özdeşimi, onun ulusal rugby takımını kucaklayışının pek eleştirilmeden hızla yaygınlaşmasına neden olmuştu. Böylelikle pek çok siyah vatandaş, Mandela ile özdeşimin beraberinde getirdiği pek çok olumlu çağrışımı bu spora yansıtmıştı. Örneğin Mandela'nın rugby takımını ziyaretinden kısa bir süre sonra *The Sowetan* gazetesi Zulu dilinde "Bizim Springbok'lar" anlamına gelen "*Amabokoboko*" manşetini atarak övünmüştü.[529] Siyah Güney Afrikalılar, çoğunluğu beyazlardan oluşan bu takıma karşı artık

bir "sahiplenme" duygusu yaşıyordu. Bu şekilde rugby sporu, siyahlarla beyazlar arasındaki ortak zeminin önemli bir simgesi haline gelmişti.

Güney Afrika Gerçeği ve Uzlaşma Komisyonu (TRC) başkanı Başpiskopos Desmond Tutu'nun düşünce yapısı da, Mandela'nın uzlaşmanın en önemli değer olduğu yolundaki ısrarlı tutumu ile koşut idi.[530] TRC, Nisan 1996'da ırk ayrımı döneminde işlenen suçları araştırmaya başlamış ve birçok kez, tanıklık yapma koşuluyla kovuşturmaya uğramama güvencesi vermişti. Zaman zaman TRC'ye yönelik olarak, beyazları tuttuğu yolunda eleştiriler olmuş, buna bazı siyahlar da katılmıştı. Örneğin 1997'de TRC, ırk ayrımı döneminin vurucu tim liderlerinden biri olan itirafçı Dirk Coetzee'yi af kapsamına alarak bazı Güney Afrikalıları çileden çıkarmıştı. Kanımca, bu tür durumlarda Tutu'nun *kişiliği,* TRC'nin çalışmalarına devam etmesini sağlamıştır. Zaman zaman diğer örselenmiş toplumlarda TRC'ye benzer örgütler kurulması yönünde konuşmalara tanık olmuşumdur. Bir keresinde bazı Alman siyaset bilimcilerince Bosna-Hersek için planlanmış bir programı gözden geçirmem istenmişti. Bir psikanalistin gözüyle TRC tarzı bir çalışma, örselenmiş bir toplumda uzamış öfke, çaresizlik ve yas tutma güçlüğüyle uğraşmanın en iyi yolu olsa da, başarılı olacağının bir garantisi yoktur. Benim görüşüme göre Güney Afrika'nın TRC'si olsun, bu tür başka bir program olsun, Mandela'nın yarattığına benzer bir atmosferde Desmond Tutu gibi birinin -yani fazlasıyla zekâya, merhamete, doğruluğa, dürüstlüğe ve mizah duygusuna sahip bir insanın- liderliğiyle yürütülmezse işlemeyecektir.

Güney Afrika, hâlâ ciddi toplumsal sorunlarla karşı karşıyadır, bunların dünya kamuoyu tarafından en fazla duyulanı teca-

vüz oranlarının yüksek oluşudur. Bu davranışın yerli siyah halkın ırk ayrımı politikası sırasında maruz kaldığı aşağılanmayla bağlantılı olup olmadığı merak konusudur. Ben bu soruya yanıt veremem, fakat bunun önemli ve geçerli bir soru olduğuna inanıyorum: Yakından gözlemiş olduğum diğer örselenmiş toplumlarda, sıcak etnik savaşın sonlanmasım takiben öfke, tecavüz ve aile içi şiddet artış göstermekte, geçmişteki aile yapısı ve değerleri yıkıma uğramaktadır. Yine de, Mandela ve onun yapıcı liderliği altında siyahlarla beyazlar arasında bir iç savaşın çıkması önlenmiştir. Aynı zaman diliminde dünyanın başka bir yerinde başka bir lider, halkına farklı bir ideolojiyi öğretmekteydi, bu ideoloji sonuçta kitlesel yıkım ve ölümlere yol açacaktı.

Slobodan Milosevic 1988 yılında çevresini, belirli bazı akademik çevreleri, Sırp Ortodoks Kilisesi çalışanlarını da içine alan örgütlü bir propaganda çabasıyla destelenerek, bir "gösterme ve anlatma" davranışı içine girerek, Sırpların seçilmiş örselenmesi olan 1389 Kosova yenilgisini yeniden canlandırmayı başarmıştı. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, Milosevic bir Sırp savaş kahramanının kalıntılarının mezardan çıkarılmasını ve bu kalıntıların Sırp köyleri arasında dolaştırılmasını emretmişti. Her yerleşim bölgesinde Milosevic'in vekilleri tarafından politik konuşmalar yapılmış ve 14. yüzyılda yaşayan Prens Lazar sanki yeni öldürülmüş gibi cenaze törenleri düzenlenmiştir. Sonraki gün Lazar, "öldürülmek" ve uyandırılmak üzere yeniden "diriltilmiş" ve bir "zaman çökmesi" atmosferi yaratılmıştır: Sırpların geçmişte kalmış olaya ve kahramana ilişkin ortak fantezi ve duyguları, güncel toplumsal ve politik koşulları çevreleyen ortak algılarla ve endişelerle kaynaşmış oluyordu. Örseleyici askerî yenilginin 600. yıldönümünde gerçekleştirilen sonuncu (ve kalıcı) yeniden gömme ritüelleri sırasında Milosevic, "gös-

terme ve anlatma" işlevini bizzat yerine getirerek, Sırpların birlik ve hedef duygusunu yeniden canlandırmıştı.

Savaşın gerçekleştiği Kosova alanına bir helikopter inip Milosevic'i toplanan kalabalığın arasına bıraktığında "zaman çökmesi", günün olayları içinde daha keskin bir simgesel anlam kazanıyordu. Lazar'ın Osmanlılar'ın elinde ölmesinden sonra, onun imgesi çevresinde gelişen mitoloji, ölmüş Prens'i İsa ile ilişkilendirmişti: Lazar, kendini kahramanca feda edişiyle cennette bir krallığı seçmişti. Şimdi, 28 Haziran 1989'daki simgesel mesaj, Milosevic'in Lazar'ın ikinci kez gelişini temsil ettiği yolundaydı. Ve yeniden dirilen bu Lazar'ın dünya yüzünde vaat ettiği adil krallıkta, Sırpların şimdi yaşadığı aşağılanma duygusunu geçmişteki aşağılanmanın tersine çevrilmesi telafi edecekti. Lazar da İsa gibi katledilmişti, fakat onun katilleri Yahudiler değil, Müslümanlar idi. Bu nedenle Milosevic "geleneksel giysiler içinde dans eden kızlardan sonra platforma çıkıp kalabalığı çılgınca bir coşkunun doruklarına çıkardığında" verilen mesaj, son derece yalındı: "İslam, bir daha asla Sırplara boyun eğdiremeyecek".[531] Buna uygun olarak, Milosevic'in yönetimi altındaki Sırpların saldırganlığının başlıca hedefi Müslümanlar oldu: Önce Boşnaklar, daha sonra Kosova Arnavutları.[532] Prens Lazar'ın bedeni çevresinde yürütülen bu ritüelleri ve ardından gelen soykırımı tek başına Milosevic'in kişiliğine indirgeyemeyiz, ama ben yine de Milosevic'in kişiliğinin bu olaylardaki rolüne ilişkin bazı kanıtları ayırt edebileceğimizi düşünüyorum.

Milosevic, parçalanmış bir aileden geliyordu ve yaşamının ilk dönemlerinde çeşitli örselenmeler yaşamıştı. Kendisi yedi yaşındayken en sevdiği amcası kendini başından vurarak intihar etmişti. On üç yaşındayken aynı şeyi babası yapmış, otuzlu yaş-

larının başlarındayken de annesi kendini öldürmüştü. Bu korkunç olayların, Milosevic'in yetişkin kişiliğinin biçimlenmesinde derin etkiler yaratmadığını düşünmek, pek kolay değildir. Ergenlik yıllarındaki sevgilisi Mirjana Markovi_ ile evlenmiş, fakat öykü bir peri masalı gibi sonlanmamıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında bir Yugoslav partizanı olarak çalışan Mirjana'mn annesi Naziler tarafından yakalanmış ve işkence altındayken onlara birtakım önemli bilgileri vermiştir. Serbest kaldıktan sonra - kendi babası olan- partizan grubunun lideri, onu idam ettirmiştir.[533]

Klinik deneyimden bildiğimiz kadarıyla, bu tür ağır kayıplara uğrayan kişiler, çoğu kez yas sürecine takılıp kalmaktadır ve bu "komplike olmuş yasçılar" bazen bir çözüm bulabilmek için ölmüş kişiyi simgesel olarak "diriltmeye" çalışmaktadırlar. Bunda "başarılı olan", yitirilmiş sevilen kimselerin -ve hatta, Atatürk olgusunda olduğu gibi, bir ebeveynin acısını yaşadığı kayıpların- yerine simgesel eşdeğerleri "diriltebilen" ve "onarabilen" kişiler vardır. Büyük oranda saldırganlık duyguları besledikleri kişilerin ya da kendilerini aşağılayan kişilerin kaybına karşı çatışmalı duygular yaşayan diğer bazı kişiler ise bu çabaları yapıcı davranışlara dönüştüremeyebilmektedirler: Zihinsel dünyaları, en azından bilinçdışı bir biçimde, çözümsüz ve tekrarlı öldürme ve diriltme işlemleriyle uğraşabilmektedir. Milosevic'in "gösterme ve anlatma" davranışı, bu tür bir "öldürme ve diriltme" işlemini içermekteydi: Bir Sırp kahramanının 600 yıllık cesedini içeren, bir yıl süreli bir halk ritüeli. Eğer Milosevic kendi ölmüş yakınlarıyla ilgili zihinsel bir uğraşı dış dünyaya yansıtmışsa, yitirilmiş olan bu kişilere ilişkin bir içsel ikirciklenme duygusundan kurtulmuş olabilir; çünkü içsel çatışması, tarihsel argüman içinde dışsal olarak yeniden sahneye konmuş oluyordu.

Milosevic'in Sırp dirilişi ile ilgili olarak verdiği dersleri (ve bunu destekleyen ve geliştiren propaganda kampanyasını) farklı kılan şey, Sıplar'ın seçilmiş örselenmesiyle olan bağlantısıdır. Yeni bir dinî doktrin ya da ulusal ideoloji, ortak bir kurban edilmiş olma duygusu ile bağlantılı bir biçimde - ya da daha ender de olsa, bir düşman üzerinde ortak egemenlik olarak- öğretildiği zaman, liderin öğretme eylemi zehirleyici bir yıkım gücü haline gelebilir. Yapıcı liderler, Milosevic'in tersine yandaşlarının başkalarından kaynaklanan dertleri üzerine odaklanmazlar: Örneğin Atatürk, halkına Batı dünyasının mahvedilecek bir düşman olduğunu öğretmemiştir; aslında Atatürk'ün yeni Türkiye'si, Batılı müttefikler tarafından bozguna uğratılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı olan devletti. Atatürk'ün "düşmanları", halk arasındaki bilgisizlik ve cehalet ve de eski Osmanlı seçkinlerinin sıradan vatandaşlara yönelik kötü davranışları idi. Onun yaptığı değişimler, yandaşlarının yeterliliğini ve kendine yeterliliğini artırmış ve böylelikle onların ortak bir kurban edilme duygusu yaşamasını engellemiştir. Milosevic'in öğrettikleri ise geçmişte kalmış ortak örselenmeyi yeniden etkinleştirmekle kalmamış, pek yakında (yeniden) kurban edilme korkusunu da yaymıştır. Grup düzeyindeki bu zulme uğrama korkusu -bu, temelde bir fantezi de olsa- Sırplar'daki "biz-lik" duygusunu artırmış ve eski Yugoslavya'nın Müslüman halkını kurban etmeye hak kazandıkları yolunda ortak bir duyguyu cesaretlendirmiştir. Sırp propagandası, Bosna Müslümanlarının amaçlarını ve liderleri olan Aliya İzzetbegoviç'in Bosna'daki İslam etkisi konusundaki düşüncelerini abartmıştır (ve çarpıtmıştır):

> Sarajevo'daki İslamî köktendincilerin emriyle 17-40 yaş arası sağlıklı Sırp kadınları ayrılmış ve özel bir muameleye tabi tutulmuşlardır. Yaptıkları yıllarca sürecek marazi

plana göre bu kadınlar, kesinlikle kendilerine ait olduğunu düşündükleri İslam Cumhuriyeti ülkelerinde bir Yeniçeri[534] kuşağını yaratmak üzere Ortodoks İslamî tohumlarla döllenecektir. Başka bir deyişle, Sırp kadınlarına karşı dört tür suç işlenmektedir; ailelerinden koparılıyor, istenmeyen tohumlarla dölleniyor, bir yabancıyı doğuruyorlar ve sonra o da onlardan uzaklaştırılıyor.[535]

Bu propaganda metni de, "zaman çökmesi" üzerinde gerçekleştirilen bir çabayı gözler önüne sermektedir. Propagandacı, yüzyıllardır kullanılmayan bir Osmanlı askerî sınıfı olan "Yeniçeriler"in mezarını kazıp onları, varsayılan güncel bir tehdidi temsil etmek üzere yeniden diriltmekte, uzak geçmiş ile bugün arasında bir süreklilik yaratmaktadır.[536]

Görünen o ki, dünya halkı henüz zehirleyici eğitim biçimlerini erkenden tanıyıp ona tepki göstermeyi öğrenmemiştir.[537] Örneğin Slobodan Milosevic, ulusçuluk giysisini giymeye başladığında kamuoyuna Büyük Sırbistan'ı "yeniden kurma" yönünde herhangi bir plan açıklamamıştı. Bununla birlikte, perde gerisinde bazı akademisyenlerin eski Sırp İmparatorluğu'nun genişliğini araştırma çabalarını desteklemekteydi. Bu, Sırpların eski Yugoslavya'nın diğer bölgelerine yayılması için meşrulaştırıcı bir "tarihsel" temel sağlayacaktı. Kriz halindeki toplumlar, herhangi bir müdahale olmaksızın bu tür *hak kazanma ideolojileri*ni[538] kolayca geliştirebilmektedirler. Para ve silah gücüne sahip olunduğu da düşünüldüğünde Milosevic'in yaptığı gibi bir "öğretme biçimi", kolayca zaman çökmesine ve "arınma" yönünde kötücül eylemlere yol açacak bir şiddete ulaşabilmektedir. Fakat kimlik yenilenmesinin gözle görülür bir hale geldiği toplumlar-

da bu olasılıkları öngörebiliriz ve de önleyebiliriz. Uluslararası topluluk, seçilmiş örselenmeyi yeniden etkinleştirecek kötü politik propagandaya karşı daha uyanık olmalı ve buna uygun olarak yıkıcı liderlere karşı körü körüne bir güvenin oluşmasını ve intikamı haklı görme yönünde ortak bir inancın gelişimini (geniş grup gerilemesine ve şiddete ve hatta soykırıma yol açmadan evvel) engelleyecek girişimlerde bulunmalıdır. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır: Yıkıcı liderlerin ölümünden ya da iktidarı yitirmesinden sonra, yerleşmiş olan geniş grup gerilemesinin toplumsal etkileri yıllarca, bazen onlarca yıl sürmekte ve grupta ilerlemenin yeniden başlamasından önce insanların daha fazla acı yaşamasına neden olmaktadır.

Kötücül bir liderin kırk yıl kadar bir süre yönettiği Arnavutluk'u yakından inceleme olanağını bulmuştum. Liderin ölümünden sonra Arnavutluk'ta kaotik, lidersiz bir gerileme ortaya çıktı ve toplumsal ilerlemenin başlaması, pek çok zorlukla karşılaştı. Sözünü ettiğim ülke Enver Hoca'nın Arnavutluk'u ve Hoca'dan sonraki Arnavutluk'tur. Arnavutluk'un öyküsü, geniş grup kimlik psikolojisini, ritüellerini, sertleşmiş bir grup gerilemesini ve bunu izleyen grup ilerlemesini örneklemektedir.

Kısım 4:
Bir Olgu Öyküsü

9/ Küllerinden Doğmak: Arnavutluk'taki Yerleşik Gerilemenin Mirası

Hapislik olmuyor dalga geçmeden
Halbuki ben...
Baktım ki, elimde bitmiş cıgaram
Bir nefes içmeden

Nâzım Hikmet, *Af*

Fazıla Godo (bu gerçek adı değil) 1943 yılının sonlarında Arnavutluk'un Tiran kentinde doğmuştu. Üç yıl sonra Fazıla'nın İtalyan eğitimi almış bir Arnavut entelektüeli olan babası, Arnavutluk diktatörü Enver Hoca'ya muhalif olmakla suçlanarak 101 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Karlı bir kış günü, Hoca'nın gizli polis örgütü *Sigurimi*'nin iki ajanı Fazıla'yı, 25 yaşındaki annesini ve 2 yaşındaki erkek kardeşini bir kamyona bindirerek Arnavutluk'un başkenti Tiran'daki evlerinden bir dağ köyü olan Deloirra'ya götürmüşlerdi; burası mahkum aileleri için geleneksel bir sürgün yeriydi. Fakat Tepelina Dağları'nda yolculuk ederken kamyon bozulmuş, ajanlar Fazıla'nın annesine kamyonu tamir edemeyeceklerini söylemişlerdi. Anne ve çocukları, "istenmeyen kişiler" oldukları için adamlar gönül rahatlığıyla çekip gitmiş ve aile üyelerini karla kaplı tepelerde donarak ölmeye terk etmişlerdi.

Fazıla, elli yıldan uzun bir zaman geçmiş olmasına karşın, bu olayı hâlâ tüm canlılığıyla yaşıyordu. *Sigurimi* ajanları gittikten sonra annesinin kendisi ve çocukları için bir barınak bulmaya

çalıştığını anımsıyordu. Damı ve kapısı olmayan, terk edilmiş, yıkıntı bir ev bulmuştu. Anne, daha sonra ağaç dalları toplamış ve ateş yakmıştı. Fazıla'nın anlattığına göre, gözleri parlayan bir kurt sürüsü kendilerine saldırmaya kalkmış, onları koruyan tek şey, ateşin varlığı olmuştu. Fakat yeterli ağaç dalı yoktu ve anne, biraz sonra kurtlara yem olacaklarını düşünmeye başlamıştı. Ansızın bir ses duydular, başka bir kamyon gelmişti. Anne, kendisini ve çocuklarını yaklaşan kamyonun altına atarak, kurtlar tarafından parçalanmaktansa hemencecik ölmeye karar vermişti. Şans eseri olarak kamyon şoförü aracı tam zamanında durdurmuş ve kaderine terk edilmiş üçlüyü Deloirra'ya, istenmeyen sürgünler olarak yaşayacakları yere götürmüştü.

Fazıla, annesi ve erkek kardeşi iki yıl süreyle Deloirra'da "halk düşmanı" olarak yaşadılar. Yörede yaşayan diğer insanlar, bu yeni gelenlerle ilişki kurmaktan kaçındılar ve küçük Fazıla, kendisinin diğer insanlardan farklı olduğu duygusunu yaşamaya başladı -o, "kötü"ydü. İki yıl sonra Fazıla'nın babası hapisten çıktı ve tüm aile, eşyaları ellerinden alınmış olsa bile yeniden Tiran'daki evlerinde ve hep birlikte yaşamaya başladı. Küçük Fazıla, babasının hapsedilişinden önce ev yaşamının kendisine sağlamış olduğu iç güvenlik duygusunu yeniden yakalayamadı. Babanın hapisten salıverilmesi, ailenin istenmeyen insanlar olma konumunu sonlandırmamıştı.

Babası, hapiste çok kötü bir işkenceden geçmişti ve bunun fiziksel kanıtlarını taşımaktaydı. Tırnakları bir bir sökülmüş ve elleri deforme olmuş ve kararmıştı, çünkü hapishane görevlileri el bileklerini uzun süre bağlamış ve ellerinin ve parmaklarının kan dolaşımını bozmuşlardı. Fazıla, zamanı geldiğinde babasının uğradığı işkencenin başka ayrıntılarını da öğrendi; elleri arkasına

bağlanmış, su dolu bir kabın içine baş aşağı sarkıtılmıştı. İşkenceciler, zaman zaman onun başını suya sokuyor ve boğulmadan önce geri çekiyorlardı. Başka zamanlarda da koltukaltlarına haşlanmış yumurta koyuyorlardı. Küçük Fazıla, babasına olanları (ayrıntıları olmasa bile, olayın dehşetini) "bilmesine" karşın, ebeveynleri bu konuyla ilgili mutlak bir suskunluk içine girmişlerdi. Eğer ebeveynleri Hoca'nın rejiminden yakınır ve çocuklar da okulda bu yakınmalardan söz ederlerse, babanın bir kez daha hapsedilmesi ve ailenin diğer üyelerinin yeniden iç sürgüne tabi tutulması tehlikesi vardı. Fazıla, ebeveynini mahvetme gücüne sahip olduğunu anlamıştı. Yaşamdaki kaçınılmaz engellenmelere karşı "normal" bir öfke duyduğunda, kendisini bir canavar gibi hissediyordu: Ebeveynine karşı öfke duyar ve onlardan yakınırsa, onları sözcüğün tam anlamıyla mahvedecekti.[539]

Kuşkusuz, Fazıla'nın dağlık yerde ve çekilen çilelerin ardından gelen yıllarda olup bitenlere ilişkin anıları, gerçeklikle fanteziyi birleştiriyordu. Gerçek tehlikeye ilişkin olarak doğru anımsanan bazı şeylerle annesinin daha sonra kendisine anlattığı ögeler, ürkütülmüş üç yaşındaki bir çocuğun dış tehlikeye ilişkin algılarıyla kaynaşmıştı. Fakat öykü, küçük Fazıla'nm "ruhsal gerçeklik"ine -olayın gerçekliğine ilişkin içsel bir kanaatedayalıydı ve ruhsal gerçeklik, bir bireyin iç dünyasını örgütleyen baskın etken haline gelmişti. Ne yazık ki, Fazıla'nın öyküsü alışılmışın ötesinde birtakım dramatik çizgiler taşısa da, Hoca rejimi altındaki Arnavutluk'a ilişkin bazı genel doğruları yansıtmaktadır. Kendisi de paranoid bir kişi olan Hoca, "iyi" ve "kötü"nün katı bir toplumsal hiyerarşisini *yeniden* kurarak -ve özellikle de çocukları bu mutlak ikiliği güçlendirme projesine dahil ederek- kötücül bir grup gerilemesini başlatmış ve sürdürmüş,

benim "paranoid toplum"[540] olarak adlandıracağım, özellikle baş liderin yokluğuyla başa çıkma yetersizliği gösteren toplum tipini yaratmıştır.

Arnavutluk, Adriyatik Denizi'nin doğu kıyısında yer alan, İtalya'dan sadece 75 km uzakta, küçük (Massachusetts büyüklüğünde) bir ülkedir. Üç buçuk milyonu geçmeyen nüfusu olan, çoğu Amerikalının tanımadığı bir ülkedir. Bu görmezden gelişin nedenlerinden biri, ABD ile komünist Arnavutluk arasındaki ilişkilerin 1946'da kopması ve 1991 Mart'ına kadar da yeniden kurulamamasıdır. Aslında Arnavutluk, uzun bir süredir yalnızca ABD'den değil, nerdeyse tüm dünyadan yalıtılmış durumdaydı. Zaman zaman Arnavutluk hakkında, George Orwell'in romanlarına benzer şeyler duyabiliyorduk, fakat Sovyetler Birliği'nin aksine, Hoca rejimi altındaki Arnavutluk herhangi bir tehdit içermiyordu. Arnavutların çektikleri hakkında bilgimiz olsa bile, onlarla özdeşim kurmak ya da eşduyumda bulunmak için bir nedenimiz yoktu. Ancak NATO'nun 1999'daki Kosova krizine dahil olmasıyla, Amerikalılar Arnavutların varlığından haberdar oldular. Televizyon ekranlarında NATO bombardımanlarının hızlandırdığı Sırp baskısıyla bölgeden kaçan on binlerce Kosovalı Arnavut'u gördüler. Daha sonra Amerikan ve Avrupa orduları Kosova'daki Arnavut ve Sırp halklar arasında barış içinde "bir arada yaşama" ortamını yaratma yolundaki (belki de olanaksız) işi gerçekleştirme çabasına giriştiğinde, evlerine dönen mültecileri izledik ve sergilenen vahşeti, cinayetleri ve tecavüzleri öğrendik. Edinilen bu yeni bilgilere rağmen Arnavutluk'ta yaşayan Arnavutlar'la ilgili bildiklerimiz, kısmen belirsizliğini korudu.

Benim Arnavutluk'u ilk görüşüm, 1974'te ailemle beraber eski Yugoslavya'nın doğu kıyısını geçerek Arnavutluk sınırına varmakla oldu. 1913'e kadar -tarihsel açıdan "daha dün" denecek bir süre- Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan dağları görebiliyordum. Türk kökenli olmam ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı bir halkın soyundan gelmem dolayısıyla Arnavutluk'u çok merak ediyordum. Türkiye'de yaşayan, Arnavut-

luk'tan gelmiş çok sayıda insan vardır ve Arnavutluk'un kahramanlarından ve hainlerinden birçoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun da kahramanları ve hainleridir. Dolayısıyla Arnavutlara karşı bir yakınlık duyuyordum, fakat 1974'te ne ailem ne de kendi adıma, özellikle de Amerikan pasaportlarıyla Yugoslavya sınırından Arnavutluk'a geçmenin yolu yoktu.

Arnavutluk, beş yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve Arnavut halkının üçte ikisi İslam dinini benimsemişti. Fakat kuşkusuz ki Arnavutların da kendi tarihleri, duyarlıkları ve ulus bilinçleri vardı. Dünyanın bu bölgesi, 4. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu'na aitti ve Bizanslılardan önce M.Ö. 146-M.S. 395 arasında Arnavutluk, Roma İmparatorluğu'nun Makedonya eyaletinin bir parçası ve eski Roma orduları için bir köprü başı niteliğini taşıdı. Bununla birlikte Arnavutlar, atalarının İlliryalılar olduğunu düşünürler; bu, eski Yunanlılarla savaşmış ve de karışmış olan bir Hint-Avrupa halkıdır. Tüm bu etkiler, Arnavut kültüründe varlığını sürdüren izler bırakmıştır.

19. yüzyılın sonuna doğru çağdaş Arnavut ulusçuluğu ilk kez yükselişe geçmiştir.[541] Arnavut liderleri, 1878'de Kosova'nın Prizren kasabasında bir araya gelmiş ve birleşik ve bağımsız Arnavutluk'u kurmak üzere Prizren Topluluğu'nu oluşturmuşlardır.[542] İlk Balkan Savaşı'ndan (1912-1913)[543] sonra Arnavutlar bağımsızlıklarını ilân ettiler. 1913'te Avrupa'nın "Büyük Güçler"i (Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya) Arnavutların bağımsızlığını tanıdılar, fakat Büyük Arnavutluk'un kurulmasına karşı isteksiz davrandılar -en azından kıta Avrupa'sında Müslümanların egemenliği altındaki tek ülke olacaktı. Bu isteksizlikleri nedeniyle, Arnavut halkının yarısını bağımsız Arnavutluk'un dışında Sırp kontrolü altında bıraktılar;

iki milyon Arnavut'u Kosova'da, yaklaşık yarım milyondan azını Makedonya'da, daha küçük bir bölümünü ise Montenegro'da bıraktılar.[544] Bir Alman prensi olan Wilhelm Zu Weid Avrupalı güçler tarafından getirilerek I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'yı sarsmasından önce, sadece altı ay Arnavutluk'u yönetti ve savaş sırasında başka ülkelerin orduları Arnavutluk üzerinde denetim kurdu.[545] I. Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya, Fransa ve İtalya, Arnavutluk'un komşu devletler arasında bölüşülmesini istedilerse de, ABD başkanı Woodrow Wilson buna karşı çıktı. Arnavutluk, 1920 yılında Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi oldu.

Arnavutluk, I. Dünya Savaşı'ndan sonra yalnızca altı ay süren Batı tipi demokrasi denemesi dışında Ahmed Bey Zogu tarafından yönetildi. O da 1928 yılında kendisini I. Zogu adıyla kral ilan etti. İtalya, 1939'da Arnavutluk'u işgal etti ve Zogu Yunanistan'a kaçtı. 1944 yılında bağımsızlık yeniden kazanıldığında Arnavutluk, kendisini komünist Enver Hoca'nın liderliği altında buldu. Hoca, ülkeyi Nisan 1985'teki ölümüne kadar yönetti. Ölümünden sonra yerini Ramiz Aliya aldı. Birkaç yıl içinde Doğu Avrupa'daki komünist rejimler çöktü ve bunun etkisi Arnavutluk'ta derinden hissedildi. Entelektüeller, çalışan sınıflar ve gençler protesto gösterilerinde bulundular ve reform istediler. Aralık 1989'da 1920'li yılların ortasından beri yapılan ilk serbest seçimleri -gerçekte Arnavutluk Komünist Emek Partisi'nin bir devamı olan- Arnavutluk Sosyalist Partisi kazandı. 1944'den beri Arnavutluk'u yönetmiş olan komünistler yeniden, başka bir adla iktidara gelmişlerdi. Ülkenin adı Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nden Arnavutluk Cumhuriyeti'ne çevrildi. Aliya "Birinci Sekreter" yerine "Bay Başkan" olarak adlandırılmaya başlanmıştı ve Fatos Nano adında bir ekonomist, başbakan olmuştu. Fakat gösteriler devam etti ve seçimlerin yenilenmesi, zorunlu

bir hale geldi. 1992 yılının Mart ayında, genç bir kardiyolog iken politikaya geçen Sali Berisha'nın liderliğindeki Arnavutluk Demokratik Partisi, ezici ve inandırıcı bir seçim zaferi kazandı. Aralarında Aliya ve Nano'nun da bulunduğu birkaç eski komünist lider, iktidarda iken yetkilerini kötüye kullandıkları gerekçesiyle tutuklandılar ve uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldılar. Fakat Aliya ve Nano mahkumiyet kararından birkaç yıl sonra serbest bırakıldılar.

Eğitiminin bir bölümünü Fransa'da görmüş olan Berisha, büyük bir enerjiyle liderliği üstlendi. Ekonomik reformlar başlattı ve komünizm sonrası Arnavutluk'ta iyice artmış olan kamusal rahatsızlıkları gidermeye çalıştı. Ülkesini "demokratik" bir devlet haline dönüştürmek için antidemokratik yöntemler kullanmaya başladı. Politik muhaliflerine karşı baskıcı bir tutum takındı, Anayasa Mahkemesi'nin başkanını görevden alarak bu kurumun işlerine müdahale etti ve basın özgürlüğünü kısıtladı. Arnavutluk'taki 1996 seçimleri sırasında Berisha'nın yöntemleri, Avrupa ülkelerinde bazı tepkilere neden oldu. Bu arada Arnavutluk hâlâ Avrupa'nın en yoksul ülkesiydi. Arnavutların büyük bir bölümü, çelişkili bir biçimde yeni bir refahın içinde yüzdüklerini hissediyorlardı. Caddelerde eşeklerin yerini Mercedes marka otomobiller almıştı; bunların 85.000 adedi 1996 kayıtlıydı ve resmî çevrelere göre, bunların çoğu Batı Avrupa'dan gizlice getirilmişti. Fakat ne yazık ki bu yeni "refah" sanaldı; Tiran'da ve diğer kentlerde kafeler gün boyu "espresso yudumlayan yeni bir işsizler sınıfıyla"[546] doluydu. Bu sanal refahın temel dayanağı, giderek karanlık bir imparatorluğa dönüşen piramit modeli denen bir tür 'saadet zinciri'ydi. (Piramit modeli, herhangi bir ürün veya hizmet üretmeden, modele daima yeni insanların ve paralarının katılmasıyla para dönüşümünü sağlayan, spekülasyona da-

yalı bir kazanç modeldir; ç.n.). Ardından Mart 1997'de Arnavutluk'un en yeni milyonerlerinden Miksude Kademi iflas ettiğini duyurdu; o bunu yapan ilk piramit işletmecisiydi. Hemen ardından diğerleri de 1.2 milyar Amerikan doları tutarında (Arnavutluk'taki kaba yerli üretimin yaklaşık yarısı) bir meblağı yutarak ve "Liberya denizcilik şirketlerinden ve Alman salam fabrikalarından New York bankalarına kadar birçok şeyi"[547] etkilediler. Bu piramidal kuruluşlar, Arnavut toplumuyla o denli iç içe geçmişlerdi ki, çöküşleri 1500 insanın ölümüyle sonuçlanan bir ulusal ayaklanmaya yol açtı. Uluslararası bir himaye gücü, bir İtalyan komutanın liderliğinde düzeni yeniden sağladı ve yenilenen seçimler, devlet başkanı Sali Berisha'nın yenilgisi ve Fatos Nano'nun yeniden başbakan olarak iktidara gelmesiyle sonuçlandı. Berisha'nın demokrasi benzeri bir şeyleri yerleştirmeye yönelik çabaları yıkımla sonuçlanmıştı.

PricewaterhouseCoopers ve Deloitte & Touche'den denetçiler ve Dünya Bankası'ndan, İtalya'dan, Yunanistan'dan ve Türkiye'den bazı uzmanlar, piramidal kuruluşların sorunlarını çözmek için Arnavutluk'a geldiler. Sınırlı bir başarı kazandılar, çünkü kendilerini para kayıplarına bağlamış olan bazı güçlü ve etkili Arnavutlar, bu girişimleri baltaladılar ve bunlara müdahale ettiler. Halk açısından bu başarısız denetçiler ve uzmanlar, felaket tellalı idiler ve kamuoyunun onlara yönelik bakışı olumlu olmadı. Aslına bakılacak olursa, bunlardan bazıları silahla tehdit edilmişlerdi. Piramit sisteminin başarısızlığı, Arnavutluk'ta komünizmin çöküşünü takiben, kaosun "üstüne eklenen" bir toplumsal çözülme dalgası yaratmıştı.

Yeni Fatos hükümeti ekonomiyi yeniden rayına oturtma, ulusal uzlaşmayı ve demokratikleşmeyi gerçekleştirme mücadelesi

verir ve makroekonomik kararlılığı sağlama ve kurumsal reformlar hazırlama çabası içine girerken, politik ortam çatışmalı ve değişken niteliğini korudu. Hükümet ile Sali Berisha'nın şimdi muhalefete geçmiş olan Demokratik Partisi arasında normal bir politik diyalog yoktu. Gerçekte Demokratik Parti, Parlamento'yu ve Anayasa Komisyonu'nu boykot etmeye başlamıştı ve sivil toplum, çok zayıf bir nitelikteydi.

Berisha'nın iktidarda olduğu sıralarda, eski ABD başkanı Jimmy Carter Arnavutluk'u ziyaret etmiş, başbakanla görüşmüş ve bu ülkede demokrasinin geliştirilmesine yardım edilmesi işiyle ilgilenmişti. Berisha'nm iktidardan düşmesinden ve piramidal kuruluşların çökmesinden sonra Atlanta'daki Carter Merkezi'nin bu ülkeye olan ilgisi devam etti. 1997 yılının ikinci yarısında Carter Merkezi, geniş bir "katılım" süreciyle bir Ulusal Gelişim Stratejisi'nin (NDS) oluşturulmasında Arnavutluk'a yardımcı olmayı önerdi.[548] Kasım 1997'de Carter Merkezi'nin elemanlarının Arnavutluk'u ziyaretleri sırasında başbakan Nano, Carter Merkezi'nden bir Arnavut NDS sürecini örgütlemesini ve bunun için fon ayırmasını resmen talep etti.[549] Carter Merkezi'nin birkaç yıl önce Guyana'da gerçekleştirdiği Ulusal Gelişim Stratejisi, başarılı bir örnek olmuştu ve Guyana projesinde çalışmış olan eski diplomat Tom Forbord, Carter Merkezi'nin temsilcisi olarak Arnavutluk'a gelmişti. Forbord, iyi bir planla geldi; nüfuzlu Arnavutlarla tanışacak, ekonomik stratejileri belirlemekte çalışma arkadaşlarını seçecek, bu stratejiler geliştirildiğinde de Arnavut hükümetinden ve muhalefetinden bu planları gözden geçirmek ve iyileştirmek için geribildirim alacak, bunları otoritelerin onayından geçirecek ve Arnavutluk'ta ekonomik bir düzelme sağlayacaktı. Fakat Forbord, bazı şeylerin ciddi yan-

lışlar içerdiğini hemen fark etti. Arnavutlarla birebir, değerli ve düşünce alışverişi içeren görüşmeler yapmıştı. Bununla birlikte, arkasında eski ABD başkanının saygınlığı bulunsa da, Arnavutluk'un üst düzey devlet yetkilileri ile görüşmüş de olsa, bir grup nüfuzlu Arnavut'u ülkenin geleceği açısından önem taşıyan tartışmalar, uzlaşmalar ve anlaşmalar içine çekmesi zordu.

Şurası açıktı ki, Arnavutluk'un gelişimsel zorluklarının ve olanaklarının kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak için Arnavut toplumunun güncel toplumsal, politik ve psikolojik yapısını, özellikle de katı politik ayrımlarını iyi tanımak gerekiyordu. Örneğin, Tom Forbord'un Carter Merkezi projesi için Arnavutluk'ta geçireceği süre içinde kiralamayı istediği apartman dairesi, o yılın bahar aylarında vurularak öldürülen ve muhalefetteki Demokratik Parti açısından bir kahraman olan bir öğrencinin kayınvalidesine aitti. Eski diplomat bu daireyi tutacak olursa, kamuoyu onun politik kavgada Sali Berisha'nın "tarafında" olduğunu düşünecekti. En basitinden, mesken olarak tutulacak bir yer bile politize edilebiliyordu.

1998 Şubat'ının sonlarında, daha sonra Carter Merkezi Çatışma Çözümleme Programı'nın[550] başkan yardımcısı olan Dr. Joyce Neu, Princeton Üniversitesi'nden Osmanlı tarihi konusunda dünyadaki önde gelen uzmanlardan biri olan Profesör Norman Itzkowitz ve Carter Merkezi Uluslararası Görüşmeler Ağı'nın (INN) bir üyesi olarak ben, küçük bir Cross Airlines uçağıyla Zürih'ten Tiran'a geldik.[551] Arnavutluk'ta iki hafta kalacak ve ülkedeki durumun bir "psikopolitik tanısı"nı koyarak Carter Merkezi'ne rapor edecektik. 1998 yılının başlarında, bir baş liderin *yokluğunda* Arnavutluk'ta yaşanan geniş grup gerilemesinin, grubun totaliter bir baş lider *ile* yaşadığı kötücül gerileme tarafından şekillendirildiğini ve alevlendirildiğini, kısa zamanda

fark ettik. Farklı toplumsal kesimlerden gelen ve farklı politik görüşlere sahip otuz kadar Arnavut'u bulmak ve onları belli bir zaman diliminde, hep birlikte gerçekleştirilecek bir dizi toplantıda bir araya getirmek zordu, çünkü bireysel temel güven duyguları[552] -özellikle politik alanda- bir hayli bozulmuştu. Birbirlerine güvenemiyorlardı, bu son derece yakıcı, ortak sorunlarda bile işbirliği yapamıyorlardı. Hoca'nın ölümü, insanları onun yönetimi boyunca topluma akıttığı "zehir" denizi içinde amaçsızca kulaç atma durumunda bırakmıştı.

1998 yılının başlarında, Tiran'daki küçük hava limanının büyük bir onarım ve düzenleme işlemine ihtiyacı olduğu açıktı. Amerikan Elçiliği bizi alıp götürmek üzere bir kamyonet ayarlamıştı, fakat bu kamyonet bir gece önce çalındığı için (bu tür şeyler, 1990'lı yılların sonlarında Arnavutluk'ta gündelik olaylar arasındaydı) eski püskü bir taksi tuttuk ve çukurlarla dolu bir yoldan geçerek Tiran'a ulaştık. Başkente ulaştığımızda, yol boyunca dizilmiş yüzlerce ve yüzlerce mantar şeklinde sığınak gördük. Aslında, Hoca yönetiminin Sovyetlerle ilişkisini kopardığı 1961 yılını izleyen dönemde liderin emriyle, çeşitli boyutlarda tahminen 750.000 sığınak yapılmıştı. Hoca, bir komünist olsa bile hâlâ bir Stalinist olarak kaldığı ve Sovyetler Birliği de Stalin'in mirasından uzaklaştığı için, Moskova yönetimi tarafından "kötü" gözle değerlendiriliyordu.[553] Ayrıca, Sovyetler 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etmişti. Hoca'nın dış düşmanları olduğunu düşünmesinin gerçekçi nedenleri vardı, fakat kuşkuları aşırıydı. Dış düşmanların ülkeyi işgalinin çok yakın olduğunu düşünüyordu. O zaman ellerinde silahlarıyla bu sığınaklara koşacak ve ülkelerini savunacaklardı. Bununla birlikte, biz Hoca'nm ölümünün üzerinden on yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra

ülkeyi ziyaret ettiğimizde, bu sığınaklar, boş ve atıl bir durumda varlıklarını koruyorlardı: Ölmüş liderin paranoyasının simgeleriydiler. Metal çubuklar üzerinde, dayanıklı bir yapıda inşa edilmiş oldukları için Hoca'nın ölümünden sonra gelişmiş köy ve kasabalardaki alanlarda bile, hâlâ varlıklarını koruyorlardı. Göründüğü kadarıyla, yeni evler inşa edilirken hiç kimse bu hantal kütleleri kaldırmaya yeltenmemişti.

Onları ilk kez görmek, oldukça ürkütücü bir şeydi; özellikle de hazırlık olsun diye okuduğum, Arnavutluk'u konu alan pek çok kitap, gazete ve makalede bu sığınaklardan hiç söz edilmediği düşünülürse. Dahası, yol boyunca geçtiğimiz kırsal bölgelerdeki karşıtlık, muazzamdı. Bize anlatıldığına göre, Hoca ve halkı Çinlilerden tepelerde teraslar inşa etmeyi öğrenmişlerdi ve bu tür teraslar, her yerde rahatlatıcı bir atmosfer oluşturuyordu. Fakat bu muazzam, çirkin beton mantarlar güzelliği mahvediyordu. Düzgün bir cildi olan bir insanın, bir cilt rahatsızlığı sonucu yüzünün çirkin yumrularla dolduğunu düşünün. Arnavutlar, uzun süredir bu istihkâmlarla birlikte yaşadıkları için, onların varlığını yadırgamaz olmuşlardı. Ve doğrusunu söylemek gerekirse, Hoca yönetiminden sonra iktidara gelen hükümetler bunları ortadan kaldıracak mali kaynağa sahip değillerdi. Öte yandan bu sığınaklar, aslında Arnavutların geniş grup kimliğinin simgesi olmuşlardı. 1998 yılının başlarında Tiran'da hediyelik eşya satan bir avuç mağazada -o sıralarda hiç yabancı turist görmemiştik, tüm yabancılar birtakım politik ya da ticarî nedenlerle ülkede bulunuyorlardı- koyu kırmızı üzerine yerleşmiş iki başlı kartal resmi içeren Arnavut bayraklarıyla birlikte mermerden ya da tahtadan yapılma küçük sığınak heykellerine rastlamıştık. Aslında Arnavutlar, 1998 yılının başlarında hâlâ "sığınak zihniyeti"ni sürdürmekteydiler.[554]

Bu sığınakların ve sığmak zihniyetinin sorumlusu olan Enver Hoca, 1908'de Yunanistan sınırındaki Grijokastör'de bir kumaş tüccarıyla eşinin oğlu olarak doğdu. Korçe'de Fransız lisesinde ve Tiran'da Amerikan Teknik Okulu'nda okurken kısmen Fransız ve Amerikan kültürleriyle tanıştı ve 1930 yılında devlet bursuyla Fransa'ya, Montpellier Üniversitesi'ne gitti. 1934'den 1936'ya kadar Arnavutluk'un Brüksel Başkonsolosluğu'nda katip olarak çalıştı, bir yandan da hukuk öğrenimi gördü. Hoca, Batı Avrupa'da bulunduğu yıllarda yeni ideolojiler olan Sosyalizm/Komünizm ile Faşizm/Nazizmin çatışmasına tanık oldu. Adolf Hitler'in etkisi altındaki Almanlar Nazizmi, Enver Hoca'mn etkisi altındaki Arnavutlar da Komünizmi seçecekti.

Enver Hoca, 1936'da Arnavutluk'a döndü ve Korçe'deki eski okuluna öğretmen oldu. Üç yıl sonra Nazi Almanya'sı ile ittifak halindeki faşist İtalya, Arnavutluk'u işgal etti. Hoca, yeni oluşturulan Arnavutluk Faşist Partisi'ne katılmayı reddetti ve bir komünist hücre için karargâh işlevi gören bir tütüncü dükkanı açtı. Nazilerin Yugoslavya'yı işgal etmesinden sonra Nazilere karşı savaşan Yugoslav komünistleri, Hoca'nın Arnavutluk Komünist Partisi'ni (daha sonra Emek Partisi) kurmasına yardımcı oldular ve Hoca, Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun siyasi komiseri oldu. Kuşkusuz, bu sıralarda ondaki "sığınak zihniyeti", gerçekten var olan yabancı politik ve askerî düşmanlar temelinde gelişmişti.

Sonunda, 1944'te bağımsızlık kazanılınca Hoca devlet örgütü üzerinde denetimi eline aldı. Eskiden etkin bir partizan olan Necmiye Cangoli'yle evlendi ve 1985'teki ölümüne kadar baş lider olarak kaldı. Bir diktatör olarak ülkelerle ve dostlarıyla ittifaklara son verdi ve de yıkmak üzere yeni ittifaklar kurdu. Örne-

ğin, 1948'de Yugoslavya ile ilişkilerini kesti ve Joseph Stalin'in bir hayranı haline geldi.[555] Stalin'in ölümünden sonra Hoca, Nikita Kruşçev ile ilişkileri kopardı ve 1961'de komünist Çin'in yakın bir müttefiki oldu.[556] Mao Çetung'un ölümünden sonra, 1978'de Çin ile ilişkileri kopardı. Arnavutluk'u tam bir yalnızlığa gömülmüş bir ülke haline getirdi.[557]

Hoca ülke içinde gerçekleştirdiği şeylerle Arnavutluk'u yarı feodal bir Osmanlı eyalet kalıntısı olmaktan, sanayileşmiş bir ülke haline getirdi. Onun yönetimi sırasında herkese yetecek kadar temel gıda maddesi vardı; insanlar ev sahibi olabiliyor ya da ev kiralayabiliyorlardı[558] ve gece yarısı sokaklarda korkusuzca dolaşabiliyorlardı. Onun rejimi, cehaleti ve salgın hastalıkları ortadan kaldırdı. Fakat, bu tabloya biraz daha yakından bakıldığında yeni okur yazar Arnavut vatandaşlarının ancak sınırlanmış ve düzenlenmiş şeyleri okumasına ya da üzerinde çalışmasına izin verildiği ve fiziksel hastalıklara ait salgınların yerini bir zihinsel zehirlenme salgınının aldığı görülüyordu.[559] Gerçekten de, Hoca'nın teknikleri, Stalin'i -kıskanarak bile olsa- ululamaktaydı.

En önemlisi o, sadakatli olarak algılanan aileleri "iyi yaşam öyküsüne sahip", çeşitli biçimlerde cezalandırılmış aileleri ise "kötü yaşam öyküsüne sahip" olarak adlandırma yoluyla, kökten bir bölünme yaratmıştı. Hoca, önceden var olan, fakat şimdi keskinleşmiş olan bu toplumsal ayrılıklar üzerine, bu mutlak bölünmeyi yerleştirdi; tüm ödüller ve cezalar buradan temel alıyordu. Arnavutluk, etnik yönden görece homojen bir yapıya sahiptir ve Arnavutlar nüfusun yüzde doksanını oluşturur, fakat Arnavut halkı içinde iki büyük alt grup bulunur: Çoğu kuzeyde yaşayan Gegler ve genelde güneyde yaşayan Tosklar. Her iki alt grubun da kendi diyalektleri vardır ve aralarında yüz yıllık bir bölünme

mevcuttur. Hoca, ilkin Tosk ve Müslüman kökenli kişilere yasal öncelik vermiştir; daha önce Arnavut nüfusunun yarısından biraz fazlasını oluşturan Gegler, Arnavutluk politikasına egemen idiler. Hoca, ardından Tosk diyalektine dayalı "standart bir yazılı Arnavut dili"ni benimsemiştir.

Toplumdaki dinî bölünmeler de, Hoca'nın ve partisinin başlattığı toplumsal bölünmelerin sürdürülmesine yardımcı olmuştur. Arnavutluk'ta yaşayan Arnavutların %70'i Müslüman, geriye kalan %30'u ise Hıristiyan Ortodoks ya da Katolik idi. Hoca, 1946'da Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı tüm papazları, keşişleri ve rahibeleri Arnavutluk'tan sürmüş ve Katolik Arnavutların çok küçük bir bölümü İtalyan işgali sırasında işbirliği yaptığı halde Katolikleri faşist olarak damgalamıştır. Fakat aslında Hoca, tüm dinî kurumlara karşıydı ve 1949'da onları resmen "devlet yasaları"na tabi kıldı. Hoca'nın din karşıtı kampanyası, onun Çin'deki Kültür Devrimi'nden etkilendiği 1960'larda doruk noktasına ulaştı; göründüğü kadarıyla dünyadaki gerçek anlamda tanrıtanımaz ilk ulusu yaratmış olmakla övünüyordu. Pal (Paul) gibi dinî adların konması engellendi (fakat politbürodaki birisi bu adı taşıyorsa değiştirmeyebiliyordu). "Marenglen" gibi, Marx, Engels ve Lenin adlarının birleştirilmesinden oluşan yeni ideolojik adlar ortaya çıktı; Flamur (Bayrak), Yll (Yıldız) ve Kongres/e, daha az doktriner ulusalcı ya da komünist çağrışımlar içeriyorlardı. Dolayısıyla, Hoca yüzeysel olarak dinî ayrımları ortadan kaldırmıştı. Fakat dinlere ve bunların Tanrılarına karşı çıkmakla -ve Adolf Hitler'in yaptığı gibi, kendisini bir tür tanrı yerine koymakla- insanları gizli bir düzeyde, önceden var olan dinî ayrımların daha da farkında olur bir hale getirmişti. Tiran'da görüştüğüm bir kadın, kayınvalidesinin başka bir kitabın kapağı altında nasıl Kuran sakladığını ve gençlerin bunu nasıl değerlendirdiklerini anımsıyordu. Onlara göre bu, "cesur" bir tu-

tum idi ve büyük gizlilik isteyen bir tutumdu. Böyle bir ortamda gizli simge, güç ifade ediyor ve genç kuşak tarafından tam anlaşılmadan duyumsanıyordu. Eski dinî ve kültürel inançlar birer "yasak meyve" olarak, gizliden gizliye hem ürkütücü, hem de arzulanır bir nitelik kazanmıştı. Hoca'nın ve komünist rejimin sahneden çekilmesinden hemen sonra, çoğu insan din ritüellerini ve formel olarak nasıl ibadet edileceğini bilmemesine rağmen, yüzeyde dinlerine ve âdetlerine hiçbir yatırımda bulunmayan halk, dinlerine "geri dönmüştü." Dinini sorduğum bir adam, "Müslüman'ım" demiş, ardından da eklemişti: "Öyle olduğumu düşünüyorum." Pek çok insan, bilgisizliklerine rağmen çocuklarının Müslüman, Ortodoks ya da Katolik olarak yetişmesini istiyordu. "Demokrasi"nin gelişiyle birlikte, her yerde camiler, kiliseler ve dinî okullar türemişti.[560]

Hoca, Arnavut halkıyla örfler, âdetler ve geçmişteki kahramanlar arasında da bir uçurum yaratmıştı. Tarihsel ulusal kahramanların hemen hepsi resmî bellekten silinmiş,[561] Arnavutlar özellikle tarihlerinden koparılmış, böylelikle ortak kimlikleri kararsız bir hale sokulmuştu. Hoca, bu uçurumu, tümgüçlü bir lider olarak kendi imgesiyle doldurmuştu. Birbirine bağlanmış olan bu imge ve yapay tarih ve kültür, o derece içselleştirilmişti ki cezalandırılmayan ya da işkence görmeyen kimselerin onun rejiminin çürüklüğünü görmesi çok zordu. Tiran Üniversitesi'nden bir psikiyatr olan Afrim Dangellia, bir yazısında 1974-1975 yıllarındaki olaylara kadar Hoca'da ruhsal yönden bazı şeylerin yolunda gidip gitmediği konusunda bir merak duymadığını belirtmektedir. O yıl Dangellia, partideki, hükümetteki ve ordudaki bazı kimselerin saf dışı bırakıldıklarına tanık olmuş ve Hoca'nın düşmanı olarak görülen yüzlerce ailenin ortadan kaybolduğunu fark etmiştir. Hoca'nın kitaplarındaki ve konuşmala-

rındaki belirli örüntüler dikkatini çekmeye başlamıştır: Kendisini eleştirememe, sonu gelmez üstünlük iddiaları, sürekli olarak "düşmanlar"a, "hilekârlar"a, ve "sosyalizmi sabote edenler"e gönderimde bulunma. Dangellia, başlangıçta "büyük lider"in şeker hastalığının bir sonucu olarak stres altında olduğunu düşünmüştü; ancak gitgide liderinde paranoid kişilik bozukluğu bulunduğunu anlamaya başladı. Dangellia, "ortadan kaybolma" sırasının kime geldiğini düşünmeye başladıkça, Çekoslovakya'daki Michael Sebek'den[562] farksız bir biçimde kendi bireyselliğini keşfetti. Çok az insan, Dangellia'nın yaptığı gibi Hoca'nın büyüsünden kurtulabildi, Hoca öldüğü zaman pek çok Arnavut samimi gözyaşları döktü. Bununla birlikte, yaşadığı dönemlerde insanların onun rejimine karşı duydukları ikircikli duygular, zaman zaman kendini belli ediyordu. Örneğin ona takılan *Dulla* lakabı "çirkin", karısına verilen *Sorra* lakabı ise "karga" anlamına geliyordu. Kuşkusuz insanlar bu lakapları güven duydukları kimselerin yanında kullanıyorlardı. Sokaklarda ve iş yerlerinde, hiç kimse için rejimin bir casusu olmadığı konusunda garanti verilemezdi.

Dolayısıyla Hoca, iyilik ve kötülük, sadakat ve sadakatsizlik konusunda oluşturduğu katı ayrımları, bu temel üzerine inşa etmişti. Birisinin Hoca'nın ve onun komünizm anlayışının aleyhinde olarak algılanması, yeni doğmuş bir akrabasının vaftiz edilmesi isteğini dile getirmesi, hatta belli bir günde fırında ekmek bulamamaktan yakınması ya da tavla oynarken yakalanması (tavla, Osmanlı döneminde popüler bir oyundu ve dolayısıyla Hoca'nın kırmayı amaçladığı, geçmişe ait miras ve kültürle bir bağlantı kuruyordu) "lekelenme" durumuyla karşı karşıya kalması ya da olasılıkla bir süre hapiste kalması sonucunu doğurabiliyordu. Tavla gibi kumar ve İtalyan televizyonu (rejimin pro-

pagandası, bunu pornografiyle kıyaslıyordu) yasaklanmıştı.[563] İlginç olan şu ki, iyilik ve kötülük özellikleri, bulaşıcı bir hastalık gibi tüm aileye yayılıyordu. "Lekeli" bir aileye mensup birisiyle evlenmek isteyen bir kişinin akrabaları bile cezalandırılıyordu. Çoğu kez bir eş, "lekelenmiş" eşini boşuyor ve velayetinde kalan çocuk, "iyi" olarak kalıyordu. Bununla birlikte, "kötü" bir ebeveynin çocuğuysanız "iyi" olarak kalmaya gayret etseniz bile, zamanı geldiğinde üniversiteye kabul edilmeyebiliyordunuz.

Sistem, aynı zamanda çocukların ebeveynlerindeki "kötülüğü" ifşa etmelerini de yüreklendiriyordu. Gençlere yönelik olarak sürekli yapılan bir propaganda bombardımanının bir parçası olarak[564] okul çocuklarından şunları ezbere okumaları isteniyordu: "Enver Hoca'yı seviyorum, Komünist Partisi'ni seviyorum, Arnavutluk'u seviyorum, ebeveynimi ve ailemi seviyorum." Bu anttaki "sevgi nesneleri"nin sırasına dikkatinizi çekmek isterim: Ebeveyn ve aile, uygulamada dördüncü sıradaydı ve bir çocuk ilk üçünü sevmek ve onlara sadık kalmak için dördüncü nesneden vazgeçebilirdi -ve rejime göre de, vazgeçmeliydi. Çocuklarla görüşerek, ebeveynlerinin ev yaşamının mahremiyeti içinde Enver Hoca aleyhinde konuşup konuşmadıklarını öğrenmek amacıyla okullara düzenli bir biçimde devlet görevlileri gönderiliyor ve öğretmenler de, "casus" olarak çalışıyorlardı. Bize bilgi veren kişilerden birisinin aktardığına göre, şimdi yetişkin olan iki erkek kardeş, çocukken babalarının rejim için istenmeyen bir adam olmasına yol açmışlar, babaları da öldürülmüştü. Ben, bu iki kardeşin, bilincinde olsunlar ya da olmasınlar, suçluluk duyguları içinde yaşamaları dışında başka bir olasılığı aklıma getiremiyorum.

Anne ve babalar, Enver Hoca hakkındaki gerçek duygularını

çocuklarının duymaması için gece yarısı birbirlerine fısıldıyorlardı; bu nedenle de ebeveynlerle çocuklar arasındaki temel güven duygusu sürekli bir saldırıya uğruyordu. Çocuklar, ebeveynleriyle özdeşim kurarak iyi iç denetim sistemleri (üstbenlikler) geliştiremiyorlardı, çünkü ebeveynlerinin birtakım sırlarının olduğunu, karışık mesajlar verdiklerini ve korku ve bunaltı içinde olduklarını "biliyorlardı". Çocukların geliştirdiği, alışılmış iç denetim sistemlerinin yerini dış denetimler almıştı. Hoca ve yönetiminin sağladığı dış denetimlere uyulduğu takdirde güven duygusu yaşanıyor ve bunaltıdan uzak kalınıyordu."İyi" aileye mensup olmak için Hoca'nın tanrı benzeri, sevilen ve korkulan bir baba figürü, Komünist Partisi'nin de koruyan ve bakım veren bir anne figürü olduğuna inanmak gerekiyordu. Bu tür inançlar geliştirilirse Arnavutluk ve Arnavut olmak, ortak, ülküleştirilmiş bir özbenlik imgesi sağlardı. Yine aileye ve ebeveynlere karşı duyulan sevgi, her zaman için potansiyel bir çürüme kaynağı olma niteliğini koruyordu. Bir insan "iyi" olarak kalmaya gayret edebilirdi, fakat ailede "kötü" olan birisinin varlığı sizi de mahvederdi. Daha da kötüsü, Fazıla Godo örneğinde olduğu gibi bir birey, yaşamı boyunca kendisiyle birlikte varlığını sürdürecek bir "kötülük" duygusunu içselleştirebilirdi.

Norman Itzkowitz ile birlikte, 1998 Şubat'ında Fazıla ile görüştüğümüzde, bir Avrupa organizasyonunda resepsiyon görevlisi olarak çalışıyordu. Yaşamının ilk yıllarından bu yana tanıdığı diğer insanlardan farklı biri olduğuna inanmıştı. Kendisinde bir "kötülük"ün bulunduğunu hissediyor, onun açığa çıkmasına izin verdiği takdirde diğer insanları, hatta en çok sevdiği kimseleri mahvedeceğini düşünüyordu. Ondaki içsel "kötülük" kendisini "özel" kılsa da, bundan ötürü acı çekmeye yazgılı olduğunu biliyordu. Benzer bir içsel "kötülük" duygusuna sahip olduğunu

bildiği tek kişi annesiydi. Fakat onlar ortak "sır"ları konusunda hiç konuşmuyorlardı ve de Fazıla, kocasının ya da çocuklarının bunu bilmesine asla izin vermemişti. Bize bunu anlatabileceğini, zira bizim yabancı olduğumuzu ve de dolaysız bir biçimde onun ruhsal dünyasıyla ilgilendiğimizi söyledi ve aile öyküsünü bir olgu olarak aktardı, bizde sempati uyandırmamak konusunda özen gösterdi.[565]

Aslında yıkıcı ve korkunç olaylar yaşayan çocuklarla olan çalışmalardan hareketle, Fazıla'nın örselenmeye karşı tepkisinin bütünüyle atipik olmadığını biliyorduk: Örselenmiş çocuklar, ebeveynlerinin ya da kendilerine bakım veren kimselerin çaresiz olabileceğini ya da onların "kötü" olabileceğini kavrayamadıkları için, çoğu kez trajediyi kendilerinin ortaya çıkardığı konusunda fanteziler üretirler. Bana göre Fazıla'nın (ailesinin uğradığı trajediden olduğu kadar "kara lekele"riyle özdeşleşen, "halk düşmanları" olan ebeveynlerin çocuğu olmaktan da kaynaklanan) içsel "kötülük" duygusu, ebeveynlerini örseleme gücünü taşımanın suçluluğuyla birleşiyordu. Gerçekten, görüşmüş olduğum diğer Arnavutlardan da benzer öyküler dinlemiştim. Bu genç insanlar, ebeveynlerini öldürebilme (ya da başka türlü, şiddetli bir zarara uğratma) olasılığından kaynaklanan suçluluk duygularıyla yüklü oldukları için, Fazıla'nın da özbenlik imgesinde "iki kimlik"e ya da "iki yüz"e sahip olması gibi, iç dünyalarında bir bölünme yaratmışlardı. O, bir yüzüyle ermiş babasını ve annesini koruyan iyi "kız"dı. Diğer yüzü ise, eğer dikkatli olmazsa ebeveynini mahvedecek olan "kötülük"ü yansıtıyordu. Diğer çocuklar gibi o da, okula gittiği günlerde Hoca'nın tümgüçlü ve en çok sevilen kişi olduğunu tekrar tekrar söylüyordu. Ebeveynin rolü, büyük bir saygıyı beraberinde getiremiyordu; çünkü lidere tapındıkları sürece tüm insanların eşit olduğu ve

onlara özen gösterileceği yolunda sürekli bir propaganda geleneksel aile bağlarının yerini almaya çalışıyordu. Bir aile üyesine değil, lidere ve partiye güvenmek gerekiyordu. Fazıla, çocukluğunda kendine yönelik pek çok yasak geliştirerek ve edilgenlik yoluyla, sevdiklerini tehlikeye atabilecek herhangi bir konuda sesiz kalma yoluyla bu içsel bölünmeyi karalı bir hale getirebilmişti. O, hem ebeveynine saygı gösterebiliyor, hem de "kötü" olarak kalabiliyor ve bu özelliği sürdürebiliyordu.

Ergenlik döneminde Fazıla'nın sürgit devam eden içsel bölünmesi, gün boyu onun ayakta kalmasına ve "normal" bir yaşam sürdürmesine büyük ölçüde yardım ediyor, fakat geceleri tekrarlayıcı, korku verici yaşantılar içine giriyordu. On beş yaşına dek kurtlarla ilgili kâbuslar görmüştü; hayvanların gözleri alev alev yanıyordu. Totaliter rejimle ilgili gerçeklerin farkına vardıkça, kurtların alev saçan gözleri gittikçe daha fazla bir biçimde, onun ürkütücü dış dünyasının bir parçası haline gelmişti. Tüm dünyayı kurtların izleyen gözleri gibi hissetmeye başlayınca kâbusları ortadan kalkmış, kâbusu gerçek yaşamında görmeye başlamıştı.

Fazıla, sonunda tanınmış bir doktorun oğluna âşık olmuş, evlenmiş ve bir oğlu, bir de kızı olmuştu. Çocukları çok küçükken, 65 yaşındaki babası bir kez daha tutuklanmış ve hapsedilmişti. Bu olayla birlikte Fazıla'nın çocukluk ve ergenlik dönemlerinde yaşadığı tüm duygular bir kez daha canlanmış, bir kez daha kendisini "kötü" hissetmişti: "Kocam, benim kötülüğüm yüzünden ıstırap çekiyordu. Daha da sessizliğe bürünmek, babamla ve içimdeki dehşetlerle ilgili bilgileri kendime saklamak zorundaydım." Çocukları büyüdüğü zaman, daha önce de belirttiğim gibi "lekelenmiş" ailelerin çocuklarının yüksek öğrenim görmesine

izin verilmediği için, üniversiteye kaydolmalarına izin verilmemişti. Fazıla'nm ailesinde eğitim görene büyük saygı gösteriliyordu, bu nedenle o, kocasına kendisini boşaması için yalvarmıştı. Eğer o aileden dışlanırsa, kocası ve çocukları onu kınayabilir ve "temiz" bir aile haline gelebilirlerdi. Böylelikle, çocukları üniversite eğitimi yapma olanağını bulabilirdi. Fakat kocası boşanmayı reddetmiş, o da giderek artan bir biçimde, içsel kötülük duygusunu tartışma konusunda engellenme yaşamıştı.

Hoca'nın ölümü Fazıla'yı sevindirmiş, fakat aynı zamanda onunla ilgili duygularının çok karmaşık olduğunun farkına varmıştı. Fazıla, Hoca'nın büyüklüğü konusundaki propagandanın üzerinde bıraktığı etkiyi tam olarak silemiyordu. Komünizm sonrası dönemin ilk başlarında, politik davalarda sahte kanıtlar sunan, insanlığa karşı suç işleyen ya da Devlet Temerküz Komisyonu'na katılan eski *Sigurimi* ajanlarının, eski komünist devlet görevlilerinin, *Sigurimi* ile işbirliği yapanların devlet görevi almalarını yasaklayan bir kanun kabul edilmişti. Fakat bu kanun gerçekte uygulanmamıştı. Fazıla'yı en çok rahatsız eden şey, işkence edenlerle edilenlerden (ve onların mirasçılarından) sanki geçmişte kayda değer hiçbir şey olmamışçasına bir arada yaşamalarının istenmesi olmuştu. Kişisel bir yaşantı, durumu daha da üzücü bir hale getirmişti. Artık Fazıla'nın çocukları yüksek öğrenim görmekte serbestti ve kızı üniversiteye gitmiş, oğlu ise bir teknik okula devam etmişti. Fazıla, oğlunun okuluna gittiğinde okul müdürünün, babasının işkencesine katılanlardan birisinin oğlu olduğunu anlamıştı. Çok şaşırmış ve öfkelenmişti, fakat karşılaştığı duruma paradoks bir biçimde -fakat psikolojik yönden tahmin edebileceğimiz gibi- içsel "kötülük" duygusu, öfkesiyle başkalarına zarar verebileceği hissi baskın gelmişti. 1998 yılının başlarında o, hâlâ kendisindeki içsel "kötülük"ün ailesine

bir biçimde zarar verebileceğini düşünüyordu.

Arnavutluk'un son komünist lideri olan Ramiz Aliya, Hoca'nın Tiran'daki Şehitler Mezarlığı'nda gösterişli bir mezara gömülmesini sağlamıştı. Fakat 1992'de, komünist yönetimin tamamen iktidardan uzaklaşmasını takiben Hoca'nın cenazesi, 1998'de ziyaret ettiğimiz,[566] Tiran'ın kenar mahallerinden birindeki sıradan bir halk mezarlığına taşınmıştı. Buradaki tüm mezarlar ve mezar taşları birbirlerine benziyordu. Hoca'nın mezarı, temelde herhangi başka birisininkinden farklı değildi: Ölümüyle birlikte gerçek bir komünist olduğu, diğer insanların tümüyle "eşit" bir biçimde gömüldüğü söylenebilirdi. Yine dikkate değer olduğunu düşündüğümüz bir ayrıntı olarak, Hoca'nın mezarı renkli yapay çiçeklerle donatılmıştı; göründüğü kadarıyla bazı Arnavutların aklı ve yüreği hâlâ diktatöre sadakatle doluydu. Aslında Fazıla'nın öyküsü, Hoca'nın ölümünden hiçbir biçimde üzüntü duymayanların bile, onun rejimini, yaşamdaki varlığının sona erişinden çok sonra, hâlâ içlerinde taşıdıklarını bize göstermektedir. İnceden inceye düzenlenmiş kötücül bir toplumsal gerilemenin sürüp giden etkisi, rejimin çökmesinden sonraki kargaşalı toplumsal gerilemeye tümüyle uymaktadır.

Görmüş olduğumuz gibi, Enver Hoca "paranoid bir toplum" yaratmıştı. O hayattayken gerçek ve imgesel düşmanlara ilişkin algıları, yasa gücünü belirliyordu ve insanlar, düşman olarak bellenen kimselere karşı nasıl tepki göstermelerinin beklendiğini biliyorlardı. Kitlelere yön veren bir baş liderin yokluğunda yönlendirme ve propaganda aracılığıyla, ortak duyguların ifade edilmesi denetim altına alınmakta ve (kötücül bile olsa) toplumsal düzen sağlanmaktadır, fakat bu şekilde yaratılan toplumsal

paranoya, çözülmeye neden olmaktadır. Kimin düşman olduğuna ilişkin eski katı tanımlamalar olmayınca toplumun üyeleri herkesten ve her durumdan kuşkulanmaktadırlar. Başkalarıyla duygusal ve anlamlı bir ilişki kurma konusunda tutuklaşma ya da herhangi birisinin "masum" olup olmadığına bakmaksızın, umarsızca dürtüsel davranma eğilimi göstermektedirler. Büyük ve küçük gruplarda bir diktatörlük rejiminin yıkılışını takiben ortaya çıkan toplumsal parçalanma ve liderlik için rekabet etme durumu, bireysel güvenlik için gerçekten yeni birtakım tehditler yaratmakta ve paranoid düşünceyi güçlendirmektedir.

1998 yılında, komünizm sonrası Arnavutluk'ta görmüş olduğumuz şey, tam olarak buydu. Fatos'un Sosyalist Parti'si 1997 seçimlerinde *Kuvënd Populllóve*'de (Halk Meclisi) rahat bir çoğunluğa ulaşmış olsa da, Arnavutların yıllar boyu alıştığı gibi, çevresinde toplanabileceği (mutlak bir ahlâkla birlikte) bir baş lider yoktu. Bunun sonucu, toplumsal örgütlenmenin en üst düzeyinden en gündelik olaylara dek, suç oranının artışı olmuştur. İlk bakışta gözlemlediğimiz şey, ülkeye demokrasinin geldiği varsayılmasına karşın ülkenin hâlâ silahlanmış bir kamp görünümünde olması ve hükümetin toplumun bazı kesimleri üzerinde denetim kuramayışı olmuştu.[567] Berisha liderliğindeki muhalefet, oturmuş demokrasilerde âdet olduğu biçimde hükümetle işbirliği yapmayı reddediyordu. Muhalefet ile hükümet arasındaki ilişki, cinayete kadar varan şiddet eylemleriyle harmanlanmıştı. Tiran'ın dış kesimindeki bir restoranın girişinde yerde yüzlerce mermi kovanı görmüştük; bize bazı kişilerin bir gece önce havaya ateş ederek bir olayı kutladıkları söylenmişti. Bir başka gece, kaldığımız otelde genç bir adam yanıma yaklaşmış ve İngilizce olarak birisini öldürtmek isteyip istemediğimi sormuştu; söylediğine göre ücret, vuruş başına 500 dolardı, fakat iki düşman için

de 600 dolara alırdı. Öte yandan, pek çok genç Arnavut kızı kaçırılarak diğer Avrupa ülkelerine gönderilmekte ve fahişe olarak çalıştırılmaktaydı. Tiran yakınlarındaki bir köyde ana babalar bize ergenlik yaşındaki kızlarının tek başına ya da küçük gruplar içinde okula gitmesine izin vermediklerini, çünkü onların fuhuş için kaçırılmasından korktuklarını söylemişlerdi. Bizim Tiran'a varışımızdan iki gün sonra polisin direniş gösteren silahlı gruplara uyarıda bulunmaksızın ateş açmasına izin veren daha sert bir suçla mücadele yasa tasarısı, Arnavutluk Halk Meclisi'nde kabul edilmişti.[568] Bu yasa tasarısı, ayrıca İçişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı çalışanlarını, gümrük görevlilerini, belediye görevlilerini ve malî polisi silahla donatıyordu. Bu durum birçok Arnavut'un zihninde şiddet kültürünü yalnızca alevlendirmeye yarıyordu, çünkü yeni yasayla silahlandırılan kişiler, göründüğü kadarıyla güvenilir kişiler değildi.

"Adi" suç eylemlerindeki artışın yanında *Hakmarrje-Akmaria*, yani "öç cinayetleri" fenomeni de, komünizm sonrası dönemde yeniden bir canlanış göstermişti. Arnavutluk'un öç cinayetlerine ilişkin kural ve düzenlemeleri, gizli *Lek Dukagjini Kanunu*'nda bulunabilir.[569] *Kanun* sözcüğü Türkçe'de yasa kitabı demektir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde pek çok kanun var olmuştur. Fakat Arnavutluk'taki Osmanlı yönetiminden çok önce *Lek Dukagjini Kanunu* -ya da halk diliyle ifade edilecek olursa "Lek Yasası"-, öldürmeye izin verildiğinde ya da öldürmek yasaklandığında kan davasının nasıl ele alınacağını tanımlamakta ve Kuzey Arnavutluk'un sarp dağlarında ortaya çıkan anarşiye bir düzen getirmekteydi. Lek Yasası ile düzenlenmiş olan öç cinayetleri, komünistlerin iktidara geldiği 1944 yılına dek devam etti. Hoca döneminde bu uygulama, sert bir biçimde yasaklandı. Fakat 1990'ların ortasında yaklaşık 2000 adet kan

davası yürürlükteydi; 1998'de Arnavut Psikologlar Birliği'nin başkanı ve Tiran Üniversitesi'nde Sosyal Hizmet ve Uygulamalı Psikoloji Bölümü'nün başkanı olan Dr. Edmont Dragoti'nin bana verdiği bilgiye göre, kendi yaptığı istatistikler komünizm sonrası Arnavutluk'ta her yıl tahminen 100 adet kan davası cinayetinin işlendiğini gösteriyordu.[570] Dragoti'nin gözlemlerine göre artık, "Ne yazık ki kan davası, yalnızca yaban bölgelerde değil, Arnavutluk kentlerinde de toplumsal yönden kabul gören bir şey haline gelmiştir."[571] Bir boşanma, araba kazası ya da iskambil oyunu ile ilgili sarhoşların yaptığı bir kavga, on yıl ya da daha fazla bir sürede belirgin ölüm oranlarına yol açan bir şiddet döngüsünü yaratabilmektedir.[572]

Fakat kan davalarının tekrar canlanması, Arnavut halkının içinde yıllarca bastırılmış olarak duran şiddetin yeniden su yüzüne çıkışının bir kanıtı değildir; bu gelişmenin maddi ve psikolojik temelleri vardır. 1994'de, 1944 öncesinin toprak sahiplerine, komünist kolektifleştirme kampanyalarının bir sonucu olarak ellerinden alınmış mülkleri geri verilmişti. Topraksızlaştırma (ve Hoca rejiminin ardında bıraktığı diğer maddi yoksullaşmalar) kan davalarının yeniden canlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bir aile, bir diğer aileyi kendisine ait olan bir topraktan çıkardığında, sürülen ailede bu işlemi onuruna yönelik bir hakaret olarak algılama eğilimi vardı. Emin Spahia, Arnavutluk'taki kan davalarına barışçı çözümler getirmek için kurulmuş olan Tüm Ulusun Barıştırılması Misyonu'nun genel sekreteriydi ve birçok kan davasının kökeninde toprak kavgalarının olduğunu ve de bu fenomenin köylerden kentlere yayıldığını doğrulamaktaydı.[573] Araştırmacı gazeteci Scott Anderson'ın gözlemine göre: "Devletin ve ulusal ekonominin çöküşü, birçok Arnavut'un töreleri ve kırsal kesime yönelik bağlılıkları bir kez daha, açık bir biçimde

benimsemesine yol açmıştır; birinci planda bağlanılan kurum devlet değil, klan ve topluluktur."[574] Dolayısıyla Dragoti, bu uygulamanın yeniden canlanışını daha büyük ve anlamlı sosyal yapıların ve politik otoritenin olmayışı nedeniyle "tarihsel belleğin" bir tür "yeniden canlanışı" olarak nitelerken, doğru bir betimleme yapmaktadır.[575]

Komünizm sonrası Arnavut toplumunun düzenini yitirmesinde bir başka etken daha rol oynamıştır; bu ekonomik bir etkendir. 1991'de seyahat özgürlüğünün kazanılmasından sonraki birkaç yıl içinde, bir milyondan fazla Arnavut, yani nüfusun %12'sinden fazlası, iş bulmak üzere ülkeyi terk etmiş, bu durum, toplum düzeni yönünden bir başka tehdit oluşturmuştur. Bu Arnavutların çoğu Yunanistan'ın kuzeyine göç ederek yasa dışı bir biçimde çalışmış ve Yunanlılar arasında kötü bir ün salmışlardır. Çünkü Yunanlılar bu göçmen Arnavutları (ister gerçekçi ister sadece bir fantezi olsun) "suça eğilimli" kişiler olarak algılamışlardır. Bu arada komşu ülke Yugoslavya'da komünist rejimin çökmesiyle birlikte, Kosova'daki Arnavut kökenliler bağımsızlıktan söz etmeye başlamışlardır. Kosovalı Arnavutların karşı karşıya geldiği ikilem ve Sırplarla olan mücadeleleri, Arnavutluk'ta yaşayanlar arasında yankı bulmuştur.

Fakat 1998'de ekonomik çöküş ve Arnavutluk'un alt yapısının yıpranması nedeniyle, pek çok kişi Kosova'daki soydaşları hakkında endişelenmenin ötesinde birtakım sorunlar yaşamaktaydı. Örneğin Tiran yakınlarındaki bir köyde kanalizasyon patlamıştı ve bunu tamir edecek ne para ne de organizasyon vardı. Patlayan lağımlar, insanların evlerinin arka bahçelerinde, sokaklarda ya da tarlalarda pis kokulu, mikrop dolu gölcükler oluşturmuştu. 1997'de köyde yaşayan üç küçük çocuk, bu gölcüklere

düşerek boğulmuştu. Bu nedenle köylülerin ne eski Yugoslavya'da yaşayan ne de Arnavutluk'un başka bir yöresinde yaşayan soydaşları için kaygılanacak zamanları vardı. Onlar, Tiran'dan hiç kimsenin kendileri için yardıma gelmemesinin ve de dinî ya da ulusal otoritelerin çaresizliğinin acısını yaşıyorlardı. Yine Tiran'da yaşayan çoğu insan, sadece 40 km uzaklıktaki bir köyde olup bitenler konusunda pek az bilgiye sahipti. Bu da toplumdaki parçalanmanın derecesi konusunda bir başka göstergeydi.

2. Bölüm'de Sovyet döneminde Rusya'nın Vladimir kentinde çevrenin ne hale düşürüldüğünü anlatmıştım. Orada bir baş liderin çevresinde toplanan gerilemiş bir toplumda, komünizm ideolojisine ve endüstrinin ve işçi sınıfının yüceltilmesine uygun, sıradan bir biçemle çevrenin değeri düşürülmüştü. Bu bölümde de görmüş olduğumuz gibi, Enver Hoca'nın yönetimi altında, liderin "paranoid" beklentilerine uygun ve sıradan bir biçimde Arnavutluk'un güzel kırsal alanlarının mahvedilmesi söz konusu olmuştu. Bununla birlikte, 1998 yılı başlarında gözlemlediğim "öndersiz", gerilemiş Arnavutluk'ta, mahvetme işi tamamen gelişigüzel gerçekleştiriliyordu. Göründüğü kadarıyla insanlar, yalnızca kentlerin sokaklarında değil, kırsal alanların güzel tarla ve ormanlarında berbat, tepeleme çöp yığınları yaratma konusunda birbirleriyle yarış ediyorlardı. İnsanların güzel olan herhangi bir şeye saldırı biçimlerini görmek, oldukça şaşırtıcı ve üzücü idi. Örneğin bir gece Tiran'ın İskender Bey Meydanı'ndaki Arnavutluk Ulusal Tiyatrosu'nda bir İngiliz klasik müzik üçlüsünü dinlemeye gitmiştik. Fakat gördüğümüz kadarıyla dinleyiciler, dinleti sırasında konuşmak ya da yürümek gibi güzel müziği sabote edebilecekleri çeşitli yollar arıyorlardı. Kadınların, konserin güzelliğini çirkin seslerle bozmak için özellikle yüksek topuklu ayakkabılar giydiğine yemin edebilir-

dim!

Bu zaman diliminde Arnavut toplumunda niçin böyle bir örüntü söz konusuydu? Anayurda, Arnavutluk'a yönelik bir kızgınlık sezdim. Bazı Arnavut entelektüelleri, bana Arnavutların kendilerini Enver Hoca gibi birinin yönetmesine izin vermiş olmaktan ötürü duydukları utanç duygusundan söz etmişlerdi. Bana göre çöp yığınları içsel, bileşik suçluluk ve öfke duygularının bir dışsal temsili idi. Gerilemiş toplum, göründüğü kadarıyla çaresiz ve öfkeli bir çocuk gibi, simgesel bir öfke ve simgesel beden atıkları ile çevresini kirletme eğilimindeydi.[576]

Fakat 1998 yılının başlarında Arnavutluk'taki tüm haberler kötü değildi: Totaliter liderin ve ardından gelen lidersiz gerileme döneminin saçtığı zehirleri ele alan, başlangıç niteliğinde bazı girişimler vardı. Sali Berisha hükümetinde Dış Ticaret ve Ekonomi bakanı olan Artan Hoca (diktatör ile bir akrabalığı yoktu) ve Genc Ruli bir tür düşünce kulübü olan Arnavutluk Çağdaş İncelemeler Enstitüsü'nü kurmak üzere, Berisha'dan ve "şeytanî iktidar hırsı" olarak adlandırdıkları şeyden kopmuşlardı. Carter Merkezi'nden yürütülen çabaların aksine, yerel yönetim gibi birtakım konularda konferanslar düzenlemekteydiler ve en azından bazı Arnavutlar arasında bir "düşünenler otoritesi" yaratma konusunda, göründüğü kadarıyla başarılı olmuşlardı. Bununla birlikte, kendilerini dinleyince yürüttükleri tartışmaların hâlâ entelektüel bir nitelik taşıdığını fark ettim. Kurdukları düşünce kulübünün Arnavut toplumunda daha derin katmanlarda yatan ruhsal ve duygusal bölünmeleri "iyileştirmede" bir rolünün olup olamayacağını değerlendirmek, benim için kolay değildi. Beni özellikle etkileyen nokta, Ruli'nin ailesinin komünist, Artan Hoca'nm ise suçlanmış, "lekelenmiş" bir aileye mensup olması idi.

Birlikte çalışırken giderek şunun farkına varmışlardı ki, Arnavutluk, kendi deyişleriyle "normal bir ülke" haline gelebilirdi. Hoca ve Ruli, ayrıca Enver Hoca dönemindeki bastırmanın Arnavut toplumunda nasıl içselleştirildiğini de anlamışlardı; bu içselleştirme, demokrasinin gelmesiyle birlikte, "bağışlama" olarak, yanlış anlaşılmıştı. Onların gözlemine göre Arnavutluk'ta, ırk ayrımı rejimi sonrasındaki Güney Afrika'da olduğu gibi "doğruluk ve uzlaştırma" çabaları olmamıştı. Bana göre, onlar açısından "iyi geçmişe sahip" bir ailenin oğluyla "kötü geçmişe sahip" bir ailenin oğlunun, birlikte bir onarım modeli yaratma fırsatı doğmuştu. Hoca ve Ruli ayrıca şunun da farkındaydılar: Eski "lanetleyici" politikaları yeniden sahneye koyan yalnızca partiler değildi, kendileri de eski liderleri Berisha'ya (haklı ya da haksız) bir iblis imgesi yerleştirmekle meşguldüler, çünkü onlar da parti içinde Berisha yandaşlarıyla Berisha'ya karşı olanlar arasındaki keskin bölünmenin bir parçasıydılar.

1998'deki ziyaretimiz sırasında bir ara Sali Berisha'nın kendisiyle de tanışma olanağını bulduk ve göründüğü kadarıyla bu ziyaret, Arnavutluk'taki toplumsal gerilemenin düzelmekte olduğunun bir göstergesi oldu. Neu, Itzkowitz ve ben, onunla ve parti kurmaylarıyla görüşürken kendisinin birtakım politik etkinliklerini hiçbir biçimde beğenmememe rağmen, kısa sürede ondan hoşlanmıştım. Kendisi gibi bir hekim olduğumu belirttiğimde, Berisha Arnavutluk'un hekimlere gereksinimi olan "hasta" bir toplum olduğunu söylemişti. Kendisine şöyle dedim: "Sayın başkan, ben bir ziyaretçiyim; ülkenizden söz ederken böyle bir terim kullanmıyorum. Bununla birlikte bir ak-kara ayrımından söz edebiliriz, bunu Arnavut politikacılar arasında, sizin partinizin üyelerinde de, iktidar partisinde olanlarda da gözledim." "Ak ve kara" metaforunu kolayca benimsemişti. Ona daha hu-

zurlu olabilmek için gri tonları kullanmada partisinin, iktidar partisinin üyelerine yardımcı olup olamayacağını sordum. Göründüğü kadarıyla o, karşıtlarıyla işbirliği yapmayı hiç düşünmemişti; kendisi derinden derine mutlak bir ayrılıktan yanaydı. Yorumlarım ilgisini çekti ve söylediklerim üzerinde düşüneceğini belirtti. Hemen ardından, kendisi ve partisine mensup parlamenterler tekrar parlamento oturumlarına gelmeye ve politik sisteme katılmaya başladılar. Fakat ne yazık ki bu gerilemeden uzaklaşma tavrı, görece olarak kısa bir süre devam etti.

Neu, Itzkowitz ve ben, ilk ziyaretimizden bir yıl sonra yeniden Arnavutluk'a gitmeyi planlamıştık ama bunu yapamadık, çünkü ABD Devlet Bakanlığı böyle bir gezinin çok tehlikeli olacağı konusunda bizi uyardı. ABD Büyükelçisi Marisa Lino bile, Amerika karşıtı terörist Usame bin Ladin'in Arnavutluk'ta terör eylemleri düzenlemeyi planladığı yolundaki bilgiler nedeniyle ülkeden ayrılmıştı. Hemen sonra Kosova'daki Arnavutlardan bazılarına Sırp saldırıları başladı; ardından Sırbistan'a yönelik NATO bombardımanı oldu ve 1999 yazında 450.000 Kosovalı Arnavut, Arnavutluk'a sığınmak istedi. Bu mülteciler akın akın Arnavutluk'un boş fabrikalarına, spor stadyumlarına ve kent parklarına geldiğinde, kargaşa doruk noktasına ulaşmış gibiydi. Fakat Arnavutluk'tan gelen haberleri izledikçe şunu fark etmeye başladım ki, Sırpların şahsında bir dış düşman edinmiş olmak, Arnavutluk'taki bölünmeleri "iyileştirmeye" ve kötücül gerilemeyi ortadan kaldırmaya başlamış gibi görünüyordu.

Sonunda, 2000 yılının Aralık ayında bir kez daha Arnavutluk'a gittim.[577] Bindiğim uçak güneşli bir kış günü Tiran havalimanına doğru alçaldıkça, havalimanını kuşatan alanlardaki sığı-

nakları görebiliyordum: Onlar hâlâ varlıklarını koruyorlardı, fakat her nasılsa sayıca çok azalmışlardı. Arnavut halkının bunları yıkmaya başlayıp başlamadığını merak ettim. Bununla birlikte, havalimanı ve başkente giden çukurlu yol iki yıl öncesiyle aynı gibi gözüküyordu. 1998'de kadınların yüksek topuklu ayakkabı giyerek orkestra üyeleriyle ses yarışı yaptığı, güzel ile çirkinin üst üste bindiği Arnavutluk Ulusal Tiyatrosu yakınındaki otele yerleştim. Tiyatroya giden merdivenleri çöplere basmadan tırmanmak, hâlâ olanaksızdı.

Bununla birlikte, Tiran'da kayda değer değişiklikler de vardı. 1998'de gerçekten de hiç dükkân yoktu; yalnızca İskender Bey Meydanı'nın çevresindeki barakalarda sigara, çiklet ve şeker gibi şeyler satılıyordu. Şimdi ise barakalar ve onların yüksek sesli müziği ortadan kalkmıştı ve elbiseden elektronik eşyaya kadar farklı şeyler satan dükkânlar görebiliyordum. İskender Bey heykelinin gerisine, kahramanın üstüne bindiği atın arkasını aydınlatan bir neon lambası yerleştirilmişti. Bana anlatılanlara göre^, Arnavut mafyası bazısı yapım halinde olan yeni otellere yatırım yapmıştı ve Katolik Kilisesi büyük ve güzel bir yapı oluşturmakla meşguldü.

Anne Lindhart, Kopenhag Üniversitesi Hastanesi Psikiyatri Kliniği başkanı ve benim gibi Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün geçici bir danışmanıydı. O ve ben, bir Birleşmiş Milletler cipiyle Hoca'nın büyük bir çelik endüstrisi kurduğu Elbasan'a hareket ettik. Şoförümüz bize Elbasan'ın Hoca dönemindeki durumunu anlattı. Anlattıkları, bana Sovyetler Birliği'nin Vladimir kentinde gördüklerimi anımsattı. Elbasan, şimdi başını almış giden bir fırtınayı andırıyordu. Bir Türk firması, kentte sanayi etkinliklerini yeniden başlatmaya çalışıyordu ve kentin girişinde

ve çıkışında Arnavut bayraklarının yanında dalgalanan Türk bayrakları gördüm.

Sürpriz bir biçimde, Kosova'daki karışıklıklar sırasında Arnavut mültecilerin kabul edilmesi, gazetecilerin ve başka kaynakların bildirdiğine göre hükümeti ve özel güvenlik sanayisini kamçılayarak, ekonomide bir iyileşme sağlamıştı (resmî rakamlara göre %8). Arnavutluk'taki Usame bin Ladin tehlikesi ortadan kalkmıştı. Kosova Savaşı'ndan ve mültecilerin yurtlarına dönmesinden sonra Avrupalılar ve Amerikalılar, Arnavutların mültecilere karşı tutumlarını da göz önüne alarak, Arnavutluk'a karşı daha fazla ilgi göstermeye başlamışlardı. Yeni bir lider, Ilir Meta ortaya çıkmış ve deneme niteliği taşıyan demokrasi oturmaya başlamıştı. Kırsal kesimdeki yollar daha güvenli bir hale gelmişti ve insanlar, kötü yol koşullarından ötürü, yolculuk fiziksel yönden rahatsız edici olsa da Tiran'a görece olarak güvenli bir yolculuk yapabilmekteydiler. Benim 200 kadar Arnavut psikiyatrı, psikoloğu ve diğer akıl sağlığı çalışanlarıyla birlikte, bir toplantı için Arnavutluk'ta bulunuyor oluşum bile, toplumdaki olanakların geliştiğinin bir kanıtı idi.

Dünya Sağlık Örgütü'nün Tiran'daki bürosuna bağlı İsveçli psikiyatr Birgitta Johansson, Arnavutluk'taki akıl sağlığı hizmetlerinin topluma yaygınlaştırılması işinin bir parçası olarak, bu toplantıyı düzenlemişti. Akıl hastaneleri acil ilgi bekliyordu; koşullar oldukça kötüydü ve aslına bakılacak olursa, bazı hastalar hâlâ yataklarına kelepçelenmekteydiler. Toplantıdaki akıl sağlığı çalışanlarından birçoğunun mülteciler hakkında olsun, acı çeken Kosovalı Arnavutların Arnavutluk'taki Arnavutları duygusal yönden nasıl etkilediği konusunda olsun, anlatacağı çok şey vardı. Mültecilere bakım verilmesi, onların ulusal duy-

gularını ve özbenlik saygılarını yükseltmişti. Bununla birlikte yükselen ulusallık duyguları, nerede yaşarsa yaşasın tüm Arnavutlar'ı birleştirmişti.

Kosova sınırı yakınındaki Gjakova'da Joshua Travma Merkezi'nin yöneticisi olan Majlinda Treska ile tanışmıştım. Treska ve Joshua Travma Merkezi'nin diğer çalışanları, Kosova sınırları içinde yer alan ama Gjakova'ya yalnızca yirmi dakika uzaklıkta olan tarım köyü Krusha e Madhe'deki savaş kurbanlarıyla ilgileniyorlardı. Kosova Savaşı sırasında Sırplar, 740 aileden (5200 kişi) kurulu bu köye saldırmıştı. Yaklaşık 200 kişi öldürülmüş ve arkalarında 138 dul ve 400 öksüz çocuk bırakmışlardı. Pek çoğu sakat ve engelli durumdaydı. Köyde katliam kurbanlarının cesetlerinin yakıldığı ocaklar vardı ve dullarla çocuklar, her sabah uyanır uyanmaz öldürülmüş kocalarının, babalarının ve diğer akrabalarının bedenlerinin yakılarak küle dönüştürüldüğü bu yapıları görüyorlardı. Fakat Treska'nın meslekî eğitimi, bu denli ağır bir yıkımla başa çıkmayı sağlayacak becerileri kapsamamaktaydı. Bu köyle ilgilenme gücünü yalnızca kişiliğinden değil, aynı zamanda yükselmiş olan Arnavut ulusçuluğundan almaktaydı. Treska hemen hemen olanaksız bir görev üstlenmiş gibiydi, fakat esnekliği devreye girmişti ve anlattığı şeyler ve yaptıkları, Kosova'da yaşanan acıların, bütün Arnavutları duygusal yönden birbirine yaklaştırdığını vurguluyordu.

Önceki gezimde tanıştığım iki kişiyle de, tekrar temas kurma olanağını bulmuştum. Edmont Dragoti, Dünya Sağlık Örgütü'nün konferansı sırasında beni görmeye gelmiş ve Kosova Savaşı'nın Arnavut toplumu tarafından özel bir biçimde "karşılandığını" doğrulamıştı: "Kapalı toplumumuz, açık bir toplum haline geldi" diye de eklemişti. Dragoti, kargaşanın ortadan kalkışı

ile yasa ve düzenin kök salmasının ilk işaretlerini de görmekteydi. Bununla birlikte, bana ortalama bir Arnavut'un kazancının ayda yalnızca 100 dolar olduğunu ve fuhşun giderek arttığını söyledi. Arnavutlar, ülkelerine yabancı sermaye yatırımı yapılmadığı ve kendilerine hiç ilgi gösterilmediği görüşündeydiler. Dragoti, "Arnavutların Kosova Savaşı sırasında yaptıkları NATO'nun ve diğer örgütlerin bize daha çok yardım etmelerini gerektiriyor", demişti. "Bu, zaman alacak."

Halen aynı uluslararası örgütte çalışmakta olan Fazıla Godo ile de coşkulu bir buluşmam oldu. Kendisi, benim kentte olduğumu öğrenince aceleyle beni görmeye gelmişti. Miniri Oteli'nin ikinci katındaki ve opera binasının bitişiğindeki yemek salonunda küçük bir masanın çevresine oturmuş ve maden sularımızı içerek aşağıdaki caddeden önlükleri, sırt çantaları ile bisikletlerine binmiş olarak geçmekte olan okul çocuklarını seyretmiştik. Beni en çok etkileyen şey, Fazıla'nın benim Itzkowitz'le birlikte 1998 yılında kendisiyle gerçekleştirdiğimiz görüşmeye ilişkin yorumları oldu; onun iç dünyasında gerçekten de köklü bir değişim gerçekleşmişti. Bana iç dünyasındaki "kötü" çekirdeği anlatmanın ve öyküsünü paylaşmış olmanın kendisi için tedavi edici bir etkisinin olduğunu söylemişti; "kötü" parçasını daha fazla denetleyebilir bir duruma gelmişti.[578] Fazıla, ayrıca bana seksen sekiz yaşındaki babasında gerçekleşen ruhsal değişimlerden bahsetmişti; babası, yerel bir gazeteye Hoca dönemindeki olaylarla ilgili makaleler yazmaktaydı. O dönemin entelektüelleri ya öldürülmüş ya da doğal nedenlerle ölmüş olduğu için o, geçmişte kalmış olayları tekrar gözden geçirmeyi ve Hoca'nın yarattığı tarihsel boşluğu "gerçekler"le doldurmayı kendisi için bir görev saymıştı. Fazıla: "Herkes, tarih konusundaki görüşlerini işitmek için babamı ziyarete geliyor" demişti.

Fazıla'nın babası, göründüğü kadarıyla tarihsel yaralanmaları "iyileştirmeye" çalışan, tek kişilik bir görev gücü haline gelmişti. 2000 yılının başlarında Arnavutluk'taki "iyileşme"nin, aslında yaraları usul usul ve uygun bir biçimde açan yavaş bir sürecin sonucu olmadığını fark etmiştim. Pek çok Arnavut için bu, umarsız öfke, utanç ve suçluluk duygularının tartışılması ve tarihî insan, saygınlık ve para kayıplarının yasını tutma anlamına gelmekteydi. Arnavutluk'taki koşullar, Güney Afrika'da ırk ayrımı rejimini izleyen dönemde olduğu gibi, bir "gerçeklik ve uzlaşma" etkinliğine sahne olacak kadar olgunlaşmış değildi. Fazıla'nın babası, ancak toplumun geneli üzerinde bir etkisi olmayan bir Desmond Tutu olabilirdi. Arnavutluk'ta, bu "geride bırakılan" gerilemiş ögelerin yalnızca üstünün örtüldüğü hissine kapıldım. Bu ögelerin gerçekten ortadan kaybolup kaybolmayacağını, sadece zaman gösterecekti.

Arnavutluk parlamentosunda demokrasinin kısmen gelişmesinden başka bir şey ifade etmeyen bu gelişmelere[579] ek olarak, dünyanın bu bölgesinde geniş grup gerilemesinin yavaş yavaş ortadan kalkmasını engelleyebilecek, hatta bir başka türünü başlatabilecek başka tür sorunlar da, derinden derine kök salmaktadır. Diplomatik çevrelerde bunu dile getirmek, politik bir tavır olmasa da, bir tür "Büyük Arnavutluk" ideali, hâlihazırda mevcuttur. Arnavutluk'ta yaşayan Arnavutlar, şimdi Kosova'da ve Makedonya'da yaşayanlara daha fazla ulusal duygularla bağlıdırlar. Şu an için her grubun özel ekonomik ve sosyal güçlükleri, onları kendi sorunlarıyla uğraşmaya itmektedir; yine de Arnavutluk'taki, Kosova ve Makedonya sınırlarındaki Arnavutları tek bir bayrak altında toplama yönündeki dile getirilmiş ya da getirilmemiş arzuları işitmek ya da hissetmek olanaklıdır. Avrupalılar, bu tür olası gelişmelerin farkındadırlar ve bu tür duyar-

lıkların gelecek için bir sorun kaynağı oluşturabileceğini de fark etmektedirler.

Arnavut kökenliler, Makedonya'nın batı bölgesinde yaşamaktadırlar. Aslında Arnavutlar Makedonya halkının %23'ünü oluşturmaktadırlar; Slav-Makedonlar'ın oranı %66'dır, nüfusun geri kalanını Türkler, Ulahlar, Sırplar, "Çingeneler" ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Makedonya Arnavutlarının, yaşamlarını karartan Enver Hoca gibi bir liderleri olmadığı için tarihlerinde de bir gedik yoktur. Bu nedenle gerileme gösterebilseler bile, Arnavutluk'taki Arnavutlar gibi kargaşa dolu bir gerileme göstermeleri söz konusu değildir. İki Arnavut etnik grubu birbirinden farklılık gösterse de, tüm Arnavutları "birleştirmeye" yönelik olarak ulusal duyguları, propagandayı ve manipülasyonu bir araya getiren politik hareketler gerçekleşebilir ve yıkıcı sonuçlara yol açabilir.

Makedonya, 1992'de eski Komünist Yugoslavya'nın çöküşünden sonra "yeniden doğmuştur." Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Makedonya'da Ortodoks Doğu Kilisesi'ne mensup Makedon-Slav çoğunluk, doğal olarak böylesine keskin bir politik değişimden sonra, ülkenin ortak kimliğini yeniden tanımlama işine girişmiştir. Komşu ülke Yunanistan, başlangıçta Makedonyalıların "Makedonya" adını kullanmasına ve yeni Makedonya bayrağı gibi belirli birtakım ulusal simgelere karşı çıkmıştır. Çünkü Yunanlılar, "eski" Makedonya'nın Yunanistan'ın içinde olmasından hareketle, yeni devletin ve ona ait simgelerin kaybettikleri toprakları geri isteme anlamına geldiğini düşünmüşlerdi. Yunanlıların tavrı, Makedonyalıların kendilerine ait "yeni" kimliği tanımlama konusunda daha saplantılı bir tutum içine girmelerine yol açmış, Makedonyalı ve Slav kökenli simgeler, her

yerde görülebilir bir hale gelmiştir. Örneğin Makedonya parası üzerinde Ortodoks mezhebine ve Slav tarihine ait karakterler ve nişanlar görülebilmektedir. Nüfusun üçte birini oluşturan ve çoğunluğu Müslüman olan Arnavutları temsil eden çok az işaret vardır, fakat onların varlığı pek çok Slav Makedonyalı arasında belirgin bir kaygıya yol açmaktadır.

Lindhart ile yaptığım gezi sırasında, sınırda Birleşmiş Milletler arabalarından aktarma yaptık ve Makedonya'ya geçtik. Bir Slav-Makedon olan yeni şoförümüz -dolaylı ve dolaysız bir biçimde- bize Makedonların Arnavutlara olan üstünlüğünden söz etmeye başladı. Anlattığına göre, iki ülke yol koşullarının birbirinden gündüz ve gece kadar farklı olduğu doğruydu: Arnavutluk'un yollarında araba kullanmak, fırtınalı bir denizde bir gemiyle gitmeye benziyordu, fakat Makedonya'ya geçildiği anda yolculuğun niteliği, dramatik bir biçimde düzeliyordu. Fakat şoförün belirttiğine göre, yalnızca fiziksel bir karşılaştırma yapmakla kalmamalıydık; geniş grup kimlikleriyle ve iki etnik grup arasındaki ilişkilerle ilgili duygusal bir farklılık da vardı. Bu durum, yalnızca çalışan sınıflarla da ilgili değildi. Makedonya'nın başkenti Üsküp'teki ilk gecemde bazı Slav-Makedon akademisyenlerle birlikte bir akşam yemeği yedim. Ortak kimliklerini tekrar tekrar tartıştıklarını ve güvenlikleriyle ilgili endişelerini dile getirdiklerini fark ettim. Örneğin, ortak kimliklerine yönelik bir tehdit olarak sınır bölgelerinde yaşayan Müslüman Arnavutların daha çok çocuk sahibi olduğundan söz ettiler -bu savın gerçekçi bir temelinin olup olmadığını bilmiyorum.

2001 Haziran'ının ilk günlerinde, Makedon güvenlik güçleriyle milliyetçi Arnavut gerillaları arasında yaşanan silahlı çatışmadan sonra Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin

başkanı Georgi Efremov, Makedon çoğunlukla Arnavut azınlık arasındaki çekişmeleri sonlandırmanın en uygun yolunun, Makedonya'yı etnik sınırlar arasında bölmek olduğunu öne sürdü. Efremov'un planına göre, Makedonyalı Arnavutlara Gostivar, Tetovo ve Debar bölgeleri verilmeli, bunlar da daha sonra Arnavutluk ile birleşmeliydi. Arnavutluk da, Progradec kasabasını ve Prespa Gölü çevresindeki bölgeyi Makedonya'ya vermeliydi. Makedonya'daki heyecan zaten yüksekti ve Arnavutluk'taki ve Kosova'daki Arnavutlar arasında dalga dalga yayılmıştı; Efremov'un önerisi, politikacılar ve halkın büyük çoğunluğu arasında büyük bir öfke yarattı. O, olasılıkla böyle bir bölünmenin çabucak ve barışçı yollardan gerçekleştirilebileceğini ve kanlı ve yıkıcı sonuçların engellenebileceğini, ülkedeki bölünmeyi şu veya bu şekilde sona erdirebileceğini düşünüyordu. Böylesi bir öneri, kuşkusuz ki *Realpolitik*'e aykırı idi: Bir devlet, bir kez şekillendiği zaman onun barışçı yollarla bölünmesi oldukça zordur. Dahası, alternatif önerileri incelemeden, daha da önemlisi kimlik sorunlarının, bilinçdışı korkuların, geniş grup gerilemesinin ve ritüellerinin işaret ve belirtilerinin araştırılmasını ve incelenmesini de kapsayan ciddi bir hazırlık çalışması olmaksızın, gerilemeyi gidermeden ve grup ritüellerini barışçı yönlere çevirmeden hiçbir yere varılamaz.

Zihin ve İnsan Etkileşimleri Merkezi'nin (CSMHI) 1991 yılının başlarında Estonya'da yaptığı da, tam olarak budur: İnsan ilişkilerinin psikanalitik olarak anlaşılmasına dayalı, uzun süreli bir hazırlık çalışması. Estonya, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazandıktan sonra yeni devlet, tıpkı nüfusunun üçte biri Arnavut olan Makedonya gibi, nüfusun üçte birini oluşturan Rus kökenlilerle karşı karşıya kalmıştı. Estonyalıların Rus azınlığa karşı çok hassastılar ve onların Estonya toplu-

mu ile bütünleştirilmesi ciddi bir sorundu. Orada beş yıldan fazla bir çalışma yürüterek taraflar arasında bir diyalog ortamı kurmuş, gerçekçi tartışmaların yürütülmesine karşı olan direnci ortadan kaldırmış, barış içinde bir arada yaşama modelleri yaratmış ve verilecek kararları katılımcılara bırakmıştık: Estonyalılar, Estonya'nın Rusça konuşan halkı ve Rus temsilciler.[580]

Kanımca Makedonya'da da, CSMHI'nın Estonya'da gerçekleştirmiş olduğu gibi birkaç yıl sürecek bir projeye şiddetle gereksinim vardı. 2001 yılı yazında Makedonya hükümetinin kendi başına krizin üstesinden gelemeyeceği netleşmişti. 2001 baharında Arnavut gerillalara karşı yürütülen başarısız askerî harekat, aslında Arnavut milliyetçilerine güç ve meşruiyet kazandırmıştı. Haziran 2001'de Makedonya hükümetiyle Arnavut liderler arasında yürütülen ve altı gün süren görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Makedonya cumhurbaşkanı Boris Trajkovski şu demeci vermişti: "Onlar [Arnavut liderler] bakış açılarını köklü bir biçimde değiştirdiler ve artık uygulamada iki uluslu bir devlet istiyorlar. Diyaloğu sürdürmek, etkin ve kabul edilebilir sonuçlara ulaşmak yönünde samimi bir niyet taşımıyorlar."[581] Ağustos ayı başlarında NATO Genel Sekreteri General Javier Solana, güleç bir yüzle Makedonya'daki karşıt hiziplerin bir sonuç aşamasına geldiklerini bildirdi. Fakat sadece bir gün sonra, çatışmalar yeniden başladı. Bununla birlikte, uluslararası toplumun baskıları sonucunda içine girilen çıkmaz çözümlendi ve Arnavut milliyetçileri ellerindeki silahları NATO barış gücü askerlerine teslim ettiler. Bu arada Avrupa hükümetleri ve Bush yönetimi, Makedonya anayasasında Arnavut azınlığın Slavlarla eşit yasal ve politik düzeye getirilmesini sağlayacak değişiklikler yapılması yönünde yoğun bir baskı uygulamaya başladılar. Bu askerî ve *realpolitik* girişimlerin ve anayasada yapılan değ-

şikliklerin uzun erimli çözümlere yol açıp açmayacağını zaman gösterecektir. Slav ve Arnavut kökenli Makedonyalılar ve komşu ülkelerde yaşayan Arnavutlar, olasılıkla propagandalardan ve politik liderlerin ihtiraslarından etkilenebilir durumda olacaklardır. Bana göre Makedonya'da Makedonlarla Arnavutların bir arada yaşamaları olsun, Makedonyalılarla Makedonya dışında yaşayan Arnavutlar arasındaki barışçı ilişkiler olsun şiddet patlamalara karşı sistematik bir "aşılama işlemine", tüm hizipleri tatmin edecek bir sürece ihtiyaç göstermektedir ve de psikolojik açıdan donanımlı birtakım stratejileri de kapsadığı takdirde, daha uzun süreli bir çözüm niteliğini taşıyacaktır.

Son Söz

Psikanalistler olarak bizler, eğer kendimizi sadece tıbbî ve klinik konuma sınırlarsak, sözgelimi kolektif davranışlarla, savaş psikolojisiyle ilgili araştırmalar bizim katılımımız olmadan ilerleyecektir. Analistlerin araştırmanın gidiş biçimine etkin herhangi bir katkısının olmaması ve de bu gidişata etkin bir biçimde itirazda bulunmamaları durumunda, bunun analitik bulguların ve kuramların daha da istismar edilmesi sonucunu doğuracağı tahmin edilebilir.

Alexander Mitscherlich, "Psikanaliz ve geniş grup saldırganlığı"

Bu kitabın kendisine ithaf edildiği Norman Itzkowitz, kendisinin 11 Eylül trajedisine yönelik kişisel tepkisi konusunda kısa fakat dokunaklı bir yazı yazmıştır. O, bize İkiz Kuleler'e uçakların çarpmasını tekrar tekrar izlemenin yarattığı dehşete rağmen ve uğranılan yaşam kayıplarından ötürü duyduğu keder ve üzüntüye karşın, yas tutamadığını anlatmaktadır:

> Yas, benim için son derece kişisel bir şeydir. Yas tutmam için öleni kişisel olarak tanımam gerekir. Sözlükler kederlenmeyi ve yas tutmayı eş anlamlı olarak verseler bile, benim için onlar duygusal yönden aynı şey değildir. Kederlenmek ve buna eşlik eden bir üzüntü yaşamak, yastan çok daha geçici bir durumu oluşturmaktadırlar. Yas bir süreçtir ve bu sürece tam anlamıyla girmek zorundasınızdır, ölenin gidişini kabul etmeniz gerekir. Tabii ki, bu zaman

almaktadır. Sözlükler ne kederlenir ne de yas tutarlar, dolayısıyla da ikisini ayırt edemezler.[582]

Itzkowitz yas tutamıyordu, çünkü 11 Eylül felaketi sırasında ölenlerin hiçbirini kişisel olarak tanımıyordu. Fakat *Princeton Alumni Weekly* gazetesinin 7 Kasım tarihli sayısı eline geçtiğinde 11 Eylül trajedisi sırasında ölen on üç mezunun anısına bir Amerikan bayrağıyla üniversite armasının bir araya getirildiğini gördü. Itzkowitz, listedeki beşinci ad olan, 1980 mezunlarından Robert J. Deraney'i yakından tanıyordu. Itzkowitz'in de belirttiği gibi, Deraney bir Arap-Amerikalı da olsa, kendisi bir Yahudi-Amerikalı olarak, artık yas tutabiliyordu.

Itzkowitz'in öyküsü, insan doğasına ilişkin bir gerçekliği yansıtmaktadır: İnsanları kişisel olarak tanımıyorsanız, onların ölümü için yas tutmanız zordur.[583] İnsan doğasını son derece dehşetli koşullarda incelemiş olan Güney Afrika Üst Mahkemesi yargıcı Richard Goldstone da aynı fikirdeydi. Onun başkanlığında çalışan Goldstone Komisyonu, Inkatha Özgürlük Partisi ve Afrika Ulusal Kongresi üyeleri arasında gerçekleşen şiddet olaylarının kışkırtılmasında ve örgütlenmesinde polisin rolünü ortaya çıkarmış ve Güney Afrika Doğruluk ve Uzlaşma Komisyonu'nun kuruluşunu biçimlendirmişti. Goldstone, daha sonra Birleşmiş Milletler'in eski Yugoslavya ve Ruanda için kurdurduğu uluslararası suçlar mahkemelerinin başsavcılığını yapmış ve aynı zamanda Kosova'da sergilenen vahşeti araştırmıştır. Yargıç Goldstone, 11 Eylül olaylarından iki hafta sonra Londra'daki Britanya Psikanaliz Topluluğu'nun konuğu olarak 2001 yılı Ernest Jones konferansını vermiştir. Yargıç Goldstone, Itzkowitz'in yazdıklarını da yansıtacak şekilde, şunları kaydetmiştir:

Şurası bir gerçektir ki, insan olarak özen gösterdiğimiz ve kendileri için kaygı duyduğumuz en yakınlarımız ve en kıymetlilerimiz, bizden çok uzak olmayan insanlardır. Kendi küçük toplumumuzda, kendi ülkemizde, kendi kıtamızda vb. olsunlar ya da olmasınlar ya da onlarla bizi bir araya getiren şey ister din, ister renk, isterse dil olsun, kendimize yakın hissettiklerimize olan şeyler hakkında doğal bir yakınlık, eşduyum ve duyarlılık gösteririz.[584]

Yargıç Goldstone, bize General Mladic komutasındaki Bosnalı Sırp ordusunun, Srebrenica kentinin dışında 8000 masum Müslüman gencini soğukkanlı bir biçimde boğazlaması olayında "Londra'da, Washington'da ya da Paris'te çelenk koymak ya da yas tutmak için bekleyen büyük kalabalıkların hiç de söz konusu olmadığını"[585] anımsatmaktadır. Onun gözlemlerine göre, "kurbanlarla ilgili bir seçicilik söz konusudur -bu, nerede olduklarına, neye benzediklerine ve büyük güçlere ne ölçüde yakın olduklarına bağlıdır":[586]

Şundan kesinlikle emin olabilirsiniz ki, Ruanda olayları Yugoslavya'daki olaylardan önce olsaydı, Ruanda için uluslararası suçlar mahkemesi oluşturulmazdı. Yugoslavya Mahkemesi örneği, Güvenlik Konseyi'ni harekete geçirmiştir -evet, işte burada bir örnek var; Ruanda için bir uluslararası mahkeme kurulması gerekiyor, hadi kuralım, demişlerdir.[587]

Yargıç Goldstone'un sözlerini aklımızda tutarsak, ben bu kitapta özgüllükten uzaklaşmamamızı ve insan doğasının "evrensel" ögelerine odaklanmamızı sağlamaya çalıştım. 11 Eylül olaylarından ve Irak savaşından sonra bile dünyayı kolayca

"biz" ve "onlar" diye ikiye bölmemeli ve uygarlıkların nasıl çatışacağı konusunda bir şey söylememeliyiz. Bunun yerine ancak yalnızca insanın bazı grupları müttefik, diğer grupları da düşman olarak belirleme gereksinimine gönderme yapabiliriz.[588] Bu gereksinim, bireylerin etnisite, ulusallık, din ve diğer özdeşim koşullarına ilişkin olarak yaşadıklarıyla iç içe geçen kişisel kimliklerini koruma çabaları sonucunda oluşmaktadır. Çatışma, geniş grupları tehdit ettiği zaman grup üyeleri, özbenlik duygularını ve bir geniş gruba ait olma duygularını sürdürme ve düzenleme çabası içinde, her zaman bu koşullara inatla bağlı kalmaktadırlar. Böyle zamanlarda geniş grup süreçleri baskın bir hale geçmekte ve geniş grup kimliğine ilişkin sorunlar ve ritüeller, politik propagandaya ve yönlendirmeye daha açık bir hale gelmektedir.

Geniş grup çatışmalarını idare etme ve çözümlemeye yönelik herhangi bir girişimde politik, ekonomik, hukukî, askerî ve tarihsel etkenler genellikle baskın birer ögedir. Fakat insan psikolojisinin derin etkilerini, özellikle de stres altında gelişen ve önderler tarafından yönlendirilen özel geniş grup süreçlerini de göz önüne almak gerekir. Bu kitapta ben, bu alana ilişkin psikanalitik gözlemleri ve geniş grup çatışmalarının incelenmesinde ve barışçı bir dünya yaratma stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynaması gereken psikopolitik açıklamaları örneklemeye çalıştım.

Teşekkürler

Bu kitabın editörlüğünü yaparak bana sunduğu yardımdan ötürü Virginia Üniversitesi İngilizce Bölümü'nden Danielle Pelfrey Duryea'ya teşekkür ederim; kendisi araştırmam sırasında bana çok değerli katkılarda bulunmuştur. Kurduğumuz işbirliği olmasaydı, bu kitabın yazılması söz konusu olamazdı.

Özellikle oğlum Kurt Volkan'a, kitabın hazırlanmasında bana yardımcı olan, Virginia Üniversitesi Tıp Fakültesi Zihin ve İnsan Etkileşimleri Araştırma Merkezi'nden (CSMHI) Cindalee Allan, Bruce Edwards ve Shelley Staples'a ve CSMHI'nin program müdürü ve Zihin ve İnsan Etkileşimleri'nin idarî editörü Joy Boissevain'e teşekkür ederim.

Notlar

Giriş

1. Düşman ve müttefiklere sahip olma gereksiniminin eksiksiz bir incelemesi için bkz: Vamık D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships.*

2. Erik H. Erikson, çığır açıcı çalışması *Childhood and Society'de* temel güven kavramını geliştirmiştir.

3. Çoğu kez yanlışlıkla birbirleriyle karıştırılan üç alanın çalışanları olan psikiyatrlar, psikologlar ve psikanalistler arasındaki ayrımları kısaca gözden geçirmek, faydalı olabilir. Psikiyatrlar, zihinsel hastalığı inceleyen ve tedavi eden hekimlerdir (M.D.). Ph. D. ya da M.A. derecesine sahip olabilen psikologlar, zihni, duyguları ve davranışları ve de farklı dış koşulların bunları nasıl etkilediğini incelerler; bütün psikologlar klinisyen değildir. Eğitimli psikanalistler -bunlar hekim, Ph.D. ya da M.A. derecesine sahip psikolog, sosyal hizmet uzmanı ya da başka bir uzmanlık alanından olabilirler- Sigmund Freud'un çalışmalarının türevi olan bir süreç içinde hastalarla tedaviye yönelik olarak çalışır ve de zihinsel sorunların gizli kaynaklarını keşfetmeye çalışırlar. Psikanaliz, üç temel alanı kapsamaktadır: 1) İnsan zihninin nasıl bir evrim geçirdiğine ve işlev gösterdiğine ilişkin kapsamlı bir kuram; 2) bu anlayışı duygusal alanda yaşanan sıkıntıları hafifletmeye yönelik, tedavi edici bir araç olarak kullanmak; 3) bu kuramı insan anlayışı ile ilişkili araştırmaları yürütmede kullanmak.

4. Bkz. Vamık Volkan, "Psychological concepts useful in the building of political foundations between nations (Track II diplomacy)"; *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism.* Ayrıca bkz. Demetrios A. Julius, "The practice of Track Two diplomacy in the Arab-Israeli conferences."

5. Sigmund Freud, "Why War?", s. 207.

6. Bkz. Claudia Tate, "Freud and his 'Negro': Psychoanalysis as

ally and enemy of African Americans."

7. Örneğin, bkz. Sigmund Foulkes and E. James Anthony, *Group Psychotherapy;* Wilfred Bion, *Experiences in Groups;* D. Wilfred Abse, *Clinical Notes on Group-Analytic Psychotherapy;* ve Malcolm Pines (Ed.), *The Evolution of Group Analysis.* Ayrıca bkz. Vamık D. Volkan and David R. Hawkins, "The learning group."

8. Örneğin, bkz. Manfred F. R. Kets de Vries, *The Irrational Executive,* örgütlere ilişkin psikanalitik inceleme için. Ayrıca bkz. Howard F. Stein, *Euphemism, Spin, and the Crisis in Organizational Life.*

9. Vamık Volkan, "Psychoanalysis and Diplomacy: Potentials for and obstacles against collaboration."

10. Örneğin Didier Anzieu (*The Group and Unconscious*), Janine Chasseguet-Smirgel (*The Ego Ideal*) ve Otto F. Kernberg (*Internal World and External Reality*) gibi çağdaş psikanalitik kuramcıların önemli çalışmalarını göz önüne alalım. Onlar, geniş grubun, yaşamın ilk dönemlerinin ülküleştirilmiş, her anlamda doyurucu ve tüm narsisistik yaraları onaran annesini ("meme-annesi") temsil ettiğini gözlemlemişlerdir. Bu kuramcılara göre bu doyum yanılsamalarını daha da ileriye götüren kişiler lider seçilmekte ve grubun tehdit altında olduğunu algılaması halinde, bu tür fantezileri savunma ve koruma adına kitlesel gerilemeler yaşanabilmektedir.

11. Bu çabaya katkıda bulunan başka kişiler de vardır. Örneğin bir tarihçi ve Los Angeles'ta çalışan bir uygulayıcı psikanalist olan Peter Loewenberg, bazı geniş grup olaylarına ilişkin psikanalitik araştırmalar yapmıştır (Loewenberg, *Fantasy and Reality in History*). Bir başka tarihçi ve psikanalist olan, Princeton Üniversitesi'nden Norman Itzkowitz benzeri bir çalışma gerçekleştirmiştir. Örneğin Itzkowitz ve ben, birlikte Türk-Yunan ilişkilerinin tarihini psikanalitik bir bakış açısıyla incelemiştik (bkz. Vamık Volkan and Itzkowitz, *Turks and Greeks: Neighbors in Conflict*). Michigan Üniversitesi'nden bir psikolog ve psikanalist olan ve Remebrance and Reconciliation, Inc. kurumunun müdürü olan John J. Hartman da iki psikanalitik kavramı -kimliğe yönelik tehditler ve yas tutmada başarısızlık- geniş grup di-

namiklerine uygulamıştır (Hartman, "Polish-Jewish ethnic conflict: Threats to identity and the failure to mourn").

Diğerleri de psikanalistleri diplomatik kuruluşlar ile daha yakın bir ilişkiye sokmaya çalışmıştır. Washington'dan psikanalist Afaf Mahfouz bir süre psikanalistlerle Birleşmiş Milletler arasındaki iletişimi geliştirmeye çalışmıştır. Massachusetts'te Austen Riggs Erik Erikson Enstitüsü'nün eski müdürü Stuart Twemlow psikanalitik bakış açılarını yalnızca uluslararası ilişkilere değil, ABD'deki okullarda yaşanan şiddete de uygulamaktadır. Philadelphia'da çalışan bir psikanalist olan Carroll Weinberg, psikanalitik bir bakış açısıyla terörizmi incelemiştir (Weinberg, "Terrorist and terrorism: Have we reached a crossroad?"). 1998'de ve 2001'de Güney Amerikalı psikanalistler Moises Lemlij ve Max Hernandez Peru'nun Lima kentinde büyük ve başarılı toplantılar düzenleyerek psikanalistleri üst düzey diplomatlar ve politikacılarla bir araya getirmişlerdir. Hindistan'da psikanalist Sudhir Kakar, 1990 yılı Aralık ayında Haydarabad'da gerçekleşen Hindu-Müslüman çatışmasını psikanalitik bir bakış açısıyla incelemiştir (bkz. Kakar, *The Colors of Violence*). İsrail'de Rena Moses-Hrushovski ve merhum eşi psikanalist Rafael Moses psikanalizin diplomatik süreçlere uygulanmasında birer öncü konumundaydılar. ABD'nin eski dışişleri bakan yardımcısı ve Kettering Foundation'da Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün şimdiki müdürü Harold Saunders ve eski bir diplomat olan ve eskiden Center for Strategic Studies'de çalışan Joseph V. Montville de diplomatik alanda psikanalitik kavramları çalışmalarıyla bütünleştirenler arasında yer almaktadırlar (bkz. Saunders, *Public Peace Process;* Montville, "The arrow and olive branch: A case for track two diplomacy"; "Psychoanalytic enlightment and the greeting of diplomacy"; ve "Complicated mourning and mobilization for nationalism"). Buna daha birkaç örnek eklenebilirdi, fakat psikanaliz ile politik uygulama arasındaki işbirliği sorunlu niteliğini korumaktadır.

11 Eylül 2001 tarihinden sonra Uluslararası Psikanaliz Birliği, Norveçli psikanalist Sverre Varvin'in başkanlığında bir Terör ve Terörizm Üzerine Çalışma Grubu kurmuştur. Komisyon üyeleri Salman Akhtar (ABD), Simón Brainsky (Kolombiya), Werner Bohleber (Almanya), Abigail Golomb (İsrail), Leopold Nosek (Brezilya), Geneviéve Welsh (Fransa) ve Vamık Volkan

(ABD)'dan oluşmaktadır. Bu çalışma grubu, terörizm üzerine bir psikanalitik inceleme yayınlamıştır [Sverre Varvin and Vamık D. Volkan (Eds.), *Violence or Dialogue? Psychoanalytic Insights on Terror and Terrorism*].

I

12. Bireysel kimliğin psikanalitik yönden tanımı için bkz. Erik H. Erikson, "The problem of ego identity", ve Salman Akhtar, *Broken Structures: Severe Personality Disorders and Their Treatment.* Bir bireyin çekirdek kimliğiyle geniş grup kimliğinin iç içe geçişinin psikodinamiğini şu yapıtlarımda ayrıntılarıyla işlemiştim: *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism, Das Versagen der Diplomatie* ve "Psychoanalysis and diplomacy, part I: Individual and large-group identity."

13. Irk konusunda, pek çok inceleme arasında şunları sayabilirim: Nancy Stephan, *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800-1960* ve Noel Ignatieff, *How the Irish Became White*; milliyetçilik üzerine bkz. Benedict Anderson, *Invented Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.*

14. Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought.*

15. George DeVos, "Ethnic pluralism".

16. Howard F. Stein, "International and group milieu of ethnicity."

17. Janine-Chasseguet-Smirgel, "Blood and nation."

18. Scruton, a.g.y., s. 399.

19. Michael Barkun, "Religion, militias, and Oklahoma City: The mind of conspiratorialists" ve "The Christian identity movement: Constructing millenialism on the racist Right."

20. W. Nathaniel Howell, "The evil that men do...: Social effects of the Iraqi occupation of Kuwait."

21. Peter Loewenberg, *Fantasy and Reality in History.*

22. Loewenberg, "The psychological reality of nationalism"; Otto Bauer, *Die Natonalitätenfrage und Socialdemokratie.*

23. Rena Moses-Hrushovski, *Grief and Grievance: The Assasination of Yitzhak Rabin.*

24. Bundan başka, yapay uluslara ait insanlar, başkalarının çatışmalarını çözmede farklı algıları, hedefleri ve beklentileri bir araya getirmektedirler. ABD gibi yapay uluslardan gelen delegelerin etnik çatışma için en iyi çözümü birbirine muhalif partileri ortak bir birliktelik için bir araya getirmek olarak gördüğünü, homojen uluslardan gelenlerin ise, göründüğü kadarıyla çatışma içinde olan partilerin isteklerini birbirinden ayrı tutarak daha iyi anladıklarını gözlemlemiştim. Yani her bir delege, arabuluculuk yaptığı çatışmanın koşullarına kendi ulusunun modelini uygulamak istemektedir. Kuşkusuz, pek çok politik, ekonomik, hukuki ve askeri değerlendirme, delegelerin bu kolaylaştırıcı rolünü karmaşıklaştırabilmektedir.

    Sözgelimi, tanımını yaptığım bu yapay/yapay olmayan ayrımı, söz konusu ulusun emperyalizm tarihindeki rolü ile karmaşıklaşabilir. İmparatorluklar kuran uluslardan gelen delegeler, -bu imparatorluklar uzun zaman önce çökmüş olsalar bile- bir tür gurur, aynı zamanda güçlü rolünde olmaktan ötürü belli bir rahatlık sergilemektedirler; öte yandan -yine güçlü konumun verdiği rahatlıktan ötürü- "cömert" ve "bağışlayıcı" bir tavır sergilemeleri olasıdır. Öte yandan ataları, imparatorlukların etnik azınlıklarından gelenler, çabucak bir kurban edilme duygusuna kapılmaktadırlar; unutmamak ve bağışlamamak, söz konusu çatışmaya ilişkin görüşlerine egemen olmaktadır. Bir delegenin etnik grubu bir imparatorluğu taşımış, sonradan bir başka imparatorluk içinde azınlık statüsüne indirilmiş olsa bile, kurban konumunda kalma eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte, ortak sömürge sonrası tarihin birbirine bağladığı uluslar çoğaldıkça bu imparatorluk öyküsünün etkileri hafifleme ve değişme eğilimi göstermektedir. Ataları sömürgeleştirilmiş bir grupla ataları sömürgeci olan bir grubun paylaştığı ulusçuluk biçimleri -bir grubun üyelerinin kendi ulusuna karşı hissettiği ortak bağlılıklar kümesi- arasında anlamlı bir ayrım yapmak, güç olabilir.

25. Rita R. Rogers, "Nationalism: A state of mind", s. 19.

26. William Petersen, "Concepts of ethnicity", s. 235. Petersen'ın gözlemlerine göre herhangi bir bireyin milliyetçiliğinin niteliği ve yoğunluğu, kendine özgü bir nitelik gösterebilir ve zamana, yere ve koşullara göre değişim gösterebilir ve de o, bazen buna bir ulustan daha küçük bir birim olan alt-ulus kavramını ekleyebilir; bunun da "bazen sınırları koruyan koşulun tam karşılığı" olan etnik gruplara uygulanması yararlı olabilir (a.g.y., s. 235).

27. Hans Kohn, *Idea of Nationalism.*

28. George Orwell, "Notes on nationalism." Her ne kadar Orwell'ın "başka insanlara özel bir yaşam biçimini dayatma" (s. 362) yolundaki emperyal projeye karşı çelişkili bazı duyguları varsa da yurtseverlik ve ulusçuluk konusunda yaptığı sınıflandırmalar yerindedir.

29. Orwell, a.g.y., s. 367.

30. Bkz. Dusan Kecmanovic, *The Mass Psychology of Ethnonationalism.* Ayrıca bkz. Majid Tehranian, *Global Communication and World Politics*; Charles A. Kupchan (Ed.), *Nationalism and Nationalities in the New Europe.*

31. Aslında Yunanistan 1821'de bağımsızlığını kazandığı zaman nüfusunun yalnızca %40'nı Hıristiyan Ortodoks Yunanlılar, %60'ını daha sonra ülkeyi terk eden Arnavutlar oluşturuyordu. Bu ulusun resmî etnik ve dinî homojenitesi ile ulusla tam olarak bütünleşmemiş etnik ve dinî azınlıklar (Katolikler ve çoğu Türk olan Müslümanlar) arasında, bugün dahi devam eden bir gerilim vardır.

32. Joseph B. Gittler, "Toward defining an ethnic minority."

33. Norman Itzkowitz and Vamık Volkan, "The demonization of the other."

34. Itzkowitz ve Volkan, a.g.y.

35. Vilho Harle, *The Enemy with a Thousand Faces: The Tradition of the Other in Western Political Thought and History.*

36. Itzkowitz ve Volkan, a.g.y.

37. *Encyclopedia Britannica,* Macropedia, 1985, c. 15, s. 360-366.

38. Commission on Human Rights Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, United Nations, 1992.

39. Kemalizm, Mustafa Kemal Aatürk'ün liderliğinde yeni Türk devletini cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik (özel girişime geçici devlet yardımı), laiklik ve devrimcilik (sürekli reform) şeklinde altı ilke altında birleştirmeye çalışmıştır. Kemalizmin psikolojik boyutları hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz, *The Immortal Ataturk: A Psychobiography.*

40. Metinler içinde kısaca yer almasına ve pek işlenmemesine rağmen, Freud'un kimlik üzerine olan bazı yorumlarının, bireysel psikolojiyi geniş grup kimliğine bağlaması ilginçtir. B'nai B'rith toplantısındaki bir konuşmasında kendisi hiçbir zaman geleneksel Yahudi etnik ulusal gururuna kapılmamış ve dini inancına bağlanmamış olsa bile kendini diğer Yahudiler'e bağlı hissetmesi üzerinde durmuştur. Bir inançsız olmasına karşın bir Yahudi olarak "genel bir zihinsel yapının tekil güvenliğini" ve "iç kimliğin açık bilincini" duyumsamıştır (Sigmund Freud, "Address to the Society of B'nai B'rith," s. 274). Benim geçen yirmibeş yıl içinde yaptığım çalışmalar, Freud'un bireysel "zihinsel yapı"yı geniş grup kimliğine bağlamakta son derece haklı olduğunu doğrulamıştır. Her bireyde bu bağın düzeneklerinin nasıl geliştiğinin ayrıntılarına bu bölümde, daha sonra döneceğiz.

41. Erik H. Erikson, "The problem of ego identity," s. 12. Kimlik üzerine diğer psikanalitik yazılar için bkz: Otto Fenichel, "Early stages of ego development"; Phyllis Greenacre, "Early determinants in the development of the sense of identity"; Edith Jacobson, *The Self and the Object World;* Otto F. Kernberg, *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis;* ve Margaret Mahler, *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation.*

42. Erikson, her bireyin kendi kimliğini ergenlik döneminde kristalize etmesini vurgulayarak kimlik biçimlenmesinin kendini ilk tanıma zamanında başlamasına karşın aslında yaşam boyu süren

bir gelişim süreci olduğunu savunmaktaydı. Kişilik üzerine bir tartışma için 6. Bölüm'e bakınız.

43. Salman Akhtar, *Broken Structures: Severe Personality Disorders and Their Treatment,* s. 32.

44. Sigmund Freud, "Inhibitions, symptoms, and anxiety."

45. James Glass, *Private Terror, Public Life.*

46. Bkz. L. Bryce Boyer, *Regression and Countertransference;* Ping-Nie Pao, *Schizophrenic Disorders;* ve Vamık Volkan, *The Infantile Psychotic Self.*

47. Kuşkusuz, bizler yetişkin olarak duygusal, bilişsel kafa karışıklığını dile yansıyan ifadelerde hiçbir biçimde yakalayamayız ve tasarlayamayız.

48. Örneğin, bkz. Robert Emde, "Development terminable and interminable I: Innate and motivational factors from infancy" ve "Development terminable and interminable II: Recent psychoanalytic theory and therapeutic considerations"; Stanley Greenspan, *The Development of the Ego: Implications for Personality Theory, Psychopathology and the Psychotherapeutic Process;* ve Daniel Stren, *The Interpersonal World of the Infant.*

49. Burada tanımlamış olduğum süreç, gelişimin "nesne ilişkileri" kuramı olarak bilinmektedir. Bkz. Otto F. Kernberg, *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis* ve *Aggression in Personality Disorders and Perversions.*

50. Bir çocuk, özbenliği çevresinde keskin bir sınır geliştirmeden önce bile başkalarıyla özdeşim kurabilmektedir; buna "kaynaştırıcı" ya da "birleştirici" özdeşim adı verilmektedir. Özdeşimin "ilkel" bir biçimidir, fazla sürmez ve bu nedenle, şiddetli bir gerilemeye uğramış yetişkinler zaman zaman kaynaşma hali yaşarlarsa da buradaki amaçlarımızla fazla ilgili bir özdeşim türü değildir. Örneğin şizofrenik bir kişi, amcası gibi bıyığı olan birisine "Amca" diyebilir; şizofrenik kişi, iki nesnenin/kişinin imgesini "kaynaştırmaktadır."

51. Burada yalnızca uyumsal, zihin gelişimine yönelik özdeşimleri

kastediyorum. Yıkıcı ve uyumsuz özdeşimlerin yapılması da olanaklıdır, fakat bu bölümdeki amaçlarımız yönünden temel bir nitelik taşımamaktadırlar. Burada anılan zihinsel süreçlerle birlikte *bir bütün* olarak çocuğun zihnini oluşturan diğer bazı zihinsel süreçleri de tartışmayacağım.

52. Ayrıntılar için bkz: Vamık Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies.* Aşk ilişkileri, evlilik, ebeveynlik, göç, sürgün ya da yetişkinliğin şiddetli örseleyici yaşantıları, bilinçdışı olarak ergenliğe geçişe benzer bir içsel işi başlatabilir: Çeşitli özdeşim ögeleri yeniden incelenir ve bireyin kendilik duygusunda yeniden biçimlenmiş ögeler olarak yeniden kurulurlar. Genel olarak yetişkinlik çağında bilinçdışı olarak elden geçirilen çocukluk çağı özdeşimleri, yeniden elden geçirme sürecine yol açan stres ya da örselenme alışılmışın dışında bir şiddette olmadığı sürece çekirdek kimliği değiştirmez.

53. Sigmund Freud, "Group psychology and the analysis of the ego."

54. Bkz. Vamık Volkan, *Das Versagen der Diplomatie.*

55. Edith Jacobson, *The Self and the Object World;* Margaret S. Mahler, *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation;* Otto F. Kernberg, "A psychoanalytic classification of character pathology."

56. Örneğin, bir çocuk saldırgan duygularla karışmış, -babasını cezalandırıcı bir figür olarak algılamaya karşı bir tepki olarak, ona karşı öldüresiye bir öfke duymak gibi- bütünleşmemiş bir "kötü" imgesini bastırma düzeneğiyle bilinçdışına itebilir. Açıkçası bu, elinizdeki kitabın kapsamını aşan, geniş bir konudur. Ayrıntılar için bkz. Otto Kernberg, *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis* ve H. G. Van der Waals, "Discussions of the mutual influences in the development of ego and id."

57. Ayrıntılar için bkz. Jack Novick and Kerry Kelly, "Projection and externalization."

58. Erik H. Erikson, "Ontology of ritualization."

59. Vamık Volkan, *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terro-*

rism.

60. Fin psikanalist Veikko Tähkä, Kale Achté ve Eero Rechardt ("Psychoanalyyttisiä näkäkohtie saunasta ja saunomista") ve diğer Fin psikiyatrlar (O. Ihalainen, R. Hirvenoja ve M. Tuovinen, "Psychic factors in sauna bath habits") Finler'in sauna banyosu çerçevesinde yaşadıkları bilinçli ve bilinçdışı ortak fanteziler hakkında yazmışlardır.

61. Çocuğun bakıcıları, onun bütünleşmemiş "iyi" kendilik imgelerini ve başkalarına ilişkin imgelerini çevredeki belirli ögelere doğru dışsallaştırmalarını, bilinçli ya da bilinçdışı olarak yönlendirmektedirler, çünkü bu ögeler, bakıcılar tarafından kendi kültürel, etnik ya da ulusal duyarlılıklarının geliştiricileri olarak zaten kabul görmüştür. Bütünleştirilmemiş "kötü" imgeler, diğer ögelere, çoğu kez de "diğerleri"ne ya da düşman gruplara doğru dışsallaştırılma eğilimindedir. (Ayrıntılar için bkz. Vamık Volkan, *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism.*

62. Didier Anzieu (*The Group and the Unconscious*), Janine Chasseguet-Smirgel (a.g.y.) ve Otto Kernberg ("Mass psychology through the analytic lense") geniş grupların, üyeleri açısından "meme-annesi"ni ya da "ilkel anne benlik-ideali"ni temsil ettiğini öne sürmüşlerdir. Rusya Ana, Özgürlük Heykeli, İngiltere'deki Boadicea ve geniş gruplara ait diğer pek çok önemli dişil simge, bir ulusun annenin belirli özelliklerini temsil ettiği fikrini kesinlikle desteklemektedir; ben, geniş grup kimliği açısından bu tekil ögeden çok daha fazlasının geçerli olduğu inancındayım. Yaptığım çalışmalarda geniş bir gruba bağlanan "iyi"-anne imgesinin, her zaman için çocuğun bütünleşmemiş "iyi" özbenlik-imgeleriyle yoğunlaştırıldığını vurgulamaktayım.

63. Robert Emde, "Positive emotions for psychoanalytic theory: Surprises from infancy research and new directions."

64. Peter Blos, *The Adolescent Passage.*

65. Sudhir Kakar, *The Color of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict.*

66. Vamık Volkan, *Cyprus: War and Adaptation.*

67. Edith Jacobson, *The Self and Object World,* s. 197.
68. Wayne C. Booth, "Pluralism in the classroom."

69. Analize tabi tutulan bu kişilerin iç dünyalarına ilişkin ayrıntılı bilgiler için bkz. Vamık Volkan and Gabriele Ast, *Eine Borderline Therapie.*

70. Bir çocuk, ebeveynin belirli yönleriyle özdeşim kurarken onun çocuk imgesiyle de özdeşim kurmaktadır. Dolayısıyla, bu erken özdeşimleri biçimlendiren etken yalnızca ebeveynin ne gibi olduğunun değil, aynı zamanda gerçekte ya da bilinçdışı fantezilerde ebeveynin çocuğa nasıl davrandığının özümsenmesidir. Bkz. Hans Leowald, "On the therapeutic action of psychoanalysis."

71. Itzkowitz and Volkan, a.g.y.

72. John Lind, "The dream as a simple wish-fulfillment in the Negro." Beyaz psikiyatr Lind, yaşadığı zaman ve mekânın etkisi altında Afrikalı-Amerikalılar'ı birer "küçük çocuk" olarak değerlendirmiş ve psikolojik bir dille ifade edilecek olursa, onların düşlerini isteklerinin dolaysız giderilişleri olarak yorumlamıştır.

73. Bkz. H. J. Myers and Leon Yochelson, "Color denial in the Negro" ve M.M. Vitols, H.G. Walters, and Martin H. Keeler, "Hallucinations and delusions in white and Negro schizophrenics."

74. S. W. Manning, "Cultural and value factors affecting the Negroes' use of agency services."

75. Charles Pinderhughes, "The origins of racism," ve Charles Wilkerson, "Destructiveness of myths."

76. Bu örneğin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Volkan, *Bloodlines.*

77. Itzkowitz and Volkan, a.g.y.

78. "Dönüştürücü lider" kavramı için bkz. McGregor Burns, *Leadership.* Burns'ün dönüştürücü lider konusuna getirdiği açık-

lamada Max Weber'in "karizmatik" liderler için yaptığı tanımlamanın bir yankısını bulabiliriz. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*'ta karizmatik liderlerin kendi gruplarının kriz halinde olduğu dönemlerde güç kazandıklarını savunmaktadır; bu koşullar altında "karizmasına olan inanç sarsılmadığı sürece, kendisine ve açığa vurduğu şeylere olan güvenden, kahramanlığından ya da örnek niteliklerinden dolayı" karizmatik lidere "itaat edilmektedir" (s. 328). Abraham Zaleznik ("Karizmatik ve uzlaştıcı liderler") şunları eklemektedir: "Karizma, bir bireyde bulunan, başkalarına çekici gelen ve liderliğine karşı -kendini adamayı olmasa bile- özel bir bağlılığı beraberinde getiren, alışılmışın dışındaki niteliklerin bir bileşimini ifade etmektedir" (s.114). D. Wilfred Abse ve Lucie Jessner ("Önderliğin psikodinamik yönü"), Abse ve Richard Ulman (Karizmatik politik liderlik ve kolektif gerileme") ve Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz (*The Immortal Ataturk: A Psychobiografy*) karizmatik liderin hem anneye, hem de babaya ait birtakım özelliklere sahip olduğunu öne sürmüşlerdir; karizmatik liderler, yandaşları için "bütüncül" bir ebeveyn imgesi sunmaktadırlar. Karizmatik lider, ayrıca hem sevgi hem de korkuyla karışık saygı duygularını uyandırmakta ve zaman zaman gaddarlık gösterilerine de izin vermektedir. Abse ve Ulman'ın gözlemine göre: "Şurası kesindir ki, hem cesaretlendirici, hem de yıldırıcı olan karizmatik lider, başkalarıyla iletişim sırasında bu iki davranış arasında hızla gidip gelebilmektedir" (s. 41).

79. Volkan ve Itzkowitz, a.g.y.

80. Ayrıca bkz. Volkan, "On 'chosen trauma'"; *Bloodlines*; ve "Psychoanalysis and diplomacy, part 1: Individual and large-group identity"; Vamık Volkan and Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict.*

81. Bkz. Judith Kestenberg and Ira Brenner, *The Last Witness;* Ilany Kogan, *The Cry of Mute Children: A Psychoanalytic Perspective of the Second Generation of the Holocaust;* ve Vamık Volkan, Gabriele Ast, and William Greer, *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences,* bu konudaki diğer katkılar arasında sayılabilir.

82. İmgelerin yatırımı kavramını anlamak için şu senaryoya bakalım: Bir anne, çocuğunun ölümünden sonra yeniden hamile ka-

lır ve ikinci bir çocuk sahibi olur. Anne, ikinci çocuğu ile olan ilişkisinde, ölmüş çocuğuna ait zihinsel tasarımını ikinci çocuğunun, "yerine konan çocuğun" gelişmekte olan kimliğine "yatırmaktadır." Bazen anne, yaptığı şeyin kısmen bilincinde olabilir; örneğin ikinci çocuğa ilkinin adını koyabilir. Yüksek uyum kapasitesi olan bir çocuk, eğer etkinlikleri ve zihinsel üretimleri ebeveyninin ve/veya bakım veren diğer kişi(ler)in yeni, ülküleştirilmiş, yatırım yapılmış imgeden beklentileri ile dengelenebilirse, ölmüş kardeşinin yatırım yapılmış imgesinden ötürü incinmez. Bununla birlikte, daha az uyumlu, yerine konmuş bir çocuk açısından yatırım imgesi onun özbenlik temsili içinde rahatsız edici bir "yabancı nesne" rolünü oynayabilir. Ayrıntılar için bkz. A.C.Cain and B.S. Cain, "On replacing child"; E. D. Poznanski, "The 'replacement child': A saga of unresolved parental grief"; ve Vamık Volkan and Gabriele Ast, *Siblings in the Unconscious.*

"Yatırılmış tasarım" kavramını, daha yaygın bir terim olan "özdeşim"den ayırıyorum. Özdeşim kavramı, bir öznenin diğer bir kişiyle olan etkileşimleri aracılığıyla onun özbenlik imgelerini ve bunlarla ilgili zihinsel işlevlerini özümsemesini ifade eder. Gerçek özdeşim, ancak çocuğun iç dünyasında özbenlik tasarımını diğer insanların tasarımlarından ayırmasından sonra olanak kazanmaktadır. Bu koşullar altında, dışarıdan yapılan düzenlemeler bir dereceye kadar çocuğun özbenlik tasarımı olmaktadır. Özdeşim sürecinde çocuk, etkileşimin aktif partneridir.

Yatırılmış tasarım kavramı ise, bunun tersine, ebeveynin ya da önemli başka bir kişinin, kendisine ya da içselleştirilmiş nesne imgelerine ilişkin yönleri bilinçdışı -ve hatta bazen bilinçli- olarak çocuğun özbenlik tasarımına yerleşmeye zorlamasını vurgulayan bir kavramdır. Yatırılmış imge ve tasarımların çocuğun gelişmekte olan özbenlik tasarımına yerleştirilmesiyle nesne, çocuğun özbenlik duygusunu etkilemekte ve ona, yerine getirilmesi gereken birtakım ödevler yüklemektedir. Aslında diğer kişi, çocuğun kendi ruhsal sınırlarını diğerlerininkinden ayırmayı başarmasından önce bile kendi imgelerini ve bunlarla ilişkili duygulanımlarını çocuğa geçirebilir. Yatırılmış tasarım olgusunda daha aktif olan partner, özbenlik tasarımı işlevleri birer depo haline getirilmiş çocuk değil, çocuk için önem taşıyan öteki kişidir. Ayrıntılar için bkz. Vamık Volkan, *Six Steps in the*

Treatment of Borderline Personality Organization.

83. Gerard J. Libaridian (Ed.), *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era.*

84. Loewenberg, "The Uses of Anxiety," s. 515.

85. Ben, bu seçilmiş örselenmeyi *Bloodlines* ve *Das Versagen der Diplomatie*'de ayrıntılı bir biçimde işlemiştim. Norman Itzkowitz ve ben, Yunanlılar için, benzer biçimde eskiye dayanan bir seçilmiş örselenmeyi (1453'de İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi) *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict* kitabında ayrıntılı bir biçimde işlemiştik.

86. Peter Loewenberg, a.g.y., s. 515.

87. Bu projenin ayrıntları için bkz. Vamık Volkan, *Bloodlines.*

88. Sigmund Freud, *Interpretation of Dreams.*

89. Bernard E. Moore and B. F. Fine, *Psychoanalytic Terms and Concepts,* s. 192.

90. Hans Biederman, *Dictionary of Symbolism: Cultural Icons and Meaning Behind Them.*

91. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History,* s. 39.

92. Barbara Ehrenreich, *Blood Rites: Origin and History of the Passions of War,* s. 212.

93. Robert G. L. Waite, *The Psychopatic God: Adolf Hitler,* s. 26.

94. Bkz. Heinz Werner and Bernard Kaplan, *Symbol Formation.*

95. Politik propagandanın basit bir tanımı, (Latince "üretmek", "tohum ekmek"ten gelir) bir politik otoritenin dolaysız bir biçimde destekçilerine, ülkedeki ve/veya dışarıdaki muhalefete ve de "tarafsız" olarak nitelendirilebilecek kişilere yönelik herhangi

bir iletişim ve yönlendirme çabasını kapsar. Hiç kuşkusuz propagandanın amacı, propaganda yapanın istekleri ve ülküleri doğrultusundadır. Princeton Üniversitesi'nden emeritus tarih profesörü Bernard Lewis, Fransız Devrimi'ne dek *çağdaş* politik propagandanın söz konusu olmadığını öne sürmektedir (Bernard Lewis, "Propaganda in the Middle East"). Ona göre Fransız Devrimi'nden önce hükümdar ile sıradan insanlar arasında temelde anlamlı bir temas yoktu. İktidarda olanlar, halkla iletişim kurma ya da onu yönlendirme gereksinimi duymuyor, sadece hükmediyorlardı. Fakat Fransız Devrimi'nin yarattığı sarsıcı değişimle birlikte hükmedenler, güvenlik gerekçesiyle, hükmettiklerinin en azından görünüşte rızasını almak için politik propagandaya gereksinim duymaya başladılar.

Kuşkusuz, daha önceki dönemlerde de propaganda vardı. Örneğin Garth S. Jowett ve Victoria O'Donnell (*Propaganda and Persuasion*, s. 2) "propagandası yapılan" fikirler kavramının yansızlığını nasıl yitirdiğini anlatmaktadırlar: 1622 yılında Vatikan'da *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (Roma Katolik Kilisesi'nin "inanç propagandasını yapan kutsal cemaati") kurulmuştur; "propaganda" terimi, "reforme edilmiş" inançlara karşı Yeni Dünya'da Katolik mezhebini yayma projesi ile ilişkili olduğu için Protestan Batı Avrupa'da kötüleyici bir anlam kazanmıştır.

Psikososyal savaş incelemelerinde bir öncü olan Harold D. Lasswell çağdaş propagandanın doğuşunu daha da sonraki bir tarihe yerleştirmektedir; Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında "sokaktaki adamın da, araştırmacı insanın da propagandayı keşfettiğini" 1938'de öne sürmüştür (Harold D. Lasswell, "Önsöz", *Allied Propaganda and Collapse of the German Empire in 1918,* G. G. Bruntz (Ed.) (s.v.). Lasswell, bir başka yerde Dünya Savaşı sırasındaki propaganda teknikleri üzerinde dururken propagandanın sivil toplumun pek çok yönü üzerine olan etkisinden duyduğu korkuyu dile getirmektedir:

Daha yeni ve daha incelikli bir araç, binlerce, hatta milyonlarca insanı kaynaşmış bir nefret, istek ve umut bileşimi içine soksa gerek. Aykırılık yarasında yeni bir ateş yansa ve coşkunluğun çeliğine su verse gerek. Toplumsal dayanışmanın bu yeni çekicinin ve örsünün adı propagandadır (s. 220-221).

Lasswell'in fikirleri, uyarıcı-yanıt modeline dayanan *öğrenme kuramını* temel almıştır.

"Büyük Savaş" başladığı zaman mazlum uluslar ya da dinler için bir aykırı ses ya da gizli diplomasi çevrelerinde herhangi bir ilgi söz konusu değildi; savaş, niçin dövüştüklerini bilmesi pek gerekmeyen profesyonel askerler tarafından yürütülmekteydi. *Gallipoli* (*Gelibolu*) gibi Birinci Dünya Savaşı filmlerinde de gösterildiği gibi, askerler düşmanlarına karşı herhangi bir nefret, hatta hor görme duygusu yaşamaksızın vuruyor ve öldürüyorlardı. Fakat savaş uzadıkça ve insanların yaşamlarını daha yakından etkilemeye başladıkça, ülkede kendini gösteren sıkıntıya bir açıklama getirilmesi ve askerlerin savaşmaya teşvik edilmesi bir gereklilik haline geldi. Operasyonlara haklılık kazandırmak için zaferin getirdiklerinin abartılması ve "kendi kaderini belirleme" ve "tüm savaşları sona erdirecek savaş" gibi müphem fakat kulağa çok ulvî gelen söylemlerin kullanılması gerekiyordu (James A. C. Brown, *Techniques of Persuasion,* s. 91). Dolayısıyla, Lasswell propagandanın, daha da ürkütücü bir biçimde, çalışan insan tarafından değil, sokaktaki adam tarafından "keşfedildiğini" öne sürmektedir: "Sıradan insanlar, eskiden yönlendirici sözcükleri (ya da sözcüklerin yerine geçen şeyleri) incelikli bir biçime sokma işini adlandıracak genel bir adın bulunmadığı bir dünyada yaşıyorlardı" (Lasswell, "Önsöz", s.v.).

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte iletişim teknikleri, korkunç bir gelişme göstererek toplumla olan teması, daha önce görülmedik ölçüde kolaylaştırdı. 1917'de Woodrow Wilson hükümeti, Birleşik Devletler Toplumsal Enformasyon Komitesi'ni kurdu. Ertesi yıl Amerikalı, İngiliz, Fransız ve İtalyan uzmanlardan oluşan uluslararası bir komite, hem ülkedeki vatandaşlara, hem de düşmana yönelik politik propaganda ve yönlendirme tekniklerini daha iyi bir hale getirmek için zaten yeterince geliştirilmiş olan ticarî reklam uygulamalarını incelediler. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman propagandasının zafer kazanan müttefiklerin propaganda çabalarına göre daha zayıf ve etkisiz olduğuna genel olarak inanılmaktadır (Leif Furhammer and Folke Isaksson, *Politics and Film,* s. 11). Kuşkusuz, İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Alman devleti bir propaganda üstadı haline gelmiştir. Bilindiği gibi, bizzat Adolf Hitler, *Mein Kampf* 'ın iki bölümünü propagandanın uygun bir biçimde hazırlanması ve

uygulanmasına ayırmıştır. Hitler'e göre propaganda, "yalnızca bir dereceye kadar zekâ denen şeye hitap etmelidir ... Propaganda sanatı, geniş kitlelerin duygusal fikirlerinin anlaşılmasına, psikolojik yönden doğru bir tarzda dikkat çekilmesine ve bu şekilde kitlelerin kalbine yönelmeye dayanır" (Adolf Hitler, *Mein Kampf*, s. 180).

Hitler'in iktidarda olduğu sıralarda Sigmund Freud tarafından geliştirilmiş olan psikanaliz, kuruluşunu tamamlamıştı. Nazizm ve savaş, psikanalistlere, çatışma içindeki geniş gruplar ve kitlesel yıkımların nedenleri üzerine ve de liderlerin binlerce ve milyonlarca kişinin zihnini nasıl yönlendirdiği konusunda yazma ilhamını vermiştir. Freud'un geniş grup psikolojisi üzerine yazdıklarından başka, Ernst Kris ("The 'danger' of propaganda", "Some problems of war propaganda: A note on propaganda new and old"; *Radio Propaganda: Report on Home Broadcasts During the War*), Roger E. Money-Kyrle ("The psychology of propaganda") ve Edward Glover (*War, Sadism and Pacifism: Further Essays on Group Psychology and War*) gibi psikanalistler propagandanın işleyişindeki psikodinamiği araştırmışlardır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra psikanaliz (özellikle ABD'de) bir medikal bilim olma çabasına girince psikanalistlerin yönelimi klinik konularla sınırlanmıştır. Becerilerini tedaviye yönelik ortamın ötesinde kullanma olanaklarını araştıranların sayısı, pek fazla olmamıştır. Diğerlerinin de öncellerinin kötümserliği nedeniyle cesareti kırılmıştır. Freud, 1932'de Einstein'a yazdığı bir mektupta, kendisi geniş grupları anlamak için büyük bir gayret sarfettiği halde, savaşın ve vahşetin bitmesi ve psikanalizin, bireysel çizginin ötesinde insan davranışının değiştirilmesindeki rolü konusunda fazla bir umut taşımadığını belirtmiştir (Bkz. Sigmund Freud, "Why war?").

Jacob Arlow ("Motivations for Peace") gibi bazı psikanalistler, Freud'un bu konu üzerine yazdıklarında bir miktar, ihtiyatlı bir iyimserlik saptamışlardır. Freud'un genel kötümserliği, izleyicilerinden çoğuna yansımış, bence bu olgu, psikanalistlerin diplomasiye olan katkılarının sınırlı bir düzeyde kalmasında anahtar bir rol oynamıştır. Ben, geçtiğimiz on-yirmi yıl içinde dünyanın pek çok bölgesinde insanların hemcinslerine yaptıklarını gördükçe Freud'un bu kötümserliğine katılmaktan başka bir çare göremiyorum. İnsan grupları şiddet, kitlesel kıyım ve gaddarlık eylemlerine girişmekten, bütünüyle vazgeçememektedirler. Psi-

kanalistler olarak bizler için daha iyi bir seçim, uluslararası ilişkilerde daha az idealist ve daha pratik bir tutumu benimsemektir.

Dolayısıyla psikanalistler politik karar verme, bir geniş grupta kaynaşmışlık duygusu yaratma ya da kitleleri iyileştirme ya da zehirleme amacı güden propaganda konularında çok da fazla bir şey yazmamışlardır. 1971 yılında Alman psikanalist Alexander Mitscherlich, psikanalistlerin geniş grup dinamiklerini anlamaları için siyaset bilimcileri ve sosyal bilimciler gibi diğer uzmanlık alanlarıyla işbirliği yapmaları gerektiğini belirtmiştir (Alexander Mitscherlich, "Psychoanalysis and aggression of large groups"). Fakat bu rotayı çok az kişi izlemiş ve politik alandaki kolektif insan davranışlarını, lider-yandaş ilişkilerini, politik karar alma düzeneklerini ve propagandayı anlamak için "divanın ötesine geçerek" ruhsal süreçler üzerine olan uzmanlıklarını kullanmaya cesaret etmiştir. Sonunda bu rotayı izleyen psikanalistlerden biri de benim.

2

96. "Sağkalanın suçluluğu", ayrıca burada ayrıntılarına girmeyeceğim başka ruhsal sorunların da kaynağı olmaktadır. William Niederland'ın Soykırım'dan sağ kurtulan Yahudiler'e ilişkin incelemesi, sağkalanın suçluluğunun ilk ayrıntılı betimlemelerinden birini oluşturmaktadır (Niederland, "Clinical observations on the 'survivor syndrome'").

97. Örneğin, Robert Lifton Hiroşima'ya atom bombası atılmasından sonra sağ kalanlar arasında sanat ve edebiyat etkinliklerinin uyumsal etkilerini incelemiştir. Bkz. Lifton, *Death in Life: Survivors of Hiroshima.*

98. İçe-atım, yalnızca "içine almak" anlamına gelmektedir. Örneğin bir çocuk, ebeveyninin ya da toplumun değer ve tutumlarını almakta ve onlarla özdeşim kurmaktadır. Yansıtma ise, bunun tersine yalnızca içteki "şeytanlar"ı "dışarı atma" anlamına gelmektedir; sözgelimi kaba olmak ve kendi öfkesinin sorumluluğunu üstlenmek yerine başkasını suçlamak. Günlük yaşamda hepimiz bu düzenekleri az çok kullanmaktayız; fakat gerilemiş bir kişi, gerçekliğin yerini fanteziden iyice ayıramama *pahasına*, bunla-

rı aşırı ve bilinçdışı olarak kullanmaktadır. Bir geniş grup düzeyinde artmış kolektif içe-atım, yeni toplumsal, politik ya da dinî fikir ya da öğretilerin harfiyen içe alınması sonucunu doğurmaktadır; sanki gerilemiş geniş grubun kimliğinin yaşaması için bu tür fikir ve öğretilerle beslenmesi gerekmektedir. Öte yandan paylaşılmış yansıtma da, "başkaları"ndan kaynaklanan tehlikelerin boyutunu büyütmektedir. Boyutu büyütülen tehlikeler de, üyelerin kendileri için tehlike oluşturan imrenme, kıskançlık ve öfke duyguları için birer depo işlevini görmektedir.

99. Sigmund Freud, "Group psychology and analysis of ego."

100. Örneğin bkz. Robert Waelder, "The principle of multiple function: Observation on over-determination."

101. Michael Sebek, "The fate of totalitarian objects." Ayrıca bkz. Nancy Hollander, *Love in Time of Hate: Liberation Psychology in Latin America* ve "The legacy of state terror and the new social violence in Latin America"; *Mind and Human Interaction*'da özel konu "Defining Evil", vol. 11, no. 2.

102. Sayed Askar Mousavi, *The Hazaras of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic, and Political Study.*

103. Mousavi, a.g.y. Sayıca en fazla (halen nüfüsün %38'i) ve en güçlü olan etnik grup, Peştu dilini konuşan Peştunlar'dır. Tacikler %25'ini, Hazarlar %19'unu oluşturmaktadır; halkın geri kalan bölümünü Özbekler, Çaharlar, Aymaklar, Türkmenler, Beluciler ve diğerleri oluşturur.

104. ABD ve koalisyon güçleri Taliban rejimi sonrası Afganistan'ını düşündükleri zaman otuz yıldır ülkesine dönmeyen ve geri dönmeyi düşünen sürgündeki kral Zahir ile görüşmeye başladılar. Muhammed Zahir Şah, geçici lider Muhammed Karzai'nin refakatinde, 2002 Nisan'ında İtalya'dan Afganistan'a döndü.

105. Anthony Hyman, *Afghanistan Under Soviet Domination;* Peter Marsden, *The Taliban: War, Religion, and the New Order in Afghanistan;* Ahmad Rashid, *Taliban: Islam, Oil and the New*

Great Game in Central Asia.

106. Patricia Pearson "In the balance: Afghan kids," *USA Today,* October 24, 2001, s. 15A.

107. Taliban rejimi, 2000 yılına dek afyon ve eroin üretiminden para kazanmaktaydı. İslam dini bu maddelerin kullanımını yasaklasa da, Taliban rejimi satışın yasak olmadığını savunmaktaydı. Taliban rejimi, uluslararası alanda kabul görmek için yakın yıllarda afyon tarımını yasaklamış ve bunun karşılığında da ABD'den milyonlarca dolar yardım almıştı.

108. Rashid, a.g.y.

109. Rashid, a.g.y.

110. Robert Marquand, "The reclusive ruler who runs the Taliban," *The Christian Science Monitor,* October 10, 2001. Bu başlık, evrensel savlar içerse de Afganistan dışındaki Müslümanlar tarafından kabul görmemektedir.

111. Rashid, a.g.y. Molla Ömer, kutsal yerlere tipik olarak saygı gösterilen bir kültürde yetişmiştir. Kutsal Sandık, Afganistan'daki kutsal yerlerin en önemlisidir, fakat insanları şifa ve uğur adına çeken daha pek çok kutsal yer vardır.

112. Norimitsu Onishi, "A tale of the Mullah and Muhammad's amazing cloak," *The New York Times,* December 9, 2001, s. B1 ve B3. Dünyanın pek çok yerinde aileleri kutsal yerlerin devamlı koruyucuları olarak atayan bir âdet vardır; Şavali de bu görevi babasından devralmıştı.

113. Onishi, a.g.y.

114. Onishi'den alıntı, a.g.y., s. B3.

115. Onishi'den alıntı, a.g.y.

116. Onishi, a.g.y.

117. Jeffrey Goldberg, "The education of a holly warrior," *The New York Times Magazine,* June 25, 2000.

118. Goldberg, a.g.y., s. 32-27, 53, 63, 70.

119. Marta Cullberg-Weston, "When words lose their meaning: From societal crises to ethnic cleansing," s. 25.

120. Bkz. Robert S. Robins and Jerrold M. Post, *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred.* Ayrıca bkz. Joseph H. Berke, Stella Pierides, Andrea Sabbadini, and Stanley Schneider, *Even Paranoids Have Enemies.*

121. Marie Bonaparte, *Myths of War.*

122. Vamık Volkan, "Symptom formations and character changes due to upheavals of war: Examples from Cyprus."

123. Bu korkunun gerçekçi bazı temelleri varsa da, kültürel normlardaki değişimler, bu gerçekçi korkuyu çok daha ötelere götürmüştür.

124. Kurt Volkan, "Islam and identity in Central Asia." Ayrıca bkz. S. E. Wimbush, "The politics of the identity change in Soviet Central Asia"; Alexandre Bennigsen and Marie Broxup, *The Islamic Threat to the Soviet Union.*

125. K. Volkan, a.g.y., s. 166

126. K. Volkan, a.g.y., s. 167-168.

127. Psikanalitik düşüncede bu hayalî silah, büyük bir fallus ya da anal patlama olarak görülebilir.

128. A. De Swaan, "Widening circle of disidentification: On the psycho- and socio-genesis of the hatred of distant strangers; reflections on Rwanda".

129. Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics,* s.196.

130. Koonz, a.g.y., s. 196

131. Koonz'dan alıntı, s. 388

132. Hitler, *Mein Kampf,* s. 356-358.

133. Koonz, a.g.y., s. 388.

134. Jill Stephenson, "Propaganda, autarky, and the German housewife," s. 121-122.

135. Betram Schaffner, *Fatherland: A Study of Authoritarianism in the German Family,* s. 35.

136. Stephenson. a. g.y., s. 136.

137. Stephenson. a. g.y., s. 137. Buradaki Volkswirtschaft/Hauswirtschaft ABD'deki "rural extention services"den çok farklı değildir, ama bu ikincisinin farkı, özel yaşama karışma gibi bir amacının olmamasıdır.

138. Sigrid Chamberlain'in, Haarer'in *"Adolf, Hitler, die deutsche Mutter und ihr erstes Kind"* ("Adolf Hitler, Alman Anne ve İlk Çocuğu") adlı kitabı üzerine1977 yılında yaptığı incelemede, onların pratiğe yönelik uyarılarının aslında "politik propaganda olduğu" belirtilmiştir (s.8). Bununla birlikte, onun aile dinamiklerine karışılmasının Nazi propagandasında taşıdığı anahtar rolü daha genel anlamda araştırma gerekçesi, o zamandan beri akademik araştırmalarda yanıtsız kalmıştır. Bu bölümde onun: "Nasyonal sosyalist eğitim, her zaman için bağlılığı (çocuk-ebeveyn bağlılığını) ve ilişkiler kurma yetisini engellemeye yönelik bir eğitimdi"(s.11) şeklindeki savı genişletilmeye ve nüansları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bkz. Johanna Haarer'in diğer yapıtları: *"Mutterschaft und Familienpflege im neuen Reich" ("Yeni Reich'da Annelik ve Aile Bakımı") ve Mutter, erzaehl von Adolf Hitler (Anne, Bana Adolf Hitler'i Anlat).*

139. *The German Mother and First Child* 20. yüzyıldaki Alman çocuk bakımı sistemi üzerine şaşırtıcı bir biçimde gölge düşürmektedir. Franz Anton Mesmer'in sürgit devam eden, tam bilincinde olunmayan etkisine benzer bir biçimde, 1980'lerin sonuna dek, çaresiz çocuğa, talihsizliklerle başa çıkmada aşırı büyüklenmeci bir tutumu kullanması yönünde yapılan öğüt, küçük bir isim değişikliğiyle -*The Mother and Her First-Born Child*- ve aynı içerikle varlığını sürdürmüştür.

140. Koonz, a.g.y., s.210.

141. Norman H. Baynes, ed., *The Speeches of Adolf Hitler,* Volume 1 (April 1922-August 1939), s. 547.

142. Harry W. Flannery, *Assignment to Berlin,* s. 84.

143. Flannery, a.g.y.

144. Welch, *Propaganda and the German Cinema,* s. 66.

145. Alıntı: Wallace R. Deuel, *People Under Hitler,* s. 146 (SA Fırtına Süvariler, SS ise Seçkin Muhafızlar anlamına gelmektedir.)

146. Bir çocuk, ergenlik dönemine kadar yalnızca karakter *özelliklerine* sahiptir, ancak ergenlik döneminde karakter (ya da kişilik) oturmaktadır (Peter Blos, *Adolescent Passage*). Ayrıca ergenlik döneminde geniş grup (etnik, dinî, ulusal, vb.) kimliğinin nasıl bütünleştiği konusunda bkz. Vamık D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies.*

147. Nazi yönetiminin getirdiği ilke ve düzenlemeler, genel olarak tüm Almanlar açısından yas tutmayı ve vicdan azabı duymayı zorlaştırmıştır. Birisi ölmüşse, artık o *Volksgemeinschaft* (toplum; ç.n.)'ın yaşatılması için gerekli değil demekti. Parti, ailelerin sevdikleri için "yersiz" keder gösterilerinde bulunmasını yasaklamıştı. Ve siviller ya da askerler öldüğü zaman parti, cenaze örtülerini ve mezar taşlarını belirleme yetkisini üstlenmişti (Deuel, a.g.y.). Askerler hızlı bir biçimde gömülmekteydi ve ulusal bir askerî mezarlık yoktu. Pirmasens belediye başkanı, 18 Mayıs 1937 tarihinde aşağıda okuyacağınız sözleri söylemişti: "Ölülerin pahalı malzemelerle gömüldüklerini tekrar tekrar ifade ettik. Ölülerin pahalı malzemelerle gömülmeyeceğini anlamanın her vatandaşın görevi olduğuna dikkatinizi çekerim" (Deuel, a.g.y., s. 152). Joseph Göbbels'in yönetimi altındaki ulusal *Kultur* (*Kültür*) Odası'nın bir bölümü olan Nazi Sanat Odası, Ocak 1938'de her mezarlığın belirli bir görünümde olmasına ve mezar taşlarının da yaklaşık olarak aynı renk ve büyüklükte olmasına karar vermişti.

Rus cephesindeki Nazi askerî cenaze törenleri çok kısa idi: Birlik komutanı kısa bir konuşma yapar ve şöyle derdi: "O, Füh-

rer'i, halkı ve Vatan'ı için gurur duyardı." Ölmüş kahramanların imgesi kolektif kimliğe katılmıştı, fakat Parti bireysel keder gösterilerine müdahale etmişti ve bu da, gençlerin yaşadığı gelişimsel güçlükleri artırmıştı.

148. Bu, yalnızca belirli açılardan doğrudur; kuşkusuz ki onlar, Nazi "ırk kuramı"m öğretmek üzere eğitilmişlerdi.

149. Peter Loewenberg, *Decoding the Past: The Psychohistorical Approach,* s. 240-283. Biz klinik uygulamalar içinde, çocukluğu fiziksel/psikolojik açlık içinde geçmiş ve ergenlik döneminde büyüklenmeci dinî kültlere ya da ideolojilere yönelmiş kimseleri tedavi ederken bu tür olguları görmekteyiz.

150. Welch, a.g.y., s. 65.

151. Welch, a.g.y., s. 77.

152. Ayrıcalıklı durumlar için bkz. Edith Jacobson, *The Self and the Object World* ve Otto F. Kernberg, *Internal World and External Reality: Object Relations Theory Applied.*

153. Daha sonraki dönemde, yetişkin bir Nazi erkeği, kamplardaki bir Yahudi kadın mahkumu cinsel nesne olarak kullanabilmekteydi, fakat o, "uygun" bir sevgi nesnesi değildi. Bir Yahudi ile cinsel birliktelik yasaklanmıştı, fakat Nazi subaylarının Yahudi kadın mahkûmları birer cinsel nesne olarak kullanması şeklinde bazı olayları biliyoruz.

154. Michael Sebek, "Anality in the totalitarian system and psychology of post-totalitarian society," s. 54.

155. Zamanının tanınmış psikanalisti W. Ronald D. Fairbairn, 1935'te komünist ideolojinin bir toplumsal birim olarak değilse de, psikolojik bir birim olarak aileyi ortadan kaldırdığını yazmıştı. Michael Sebek, daha yakın zamanlarda Sovyet tipi komünist rejim altında ailenin yıkılışını betimlemiştir. Bkz. Fairbairn, "The sociological implications of communism considered in the light of psychoanalysis," ve Sebek, a.g.y.

156. Bu ekip, Virginia Üniversitesi'nin Zihin ve İnsan Davranışları İnceleme Merkezi'nin (CSMHI) himayesinde oluşturulmuştur.

Büyükelçi W. Nathaniel Howell (emekli), CSMHI bünyesinde çalışan bir diplomattır. Ekip üyeleri içinde ayrıca psikiyatr J. Anderson Thomson ve Gregory Saathoff ve psikiyatri hemşiresi ve arabulucu Margie Howell bulunmaktadır.

157. Gregory Saathoff, "In the halls of mirrors: One Kuwaiti's captive memories" ve "Kuwait's children: Identity in the shadow of the storm."

158. Anna Freud, "The ego and the mechanism of defense."

159. Peter Blos, *The Adolescent Passage.*

160. CMHI ekibi, araştırmalarımıza dayanarak Kuveytli yöneticilere, toplumun uğradığı kayıp ve değişimlerin yasını tutabilmesi ve işgalin yarattığı umarsızlık ve aşağılanma duygularını, kuşaklar ve alt gruplar-örneğin, Iraklılar'a karşı savaşanlarla ülkeden kaçıp işgalden sonra geri dönenler- arasındaki bölünmeyi giderecek şekilde açıkça konuşabilmesi için yardımcı olacak bir dizi politik ve eğitimsel strateji önermiştir. Bununla birlikte, çocuklara ve ergenlere ilişkin bulgularımızı incelikli bir biçimde yöneticilere sunduğumuzda Kuveytliler, bu projeye yaptıkları parasal yardımı aniden kestiler. Göründüğü kadarıyla, Kuveytliler'in psikolojik yaralarının, daha uyumsal bir biçimde iyileştirebilmeleri için deşilmesindense ortak bir yadsımanın sürdürülmesi, politik nedenlerle daha tercih edilebilir bir şeydi. Ne yazık ki, pek çok alanda bu tür ağır dirençlerle karşılaştık.

161. Janine Chasseguet-Smirgel, *Blood and Nation.*

162. Sebek, a.g.y., s. 54. Chasseguet-Smirgel (*Creativitiy and Perversion*) gibi Sebek de, oral, anal ve fallik evrelerden geçen Freudcu psikoseksüel gelişim kuramından hareket etmekte ve bir totaliter rejim altındaki yaşamı gelişimsel olarak ilkel bir "anal dünya"ya gerileme olarak görmektedir.

163. Kuşkusuz, grubun kendisinin anal sadizm sergilediğini söylemek, doğru değildir; her şeyden önce bir toplum, hiçbir zaman bir bireyin yaşadığı gibi bir bebeklik çağı yaşamamaktadır. Gerçekte olan şey, bir geniş grubun kendisinin değil, üyelerinin anal sadizme gerilemesidir. Fakat analoji yaparak bir geniş grubun, üyeleri anal gerilemeyi paylaştıkları zaman anal özellikler

sergilediğini söyleyebiliriz.

3

164. Erik H. Erikson, *Toys and Reasons: Stages of Ritualization of Experience.*

165. Erikson, a.g.y., s. 82.

166. Erikson, a.g.y., s. 69.

167. Washington'da psikanalist olan John Kafka *(Multiple Realities in Clinical Practice)* ritüelin ve törensel tutumların hem mekânsal hem de psikolojik zamansal sınırlarla -bunun içinde birey ile grup, içteki ile dıştaki ve somut ile somutlaştırılmış arasındaki sınırlar yer almaktadır- ilgili bir kaygıyla ilişkili olduğuna inanmaktadır. Ben buna şunu da eklemek istiyorum: Ritüelleştirme, grubun üyeleri ritüelleri paylaştıkları zaman, iki geniş grubu ayıran sınırla da ilgilidirler.

168. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* kitabında Filistinli öksüzlerle yaptığım görüşmeleri ayrıntılarıyla aktarmaktayım. (Ayrıca bkz. As'ad Masri and Vamık Volkan, "Children of Biet Atfal Al-Sommoud.")

169. Bkz. *Children of War, Mind and Human Interaction*'da özel bir sayı, Vol. 2, No. 2, October, 1990. 1989-1990 yılları arasında Simon, Hebrew Üniversitesi'nde Sigmund Freud Profesörü, Apfel ise Hadassah Hastanesi'nde gezici profesör idi.

170. Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'nin anahtarlarını muhafaza eden iki Müslüman aile, iki eski Müslüman Arap ailesi olan Nuseybehler ile Cavdehler idi. Filistin'deki Britanya Uluslar Topluluğu mandasının (1920-1948) ilk dönemlerinde Nuseybeh'lerden birisi Kudüs belediye başkanı idi; aynı ailenin bir başka üyesi olan Enver Nuseybeh, kral Hüseyin döneminde Ürdün Kraliyet Hükümeti'nin bir üyesiydi.

171. Bu, 1960'larda Kıbrıs Türkleri arasında gözlemlediğime benzer bir fenomendir. Düşmanlarıyla çevrilmiş yerleşim bölgelerinde, korkunç koşullar altında yaşamaya zorlandıkları dönemde Kıb-

rıs Türkleri, hapsedilmiş olan kendilerini temsil eden bir simge olarak kafeste bir papağan simgesi yaratmışlardı. Kendilerini mutlulukla öten, doğurgan kuşlarla özdeşleştirebildikleri sürece günün birinde özgürlüklerine kavuşma umudunu koruyorlardı.

172. Yahudi takviminde Nisan'ın yirmi yedisi -Gregoriyen takvimde 2 Mayıs- İsrail'de Soykırım Günü olarak kabul edilmektedir.

173. George Pollock, *The Mourning-Liberation Process* (2 cilt), vol. 1, s. 231. (Ayrıca bkz. Vamık Volkan, *The Linking Objects and Linking Phenomenon* ve Vamık Volkan and Elizabeth Zintl, *Life After Loss.*)

174. Pollock, a.g.y., vol. 1, s. 229.

175. Klasik psikanalitik inceleme için bkz. Marie Bonaparte, "Time and the Unconscious."

176. I. L. Mintz, "The anniversary reaction: A response to the unconscious sense of time." S. 731.

177. E. Verissimo, *Mexico.*

178. Pollock, a.g.y., s. 255.

179. Örneğin, bkz. Barbara Heimannsberg and Christoph Schmidt, *The Collective Silence: German Identity and the Legacy of Shame;* Vamık Volkan, Gabriele Ast and William Greer, *The Third Reich in the Unconscious.*

180. Gabriele Rothental, *Der Holocaust in Leben von drei Generationen* (Holocaust in the Life of Three Generations) ve Annette Streeck-Fischer, "Naziskins in Germany: How traumatization deals with the past."

181. Vamık Volkan, *Bloodlines.*

182. Vamık Volkan, a.g.y. Ayrıca bkz. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies; Das Versagen der Diplomatie;* ve "Psychoanalysis and diplomacy, Part II."

183. Freud, küçük farklılıkların psikolojisini bireysel psikolojiye gö-

re tanıtmış ve işlemiştir: "Her birey diğerlerinden 'bir tabu ya da kişisel yalıtımla' ayrılmıştır ve ... şurası kesindir ki, insanlar arasındaki küçük farklılıklar da, aynı şekilde aralarındaki yabancılık ve düşmanlıktan köken almaktadır" ("Taboo of Virginity", s. 199). Daha sonra İspanyollar ve Portekizliler, İngilizler ve İskoçlar ve Kuzey ve Güney Almanlar'ın sürekli bir biçimde kıyaslamalarla ve karşılıklı alaylarla meşgûl olduklarını belirterek geniş gruplar arasında küçük farklılıkların rolünden kısaca söz etmiştir ("Civilization and its Discontents"), ayrıca bkz. "Group psychology and the analysis of the ego").
Kuşkusuz bu, çağdaş bir fenomen değildir: Bunun ölümcül sonuçlarını, İngiliz-İrlandalı yazar Jonathan Swift, 1726 gibi erken bir tarihte, keskin bir biçimde gözlemlemişti. Swift, *Gulliver'in Gezileri*'nde kurgusal Liliput ve Blefuscud halklarının bir yumurtanın nasıl kırılacağı konusundan çıkan savaşını anlatır. Onun bu yergisel anlatısında yumurtanın sivri ucundan kırılmasına boyun eğmektense 11.000 kişi ölür.

184. İsrailli psikolog Avner Falk, bu kesin olarak çizilmiş politik sınırların birey için taşıdığı önemi araştırmıştır: "Dünyanın çeşitli bölgelerinde sınırlar konusunda tartışmalar çıkmakta, silahlı çatışmalara, hatta savaşa yol açmaktadır. Açıktır ki, bir kimsenin ülkesinin sınırları bilinçdışı olarak onun kendi sınırlarıyla birleşmektedir" ("Border symbolism revisited," s. 218.) Falk, genç bir İsraillinin kendisini İsrail-Ürdün sınırını geçerken gördüğü düşü çözümlemekte ve uluslararası bir sınırı geçmenin, bilinçdışı olarak anne ile yasaksevi (ensest) sınırını geçme anlamını taşıyor olabileceği sonucuna varmaktadır. Böyle bir geçiş, ayrıca eşzamanlı olarak dürtülerle (psikanalitik dille söylenirse "altbenlik dürtüleri"ile) bu dürtülere karşı duran zihinsel işlevler (benlik, üstbenlik) arasındaki iç bariyeleri simgeliyor olabilir.

185. Donald W. Winnicott, "Berlin Walls," s. 224. ABD ile Kanada arasındaki fiziksel sınır esnek ve geçişken iken belirli koşullar altında ABD'de Meksika ile daha az geçişken bir sınır oluşturma isteği doğmaktadır. Fin tarihçi Jouni Suistola ("Border and Identity: The Finnish army at the Russian border in 1941") Fin-Rus sınır psikolojisini betimlemiş ve Fin halkının mekân ve sınırlarla ilişkisini incelemiştir.

186. Irene Misselwitz, "German reunification: A quasi-ethnic conf-

lict," s. 81.

187. Falk, a.g.y.

188. Bkz. Voila Bernard, Perry Ottenberg and Fritz Redlich, "Dehumanization: A composite psychological defense in relation to modern war," Rafael Moses, "On dehumanizing the enemy," ve Salman Akhtar "Dehumanization: Origins, manifestations, and remedies."

189. Geniş grup arınma ritüelleri, bir biçimlenme sürecinin parçalarıdır ve bireysel psikolojideki ergenlik geçişini andırırlar. Ergenlik çağındaki bir genç, önceki nesne ilişkilerini ve psikoseksüel çatışmalarını yeniden gözden geçirmekte ve "yeni" iç ve dış dünyalarıyla ilişkili yeni nesne ilişkileri ve uyumlanmaları yaratmaktadır. Peter Blos (*Adolescent Passage*) bu süreci "ikinci bireyleşme" olarak adlandırmaktadır; bu terim, özellikle sömürgecilerden ya da merkezî imparatorluklardan bağımsızlığın kazanılması durumunda geniş gruplara da uygulanabilir.

Geniş grup da, birey gibi arınma ritüelleriyle eski kimliğini tam anlamıyla elimine etmemekte, fakat yeniden biçimlendirmeler ve eklemeler yaparak onu yeniden kurmaktadır. Ritüeller, kaynaşma halini ve aynılık duygusunu artırabilirler, fakat geniş grup kimliğinin çekirdek ögeleri ve karmaşık yönleri varlığını sürdürecektir.

190. Vamık Volkan, *Bloodlines.*

4

191. Oklahoma City'deki bombalama eylemi konusunda antropolojik/psikolojik bir inceleme için bkz. Howard Stein, *Beneath the Crust of Culture: Psychoanalytic Anthropology and the Cultural Unconscious in American Life.*

192. ABD'de bir popülasyonun tümünün ya da çoğu bireyinin Müslüman olması durumunda geniş ya da alt grupları dinî ilgi ile özdeşleştirme yönünde belirli bir eğilimin var olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Bosna'daki Hırvatlar etnik kimliklerine göre adlandırılmakta ve onlardan "Bosnalı Hırvatlar" diye söz edilmektedir. Bununla birlikte, Bosna'da yaşayan Müslümanlardan

söz ettiğimizde, bazı Boşnakların dindar, diğerlerinin ise laik olması gerçeğine rağmen onları "Boşnaklar" olarak değil de "Bosnalı Müslümanlar" olarak adlandırmaktayız. 1998-1999 yıllarında Sırp, Hırvat ve Boşnak ruh sağlığı çalışanları arasında çalışma gruplarını yönetirken laik Boşnaklar'ın "Müslüman" olarak adlandırılmaktan rahatsız olduklarını, çünkü insanların zihninde "teröristler"le ilişkilendirildiklerini gözlemlemiştim. Bununla birlikte, "Hıristiyan" sözcüğünün şiddete başvurmuş alt grupları tanımlamada kullanılması tipik bir şey değildir; onlar genellikle etnik ya da ulusal bağlantılarına göre adlandırılmaktadırlar.

193. Martin E. Marty and R. Scott Appleby, *Fundamentalism Comprehended,* s. 1.

194. Bu komisyonun diğer üyeleri şunlardı: Syracuse Üniversitesi'nden bir siyaset bilimcisi olan Prof. Michael Barkun, Yarrow ve Ortakları'ndan bir hekim olan Joseph Krofcheck, UCLA'dan bir konuşmacı ve politika danışmanı olan Elizabeth W. Marvick, Virginia Üniversitesi'nden bir psikiyatr ve Zihin ve İnsan Etkileşimleri İnceleme Merkezi'nin bir üyesi olan Gregory Saathoff, Georgia Bölge Hastanesi Psikoloji Bölümü Başkanı ve Georgia Devlet Üniversitesi öğretim üyesi Stephen Sampson, Central Missouri Devlet Üniversitesi'nden ceza hukuku profesörü Alan Sapp ve Bryn Mawr College'den sosyoloji profesörü Robert Washington.

195. Baskın, başlangıçta dört ATF ajanıyla beş Branch David üyesinin ölümüne yol açmıştı. Yirmi ATF ajanı ve aralarında Koresh'in de bulunduğu dört Branch David üyesi yaralandılar. Ertesi gün, Mount Carmel'de elli bir gün süren FBI kuşatması başladığında, manzara FBI ajanlarının gözleri önüne serilmişti.

196. Bkz. Gershon Gorenberg, *The End of Days: Fundamentalism and the Sruggle for the Temple Mount;* Ernest R. Sandeem, *The Roots of Fundamentalism: British and American Millennarianism, 1800-1930;* ve Charles B. Stozier, *Apocalypse: On the Psychology of Fundamentalism in America.*

Köktendinci tarikatlar ve temel metinlerle ilgili bu genel gerçekliğin birtakım istisnaları da vardır. Örneğin Güneş Tapınağı'nın (53 üyesi 4 Ekim 1994'deki yangında ölen, İsviçre ve

Kanada'da bulunan bir apokaliptik dinî kült) düzeninde bir kutsal metin yer almamaktadır. Fakat liderlerinden biri olan Luc Jouret'nin yazdığı ve yandaşlarınca kutsal metin gibi kullanılan kitaplar ve bant kayıtları vardır.

197. Bu rakamlar, Michael Barkun tarafından, 2000 yılının Nisan ayında Uluslararası Psikiyatride İlerleme Grubu Komitesi üyelerine verilmiştir. Ayrıca bkz. Michael Barkun, "Christian identity movement: constructing millenialism on the racist right"; "End-time paranoia: Conspiracy thinking at the millenium's close."

198. 1920'li yılların sonlarında Kaliforniya'daki Union Oil'in iki patronu, Lyman ve Milton Stewart, Ortodoksluk için temel nitelikte beş maddeyi sıralayan, *The Fundamentals* adlı bir broşür dizisinin yayınlanmasını finanse etmişlerdi: Kutsal kitabın yanlışsızlığı, Meryem'in bekâreti, İsa'nın kefareti ve dirilişi, mucizelerin doğruluğu ve kadercilik. Stewartlar'a göre, "köktendinciler" yalnızca bu beş öğretinin savunucularıdır. Bkz. Randall Balmer, *Mine Eyes Have Seen the Glory: A Journey into the Evangelical Subculture in America.*

199. Edward J. Larson'dan alıntı, *Summer for the Gods: The Scopes Trial and America's Continuing Debate over Science and Religion*, s. 50. Alıntı, 1925 Tennessee House Bill 185'tendir.

200. En sonunda Tennessee Üst Mahkemesi, duruşmanın teknik hataları nedeniyle kararı bozmuş, Üst Mahkeme, 1968'de Arkansas'da benzer bir yasayı değiştirinceye dek, anayasal sorunlar gerçek anlamda ele alınmamıştır.

201. George Roche, *A World Without Heroes: A Modern Tragedy*, s. 244.

202. Sigmund Freud, "The future of an illusion," s. 43-44. Freud'dan sonraki psikanalistler, dinî inançların temelinin, çocuğun Ödipal konularla ilgilenmesinden çok daha önce atıldığını öne sürmektedirler. Örneğin bkz. Donald W. Winnicott, "Transitional objects and transitional phenomena".

203. Roche, a.g.y., s. 171-172. Roche burada psikanalizi ve evrimi yanlış yorumlayarak bunların ikisinin insanları biyo-psikolojik birimlere indirgendiğini belirtmekte ve göründüğü kadarıyla

bunun komünist ideolojinin yanlış eş tutmalarıyla uyumlu olduğunu ima etmektedir. Aslında psikanaliz, her birey aynı temel cinsel ve saldırgan dürtülere sahip olsa da psikolojik evrimin her bir bireyi ayrı ayrı nasıl biçimlendirdiğine bir açıklama getirmektedir; aslında mevcut komünist sistemler, hiçbir zaman psikanalize sempati duymamış ve çoğu kez onun uygulanmasını yasaklamıştır.

204. Barkun, a.g.y.

205. Hıristiyan binyılcı hareketlerinin ayrıntılı ve akademik bir dökümanı için bkz. Phillip Lamy, *Millenial Rage: Survivalists, White Supremacists, and the Doomsday Prophecy.* Lamy, "binyılcılık, yoğun toplumsal değişim zamanlarında kendini gösterme eğilimindedir" (a.g.y., s. 61) sonucuna varmaktadır. Tarih profesörü ve Boston'daki Binyıl İncelemeleri Merkezi yöneticisi Richard Landes, ilginç bir gözlemde bulunmaktadır; tarihçiler, Kristof Kolomb ve Isaac Newton gibi, başka alanlarda kendini göstermiş ve hiçbir zaman yıkıcı lider olmamış bazı kişilerdeki binyılcı inançları çoğu kez görmezden gelmişlerdir: "Buna uygun olarak, dindar tarihçiler olsun, laik tarihçiler olsun Batı'nın büyük ölçüde binyıldan bağımsız bir tarihini yazmış, binyılcılığı üstünde durulmayan bir öykü haline getirmişler, onu ciddi akademisyenlerin es geçtiği, anlaşılmaz, konu dışı bir ayrıntı haline getirmişlerdir" (Landes, "The fruitful error: Reconsidering millennial enthusiasm," s. 89). Bununla birlikte, binyılcılık tarihçisi Eugene Weber'in de belirttiği gibi, Hıristiyanların arasında olsun, diğer dinî gruplar arasında olsun binyılcı inançların, onları görmezden gelemeyeceğimiz ölçüde devamlılık içinde oldukları kanıtlanmıştır (Weber, *Apocalypses: Prophecies, Cults and Millennial Beliefs Throughout the Ages).* Hıristiyan olmayan binyılcılığa bir sonraki bölümde eğileceğiz.

206. Çoğu ilâhiyatçı, ilk dönem kilise pederleri arasında var olan bu görüşün, Aziz Augustinus'un "amillenialism" olarak bilinen öğretiyi ortaya attığı zamana kadar devam ettiği görüşündedir. Yıllar sonra, amillenialism yavaş yavaş silinirken binyılcılık geri dönmüştür.

207. İsa dünyaya döndüğü zaman Müslümanlara, Budistlere ve ne Hıristiyan ne de Musevi olan diğer kişilere ne olmaktadır? İncil, kuşkusuz ki onlardan söz etmemektedir, Hıristiyan binyılcılığı-

nın bugünkü literatüründe başka inançlardan insanlara ilişkin fazla bir kaygı yoktur. Ana ilgi, Armageddon'dan sağ çıkacak ve İsa'yı Efendi ve Kurtarıcı olarak kabul edecek Yahudiler üzerinedir. Müslümanlar, Budistler ve diğerleri için yalnızca tek tük ve genel içerikli yorumlar vardır; göründüğü kadarıyla onların da İsa'yı kabul edecekleri varsayılmaktadır.

208. Bazı binyılcılar, ister ölü isterse sağ olsunlar, ruhları "kurtarılmış" olanların, acı Sıkıntı'ya uğramayacaklarına inanmaktadırlar; Sıkıntı'nın kargaşası başlamadan önce "kendilerinden geçmiş" bir halde Cennet'teki İsa'ya katılacaklardır. Genel olarak kimin "kurtarılmış" olacağına ancak Tanrı'nın karar verdiğine ve cennete kabul edilecek bireylerin sayısının sınırlı olduğuna inanılmaktadır. Binyılcılığın bu versiyonuna inananlar, "sıkıntıdan önceciler" olarak adlandırılmaktadır. ABD'deki çoğu köktendinci kilise, sıkıntıdan önceci görüşe bağlıdır. "Kurtarılmış" kişilerin Sıkıntı'nın ilk döneminde acı çekeceğine, fakat iman edenlerin Deccal'in yönetimine katılmayacağına inanan binyılcılar da vardır. Onlar, Sıkıntı döneminin ortasında İsa'ya katılacaklardır. Bir başka varyasyon olan "binyıl sonracılık"a göre mükemmel geçen bir 1000 yılın ardından İsa geri dönecektir.

209. Bkz. Stephen O'Leary, *Arguing the Apocalyse: A Theory of Millenial Rhetoric.*

210. FBI, tanklara komün binasının yıkılması ve duvar deliklerine CS gazı sıkılmasını emretmiştir. Bombacılar da, bileşiminde aynı gazı içeren el bombaları atmışlardır. Aynı günün, yani 19 Nisan 1993'ün öğle vakti Branch David üyelerinin çoğunun ölümüne neden olan yangın başlamıştır; yangının nasıl başladığı, hâlâ tartışma konusudur.

211. Olsson'un gözlemine göre, Koresh'in Narsisistik Kişilik Bozukluğu (NKB)'nun tanı ölçütlerini karşılamayan tek özelliği, zaman zaman güçlü bir eşduyum sergiliyor gibi gözükmesidir; NKB olan bir kişinin bunu yapamayışı tipik bir özelliktir. Bununla birlikte, Olsson, Koresh'in eşduyumunun eninde sonunda liderin özel narsisistik amacına uygun düşen, "kendine yontucu" bir eşduyum olduğunu savunmaktadır. Aslında [Koresh] NKB'nin tüm ölçütlerini karşılamaktadır (Peter A. Olsson, "In search of their fathers-themselves: Jim Jones and David Koresh", s.92).

212. Bkz. Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders adlı rehberi.

213. Salman Akhtar, *Broken Structures;* Vamık Volkan and Gabriele Ast, *Spekrum des Narzissmus.*

214. Alıntı: Marc Breault and Martin King, *Inside the Cult: A Member's Chilling Account of Madness and Depravity in David Koresh's Compound,* s. 24.

215. Breault and King, a.g.y., s. 28.

216. Catherine Wessinger, *How the Millenium Comes Violently: From Jonestown to Heaven's Gate,* s. 82.

217. Wessinger, a.g.y., s. 82.

218. Wessinger, a.g.y., s. 82.

219. Mount Carmel Komünü'nde, özellikle George Roden ile Vernon Howell arasında geçen liderlik mücadeleleri, burada işleyebileceğimden çok daha karmaşık özellikler göstermektedir. Bkz. Wessinger, a.g.y.

220. Bkz. Dick J. Reavis, *The Ashes of Waco;* James D: Tabor and Eugene V. Gallagher, *Why Waco? Cults and the Battle for Religious Freedom in America* ve Wessinger, a.g.y.

221. Wessinger, a.g.y., s. 84. Ayrıca bkz. Tabor and Gallagher, a.g.y.

222. Wessinger, a.g.y.

223. Klinik ortamlarda, altyapısı Koresh'e benzeyen bireylerde anne/baba-çocuk rolünün tersine dönmesini çoğu kez görmekteyiz.

224. Göründüğü kadarıyla Koresh'in kendisi, eylemlerinin simgesel anlamlarının farkında değildi. Bu tür simgesel eylemleri, ancak dışarıdan gözlemle yorumlayabilmekteyiz.

225. Kuşkusuz Koresh, köktendinci liderler içinde bu ebeveyn imgesini geliştiren tek kişi değildir: Örneğin, 18 Kasım 1978'de Gü-

ney Amerika'daki Guyana'da 918 kişinin toplu olarak intihar ettiği komünal Halkın Tapmağı yerleşiminin lideri Jim Jones, gerçekten de yandaşları arasında "Baba" namıyla anılmaktaydı (Olsson, a.g.y.).

Olsson (a.g.y.), Jones'un, Koresh'in ve 1994'de Tokyo metrosuna düzenlenen ve on iki kişinin ölümüne ve 5000 kişinin yaralanmasına yol açan zehirli gaz saldırısını düzenleyen Japon kültü Aum Shinrikyo'nun lideri Shoko Asahara (gerçek adı Chizuo Matsumoto)'nın kişilik yapıları arasında belli bazı noktalarda benzerlikler saptamaktadır. Üçünün de çocukluk çağlarında zihinsel zorluklar (ebeveyn reddi, ayrılığı ya da ihmali ile geçmiş yalnız çocukluk) ve/veya fiziksel sorunlar (Asahara bir gözü tamamen, diğeri de kısmen kör olarak doğmuştu; Koresh disleksi tanısı almıştı) yaşanmıştı. Çocukluklarının erken döneminde anneleri tarafından reddedildikleri için yetişkinlik çağlarında kadınlara karşı denetleyici, ayartıcı ya da incitici bir tavır içine girmişlerdi. Kendi baba figürlerinin bulunmaması ya da zayıf bir figür oluşu nedeniyle güçlü baba figürleri haline gelmişlerdi; "başkaları için 'iyi baba' figürü" işlevi görmüşlerdi; "çünkü kendileri için olgunlaşmamış ebeveynler olmak zorunda kalmışlardı. Ve bilinçdışında taşıdıkları çekirdek özellikler, yalnızlık ve önemsizlik korkusu idi" (Olsson, "Shoko Asahara: The malignant pied piper of Japan" s. 57).

226. Köktendinci grupların liderliğini yürüten ya da üstlenmeye çalışan kişilerle ilgili psikanalitik incelemelerin sayısı, doğal olarak azdır; bunun da tek nedeni, bu tür liderlerin tedavi olmak için bir psikanalistin divanına yatmamalarıdır. Bu nedenle, bu tür liderlerle ilgili olarak yapılan az sayıdaki araştırma terapi kurumlarının dışından gelen verilere yaslanmak zorundadır ve ruhsal yönden önem taşıyan verilerin işe yararlığı, araştırmacının hiçbir zaman kişisel bir etkileşimde bulunmadığı bir kişinin zihnine ilişkin olarak ne ölçüde akla uygun değerlendirmeler yapabildiğiyle belirlenir. 3. Bölüm'de daha geniş bir biçimde anlatacağım gibi, bir liderle ilgili birincil ve ikincil bilgi kaynakları, onunla kişisel bir yaşantımız olmasa da, onun kişiliğine ilişkin birtakım akıl yürütmelerde bulunabilmemize olanak tanımaktadır.

227. Wessinger, a.g.y.

228. 1986'da bir Branch David üyesi olan Marc Breault, Koresh'in cinsel etkinliklerinden tedirgin olmuş ve karısıyla birlikte 1989'da Mount Carmel'i terk ederek Avustralya'ya gitmiştir. Sürekli bir biçimde geniş bir dinleyici topluluğuna Koresh'in "yalancı bir peygamber" olduğunu duyurmuş ve onun küçük yaştaki kızlarla olan cinsel ilişkilerini anlatmıştır. Hatta Koresh'in çocuk kurban etmeyi ve toplu intihar eylemini planladığını öne sürmüştür. Bkz. Wessinger, a.g.y.

229. Wessinger, a.g.y.

230. Ben, Komisyon'un raporunu imzaladıktan sonra FBI ile daha fazla temasım olmadı; büro için yaptığım tek iş, Komisyon'a başkanlık etmek oldu.

231. FBI, gerekli durumlarda kritik olaylarla ilgili olarak dışarıdan uzmanların görüşüne başvurmaktadır. Komisyon, bir Kaynak Analisti fikri öne sürerek bu tür danışa hizmetlerinin daha verimli kılınabileceğini belirtmiştir.

232. Gregory Saathoff ile kişisel görüşme, 1996. Freemen çatışmasının ayrıntıları için bkz. Wessinger, a.g.y.

233. Estonyalı ünlü bir şair ve yazar olan ve yakın yıllarda Nobel Ödülü'ne aday gösterilen Jaan Kaplinski, 2002 Nisan'ında bana yazdığı bir mektupta Estonyalıların, Eski Rus Müminlerini, "bu ilginç azınlığı" yeni keşfettiklerini belirtmişti. Kaplinski, 2001 yılı sonbaharında Mustvee'ye fazla uzak olmayan Varnja'dan bir davet almış, burada "bir kilise, bir müze ve gerçek, geleneksel Rus yemeklerinin yenebileceği bir restoran" görmüştü. Bunlar onun "Estonya'da karşılaştığı en ilginç şeyler içinde yer alıyordu." Fakat Kaplinski şunu da ekliyordu: "Hava, çok hüzünlüydü: Eski yaşam biçimi silinmekteydi, gençler kiliseye gitmiyorlardı, papazları yoktu. Fakat yine de kimliklerinin farkındaydılar, yeniden canlanmak hâlâ olanaklıydı."

234. Wessinger, a.g.y.

235. Derek Hopwood, "A movement in renewal in Islam", s. 109; Gregory Jaynes, "At Least 1000 People Are Killed As Nigeria Crushes Islamic Sect," *The New York Times,* January 12, 1981; Leon Dash, "Army Halts Moslem Feuding; Army Quells Orgy

of Violence Among Nigeria's Feuding Moslems; Nigeria's Violent Spasm," *The Washington Post,* February 21, 1981.

236. Barkun, a.g.y.

237. Bkz. Olsson, a.g.y.

238. Arapça gayret anlamına gelen *Hamas,* bu grubun takma adıdır. Tam adı *Harakatu l-Mujawamati l-islamiya* ("İslamî Direniş Hareketi")'dır. Hamas, üyelerinin ilgisini canlı tutabilmek için sağlık ve eğitim sorunlarıyla ilgilenmekte ve üyelerine iş sağlamaktadır.

239. Hopwood, a.g.y., s. 109.

240. Wessinger, a.g.y., s. 56.

241. *Boston Globe*'un 28 Ocak 1995 tarihli sayısında bildirilmiştir.

242. Wessinger, a.g.y. Wessinger'ın bu kategorilerini tam olarak ayırımlamak bazen zor olmakta, bir grup belirli bir zaman diliminde bu kategorilerin birinden diğerine geçebilmektedir. Onun yapmış olduğu bu bölümlemeleri kategorilerden çok durumlar olarak görmek, belki de daha yararlı olacaktır.

243. Bkz. Jean-François Mayer, "Apocalyptic millenialism in the West: The case of Solar Temple."

244. Örneğin, bkz. Sigmund Freud, "Totem and taboo"; "Moses and monotheism," ve "The future of an illusion."

245. Sigmund Freud, "The psychopathology of every day," s. 19-20.

246. Phyllis Greenacre, "The transitional object and the fetish: With special reference to the role of illusion"; Arnold Modell, "Transitional objects and the creative art"; ve Vamık Volkan, *Primitive Internalized Object Relations.*

247. Eğer bir çocuk, alışılmışın ötesinde sert ya da soğuk bir nesneyi, sözgelimi bir taşı ya da bir kavanozu seçer, kontrol eder ve çevresinde tutarsa klinisyenler bunu erken dönem anne-çocuk ilişkisindeki ve normal geçiş etkinliklerindeki bazı bozuklukla-

rın bir ipucu olarak değerlendirmelidir.

248. Psikanalistler, her birey için bu metaforik fenerin yerleştiği zamansal-gelişimsel "alan"a o bireyin "geçiş alanı" adını vermektedirler.

249. Winnicott, ayrıca oyuncak ayılar gibi somut nesnelerle benzer bir işlev gören fokurdama sesleri -ve sonra bazı şarkılar- ya da dokunma duyuları gibi, "geçiş fenomenleri"ni belirlemiştir.

250. Bilimdeki ilerlemelerin bu "dinlenme anları" üzerinde baskı yaratıp yaratmadığını çoğu kez merak etmişimdir. Kuşkusuz, bilimsel bilgiler arttıkça "büyüsel" inançların azalacağı beklentisini tarihsel olaylar doğrulamamıştır. Bir bilim çağında bile insan doğası özünde aynı kalmaktadır; toplumlar, kitlesel sadistik ya da mazohistik eylemlere yol açabilen büyüsel dinî inançlarla doludur.

251. Winnicott, a.g.y., s. 16.

252. Bununla birlikte, klinik ortamında çocukluk çağındaki geçiş nesnesi kullanımı bozuk olmuş pek çok erişkinin, yetişkin tipi geçiş nesnelerini yeniden etkinleştirdiklerini görüyoruz. Bu erişkinler için belirli nesneler büyüsel bir nitelik taşımaktadır ve de bu nesneleri içlerinde taşımakta ya da bunları kendileriyle başkaları arasında bir tampon olarak kullanmaktadırlar. Ayrıntılı klinik örnekler için bkz. Vamık Volkan, a.g.y.

253. Marty and Appleby, a.g.y.

254. Rena Moses-Hrushovski, *Grief and Grievance: The Assasination of Yitzhak Rabin,* s. 133. Aşkenazik Haredim, İsrail'deki bir Ortodoks dinî alt grup olup ondokuzuncu yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Siyonist, milliyetçi ya da demokratik ideolojiye bağlı değildirler, Haredi hahamlarının yorumladığı kutsal metinleri incelemekle meşgûldürler. Onların inancına göre "insan sağduyusuna, zekasına ve bütünlüğüne güvenemeyeceği için kendi adına düşünmemeli, karar vermemeli ve Haredi hahamlarının 'uygun' buldukları dışında görüşlere ve doğruluklara itibar etmemelidir" (Moses-Hrushovski, a.g.y., s. 133).

255. Moses-Hrushovski, a.g.y.

256. Jeannie Mills, *Six Years with God: Life Inside Reverend Jim Jones's People Temple,* s. 13.

257. Olsson, a.g.y., s. 57.

258. Emmanuel Sivan, Tel Aviv, Yitzhak Rabin Merkezi'nde Rabin Araştırmacıları arasında tartışma, Şubat-Mayıs 2000. Ayrıca bkz. Gabriele A. Almond, Emmanuel Sivan, and R. Scott Appleby, "Fundamentalism: genus and species."

259. Wessinger'da alıntı, s. 51-52.

260. Moses-Hrushovski, a.g.y. 5-10 Haziran 1967 tarihleri arasında, şimdi Altı Gün Savaşı olarak bilinen süreçte İsrailliler Mısır hava kuvvetlerini yok etmiş ve Eski Kudüs Kenti'ni, Sina Yarımadası'nı, Gazze Şeridi'ni, Batı Sahili'ni ve Golan Tepeleri'ni almışlardı.

261. Moses-Hrushovski (a.g.y.) İsrail'deki aşırı dinci topluluğun çeşitli hiziplerinin aralarındaki farklılıkları abarttıklarını savunmaktadır; onlar, genel olarak dünyanın, insanların dinî yasa olan *Halaka*'ya iman etmesini sağlayacak şekilde dönüşüme uğratılması gerektiği inancını paylaşmaktadırlar. Mesih'in gelişinin dünyanın *Halaka* tarafından yönetilmesine yol açacağı düşünülmektedir.

262. Moses-Hrushovski, a.g.y., s. 94.

263. 6 Ekim 1973'de, Yahudilerin kutsal günü olan Yom Kippur'da Mısır ve Suriye güçleri, İsrail'e karşı ortaklaşa bir saldırı düzenlediler; Mısırlılar Süveyş Kanalı'm geçerken Suriyeliler Golan Tepeleri'nde döğüştüler. İsrailliler ağır kayıplar vermekle birlikte Süveyş Kanalı'nı geçerek Mısır Üçüncü Ordusu'nu kuşatmayı ve yollarını Suriye topraklarına doğru açmayı başardılar. 18 Ocak 1974'de ateşkes imzalandı, fakat ancak 26 Mart 1979'da gerçek anlamda barış antlaşmasının (günümüzde Camp David Düzenlemeleri olarak bilinmektedir) imzalanmasıyla İsrail ile Mısır arasındaki otuz yıllık savaş hali sona erdi. İsrail, Sina Yarımadası'nın tümünü Mısır'a geri verirken Mısır da İsrail'in varlığını kabul etti. İki ülke arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulmasının yolu açılmıştı.

264. Ordu protestocuları püskürtmek için mermi değil, beyaz köpük kullanmıştı.

265. Her ikisi de mevcut sıra içinde Mesih'e ait mesajları geliştirmeye çalışsalar da, Gush Emunim'in bir önceki bölümde sözünü ettiğim Haredi'den önemli bir farklılığı vardır. Filistinlilere yönelik iki terörist örgüt olan "Yeraltındaki Yahudi" ve "Tapınak Dağı Planı"nın liderleri, bunun (Gush Emunim'in; ç.n.) üyeleri arasındadır. Haredi ise bunun tersine, insanların Mesih'le ilgili süreci etkileme ya da biçimlendirme girişiminde bulunmaması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle Haredi, Yahudi devletini tanımaktan bile kaçınmaktadır. Yine de, diğer Yahudiler'i kutsal yasaları ihlâl etmekten korumayı amaçlayan, -yasal ya da yasadışı- eylemlere girişmişlerdir. (Bkz. Menachem Friedman, "Jewish zealots: Conservative versus innovative.")

266. Moses-Hrushovski, a.g.y., s. 96.

267. Bunun karşıtı bir örnek olarak, İsrailliler'in Sharm-El-Sheikh'i -onlar, 1967'de oraya yerleştiklerinde Ophira adını vermişlerdi- eski sahipleri olan Mısırlılara terk ediş öyküleri ayrıca ilginçtir. Sharm-El-Sheikh/Ophira sakinleri, bölgelerinden göç etmek zorunda olduklarını öğrendikleri zaman nüfusları 1000 kişiye yükselmişti. Fakat İsrailliler'in Ophira'dan çekilmesi, Yamit'in aksine ve kentin stratejik önemine rağmen barışçı bir biçimde gerçekleşmişti. Burası, Akabe (ya da Ellat) Körfezi'ne geçişi kontrol etmektedir.

İsrailliler'in Ophira'dan çekiliş öyküsü, bana İsrailli müteveffa psikanalist ve değerli dostum Rafael Moses ile kendisi de bir psikanalist ve yine benim değerli bir dostum olan eşi Rena Moses-Hrushovski'nin, APA'nın desteğiyle sürdürülen Arap-İsrail görüşmeleri sırasında bana anlattıklarını anımsattı. Bu süreç sırasında Moses'lara, psikolog Yona Rosenfeld'e ve bir sosyal hizmet uzmanı olan Reuven Beumel'e evlerini terk etmeleri gereken yerleşimcilerin akıbeti ile ilgilenen Ophira Sakinleri Komitesi'nin başkanı tarafından danışma hizmeti verilmişti. Dört profesyonelden oluşan ekip, görevlerinin bir kriz müdahalesi olduğunu düşünerek Ophira'ya gitmiş, 120 kişiyle görüşmüş ve Komite'nin toplantılarına katılmıştı. Ophira sakinleri, başlangıçta Rafael Moses ve ekibinden kuşkulanmış ve nerede oturacaklarını bilmediklerini söyleyerek yeni bir yerleşim yerine git-

me konusunda isteksiz bir tutum sergilemişlerdi.

En sonunda ekip, tahliye fikrinin bölge sakinleri arasında eski sürgünlerle ilgili anıları ve duyguları yeniden canlandırdığını öğrenmeyi başarmıştı. Tahliye fikrinin, aynı zamanda Soykırım'dan kurtulmuş olan Ophira sakinleri arasındaki insanlar için katlanılması özellikle zor bir fikir oluşu, belki de sürpriz değildi. Bölge sakinleri, çocuklarının geleceğinden endişelenme ve yeni yerleşim bölgelerine uyumları konusunda birtakım kaygılar duyma şeklinde endişe belirtileri sergiliyorlardı. Korkuları çoğu kez bedenlerine yansımış durumdaydı; uyku bozuklukları ve bedensel ağrılar yaşıyorlardı. Ekip, onların korkularını ifade etmelerine ve duygularını incelemelerine yardımcı oldu. Moses'lar, bu süreç içinde bölge sakinlerinin oraya gelecek olan Mısırlılar'la ilgili tutumlarının birtakım değişimlere uğradığını gözlemlemişlerdi:

Son tahliyeden yaklaşık altı hafta önce, bir generalin başlarında bulunduğu kırk kişilik öncü bir Mısırlı grubu gelmişti. Topluluğun önde gelen kişilerinden birisi olan başarılı bir işadamı, Mısırlılara nasıl davranacağından emin olamadığını fark etmişti. Karşıt yönelimler içine itildiğini hissediyordu -ülkesini temsil etmek, topluluğunun ve bir kişi olarak kendisinin ilgilerini doyurmak. İlk başta elindeki teçhizatı yok etmeyi ve hiçbir şey teslim etmemeyi seçmiş, en sonunda da karşı grubun yöneticisini kilometrelerce uzaktan gelen İsrail mutfağına ait yiyeceklerle verilecek görkemli bir kahvaltıya davet etmişti. İçinde yok etmeyi düşündüğü şeylerin de bulunduğu mülkünü teslim ettiği gün, Mısırlı'nın çekinerek kendisine evlerini terk etmenin ve başkalarına teslim etmenin ne derece acı veren bir şey olduğunu anladığını söylemesi, onu çok duygulandırmıştı. İsrailli, hayatında ilk kez acısını ve gözyaşlarını anlayan Mısırlı'nın kollarında ağlamıştı.

Ophira'nın tahliye edilmesi sürecine başarılı bir biçimde uyum gösterilmesinde liderliğin, halk tabakasının ve ikisi arasındaki etkileşimin önemli bir rol oynadığını öğrenmiştik. Halk, edilgin ve mahrem bir tutum takınma eğiliminde olsa bile, refahı konusunda samimi kaygılar taşıyordu; liderler anlayışlı ve eleştiriye açıktılar ve de halkın iyiliğini düşünüyorlardı. Liderlerle liderlik edilenler arasındaki ilişkinin ne denli uyumlu, iyi ve de gerçek anlamda demokratik olduğunu görmek etkileyiciydi.

Biz, bu deneyimi kişisel olarak da değerlendirdik ve bu süreç içinde bizde de birtakım değişimler oldu. Bu süreçten çıkartabilecek birtakım genel sonuçları, dünyanın herhangi bir yerinde evlerinden ayrılması gereken başka gruplar için kullanılabileceği umuduyla, daha sonra yayınlamayı planladık.

Şurası da açıktı ki, Ophira'da yıkıcı ruhsal dürtüler söz konusu olsa da -amaçlı, profesyonel yardımla- bunlardan kaçınılmıştı. Ophira'dan çekilişin barışçı bir biçimde olması, Batı Sahili'ndeki diğer İsrail yerleşimlerinin de gelecekte boşaltılması için bir model oluşturabilirdi. Tarihsel olaylar, bu modelin heba edildiğini ortaya koymaktadır.

268. Cinsiyet ideolojileri, köktendincilikleri karşılaştıran literatürde yeni bir ilgi odağı haline gelmektedir; örneğin, bkz. John Stratton Hawley and Wayne Proudfoot, *Introduction to Fundamentalism and Gender.* Köktendinciler, tipik bir biçimde kadınları üst konumlardan dışlamaktadırlar (bu bölümün başlarında anlatılan Lois Roden olgusu, bir istisnadır). Japonya'daki pek çok "Yeni Din" kadınlar tarafından yönetiliyor olsa da, Hawley ve Proudfoot şunları yazmaktadırlar:

Bu dinlerin ayırt edici özellikleri, kadının erkeğin hizmetinde olması yolundaki görüşleridir ve de bu özellik, kuşaklar boyu erkek egemenliğindeki ev yaşantısında kurumsallaştırılmış ve Müttefik Kuvvetler 1947'de Japon hukuk sisteminin temelini değiştirdiğinde bir yana bırakılmaya zorlanmıştır. Japonya'daki Yeni Dinler, bir bütün olarak kadınların tam anlamıyla erkeklere bağlı olduğu ve konumlarına uygun bir tevazuyu ve fedakârlığı alışkanlık haline getirdikleri bu "altın çağ"a dönülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. (Hawley and Proudfoot, a.g.y., s.7)

269. Molly Moore, "Taliban: Most Statues Destroyed," *The Washington Post,* March 4, 2001, s. A22.

270. Pamela Constable, "Buddhas' Rubble Marks a Turn for Taliban," *The Washington Post,* March 20, 2001, s. A1.

271. Kendisi de Sırp asıllı bir Amerikalı olan Michael A. Sells Bosna-Hersek'teki etnik ve kültürel/tarihi temizlik hareketini ayrıntılarıyla betimlemektedir (bkz. Michael A. Sells, *Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia;* ayrıca bkz. Vamık Vol-

kan, *Bloodlines*).

272. Thomas Buttler, "Yugoslavia mon amour."

273. David Freedberg, "The power of wood and stone: The Taliban is not the first to fear the mysterious lure of art," *The Washington Post,* March 25, 2001. Freedberg, söz konusu olayı psikanalitik görüşün bu tür saldırgan eylemlere ilişkin olarak getirdiği açıklamalara benzer bir biçimde açıklamaktadır. Ayrıca bkz. David Freedberg, *The Power of Images.*

Freedberg'in de anımsattığı gibi, Peygamber Muhammed'in 9 yaşındaki eşi Ayşe'nin yalnızca insana benzemeyen bebeklerle oynamasına izin verilmişti; İslam dininide, hadislerden kaynaklanan bir görüşle, sanatsal imgeler bir şekilde küfür olarak görülmektedir. Yaşam veren yalnızca Alah'tır, sanatçının onu taklit etmesi, cezalandırılması gereken bir şeydir: "En sonunda sanatçı cennete ulaştığında Allah onun yarattığı şeye yaşam vermesini buyurur. Sanatçı bunu yapamadığı takdirde ona cehennem azabı verilecektir" (The power of wood and stone: The Taliban is not the first to fear the mysterious lure of art," s. 82).

274. Freedberg, a.g.y.

5

275. Virginia Üniversitesi'nde Zihin ve İnsan Etkileşimleri İnceleme Mekezi'nin (CSMHI) müdür yardımcısı olan J. Anderson Thomson, 11 Eylül 2001'de uçak kaçırma eylemlerini gerçekleştiren teröristleri anlamak için kayıtlı tarihsel zamanlardan önce mevcut olan "ortaklaşa erkeksi şiddet"i incelemektedir ("Killer apes on American Airlines, or: How religion was the main hijacker on September 11," s. 74). O, yazısına şunları ekliyor: "11 Eylül'ü gerçekten de en temel düzeyde anlamak istiyorsak evrim tarihimizin dehşetiyle, tüm insanlarda baki kalan ölümcül mirasla ve dinin özünde yatan şiddetle yüzleşmek zorundayız. Seçim hakkı bizimdir." (s. 84)

276. Howell, Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında bu ülkede ABD Büyükelçisi olarak bulunuyordu.

277. W. Nathaniel Howell, "Islamic Revivalism: A cult phenomenon?" s. 100.

278. Howell, a.g.y.

279. Kesinlikle tek tanrılı bir din olmasına karşın "iyi" ve "kötü" arasındaki çatışma, İslam'da da mevcuttur. Hıristiyanlık ve Musevilik'te olduğu gibi İslam dininde de "kötülük"ün faili -Şeytan ya da İblis adını alır- Allah'ın yarattığı varlıklardan biridir. Bununla birlikte Allah ile bu yaratığın çatışmalarında Zerdüştçülük gibi ikici dinlerin yansımalarını görebiliyoruz. Şeytan, iyiliğin "süpergücü" olan Allah'a karşı mücadele eden bağımsız bir güçtür. Bernard Lewis'in gözlemlerine göre İslam'ın çeşitli evrelerinde, özellikle İran'da "iyi ve kötü, aydınlık ve karanlık, düzen ve kaos, doğruluk ve yanlışlık arasındaki evrensel çatışma şeklindeki ikici fikir"den etkilenme söz konusudur. Bkz. Bernard Lewis, "The roots of Muslim rage", s. 49.

280. Christopher Hitchens, "Why the suicide killers chose September 11," *The Guardian* (London), October 3, 2001, s. 5.

281. Saptamış olduğum şey, böylesine akıl almaz bir grup örselenmesinin kalıcılığı değildir; Sırbistan'daki 14. yüzyıla ait paylaşılmış örselenmenin yeniden etkin bir hale getirilmesiyle ilgili olarak yaptığım tartışma için 8. Bölüm'e bakınız. Bin Ladin gibi bir Arap, 17. yüzyılda Türkler'in askeri yaşamında yer almış önemli bir olayla bu denli ilgilenmiş olamaz, çünkü Araplar zaten Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı idiler. Göründüğü kadarıyla bin Ladin, Müslümanlara ait çok daha genel planda bir kayıpla, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte halifelik kurumunun kaybedilmesiyle daha fazla ilgilidir.

282. Türkler, Anadolu'ya 11. yüzyıl başlarında gelmiş ve Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. İkinci Türk imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu, Moğollar'ın Selçuklular'ı 1243'te yenilgiye uğratmasından sonra kurulmuştur. Haçlı Seferleri Osmanlı İmparatorluğu zamanında değil, Selçuklu Devleti zamanında olmuştur.

283. Aslında İslam dini hiçbir zaman Katoliklik gibi birleşmiş olmamış, Peygamber'in 632 yılındaki ölümünden yüzyıl kadar sonra

büyük bölünmeler yaşanmış, tarikatlar tarafından parçalanmış ve tüm tarihi boyunca dinî iktidar mücadeleleri gerçekleşmiştir. Yine de halife, 8. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar en azından (günümüzde tüm Müslüman nüfusunun %88-90'ını oluşturan) Sünni Müslümanların başkanı unvanını taşımıştır. 1517'den sonra Osmanlı padişahı imparator ve dinî lider rollerini birleştirmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik yanlısı kurucusu ise bunu kaldıracak gücü bulabilmiştir.

284. Siyaset bilimcisi Elie Kedourie'nin *The Chantham House Version and Other Middle-Eastern Studies* adlı yapıtı İngiliz hükümetinin (ve ajanlarının) Orta Doğu'ya yönelik, felakete yol açan yaklaşımlarını çözümlemektedir. Kedourie'ye göre İngiliz tarihçi Arnold Toynbee ve takipçileri tarafından yazılan *The Chantham House Version of Middle-Eastern History* gerçeği yansıtmamaktadır ve Araplar'a yönelik aşağılamalar içermektedir. Avrupalı akademisyenler, günümüzde bile bir dereceye kadar *The Chantham House Version of Middle-Eastern History*'yi izlemektedirler.

Bkz. Elie Kedourie, *The Chantham House Version and Other Middle-Eastern Studies*, özellikle de "Egypt and Caliphate: 1915-52," chapter 7. Ayrıca bkz. A. J. Toynbee, *The Study of History,* (12 volumes), ve *Britain and The Arabs: The Need for a New Start.*

285. M. Hakan Yavuz, "The patterns of political İslamic identity: dynamics of national and transnational loyalties and identities," s. 356.

286. Yavuz, a.g.y., s. 357.

287. Yavuz, a.g.y., s. 357.

288. Lewis, 11 eylül 2001 tarihini izleyen haftalar ve aylar içinde çok aranan bir yorumcu olmuşsa da, İslam dinine ilişkin anlayışı -müteveffa edebiyat araştırmacısı ve kültür eleştirmeni Edward W. Said'in de gözlemlemiş olduğu gibi- sınırlı bir nitelik taşımaktadır. Said, İslam dinini "İslam dünyasına ait insanların ekonomisinden, sosyolojisinden ve politikasından ayrı olarak incelenebilecek kültürel bir bireşim" olarak gören Lewis'e karşı çıkmıştır. "...Bernard Lewis'e göre Filistinli Araplar İsrailli

yerleşimcilere ve ülkelerinin işgaline karşı çıkıyorlarsa bu, yalnızca 'İslam'a dönüş' ya da Müslüman olmayan insanlara karşı İslamî karşı çıkıştır" (s. 105). Türk siyaset bilimcisi M. Hakan Yavuz da aynı görüştedir:

Lewis'in argümanına göre Müslümanların davranış biçimini belirleyen etken, İslam dinidir. Malezya'dan Arnavutluk'a kadar uzanan İslam dünyasının bölünmüşlüğü, Lewis'in savını desteklememekte, fakat ulusal, etnik, ülkeyle ilişkili ve dille ilişkili kimliklerin kendi iç bağlılık dinamiklerine sahip olduklarını göstermektedir. Lewis'in savıyla ilgili ikinci sorun, birey olarak Müslümanlara karşı İslamın bir etken olduğunu öne sürmesidir. Gerçekte kimlikler ve bağlılıklar arasındaki farklılıkları kuran ve tertip eden Müslümanların kendileridir. Lewis'le ilgili üçüncü sorun, Müslüman davranışını İslamî normların uygulanmasına indirgemesidir. Lewis'e göre Müslümanlar, etkin bir davranış içinde olmayıp sabit İslamî kurallara göre hareket etmektedirler. (a.g.y., s. 346-47)

Fakat Lewis'in anlayışı, burada konumuz olan -Batı değerlerinin saldırısı altında oldukları duygusunu paylaşan- aşırı İslamî köktendinciler için geçerliliğini korumaktadır.

289. Lewis, a.g.y., s. 59. Suudi psikolog Hanan Al-Mutlag, acı ve aşağılanmaya karşı bir tepki olarak İslamî köktendinciliğin yükselişine ilişkin bu anlayışı desteklemek için köktendinci düşüncelere derinden bağlanmamış insanlara çekici gelebilen ögeleri, köktendinci İslamî Diriliş'in "ruhanî olmayan ödülleri" olarak belirlemiştir (Al-Mutlag "Aspects of non-spiritual rewards of İslamic fundamentalism"). Al-Mutlag, "İslamî Uyanış"ın aidiyet ve güvenlik duygusu, bireysel saldırganlığı denetleme, şöhret ve günah keçisi olma yönündeki istekleri doyurma gibi alışılmış, ruhanî olmayan ödülleri dışında Arap kültürü ve özellikle de Suudi kültürü açısından özgül birtakım ödüller sağladığını gözlemlemektedir. Örneğin, akademik çevrelerde köktendinci davranışlara "katılmanın" bazı akademik görevleri dine aykırı olmakla suçlayarak bunlardan muaf olmayı sağladığını öne sürmektedir. Köktendinci olacak kadınlar için özellikle ilginç nitelikte bir "ruhani olmayan" gerekçe belirlemektedir:

Bu, ilk bakışta mantıksal gözükebilir, fakat İslamî öğretinin katı bir biçimde takip edilmesi durumunda kadınların camiye git-

mesinde bir azalma olması gerekir. Peygamber Muhammed, kadınların evde ibadet etmesinin daha iyi olacağını açık bir dille belirtmiştir, fakat kocanın eğer karısı camide ibadet etmeyi yeğliyorsa onu engellememesi gerektiğini de belirtmiştir (Al-Mutlag, a.g.y., s. 95).
Bu camiye gidiş eylemi için verilen "ödül", göründüğü kadarıyla dinî olmaktan çok toplumsal bir ödüldür. İslamî diriliş, paradoks bir biçimde Suudi kadınlarını kültürel bir gereklilik olarak eve bağlı olmaktan kurtarmıştır. Bununla birlikte, kadını alçaltan ya da başka tür şiddet hareketlerine yol açan, kötücül bir biçimde gerilemiş uç rejimlerde Al-Mutlag'ın tanımladığı biçimde özgürleşme olanakları söz konusu olmamaktadır.

290. Yavuz, a.g.y., s. 346.

291. *Hadislerin* "her biri ...'den işittiğim kadarıyla, onun da ...'den, ...'in de ...'dan işittiği kadarıyla Hazret Peygamber demiş ki..." şeklinde bir otorite zincirine gönderimde bulunursa da, bunların dikkatle değerlendirilmesi gerektiği kuşku götürmez, çünkü bunlar Peygamber'in sağlığında ve ölümünden sonra birkaç kuşak boyunca toplanmış ve kaydedilmiştir; fakat yine de Muhammed'in yaşamına ilişkin olarak genel kabul gören bir bilgi kaynağıdırlar (Subhash C. Inamdar, *Muhammad and the Rise of Islam: The Creation of Group Identity,* s. 101).

Diğer birincil kaynaklar arasında Abbasi Halifeliği zamanında yaşayan Muhammed ibni Carir Ebu Cafer el-Tabari (839-923) (*The History of al-Tabari,* 9 cilt) ve 761'de ölen İbni İshak (*The Life of Muhammad: A Translation of Ishaq's Sirat Rasul Allah, by A. Guillaume*) sayılabilir. Subhash C. Inamdar, Muhammed'in yaşamına ilişkin güncel ve kapsamlı bir yapıt hazırlamıştır (Inamdar, a.g.y.).

Onun fiziksel özelliklerine ilişkin betimlemeler bile vardır. O, orta boyluydu, çıkıntılı bir alnı ve gaga burnu vardı. Beyaz tenli, siyah gözlüydü; hoş bir gülümseyişi vardı. (Bkz. W. Montgomery Watt, *Muhammad: Prophet and Statesman*). 63 yaşındayken bile çok daha genç bir insanın endamına ve çekiciliğine sahipti" (Martin Lings, *Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources*).

292. Inamdar, a.g.y, s. 102.

293. Ibn Ishaq, a.g.y., s. 191.

294. Inamdar'ın gözlemlerine göre, kendi kültürel bağlamı içinde bunun sapkın bir davranış olması zorunlu değildi:
Asetik (çileci) geleneklerin çok az olduğu ya da hiç olmadığı, katı bir monogaminin söz konusu olmadığı bir kültürde yetişmişti. Poligam ilişkilere izin veren bir kültür, cinselliğe karşı da daha serbest bir tutuma olanak verir; cinsellikten uzak durmak, hemen hemen akıl almaz bir şeydir (Inamdar, a.g.y., s. 216).

Inamdar, ayrıca bize İslam öncesi dönemde Arabistan'ın pek çok yerinde toplumsal sistemin matrilineal olduğunu söylemektedir (fakat Mekke böyle değildi), bu tür yerlerde kadınların birden fazla kocasının olmasına izin verilmekteydi. İslam dini "evliliği patrilineal bir çizgide tanımlayan bir yapı getiriyordu, fakat sınırlı bir poligamiye olanak tanıyarak matrilineal geleneğin de bazı özelliklerini muhafaza ediyordu" (a.g.y., s. 216-217). Aile, klan ve kabileden daha önemli bir hale gelmişti.

295. Müminler, bu tür "çelişkiler"in, çeşitli vahiylerin farklı tarihsel koşullara ait olmalarından kaynaklandığını düşünürler.

296. Cihadın aslında İslam'ın beş "şart"ından ya da temel ilkelerinden birisi olmadığını belirtmek yerinde olur. Müslümanların yaşamındaki bu beş temel ilke şunlardır: Şehadet (Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed de O'nun elçisidir), namaz, zekât (malının bir kısmını ihtiyacı olanlara vermek. Yoksullara yardımda bulunmanın, bitkilerin büyümeleri için budanmalarına benzediği söylenir), Ramazan ayı boyunca oruç tutmak ve Mekke'yi ziyaret (hac). Bununla birlikte, bazı Müslümanlar cihadı altıncı şart olarak görmektedirler.

297. Inamdar, a.g.y, s. 221. Peygamber'in ölümünden sonra diğer İslam güçleri, Araplar ve daha sonra Osmanlılar, geniş imparatorlukları biçimlendirmek için aynı "propaganda"yı kullanmışlardır.

298. Muhammed'in Mekke'yi fethetmesinden sonra İslam'ın "sırlar"ının koruyucusunun Kureyşliler olduğu yolunda bir söylence yaratılmıştır. Bu söylenceye göre birçok Kureyşli "sır saklayıcı" Afganistan'a göç etmiştir, bu da bu ülkede İslamî mistisizmin (Sufilik) niçin bu kadar yaygın olduğunu açıklayabilir. Su-

filer "başkasına" beddua etmezler, fakat imanın ötesindeki en yüksek "içsel anlayış"ı yansıtmayı amaçlarlar. Sufiliğin mistik ve büyüsel yönlerinden kaynaklanan popülerliği, paradoks bir biçimde Taliban'ın kötücül köktendinciliğinin Afganistan'daki savaş yaralarını "saracak" bir din olma yolundaki savının inandırıcılık kazanmasına yardım etmiştir (Bkz. Louis Palmer, Adventures in Afghanistan, s. 5-6).

299. Sandra Mackey, *Passion and Politics: The Turbulent World of Arabs,* s. 37.

300. Inamdar, a.g.y.

301. Norman Itzkowitz, *The Otoman Empire and Islamic Tradition,* s. 33.

302. Denis MacEoin, "The Shi'ite establishment in modern Iran."

303. Emmanuel Sivan, *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics,* s. 2.

304. İslamî Propaganda Enstitüsü, İran'ın Kum kentinde Ayetullah Muhammed Kazım Şeri'atamdari başkanlığında kurulmuştur. 1943'te İran'da Ata Allah Şihabpur tarafından, muhafazakâr Şii propagandayı yaymak ve tebliğ etmek üzere *Anjuman-i Tablighat-i Islami* (İslamî Propaganda Birliği) kurulmuştur.

305. MacEoin, a.g.y., s. 99.

306. Richard Landes, "Apocalyptic Islam and bin Laden."

307. Sivan, a.g.y., s. 207.

308. Kuşkusuz, İslam dininin demokratik yönlerini vurgulayanlar da vardır. Örneğin Virginia Üniversitesi'nde dini araştırmalar profesörü olan Abdulaziz Sachedina, 21. yüzyıla girilirken İslam dinindeki geleneksel yorumların gözden geçirilmesi ve zamanın gerisinde kalmış yasaların yerine başka yasaların konması gerektiğini öne sürmektedir (Sachedina, *The Islamic Roots of Democratic Pluralism*). Ayrıca bkz. Bernard Lewis, "Islam and liberal democracy: A historical overview."

309. Müslüman terörist örgütler, tarih boyu Peygamber Muhammed'in Bedir Savaşı'nda vermiş olduğu ölümsüzlük sözünü kullanarak, yetiştirdikleri kimselere "ölümsüzlük kartı" vermişlerdir. 11. yüzyılın sonlarıyla 12. yüzyılda Nizariler ya da "Haşhaşinler" adı verilen bir grup Şii Müslüman egemen Sünni yönetimlere karşı muhalefet etmişlerdi. "Haşhaşinler"in lideri olan Hasan Sabbah, 11. yüzyılın ortalarında, günümüz İran'ının Kum kentinde doğmuştu. "Dağların Yaşlı Adamı" olarak da adlandırılan Hasan Sabbah, efsaneye göre şarap içtiği için kendi oğlunu öldüren, acımasız bir fanatikti. Hasan Sabbah, düşmanlarını etkilemek için yandaşlarına beyaz giysiler giymeleri ve uçurumdan atlamaları emrini verirdi; bu tür eylemleri gören karşıtlarının tir tir titreyecek kadar korkacaklarını varsayardı. Hasan Sabbah döneminde ve onun ölümünden sonra Haşhaşinler, aralarında başka Müslümanların ve Haçlılar'ın da bulunduğu çeşitli düşmanlarını terörize ettiler; bu durum 13. yüzyılda Moğol istilası onları ezinceye kadar, 200 yıl boyunca sürdü. Kısmen gerçeklere, kısmen de efsanelere dayanan öyküleri, İslam dünyasında hâlâ anlatılmakta, yandaşlarına ölümden sonra daha iyi bir yaşam vaat eden geleceğin acımasız liderleri için bir model oluşturmaktadır.

310. Landes, a.g.y.

311. Örneğin, bkz. Vamık Volkan'ın *Bloodlines*'ta Kürdistan İşçi Partisi (PKK) lideri Abdullah Öcalan'a ilişkin olarak yaptığı inceleme.

312. Volkan, a.g.y., s. 162. Kimlik şekillenmesinin erken dönemlerinde incinmeler yaşayan herkesin liderlik peşinde koşmadığı ya da geniş grup kimliğiyle meşgûl olmadığı açıktır. Psikanalistler, özel bir kişinin çocukluk çağında yaşadığı ayrılıklara, çaresizliklere, utanca, aşağılanmaya ve öfkeye karşı belirli bir tipte çözüm getirdiğini belli bir kesinlikte söylerken, zorunlu birtakım veriler elde etmek durumunda olacaklardır. Köktendinci ya da etnik terör liderlerinden bahsederken yalnızca gözlemlenebilir genel özelliklere gönderme yapıyorum.

313. İlk kez 1999'da yayınlanan *Bin Laden: The Man who Declared War on America* sonradan ABD vatandaşı olan ve bir ara Congressional Task Force on Terrorism'e başkanlık eden bir İsrailli olan Yossef Bodansky tarafından kaleme alınmıştır. Diğeri olan

A Warrior From Mecca: The Full Story of Osama bin Laden 2000 yılında bir Suudi gazeteci ve kraliyet ailesinin yandaşı olan Esat Halid Halil tarafından yazılmıştır. Ayrıca bkz. Adam Robinson, *Bin Laden: Behind the Mask of the Terrorist.*

314. *El Correro*'nun 19 Ekim 2001 tarihli sayısında yer alan, bir kadını bin Ladin'in de içinde yer aldığı bir grup gençle birlikte gösteren fotoğrafa yaptığı referans nedeniyle Avner Falk'a teşekkür ederim.

315. Ayrıca bkz. Avner Falk "Osama bin Laden and America: A psychobiographical sketch."

316. Robinson, a.g.y.; Falk, a.g.y.

317. Robinson, a.g.y.; s. 39

318. Robinson, a.g.y.; s. 39

319. Diğer kaynaklar, onun yaşını 11 olarak vermektedir (örneğin, Jason Burke, "The making of the world's most wanted man," *The Observer,* October 28, 2001).

320. Bu olayın nasıl olduğuna ilişkin bazı tartışmalar vardır: Robinson, a.g.y., onun babasının kendi uçağını kullanırken öldüğü sık sık belirtilse de, aslında baba bin Ladin'in bir helikopter kazasında öldüğünü belirtmektedir.

321. Örneğin, bkz. Burke, a.g.y.

322. Azzam ve iki oğlu 1989 yılında camiye giderken üç bombanın patlaması sonucu ölmüşlerdir. Katiller hiçbir zaman bulunamamış ve çeşitli söylentiler yayılmıştır; bunların içinde özellikle Filistinliler arasında yaygın olan, olasılıkla Usame'nin de kabul ettiği (Falk, a.g.y.), Azzam'ı CIA'nın öldürdüğü söylentisi de yer almaktadır (Halid Esad, *A Warrior From Mecca*). Halil'e göre, bin Ladin'in kendisinin de bu saldırı darolünün olabileceği konusunda birtakım söylentiler vardı.

323. Charles Socarides, "On vengeance: The desire to get even," s. 405.

324. Socarides, a.g.y.

325. Socarides, a.g.y., s. 425.

326. Landes, a.g.y. Landes, bin Ladin'in görüşleriyle Amerikan kültürü öğrencileri için tanıdık bir şey olan köktendinci yeniden dirilişi, güzel bir biçimde karşılaştırmaktadır.

327. Landes, a.g.y.

328. Alıntı: "Religion: bin Laden acknowledges support from Nigerian Moslems." *Africa News Service,* November 5, 2001. Bin Ladin, ayrıca düşman Batı'yı karakterize etmek için sık sık Ortaçağ'ın Hıristiyan Haçlılar imajını kullanmıştır.

329. Azam da, bin Ladin de Muhammed el-Kutub ve Sefer el-Halavi gibi İslamcı düşünürlerden etkilenmişlerdir.

330. Bkz. Uta Raschle, "Cologne 'Caliph' tied to terrorist links," *Frankfurter Allegmenie Zeitung* (İngilizce edisyon), October 6, 2000. Türk yöneticiler Kaplan'ın Türkiye'ye getirilmesini istemişler, fakat Alman hükümeti bu isteği geri çevirmiştir. Kaplan, rakip bir dini liderin Berlin'de öldürülmesinde oynadığı rol nedeniyle 2001 yılı Kasım ayında Almanya'da hapsedilmiştir. Alman Anayasası'm Koruma Federal Bürosu, Kaplan'ın yandaşlarının sayısının 2000'in altına indiğini tahmin etmektedir. Alman yöneticiler, 12 Aralık 2001 tarihinde ülke çapında ICCB hücrelerine baskınlar düzenlemiş ve bu dinî örgütü yasaklamıştır. Türkler ve Almanlar arasındaki, Kaplan'ın Türkiye'ye gönderilmesi konusundaki tartışmalar devam etmektedir.

331. Landes, a.g.y. Landes'ın bin Ladin'in apokaliptik görüşlerine ilişkin çözümlemesi kısmen bin Ladin'in eski akıl hocası ve El-Kaide'nin öncüsü MAK'ın (bin Ladin'le birlikte) kurucusu olan Abdullah Azzam adına oluşturulmuş web sitesine ve de Suudi ilâhiyatçı Sefer el Halavi'nin yazılarına dayanmaktadır. Web sitesi: www.azzam.com, özellikle bkz. www. azzam.com/dayofwrath.

332. Landes, a.g.y. Landes'e göre İslamcı apokaliptik düşünceye inananlar Deccal'in Kudüs'teki El Haram ül Şerif'i ayaklar altına almak için Hıristiyan ve Yahudiler'den oluşan bir birleşik

güce liderlik yapacağına, bunun da son evrensel savaşı tetikleyeceğine inanmaktadırlar. (Landes'in gözlemlerine göre Afrika'dan Endonezya'ya, oradan Amerika'ya uzanan kuşak içinde Şii ve Sünni çevrelerde geçen İslamî apokaliptik tartışmalar son yirmi yılın Arap-İsrail çatışması bağlamında pek çok Batılı/İncil'e dayalı apokaliptik temaları özümsemiştir.) Landes, buradan hareketle Ariel Sharon'un 2000 yılı güzünde bu bölgeyi ziyaret etmesinin Filistinliler arasındaki binyılcı aşırılar tarafından "saygısızlık" olarak algılandığı sonucuna varmaktadır. Landes'a göre Ortadoğu basınındaki bazı yazarlar:

...[Sharon'un] her eylemini abartarak Deccal'in eylemleriyle bir tuttular. İki yüz askerle birlikte yapılan bir gezi, El Aksa Camii'nin iki bin kişilik bir grup tarafından işgali haline sokuldu. Bu "yorum", Müslüman güçlerin apokaliptik düşman İsrail'e karşı saldırısının ateşlenmesine katkıda bulundu. (Landes, a.g.y.)

333. Landes, a.g.y. Bu türde, apokaliptik bir şiddet, yeni bir fenomen değildir. Joseph Montville, eskiden Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nde çalışırken şöyle yazmıştı: "Tüm dinler, var olduklarından itibaren zaman zaman "köktendinci", otoriter din adamlarının başını çektiği, nefret dolu baskılama ve şiddet dönemleri yaşamışlardır. Roma Katolik Kilisesi'nin Müslümanlara karşı yürüttüğü Haçlı Seferleri ve İspanya'daki Yahudilere karşı yürüttüğü Engizisyon Mahkemeleri vardır. İngiliz egemenliğindeki Amerika'da New England Hıristiyan Püriten liderleri, kilise öğretisinden sapanlara karşı çok sert davranmışlardır. Quaker'ları asmışlar, isyancı uşakları yakmış, politik karşıtlarını sakat bırakmışlardır. İsrail'de politik tavırlı bazı hahamlar, Filistinlileri küçültücü ve aşağılayıcı bir dil kullanmışlar, hatta genç ve fanatik bir Yahudinin barışçı başbakan Yitzhak Rabin'i öldürmesine yol açan psikolojik ortama esin vermişlerdir." (Bkz. Joseph Motville, "A disturbing presence: September 11" s. 2).

334. Palmer, a.g.y., s. 229.

335. 1997'de (ABD istediğinde) ve hatta 1999'da (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi istediği zaman) bin Ladin teslim edilseydi, Taliban, çok arzulandığı gibi uluslararası planda tanınabilir ve Afganistan, uluslararası örgütler içinde yer alabilirdi.

336. Ahmed Rashid, *Taliban: Islam, Oil, and New Great Game in Central Asia.* Rashid, 2000 yılında kayda girmemiş 25.000 medresenin bulunduğunu tahmin etmektedir. Pakistan gazetesi *The Dawn*'ın 21 Nisan 2002 tarihli sayısındaki bir yazıda, bağımsızlığın kazanıldığı sırada Pakistan'da yalnızca 138 medresenin bulunduğu ve 2002 baharında bu sayının 7000'i bulduğu belirtilmektedir.

337. Tahminler çok değişiktir. Jeffrey Goldberg, "The education of a holy warrior," *The New York Times Magazine*, June 25, 2000'de bir milyon gibi bir sayıdan söz edilmektedir.

338. Tarık Ali, "Former U.S. policies allowed the Taliban to thrive," *Turkish Daily News,* September 25, 2001, s. 16.

339. Rashid, a.g.y.

340. Rashid, a.g.y.

341. Vahabilik terimi, günümüzde Riyad rejiminin dayandığı, 1740'da Arabistan'da ultra-geleneksel bir İslamî kült kurmuş olan Muhammed Abdül Vahab'dan (1703-1792) gelmektedir. Vahabilik cinsel suçlar, içki içme ve hatta (davul sesi dışında) müzik dinleme gibi eylemlere karşı, idamın da içinde yer aldığı ağır cezalar veren bir külttür. Vahabiler, 18. yüzyıldan itibaren tarikatlarına karşı olanları öldürmeleriyle tanındılar. Örneğin Vahabiler 1801 yılında Karbaba kentinde yaklaşık 2000 sade vatandaşı, herhangi bir karşı çıkışı yok etme gerekçesiyle öldürmüşlerdir. Vahabilik, 19. yüzyılda ulusçulukla kaynaşmış ve İngilizler, Vahabi Arapları, Osmanlı devletine karşı giriştikleri isyanda desteklemişlerdir. En sonunda Suudi krallığının kurucusu olan İbn Suud, Vahabilik'in yeni devletin resm İslamî dini olduğunu ilân etmiştir. Bu nedenle Suudi Arabistan, Vahabilik'in diğer Müslüman ülkelerde yaygınlaşmasını desteklemiştir. Suudi Arabistan'da doğmuş olan bin Ladin de bir Vahabi'dir. Bkz. Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples;* Mackey, a.g.y.

342. Rashid Ahmad Ganguhi (1829-1905) 19. yüzyılda Hindistan'daki Deoband kasabasında bir medrese kurmuş, bir başka Hintli Müslüman, Muhammed Kasım Nanevtavi (1877-1933) de onun ideolojisini takip etmiştir. Deoband hareketinin amacı,

İngiliz yönetimine karşı bir İslam reformunu başlatmaktı. Pakistan'da ilk Deobandi okulu 1947'de açılmıştır; 1960'larda Pakistan'da Deobandi ideolojisini takip eden 900 kadar mederese vardı. Bkz: Rashid, a.g.y.

343. Ali, a.g.y., s. 16.

344. Goldberg, a.g.y.

345. Rashid, a.g.y.

346. Goldberg, a.g.y., s. 34.

347. Goldberg, a.g.y., s. 36. Pakistan'ın halen nükleer silahlara sahip olduğu da unutulmamalıdır. Pakistan'ın 28 Mayıs 1998'de bir nükleer bomba patlatışının yıldönümü, halen Pakistan'da olduğu kadar Tacikistan, Özbekistan ve Çeçenistan'da da *Youm-e-Takbeer* ("Allah'ın Ululuğu günü") olarak, büyük bir coşkuyla kutlanmaktadır. Goldberg'in belirttikleri de şaşırtıcı değildir: "Pentagon'daki tatbikatlarda Amerikalı savaş senaryocuları Taliban benzeri aşırı uçların, büyük bir altüst oluş sırasında Pakistan'ın atom santrallerini ele geçirmesi üzerine senaryolar yazmaktadırlar" (a.g.y.).

348. Goldberg, a.g.y., s. 34.

349. Alıntı: "Bin Laden, Osama" Encyclopedia Britannica Online, http://www.britannica.com/ebc/article-9384246?query=Bin%20Laden%2C%20Osama&ct=

350. 3. Bölüm'de tanıtılmış olan "Nur", öksüzler yurdunda Dr. As'ad Masri'ye, Dr. Nuha Abudabbeh'e ve bana eşlik etmişti.

351. Şimdi yirmili yaşlarının başında olması gereken bu çocuklara ne olduğunu, ne yazık ki bilmiyorum.

352. Vamık Volkan, *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism.*

353. Sabra ve Şatila çocuklarından beşine (aynı zamanda kurban edilmiş "Filistinli" çocukları temsil eden) "Arafat" adının verilmesi, bireysel kimliklerinin geniş grup kimlikleriyle kaynaşma-

sını daha da belirgin bir biçimde simgelemektedir.

354. Bireysel kimliğin çekirdeğinin nasıl biçimlendiğinin ayrıntılı bir tartışması için 2. Bölüm'e bakınız.

355. Ortadoğu'da günümüzde var olan intihar saldırıları fenomeni, İran-Irak savaşı sırasında Şiiler arasında başlamış, daha sonra Lübnanlı Şii bir örgüt olan Hizbullah tarafından benimsenerek Beyrut'a sıçramıştır. 1994 yılından itibaren Hamas da aynı tür eylemleri gerçekleştirmeye başlamıştır.

356. David Van Biema, "Why do bombers keep coming" Time, December 17, 2001, s. 54.

357. Volkan, a.g.y. Ergenlik çağının sonlarını yaşayan öğrencilere Kamikaze pilotu olmanın öğretildiği ve onlara her zaman İmparatorları (Tanrı) için ölmekten ötürü mutluluk duymaları gerektiğinin söylendiği de anımsanmalıdır.

358. Lewis, a.g.y. Lewis'e göre "Müslüman öfkesi" yalnız şiddete yönelmiş olanları değil, tüm çağdaş köktendinci İslamî hareketleri güçlendiren genel bir atmosferdir.

359. Kuşkusuz ergenin ebeveyn sevgisi ve ilgisine yönelik gereksinimi, tam olarak ortadan kalkmamaktadır.

360. Örneğin 2001 yılında Ben Yehuda yaya yolunda kendini havaya uçuran Filistinli Usame Bahar Hamas'la bağlantısından ötürü bir İsrail hapishanesinde dört yıl yatmıştı. Ölümünden önce bir arkadaşına açıkça söylediğine göre, hapisteyken İsrailli sorgucular "kendisini kollarından tavana asmış, yüzüne tükürmüş ve İslam diniyle alay etmişlerdi (İsrailli yöneticiler bu konuda yorum yapmamışlardı)" (Van Biema, a.g.y., s. 54).

361. Alıntı: İmzasız editoryal "Reaping the Whirlwind," *The Nation,* December 24, 2001, s. 3-5.

362. İntihar bombacılarına ve eylemcilerine başka ortamlarda da rastlamak olanaklıdır: örneğin İkinci Dünya Savaşı'nın Japon *Kamikaze* pilotları, 1987'deki ilk saldırılarından bu yana bombalı intihar eylemlerini sahneye koyan, Sri Lanka'daki Tamil Kaplanları. Türk güvenlik güçleriyle Kürdistan İşçi Partisi

(PKK) arasındaki mücadele, özellikle 1995-1999 yılları arasında bombalı intihar eylemlerine sahne olmuştur, daha yakın zamanlarda Çeçen isyancılar da bir bombalı intihar eylemleri kampanyası içine girmişlerdir. Bu gruplardan herhangi birinde intihar eylemcilerinin eğitimini araştırmadım, fakat tüm bombalı intihar eylemcilerindeki (ve de Kuzey İrlanda'da ölüm orucu eylemlerini gerçekleştirenlerdeki) ruhsal düzenek kanımca aynıdır: baskılanmış ya da parçalanmış bir kişisel kimliğe üstün çıkan, yükselmiş bir geniş grup kimliği duygusu ve Tanrı'nın ve/veya ortak grup kimliğinin uzantısı ya da sözcüsü olarak algılanan mutlak bir lidere boyun eğiş.

363. Bu nedenle "terör savaşı"nm belki de en etkili yönü, ABD ve müttefiklerinin El Kaide'nin ekonomik kararlılığına müdahale etmesidir.

364. Fransız gizli servisi yetkililerine göre, pek çok ülkeden on bin kadar aşırı İslamcı'nın Afganistan'daki kamplara gittiğine inanılmaktadır (Bildiren: Peter Finn, "Hijackers depicted as elite group," *The Washington Post*, s. 1, 10, November 5, 2001).

365. El Kaide, kurulduğu 1988 yılından beri, 1993'teki Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması eyleminden, 1998'de Kenya ve Tanzanya'da, içlerinde 12 tane Amerikalı'nın da bulunduğu 224 kişinin ölümüyle ve 5000'in üstünde kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan Amerikan Elçiliği bombalamalarından, 2000 yılında Yemen'de Aden Limam'ndaki USS Cole'a düzenlenen ve 17 Amerikalı denizcinin ölümüyle sonuçlanan saldırıdan ve tabii ki 11 Eylül 2001'de olan olaylardan sorumlu tutulmuştur.

366. Bu seçkiler 28 Eylül 2001'de yayınlanmıştır.

367. Toni Locy, "Ashcroft: Critics aid enemy," *The Washington Post,* December 7, 2001, s. 7A.

368. Başkan Bush'un Kaliforniya'nın Ontario kentinde yaptığı konuşmadan, 5 Ocak 2002.

369. Örneğin bkz: The Dawn (Karaçi, Pakistan), December 30, 2001.

370. Çok şükür ki bazı senatörler, Ashcroft'a insan haklarının kısıt-

lanmasının ülke içinde ve dışında ABD'yi rencide edebileceğini anımsatmışlardır. Wisconsin senatörü Russ Feingold'un gözlemine göre: "[Adalet Bakanlığı'mn gücünü artıracak olan anti-terör yasa tasarısı] dünyaya korkunç bir mesaj göndermektedir ... bu kurallar ve işlemler, hem savaş, hem de barış zamanlarında uygulanmak durumundadır" (Alıntı: Locy, a.g.y.).

371. ABD yönetimi, Amerikalılar'ı olduğu kadar diğer dünya vatandaşlarını da etkilemeye yönelik bir propaganda programı başlatmıştır. Dışişleri Bakanlığı, Ogilvy&Mather reklam şirketinin eski şefi Charlotte Beers'ı Kamu Diplomasisi ve kamu Olayları konusunda bakanlık danışmanı olarak atamıştır-onun görevi, terörism konusundaki resmi ABD görüşünü denizaşırı ülkelere benimsetmektir (bkz. Michael McCarthy, "Ad experts take fight to a new front," *USA Today*, s. B1, November 9, 2001.

6

372. Ben bu anekdotu İsrail'deki Beer-Sheva Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Tuvia Frilling'ten aldım, o da bunu İbrani dili kaynaklarından türetmektedir: Erad Malkin and Zeev Ahahor, *Leaders and Leadership: Collected Essays*; Yehoshua Arieli, "National Consciousness, Judaism and Zionism in a violent world." Frilling, tartışma: Inaugural Rabin Fellows, The Yitzhak Rabin Center for Israel Studies, Tel Aviv, March 2, 2000.

373. Frilling, a.g.y.

374. Douglas G. Hartle and Morton H. Halperin, "Rational and incremental decision-making," s. 126.

375. Bkz. Vamık Volkan, Salman Akhtar, Robert M. Dorn, John S. Kafka, Otto F. Kernberg, Peter A. Olsson, Rita R. Rogers, and Stephen B. Shanfield, "Leaders and decision-making."

376. Robert C. Tucker, *Stalin as a Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality,* s. xvi, vurgulama orijinaldir.

377. Bkz. August L. Von Rochau, *Grundsatze der Realpolitik.* "Resmî diplomasi" devletler arasındaki ilişkilerin olduğu kadar devletlerle, Filistin örneğinde olduğu gibi politik güce sahip, fakat

yasal olarak tanınmış bir devlet niteliği taşımayan diğer örgütler arasındaki ilişkilerin idare edilmesidir.

Çağdaş diplomasiyi yöneten kural ve düzenlemelerin tarihi, yönetimler arasında değişmez heyetlerin ilk kez kurulduğu 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Fakat ilk insan toplulukları arasındaki çatışmaların her zaman doğrudan güç kullanımıyla çözümlenmediğini, insanlık ilk toplumsal gruplaşmaları yarattıkça diplomasinin bazı öncülerinin de geliştiğini düşünmek zor değildir. Diplomasi sözcüğünün Yunanca kökü olan *diplomata,* "katlanmış belgeler" anlamına gelmekte ve ilk "diplomatlar"ın resmî müzakere belgelerini sunan elçiler olabileceğini düşündürmektedir.

Çağdaş diplomasinin ilkelerinden birçoğu Viyana Kongresi'nde (1814-1815) bir sisteme bağlanmıştır. Bu kongrede üç imtiyaz talebine dayalı olarak diplomatik statü dereceleri ve diplomatik dokunulmazlık kavramı oluşturulmuştur: *Droit de chapelle,* kendi ülkesindeki dinî uygulamaları yerine getirme hakkı; *droit de quartier,* bulunduğu ülkenin polisi tarafından tutuklanmama hakkı; ve *droit de l'hôtel,* bulunduğu ülkedeki yargı ve vergi sisteminden muaf tutulma hakkı.

Çağdaş resmî diplomasinin görevleri, kabaca altı tip olarak sınıflandırılabilir (Ronald Peter Barston, *Modern Diplomacy*):
1) Biçimsel temsili sağlama: Bir ülke elçiliğinin birincil ve en önemli görevi, ülkenin politikalarını açıklamak ve savunmak, ev sahibi ülkenin politikasını yorumlamak ve müzakere etmektir.
2) Dinleyici bir posta olarak iş görme: Bir elçilik, bulunduğu ülkedeki örüntülerden ya da uluslararası olaylardan gelen anahtar konuları belirler ve bu bilgiyi kendi hükümetine iletir.
3) Yeni diplomatik girişimler için zemin hazırlama.
4) Çatışmalı olgularda, uygun görüldüğü zaman, sürtüşmeleri azaltma.
5) Çatışmanın yarattığı değişimleri idare etme.
6) Uluslararası sisteme yapı kazandıran uluslararası norm ve düzenlemeleri oluşturma, tasarlama ve iyileştirme.

Resmî diplomasi, ülkeler ve diğer aktörler arasındaki çatışmaların silahlı güce başvurmadan çözülmesi çabalarında, kurulu ritüellere ve yerel âdetlere göre iş görmektedir. Biçimsel diplo-

masi kuramında gerçekten de belli bir katılık vardır: Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes, John Locke, Karl Marx, Friedrich Engels, Mao Çe-Tung ve Herbert Marcuse gibi düşünürlerin bu konuda yaptığı çalışmaların türevleri, varlığını sürdürmektedir. Eski kuramlar, çağdaş kuramlara renk vermektedir-örneğin Tukidides'e dek uzanan güç dengesi kavramı, Soğuk Savaş'ın caydırma kuramlarında açıkça kendini göstermektedir.

378. John A. Vasquez, "Morality and politics," s. 2-3.

379. Yedi evreli bir "Akılsal Kapsayıcı Model"in özetini, Carol Barner-Barry ve Robert Rosenwein (Psychological Perspectives on Politics) yedi evreli bir biçimde sunmuşlardır:

1. Çözülecek sorunu belirleme.
2. Hedefleri özgülleştirme ve belirginleştirme.
3. Hedefleri göreli öncelik sırasına sokma.
4. Alternatif çözümler belirleme.
5. Her bir alternatifin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirme.
6. Alternatif çözümlerin karşılaştırmalı analizini yapma.
7. Özgülleştirilmiş ve sıraya sokulmuş hedefler açısından en iyi alternatifi seçme.

380. Christopher H. Achen and Duncan Snidal, "Rational deterrence theory and comparative case studies."

381. Charles Lindblom, "The science of muddling through." Barner-Barry ve Rosenwein (a.g.y.) "Çoğalan Model"in beş aşamasını şu şekilde belirlemektedirler:

1) Sorunu belirleyin, fakat karar verme sürecinde sorunun formülasyonunda değişiklikler yapılmasına olanak tanıyın.
2) Hedefleri özgülleştirin, fakat bu evreye Akılsal Kapsayıcı Model'den daha az özen gösterin.
3) Mevcut yöntemlerden yalnızca çoğalma yönünde farklılık gösteren alternatif çözümleri göz önüne alın.
4) Son çözüm niteliğini taşımayan, fakat söz konusu soruna yönelik bir dizi atılım niteliğini taşıyan alternatifleri göz önüne alın.
5) Umut veren çeşitli çözümleri deneyin, çok zorunluysa 1. Adım'ı yeniden başlatın ve işleme koyun.

Çoğalan Model'e yönelik eleştiriler, onun yalnızca belirtilere yönelik çözümleri teşvik ettiği, olanaklı tüm çözümlere fırsat tanımadığı yolundadır.

382. Amitai Etzioni, "Mixed scanning: A 'third' approach to decision-making."

383. Graham T. Allison, *The Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis.*

384. Graham T. Allison and Morton H. Halperin, "Bureaucratic politics: A paradigm and some policy implications," s. 145.

385. Soğuk Savaş sırasında "caydırma kuramı", özellikle ABD ile SSCB arasındaki nükleer silahlanma yarışına göndermede bulunuyordu.

386. Janice Stein and Raymond Tanter, *Rational Decision-Making: Israel's Security Choices.*

387. Harold D. Lasswell, *Psychopathology and Politics.*

388. Milton Rokeach "bir kişinin fiziksel dünyası, toplumsal dünyası ve özbenliğine ilişkin inançlarının bütüncül evreni" biçiminde bir inanç sistemi tanımlaması yapılmıştır (Rokeach, "belief system theory of stability and change," s. 123-124); öte yandan Alexander George politik inanç sistemleriyle ilgili düşüncesini sınırlı tutmuştur (George, "The 'operational code': A neglected approach to the study of political leaders and decision-making").

389. Bu kavşakta siyaset biliminde bir dizi yeni ve önemli kavram ortaya çıkmıştır. Bilişsel psikolojinin "temel atıf hataları" adını verdiği şey, düşman gruplara ve onların liderlerine olanaklı en kötü güdülenimleri yakıştırma yönünde, insanî bir eğilimi temsil etmektedir. Örneğin Soğuk Savaş sırasında ABD, SSCB'nin ülkedeki nükleer donanımdan korkmasının gerekmediğini, bunların asla ilk kullanılacak silahlar olmayacaklarını öne sürüyordu. Fakat ABD'deki pek çok kimse, aynı şeyin Sovyetler için doğru olmadığından ve onların nükleer silah kapasitelerinin ABD'deki nükleer silah kapasitesine yakın olduğundan, hatta bazı açılardan ötesine geçtiğinden endişeleniyordu. Biliş ku-

ramcıları, aynı zamanda "benmerkezci önyargı"dan söz ederler; bu, bir grubun karşıt bir grubun eylemlerini değerlendirirken kendisini merkezî referans noktası olarak görmesine yol açmaktadır; bununla yakından ilişkili "aşırı güven önyargısı"nın da eklenmesiyle, yargılama süreci daha da karmaşık bir hale gelmektedir. Örneğin Vietnam Savaşı sırasında, Amerikan kuvvetlerinin yayılımını incelikli bir biçimde ayırt etmiş Amerikalı taktisyenler, diğer tarafta da eşdeğer kaygıların yaşandığından emindiler. Bununla birlikte Hanoi'daki liderler, aslında Amerikalı askeri liderlerin hazırlıklarından habersizdiler ve kendi yayılma etkinlikleri açısından onları hesaba katmamışlardı (Janice Gross Stein, "Building politics into psychology: The misperception of threat"). "Orantılılık önyargısı", karar alıcı kişilerde karşıtlarının kendi hedefleriyle orantılı olma yönünde çabalar harcadıkları beklentisine yol açmakta, (Robert Jervis, Richard Lebow, and Janice Gross Stein, *Psychology of Deterrence*) bu da tehdit algısını büyütmektedir. Sözgelimi, Sovyetler Afganistan'ı işgal ettiği zaman Amerikalı stratejistler SSCB'ye mal olacak ekonomik ve kişisel kayıplar nedeniyle bu işgalin politik ve askerî sonuçlarının kritik nitelikte olacağını değerlendirmişlerdi. Buna paralel olarak Afganistan'ın işgalinin SALT II anlaşmasının ve yumuşama sürecinin yürürlükten kalkmasına yol açacağı kanısındaydılar, fakat yine de bu ürkütücü sonuçlar ortaya çıkmadı.

Bilişsel modeller, güncel koşulları geçmişteki olaylarla kıyaslayan karar alıcı kişilerin, bu benzeşimleri bilinçli ve akılsal bir biçimde yaptığı kanısını sürdürmüş, fakat Irving Janis ve Leon Mann gibi akademisyenler bu varsayımdan kuşkulanmaya başlamışlardır. Janis ve Mann 1977'de "karar çatışması"nı ["bireyde aynı anda belli bir eylem akışını kabul ya da reddetme yönünde karşıt eğilimlerin bulunması" (Irving Janis and Leon Mann, *Decision-making: A psychological analysis of conflict*, s. 46)] "duraksama, bocalama [ve] belirsizlik duyguları" gibi eşlik eden belirtilerle birlikte "duygusal stres"in bir kaynağı olarak ele almışlardır (a.g.y., s.45). Janis ve Mann'a göre, bir bireyin karşılaştığı engel ya da riskler önemsiz ise, o birey belirli bir karar alma sürecini devam ettirme eğilimini göstermektedir. Fakat engel ya da risk, ciddi bir hal aldığında bir ikilem ortaya çıkmakta ve bireyin orijinal karar alma sürecini sürdürme ya da onu yeniden biçimlendirme konusunu ayrıntılı bir biçimde değerlendirmesini gerektirmektedir. Eğer çözüm görece olarak ba-

sit bir nitelik taşıyorsa, karar alıcı kişi herhangi bir stres belirtisi göstermeyecektir. Fakat çözüm karmaşıksa ve de karar alma süreciyle birlikte olan ya da ona engel yaratan riskler büyükse, stres belirtileri ortaya çıkmaktadır.

İnsanların riskli kararlar almanın stresine karşı verdiği tepki, üç tür başa çıkma örüntüsüyle birliktedir. *Uyanıklık (vigilance)* karar alıcı kişiyi, olağanüstü dikkatli ve ilişkili enformasyonu araştırma ve özenli bir biçimde sonuçları tartma gibi, sağlam karar alma süreçlerine karşı son derece güdülenmiş bir duruma getirmektedir. Uyanıklığın olumlu bir değeri vardır. Öte yandan *aşırı uyanıklık (hipervigilance)* (Robert Jervis, "Representativeness in foreign policy judgement") sıkıntı yaratan ikilemi giderme yollarını, çılgınca ve etkisiz bir biçimde araştırma davranışlarını kapsamaktadır. Aşırı uyanık durumdaki karar alıcı kimse, aşırı tepki yaratacak bir durumun söz konusu olmaması halinde bile bir kriz yaşayabilmektedir. Etkisiz bir nitelik taşıyan üçüncü bir başa çıkma örüntüsü ise, *savunmacı kaçınma*dır; bunda karar alıcı kimse istek dolu düşüncelere dalmakta ve yanılsamalara ve akılsallaştırmalara bel bağlamaktadır. Savunmacı kaçınma durumlarında, tipik bir biçimde üç tür davranış kendini göstermektedir: 1) Sürüncemede bırakma -kararı ertelemenin açık bir cezası yoksa, karar alıcı kimse sorunu ele almaktan kaçınabilir; 2) Sorumluluğu atma -sürüncemede bırakmanın riskleri varsa ve değişmez bir son tarih söz konusuysa, karar alıcı kimse diğer kişileri içeren akılsallaştırmalara başvurabilir ve hatta bir çözüm bulunamamasından ötürü başkalarını suçlayabilir; ve 3) Destekleme taktikleri -karar verici kişi, uygun sonuçları abartıp uygun olmayanları önemsizleştirebilir ve hatta uygun olmayan sonuçlar için mevcut potansiyeli yadsıyabilir.

390. Janis and Mann, a.g.y. Janis ve Mann'ın incelediği psikanalitik olgulardan biri, Freud'un Dora olgusudur (bkz. Sigmund Freud "Fragment of an analysis of a case in hysteria"); burada Janis ve Mann'ın terminolojisini kullanacak olursak "karar çatışması" yaşayan on sekiz yaşında (Dora olarak adlandırılan; ç.n.) bir kız vardı ve ailesinin dostlarından biri olan, Bay K. adlı evli bir adamla yasak bir aşk ilişkisine girip girmeme konusunda kaygılar yaşamaktaydı. Dora, ilişkiye girmeme kararına vardıktan sonra da, çok fazla bir karar sonrası pişmanlığı yaşamış ve bir "karar sonrası çatışması" içinde kalmıştı. (Janis ve Mann'ın; ç.n.) gözden geçirmeleri, Freud'un, Dora'nın "karar sonrası ça-

tışmayı normal bir biçimde işlemeyi ve çözümlemeyi" başaramamasının bilinçdışı nedenlerine ilişkin bulguları üzerinedir (Janis and Mann, a.g.y., s. 100). (Kuşkusuz ki bu, söz konusu olgu öyküsünü kavrayan herkesin Dora'nın durumuna ilişkin olarak benimseyeceği tek yorum değildir; bazıları da Dora'nın belirtilerini Bay K.'nın istenmeyen adımları nedeniyle yaşanan örselenmenin bir türevi olarak yorumlamışlardır.)

391. 1974'de Kıbrıs'ın Türk ve Rum bölgelerine ayrılmasından sonra Türk başbakanı Bülent Ecevit (Ecevit 1977, 1978-1979 ve 1999-2002 tarihlerinde de tekrar başbakanlık yapmıştır) iki komşu ulus arasında uzun süredir devam eden çatışmada psikolojinin rolünü vurgulamıştır. Bu yerinde gözleme yanıt olarak ben de, Kıbrıs sorununu incelemeye başladım ve daha sonra Princeton'lı tarihçi Norman Itzkowitz ile birlikte 1000 yıllık Türk-Yunan ilişkilerini psikanalitik bir bakış açısıyla inceledim (bkz. Vamık Volkan, *Cyprus-War and Adaptation;* Vamık Volakn and Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks: Neighbors in Conflict*).

392. Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) Komitesi psikiyatrlar Demetrios Julius ve Rita Rogers ile diplomatlar Harold Saunders ve Joseph Montville'den oluşmaktaydı ve Virginia Üniversitesi'nde Zihin ve İnsan Etkileşimleri Araştırmaları'nı kurmak üzere 1987'de benimle bir araya gelmişlerdi.

393. Bu, gerçekten de zor bir iştir: Hiçbir zaman bir psikanalistin divanına yatmamış bir liderin bilinçdışını tam olarak incelemek ve herhangi bir biyografi yazarının elindeki bölük pörçük kaynaklardan hareketle, onun başat bilinçdışı fantezilerini yeniden yapılandırmak, çoğu kez epey güçtür. Bir politik liderin zihinsel yapısını tam anlamıyla anlamak, analistin insan psikolojisi konusunda bir uzman olması durumunda bile, her zaman olanaklı olmaz. Kuşkusuz, çeşitli akademik çevrelerden gelen ve liderin çeşitli düşünce ya da eylem örüntülerine belirli nedenler atfeden kişilerin yazdığı pek çok sözde "psikobiyografi" vardır. Bazı psikobiyografiler yetkin, bazıları ise değildir.

Bununla birlikte, psikobiyografi yazma konusunda tek bir "doğru" yaklaşım yoktur. Avner Falk'ın da, "Aspects of political psychobiography"de belirttiği gibi, Sigmund Freud'un kendisi de Leonardo da Vinci ve Musa'ya ilişkin biyografik çalışmala-

rında oldukça farklı yöntemler izlemiştir ("Leonardo da Vinci ve çocukluk çağma ilişkin bir anı"; "Musa ve tektanrıcılık"). Ünlü sanatçıların ve tarihsel kişilerin yaşamlarına yönelik ilk psikanalitik yazılarda onların kullandığı simgeler üzerine odaklanılmış, fakat yaratıcılık yönelimleri üzerine bir açıklama getirme çabasına girmemiştir. Daha sonra Martin Bergmann'm da gözlemlemiş olduğu gibi "simgelerin aşırı belirlenmiş olması ve anlamlarının Freud'un varsaydığından daha az sabit ve daha az evrensel oluşundan ötürü" (Bergmann, "Limitations of method in psychoanalytic biography: An historical inquiry", s. 835) simgeleri temel alan yaklaşım konusunda bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Çocuk gelişimi incelemelerinin ve benlik psikolojisinin evrimi, biyografisi yazılan kişinin gerçek yaşam öyküsüne ve özellikle çocukluk çağında ve ergenlikte yaşadığı örselenmelere daha fazla odaklanılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, psikanalitik bir yaklaşımın indirgeyici olduğunu öne süren ve bilinçdışı içgüdüsel güçlerin yüzeyde gözlenen şeyleri tek başına açıklayamayacağını savunan eleştiriler varlığını sürdürmüştür. Çocuk gelişimi üzerine olan daha ileri araştırmalar, çocuğun özbenlik duygusunun gelişiminde anne ile çocuk arasındaki ikili ilişkinin önemine açıklık getirmiş ve nesne ilişkileri kuramlarına eşlik etmiş, ayrıca bir kişinin tutarlı bir özbenlik duygusunu ve başkalarının zihinsel temsillerini nasıl oluşturduğunun incelenmesi, kişiliklerin nasıl biçimlendirildiğine ilişkin anlayışımızı genişletmiştir -bu da bir biyografi yazarının, incelediği kişinin iç dünyasını anlama çabalarına yardım sunan büyük bir potansiyeli oluşturmuştur (Edith Jacobson, *The Self and the Object World;* Otto F. Kernberg, "Structural derivatives of object relations"). Robert Waelder'in, bir kişinin kararlarının, eylemlerinin ve üretimlerinin pek çok bilinçli ve bilinçdışı anlamının ve kaynağının bulunduğunu öne süren "çoklu işlev" ilkesiyle birlikte, psikanalitik yazarlar bir bireyin sanat yapıtım, politik ideolojisini ve aşırı ya da yıkıcı eylemlerini incelerken, bir tek *nedensel* etkenden daha fazlasını göz önüne almaya başlamışlardır (bkz. Waelder, "Principle of multiple functions: Observations on over-determination"). Erik Erikson, biyografi yazarının, bir kişinin ufkunu ailesi ve komşularından daha geniş bir toplumsal varlığa açımladığı ergenlik yıllarına odaklanmasının gerektiğini öne sürmüştür (Erikson, "Growth and crisis in the healthy personality"; *Young Man Luther*).

Benlik psikolojisinden öğrendiklerimizle nesne ilişkileri kura-

mının işimize yarayan yönlerini bir araya getirerek *gelişimsel* bir yaklaşıma dayalı bir psikobiyografinin yazılabileceğine inanıyorum. Norman Itzkowitz ve ben, Kemal Atatürk'ün ve Richard Nixon'ın psikobiyografilerini yazarken böyle bir yaklaşım uygulamıştık (Vamık Volkan and Norman Itzkowitz, *The Immortal Ataturk: A Psychobiography;* Vamık Volkan, Norman Itzkowitz, and Andrew Dod, *Richard Nixon: A Psychobiography*). *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* adlı yapıtımda Kürdistan İşçi Partisi (PKK) lideri Abdullah Öcalan'ın (Apo olarak da tanınmaktadır) yaşamına eğilirken de, aynı yaklaşımı temel almıştım.

Bu yöntem, kişinin bebeklik ve erken çocukluk çağına ilişkin, çocukla ebeveyn arasındaki ikili ilişkiyi, kişinin özbenlik duygusunun biçimlenmesinde etkili olmuş bilinçdışı fantezilerinin ve ebeveynlerin çocuklarına ilişkin bilinçdışı fantezilerinin biçimlenişini de içine alan bilgileri incelemektedir. Kişinin çocukluk ve ergenlik çağına ilişkin olarak bildirilenlerden hareketle, onun Ödipal çatışmaları, erken dönemdeki örselenmeleri ya da gelişimi destekleyen yaşantıları, gelişim duraklamaları, ilk belirti biçimlenmeleri ve çevreye uyumlanmaları ve ergenlik geçişi sırasında kişilik örgütlenmesinin oturması hakkında çıkarımlarda bulunulabilir. Araştırmacı, ayrıca birinci elden kaynakların elverdiği ölçüde kişinin dış olaylara karşı içsel tepkilerini, çevresini içsel gerekliliklere uyacak bir biçimde değiştirme çabalarını, özsaygısını sürdürme, duygulanımları dışavurma ya da denetleme yönündeki etkinliklerini, arkadaş seçimlerini ve ebeveynliğe yönelik tepkilerini derinlikli bir biçimde araştırır. Psikobiyografi yazarı, son olarak kimlik dönüşümlerini, gerilemeleri ve ardından kimliğin yeniden oturmasıyla gerçekleşen ilerlemeleri, orta yaş sorunlarını, yaşlanmaya karşı tepkileri ve ölüm karşısındaki tutumu göz önüne alır. Böylelikle kişinin tüm yaşamına, psikanalitik bir bakış açısıyla, gelişimsel yönden göz atılmış olunur. Araştırmacı -incelediği kişinin imgesiyle bu derece meşgûl olduğundan ötürü- kendi "aktarımına" da dikkat etmek durumundadır; biyografi yazarının kendi fantezi ve istekleri, incelediği kişinin imgesine yansımıştır.

Amaç, bireyin "tam" bir öyküsünü yazmaktır: Onun ruhsal gerçekliğinin ve dış dünyayla etkileşiminin tüm karmaşıklığıyla aydınlatılmasıdır. Açıktır ki, "tam" bir psikobiyografi kaleme alma işinin başarılması, bu gelişimsel yaklaşımın, kişiyle ilgili

olarak elde edilen bilgilere dayalı olmasına ve yazarın incelediği kişiyle ilgili çarpıtmalara yol açan kendi aktarımını dizginleyebilmesine bağlıdır.

394. Kuşkusuz toplumun gözü önünde (ya da dışında) olan kimseler, "kendilerine ait olmayan" duygusunu yaşadıkları nevrozları gizlemeye çalışabilirler. Fakat kişiliği sürekli gizlemek, genelde pek olası değildir.

395. Tucker, a.g.y., s. xvi.

396. Kısaca gözden geçirecek olursak: Freud'un listesindeki öncelikli tehlike, önemli bir kişinin kaybedilmesi tehlikesidir: Biyolojik annenin ya da birincil bakım veren başka birinin kaybedilmesi. İkincisi ise annenin ya da onun yerine geçen bir kimsenin verdiği sevginin kaybedilmesini içerir. Üçüncüsü yaklaşık dörtaltı yaş grubundaki çocuklarda ortaya çıkar ve de büyük yatırım yapılmış bir beden bölümünün kaybedilmesi fantezisinin yarattığı korkuyla ilişkilidir. Dördüncü tehlike, daha büyük çocukların ebeveynlerinin ya da öğretmenler gibi diğer önemli kişilerin gerçek ya da imgesel beklentilerine uygun bir yaşam sürdürmediklerine inandıkları zaman yaşayabilecekleri özsaygı kaybını kapsar. Freud'un tanımladığı çocukluk çağına ilişkin tehlikeli durumların tümünün de kayıp kavramıyla ilişkili olduğunu kolayca görebiliyoruz. Bunlardan birincisi gerçek bir kaybı -annenin ya da anne rolünü üstlenen kimsenin ölümünü- içermektedir; diğerleri psikolojik kayıplarla ilişkilidir. Besleyici bir çevrede yetişen çocuklar, aşırı bir çaresizlik, endişe (anksiyete) ve/veya aşağılanma duygusu yaşamaksızın "kayıplar" yaşama eğilimi göstermektedirler ve bir kayıp yaşantısından hareketle, yitirilen nesnenin yararlı bazı işlevleri olduğu kanısı gibi, yeni birtakım şeyler edinebilmektedirler. Bu kimseler, besleyici bir çevrede yetişmeyen kimselere göre yetişkin yaşamlarında ortaya çıkan durumlara daha az kötü tepkiler verme ve çocukluk çağlarındaki gerçek ya da fantezi ürünü kayıpları (çoğu kez bilinçdışı olmak üzere) daha az anımsama eğiliminde olacaklardır.

Ben, yakın zamanlarda Freud'un listesine bir başka beylik çocukluk çağı tehlikesini, bir başka psikolojik kayıp tehdidini eklemiştim. 1. Bölüm'de açıklamasını yapmış olduğum gibi, normal bir gelişim gösteren bir çocuk, yaşamın üçüncü yılında en-

gellenen ya da sevgiyle şımartılan kişinin, aynı kişi, yani kendisi olduğunu bilmeye başlar. Çocuk, "iyi" ve "kötü"nün gerçekçi özbenlik imgesiyle bütünleşmesi sürecinde "iyi" özbenlik imgelerini kaybedeceği fantezisini yaşadığı zaman, kayıp tehdidi ortaya çıkmaktadır. Çocuk kendisinin "kara" ve "ak" parçalarını bir araya getirerek "gri"yi nasıl oluşturacağını öğrendikçe, en sonunda gerçek anlamda bir "gri" yerine tümüyle "kara" bir karaktere sahip olma tehlikesi yaşayabilir. Bu kayıp tehdidinin yetişkin yaşamda nasıl bir yankı bulabildiğine, tarihsel ve politik arenadan bir örnek vermek gerekirse: Almanya'nın 1990'da yeniden bütünleşmesinden sonra Alman psikanalist Gabriele Ast ve ben, Almanlar'ın bu bütünleşmeye yönelik tepkilerini araştırmaya başlamıştık. Yüzden fazla Alman'la görüşmek yönündeki planımız, araştırma fonunun yetersizliği yüzünden gerçekleşmese de yirmibeş kişiyle oldukça derinlikli görüşmeler yürütebilmiştik ve saptadığımız şey, bazı Almanlar'ın Doğu ve Batı Almanya'nın yeniden birleşmesini içsel bir tehlike sinyali olarak algıladığı şeklindeydi. Onların yaşam öykülerini, fantezilerini, gündüz düşlerini ve rüyalarını dinlediğimizde vardığımız sonuç şuydu ki, dış dünyadaki bir tarihsel olay -eski komünist devletin demokratik bir devletle birleşmesi- onlara çocukluk çağlarındaki çatışan özbenlik imgelerini bütünleştirme çabalarını ve bunların beraberinde olan "kötü" ve saldırgan yanlarının, "iyi" ve seven yanlarına baskın çıkması tehlikesini anımsatmaktaydı (Gabriele Ast, "Interview with Germans about reunification"; ayrıca bkz. Vamık Volkan, Gabriele Ast, and William Greer, *The Third Reich in the Unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences*).

Tüm yetişkinler, tamamen farkında olmasalar da, çocukluk çağına ait beş telikeyi şimdi ve gelecekte yaşamaktadırlar. Örneğin, bir kadın en iyi arkadaşının annesinin ölüm haberine, üzüntü yerine anksiyete ile tepki verebilir. Bu tepkiye biraz daha yakından eğildiğimizde, arkadaşının annesinin ölümünün bu kadına çocukluk çağındaki, kendi annesini (ya da annesinin sevgisini) kaybetme tehlikesini anımsattığını öğrenebiliriz. Bununla birlikte, sıradan bilinçli yaşamlarımızda, dünyadaki olaylara ilişkin yaşantılarımızın gelişim yıllarımızdaki, görünüşte ilişkisiz psikolojik süreçlerle bağlantılı olabileceğini çoğu kez fark etmeyiz, bunun temel nedeni insanların bunaltıdan kaçınmak için belirli psikolojik düzenekleri harekete geçirme alışkanlığında olmalarıdır. Bu düzenekler -duyguları denetlemeye çalışmak

ve yakından ilgili olduğumuz olayların nedenlerine açıklama getirmekte düşünselleştirme düzeneğini kullanmak gibi- ne kadar alışılmış nitelikteyseler, bireyin bütünlüklü kişilik tablosuna o ölçüde katkıda bulunurlar. Şu halde bir bireyin kişiliğini anlamanın bir yolu, onun hangi durumları tehlikeli olarak algıladığını, bu tür durumlarla baş etmek için tipik bir biçimde hangi psikolojik düzenekleri kullandığını ve bilinçli ya da bilinçdışı olarak hangi hedeflerin üstesinden gelmeyi düşündüğünü belirlemektir (Volkan, Akhtar, Dorn, Kafka, Kernberg, Olsson, Rogers ve Shanfield, a.g.y.). Bir kişinin umutsuz bir biçimde kaçındığı ve üstesinden gelmeyi hedeflediği şeyler, onun gündelik yaşamda verdiği karar biçimlerini derinden derine etkilemektedir.

397. Kişilik bozukluğu olanları pratik amaçlarla iki kategoriye ayırabiliriz. İlki (daha fazla işlevsel ve daha az patolojik olma anlamında) "üst düzey" olarak değerlendirilir ve otorite, cinsellik, rekabetçilik, denetim ve güç açısından bilinçdışı zihinsel çatışmalarla karakterizedir. "Normal" kişilik özelliklerine sahip olarak değerlendirilenler gibi, bu tipte kişilik bozukluğu olan kimseler de sağlam bir kimliğe sahiptir ve ilgi, eşduyum, karşıt değerlilik (ambivalence) ve sevgi kapasitesini muhafaza ederler. Stres altındayken bunaltı ve suçluluk duyguları sergilerler. Bkz. Otto F. Kernberg, "A psychoanalytic classification of character pathology."

İkinci tipte kişilik bozukluğu ise "kimlik dağılması" sergilemektedir; bu tipte kişilik bozukluğu olan bireyler özbenlik kavramlarında ve başkalarıyla ilişkilerinde belirgin tutarsızlıklar sergilerler. İlgi, eşduyum (empati), karşıt değerlilik, sevgi ve yas kapasitelerinde kusurlar vardır. Yüksek özsaygı ile kendilerini küçük ve sevilmez insanlar olarak görme arasında gidip gelirler. Bkz. Otto F. Kernberg, *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*, ve Salman Akhtar, "The syndrome of identity diffusion."

398. Arthur S. Link, *Wilson: The Road to the White House*, s. 36-37.

399. Link, a.g.y. Wilson hakkında bir "kişilik araştırması" gerçekleştiren Alexander L. George ve Juliette L. George (*Presidental Personality and Performance*), Wilson'ın çocukluğu ve bir Presbiteryen rahibi olan babası Dr. Joseph Ruggles Wilson'la

ilişkisi konusunda birtakım ayrıntıları ortaya koymaktadırlar. Yararlandıkları kaynaklara göre Dr. Wilson, Woodrow'un erken dönem eğitimini tümüyle ele almış ve son derece sert öğretim yöntemleri uygulamıştı. Eleştirici-otoriter, talepkâr, alaycı bir yapısı vardı ve Woodrow ona büyük bir saygı gösteriyordu. Babanın iğneli konuşma tarzı, zalimce şakaları ve keskin dili üzerine yorum yapan akrabaları, bunları kendi oğlu üzerinde ne kadar sert bir biçimde uyguladığından söz ediyorlardı. George ve George, Woodrow Wilson'ın değersizlik ve yetersizlik duygularıyla yaşam boyu süren mücadelesinin ve bunun sonucu olarak tekrar tekrar özsaygısını kazanma yolunda çaba harcayışının altını çizmektedirler. Edilgin isyan ve kızgınlığın baskılanması varsayımlarından hareketle, Wilson'm çocukluk çağında babasının sevgi ve onayını kazanma çabası içinde olduğunu ve ona hayranlık duymaya devam ettiğini, onu memnun etmek istediğini öne sürmektedirler. Biz ayrıca şöyle bir varsayımda bulunabiliriz: Wilson'ın aldığı kararlarla (bilinçli ya da bilinçdışı olarak) başarıları bozma alışkanlığı, kendisinin üstün olmasını isteyen bir babayla kurduğu özdeşimle ilişkili olabilir -Wilson'ın daha sonra isyan ettiği bir özdeşim.

400. Volkan ve ark., a.g.y. Ayrıca bkz. Robert C. Tucker, *Stalin as a Revolutionary, 1979-1929: A Study in History and Personality;* Robert R. Robins, "Paranoid ideation and charismatic leadership"; Robert R. Robins and Jerrold M. Post, *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred;* ve Salman Akhtar "Paranoid personality disorder: A synthesis of developmental, dynamic and descriptive features." Genel olarak paranoid kişilik bozukluğu üzerine ek ayrıntılar için bkz. David Shapiro, *Neurotic Styles.*

401. Tucker, a.g.y. Psikanalitik bilgilerle Stalin'in biyografisini yazan Daniel Rancour-Laferriere (*The Mind of Stalin: A Psychoanalytic Study*) ve Robert Tucker (a.g.y.) gibi yazarlar, küçük Stalin'in ağır bir alkolik olan babası tarafından vahşice dövülmelerini, onun kişisel gelişiminde önemli bir öge olarak değerlendirmektedirler.

402. Nikita Sergeyevich Krushchev, "The 'secret' speech, delivered to the closed session of the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union" (Bkz. Khrushchev, *Khrushchev Remembers.*)

403. Valentin Berezhkov ile 1990 yılı Kasım ayında yaptığım iki görüşmenin bölümleri için bkz. Vamık Volkan, "An interview with Valentin Berezhkov: Stalin's interpreter."

404. Bu tür patolojik kişilerin bir tahtın mirasçısı olmaları durumunda liderlik makamına yükselmeleri olasıdır, fakat çağdaş dünyada bu tür durumlar çok sık olmamaktadır.

405. Matthew Holden, "Bargaining and command by heads of the U. S. government department."

406. ABD'de -uzun süre iktidarda kalan liderlere yakın bir süre iktidarda kalan- Franklin Delano Roosevelt'in rolü, bu tür, uzun süreli devlet başkanlıklarıyla kıyaslanabilir.

407. Shimon Shamir, 2000 yılı Mayıs ayında Tel Aviv'deki Yitzhak Rabin İsrail Araştırmaları Merkezi'nin sponsorluğunda yürütülen toplantılarda kişisel iletişim. Şamir, İsrail'in Mısır büyükelçiliği görevinden sonra Ürdün'e büyükelçi olarak gönderildi. Halen Tel Aviv Üniversitesi'nde ders vermektedir.

408. Shamir, a.g.y.

409. Peter Finn, "Settlement reported in Kohl scandal," *The Washington Post,* p. A22, February 9, 2001.

410. Psikanalistler bilinçdışı fantezileri çeşitli tiplere ayırmaktadırlar. Örneğin Sigmund Freud şöyle demiştir: "Bilinçdışı fantaziler tümüyle bilinçdışıdırlar ve bilinçdışında biçimlenirler ya da -çoğu olguda olduğu gibi- önceden bilinçli fantezi ve gündüz düşü niteliğindeyken 'bastırma' yoluyla bilinçdışı hale gelmişlerdir." Bkz. Freud, "Hysterical phantesies and their relation to bisexuality" (s. 161).

411. Bkz. Susan Isaacs, "The nature and function of fantasy"; Jacob A. Arlow, "Unconscious fantasy and disturbances of conscious experience"; Lawrence B. Inderbitzin and Steven T. Levy, "Unconscious fantasy: A reconsideration of the concept"; ve Vamık Volkan and Gabriele Ast, *Siblings in the Unconscious.*

412. US Military Sales to Iran, alıntı: Marvin Zonis, *Majestic Failure: The Fall of the Shah*, s. 8.

413. Zonis, a.g.y.

414. 7. ve 8. Bölümler'de Kemal Atatürk üzerine olan tartışmada bunu ayrıntılarıyla göstereceğim.

7

415. Edith Wiegert, "Narcissism: Benign and malignant forms"; Vamık Volkan and Gabriele Ast, *Spektrum des Narcissmus.*

416. Bkz. Otto F. Kernberg, *Borderline Conditions and Pathological Narcissism;* Vamık Volkan, *Primitive Internalized Object Relations;* Vamık Volkan and Gabriele Ast, a.g.y; Salman Akhtar, *Broken Structures;* Akhtar and J. Anderson Thomson, "Overview: Narcissistic personality disorder."

417. Narsisistik bireyler, tipik bir biçimde anneleri ya da öncelikli bakım veren diğer kişiler tarafından duygusal yönden aç, utanmış ve çaresiz bir durumda bırakılmış çocuklar olarak kalmaktadırlar. Bakım veren kişi, çocuğa sıcaklık gösteremezken ona başakalarına gösterilecek "güzel bir oyuncak" muamelesi yapmış olabilir. Ya da önemli birtakım kayıpların yasını tutan, bakım veren kişi kendine ait ruhsal nedenlerden ötürü geri çekilmiş ya da küçük düşmüş olabilir ve bu nedenle çocuğun ruhsal gereksinimlerini karşılayamayabilir. Çocuk, bakım veren kişiyi soğuk ve ilgisiz biri olarak algılasa bile o, çocuğu "özel" biri, gelecekteki kurtarıcısı, yasını ya da küçük düşme duygusunu onaracak ya da aileye eski itibarını kazandıracak biri olarak görmektedir. Örneğin yaslı bir anne, oğlunu ölümsüz ve tümgüçlü olarak imgelediği ölmüş kardeşiyle bir bağlantı ögesi olarak görmekteydi. Yas, anneyi ikinci çocuğun gözünde uzak ve verici olmayan bir konuma soksa da, o yine de çocuğuyla yoğun bir ilişki içine girmiş, onu ölmüş kardeşin ülküleştirilmiş imgesiyle denk olmaya itmişti. İkinci çocuk annesinin gözünde "bir numara" olmak adına narsisistik olsa bile o, annesinden içselleştirdiği ölmüş "mükemmel" kardeşinin imgesini bozguna uğratmak adına, zaman zaman "aptalca" şeyler yapmaktaydı. Bir başka örnekte Katolik bir annenin, annelik adına gerçekleştirdiği her günkü işlevler, çocuğuna sıradan bir sevecenlik sunmaktan ve onun ortalama bir çocuk olmasını onaylamaktan uzaktı; öte yandan o, oğlunun büyüyünce Papa (yani çocukken kendisinin

yaşadığı kötü baba imgesinin yerine konacak ülküleştirilmiş bir baba) olacağı yolunda fanteziler kurmaktaydı. Çocuğuna ilişkin bu eşsizlik algısı, küçük çocuğun gelişmekte olan özbenliğine aktarılmış ve onun gelecekteki büyüklenme duygusunun temelini oluşturmuştu. Çocuk, bu şekildeki "özel olma" imgesi çevresinde başkalarının ülküleştirilmiş imgelerini toplamakta ve büyük ve iyi pasta parçası olarak gözümüzde canlandırdığımız şeyi yaratmaktadır. Daha sonra da "soğuk" bakıcının (ya da başkalarının) değersizleştirilmiş imgeleriyle birlikte, "aç" ve engellenmiş özbenlik imgesini uzaklaştırmakta -teknik terimlerle ifade edilirse, "bölmekte"- küçük ve bozuk pasta parçasını yaratmaktadır.

418. Narsisistik bireyler, kendilerini (açıkça) tümgüçlü gördükleri ve bir psikanalist de dahil, başkalarından herhangi bir yardım almaya gereksinim duymadıkları için çoğu kez tedaviye gelme konusunda istekli değillerdir. Böyle bir birey, genellikle bazı engellemeler yaşadıktan, utanç duyduktan ya da kısa bir depresyon yaşadıktan sonra yardım arayışı içine girmektedir. Örneğin narsisistik bir birey, kendisini üniversiteye girecek en zeki kişi olarak değerlendirdiği, fakat bunun için yeterli puanı alamadığı zaman yardım arayışı içine girebilir. Bununla birlikte, kriz çözüldüğü zaman, kişi çoğu kez yeniden pastanın bozulmamış parçasını kullanmaya yönelmektedir. Hasta, analiz edilmekte ve analist bu tür bireyleri tedavi eden biri olarak görülmekte ise, analisti "aptal" birisi olarak görse bile kendi isteğiyle tedaviyi sürdürmeye devam edecektir; hasta artık analistle kıyaslandığında "muhteşem" biridir. Ya da hasta analisti "harika" birisi olarak görebilir, fakat bu, yalnızca hastanın görkemli varlığının bir uzantısıdır. Bu tür aktarımlar, hastanın analizi sürecinde işlenmektedir.

419. Vamık Volkan, "The glass bubble of a narcissistic patient"; Volkan and Ast, a.g.y. Ayrıca bkz. Arnold Modell, "The holding environment and the therapeutic action of psychoanalysis," koza fantezisi olarak bu tür fantezilere gönderme yapmaktadır. Bu kavrama hiçbir itirazım yoksa da, cam fanus benzeşiminin daha yararlı olduğunu düşünüyorum, çünkü ancak saydam bir duvar, içinde bulunan kişinin dış dünyaya geçmeden onu değerlendirmesine ve de tümgüçlülük ve kendine yeterlik duygusunu güçlendirmesine olanak tanır.

420. "Cam fanus" fantezileri genellikle narsisistik kişinin zihnine uykuya dalarken gelmektedir. Bu tür insanlar, bir anlamda koruyucu bir şemsiyenin altında, yalnız bir krallığın içinde kendilerini uykuya bırakmadan önce, iyi parçalarını koruma ve tümgüçlülük duygularını yeniden tesis etme gereksinimini duymaktadırlar.

421. Dışsallaştırma ve bununla ilintili yansıtma sürecinin daha ayrıntılı bir tartışması için 1. Bölüm'e bakınız.

422. Anladığım kadarıyla, kıskançlık duygusu gizli bir nitelikte olabilirse de, narsisistik kişi için süregen bir nitelik taşımakta, alevlendiği zaman ise ivegen bir hale geçebilmektedir. Fakat narsisistik kişiler çoğu kez şiddetli kıskançlık duygularına izin vermemekte, kıskançlık nesnesinin birtakım kayda değer başarıları olsa da, kendilerinin çok daha önemli alanlarda üstün olmayı sürdürdükleri sonucuna vararak küçük düşme duygularına meydan vermemektedirler. Bu bağlamdaki düşünce, karar ve eylemler narsisistik kişiler için çok hızlı gelişmektedir. Örneğin narsisistik bir kadın, erkeklerin hayranlığını kazanmak için haftada birkaç gün bir country klübüne gidiyor, fakat yapılan pohpohlamalara rağmen onlara karşı bir ilgi, sevecenlik ya da eşduyum sergilemiyordu. Kendisine benzer bir biçimde giyinmiş bir kadın klübe geldiğinde kıskançlıktan deliye dönüyor, fakat tipik üstünlük konumunu yeniden kazanabileceğine ilişkin bir ölçüt olarak "rakibesi"nin "ayak bileklerinin kalın" olduğuna karar veriyor, böylece durumu idare ediyordu. Narsisistik kişilerin temel işi, bu tümgüçlülük ve büyüklük duygusunu korumaktır.

423. Volkan ve Ast, a.g.y. Pratikte şiddetli kötücül narsisizmi olan birinin analistin divanına yatmaya gelmeyeceğini düşünmek zor değildir. Bununla birlikte, çok istisnai durumlarda bir analist, başkalarını sakatlama ya da öldürme ile ilgisi olmayan, ılımlı düzeyde kötücül narsisizmi olan bir kişiyi tedavi edebilir. Gabriele Ast ve ben, ne zaman "kötü" parça ile tehdit edildiği hissine kapılsa makineli tüfekle hayvanları vurarak "saldırgan zaferler" kazanan, kötücül narsisistik bir bireyin tüm analiz ve iyileşme sürecini betimlemiştik. O bir avcıydı, fakat sporcu değildi.

424. Michael H. Stone, "Murder."

425. Volkan ve Ast, a.g.y., s. 9-10.

426. Lloyd Etheridge ("Hardball politics: A model") narsisistik yönelimli kişilerin belirli birtakım kurumlara ya da işlere yoğun bir bağlılık geliştirdiklerini, fakat bu bağlılığı yadsıdıklarını belirtmektedir. Eğer böyle bir kurumun lideri olmazlarsa ya da böyle bir işe kavuşamazlarsa büyüklenmeci parçalarının saldırıya uğrayacağına inanmaktadırlar.

427. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft.* Ayrıca bkz. D. Wilfred Abse and Lucie Jessner, "The psychodynamic aspect of leadership"; D. Wilfred Abse and Richard Ulman, "Charismatic political leadership and collective leadership"; Robert C. Tucker, "The theory of charismatic leadership."

428. Bir Mehmet'i ya da Mustafa'yı diğerinden ayırt etmek çoğu kez güç olsa da, 1934 yılına kadar Türkler'in soyadı yoktu. Soyadlarının benisenmesi gerektiğine karar veren kişi Mustafa Kemal idi ve yasal olarak Atatürk soyadını benimsemek suretiyle bu konuda bir örnek oluşturmuştu.

429. Özellikle 11 Eylül 2001 tarihinden bu yana İslam'da din ile politikanın kaynaşması üzerine pek çok tartışma yapılmıştır. Atatürk Türkiye'si yeni bir önem kazanmıştır: Bu, bir İslam ülkesinde dinin devlet erkinden ayrılmasına bir örnektir.

430. Çağdaş Türkiye, İsviçreden alınma bir medeni yasa, İtalya'da alınma bir ceza yasası ve Almanya'dan alınma bir ticaret yasası kabul etmiştir.

431. Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2. Cilt, s. 183.

432. Ayrıca New York Kent Üniversitesi'nden siyaset bilimi profesörü Dankwart A. Rustow'un gözlemi de şöyledir:

> Bir kuşağın okurları bir Hitler'in, bir Stalin'in kitle kıyımlarına alışmışlardı...bu rejimlerin Kemalist rejimin yirmi yılda öldürdüklerinden çok daha fazlasını herhangi bir gün içinde öldürdüğü unutulmamalıdır....Tam bir aritmetik hesap yapmak güçse de, şurası açıktır ki yirmili ve otuzlu yıllarda Türkiye'de politik nedenlerle yaşamını yitirenlerin sayısı birkaç düzine ya da çok çok birkaç yüz kişidir.

433. Alıntı: Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 3. Cilt, s. 484.

434. Aydemir, a.g.y., s. 482.

435. Aydemir, a.g.y.

436. Atatürk, Latife Uşaklıgil ile olan kısa evliliğinin (1923-1925) başarısızlığa uğramasından sonra pek çok kızı evlat edinmiştir. Gökçen, evlat edinildiği zaman on iki yaşında öksüz bir kız idi. Devrinin en ünlü havacılarından biri olmuş ve 2001 yılında ölmüştür.

437. Atatürk'e ait ilk anı, *Vakit* gazetesinin 10 Ocak 1922 tarihli sayısında Ahmet Emin Yalman'la yaptığı görüşmede aktarılmıştır.

438. Bu olaylar için katılım kayıtları muhafaza edilmiştir.

439. Atatürk'ün içicilik öyküsü uzun bir geçmişe dayanır. Fakat cephedeyken ya da belirli birtakım toplumsal etkinliklere hazırlanırken alkol yerine kahve içerdi. Toplu bir ortama içkili olarak asla çıkmamıştır.

440. Atatürk, a.g.y., s. 183.

441. Volkan, Itzkowitz, and Dod, *Richard Nixon*. Ehrlichman referansı için bkz. s. 94.

442. Volkan, Itzkowitz, and Dod, a.g.y.

443. Theodore H. White, *The Making of the President, 1968,* s. 53.

444. Blema Steinberg, *Shame and Humiliation: Presidential Decision-making on Vietnam: A Psychoanalytic Interpretation.*

445. Volkan, Itzkowitz, and Dod, a.g.y. Nixon'ın kişiliğini ve iç dünyasını anlamak için üç yıldan fazla zaman harcamıştık.

446. Steinberg, a.g.y., s. 170.

447. Steinberg, a.g.y., s. 172.

448. Ted Szulc, *The Illusion of Peace,* s. 62.

449. Seymour M. Hersh, *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House.*

450. Richard Nixon, *RN: The Memoirs of Richard Nixon,* s. 380.

451. Steinberg, a.g.y.

452. Henry Kissinger, *The White House Years,* s. 242.

453. Kissinger, a.g.y.

454. Alıntı: Stephen E. Ambrose, *Nixon: The Triumph of a Politician, 1962-1972,* s. 258.

455. Kissinger, a.g.y., s. 247.

456. Steinberg, a.g.y., s. 177.

457. Steinberg, a.g.y.; Volkan, Itzkowitz, and Dod, a.g.y.; Bruce Mazlish, *In Search of Richard Nixon: A Psychohistorical Inquiry*; Ambrose, a.g.y.

458. James D. Barber, *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House*, s. 429.

459. Ambrose, a.g.y., s. 185.

460. Alıntı: Ambrose, a.g.y., s. 345.

461. Alıntı: Steinberg, a.g.y., s. 191.

462. Kissinger, a.g.y., s. 492-493. Nixon'ın psikolojisine ilişkin olarak Kissinger'dan çok şey öğreniyoruz, fakat Steinberg bize şunu anımsatıyor: Nixon olgusunda Kissinger'ın sergilediği davranış tarzı, gerçek ya da fantezideki düşmanlara karşı zafer kazanma gereksinimi içindeki narsisistik bir liderin yandaşlığına tipik bir örnektir. Kissinger, kendisine karşı çıkılmamasını isteyen bir lidere "boyun eğmişti" ve gözlemleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

463. Kissinger, a.g.y., s. 498. Lewis Beale, Nixon'ın 1970'de Kamboçya'nın bombalanması yolundaki gizli emri vermeden önce

haftada iki kez *Patton* filmini izlediğini belirtmektedir (*Los Angeles Times,* August 4, 2003, s. E5).

464. Steinberg, a.g.y., s. 206.

465. Steinberg, a.g.y., s. 205.

466. H. Robert Haldeman, *The Haldeman Diaries: Inside the Nixon White House.*

467. Nixon'ın çeşitli utanma ve küçük düşme tehlikeleri karşısındaki tepkilerini anlamak için onun ideal olmaktan bir hayli uzak çocukluk çağını dikkatli bir biçimde araştırmak gerekmektedir. Kayıplarla, sıkıntılarla ve yoksunluklarla dolu olan ilk dönem yaşantıları onun başkanlık dönemindeki davranış biçiminin bu dönemdeki kişilik örgütlenmesinin bir uzantısı olduğunu düşündürmektedir -onun için utanç ve küçük düşme, katlanılamaz şeylerdi. Konuyla ilgilenen okuyucu, Nixon'ın kişiliğinin nasıl geliştiğinin ayrıntılı bir biçimde incelenişine göz atabilir (bkz. Volkan, Itzkowitz, and Dod, a.g.y.).

468. Abse and Ulman, "Charismatic leaderships and collective regression."

469. Bu çeşitli olası etkiler, geniş bir alanı kaplamaktadır: Hitler'in doğumundan önce üç büyük kardeşinin ölümlerinin annesinin zihinsel durumu üzerine etkileri, babasının evlilik dışı bir çocuk olması ve ev ortamında vahşi öfke patlamalarına maruz kalması (babası, muhtemelen alkolikti de), küçük kardeşlerinin doğumları, küçük erkek kardeşinin, kendisi 11 yaşındayken ölmesi, üç yıl sonra babasının ölümü, annesinin kanser olması ve bir Yahudi doktor tarafından tedavi edilmesi ve Hitler 18 yaşındayken ölmesi (örneğin, T. G. Waite, *The Psychopatic God: Adolf Hitler;* Norbert Bromberg ve Verna V. Small, *Hitler's Psychopathology;* Helm Steirlin, *Adolf Hitler: A Family Perspective*). Psikolojik ögelerin yanında birtakım dış etkenlerin de, Hitler'in yıkıcı düşünce yapısı üzerinde etkili olmuş olabileceği düşünülebilir. Örneğin Leonard L. Heston ve Renate Heston, Hitler'in doktoru Theodore Morrell'in önerisiyle amfetamin kullandığını, bunun da bağımlılığa ve paranoid psikoza yol açtığını savunmaktadırlar. Yani Hestonlar'a göre Hitler'in antisemitizmine ve kitlesel kıyımları yasallaştırmasına, bir hekim neden olmuştur

(Leonard L. Heston and Renate Heston, *The Medical Casebook of Adolf Hitler: His Illness, Doctors, and Drugs*).

Aslında Hitler'e ilişkin ilk psikobiyografik inceleme, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Stratejik Hizmetler Bürosu'nun kurduğu bir komisyon tarafından yapılmış ve Massachusetts'in Cambridge kentinden psikiyatr Walter C. Langer tarafından kaleme alınmıştır (Walter C. Langer, *The Mind of Adolf Hitler: The Secret Wartime Report*) ve de bazı eksikliklerine rağmen Hitler'in psikolojisi üzerine yazılmış pek çok kitap içinde en incelikli olanıdır. Gizli bir rapor olduğu için savaşın sonuna kadar yayınlanmamıştı. Ayrıca Langer, Fritz Redlich gibi daha sonraki araştırmacıların sahip olacağı bazı verilere de sahip değildi (Redlich, Yale Üniversitesi Psikiyatri Bölümü'nün eski başkanı olup 1998'de yayınlanan özenli çalışması, Hitler'in yaşamına ilişkin kapsamlı kitaplar arasında en güncel olanlarından biridir). Langer'ın incelemesi, Hitler fenomeninin psikolojik bir bakış açısıyla incelenmesine yöneliktir, öte yandan Redlich'in yaptığı incelemede amaç, "Hitler'in değerlendirilmesinde en önemli etkenlerin psikolojik etkenler olduğunu göstermek" değildir (Fritz Redlich, *Hitler: Diagnosis of a Destructive Prophet*, s. xv). Fakat Redlich, Hitler'in yaşamına ilişkin yeni ve değerli bazı veriler sunmakta ve eski verilerden gelen bilgileri de aydınlatmakta ve genişletmektedir. Hitler'in beden ve zihin sağlığı üzerine gerçekleştirdiği sistematik araştırma sonunda, Morrell'in verdiği ilaçların Führer'in eskiden beri var olan bedensel ve zihinsel sorunlarını ağırlaştırdığı, fakat bunların nedeni olmadıkları sonucuna varmaktadır. Ayrıca, Hitler'in beden sağlığı üzerine yaptığı araştırma, Redlich'i Hitler'in iki tane doğumsal eksiklikle dünyaya geldiği sonucuna vardırmaktadır: Spina bifida occulta (bir omurga kusuru; ç.n.) ve hypospadius (bir penis kusuru). Bu tıbbî durumlar, Hitler'in zihinsel gelişimindeki diğer anahtar etkenleri alevlendirmiş olabilirler.

Her ne olursa olsun, Hitler'in iç dünyasının gelişimi ve onun bir diktatöre dönüşmesi ile ilgili kesin veri sayısı çok azdır. Soykırım'ın sonraki kuşaklar üzerine psikolojik etkisi konusunda önde gelen bir uzman olan Ira Brenner'in gözlemine göre, Redlich'in Hitler'i "açıklama"da psikanalizin sınırlılığı olarak gördüğü şey, "analitik kuramın kendisini değersizleştirmesi değildir, sıradışı yetileri olan ya da sıradışı koşullar altında bulunan kimselerin kapsamlı bir formülasyonunu yapmada yaşanan ge-

nel bir güçlüğü yansıtmaktadır" (Ira Brenner, "Review of *Hitler: Diagnosis of a Destructive Prophet*, by Fritz Redlich"). Brenner'in bunun devamında yazdıkları, bana göre psikanalitik biyografilerin Hitler'in zihinsel yapısı ve bunun gelişimi konusunda söyleyebileceklerine ilişkin en iyi özet niteliğini taşımaktadır:

O [Hitler] ve küçük kız kardeşi Clara, ebeveyninin altı çocuğundan geriye kalanlar oldukları için hem gerçek, hem de mecazi anlamda bir piç olan babasının tehlikeli bir kaynak [frengi kaynağı] olduğu yolunda bilinçdışı fanteziler kurmuş olabilir (Hitler, frengiyi bir 'Yahudi' hastalığı olarak değerlendiriyor ve ondan ölesiye korkuyordu). O, aynı zamanda doğumsal eksikliklerini ve annesinin kansere yakalanışını da, babasından bilmiş olabilir. Duyumsamış olabileceği içsel kötülük duygusu her ne ise, onu yer değiştirme düzeneğiyle babasından alıp Yahudiler, Çingeneler, eşcinseller, akıl hastalığı olanlar ve bedensel engelliler gibi 'dejenere ve aşağı' gruplara yansıtma yoluyla, başkalarına dışsallatırmış ve onları suçlamış olabilir. Böyle yaparak atalarına, cinselliğine, beden ve akıl sağlığına ilişkin tüm kuşkularını reddetmiş ve başkalarına yakıştırmıştır. Çocuk sahibi olmamasının bir nedeninin de, kalıtımsal kusurlarını başkasına geçirme konusunda derinden derine yaşadığı korku olduğu düşünülebilir (Brenner, a.g.y. s. 103-104).

470. Ernest K. Bramsted, *Göbbels and National Socialist Propaganda 1925-1945*. Bir ara Göbbels'in bakanlığına bol miktarda para aktarılıyordu: 1934 yılında bakanlık bütçesi iki milyon sterlin olup o zaman için bir bakanlığa bu kadar para ayrılması şaşırtıcıydı. Sonraki yıllarda yıllık bütçe ikiye katlanmıştır.

471. Victor Reimann, *Göbbels: The Man Who Created Hitler*, s. 2.

472. a.g.y., s. 6.

473. Kuşkusuz *Kavgam* kitabı, resmî törenlerde askerlere de dağıtılmaktaydı.

474. a.g.y., s. 4. "Heil Hitler" şeklindeki selamın "Hitler'e şifa ver" "Hitler'i tedavi et" ve "onu iyileştir" olarak da çevrilebilmesi şaşırtıcıdır.

475. Langer, a.g.y., s. 64.

476. Hermann Rauschning, *Revolution of Nihilism,* aktaran: Langer, a.g.y., s. 64.

477. William Teeling, *Know Thy Enemy,* s.2.

478. Langer, a.g.y., s. 64

479. Bu ifade, İsrailli bir psikolog olup Üçüncü Reich yönetimi altındaki Alman halkını yoğun bir biçimde inceleyen Judith Stern'e aittir (kişisel iletişim, Mart 2001, Tel Aviv).

Hitler'in düşünce ve eylemlerinde bir paradoks vardı: Kuşkusuz ki o, Aryan ırkından üst insanın bir somutlaşmasını temsil etmiyordu.

480. Stern, a.g.y.

481. Aktaran: Reimann, a.g.y., s. 40.

482. a.g.y., s. 44.

483. Arno Gruen, *Der Frende In Uns (The Stranger Within Us).* Ayrıca bkz. Gruen, "Surrendering identity: Herman Goering and Rudolf Hess."

484. Alıntı: Joachim C. Fest, *The Face of Third Reich,* s. 190. Ayrıca bkz. Gruen, a.g.y.

485. Alıntı: Fest, a.g.y., s. 189.

486. Peter Loewenberg, "The uses of anxiety," s. 521. Propaganda aygıtı, Hitler'i kötü niyetli birisi olarak tanıtmasa da, Führer zaman zaman acımasızlığım sergileme ihtiyacı duymuştur.

487. Judith Stern, a.g.y. Ayrıca bkz. Judith Stern, "Deviance in Nazi Society."

488. Vamık Volkan, "An interview with Valentin Berezhkov: Stalin's interpreter."

489. Zarubina meslekî anılarını şu kitapta aktarmıştır: *Inside Russia: The Life and Times of Zoya Zarubina,* Inez Cope Jeffrey.

490. Bu, daha sonra diğer Politbüro üyelerinin Beria'nın herhangi bir anda Kremlin'i kapatmasından korkmasına yol açmıştır.

491. Volkan, a.g.y., s. 78.

492. Bkz. Daniel Rancour-Laferriere, *The Mind of Stalin: A Psychoanalytic Sudy*; burada Sovyet medyasının, Stalin'e yaşamı boyunca bahşettiği 22 lakap sıralanmaktadır.

8

493. Onun ardılı olan Başkan Abdurrahman Wahid döneminde de Endonezya'nın sıkıntıları devam etmiştir. Wahid, 2001 yılında iktidarı bırakmaya zorlanmış ve yerini sömürge dönemi sonrası bağımsız Endonezya'nın "babası" Sukarno'nun kızı Megawati Sukarnoputri almıştır.

494. *The Wall Street Journal,* August 6, 1998, p. 6.

495. K. B. Richburg, "Indonesians debate truth of rape reports." *The Washington Post,* September 24, 1998, p. A32. Gerçek saldırı sayısı, büyük güçlükler içinde araştırılmaya devam etmiştir.

496. Türkçe'deki ve Tanzanya dilindeki bu eski sözcükler, ortak bir Arapça kökenden gelmektedir. Türkiye'de daha sonra gerçekleşen dilde arılaşma hareketi sırasında Arapça kökenden gelen "muallim" sözcüğünün yerini "öğretmen" sözcüğü almıştır.

497. Vamık Volkan and Norman Itzkowitz, *The Immortal Ataturk: A Psychobiography.*

498. "Gazi", savaşlara katılmış eski askerlere verilen bir unvandır.

499. Arap yazı sistemi üç ünlü ses ve bunların uzatılmalarıyla temsil edilebilir. Türk sisteminde ise sekiz ünlü ses vardır. Bu da belli bir yazılı sözcüğün tek birden fazla söyleyiş ve anlamı içerdiği anlamına geliyordu.

500. Türkiye'de alkol yasağı, temelde *kamuya açık olarak* alkol tüketiminin yasaklanması şeklinde işlev görmüştür.

501. Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 256.

502. Volkan and Itzkowitz, a.g.y., s. 285-286. Atatürk'ün çocukluğu ve "onarım" fantezileri için önceki bölüme bakınız.

503. Eski sömürgeler olan Tanganika ve Zanzibar, 1964 yılı Nisan ayında tek bir egemen devlet şeklinde bütünleşmişlerdir: Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti. Günümüzde Tanzanya'da 35 milyondan fazla insan yaşamaktadır ve en iyi tanınan özelliği, ulusal simge olan Kilimanjaro Dağı'dır (bu ünü büyük oranda Ernest Hemingway'ın *Kilimanjaro'nun Karları* adlı kitabına borçludur). Tanzanyalılar'ın büyük bir bölümü Bantu kabilesine mensuptur, fakat ülke halkı 130'dan fazla başka kabile ve küçük etnik azınlık gruplarından oluşmuştur. Tanzanyalılar'ın çoğu Hıristiyan (%45) ve Müslüman'dır (%35).

504. Atatürk'e ilişkin psikobiyografi bilgim olmasına rağmen Nyerere'nin iç dünyası, bilinçdışı güdülenimleri ve kişilik gelişimiyle ilgili bilgim yok. Bu nedenle burada yalnızca Nyerere'nin bir politik lider olarak toplumsal arenada bir öğretmen gibi olan eylemlerinden söz edebiliyorum.

505. Bkz. Willard Wolfe, *From Radicalism to Socialism: Men and Ideas in the Formation of Fabian Socialist Doctrine, 1881-1889.*

506. Yusef Kassam, *The Adult Education Revolution in Tanzania.* Ayrıca bkz. H. Hinzen and V. H. Hundsdorfer, *The Tanzanian Experience: Education for Liberation and Development.*

507. Budd L. Hall and J. Roby Kidd (eds.). *Adult Education for Action.*

508. Nyerere'ye 1998'de lösemi tanısı konmuş ve 14 Ekim 1999'da, Londra'daki bir hastanede tedavisi sürerken ölmüştür.

509. Ekonomik gelişme, kararsız bir nitelik göstermeyi sürdürmüştür: Nyerere görevden çekildiği sırada, Tanzanya hâlâ dünyanın en yoksul ülkelerinden biriydi.

510. Öğretme ve öğrenme süreçlerinin psikanalitik bir bakış açısıyla araştırılması konusunda pek kayda değer bir gelişme olmamıştır: M. L. J. Abercrombie adında bir zooloji öğretmeni bilim çalışmanın öğrencilerinin düşünme alışkanlıklarında yarattığı etki karşısında düş kırıklığına uğramıştır. Öğrencilerinden bir hayvana anatomik kesi (diseksiyon) uyguladıklarında ya da bir mikroskoba baktıklarında ne gördüklerini tanımlamalarını istediğinde öğrencileri gerçekte olanla orada olduğunu söylemelerinin "gerektiği" şey arasında çoğu kez net bir ayrım yapamamışlardır (Abercrombie, *The Anatomy of Judgement*). Geçmiş yaşantının oynadığı rol ile gördüğümüz şeyi belirlemede şimdiki tutumumuz konusundaki görsel algı çalışmalarını bilen Abercrombie, Sigmund Heinrich Foulkes ve James Anthony adlı psikanalistlerin küçük terapi gruplarında yaptıkları araştırmadan (Foulkes and Anthony, *Group Psychotherapy*) etkilenen özel bir öğretim tekniği projesi geliştirmiştir. On iki kişilik gruplarda yer alan tıp öğrencileri, her biri bir buçuk saat süren sekiz oturuma katılmışlardır. Foulkes ve Anthony'nin geliştirdikleri tekniklere uygun bir biçimde, serbest çağrışım yöntemi kullanılarak, küçük grup etkinliklerinin yanında görme, dil, sınıflandırma, kanıt değerlendirmesi ve nedensellik gibi keşif kavramları konusunda düşünsel tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Abercrombie'nin hipotezinde olduğu gibi, bu yaklaşım öğrencilerin geçerli yargılara varma yetisini güçlendirmiştir.

1968'den 1973'e kadar beş yıl boyunca psikiyatri asistanlarına klinik psikiyatriyi ve psikodinamik kavramları öğretirken Abercrombie'nin çalışmasına dayanan ve Alan Çalışması Yöntemi adı verilen bir yöntem uygulamıştım (Bkz. Vamık Volkan and David R. Hawkins, "The Field Work Method" of teaching and learning clinical psychiatry" ve "The learning group"). 7-10 kişilik bir ilk yıl asistanı grubu, akademik yıl boyunca haftada iki kez aynı öğretim üyesiyle bir araya gelmiş ve bu sırada bir asistanın yatan bir hastayı tedavi edişi aynalı odada izlenmişti. Her tedavi saatinden sonra gözlenen şeylere ilişkin olarak düşünsel bir alıştırma yöntemi, grup tartışması gerçekleştirilmişti.

Alan Çalışması programında yer alan her bir asistan grubu, akademik yıl boyunca ilgili öğretim üyesiyle yaklaşık 225 saat görüşmüştü, bu Abercrombie'nin gruplarına göre (12 saat) çok fazla bir rakamdı. Alan Çalışması grupları, böylelikle benim yardımımla çok daha yoğun küçük grup dinamikleri oluştur-

muşlardı ve asistanların deneyim dağarcıklarını yeniden örgütlemelerine ve gelecekte daha geçerli klinik yargılarda bulunmalarına yardımcı olabiliyorlardı.

Alan Çalışması Yöntemi, öğrencilerin gerçek gözlemlerini ve iç yaşantılarını düşünsel açıklamalarla birleştirmekteydi. O, öğretmenle öğrenci arasında bir tür "gösterme ve anlatma" etkileşimine dayalıydı ve asistanları kavramları öğrenmeye, öğreticiyle özdeşim konusunda mücadele etmeye ve düşünsel ve duygusal özerklik kazanmaya itmekteydi.

Nispeten yakın zamanlarda yayınlanmış iki kitap da, bire-bir ve küçük gruptaki öğretme-öğrenme süreçlerini konu edinmektedir. Bu kitaplardan ilki psikanalist Robert Gardner tarafından kaleme alınmıştır (*On Trying to Teach: The Mind in Correspondence*) ve gündelik yaşamdaki öğretme ve öğrenme ile ilgili kişisel anekdotları, psikanalitik bir bakış açısıyla işlemektedir. İkinci kitap ise psikanalitik kuram hakkında bilgi sahibi İngilizce profesörü Jeffrey Berman tarafından yazılmıştır (*Diaries to an English Professor: Pain and Growth in the Classroom*) ve de Berman bu kitapta "Psikanaliz ve İngilizce" adını verdiği bir kursu yürütürken, geliştirdiği yöntemi anlatmaktadır.

Gardner da, Berman da insan ilişkilerindeki duygusal inceliğin ve karşılıklılığın derslik ortamında, öğretim sürecinde oynadığı roller üzerinde durmaktadırlar. Onların kitaplarını okurken 1960'lı yıllarda Hanna Perkins Okulu'nda öğretimin temeli olarak alınan bir kavramın yansımalarını fark ettim. Bu anaokulunun yöneticisi olan Anne Katan, dillendirmenin duygulanımlar ve dürtüler üzerinde benlik egemenliğinin sağlanmasına yol açtığını gözlemlemişti (Katan, "Some thoughts on the role of verbalization in early childhood,"): Genç çocuklara psikosomatik olarak dışa vurdukları duyguları adlandırmaları öğretildiğinde, bunun kendileri üzerinde tedavi edici bir etkisi olmaktaydı.

Bir öğretmenin, öğrencilerin (ancak bir öğretmen tarafından yanıtlanabilecek) istekli olma hallerini, ilgilerini ve duygusal durumlarını görmezden gelmesi halinde, derslik ortamındaki öğretim başarısızlığa uğramaktadır. Öğretim, düşünme ile duyguları bütünleştirdiği zaman daha başarılı bir nitelik kazanmaktadır. Örneğin, Berman üniversite öğrencilerini günlük tutmaya sevk ederek etkileşim kurmalarını sağlamıştır. Öğrencilerin olurunu

alarak, haftada bir kez yirmi dakika süreyle kime ait olduğu bilinmeyen günlük yazılarını okumuştur. Öğrencilerin sıklıkla kaleme aldığı sorunlar, boşanmış ebeveynin çocuğu olmak, yeme bozukluğu ve depresyon idi. Öğretici, aynı zamanda onlara günlüklerinde yazdıkları şeylerle ilgili geribildirim verdiği için sınıftakiler arasında gerçekleşen eşduyum dolu tartışmalar, onların kendilerini düşünsel yönden geliştirmelerini sağlamıştır. Berman'ın yönteminde ve Gardner'm şakacılık ve bilinçdışı iletişim konusuna vurgu yapmasında, Abercrombie'nin çabalarının ve Alan Çalışması yönteminin yansımaları vardır.

511. Margaret S. Mahler, *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation.*

512. Berman, a.g.y., s. 227.

513. Psikanalizde bu tür beklentiler ve çarpıtmalar teknik olarak "aktarım" adını almaktadır.

514. Kuşkusuz, Nazi propaganda sisteminin yaptığı gibi, grup üyelerinin zihniyetlerini değiştirmeye ya da etkilemeye yönelik, aşamalı ve sistemli çabalar gerçekleştirilmediği takdirde.

515. James McGregor Burns, *Leadership.*

516. "Kemalizm", 20 Nisan 1931'de yayınlanan bir manifestodaki belirli ideolojik ilkelere gönderme yapan bir kavramdır. Bunlar, daha sonra yapı içinde kutsanarak korunmuştur. Bu ideoloji Osmanlı hanedanının devreden çıkarılmasını ve egemenliğin ulusa verilmesini, tüm vatandaşlara eşit haklar verilmesini, Türkiye'nin ekonomik geleceğini kurtarmak adına özel girişime devlet yardımını ve en önemlisi, laikliğin yerleştirilmesini içermektedir.

517. Kemalizm'in bazı yönleri, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1993) yeniden biçimlendirilmiştir. 2002 yılında Türkiye'de İslamî kökenleri olan yeni bir siyasi parti, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmiştir. İktidar partisi, laik yasaları desteklemeyi sürdürmüş ve hemen Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma çabalarına dahil olmuştur.

518. Mandela'mn otobiyografisini ve onun hakkında yazılmış diğer

yetkin kitapları (Nelson Mandela, *Long Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela;* James Gregory, *Goodbye Bafana: Nelson Mandela, My Prisoner, My Friend...;* Brian Frost, *Struggling to Forgive: Nelson Mandela and South Africa's Search for Reconciliation;* Martin Meredith, *Nelson Mandela: A Biography;* Anthony Sampson, *Mandela: The Authorized Biography*) okumuş olsam da, onun tüm bunları nasıl başarmış olduğu hakkında psikanalitik incelemeler sunmaya hazır değilim, çünkü Mandela'nın içinde yetiştiği kültürü, onun aile öyküsü, kültürel ve tarihsel bağlamı arasındaki etkileşimleri anlayacak şekilde yeterince incelemiş değilim.

519. Mandela, a.g.y., s. 495.

520. Alıntı: Frost, a.g.y., s. 6.

521. Frost, a.g.y.

522. Bu olayın öyküsü şu yazıdan alınmıştır: John Carlin, "Master of his Fate,"*New York Times Book Review,* s. 9, September 19, 1999. Carlin, İngiliz gazetesi The Independent'm 1989-1995 yılları arasındaki temsilcisiydi. Alıntı: Carlin, a.g.y., s. 10.

523. Alıntı: Carlin, a.g.y.

524. Alıntı: Carlin, a.g.y.

525. Alıntı: Carlin, a.g.y.

526. E. M. Swift, "Book to the Future," *Sports Illustrated,* s. 32, July 3, 1995.

527. Swift, a.g.y.

528. Alıntı: Swift, a.g.y.

529. Swift, a.g.y.

530. Nelson Mandela'yla hiç tanışmadım, fakat Desmond Tutu ile, Atlanta'daki Carter Merkezi'nde, ikimizin de üyesi olduğu ve eski ABD başkanı Jimmy Carter'ın başkanlık ettiği Uluslararası Görüşmeler Ağı'nda birkaç kez bir araya geldik.

531. E. Vulliamy, *Season in Hell: Understanding Bosnia's War,* s. 157.

532. Bu olayların ayrıntılı tartışması için bkz. Vamık Volkan: *Bloodlines.* Diğer hedefler ise Hırvatlar ve Slovenler idi.

533. Norman Mailer, "Milosevic and Clinton." *The Washington Post,* May 24, 1999, s. A25.

534. Osmanlı ordusu.

535. Roy Gutman, *Witness to Genocide,* s. x.

536. Burada Nazi propagandasının olduğu kadar Usame bin Ladin'in ideolojisinin izlerini de görmekteyiz. Milosevic'in öğrettiklerine benzer bir başka ideoloji de seçilmiş öreselenmenin yeniden etkinleşmesiyle bağlantılı olan *Megali İdea*'dır (Büyük Ülkü) (bkz. Michael Herzfeld, *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of the Modern Greece;* Kenneth Young, *The Greek Passion: A Study in People and Politics*). Yunan Megali İdea'sıyla bağlantılı olan seçilmiş örselenme, 1453'te Konstantinopolis'in (İstanbul) Osmanlılar tarafından zaptıdır. Bizans İmparatorluğu'nun, daha büyük bir Yunan ülkesi kapsamında yeniden bütünleştirilmesini ifade eden Megali İdea, 19. yüzyılın ortalarına kadar politik bir ideoloji olarak ifade edilmemişti, fakat alttan alta varlığını sürdürmekteydi. Kıbrıs doğumlu Yunanlı sosyolog Kyriakos Markides, Kıbrıs çatışmalarında Megali İdea'nın yansımalarını tanımlamaktadır. Müteveffa Başpiskopos Makarios gibi, adanın Yunanistan'la birleşmesi için mücadele eden Kıbrıslı Rum liderler Megali İdea'nın yeniden etkinleştirilmesi ve güçlendirilmesiyle meşgûldüler. Markides şöyle yazıyor: "'Büyük Ülkü'nün bir iç mantığının olduğu, yabancı bir yönetimin egemenliği altında varlığını sürdüren Rum dünyasının her kesiminde [bu ülkünün] gerçeğe dönüştürülmesini vurguladığı kabul edilebilir. Kıbrıs Rumları kendilerini tarihsel ve kültürel açıdan Yunanlı kabul ettikleri için, 'Büyük Ülkü'nün büyük bir çekiciliği vardır. Bu nedenle kilisedeki pederler Kıbrıslıları [Rumları] Yunanistan'la birleşmek için mücadeleye davet ettikleri zaman, duyguları kızıştırmak için fazla bir çaba harcamaları gerekmemiştir." (Kyriakos Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic,* s. 10-11.)

Megali İdea, pek çok Yunan aydını için artık "politik yönden doğru" bir terim değildir. Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne üye oluşu ve Türkiye ile olan yakınlaşmalar, bu kavramın ve bununla ilişkili düşüncelerin etkisinin azalmasını sağlamıştır.

537. Zihin ve İnsan Etkileşimleri Araştırma Merkezi'nde, psikanalistlerin başka disiplinlerle işbirliği yapmasını gerektiren bir strateji geliştirmiştik (Bkz. Volkan, "Tree Model"). Sürecin açılımının bir ağacın yavaş yavaş büyüyerek dallanmasını anıştırması nedeniyle kısaca "ağaç modeli" olarak adlandırılan bu yöntemin üç temel bileşeni ya da evresi vardır:

1) Mevcut duruma psikopolitik bir tanı konması
2) Karşıt grupların üyeleri arasında psikopolitik diyaloglar
3) Diyalog sürecini geliştirecek, işbirliği içindeki eylem ve kurumları oluşturma

İlgili grup üyelerinin büyük bir bölümüyle derinlikli görüşmeleri kapsayan ilk evrede klinisyenlerden, tarihçilerden, siyaset bilimcilerinden vb. oluşan interdisipliner bir ekip, iki grup arasındaki ilişkilerin ve bunu çevreleyen durumun ana özelliklerini anlamaya başlar. Psikopolitik diyaloglar -birkaç yıl boyunca, pek çok günde gerçekleştirilen bir dizi toplantıdan oluşur- sırasında dirençler açığa çıkmakta, ifade edilmekte ve yorumlanmakta, böylelikle daha gerçekçi bir iletişim, olanaklı hale gelmektedir. Kazanılan içgörülerin toplumsal ve politik tavra olduğu kadar, geniş halk kitlelerine de etki edebilmesi için son evre somut eylem, program ve kurumların işbirliği içinde geliştirilmesine dönük olmalıdır. Bu yöntem, birkaç disiplinin, gerilimlerin altında yatan psikolojik ve tarihsel ögelerin ifade edilmesi ve çözümlenmesi için birlikte çalışmasına ve de öğrenilen şeylerin, barış içinde bir arada yaşamayı olanaklı kılacak şekilde, işlerlik kazanmasına olanak vermektedir.

538. Hak kazanma ideolojisinin gelişimine benzer bir süreç de, rövanşçılıktır. "Rövanşçılar, tam anlamıyla öçleri alınıncaya kadar tüm kayıpları, kendileri açısından altüst olmuş dünyayı onarmaya çalışan, bunun sıkıntısını yaşayan kişilerdir" (Roger Scruton, *A Dictionary of Political Thought,* s. 405). Çağdaş politik hareketler içinde rövanşçılığın örnekleri olarak İsrail-Filistin çatışması ve Kuzey İrlanda'daki çatışma örnek verilebilir. Bu gruplarda yeniden etkinlik kazanmış kurban edilme duygu-

ları ve artmış bir haklı öç duygusu vardır. Böyle bir durumda, çatışma içindeki iki grup açısından temel sorunlarda kalıcı uzlaşmalara varılması olanaksız bir hale gelmektedir.

9

539. Gabriele Ast, yaşantısı Fazıla'nınkine benzeyen ve psikanalize tabi tuttuğu bir erkek Alman hasta ile ilgili gözlemlerini kaleme almıştır. Bu adam dört yaşındayken ailesi Doğu Berlin'den Batı Berlin'e kaçma planı kurmuştu. Çocuğun bunu başkalarına söylemesinden korktukları için, çocuklarının yanında bundan açıkça söz etmemişlerdi. Alman oldukları halde Macaristan kökenliydiler ve planları hakkında yalnızca Macarca konuşmuşlardı. Fakat küçük oğlan, olup bitenleri yine de anlamıştı. Dahası, bağırdığı ya da kaçışı polise anlattığı zaman ebeveynini öldürebileceğini biliyordu. Ailenin Batı Berlin'e kaçışı başarıyla gerçekleşmiş, fakat küçük oğlan, yıkıcı gücü içselleştirmiş ve muhafaza etmişti. Bu adam, yetişkin bir kişi olarak Dr. Ast'la görüşmeye geldiği zaman, hâlâ ebeveynine zarar verme ya da onları öldürme erkine sahip olmanın suçluluğunu yaşamaktaydı. "Güç"ünü denetim altında tutmak için katı, takıntılı bir kişilik örgütlenmesi geliştirmişti. Bkz. Gabriele Ast, "A crocodile in a pouch."

540. Tulane Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü olan Robert S. Robins ve George Washington Üniversitesi'nde psikiyatri profesörü olan Jerrold M. Post paranoyadaki kötücül gücü çeşitli bağlamlarda incelemişlerdir ve de paranoid dinamiğin bu yüzyıldaki her toplumsal yıkımda bir rolünün olduğunu öne sürmektedirler. Bir liderin yapısındaki kuşkuculuğun ve yandaşlarını "öteki" tehlikeli kimselerden koruma isteğinin, iyi niyetli amaçları aşarak felaket getirici sonuçlara nasıl olup da yol açtığını örneklerle göstermektedirler (bkz. Robert S. Robins and Jerrold M. Post, *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred*).

541. Bu dönemde Naim ve Sami Frasheri adlı iki kardeşin yer altı faaliyetleri içinde yer alan yazıları Arnavutlar arasında bir yurtseverlik duygusunun yaratılmasında rol oynamıştır.

542. Sırplar, Kosova'yı grup "ruh"larının bir bölgesi olarak değer-

lendirmektedirler. Prizren de Kosova'da yer aldığı için, Arnavutlar da bu eyaleti kendileri için kutsal kabul etmektedirler. Bu durum, İsraillilerle Filistinliler arasında, her iki hizbin de kutsal kabul ettiği Kudüs konusunda var olan tartışmalara, kısmen benzemektedir.

543. 1913 yılında Sırplar, Yunanlılar ve Bulgarlar, Arnavutluk'u halen kontrol altında tutan eski egemenleri Osmanlıları yenilgiye uğratmışlardır. Savaşın çıkış nedeni, bu ulusların kendi hakları olarak gördükleri Osmanlı topraklarına yayılmak istemeleriydi.

544. Bu dönemde, bazı Arnavutlar da Türkiye'ye kaçmışlardır. Günümüzde Kosova'da yaşayan Arnavutlara ek olarak Makedonya halkının da %23'ünü Arnavutlar oluşturmaktadır; Montenegro'da çok daha az Arnavut vardır.

545. I. Dünya Savaşı sırasında Avusturyalı, Fransız, İtalyan, Yunan, Montenegrolu ve Sırp orduları Arnavut topraklarına girmişlerdir.

546. Robert Frank: "Jungle accounting: Auditors in Albania pick through rubble of pyramid schemes," *The Wall Street Journal Europe,* August 6, 1998, s. 1, 7.

547. Frank, a.g.y., s. 1.

548. Carter Merkezi, Dünya Bankası'nın "ortaklık" terimine ilişkin tanımını benimsemektedir: " Ortaklık, katılımcıların kendilerini etkileyen gelişim inisiyatifleri, kararlar ve kaynaklar konusunda denetimi etkilediği ve paylaştığı bir süreçtir" (*The World Bank Sourcebook,* Washington: IBRD/The World Bank, s. xi.). Bu tanımda "katılımcılar"ın -bu olguda Arnavutların- gelişim inisiyatiflerinden etkilenen kimseler oldukları, dolaylı olarak belirtilmektedir.

549. Arnavutluk'ta, ekonomik gelişme için önemli fikirler üreten özel kişiler ve örgütler vardı. Bunlardan birisi de Makedonya kökenli, seçkin bir sanayici olan Vebi Velija idi (bkz. Vebi Velija, *Quo Vadis Albania?*). O, ekonomik gelişim stratejisi konusunda vizyon sahibi biriydi, fakat 1998'de lüks ofisinde kendisiyle yaptığım görüşme sırasında iktidardakilerin kişisel ve politik nedenlerden ötürü çabalarını baltalamalarından yakınmıştı.

550. Dr. Neu, 2000 yılında Kaliforniya'daki San Diego Üniversitesi'nde Joan B. Kroc Barış ve Adalet Enstitüsü'nün müdürü olmuştur.

551. Joyce Neu, Norman Itzkowitz ve ben, yıllardır birlikte çalışmaktayız. Dr. Neu ve ben, eski başkan Jimmy Carter, Rosalynn Carter ve Uluslararası Görüşmeler Ağı'nın (INN) diğer üyelerinden oluşan bir ekibin çeşitli Afrika devletlerindeki politik koşulları tartışmak ve değerlendirmek üzere, 1995 yılında Senegal'e yaptıkları bir geziye katılmıştık. Üçümüz de Zihin ve İnsan Etkileşimleri Araştırma Merkezi ve Carter Merkezi'nin Estonya'da gerçekleştirdiği ortak projenin elemanları arasındaydık; bu proje kapsamında Estonyalı parlamenterler ve önde gelen bazı Estonya yurttaşları, Estonya'daki Rus büyükelçisiyle, Rus parlamenterlerle ve Estonya'da yaşayan Rus toplumunun liderleri ve aydınlarıyla bir dizi "gayriresmi" psikopolitik diyalog içine girmek üzere bir araya getirilmişlerdi (Vamık D. Volkan, *Bloodlines*; Joyce Neu and Vamık Volkan, "Developing methodology for conflict prevention: The case of Estonia").

552. Psikolojik temel güven kavramına ilişkin bir tartışma için 2. Bölüm'e bakınız.

553. Bkz. Nikita Khruschev, *Khruschev Remembers.*

554. Bu terimi bulduğu için Joyce Neu'a teşekkür borçluyum.

555. Nicolas C. Pano, "Albania."

556. William E. Griffith, *Albania and Sino-Soviet Rift;* ayrıca bkz. Elez Biberaj, *Albania and China: A Study of an Unequal Alliance.*

557. Bu acımasızlık -ya da belki kapris- Hoca'nın kişisel yaşamında da yansımasını bulmaktaydı. Hoca'nın en yakın dostu, Ulusal Özgürlük Savaşı sırasında Partizan direnişinin komutanı ve Enver Hoca yönetimi sırasındaki ikinci adam olan Mehmet Şehu1981 yılında ölmüştü ve pek çok Arnavut, Şehu'nun intihar ettiğine inanmıştı. Fakat Şehu'nun "arkadaş"ı tarafından vurulduğuna inananlar da vardı; çünkü Şehu o günlerde rejimin yalnızlık politikalarına karşı çıkmış ve Yugoslav casusu olmakla suçlanmıştı.

Arnavut psikolog Edmont Dragoti 1998'de bana Şehu'nun ölümünden kısa bir süre önce Hoca'ya yazdığı bir mektubu okuduğundan söz etmişti. Anlaşıldığı kadarıyla bu mektup, Hoca'ya yakın konumda olan ve halen Danimarka'da yaşayan bir Arnavut hekimde bulunuyordu. Dragoti'ye göre Şehu, diktatörün artık kendisini istemediğini bildiğini belirtmekte ve kendisine (intihar eden bir başka seçkin komünist olan) Nacho Spiro gibi davrandığından yakınmaktaydı. Şehu, mektubunda ayrıca (Şehu'nun) çocuklarını cezalandırmaması için Hoca'ya yalvarmaktaydı. Hoca rejimi altında intiharlar "ölümden sonra cezalandırıldığı" ve bunlar devlet düşmanı ilân edildikleri, dolayısıyla aileleri de "lekelenmiş" kabul edildikleri için bu ifade, Şehu'nun gerçekten de intihar ettiği konusunda Dragoti'yi ikna etmişti.

Dragoti, Hoca'nın, sağ kolu olan adamın aleyhine dönmesinin bir başka nedeninin de "kara leke" taşıyan bir başka aile ile dolaylı bir ilişkisinin bulunması olduğunu söylemişti. Şehu'nun büyük oğlu, genç bir kadınla nişanlanmıştı ve bu genç kadının ABD'de yaşayan ve Hoca'ya muhalif akrabalarının olduğu biliniyordu. Şehu'nun ölümünden birkaç hafta sonra da yirmi üç yaşında olan bu oğlan kendini öldürmüştü. Şehu'nun karısı hapsedilmiş, öteki oğlu ve kızı ise ülke içinde sürgüne gönderilmişti.

Dragoti, gençliğinde Şehu'nun küçük oğlu İskender Şehu'nun arkadaşı idi. Arkadaşının dağlık bir yöreye sürgün edilmesinden sonra Dragoti ve bir başka öğrenci, bu genç adamın yaşadığı köye bazı işler yapmaya gönderilmişlerdi. Bir gün, öğleden sonraki saatlerde iki genç, köy yolunda İskender'le karşılaşmışlar, genç Dragoti, babası devlet düşmanı olsa da yanma koşarak arkadaşını selamlamak istemişti. Dragoti yaklaşmaya çalıştıkça İskender gözyaşları içinde: "Yaklaşma, bu senin için tehlikeli olur!" diye haykırmıştı. Dragoti, birkaç ay sonra İskender'in de intihar ettiğini öğrenmişti. Daha sonra tek oğluna, kaybettiği arkadaşının adını vermişti.

558. Bana söylendiğine göre, Hoca rejimi sürerken ayda on sent gibi çok ucuz bir fiyata bir apartman kiralanabiliyordu.

559. Bkz. Amnesty International'in 1984 raporu: *Albania: Political Imprisonment and the Law;* Anton Logoreci, *The Albanians: Forgotten Survivors;* Arshi Pipa, "Party ideology and purges in

Albania"; Gjon Sinishta, *The Fulfilled Promise: A Documentary Account of Religious Persecution in Albania;* ve Berhard Tonnes, "Religious Persecution in Albania".

560. Çoğunlukla zengin Arap ülkelerinden gelen ekonomik yardımla, pek çok köy camisi inşa edilmiştir. İmamlar, çocukların camiye gelmeleri için ellerinden geleni her şeyi yapıyorlardı. 1998 yılının başlarında Tiran'daki Müslüman topluluğun lideri Hafız Sabri Koci idi ve Osmanlı döneminde var olan İslam âdetlerini yeniden yerleştirmeye çalışıyordu. Enver Hoca, kendisini yirmi beş yıl hapsetmişti. Bana göre o, sessiz ve derinden giderek Hoca rejiminin "tanrısızlığını" ortadan kaldırmayı kafasına koymuştu. Arnavut Katolik lider Rvok Mirdita ise komünist rejimin sona ermesine dek ABD'de yaşamıştı ve Tiran'daki Katolik Katedrali'ni onarmak ve çağdaş bir duruma getirmek için yeterli ekonomik katkıyı sağlayacak durumdaydı. 1998 yılında Katedral, kentteki köhne binaların arasında tek bakımlı bina alanı olarak durmaktaydı. İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesi, Arnavut Müstakil Ortodoks Kilisesi'nin yeniden kuruluşuyla ilgili olarak, dışarıdan bir Rum başpiskoposunu atamıştı. Bu tayin olayı, 1998 yılında Arnavut Ortodoks topluluğu içinde bir tartışma konusu olmaya devam ediyordu.

561. Hoca rejimi sırasında tasvirine izin verilen tek tarihi kahraman, İskender Bey idi. O, 1405 yılında George Castriotes adıyla doğmuş, İslam dinini benimsemiş, fakat 1443'te Osmanlılar Niş'i Sırplara kaptırınca yanına 12.000 kişi toplayarak Arnavutluk'taki Türkleri katletmiş ve tekrar Hıristiyanlık'a dönmüştü. Papa V. Nicholas onu Hıristiyanlık âleminin kahramanı ilân etmişti. Kendisi 1467'de ölmüş ve 1502 yılında tüm Arnavutluk, Osmanlı denetimi altına girmişti. Tiran yakınlarındaki Krujes'te bulunan İskender Bey Müzesi'ni gezerken edindiğim izlenime göre Hoca, kendisini bu tarihsel kahramanın bir uzantısı olarak görmüş olabilirdi. Dinsel bağlantıları görmezden gelinse de, İskender Bey Hoca'nın mevcut otoriteye başkaldırısı yönünden bir simge işlevini görmüştü.

562. Afrim Dangellia, kişisel görüşme, Haziran 2001. Sebek'le ilgili tartışma için 2. Bölüm'e bakınız.

563. Alkollü içkilerin tüketilmesi, bazı nedenlerle yasaklanmamıştır. 1998 yılında görüştüğüm bazı Arnavutlar, diğer tüm "hazlar"

yasa dışı ilân edilirken böyle bir uygulamayı garip bulduklarını söylemişlerdir.

564. Öğretmenler, okullarda önceki bölümde tartışmış olduğum Nazi propagandasının bir yansımasını oluşturacak biçimde, Hoca'nın muhteşem geleceği görme yetisiyle tanrı benzeri bir kişilik olduğu fikrini boyuna vaaz edip durmuşlardı. Okullara yayılan propaganda, aynı zamanda Hoca'yı ulus ile eş tutuyor, onun imajını tehlike ve düşmanlıkla dolu dünyadan ayırıyor, onu iyilik, güç ve bilgi açısından tüm insanlık içinde eşsiz bir konuma sokuyordu. Nazi dönemi okullarında olduğu gibi, Hoca dönemi Arnavut okulları da rejimin, çocukların temel güven duygusunun altını oyan araçlarından biriydi.

565. Arnavutluk'ta komünizm çöktüğü zaman Fazıla, Enver Hoca rejimi sırasında kendisinden daha az acı çeken pek çok insanın, acılarını ödünleme yoluna gittiklerinin farkındaydı. Bununla birlikte, kendisi için ekonomik bir yardım arayışı içine girememişti. Buradan anlayabileceğimiz gibi, ödünleme arayışı, onun benzersiz, içsel "kötülük" duygusunu bozacaktı.

566. Batılılar, eski komünist ülkelerde bu çarpıcı, simgesel "yerinden indirme" eyleminin benzer örneklerini anımsayabilirler. Hoca sağken Tiran'daki merkezi İskender Bey Meydanı'na egemen olan, kocaman yaldızlı bir heykeli vardı. Çalışma arkadaşlarım ve ben, 1998 yılı başlarında Tiran'a geldiğimizde Hoca'ya ait tüm işaretler silinmişti, dolayısıyla 1991'de yıkılmış olan heykeli görme olanağım olmadı. Fakat bu heykelin fotoğraflarını gördüğümde bunun bir "ikiz"ini de Joseph Stalin'in doğum yeri olan Gürcistan'ın Gori kentinde gördüğümü anımsadım. Gori'deki Stalin heykeli hâlâ orada duruyor.

567. Arnavutluk'taki ilk günümüzde, ülkenin kuzeyindeki İşkodra kentinde karışıklıklar olduğunu öğrendik. Ertesi gün ABD Büyükelçisi Marisa Lino Tiran'dan 40-45 km'den daha fazla uzaklaşmamamızı yapmamamızı önerdi. Geceleyin silah sesleri işittik. Bu nedenle gözlemlerimiz, Tiran, Tiran'ın dışındaki köyler ve Kruje, Durres ve Kavaje gibi kasabalarla sınırlı kaldı.

568. Berisha ve partisine bağlı parlamenterler oylamada bulunmadılar.

569. Bu ad, Kuzey Arnavutluk'ta Dukagjini'deki güçlü kabile şeflerine göndermede bulunmaktadır ve de 1216 gibi eski bir tarihe ait Vatikan kayıtlarında adı geçmektedir. Osmanlılar geldiğinde Dukagjini şefleri Müslüman olmuşlar ve eski Arnavut inanç ve âdetleri, İslam yasalarıyla kaynaşmıştı. Köyün yaşlıları Lek Yasası'nı yorumlamış ve kan aktığı zaman onurun yaralanacağına karar vermişlerdi.

570. 1994 yılında bu durumla ilgili olarak Kuzey Arnavutluk'taki İşkodra kentinde "Kan Davası Uzlaşımı" acentesi kurulmuş, fakat bu konudaki çabalar pek başarılı olamamıştı.

571. Edmont Dragoti, kişisel görüşme.

572. Bkz. Scott Anderson, "The curse of blood and vengeance," *The New York Times Magazine,* pp. 28-35. 44. 54-57, December 26, 1999.

573. Anderson, a.g.y., pp. 55-56. İlginçtir ki, Spahia'nın örgütü her iki ailenin tüm üyelerini içine alan, biçimsel bir törenle gerçekleştirilen başarılı arabuluculukları bir araya getirmekteydi; "Aksi halde barışın bir bağlayıcılığı olmadığına karar verilebilir ve kan davası yeniden başlayabilirdi" (alıntı: Anderson, a.g.y., p. 55).

574. Anderson, a.g.y., p. 31.

575. Dragoti, "Blood revenge: Ancient crimes return to haunt Albania."

576. 1998 yılı başlarında Arnavutluk'a ilişkin gözlemlerim, Nancy Caro Hollander'in Latin Amerika'da devlet terörünün mirası üzerine yazdıklarını büyük ölçüde andırmaktaydı (*Love in Time of Hate: Liberation Psychology in Latin America;* "The legacy of state terror and the new social violence in Latin America"; "The secret behind the uniform: An evil partnership"). Kaliforniya Psikanaliz Merkezi'nden gelen Hollander, Latin Amerika'da 1960'lardan 1980'lere kadar zorbaca bir egemenlik kuran terörist devletleri derinlikli bir biçimde araştırmıştır. Latin Amerika'da terörist ya da Stalinist rejimler kurulduğunda yönetimler, vatandaşları "ortadan kaldırma", işkenceden geçirme ve öldürme politikalarını uygulayarak topluma edilgin bir uzlaşım

aşılamayı amaçlamışlardır. Dolayısıyla terörist devletlerde yaşayan bireylerin davranışları sessizlik, ifadesizlik, engellenim, kendine sansür uygulama, (yansıtma, bölme, büyüsel düşünce ve içteki bunaltı duygusuyla dış kaynaklı korkuyu ayırt edememe gibi) "ilkel" savunma düzeneklerinin kullanılması, yas tutma güçlüğü ya da yas tutamama ile karakterizedir. Hollander'in de belirttiği gibi, terörist devlet toplumu kurban ediciler, kurbanlar ve bekleyenlere ayırmaktadır; bu sonuncular sürekli bir tehdit ve her an kurban pozisyonuna sokulmanın beklenti bunaltısı altında yaşamaktadırlar. Terörist devlet son bulduğunda bu duygular, uzun zamandır içselleştirildikleri için bütünüyle ortadan kalkmamaktadır. Devlet terörünü takip eden dönemdeki siyasi liderlik yeterince güçlü bir nitelik taşımazsa kafa karışıklığı devam etmekte ve temel güven sorunları ilişkileri zedelemekte, bu da daha ileri düzeyde toplumsal gerilemelere yol açmaktadır.

577. Dostlarımdan Fin psikiyatr Henrik Wahlberg, komşu Makedonya'da Dünya Sağlık Örgütü (WHO) adına çalışmıştı. WHO için geçici danışmanlık görevini üstlenmemde ve 2000 yılı sonlarında Arnavutluk ve Makedonya'ya yaptığım gezilerde Dr. Wahlberg aracı olmuştur.

578. Genellikle insanlar, bir psikanalistle yapılan birkaç "terapötik" görüşmenin ardından böylesine şiddetli değişimler yaşamazlar. Bununla birlikte, örselenmiş toplumlara yaptığım ziyaretler sırasında birkaç kez, -Fazıla'nın yıllarca süren sessizliği ve Itzkowitz'le bana duyduğu güven gibi- belirli durumlarda, örselenmiş bireylerin kısa süreli birtakım girişimleri takiben dramatik içsel değişimler yaşayabildiklerine tanık oldum.

579. 2000 yılındaki ziyaretim sırasında bir gece Sali Berisha'nın partisine mensup kişiler İskender Bey Meydanı'nda bir miting düzenlediler ve eski Komünistlerin bir uzantısı olarak değerlendirdikleri mevcut Arnavut hükümeti aleyhine sloganlar attılar. Bana bizzat Berisha'nın konuşacağı söylendi ve ben de onu yeniden görme umuduyla kalabalığın arasından geçerek meydana doğru yürümeye başladım. Fakat o ortada gözükmedi ve -aynısını paylaşmadığım- ortak bir duygu içindeki bu kadar çok insanın ortasında kalmak, beni ansızın korkuttuğu için hızla meydanı terk ettim.

580. Ayrıca bkz. Joyce Neu and Vamık Volkan, "Developing a methodology for conflict prevention: The case of Estonia" ve Vamık Volkan, *Bloodlines.*

581. Bkz. William Drozdiak, "NATO Set to Send Troops to Macedonia," *The Washington Post,* June 21, 2001, p. A19.

Son Söz

582. Norman Itzkowitz, "Unity out of diversity," pp. 173-174.

583. Açıktır ki, bir birey için bir baba figürü olarak işlev gören bir lider örneğinde olduğu gibi, tanımadığımız bazı kimseler, bize yakın olan kimseleri simgesel olarak temsil etmektedirler. Böyle bir olguda tanımadığımız bir insanın yasını tutmamız olanaklıdır.

584. Richard Goldstone, "Crimes against humanity-forgetting the victims." The 2001 Ernest Jones Lecture, The British Psychoanalytical Society, September 25, 2001.

585. Goldstone, a.g.y.

586. Goldstone, a.g.y.

587. Goldstone, a.g.y.

588. Vamık Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies.*

Kaynaklar

Abercrombie, M.L.J. (1960). *The Anatomy of Judgement.*. London, Hutchinson.

Abse, D. Wilfred (1974). *Clinical Notes on Group-Analytic Psychotherapy.* Charlottesville, VA: University Press of Virginia.

Abse, D. Wilfred and Lucie Jessner (1961). The psychodinamic aspect of leadership. *Daedalus*, 90: 693-710.

Abse, D. Wilfred and Richard Ulman (1977). Charismatic political leadership and collective regression. In Robert S. Robins (Ed.), *Psychopathology and Political Leadership* (pp. 35-52). New Orleans: Tulane University Press.

Achen Christopher H. and Duncan Jane Snidal (1989). Rational deterrence theory and comparative case studies. *World Politics*, 41: 143-169.

Akhtar, Salman (1984). The syndrome of identity diffusion. *American Journal of Psychiatry,* 141: 1381-1385.

— (1990). Paranoid personality disorder: A synthesis of developmental, dynamic, and descriptive features. *American Journal of Psychiatry,* 44. 5-25.

— (1992). *Broken Structures: Severe Personality Disorders and Their Treatment.* Northvale, NJ: Jason Aronson.

— (2003). Dehumanization: Origins, manifestations, and remedies. In Sverre Varvin and Vamık D. Volkan (Eds.) *Violence or Dialogue? Psychoanalytic Insights on Terror and Terrorism.* (pp. 131-145). London: Internaitonal Psychoanalysis Library.

Akhtar, Salman and J. Anderson Thomson (1982). Overview: Narcissistic personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 139: 12-20.

Allison, Graham T. (1971) *The essence of Decision: Explaning the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little Brown.

Allison, Graham T. and Morton H. Halpern (1972). Bureaucratic politics: A paradigm and some policy implications. *World Politics*, 24: 40-79.

Almond Gabriel A., Sivan, Emmanuel, and Appleby, R. Scott(1995). Fundamentalism: genus and species. In Martin E. Marty and R. Scott Appleby (Eds.), *Fundamentalism Comprehended* (pp. 339-424). Chicago: The University of Chicago press.

Ambrose, Stephen E. (1989). *Nixon: The Triumph of a Politician,* 1962-1972. New York: Simon and Schuster.

Anderson, Benedict (1990). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.*Philadelphia: Routledge.

Anderson, Scott. "The curse of blood and vengeance." *The Newe York Times Magazine* (December 26, 1999): 28-35, 44, 54-57
Anzieu, Didier (1984). *The Group and the Unconscious.* London: Routledge & Kegan Paul.

Arieli, Yehoshua (1977). National consciousness. Judaism, and Zionism in a violent world. *Mifne,* 16: 4-11.

Arlow, Jacob (1969). Unconscious fantasy and disturbances of conscious experience. *Psychoanalytic Quarterly,* 38: 1-27.

— (1973). Motivations for peace. In H. Z. Winnik, Rafael Moses, and M. Ostow (Eds.). *Psychological Basis of War* (pp. 193-204). Jerusalem: Jerusalem Academic Press.

Aasad, Khaled K. (2000). *A Warrior from Mecca: The Full Story of Osama bin Laden.* (in Arabic). London: PD.

Ast, Gabriele (1991). Interview with Germans about reunification, *Mind and Human Interaction*, 2: 100-104.

Ast Gabriele (1997). A crocodile in a pouch. In Vamık Volkan and Salman Akhtar (Eds.). *The Seed of Madness: Constitution, Environment, and Fantasy in the Organization of the Psychotic Core* (pp. 133-154). Madison, CT: International Universities Press.

Atatürk, Kemal (1952). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Speeches and Statesments of Ataturk)* (Vols 1-2). İstanbul: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Aydemir, Şevket Süreyya (1969). *Tek Adam (Teh Singular Man).* (Vols. 1-3). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Balmer, Randall (1989). *Mine Eyes Have Seen the Glory: A Journey into the Evangelical Subculture in America.* New York: Oxford University Press.

Barber, James D. (1977). *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bauer, Otto (1907). *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie,* Reprint, Vienna: Europaverlag, 1975.

Barkun, Michael (1996). Religion, militias, and Oklahoma City: The mind of conspiratorialists. *Terrorism and Political Violence*, 8: 50-64.

— (1997). The Christian identity movement: Constructing millenialism on the racist right. In Thomas Robbins and Susan Palmer (Eds.), *Millenium, Messiahs and Mayhem* (pp. 247-260). Philadelphia: Routledge.

— (1999). End-time paranoia: Conspiracy thinking at the millenium's close. In Christopher Kleinhenz and Fanny LeMoine (Eds.) *Fearful Hope: Approaching the New Millenium* (pp. 170-181). Wisconsin: University of Wisconsin Press.

Barner-Barry, Carol and Robert Rosenwein (1985). *Psychological Perspectives on Politics.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Barston, Ronald P. (1988). *Modern Diplomacy.* New York: Longman.

Baynes, Norman H. (1942). *The Speeches of Adolf Hitler,* April 1922-August 1939 (two volumes). New York: Oxford University Press.

Bennigsen, Alexandre and Marie Broxup (1983). *The Islamic threat to the Soviet Union.* Beckenham: Croom Helm.

Bergmann, Martin S. (1973). Limitations of method in psychoanalytic biography: A Historical inquiry. *Journal of Psychoanalytic Association*, 21: 833-850.

Berke, Joseph H, Stella Pierides, Andrea Sabbadini, and Stanley Schneider (1998). *Even Paranoids Have Enemies.*London: Routledge.

Berman, Jeffrey (1994). *Diaries to an English Professor: Pain and Growth in the Classroom.* Amherst: University of Massachusetts Press.

Bernard, Viola W., Perry Ottenberg, and Fritz Redlich (1973). Dehumanization: A composite psychological defense in relation to modern war. In N. Sanford and C. Comstock (Eds.), *Sanctions of Evil: Sources of Social Destructiveness* (pp. 102-124). San Fransisco: Jossey-Bass.

Biberaj, Elez (1986). *Albania and China: A Study of Unequal Alliance.* Boulder, CO. Westview Press.

Biedermann, Hans (1992). *Dictionary of Symbolism: Cultural Icons and the Meaning Behind Them* (J. Hulbert, Trans.). New York: Facts on File.

Bion, Wilfred R. (1961). *Experiences in Groups.* London: Tavistock Publications.

Blos, Peter (1979). *The Adolescent Passage: Developmental Issues.* New York: International Universities Press.

Bodansky, Yossef (1999). *Bin Laden: The Man Who Declared War on America.* New York: Random House.

Bonaparte, Marie (1940). Time and unconscious. *International Journal of Psycho-Analysis,* 21: 427-468.

— (1947). *Myths of War.* London: Imago.

Booth, Wayne C. (1986). Pluralism in the classroom. *Critical Inquiry,* 12: 468-479.

Boyer, L. Bryce (1998). *Regression and Countertransference.* Northvale, NJ: Jason Aronson.

Bramsted, Ernest K. (1965). *Goebbels and National Socialist Propaganda.* East Lansing, MI: Michigan State University Press.

Breault, Marc and King, Martin (1993). *Inside the Cult:A Member's Chilling Account of Madness and Depravity in David Koresh's Compound.* New York: Signet Books.

Brenner, Ira (2002). Book review and commentary: *Hitler: Diagnosis of a Destructive Prophet,* by Fritz Redlich. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies,* 4: 99-105.

Broomberg, Norbert and Verna V. Small (1983). *Hitler's Psychopathology.* New York: International Universities Press.

Brown, James A. C. (1963). *Techniques of Persuasion: From Propaganda to Brain-washing.* Middlesex, England: Penguin Books.

Burns, James M. (1978). *Leadership.* New York: Harper Torchbooks.

Butler, Thomas (1993). Yugoslavia Mon Amour. *Mind and Human Interaction,* 4: 120-128.

Cain, A.C. and B. S. Cain (1964). On replacing a child. *Journal of American Academy of Child Psychiatry,* 3: 443-456.

Chamberlain, Sigrid (1997). *Adolf Hitler, die deutsche Mutter und ihr erstes Kind Uber zwei NS-Erziehungsbucher* (Adolf Hitler, the German Mother, and her First Child: About two National Socialist Education Books). Giessen Psychosozial Verlag.

Chasseguet-Smirgel, Janine (1984). *The Ego Ideal.* New York: W. W. Norton.

— (1990). Creativity and Perversion. New York: W. W. Norton

— (1996). Blood and nation. *Mind and Human Interaction,* 7: 31-36.

Cullberg-Weston, Marta (1997). When words lose their meaning: From societal crisis to ethnic cleansing. *Mind and Human Interaction,* 8: 20-32.

de Swaan, Abram (1996). Widening circle of disidentification: On the psycho-socio-genesis of the hatred of distant strangers; Reflections on Rwanda. "Civiliztion and its Enduring Discontents" konferansında sunulmuş makale; Bellagio, Italy, September.

Deuel, Wallace (1942). *People Under Hitler.* New York: Hartcourt, Brace, and Company.

De Vos, George (1975). Ethnic pluralism: Conflict and accomodation. In George De Vos and L, and Komanucci-Ross (Eds.), *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change* (pp. 5-41). Palo Alto, CA: Mayfield.

Dragoti, Edmond (1996). Blood revenge: Ancient crimes return to haunt Albania. *Psychology International,* 7:4:1-3. Washington: American Psychological Association Office of International Affairs.

Ehrenreich, Barbara (1997). *Blood Rites: Origins and History of the Passions of War.* New York: Metropolitan Books.
Emde, Robert N. (1988a). Development terminable and interminable I: Innate and motivational factors from infancy. *International Journal of Psychoanalysis,* 69: 23-41.

— (1988b). Development terminable and interminable II: Recent psychoanalytic theory and therapeutic considerations. *International Journal of Psychoanalysis,* 69: 283-296.

— (1991). Positive emotions for psychoanalytic theory: Surprises from infancy research and new directions. *Journal of American Psychoanalytic Association* (Supplement), 39: 5-44.

Erikson, Erik H. (1950). Growth and crisis in the healthy personality. In: *Identity and the Life Cycle.* New York: International Universities Press.

— (1956). The problem ego identity. *Journal of American Psychoanalytic Association,* 4: 56-121.

— (1958). *Young Man Luther.* New York: W. W Horton.

— (1966). Ontogeny of ritualization. In Rudolph Loewenstein (Ed.), *Psychoanalysis: A General Psychology* (pp. 601-621). New York: International Universities Press.

— (1977). *Toys and Reasons: Stages in the Ritualization of Experience.* New York: W. W. Norton.

— (1985). *Childhood and Society.* New York: W. W. Norton.

Etheredge, Lloyd (1979). Hardball politics: A model. *Political Psychology,* 1: 3-26.

Etzioni, Amitai (1967). Mixed scanning: A "third" approach to decision-making. *Public Administration Review,* 27: 385-392.

Fairbairn, W. Ronald (1935). The sociological significance of communism cpnsidered in the light of psychoanalysis. In Ronal Fairbairn (Ed.), *Psychoanalytic Studies of the Personality* (pp. 233-246). New York: Routledge, 1986.

Falk, Avner (1974). Border symbolism. *Psychoanalytic Quarterly,* 43: 650-660.

— (1983). Border symbolism revisited. *International Review of Psycho-Analysis,* 10: 215-220.

— (1985). Aspects of political psychobiography. *Political Psychology,* 6: 605-619.

— (2001). Osama bin Laden and America: A Psychobiographical study. *Mind and Human Interaction,* 12: 161-172.

Fenichel, Otto (1937). Early stages of ego development. In *The Collected Papers of Otto Fenichel,* Vol 2 (pp. 25-48). New York: Norton.

Fest, Joachim C. (1970). *The Face of Third Reich.* New York: Pantheon.

Falannery, Harry W. *Assignment to Berlin.* New York: A. A. Knopf.

Foulkes, Sigmund H. And E. James Anthony (1957). *Group Psychotherapy.* London: Penguin Books.

Freud, Anna (1936). The ego and mechanisms of defense. In *The Writings of Anna Freud* (Vol. 2). New York: International Universities Press.

Freud, Sigmund (1900). The interpretation of dreams. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey,

Trans.), 4-5: ix-xxxii, 1-267. London: Hogarth Press, 1953.

— (1901). Fragments of an analysis of a case of hysteria. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 7: 3-122. London: Hogarth Press, 1955.

— (1901). The psychopathology of everyday life. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 6: London: Hogarth Press, 1955.

— (1908). Hysterical phantasies and their relations to bisexuality. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 9:155-166. London: Hogarth Press, 1959.

— (1910). Leonardo da Vinci and a memory of his childhood. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 7: 3-122. London: Hogarth Press, 1955.

— (1913). Totem and taboo. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 13: 1-162. London: Hogarth Press, 1955.

— (1917). Taboo of virginity. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 11: 191-208. London: Hogarth Press, 1961.

— (1921). Group psychology and analysis of the ego. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 18: 63-143. London: Hogarth Press, 1955.

— (1926). Inhibitions, symptoms and anxiety. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 20: 77-175. London: Hogarth Press, 1959.

— (1927). The future an illusion. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 21: 5-56. London: Hogarth Press, 1961.

— (1930). Civilization and its discontetnts. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 21: 59-145. London: Hogarth Press, 1961.

— (1932). Why war? *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 22: 194-215. London: Hogarth Press, 1964.

— (1939). Moses and monotheism. *The Standard Edition of the Complete*

Psychological Works of Sigmund Freud (James Strachey, Trans.), 23:TK. London: Hogarth Press, 1964.

— (1941). Address to the society of B'nai B'rith. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (James Strachey, Trans.), 20: 271-274. London: Hogarth Press, 1961.

Friedman, Menachem (1990). Jewish zealots: Conservative versus innovative. In *Religious Radicalism and Politics in the Middle East,* Emmanuel Sivan and Menachem Friedman (Eds.), (pp. 120-152). Albany, NY: SUNY Press.

Frost, Brian (1998). *Struggling to Forgive: Nelson Mandela and South Africa's Search for Reconciliation.* London: Harper Collins.

Furhammer, Leif and Folke Isaksson (1971). *Politics and Film.* New York: Praeger.

Gardner, M. Robert (1994). *On Trying to Teach: The Mind in Correspondence.* Hillsdale, NJ: The Analytic Press, Inc.

Gedo, John E. (1972). The methodology of psychoanalytic biography. *Journal of the American Psychoanalytic Association,* 20: 638-649.

George, Alexander L. (1969). The "operational code": A neglected approach to the study of political leaders and decision-making. *International Studies Quarterly,* 23: 190-222.

George, Alexander L. And Juliette L. George (Eds.) (1998). *Presidential Personality and Performance.* Boulder, CO: Westview.

Gittler, Joseph B. (1977). Toward defining an ethnic minority. *International Journal of Group Tensions,* 7: 4-19.

Glass, James (1989). *Private Terror/Public Life: Psychosis and Politics of Community.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Glover, Edward (1947). *War, Sadism, and Pacifism: Further Essays on Group psychology and War.* London: Allen and Unwin.

Goldberg, Jeffrey (2001). "The education of a holy warrior." *The New York Times Magazine.*

Gorenberg, Gershom (2000). *The End of Days: Fundamentalism and the Struggle for the Temple Mount.* New York: Free Press.

Greenacre, Phyllis (1958). Early physical determinants in the development of the sense of identity. *Journal of American Psychoanalytic Association,* 6: 612-

627.

— (1970). The transitional object and the fetish: With special reference to the role of illusion. *International Journal of Psycho-Analysis,* 51: 447-456.

Greenspan, Stanley (1989). *The Development of the Ego: Implications for Personality Theory, Psychopathology and the Psychotherapeutic Process.* Madison, CT: International Universities Press.

Gregory, James (1995). *Goodbye Bafana: Nelson Mandela, My Prisoner, My Friend.* London: Headline Book Publishing.

Griffith, William E. (1963). *Albania and Sino-Soviet Rift.* Cambridge, MA: MIT Press.

Gruen, Arno (2000) *Der Fremde in uns (Stranger Within Us).* Frankfurt: Klett-Corta.

— (2001). Surrendering identity: Herman Göring and Rudolf Hess. *Mind and Human Interaction,* 12: 35-51.

Guttman, Roy (1993). *A Wittness to Genocide.* New York: MacMillan.

Haarer, Johanna (1937). Mutterschaft und Familienpflege imneuen Reich (Motherhood and Family Care in the New Reich) in *Beitrage zur Volkslehr und Gemeinschaftsplege (Essays on Ethnology and Community Care).* Munich: Herausgegeben von der Volksbildungs Kanzlei.

— (1942). *Die Deutche Mutter und ihr erstes Kind. (The German Mother and Her First Child.)* Munich: J. F. Lehmann.

— (1943). *Mutter, erzahl von Adolf Hitler (Mother, Tell about Adolf Hitler).* J. F. Lehmanns Verlag.

Haldeman, H. Robert (1994). *Haldeman Diaries: Inside the Nixon White House.* New York: G. P. Putnam and Sons.

Hall, Budd L. and J. Robby Kidd (Eds.) (1978). *Adult Education:A Design for Action.* Oxford: Pergamon.

Harle, Vilho (2000). *The enemy with a Thousand Faces: The Tradition of the Other in Western Political Thought and History.* Westport, CT: Praeger.

Hartle, T. W. And M. J. Halperin (1980). Rational and incremental decision-making: An exposition and critique with illustrations. In M. J. White (Ed.), *Managing Public Systems: Analytic Techniques for Public Administration..* North Scituate, MA: Duxbury Press.

Hartman, John J. (2000). Polish-Jewish ethnic conflict: Threats to identity and the failure to mourn. *Mind and Human Interaction,* 11: 27-41.
Hawley, John S. and Proudfoot, Wayne (1994). Introduction. In *Fundamentalism and Gender,* John S. Hawley (Ed.), (pp. 5-44). New York: Oxford Universities Press.

Heimannsberg, Barbara and Christoph J. Schmidt (1993). *The Collective Silence: German Identity and the Legacy of Shame.* Hillsdale, NJ: The Analytic Press, Inc.

Hemingway, Ernest (1938). *The Fifth Column and First Forty-Nine Stories.* New York: Charles Scribner's Sons.

Hersh, Seymour M. (1983). *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House.* New York: Summit Books.

Herzfeld, Michael (1986). *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece.* New York: Pella.

Heston, Leonard and Renate Heston (1980). *The Medical Casebook of Adolf Hitler: His Illnesses, Doctors, and Drugs.* New York: Stein and Day Publishing.

Hinzen, H. and V. H. Hundsdorfer (1979). *The Tanzanian Experience: Education for Liberation and Development.* Hamburg: UNESCO Institute for Education.

Hitler, Adolf (1925, 1927). *Mein Kampf (My Struggle).* Boston: Houghton Mifflin Company, 1962.

Holden, Matthew (1988). Bargaining and command by heads of U.S. government departments. *The Social Science Journal,* 25: 255-276.

Hollander, Nancy (1997). *Love in Time of Hate: Liberation Psychology in Latin America.* New Jersey: Rutgers University Press.

— (1999). The legacy of state terror and the new social violence in Latin America. Uluslararası Konferans'ta sunulmuş makale: "At the Treshold of the Millenium," Lima, Peru, April 14-21.

— (2000). The secret behind the uniform: An evil partnership. *Mind and Human Interaction,* 11: 108-118.

Hopwood, Derek (1983). A movement in renewal in Islam. In Denis MacEoin and ahmed Al-Shahi (Eds.) *Islam in the Modern World,* (pp. 109-118). New York: St. Martin Press.

Hourani, Albert (1991). *A History of Arab Peoples.* Cambridge, MA: Belknap Press.
Howell, W. Nathaniel (1995). "The evil men that do....": Societal effects of the Iraqi occupation of Kuwait. *Mind and Human Interaction*, 6:150-169.

— (1997). Islamic revivalism: A cult phenomenon? *Mind and Human Interaction*, 5: 97-103.

Hyman, Anthony (1984). *Afghanistan Under Soviet Domination.* London: McMillan Books.

Ignatiev, Noel (1995). *How the Irish Became White.* London: Routledge.

Ihalainen, O., R. Hirvenoja, and M. Tuovinen (1972). Psychic factors in sauna bath habits. *Psychiatria Fennica,* 3: 207-212.

Inamdar, Subhash C. (2001). *Muhammad and the Rise of Islam: The Creation of Group Identity.* Madison, CT: Psychosocial Press.

Ishaq, Ibn (1955). *The Life of Muhammad: A Translation of Ishaq's Sirat Rasul Allah,* (A. Guillaume, Trans.) with introduction and notes. London: Oxford University Press.

Inderbitzin, Lawrence B. and T. Levy Steven (1990). Unconscious fantasy: A reconsideration of the concept. *Journal of American Psychoanalytic Association,* 38: 113-130.

Isaacs, Susan (1948). The nature and function of fantasy. In Melanie Klein, Paula Heimann, Susan Isaacs and Joan Riviere (Eds.), *Development of Psychoanalysis* (pp. 67-121). London: Hogarth Press, 1973.

Itzkowitz, Norman (1972). *The Ottoman Empire and Islamic Tradition.* New york: Alfred A. Knopf.

— (2001). Unity out of diversity. *Mind and Human Interaction,* 12: 173-175.

Itzkowitz, Norman and Vamık D. Volkan, The demonization of the other. Yayınlanmamış makale.

Jacobson, Edith (1964). *The Self and the Object World.* New York: International Universities Press.

Janis, Irving L. and Leon Mann (1977). *Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment.* New York: Free Press.

Jeffery, Inez Cope (1999). *Inside Russia: The Life and Times of Zoya Zarubina.* Austin: Eakin press.

Jervis, Robert N. (1986). Representativeness in foreign policy judgment. *Political Psychology* 7: 483-505.

Jervis, Robert N., Richard N. Lebow and Janice G. Stein (1985). *Pschology of Deterrence.* Baltimore: The John Hopkins University Press.

Jowett, Garth S. and Victoria O'Donnell (1992). *Propaganda and Persuasion.* New York: Sage Publications.

Julius, Demetrios (1991). The practice of Track Two Diplomacy in the Arab-Israeli Conferences. In Vamık Volkan, Joseph Montville, and Demetrios Julius (Eds.), Unofficial Diplomacy At Work, vol. 2 of *The Psychodynamics of International Relationships* (pp. 193-205). Lexington, MA: Lexington Books.

Kafka, John (1989). *Multiple Realities in Clinical Practice.* New Haven: Yale University Press.

Kakar, Sudhir (1996). *The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion and Conflict.* Chicago: The University of Chicago Press.

Kaplan, Robert D. (1993). *Balkan Ghosts: A Journey through History.* New York: Vintage Books.

Kassam, Yusef (1978). *The Adult Education Revolution in Tanzania.* Nairobi: Shungwaya Publishers Ltd.

Katan, Annie (1961). Some thoughts about role of verbalization in early childhood. *The Psychoanalytic Study of Child,* 16: 184-188. New York: International Universities Press.

Kecmanovic, Dusan (1996). *The Mass Psychology of Ethnonationalism.* New York: Plenum.

Kedourie, Elie (1970). *The Chantham House Version and Other Middle Eastern Studies.* London: Weidenfeld and Nicholson.

Kernberg, Otto F. (1966). Structural derivatives of object relationships. *International Journal of Psychoanalysis,* 47: 236-253.

— (1970). A psychoanalytic classification of character pathology. *Journal of the American Psychoanalytic Association,* 18: 800-822.

— (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism.* New York: Jason Aronson.

— (1976). *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis.* New York: Jason Aronson.

— (1980). *Internal World and External Reality :Object Relations Theory Applied.* New York: Jason Aronson.

— (1989). Mass psychology through the analytic lens. Toplantıda sunulmuş makale: "Through the Looking Glass: Freud's Impact on Contemporary Culture," Philadelphia, September 23.

— (1992). *Aggression in Personality disorders and Perversion.* New Haven: Yale University Press.

Kestenberg, Judith and Brenner, Ira (1996). *The Last Witness.* Washington, DC. American Psychiatric Press.

Kets de Vries, Manfred (Ed.) (1984). *The Irrational Executive: Psychoanalytic Explorations in Management.* New York: International Universities Press.

Khalil, Asad K. (2000). *A Warrior from Mecca: The Full Story of Osama bin Laden.* (in Arabic). London: PD.

Kissinger, Henry A. (1979). *The White House Years.* Boston: Little, Brown.

Kogan, Ilany (1995). *The Cry of Mute Children: A Psychoanalytic Perspective of the Second Generation of the Holocaust.* London: Free Association Books.

Kohn, Hans (1944). *Idea of Nationalism.* New York: MacMillan.

Koonz, Claudia (1987). *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics.* New York: St. Martin's Press.

Kris, Ernst (1941). The "danger" of propaganda. In *Selected Papers of Ernst Kris,* pp. 409-432. New Haven: Yale University Press.

— (1943). Some problems of war propaganda: A note on propaganda new and old. *Psychoanalytic Quarterly,* 12: 381-399.

— (1944). *Radio Propaganda: Report on Home Broadcasts during the War.* New York: Oxford University Press.

Khruschev, Nikita (1970). *Khruschev Remembers.* Boston: Little, Brown.

Kupchan, Charles A. (ed.) (1995). *Nationalism and Nationalities in the New Europe.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Lamy, Phillip (1996). *Millenial Rage: Survivalists, White Supremacists, and the Doomsday Prophesy.* New York: Plenum.

Landes, Richard (2001). Apocalyptic Islam and bin Laden. Konferansta sunulmuş makale: Committee of International Relations, Group for the Advancement of Psychiatry (GAP) conference. November 8-10, 2001. White Plains, NY.

— (2001). The fruitful error: Reconsidering millenial enthusiasm. *Journal of Interdisciplinary History,* 22: 89-98.

Larson, Edward J. (1997). *Summer for the Gods: the Scopes Trial and America's Continuing Debate over Science and Religion.* New York: Basic Books.

Langer, Walter C. (1972). *The Mind of Adolf Hitler.* New York: Basic Books.

Lasswell, Harold D. (1927). *Propaganda Technique in the World War.* New York: Knopf.

— (1930). *Psychopathology and Politics* Chicago: University of Chicago Press.

— (1935). *Propaganda and Promotional Activities.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

— (1935). *World Politics and Personal Insecurity.* New York: McGraw-Hill Book Co.

— (1938). Foreword. In G. G. Bruntz (Ed.), *Allied Propaganda and the Collapse of the German Empire in 1918* (pp. v-viii). Stanford: Stanford University Press.

Lewis, Bernard (1990). The roots of Muslim rage. *The Atlantic Monthly,* September 20, pp. 47-60.

— (1996). Islam and liberal democracy: A historical overview. *Journal of Democracy,* 7: 52-63.

— (2000). Propaganda in the Middle East. Konferansta sunulmuş makale: International Conference in Commemoration of the 78th Birthday of Yitzhak Rabin: Patterns of Political Discourse: Propaganda, Incitement, and Freedom of Speech. Sponsored by The Yitzhak Rabin Center for Israel Studies, Tel Aviv, February 28- March 1.

Libaridian, Gerard Jinair (Ed.) (1991). *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era.* Watertown, MA: Blue Cross Books.

Lifton, Robert (1968). *Death in Life: Survivors of Hiroshima.* New York: Random House.

Lind, John E. (1914). The dream as a simple wish-fulfillment in the Negro. *Psychoanalytic Review,* 1: 295-300.

Lindblom, Charles (1959). The science of muddling through. *Public Administration Review,* 19: 79-88.

Lings, Martin (1983). *Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources.* Rochester, VT: Inner Traditions.

Link, Arthur S. (1974). *Wilson: The Road to the White House.* Princeton: Princeton University Press.

Loewald, Hans (1960). On the therapeutic action of psychoanalysis. *International Journal of Psycho-Analysis,* 41: 16-33.

Loewenberg, Peter (1991). Uses of anxiety. *Partisan Review,* 3: 514-525.

— (1994). The psychological reality of nationalism: Between community and fantasy. *Mind and Human Interaction,* 5: 6-18.

— (1995). Fantasy and Reality in History. New York: Oxford University Press.

— (1996). *Decoding the Past: The Psychopolitical Approach.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Logoreci, Anton (1977). *The Albanians: Europe's Forgotten Survivors.* Boulder, CO: Westview Press.
MacEoin, Denis (1983). The Shi'i establishment in modern Iran. In Denis MacEoin and Ahmad Al-Shahi (Ed.) *Islam in the Modern World,* (pp. 88-108). New York: St. Martin Press.

Mackey, Sandra (1992). *Passion and Politics: The Turbulent World of Arabs.* New York: Dutton Press.

Mahler, Margaret S. (1968). *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation.* New York: International Universities Press.

Malkin, Erad and Zeev Zhahor (1992). *Leaders and Leaership: Collected Essays* (in Hebrew). Jerusalem: Zlaman Shezar Center and Israeli Historical society.

Mandela, Nelson (1994). *Long Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela.* New York: Little, Brown and Company.

Manning, S. W. (1960). Cultural and value factors affecting the Negroes' use of agency services. *Journal of Social Work,* 5: 3-13.

Markides, Kyriakos (1977). *The Rise and Fall of Cyprus Republic.* New Haven, CT: Yale University Press.

Marquand, Robert (2001). "The reclusive ruler who runs the Taliban." *The Christian Science Monitor* (newspaper), October 10.

Marsden, Peter (1998). *The Taliban: War, Religion, and the New Order in Afghanistan.* London: Zed Books.

Marty, Martin E. and Appleby, R. Scott, eds. (1995). *Fundamentalism Comprehended.* Chicago: University of Chicago Press.

Masri, As'ad and Vamık D. Volkan (1990). The children of Biet Atfal Al-Sommoud. *Mind and Human Interaction,* 2: 51-53.

Mayer, Jean-François (1998). Apocalyptic millenialism in the West: The case of the Solar Temple. Okunmuş makale: University of Virginia, The Critical Incident Analysis Group, November 13.

Mazlish, Bruce (1972). *In Search of Richard Nixon: A Psychohistorical Inquiry.* New York: Basic Books.

Meredith, Martin (1998). *Nelson Mandela: A Biography.* New York: St. Martin's Press.
Mills, Jeannie (1979). *Six Years with God: Life Inside Rev. Jim Jones's People Temple.* New York: A & W Publishers.

Mintz, I. L. (1971). The anniversary reaction: A response to the unconscious sense of time. *Journal of the American Psychoanalytic Association,* 19: 720-735.

Misselwitz, Irene (2003). German reunification: A quasi-ethnic conflict." *Mind and Human Interaction,* 13: 77-86.

Mitscherlich, Alexander (1971). Psychoanalysis and aggression of large groups. *International Journal of Psycho-Analysis,* 52: 161-167.

Money-Kyrle, Roger E. (1941). The psychology of propaganda. *British Journal of Medical Psychology,* 19: 82-94.

Modell, Arnold H. (1970). The transitional objects and creative art. *Psychoanalytic Quarterly,* 39: 240-250.

— (1976). The holding environment and the therapeutic action of psychoanalysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association,* 24: 255-307.

Montville, Joseph V. (1987). The arrow and the olive branch: A case for Track

Two Diplomacy. In John McDonald and D. B. Bendahmane (Eds.), *Conflict Resolution: Track Two Diplomacy.* (pp. 5-20). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

— (1989). Psychoanalytic enlightenment and the greening of diplomacy. *Journal of the American Psychoanalytic Association,* 37: 297-318.

— (1995). Complicated mourning and mobilization for nationalism. In Jerome Braun (Ed.), *Social Pathology in Comaparative Perspective: The Nature and Psychology of Civil Society.* (pp. 159-174). New York: Praeger.

— (2001). A disturbing presence: September 11 and the Islamic roots of democratic pluralism. *Preventive Diplomacy News*, p. 2. Washington: Center for Strategic and International Studies.

Moore, Burnes E. and Bernard D. Fine (1990). *Psychoanalytic Terms and Concepts.* New Haven: American Psychoanalytic Association and Yale University Press.

Morgenthau, Hans J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace.* New York: Alfred A. Knopf.

Moses, Rafael (1990). On dehumanizing the enemy. In Vamık D. Volkan, Demetrios A. Julius and Joseph V. Montville (Eds.), *The Psychodynamics of International Relationships* (Vol. 1) (pp. 111-118). Lexington, MA: Lexington Books.

Moses-Hrushovski, Rena (2000). *Grief and Grievance: The Assasination of Yitzhak Rabin.* London: Minerva Press.

Mousavi, Sayed Askar (1998). *The Hazaras of Afghanistan: An Historical, Cultural, Economic, and Political Study.* London: Curzon.

al-Mutlaq, Haman (1996). Aspects of non-spiritual rewards of Islamic fundamentalism. *Mind and Human Interaction,* 7: 91-96.

Myers, H. J. and Leon Yochelson (1948). Color denial in the Negro. *Psychiatry,* 11: 39-46.

Neu, Joyce and Volkan, Vamık (1999). *Developing a methodology for conflict prevention: The case of Estonia.* Atlanta, GA: The Carter Center Special Report Series. Winter.

Niederland, William (1968). Clinical observation on the "survivor syndrome." *International Journal of Psycho-analysis,* 49: 313-315.

Nixon, Richard M. (1978). RN: *The Memoirs of Richard Nixon..* New York:

Grosset and Dunlap.

Novick, Jack and Kerry Kelly (1970). Projection and externalization. *Psychoanalytic Study of the Child,* 25: 69-95.

O'Leary, Stephen (1994). *Arguing the Apocalypse: A Theory of Millenial Rhetoric.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Olsson, Peter A. (1994). In search of their fathers-themselves: Jim Jones and David Koresh.

— (1996). Shoko Ashara: The malignant pied piper of Japan. *Mind and Human Interaction,* 7: 54-57.

Orwell, George (1945). Notes on nationalism. In S. Orwell and L. Angus (Eds.) *The Collected Essays, Journalism, and Letters of George Orwell* (Vol. 3) (pp. 361-380). New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971.

Palmer, Louis (1990). *Adventures in Afghanistan.* London: Octagon Press.

Pano, Nicholas C. (1982). Albania. In Milorad M. Drachovitsh (Ed.) *The Last Bastion of Stalinism in East Central Europe: Yesterday, Today, Tomorrow,* pp. 187-218. Stanford: California Hoover Institution Press.

Pao, Ping Nie (1979). *Schizophrenic Disorders: Theory and Treatment from a Psychodynamimc Point of View.* New York: International Universities Press.

Petersen, William (1980). Concepts of ethnicity. In S. Thermstorm (Ed.), *Harvard Encyclopedia of Ethnic Groups* (pp. 234-242). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pinderhughes, Charles A. (1969). The origins of racism. *International Journal of Psychiatry,* 8: 934-941.

Pines, Malcolm (Ed.) (1983). *The Evolution of Group Analysis.* London; Routledge & Kegan Paul.

Pipa, Arshi (1984). Party ideology and purges in Albania. *Telos,* 59: 69-100.

Pollock, George H. (1989). *The Mourning-Liberation Process* (Vols. 1-2). Madison, CT: International Universities Press.

Poznanski, E. O. (1972). The "replacement child:" A saga of unresolved parental grief. *Behavioral Pediatrics,* 81: 1190-1193.

Rancour-Laferriere, Daniel (1988). *The Mind of Stalin: A Psychoanalytic Study.* Ann Arbor, MI: Ardis.

Rashid, Ahmad (2000). *Taliban: Islam, Oil, and the New Great Game in Central Asia.* London: I. B. Tauris.

Rauschning, Hermann (1939). *The Revolution of Nihilism.* New York: Alliance Book Corporation.

Reavis, Dick J. (1995). *The Ashes of Waco: An Investigation.* New York: Simon and Schuster.

Redlich, Fritz (1998). *Hitler: Diagnosis of a Destructive Prophet.* New York: Oxford University Press.

Reimann, Victor (1976). *Goebbels: The Man Who Created Hitler* (Stephen Wendt, Trans.). New York: Doubleday.

Robins, Robert S. (1986). Paranoid ideation and charismatic leadership. *Psychohistory Review,* 5: 15-55.

Robins, Robert S. and Jerrold M. Post (1997). *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred.* New Haven: Yale University Press.

Robinson, Adam (2002). *Bin Laden: Behind the Mask of the Terrorist.* New York: Arcade Publishing Inc.

Roche, George (1987). *A World without Heroes: The Modern Tragedy.* Hillsdale, MI: The Hillsdale College Press.

Rogers, Rita R. (1994). Nationalism: A state of mind. *Mind and Human Interaction,* 5: 19-21.

Rokeach, Milton (1984). Belief system theory of stability and change. In S. J. Ball-Rokeach, M. Rokeach, and J. W. Grube (Eds.), *The Greta American Values Test: Influencing Behavior and Belief through Television* (pp. 17-38). New York: Free Press.

Rosenthal, Gabriele (Ed.) (1988). *The Holocaust in Three Generations: Families of Victims and Perpetrators of the Nazi Regime.* London: Cassell Academic.

Rustow, Dankwart A. (1970). Ataturk as founder of a state. In Dankwart A. Rustow (Ed.), *Philosophers and Kings. Studies in leadership* (pp. 208-247). New York: George Braziller.

Saathoff, Gregory B. (1995). In the halls of mirrors: One Kuwaiti's captive memories. *Mind and Human Interaction,* 6: 170-178.

— (1996). Kuwait's children: Identity in the shadow of the storm. *Mind and*

Human Interaction, 7: 181-191.

Sachedina, Abdulaziz (2001). *The Islamic Roots of Democratic Pluralism.* Washington DC: CSIS Press.

Said, Edward (1979). *Orientalism.* New York: Vintage Books.

Sampson, Anthony (1999). *Mandela: The Authorized Biography.* New York: Alfred A. Knopf.

Sandeem, Ernest R. (1970). *The Roots of Fundamentalism: British and American Millenarianism, 1800-1930.* Chicago: University of Chicago Press.

Saunders, Harold H. (1999). *Public Peace Process: Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts.* New York: St. Martin's Press.

Schaffner, Bertram (1948). *Father Land: A Study of Authoritarianism in the German Family.* New York: Columbia University Press.

Scruton, Roger (1982). *A Dictionary of Political Thought.* New York: Harper and Row.

Sebek, Michael (1992). Anality in the totalitarian system and the psychology of post-totalitarian society. *Mind and Human Interaction,* 4: 52-59.

— (1996). The fate of the totalitarian object. *International Forum of Psychoanalysis,* 5: 289-294.

Sells, Michael A. (1996). *Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia.* Berkeley, CA: University of California Press.

Shapiro, David (1972). *Neurotic Styles.* New York: Basic Books.

Sinishta, Gjon (1976). *The Promise: A Documentary Account of Religious Persecution in Albania.* Santa Clara, CA: H and F Composing Service Printing.

Sivan, Emmanuel (1985). *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics.* New Haven, CT: Yale University Press.

Socarides, Charles (1977). On vengeance: The desire to "get even." In Charles Socarides (Ed.), *The World of Emotions: Clinical Studies of Affects and Their Expressions.* (pp. 403-425). New York: International Universities Press.

Stein, Howard F. (1990). International and group milieu of ethnicity: Identifying generic group dynamic issues. *Canadian Review of Studies in Nationalism,* 17: 107-130.

— (1998). *Euphemism, Spin, and the Crisis in Organizational Life.* Westport, CT: Greenwood Publishing Group.

— (2004). *Beneath the Crust of Culture: Psychoanalytic Anthropology and the Cultural Unconscious in American Life.* Amsterdam, Holland: Rodopi.

Stein, Janice (1988). Building politics into psychology: The misperception of threat. *Political Psychology,* 9: 245-271.

Stein, Janice and Raymond Tanter (1980). *Rational Decision-Making: Israel's Security Choices, 1967.* Columbus, OH: Ohio State University Press.

Steinberg, Blema (1996). *Shame and Humiliation: Presidential Decision-Making on Vietnam.* Montreal: McGill-Queen's University Press.

Stepan, Nancy (1982). *The Idea of Race in Science: Greta Britain 1800-1960.* Hamden, CT: Archon Books.

Stephenson, Jill (1983). Propaganda, autarky and the German housewife. In D. Welch (Ed.), *Nazi Propaganda: The Power and the Limitations.* (pp. 117-142). London: Croom Helm.

Stern, Daniel N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant.* New York: Basic Books.

Stern, Judith (2001). Deviance in Nazi Society. *Mind and Human Interaction,* 12: 218-237.

Stierlin, Helm (1976). *Adolf Hitler: A Family Perspective.* New York: Psychohistory Press.

Stone, Michael H. (1989). Murder. In Otto F. Kernberg (Ed.) *Narcissistic Personality Disorder, The Psychiatric Clinics of North America,* 12: 643-651. Philadelphia: W. B. Saunders.

Streeck-Fischer, Annette (1999). Naziskins in germany: Traumatization in the past and present. *Mind and Human Interaction,* 10: 84-97.

Strozier, Charles B. (1994). *Apocalypse: On the Psychology of Fundamentalism in America.* Boston: Beacon Press.

Suistola, Jouni (2001). Border and identity: The Finnish Army at the Russian border in 1941. *Mind and Human Interaction,* 12: 133-141.

Swift, E.M. (1995, July 3). Book to the future. Sports Illustrated, 83(1): 32.

Swift, Jonathan (1726). *Gulliver's Travels.* Paul Turner (Ed.). London: Oxford University Press (1998).

Szulc, Ted (1978). *The Illusion of Peace.* New York: Viking Press.

al-Tabari (1988). *The History of al-Tabari,* (9 volumes). Albany, NY: State University of New York Press.

Tabor, James D. And Gallagher, Eugene V. (1995). *Why Waco? Cults and the Battle for Religious Freedom in America.* Berkeley: University of California Press.

Tahka, Veikko, Erro Rechart, and Kalle A. Achté (1971). Psychoanalytic aspects of the Finnish sauna bath. *Psychiatrica Fennica,* 2: 63-72.

Tate, Claudia (1996). Freud and his "Negro:" Psychoanalysis as ally and enemy of African-Americans. *Journal for the Psychoanalysis of Culture and Society,* 1: 53-62.

Teeling, William (1939). *Know Thy Enemy.* London: Nicholson.

Tehranian, Majid (1999). *Global Communication and World Politics: Domination, Development, and Discourse.* New York: Lynne Rienner.

Thomson, J. Anderson (2003). Killer apes on American Airlines, or: How religion was the main hijacker on September 11. In Sverre Varvin and Vamık Volkan (Eds.) *Violence or Dialogue? Psychoanalytic Insights on Terror and Terrorism,* (pp. 73-84). London: International Psychoanalysis Library.

Tonnes, B. (1982). Religious persecution in Albania. *Religion in Communist Lands,* 10: 242-55.

Toynbee, Arnold J. (1933-1948). *A Study of History* (10 vols.) London: Oxford University Press.

Tucker, Robert C. (1970). The theory of charismatic leadership. In Dankwart A. Rustow (Ed.), *Philosophers and Kings: Studies in Leadership* (pp. 69-94). New York: Geoge Braziller.

— (1973). *Stalin as a Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality.* New York: Norton.

Van der Waals, H. G. (1952). Discussions of the mutual influences in the development of the ego and id. *Psychoanalytic Study of the Child,* 7: 18-19.

Varvin, Sverre and Volkan, Vamık D. (Eds.) (2003). *Violence or Dialogue? Psychoanalytic Insights on Terror and Terrorism.* London: International

Psychoanalysis Library.

Vasquez, John A. (1986). Morality and politics. In John A. Vasquez (Ed.), *Classics of International Relations* (pp. 1-8). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Velija, Vebi (1996). *Quo Vadis Albania? A Version of the Economic Recovery Program of Albania.* Tirana: Onufri.

Verissimo, E. (1962). *Mexico.* Garden City, NY: Dolphin Books.

Vitols, M. M., H. G. Walters, and Martin H. Keeler (1963). Hallucinations and delusions in white and Negro schizophrenics. *American Journal of Psychiatry,* 120: 472-476.

Volkan, Kurt (1992). Islam and identity in Central Asia. *Mind and Human Interaction,* 4: 165-168.

Volkan, Vamık D. (1976). *Primitive Internalized Object Relations.* New York: International Universities Press.

— (1979a). *Cyprus-War and adaptation: A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Cpnflict.* Charlottesville, VA: University Press of Virginia.

— (1979b). Synptom formations and character changes associated with the upheavals of war: Examples from Cyprus. *American Journal Psychotherapy,* 33: 239-262.

— (1979c). The glass bubble of a narcissistic patient. In Joseph Le Boit and Attilio Capponi (Ed.), *Advances in Psychotherapy of the Borderline Patient* (pp. 405-431). New York: Jason Aronson.

— (1981). *Linking Objects and Linking Phenomena: A Study of the Forms, Symptoms, Metapsychology and Therapy of Complicated Mourning.* New York: International Universities Press.

— (1987a). Psychological concepts useful in building the political foundations between nations. (Track II diplomacy). *Journal of the American Psychoanalytic Association,* 35: 903-935.

— (1987b). *Six Steps in the Treatment of Borderline Personality Organization.* Northvale, NJ: Jason Aronson.

— (1988). *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships.* Northvale, NJ: Jason Aronson.

— (1991a). An interview with Valentin Berezhkov, Stalin's interpreter. *Mind*

and Human Interaction, 2: 77-80.

— (1991b). On "chosen trauma." *Mind and Human Interaction,* 3:13.

— (1995). *The Infantile Psychotic Self: Understanding and Treating Schizoprenics and Other Difficult Patients.* Northvale, NJ: Jason Aronson.

— (1997). *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism.* New York: Farrar, Straus and Giroux.

— (1999a). *Das versagen der Diplomatie: zur Psychoanalyse nationaler, etniser und religiöser Konflikte (The Failure of Diplomacy: The Psychoanalysis of National, Ethnic and Religious Conflicts).* Giessen: Psychosozial-Verlag.

— (1999b). Nostalgia as a linking phenomenon. *Journal of Applied Psychoanalysis,* 1: 169-179.

— (1999c). Psychoanalysis and diplomacy: Part I: Individual and large group identity. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies,* 1: 29-55.

— (1999d). Psychoanalysis and diplomacy: Part II: Large-group rituals. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies,* 1: 223-247.

— (1999e). Psychoanalysis and diplomacy: Part III: Potentials for and obstacles against collaboration. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies,* 1: 305-318.

— (1999f). The Tree Model: A Comprehensive psychopolitical approach to unofficial diplomacy and the reduction of ethnic tension. *Mind and Human Interaction,* 10: 142-210.

Volkan, Vamık D., Salman Akhtar, Robert M. Dorn, John S. Kafka, Otto F. Kernberg, Peter A. Olsson, Rita R. Rogers, and Stephen B. Shanfield (1998). The psychodynamics of leaders and decision-makers. *Mind and Human Interaction,* 9: 130-181.

Volkan, Vamık D. And Gabriele Ast (1992). *Eine Borderline Therapie.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

— (1994). *Spektrum des Narzissmus (Spectrum of Narcissism).* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

— (1997). *Siblings in the Unconscious.* Madison, CT: International Universities Press.

Volkan, Vamık D., Gabriele Ast, and William Greer (2002). *The Third Reich*

in the Unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences. New York: Brunner-Routledge.

Volkan, Vamık D. And David R. Hawkins (1971). The "Fieldwork" method of teaching and learning clinical psychiatry. *Comprehensive Psychiatry,* 12: 103-115.

— (1972). The learning group. *American Journal of Psychiatry,* 128: 1121-1126.

Volkan, Vamık D. and Norman Itzkowitz (1984). *The Immortal Ataturk: A Psychobiography.* Chicago: Chicago University Press.

— (1994). *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict.* Cambridgeshire, England: Eothen press.

Volkan, Vamık D., Norman Itzkowitz, and Andrew Dod (1997). *Richard Nixon: A Psychobiography.* New York: Columbia University Press.

Volkan, Vamık D. and Elizabeth Zintl (1993). *Life after Loss: The Lessons of Grief* New York: Charles Scribner's & Sons.

von Rochau, August L. (1853). *Grundsätze der Realpolitik..* Frankfurt, Germany: Ullstein (1972).

Vulliamy, Ed. (1994). *Season in Hell: Understanding Bosnia's War.* New York: St. Martin's Press.

Waelder, Robert (1930). The principle of multiple function: Observations on over-determination. *Psychoanalytic Quarterly,* 5: 45-62 (1936).

Waite, Robert G. L. (1977). *The Psychopathic God: Adolf Hitler.* New York: Basic Books.

Watt, W. Montgomery (1961). *Muhammad: Prophet and Statesman.* New York: Oxford University Press.

Weber, Eugene (1999). *Apocalypses: Prophesies, Cults, and Millenial Beliefs Through the ages.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Weber, Max (1925). *Wirtshaft und Gessellshaft (Economy and Society)* (Vols. 1-2). Tübingen: J. C. B. Mohr.

Weigert, Edith (1967). Narcisisism: Benign and malignant forms. In Robert W. Gibson (Ed.), *Crosscurrents in Psychiatry and Psychoanalysis* (pp. 222-238). Philadelphia: Lippincott.

Weinberg, Carroll (1992). Terrorists and terrorism: Have we reached a crossroad? *Mind and Human Interaction,* 3: 77-82.

Welch, David (1983). *Propaganda and german Cinema, 1933-1945.* New York: Oxford University Press.

Werner, Heinz and Bernard Kaplan (1963). *Symbol Formation.* New York: Wiley.

Wessinger, Catherine (1997). Millennialism with and without mayhem. In Thomse Robbins and Susan Palmer (Ed.), *Millennium, Messiahs, and Mayhem,* (pp. 47-60). New York: Routledge.

— (1999). *How the Millennium Comes Violently: From Jonestown to Heaven's Gate.* New York: Seven Bridges Press.

White, Theodore H. (1969). *The Making of the president, 1968.* New York: Pocket Books.

Wilkerson, Charles B. (1970). Destructiveness of myths. *American Journal of Psychiatry,* 126: 1087-1092.

Wimbush, S. Enders (1984) The politics of idendity change in Soviet Central Asia. *Central Asian Survey, 3: 69-79.*

Winnicott. Donald W. (1969). Berlin Walls. Inc.Winnicott, R. Sheperd and M. Davis (Eds.), *D. W. Winnicott: Home Is Where We Start From* (pp. 221-227). New York: W.W. Norton, 1986.

Wolfe, Willard *(1975). From Radicalism to Socialism: Men and Ideas in the Formation of Fabian Socialist Doctrine, 1881-1889.* New Heaven: Yale University Press.

Yavuz, M. Hakan (1995). The patterns of political Islamic identity: dynamics of national and transnational loyalties. *Central Asian Survey,* 14: 342-372.

Young, Kenneth (1969). *The Greek Passion: A Study in People and Politics.* London: J.M. Dent and a Sons.

Zaleznik, Abraham (1984). Charismatic and consensus leaders: A psychological comparison.In M. F. R. Kets de Vries (Ed.), *The Irrational Executive* (pp. 112-132). New York: International University Press.

Zonis, Marvin (1991). *Majestic Failure: The Fall of the Shah.* Chicago: University of Chicago Press.

okuyan us

Yayınlanan Kitaplar:

SANAT

1- *Desen mi Demesen mi?* Cem Mumcu, Yıldırım B. Doğan Desenler: Selçuk Demirel
2- *Artrit ve Sanat,* Kolektif
3- *Çocuk ve Sanat,* Kolektif

ROMAN

1- *Planımız Katliam,* Haldun Aydıngün
2- *7,* Cem Akaş
3- *Altın,* Blaise Cendrars - Çeviren: Nuriye Yiğitler
4- *Bir Kuzgun Yaz,* Mehmet Ünver
5- *Mariella,* Max Gallo - Çeviren: Asena Sarvan
6- *Mathilde,* Max Gallo - Çeviren: Işıl Bircan
7- *Sarah,* Max Gallo - Çeviren: Asena Sarvan
8- *Ziyaretçiler,* Giovanni Scognamillo
9- *Salta Dur,* Semra Topal
10- *Pus,* Mehmet Ünver
11- *Kentlerin Kraliçesi,* Hakan Senbir
12- *Cowrie,* Cathie Dunsford - Çeviren: Funda Tatar
13- *Selkie'lerin Şarkısı,* Cathie Dunsford - Çeviren: Funda Tatar
14- *İstifa,* Akça Zeynep
15- *Acayip Hisli,* Kate Atkinson - Çeviren: Devrim Kılıçer Yarangümeli
16- *Makber,* Cem Mumcu (7 Baskı)
17- *Kötü Ölü,* Erkut Deral (2 Baskı)
18- *Boşlukta Sallanan Adam,* Saul Bellow - Çeviren: Neşe Olcaytu

PSİKİYATRİ

1- *Majör Depresif Bozukluk Hastalarının Tedavileri İçin Uygulama Kılavuzu* - Çeviren: Ayla Yazıcı
2- *Şiir ve Psikiyatri Kavşağında,* Yusuf Alper
3- *Terapi Şeysi,* Cem Mumcu, Yıldırım B. Doğan Desenler: Mehmet Ulusel
4- *Duygudurum Bozukluklarında Atipik Antipsikotik Kullanımı,* Editör: Simavi Vahip
5- *Öteki Peygamberler,* Anthony Storr - Çeviren: Aslı Day
6- *Biz - Romantik Aşkın Psikolojisi,* Robert A. Johnson - Çeviren: Işılar Kür
7- *Buradan Böyle / Hayatın Psikososyopolitiği,* Erol Göka
8- *İç Bahçe,* Betül Yalçıner, Lütfü Hanoğlu (2 Baskı)
9- *Psikiyatri ve Sinema,* Krin O. Gabbard, Glen Gabbard (2 Baskı) Çevirenler: Yusuf Eradam, Hasan Satılmışoğlu
10- *Psikiyatri Tarihi,* Ali Babaoğlu (2 Baskı)
11- *Yaşlılık ve Depresyon* - Cem Mumcu, Çağrı Yazgan (Tükendi)
12- *Kadın ve Depresyon* - Cem Mumcu, Suzan Saner, Peykan G. Gökalp (Tükendi)
13- *Az Rastlanır Psikiyatrik Sendromlar* - David Enoch, Hadrian Ball Çeviren: Banu Büyükkal (Tükendi)
14- *Nöroloji ve Psikiyatrinin Örtüşen Yüzleri* - Betül Atabey Yalçıner, Lütfü Hanoğlu (Tükendi)
15- *Âşiyan'daki Kâhin - Tevfik Fikret'in Melankolik Dünyası,* Serol Teber
16- *Aşk ve Kıskançlık,* Ayala Malach Pines - Çeviren: Canan Yonsel
17- *Kozmik Kahkaha,* Vamık D. Volkan - Çeviren: Banu Büyükkal
18- *Cesur Yeni Beyin,* Nancy C. Andreasen - Çeviren: Yıldırım B. Doğan
19- *Atlarla Yaşayan Kadın,* Vamık D. Volkan - Çeviren: Banu Büyükkal
20- *"Bilimsel Bir Peri Masalı"- Sigmund Freud'un "Aile-ve Tarihsel Romanı",* Serol Teber
21- *Kusursuz Kadının Peşinde,* Vamık D. Volkan Çeviren: Banu Büyükkal
22- *Şizofreni: Sesler, Yüzler, Öyküler,* Editör: Haldun Soygür
23- *Depresyon Atlası,* Andrew Solomon - Çevirenler: Berna Çapçıoğlu, Gülderen Dedeağaç, Funda Tatar
24- *Şizofreni Hastalığı Anlamak ve Onunla Yaşamayı Öğrenmek,* Dr. Mustafa Yıldız

EDEBİYAT

1- *Kahramanlar Kitabı*, Kolektif Editörler: Cem Mumcu, Nida Nevra Savcılıoğlu

ÖYKÜ

1- *Beyoğlu Kâbusları ve Diğer Öyküler*, Giovanni Scognamillo
2- *Bir Gamze-Bir Kuştüyü Yastık*, Gülseren Tuğcu Karabulut
3- *Üçüncü Sayfa Güzeli / Binbir İnsan Masalları-I*, Cem Mumcu (4 Baskı)
4- *Cinsel Öyküler*, Kolektif - Editör: Cem Mumcu
5- *Hepimiz Gogol'un Palto'sundan Çıktık*, Süreyyya Evren
6- *Muallâkta, Araf'ta ve Düşlerde / Binbir İnsan Masalları-II*, Cem Mumcu (4 Baskı)
7- *r*, Cem Akaş
8- *Âşık Öyküler*, Kolektif - Editör: Sevengül Sönmez
9- *Deli Öyküler*, Kolektif - Editör: Cem Mumcu
10- *Suçlu Öyküler*, Kolektif - Editör: Halil Gökhan
11- *Gelecek Öyküler*, Kolektif - Editör: Deniz Koç
12- *Erotik Öyküler*, Kolektif - Editör: Halll Gökhan
13- *Sahici Aşklar Külliyatı / Binbir İnsan Masalları-III*, Cem Mumcu (7 Baskı)
14- *Absürd Öyküler*, Kolektif, Editör: Nida Nevra Savcılıoğlu
15- *Sidre*, Berrin Karakaş
16- *Aşk ve Öbür Duygular*, Türkay Demir
17- *Hassas Ruhlar Terazisi / Binbir İnsan Masalları-IV*, Cem Mumcu (2 Baskı)

MİZAH

1- *Yamyamın Yemek Kitabı*, Yusuf Eradam
2- *Kafadanbacaklılar*, Mehmet Ulusel
3- *F*, İzel Rozental
4- *Geç*, Kadir Doğruer
5- *B*, İzel Rozental

GEZİ / MİZAH

1- *Dikkat! Buda*, İzel Rozental

ŞİİR

1- *Ahkâm Vakti Tohumları*, Yusuf Eradam
2- *Enel Aşk*, Yelda Karataş

FELSEFE

1- *Bir Sevdâ Yorumu Kitabı*, Ahmet İnam

TARİH

1- *Medya Tarihi / Diderot'dan İnternete* Frédéric Barbier, Catherine Bertho Lavenir Çeviren: Kerem Eksen
2- *Türkiye'nin Çıplak Tarihi*, Kolektif Editör: Cem Mumcu
3- *Labirentin Tarihi*, Jacques Attali

MİNERVA

1- *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* Samuel P. Huntington - (3 Baskı) Çevirenler: Cem Soydemir,Mehmet Turhan
2- *Hz. Muhammed'in Yolunda / Günümüz Dünyasında İslâmiyeti Yeniden Düşünmek*, Carl W. Ernst- Çeviren: Cangüzel Güner Zülfikar
3- *Körü Körüne İnanç*, Vamık D. Volkan - Çeviren: Dr. Özgür Karaçam

EROTİK US

1- *Kadınlar İçin Erotik Astroloji*, Olivia - Çeviren: Işılar Kür
2- *Yatağında Yalnız mısın? Eski Japon Ozanlarından Aşk ve Özlem Şiirleri* - Çeviren: Celâl Üster
3- *Kimsenin Konuşmadığı Dil*, Eugene Mirabelli Çeviren: Ahu Antmen
4- *Çifte Alev / Aşk ve Erotizm*, Octavio Paz - Çeviren: Tomris Uyar
5- *Ezgiler Ezgisi 'Neşideler Neşidesi'* - Çeviren: Samih Rifat
6- *Bahar Noktası*, William Shakespeare - Can Yücel
7- *Sevdâ Lügati*, Mehmed Celâl - Günümüz Diline Aktaran: Sevengül Sönmez
8- *Samuraylar Arasında Aşk*, İhara Saikaku - Çeviren: Fatih Özgüven

ANI
1- *Şanslı Adam,* Michael J. Fox - Çeviren: Oytun Süngü

ÖZEL DİZİ
1- *Mazruf,* Enis Batur

İNCELEME
1- *Ütopya: Hayali Ahali Projesi,* Akın Sevinç

FOTOĞRAF
1- *Bedava Gergedan,* Orhan Cem Çetin

AFORİZMALAR
1- *Bu Kalem Un(ufak),* Enis Batur

DÜŞEN YAZI
1- *Koşarak Geldim Çorabı Deldim,* Komet

... ŞEYSİ
1- *Terapi Şeysi,* Cem Mumcu, Yıldırım B. Doğan Desenler: Mehmet Ulusel
2- *Hukuk Şeysi,* Kadir Şinas

PENDULUM
1- *Paşama Mektuplar,* Ayşe Nil

ÇOCUK
1- *Filmimin Hikâyesi (1-2),* Kolektif

SİNEMA
1- *Orson Welles,* André Bazin - Çeviren: Senem Deniz

SATIŞ DIŞI

DERGİLER

1- *Artimento,* 1-12 (Satış Dışı)
2- *Şizofreni ve Sanat,* (Satış Dışı)
3- *DermoArt,* 1-6 (Satış Dışı)
4- *Dört Mevsim,* 1-3 (Satış Dışı)
5- *Pendulum,* 1-3 (Satış Dışı)
5- *Denizyıldızı,* (Satış Dışı)

KİTAPLAR

1- *Çocuk ve Sinema,* Kolektif (Satış Dışı)
2- *Çocuk ve Müzik,* Kolektif (Satış Dışı)
3- *Çocuk ve Edebiyat,* Kolektif (Satış Dışı)
4- *Edebiyatçı Psikiyatristler,* Kolektif (Satış Dışı)
5- *Şair Psikiyatristler,* Kolektif (Satış Dışı)
6- *Fotoğrafçı Psikiyatristler,* Kolektif (Satış Dışı)
7- *Çizer Psikiyatristler,* Kolektif (Satış Dışı)
8- *Filmimin Hikâyesi, 1-2* Kolektif (Satış Dışı)

Yayına Hazırlanan Kitaplar:

TARİH

İntihar Tarihi, Georges Minois - Çeviren: Nermin Acar
Amma Tarih, Bernard Chambaz - Çeviren: Işık Ergüden

PSİKİYATRİ

İnsan ve Sembolleri, Carl G. Jung - Çeviren: Ali N. Babaoğlu
Aşk ve İrade, Rollo May - Çeviren: Şaban Deniz

ROMAN

Tuhaf Bir Kadın, Leylâ Erbil
Üç Başlı Ejder, Leylâ Erbil

ÖYKÜ

Tül, Berrin Karakaş

AFORİZMA

Aforistika, Hulki Aktunç

Yayınlanan Kitaplar:

SAĞLIK/YAŞAM

1- *Fark Etmeden Diyet,* Selahattin Dönmez (2 Baskı)

KÜLTÜR

1- *Z "Son İnsan" mı?,* Hakan Senbir (2 Baskı)
2- *Poplisans,* B. Volkan Yücel

ROMAN

1- *Güllerim Açtı Seni Görünce,* Hande Özcan
2- *Evden Uzakta,* Cathie Dunsford
3- *Aşk Bir Varmış Bir Yokmuş,* Tom Perrotta (2 Baskı)
4- *Beni Kalbimden Vuranlar Var Ya,* Reşat Çalışlar
5- *Kırmızı Fener Sokağı,* Mehmet Ünver (3 Baskı)
6- *Konuşmayan Tavus Kuşu Camio,* Berrak Yurdakul

EDEBİYAT

1- *Sallama Klasikler,* Greg Nagan

KADIN

1- *İmdat! Bir Adamla/Çocukla Yaşıyorum,* Betty McLellan
2- *Yatmadan Önce 100 Fırça Darbesi,* Melissa P. (8 Baskı)

EĞİTİM

1- *ABD'de Eğitimin ABC'si,* Ayşe Kora

ANI

1- *Her Şeyin Bittiği Yerden,* Sami Dündar (4 Baskı)

minerva

KÖRÜ KÖRÜNE İNANÇ

Vamık D. Volkan

Vamık D. Volkan bu kitapta Bosna Savaşı'ndan İsrail-Filistin çatışmasına, köktendinci terörden 11 Eylül'e ve intihar bombacılarına dek artık hepimizi yakından ilgilendiren sorunları ele alıyor ve liderleri inceliyor.

Atatürk'ten Stalin'e, Mandela'dan Milosevic'e, Bin Ladin'den Bush'a toplumları yönlendiren liderler ve kişilikleri üzerine eşsiz bir inceleme.

Volkan, Birleşmiş Milletler'den, Amerika Psikiyatri komisyonlarına kadar arabuluculuk ve danışmanlık yaptığı komisyonlarda, savaş sonrası Berlin'de ve Sovyetler Birliği'nde, Yugoslavya, Kosova, Kuveyt ve İsrail'den Mısır'a kadar her biri sorunlu başlıklar olan ülkeler üzerine anlamlı çalışmalar yapmıştır.
... Detaylı ve akademik çalışmasında, geniş gruplar içinde kimlik sorununa, gerileyen ve ilerleyen güçler bakımından eşit mesafede durarak bakmıştır. Freud'un orijinal çıkışından sonra bu çalışma Psikanalitik Kitle Psikolojisi alanında yapılan belki de en çarpıcı ve kapsamlı araştırmadır.

Leo Rangell, Uluslararası Psikanaliz Derneği Onursal Başkanı

Profesör Volkan, bizlere kriz dönemlerinde bazı kitlelerin yıkıcı sonuçlar doğurarak gericileştiğini, bazılarının ise nasıl ilerleyip geliştiğini öğretiyor. ... Bu kitabı okumak, yeni yorumlar ve bakış açıları kazanmak için birebir.

Sverre Varvin, Terör ve Terörizm Çalışma Grubu Başkanı, Uluslararası Psikanaliz Derneği

Günümüzde sıklaşan terör faaliyetleri artık sivilleri de hedef almaktadır. Hükümetlerin bu konudaki çalışmaları da genellikle yetersiz kalmaktadır. Bu karışık ve endişe verici dönemde Volkan'ın çalışmasının zamanlaması daha doğru olamazdı. Anlaşılması kolay bir dille yazılmış, bu değerli ve eğitici kitabı elinizden bırakamayacaksınız.

Yargıç Richard Goldstone, Uluslararası Terörizm Görev Gücü Başkanı, Uluslararası Baro Derneği

Volkan'ın kitle dinamikleri üzerine çalışmaları, etnik şiddetin ve terörizmin sınırlarını ve sebeplerini anlama konusunda bir yol haritası oluşturuyor. Narsisist liderlerin zayıf kişilikler üzerindeki etkileri ve onları harekete geçirebilme yetenekleri üzerine ve kitlelerdeki masum insanlara karşı şiddet ile ilgili çalışmalarından çok şey öğreniyoruz. Psikoloji tanımlamaları hemen aklımıza intihar bombacılarını getiriyor. Bu kitabı, çalışma alanı her ne olursa olsun; gelişen dünyamızda tırmanan terör ve şiddet olaylarını anlamlandırmaya çalışan herkese öneriyorum.

Edward R. Shapiro, Austen Riggs Merkezi CEO'su ve Medikal Direktörü

ISBN 975-6287-42-X
9 789756 287422

Fiyatı: 25 YTL (25.000.000 TL)

Vamık D. Volkan

Dünyanın politik psikiyatri konusunda ilk akla gelen isimlerinden biri olan Prof. Dr. Vamık D. Volkan, Kıbrıs'ta doğdu ve tıp eğitimini Ankara'da tamamladıktan sonra ABD'ye yerleşti. Yıllardır dünyanın çok çeşitli yerinde çatışan gruplar arasında arabuluculuk görevini sürdürüyor.

Kitapları ve makaleleri 12 dile çevrildi. Çok sayıda ödül aldı. Dünya Psikoterapi Konseyince Sigmund Freud Ödülü'ne layık görüldü.

Ortaya koyduğu psikopolitik teoriler ve dünyanın çatışan birçok yerinde barış için yaptığı çalışmalar nedeniyle 2005 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterildi.

okuyan us